

:: અનુક્રમણિકા ::

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૧.	૨૩	૧૧	આરાધના દુબળી કેમ ? : સબળી કેમ...	૧
૨.	૨૩	૧૨	મનની એકાગ્રતાનો એક સચોટ ઉપાય	૩
૩.	૨૩	૧૩	જીવન-જહાજને શ્રદ્ધાનો સહ	૫
૪.	૨૩	૧૫	જિનપૂજા શા માટે કરવી ? :...	૮
૫.	૨૩	૧૬	અમૃતનો કણિયો યોગબીજ	૧૦
૬.	૨૩	૧૭-૧૮	તત્ત્વચિંતનનો એક પ્રકાર :...(લે.૧), (લે.૨)	૧૩-૧૮
૮.	૨૩	૧૯-૨૧	'અરિહંત ચેઈયાણં.' સૂત્ર...(લે.૧), (લે.૨), (લે.૩)	૧૯-૨૫
૧૧.	૨૩	૨૩	સમકિતિ અને સાધુ : ઈન્દ્રિયનિગ્રહની ચાવી	૨૫
૧૨.	૨૩	૨૪	દેવદ્રવ્ય જૈનોના ઉદ્ધાર માટે કેમ ન વપરાય ?	૨૮
૧૩.	૨૩	૨૫	દેરાસરોમાં આજની એક મહાન આશાતના	૩૦
૧૪.	૨૩	૨૬	જીવનમાં ઉપયોગ શેનો ? ને શો ?	૩૨
૧૫.	૨૩	૨૮	આપણે અરિહંતના ભક્ત છીએ ?	૩૫
૧૬.	૨૩	૨૯	આત્માઝ્ઞાનભવં દુઃખમ્	૩૭
૧૭.	૨૩	૩૦	પ્રેરક અવસર જિનવરુ	૪૦
૧૮.	૨૩	૩૧-૩૨	ધર્મ-જીવનમાં ખાસ રાખવા... (લે.૧), (લે.૨)	૪૨-૪૭
૨૦.	૨૩	૩૩	આત્મા આદિના સંક્ષિપ્ત પરિચય	૪૭
૨૧.	૨૩	૩૪-૩૫	આપણાં કર્મ બીજા પર અસર... (લે.૧), (લે.૨)	૫૦-૫૪
૨૩.	૨૩	૩૮	સ્મરણ શક્તિ આશીર્વાદરૂપ ?...	૫૫
૨૪.	૨૩	૩૯	'સકલ પદારથ પામીએ, દીકે તુમ દેદાર.'	૫૭
૨૫.	૨૩	૪૦	શંખેશ્વર મહાતીર્થની યાત્રા શા માટે ?	૫૯
૨૬.	૨૩	૪૨	આત્મદષ્ટિએ જીવન જીવો	૬૧
૨૭.	૨૩	૪૩	દુષ્ટતગહર્થી સંવરવૃદ્ધિ	૬૩
૨૮.	૨૩	૪૪-૪૬	ધર્મજાગરિકા : (૧) હું કોણ ?(લે.૧),(લે.૨),(લે.૩)	૬૫-૭૨
૩૧.	૨૩	૪૭	જિનપૂજા માટેની ભવ્ય પ્રેરણા	૭૨
૩૨.	૨૩	૪૮	પર્યુષણા મહાપર્વનાં મહત્ત્વની એક દષ્ટિ	૭૫
૩૩.	૨૪	૧	અરિહંત પરમાત્માના ઉપકારનું ભવ્ય આલંબન	૭૭
૩૪.	૨૪	૨	પ્રભુના ઉપકારના આલંબનને જીવન-ઉત્થાન	૮૦
૩૫.	૨૪	૩	સંસ્કૃતિ એટલે શું ? સંસ્કાર સંપન્નતા...	૮૨
૩૬.	૨૪	૪	મદિરાપાનના ભયંકર અનર્થ : જૈન...	૮૪
૩૭.	૨૪	૫	માનવભવ ક્ષમા કમાઈ લેવા માટે...	૮૭
૩૮.	૨૪	૬	માનવ જીવન બાંધવા માટે ? કે છૂટવા માટે	૮૯
૩૯.	૨૪	૭	અચિત્ય સિદ્ધિઓ શી રીતે સંપન્ને ?	૯૨
૪૦.	૨૪	૧૦	દુઃખના દાનથી કદી સુખ ન મળે	૯૪
૪૧.	૨૪	૧૧	દોષદષ્ટિના પારાવાર નુકસાન	૯૬

(G)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૪૨.	૨૪	૧૨	અવધુ ! સદા મગન મેં રહેના ?...	૯૮
૪૩.	૨૪	૧૩	સ્વોપકારમાં કઠોરતા :..	૧૦૧
૪૪.	૨૪	૧૪	પરમાત્માનો અનંત ઉપકાર	૧૦૪
૪૫.	૨૪	૧૭	વર્ધમાન સેવા કેન્દ્રનો પલ્લીવાલ ક્ષેત્ર પ્રચાર	૧૦૬
૪૬.	૨૪	૧૮-૧૯	પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ કેમ ? (લે.૧), (લે.૨)	૧૦૯-૧૧૩
૪૮.	૨૪	૨૦-૨૧	દષ્ટિદોષની ભયંકરતા... (લે.૧), (લે.૨)	૧૧૩-૧૧૯
૫૦.	૨૪	૨૨	નંદીપેણમુનિ પડ્યા તો પહેલાં ચારિત્રનો ફાયદો	૧૧૯
૫૧.	૨૪	૨૩	નંદીપેણમાં દેવીની આગાહી સામે જોમ	૧૨૧
૫૨.	૨૪	૨૪	બહુ હારેલા-થાકેલાને મહાલાભદ્રાથી સાધના	૧૨૪
૫૩.	૨૪	૨૫	જગતજંતુ-વિશ્રામ અરિહંત	૧૨૭
૫૪.	૨૪	૨૬	ધર્મમાં દુઃખ ? કે દુઃખમાં ધર્મ ? :...	૧૩૦
૫૫.	૨૪	૨૭	જનમ કેમ ખોટો ? મરણ કેમ ખોટું ?	૧૩૨
૫૬.	૨૪	૨૮	કલ્યાણજીવનનું એક મહાનસૂત્ર....	૧૩૪
૫૭.	૨૪	૩૦	લક્ષ્યશુદ્ધિ : જીવનનું એક લક્ષ્ય...	૧૩૬
૫૮.	૨૪	૩૧	દયારહિત અરિહંત મહાદયાળુ !	૧૩૮
૫૯.	૨૪	૩૨,૩૭	અમીધારા (યતિશિક્ષાધિકાર) (લે.૧), (લે.૨)	૧૪૧-૧૪૫
૬૧.	૨૪	૩૮,૪૦	અમીધારા (યતિશિક્ષાધિકાર) (લે.૩), (લે.૪)	૧૪૫-૪૯
૬૩.	૨૪	૪૧	અમીધારા (યતિશિક્ષાધિકાર) (લે.૫)	૧૫૦
૬૪.	૨૪	૩૩	ત્યાગ-ધર્મકષ્ટ-ઉપશમત્માવના વેગનો ઉપાય	૧૫૨
૬૫.	૨૪	૩૪	જિંદગીમાં કેટલું કમાયા રે ? (લે.૧)	૧૫૪
૬૬.	૨૪	૪૨	દરેક સાધનામાં સર્વહિતકામના હોય ?	૧૫૭
૬૭.	૨૪	૪૩	જંબૂ કહે સુખ વિષયનું અલ્પ અપાય અનંત	૧૬૦
૬૮.	૨૪	૪૪-૪૫	દરેક સાધનામાં જોસ... (લે.૧), (લે.૨)	૧૬૨-૧૬૭
૭૦.	૨૪	૪૮	મહાપર્વમાં શેની ધુમ કમાણી ?	૧૬૮
૭૧.	૨૫	૧,૨૩	પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધો, (લે.૨)	૧૭૫-૧૮૦
૭૩.	૨૫	૩	'અબ તો પાર ભયે હમ સાધો !'	૧૮૦
૭૪.	૨૫	૪	જિનોપદેશનો સાર (લે.૧)	૧૮૨
૭૫.	૨૫	૧૯-૨૧	કર્મના હિસાબ ડી રીતે...(લે.૧),(લે.૨),(લે.૩)	૧૮૫-૧૯૧
૭૮.	૨૫	૨૨	કોઈક નાના દેખાતા પાપની સજા મોટી કેમ ?	૧૯૧
૭૯.	૨૫	૨૬	કર્મના હિસાબ ડી રીતે પતે ? પ્રતિક્રમણથી	૧૯૩
૮૦.	૨૫	૨૭	દાનધર્મ પહેલો કેમ ? : વૈરાગ્ય પાયામાં જરૂરી	૧૯૫
૮૧.	૨૫	૨૮	મનની સ્થિરતાનું મૂળ મમત્વ	૧૯૮
૮૨.	૨૫	૨૯	અંતિમ લક્ષ્ય સાથે તાત્કાલિક લક્ષ્ય જરૂરી	૨૦૦
૮૩.	૨૫	૩૦	પૂર્વ પુરુષની હુંકે સાધનાનું બળ મળે	૨૦૩
૮૪.	૨૫	૩૧	પરમાત્મા સાથે પ્રેમ શા માટે કરવાનો ?	૨૦૫

(H)

ક્રમ	વર્ષ	અંક	વિષય	પે.નં.
૮૫.	૨૫	૩૨	પરમાત્મા પર પ્રેમ કરવો શી રીતે ?	૨૦૭
૮૬.	૨૫	૩૩	કોઈ પણ ધર્મમાં ત્યાગ વણાયેલો જોઈએ	૨૦૮
૮૭.	૨૫	૩૪-૩૫	વાસના અને પ્રતિકાર, (લે.૨)	૨૧૨-૨૧૬
૮૮.	૨૬	૧,૨	દેહ ઔદારિક દુઃખનો દરિયો	૨૧૬
૮૯.	૨૬	૩	ક્રિયામાં મનની સ્થિરતાનો એક પ્રયોગ...	૨૧૮
૯૦.	૨૬	૪	દિલના કેટલાંક ઝેર	૨૨૧
૯૧.	૨૬	૫	શું જૈનધર્મ માત્ર નિવૃત્તિરૂપ યાને...	૨૨૪
૯૨.	૨૬	૬	ગદ્ગદ સંવેદનના સુખદ પ્રયોગથી...	૨૨૬
૯૩.	૨૬	૭	કાયાંધ એ કામાંધ જેવો છે, નાસ્તિક છે	૨૨૮
૯૪.	૨૬	૮	ધર્મ કેમ સારો ? અંતરંગ ધર્મનું...	૨૩૨
૯૫.	૨૬	૯	ધર્મલાભ દીર્ઘકાળ કેમ જરૂરી ?	૨૩૪
૯૬.	૨૬	૧૦	તથાભવ્યત્વનો ક્રમિક પરિપાક...	૨૩૭
૯૭.	૨૬	૧૧	શરણસ્વીકારમાં ચડતી કક્ષા	૨૩૮
૯૮.	૨૬	૧૨	દુષ્ટતર્કમાં ચડતી કક્ષાઓ	૨૪૨
૧૦૦.	૨૬	૧૩	સુકૃતાસેવનમાં ચડતી કક્ષાઓ	૨૪૫
૧૦૧.	૨૬	૧૪,૧૫	વિકલ્પોથી બચવા, ને જાપમાં ઠરવા	૨૪૮
૧૦૨.	૨૬	૧૬	જિનપૂજામાંનાં નવાંગી-તિલકનાં રહસ્ય	૨૫૦
૧૦૩.	૨૬	૧૭-૧૮	અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અદ્ભુત રહસ્ય, (લે.૨)	૨૫૨-૨૫૭
૧૦૪.	૨૬	૧૯	ધર્મના અખંડ ઉત્સાહનું એક સૂત્ર	૨૫૮
૧૦૬.	૨૬	૨૦	ફળની અધીરાઈ ન કરો...	૨૬૦
૧૦૭.	૨૬	૨૨,૨૪	ભવનિર્વેદાદિ ૬ વિના શુભગુરુયોગ... (લે.૨)	૨૬૩-૨૬૭
૧૦૮.	૨૬	૨૩	દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર બહુમાનનું લક્ષણ	૨૬૭
૧૧૦.	૨૬	૨૫	આજના કષ્ટોમાં રાહત કેમ મળે ?	૨૭૦
૧૧૧.	૨૬	૨૭	સત્પ્રાપ્તિની આંસુભીની અનુમોદનાનો ચમત્કાર	૨૭૨
૧૧૨.	૨૬	૨૮	જીવન પર પુણ્યનો પ્રભાવ	૨૭૫
૧૧૩.	૨૬	૨૯,૩૦,૩૧	બાહ્ય તપની આવશ્યકતા	૨૭૮
૧૧૪.	૨૬	૩૬	વૃત્તિસંક્ષેપ તપની વ્યાપકતા	૨૮૦
૧૧૫.	૨૬	૩૭	જીવન દૂધની મલાઈ : સૌમ્ય દિલ	૨૮૩
૧૧૬.	૨૬	૩૮	આત્મા શી રીતે નજર સામે રહે ?	૨૮૫
૧૧૭.	૨૬	૩૯-૪૦	પ્રભુભક્તિ : પ્રભુચરણે ચિત્ત... (લે.૨)	૨૮૭-૨૮૧
૧૧૮.	૨૬	૪૧	રોહિત મત્સ્ય સમો થાસી	૨૮૧
૧૨૦.	૨૬	૪૨	બ્રહ્મચર્ય અને માનવભવ	૨૮૪
૧૨૧.	૨૬	૪૩	સદ્વિચારની ચાવી	૨૮૬
૧૨૨.	૨૬	૪૪	શી રીતે સામાન્ય લાગતી ભાવનામાં કે વળજ્ઞાન ?	૨૮૮
૧૨૩.	૨૬	૪૫-૪૬	આપણામાં સમ્યગ્દર્શનનો વિશ્વાસ... (લે.૨)	૩૦૨-૩૦૭
૧૨૫.	૨૬	૪૭	પુરુષાર્થ એ સ્વતંત્ર છે,...	૩૦૭
૧૨૬.	૨૬	૪૮	ભગવદ્-શ્રદ્ધા બહુમાનનો પ્રભાવ...	૩૦૮

(I)

૧ આરાધના દુબળી કેમ ? : સબળી કેમ બને ?

ભાગ્યશાળી ભવ્યાત્મા જૈન કુળમાં જન્મીને કુળના પ્રભાવે ધર્મ-આરાધના કરવા તરફ પ્રેરાય છે. દેવદર્શન કરે છે, જિનપૂજા કરે છે, સાધુસેવા, સુપાત્રદાન, જીવદયા-ત્યાગ-તપસ્યા-જાપ-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ વગેરે કરે છે. એમણે તપાસવાનું એ છે કે પોતાની આરાધના સબળી થાય છે ? કે દુબળી ? જો દુબળી, તો વિચારવું છે કે સબળી કેમ બને ?

ધ્યાનમાં રહે કે આરાધના સબળી હોવાનો આધાર, એમાં સમય કેટલો કાઢ્યો, કે પૈસા કેટલા ખરચ્યા, વગેરે પર નથી, કિન્તુ એમાં ભાવોલ્લાસ કેટલો ભેળવ્યો એના ઉપર છે. શાલિભદ્રના જીવે પૂર્વ ભવમાં સુપાત્રદાન તો માત્ર એકવાર એકજ થાળી ખીરનું દીધેલું છતાં એ દાનારાધના સબળી હતી તે એના ઊછળતા ભાવોલ્લાસના કારણે. એટલે હવે એ જોવાનું રહે કે આપણી આરાધનામાં એવાં ઊછળતાં ભાવોલ્લાસ છે ? કે માંદા ખાતું છે ?

સવારે ઊઠીને ઉપવાસનું પચ્ચક્રખાણ તો ધારી લીધું, પણ પછીથી જો તરત મોં પર ફિકાશ આવે છે, મનને એમ થાય છે કે ‘આજે મારે ખાવાનું નથી,’ હજી તો દસ જ વાગ્યા છે અને દેદાર જોઈ કોઈએ પૂછ્યું ‘કેમ આજે ઢીલા ?’ ત્યાં જો કહેવાય છે કે આજે મારે ઉપવાસ છે તેથી,’ તો ત્યાં ઉપવાસની આરાધના સબળી ક્યાં રહી ? ઊછળતા ભાવોલ્લાસ ક્યાં રહ્યા ? કેમકે એ જો હોય તો તો ઉપવાસના ભર્યા ભર્યા આનંદમાં મોં પર પ્રકૃલ્લિતતા હોય, તેજી હોય, પછી સામાને ખબર જ શાની પડે કે આમને ઉપવાસ છે ? આ તો આપણું મોહું જ દિવેલ પીધા જેવું દેખે એટલે સહેજે એને થાય કે ‘આજે આ ઢીલા છે.’ એ મોહું ઢીલું, બેઠક ઢીલી, બોલ ઢીલા એનો અર્થ એ કે એટલી બધી પ્રસન્નતા-પ્રકૃલ્લિતતા હર્ષોલ્લાસ નથી, ભાવની કમી છે. માટે એવી ધર્મ-આરાધના દુબળી ગણાય.

દેવદર્શને ચાલ્યા, પરંતુ જો મોડા ઊઠીને, તેથી મનમાં એમ ખેદ છે કે, ‘આજ બધું મોડેમોડું થશે,’ તો ત્યાં દર્શનનો એવો હર્ષોલ્લાસ ન મનાય. અથવા જો વહેલા ઊઠીને ચાલ્યા છીએ અને આજ બધું સારું સમયસર પતવાનો આનંદ છે, મનમાં વિચારો પણ સમયસર પતનાર બધાં કામના આવે છે, તો ત્યાં પણ કાંઈ દર્શનનો હર્ષોલ્લાસ નથી કે અહો, ત્રિલોકનાથ અનંત સુખદાતાર પરમાત્માનાં દર્શન મળશે ! મારા આત્માનાં પરમાત્મા-સ્વરૂપ તરફ દષ્ટિ જશે, વર્તમાનમાં

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧

મારી રાગાદિની ગુલામી અને વિટંબણા સમજાશે ! ધન્ય પરમાત્મા !...’ જો આવો હર્ષોલ્લાસ નથી, તો એ દર્શન-આરાધના દુબળી કહેવાય.

એમ ધર્મક્ષેત્રે ધનવ્યય કરાતો હોય પરંતુ જો કાતરી કાતરીને ટીપમાં ખેંચાતાણ કરીને બને એટલું ઓછું ભરાવાનું થતું હોય, તો એ દાન - આરાધના દુર્બળ ગણાય, કેમકે ત્યાં એવો આનંદ હર્ષોલ્લાસ દાનનો નથી, આનંદ વધુ પૈસા બચ્ચાનો છે. જો હર્ષમાં ઊછળતાં દાનના હોય તો મનને એમ થતું હોય કે ‘અહોભાગ્ય મારાં કે પ્રભુનું શાસન મળીને એમાં આવાં તારક દાનક્ષેત્ર મળ્યાં ! તો આમ મારું ધન જે વિષયવિલાસ અને પટ્ટકાયજીવસંહારમાં જાત, ને મને અઢળક પાપનાં પોટલાં આપત, તે આ સુંદર ધર્મક્ષેત્રમાં જઈ રહ્યું છે. ‘વાહ ! ધન્ય ઘડી રે મારી આજની રે લો.’

સારાંશ, ધર્મની આરાધના તો કરાય છે, પણ દુબળી-પોચલી કેમ આમ બને ? મહાવીર પ્રભુના નંદનરાજર્ષિના ભવે માસખમણના પારણે માસખમણ લાખો કર્યા, પરંતુ આટલો બધો કઠોર તપ પણ હર્ષોલ્લાસ-ભાવોલ્લાસથી કર્યો. સબળો તપ કર્યો. તો જ તીર્થકર નામકર્મ ઉપાર્જી શક્યા. ત્યારે આપણો માત્ર એક ઉપવાસ પણ એવો નહિ, શું કારણ ?

મહાપુરુષોને તપધર્મની આરાધના સબળી થવાનું કારણ આ કે એમણે માનેલું કે

‘તપ એ જ જીવનનો લહાવો છે, ખાનપાન નહિ. ખાનપાન તો આત્માની વિટંબણા છે. વળી

કાયા ટકવાની છે આયુષ્ય કર્મના બળે, રોજના અનેકવારના ખાનપાનના બળે નહિ.’

આ હિસાબ ઉપર એમને તપમાં હર્ષના ઉછાળા રહેતા. ત્યારે આપણે માની બેઠા છીએ કે ‘સારાં અને અનેકવારનાં ખાનપાન એ જીવનનો લહાવો છે. તેમાં સારું ખાઈએ-પીએ તો કાયા ટકે,’ આવું માની લીધા પછી થોડા પુણ્યના લોભે તપ તો કરાય, પરંતુ એમાં મુડદાલ જેવા બનાય છે. મનને થાય છે કે ‘આજ મારે ખાવાનું નથી એટલે કાયા ઢીલી પડવાની.’ પહેલેથી જ આવું માની બેઠા. ત્યાં પછી તપમાં હર્ષનાં ઉછાળા ક્યાંથી આવે ?

એવું દાનધર્મ વખતે પણ ધનનો સંગ્રહ-બચત એ જીવનનો લહાવો નહિ, કિન્તુ દાન-સુકૃત એ જીવનનો લહાવો પૂર્વ પુરુષો માનતા તેથી એમાં એમને હર્ષોલ્લાસ ઊછળતો. પૈસા મળવાનું-ટકવાનું-ભોગવવાનું તો ભાગ્યાનુસારે છે એ પાકી શ્રદ્ધા માન્યતા હતી. એના બદલે ધનસંગ્રહ-બચત અને ધનથી રંગરાગ એ

૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

જીવનનો લહાવો લાગે તેમજ ધનની બચત-ટકાવ આપણે કરીએ એટલો થાય (ભાગ્ય કરે એટલો નહિ), આવી માન્યતા હોય ત્યાં દાનમાં હર્ષના ઉછાળા ક્યાંથી આવે.

એવું દેવદર્શને ચાલતાં મનમાં પરમાત્માને બદલે આડાવળા વિચારો જ ધુમતા હોય, દેવદર્શન પૂજામાં જલદી પતાવવાની વાત હોય, જાતની હોશિયારી બતાવવાની વાત હોય, ત્યાં દુર્લભ પરમાત્મા અને એમની ભક્તિ મળ્યાના અહોભાગ્ય સમજવાનું અને હર્ષના પૂર ઊભરાવવાનું ક્યાંથી થાય ?

સારાંશ તપ-દાન-ભક્તિ આદિ આરાધના સબળી બનાવવી હોય તો તે તે આરાધનામાં ઉપર કહી તેવી માન્યતા અને વિચારસરણી રાખી હર્ષવિલાસ અને ભાવના ઉછાળા રાખવા જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૧૨, તા. ૭-૧૨-૧૯૭૪

૨ મનની એકાગ્રતાનો એક સચોટ ઉપાય

સાધનાઓ મનની એકાગ્રતા વિના અંતર સાથે બંધાતી નથી. એ ન બંધાય તો અંતરાત્મામાં પરિણામ પામે નહિ, અને શુભ પરિણતિ ઊભી થાય નહિ, ને સાંસારિક પાપપ્રવૃત્તિઓની મલિન પરિણતિ ઓછી થાય નહિ. ડાંગરના રોપો બે દહાડે બે દહાડે ઊખેડી ઉખેડી જ્યાં ત્યાં જ્યાં ત્યાં રોપ્યે જવાય, તો એ ધરતી સાથે બંધાય નહિ. ને એના પર પાક આવે નહિ. એ તો એક ઠેકાણે ધરતી સાથે ફિક્સ બંધાવો જોઈએ; તો જ પાક આવે. એમ મન ધર્મસાધનામાં પાકું બંધાવું જોઈએ તો જ મનના પરિણામ એથી વિશુદ્ધ બનતા આવે.

યોગવિશિકા શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે મનના પ્રણિધાન વિનાની યોગસાધના એળે જાય છે. આ પ્રણિધાનમાં (૧) મનની એકાગ્રતા જોઈએ, (૨) હાથ પર લીધેલા કર્તવ્યનું ભાન અને એમાં અત્યન્ત ઉપાદેયતાબુદ્ધિ જોઈએ, તથા (૩) વિશુદ્ધ ભાવનાનું બળ જોઈએ. આ પ્રણિધાન હોય તો ધર્મક્રિયા એ ખરેખર મોક્ષયોજક યોગ બને. તો આમાં પણ મનની એકાગ્રતા પહેલી જરૂરી કહી.

પરંતુ સવાલ આ છે કે ઘણાંની ફરિયાદ છે કે દર્શન-પૂજન-જાપ-પ્રતિક્રમણ વગેરેમાં મન સ્થિર રહેતું નથી, આડાવળા વિચારો બહુ આવે છે. તો શું કરવું ?

આના જવાબમાં મન સ્થિર એકાગ્ર રાખવાના અનેક ઉપાય છે, પરંતુ એમાં એક સચોટ ઉપાય આ છે કે જે ક્રિયા કરતા હોઈએ એમાં શરીરે ઝણઝણાટીવાળો ભાવોલ્લાસ ઝળકતો રાખવા ખાસ લક્ષ રહેવું જોઈએ. આ જરૂરી પણ એટલા માટે છે કે તો જ ક્રિયા માત્ર દ્રવ્ય ક્રિયા નહિ, પણ ભાવ ક્રિયા બને. ભાવ વિનાની ક્રિયા તો માત્ર મજુરી છે.

ખૂબી કેવી છે કે માણસ વેપારી હોય, યા માલનો ઉત્પાદક હોય, કે દલાલ હોય, તો એ એમ ઈચ્છે છે કે માલનો ભાવ સારો ઊંચો આવવો જોઈએ, ત્યારે ધર્મક્રિયા દેવદર્શન દાનાદિ કરનારને એમ નથી થતું કે આમાં મારે ભાવ સારા ઊંચા આવવા જોઈએ. અહીં તો કેમ જાણે એટલું જ માન્યું છે કે, ‘માત્ર ક્રિયા જ કરવાની એથી જ પુણ્ય મળશે ને પાપ ખપી જશે !’ ભાવને ને એ ફળને જાણે કશો સંબંધ નહિ ! આવું જો ન માની લીધું હોત તો ક્રિયાની સાથે ભાવ ભેળવત નહિ ? હૈયામાં ભાવ ઊછળવા દેત નહિ ?

ખરી રીતે ભાવ ઉપર ફળનો મુખ્ય આધાર છે નહિતર દા.ત. તપસ્વી મુનિને થાળી - ખીરનું દાન તમે કરો તમને લાગે છે ખરું કે એથી મને શાલિભદ્રના જેવું પુણ્ય મળે ? એના જેવા મહાત્યાગના જબરદસ્ત સંસ્કાર મળે ? કેમ નહિ ? એ જ કહેવું પડે કે શાલિભદ્રના જીવના જેવા ભાવ નહિ માટે. દાનાદિ ક્રિયા તો ભાવ ઊછળવાનું ખરેખરું સાધન મળ્યું. દાન દેવાતું હોય તો જ મનને એમ થાય કે ‘અહો ! મારા અહોભાગ્ય કેવાં કે મારે આંગણે મહાત્મા અને મને આવો સુપાત્રદાનનો લાભ મળે છે ! મહાત્માની મારા પર કેટલી બધી દયા ! મને આ કેવો સરસ લાભ કરાવી રહ્યા છે ! મારું આ દ્રવ્ય જે ષટ્કાયજીવસંહાર ને વિષયવિલાસના ઘોર પાપમાં જાત તે અહીં કેવું લેખે લાગી રહ્યું છે ! કેવું આ મુનિના તપની અનુમોદનામાં અને મુનિને સંયમસાધનામાં ટેકામાં જઈ રહ્યું છે !’ આમ ભાવ ઊછળવાનું ક્યારે બને ? દાન દે તો જ ને ? અને આવા ભાવ ઊછળતા હોય ત્યારે એમાં મન કેવું એકાકાર બની જાય ? ને ફળ કેટલું બધું ઊંચું આવે !

બસ, મન એકાગ્ર કરવાનો આ એક સચોટ ઉપાય છે કે ક્રિયા વખતે કાયાને ઝણઝણાટી સાથે દિલમાં ભાવ ઊછળતા કરવા. સૂત્રોચ્ચારણ હોય તો એના પદે પદે ભાવ ઉછળે.

આમ ભાવ ઊછળતા રાખવા જઈએ એટલે સહેજે એમાં મન તન્મય થાય જ. નવકાર જાપ કરતા હોઈએ તે વખતે એના પદે પદે જો ભાવ ઊછળતો કરવાનું કરીએ તો મન એમાં ચોંટે જ. ભાવ ઊછળવા મનને એમ થાય કે, ‘અહો

અરિહંતાણં ! સિદ્ધાણં !...’ ‘વાહ ! કેવા અદ્ભુત અરિહંતો ! કેવા અદ્ભુત સિદ્ધો...’ ‘અહો ! આમને નમો ! આમને નમવાનું મને મળે છે ! મારો ધન્ય અવતાર ! ધન્ય ઘડી ! ધન્ય આ નમસ્કાર ક્રિયા !’ જાપ વખતે આમ ભાવ ઊછળતાં રાખીએ તો સહેજે મનની એ જાપમાં એકાગ્રતા થઈ જાય.

આવું જ ચૈત્યવંદન, પ્રતિક્રમણ, વાંચન, ગોખવાનું, વગેરેમાં કરાય. એનાં પદે પદે ભાવ ઊછળતા કરાય, તે ય કાયા પર ઝણઝણાટી-ગદ્ગદતાનો અનુભવ થાય, તો મન એમાં લગાડવું પડે, એટલે મન એમાં તન્મય થઈ જાય. ભલે કદાચ અર્થ ન પણ આવડતો હોય, છતાં મનને એટલું થયા કરે કે ‘અહો ! કેવા તારણહાર આ સૂત્રાક્ષર ! અહો ! કેવા તરણતારણ આ સ્તુતિપદ ! દુનિયાના શબ્દ મારણહાર, શબ્દે શબ્દે સાંભળતાં રાગ દ્વેષનાં ઝેર અને પાપની ભરતી, ત્યારે આમાં અક્ષરે અક્ષરે સાંભળતાં પાપક્ષય અને અઢળક પુણ્યની ભરતી ! આ જો ધ્યાનમાં હોય તો વિના અર્થજ્ઞાને પણ સૂત્ર-સ્તુતિના પદે પદે ભાવ ઊછળતા રખાય, ને મન તન્મય બને.

એમ, દેવદર્શન-વંદન-ગુરુદર્શન-વંદન કરતી વખતે ભાવ ઊછળતા રખાય કે ‘અહો ! કેવા મારા અહોભાગ્ય કે આ તારણહાર દર્શન મને મળે છે ! આ દેવાધિદેવ, આ ગુરુ કેવા કેવા ઉચ્ચ જીવન ઉચ્ચ ગુણોવાળા !...’ તો એમાંય મન એકાગ્ર બને.

સારાંશ, ભાવ ઊછળતા રાખવા એ મનની એકાગ્રતાનો સચોટ ઉપાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૧૩, તા. ૧૪-૧૨-૧૯૭૪

③ જીવન-જહાજને શ્રદ્ધાનો સટ

‘શાંતસુધારસ’ શાસ્ત્રમાં ૧૨ ભાવના પૈકી ૮મી ‘સંવર’ - ભાવનામાં કહ્યું કે જીવરૂપી વહાણ સંસાર પ્રવાહમાંથી તરીને મોક્ષનગર તરફ પ્રયાણ કરે એટલા માટે જીવના આશ્રવનાં કાણાં સંવરથી ઢાંકી બંધ કરી દેવા જોઈએ. શ્રદ્ધાનો સઢ ઊભો કરવો જોઈએ, અને એમાં શુદ્ધ યોગોનો વેગિલો પવન ભરવો જોઈએ.

અહીં સવાલ એ થાય કે આશ્રવનાં કાણાં ઢાંકવા કહ્યું એમાં આશ્રવ પૈકી મિથ્યાત્વ આશ્રવને ઢાંકવા. ઢાંકણા યાને સંવર તરીકે સમ્યગ્દર્શન અર્થાત્ જિનવચન પર શ્રદ્ધા તો આવી ગઈ. તો હવે સઢ તરીકે બીજી કઈ શ્રદ્ધા આવવાની તે શ્રદ્ધાનો સઢ ઊભો કરવા કહ્યું ?

આનું સમાધાન એ છે કે સમ્યગ્દર્શનમાં એકવાર નક્કી કરી લીધું કે ‘તમેવ સચ્ચં ણિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેઈયં’-જે જિન-ભાખ્યું તે નવિ અન્યથા.’ ને આ શ્રદ્ધા ઊભી થઈ એટલે મિથ્યાત્વ-કાણું તો પૂરાઈ ગયું, પરંતુ હવે દરેક પ્રવૃત્તિમાં જિનવચન શ્રદ્ધાનો ઉપયોગ અર્થાત્ ખ્યાલ જરૂરી છે. મનને વારેવારે એમ થાય કે, ‘મારા ભગવાનની આજ્ઞા છે કે આ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. એ મારા આત્માનાં કલ્યાણ માટે યાવત્ ભવસાગરથી નિસ્તાર પામવા માટે છે. આ જો ખ્યાલ ન હોય અને સાધનાયોગોની મહેનત એટલા માટે થાય કે એથી સારી ગતિ અને પુણ્ય સામગ્રી-સુખ સામગ્રી મળે તો એથી કાંઈ નિસ્તાર ન થાય. પવન સઢમાં ભરાયો ઉપયોગી થાય, તે વિના નહિ. એમ શ્રદ્ધાના ખ્યાલમાં જ શુદ્ધ સાધનાયોગો ભળેલા હોય તો એ નિસ્તાર કરે, તે વિના નહિ. એમ તો જીવે અનંતી દ્રવ્ય ક્રિયાઓ કરી અર્થાત્ ચારિત્ર પણ લઈ એના સાધનાયોગો સાધ્યા, છતાં નિસ્તાર ન થયો. એ હજી આપણે સંસારમાં ફસેલા છીએ એ હકીકત સાબિત કરે છે. શી ખામી ? આ જ કે શ્રદ્ધા નહોતી શ્રદ્ધાનો ઉપયોગ નહોતો.

આ શ્રદ્ધાનો ઉપયોગ વારંવાર કરાય, દરેક નાની મોટી સાધનામાં આ ઉપયોગ રહે કે ભગવાનની આજ્ઞા છે કે આ સાધના કર. અહોભાગ્ય મારું કે મને જિનાજ્ઞા પાળવાની મળે છે !’ આ એક ઉત્તમ અધ્યવસાય છે. એમાં સાધના યોગ સાધવાનો લાભ, ઉપરાંત (૧) પ્રભુ પ્રત્યે શરણભાવ અને (૨) પ્રભુની આજ્ઞા પર અત્યંત બહુમાન શ્રદ્ધા-આદરનો લાભ મળે છે. વળી (૩) પ્રભુની આજ્ઞા પર મુખ્ય મદાર રાખ્યો એટલે સાધના વિધિમાં ગરબડ નહિ થાય, તેમજ (૪) બીજી કોઈ મલિન વિષય આશંસા વગેરે નહિ આવે. આ કેવી રીતે એ તપાસીએ.

પ્રભુનું દર્શન-પૂજન શા માટે ? દાન શા માટે ? તપ શા માટે ?...વગેરે દરેક સાધનામાં જ્યારે મનને મનને વારેવારે બહુ હર્ષ અને અહોભાવ સાથે એમ થયા કરે છે કે ‘અહો ! એવી જિનાજ્ઞા છે, પ્રભુની આજ્ઞા છે,’ ત્યારે ત્યાં ગર્ભિત રીતે પ્રભુ શરણભૂત મનાય છે. એ જ શરણ છે માટે એમની આજ્ઞા જીવનમાં ઉચ્ચ કર્તવ્ય લાગે છે.

હવે પ્રભુનું શરણ લેવામાં બે વાત બને છે.-(૧) પોતાની અબુઝતાનો ખ્યાલ, અને (૨) બીજું, જગતની વસ્તુ સમૃદ્ધિ-પરિવાર આદિની અશરણ ભૂતતાનો ખ્યાલ.

(૧) ‘હું અબુઝ છું, પ્રભુ અનંતજ્ઞાની છે. હું મોહમૂઢ છું, પ્રભુ વીતરાગ નિર્મોહી છે. માટે મારે પ્રભુનું શરણ છે.’-આ જાતની અબુઝતાનો ખ્યાલ. અને,

(૨) ‘જગતની સમૃદ્ધિ પરિવાર વગેરે અંતે અને પરલોકમાં મને કશું શરણ-રક્ષણ આપી શકે એમ નથી. એ આપી શકે તો માત્ર અરિહંત પરમાત્મા આપી શકે. માટે એ પ્રભુ જ શરણભૂત.

(૩) આમ પ્રભુને જ શરણભૂત ગણવાથી એમની આજ્ઞાનાં પાલનમાં અનંત કલ્યાણ દેખાય. આમ જિનાજ્ઞાએ ફરમાવેલ દરેક સાધનાયોગમાં જિન-જિનાજ્ઞા પર અત્યંત બહુમાન થવાથી શ્રદ્ધાનો ઉપયોગ જાગતો રહીને સાધનામાં વીર્યોલ્લાસ - ભાવોલ્લાસ વધે છે.

(૪) વળી જિનાજ્ઞા પર મુખ્ય મદાર રાખ્યો એટલે ધર્મયોગ એમની આજ્ઞાના હિસાબે જ સધાતો હોવાથી આજ્ઞાએ એની જે વિધિ બાંધી, એ ન ઉલ્લંઘતાં એને બરાબર પાળવા તરફ ધ્યાન રહે છે, નહિતર ભય લાગે કે, ‘રખે ! જિનાજ્ઞાભંગ થઈ જાય તો ?’

(૫) ધર્મયોગ સાધવાનો શા માટે ? તો કે પ્રભુની આજ્ઞા છે માટે. તેથી સાધનાનો ઉદ્દેશ એક માત્ર તારક જિનાજ્ઞાના પાલનનો રહ્યો; એટલે પછી ત્યાં ઉદ્દેશ દુન્યવી સિદ્ધિનો નહિ રહે. ‘સાધનાથી દુનિયાના પૈસા ટકા-સુખ સગવડ કે માનપાન મળે’ એવી મલિન આશંસા નહિ આવે. ‘આ જોઈએ છે માટે નહિ, પરંતુ પ્રભુની આજ્ઞા છે માટે ધર્મયોગ સાધું.’ પણ તમારે ધર્મ કરીને શું જોઈએ છે ? તો કે, ‘કશું નહિ. આ જીવનમાં જેટલી જિનાજ્ઞા પળાય એટલું જીવ્યું સાર્થક.’ એ જ એક લેશ્યા અને લગન.

સાધના ૨, (૧) પ્રવૃત્તિધર્મ દાન-દર્શન-પૂજા-તપ વગેરે, અને (૨) નિવૃત્તિધર્મ, હિંસાદિ પાપના ત્યાગ. તો આમ, માત્ર પ્રવૃત્તિધર્મમાં જ નહિ, પરંતુ નિવૃત્તિધર્મમાં પણ જિનાજ્ઞા છે માટે કેમ વિષયોમાં બહુ આસક્ત નહિ ? પ્રભુની આજ્ઞા હોવાથી.

એટલે બંને પ્રકારની પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ સાધનાના યોગ સાધતાં જિનાજ્ઞાનો વારેવારે ખ્યાલ રહેવાથી શ્રદ્ધાબળ જોરદાર રહે છે. એ જીવનવહાણને નિર્વાણ નગરી તરફ જવા માટે સઢનું કામ કરે છે. એમાં શુદ્ધ યોગનો - વેગિલો પવન ભરાય છે. અર્થાત્ જોરદાર શ્રદ્ધા-ઉપયોગ વારંવાર રહેવાથી ધર્મયોગ પ્રબળ બનતાં મોક્ષ તરફ પ્રયાણ વેગિલું બને છે.

૪ જિનપૂજા શા માટે કરવી ? : શાસ્ત્રોક્ત ફળમાં અતિશયોક્તિ નથી ?

દર્શનાત્ દુરિતધ્વંસી, વન્દનાદ્ વાઙ્ચિતપ્રદઃ ।
પૂજનાત્ પૂરકઃ શ્રીણાં, જિનઃ સાક્ષાત્સુરદ્રુમઃ ॥

આ પ્રાચીન શ્લોકમાં બતાવ્યું કે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવ (૧) દર્શનથી અશુભ કર્મોનો નાશ કરે છે, (૨) વંદનથી વાંછિત આપે છે, અને (૩) પૂજનથી સંપત્તિઓ પૂરે છે. ખરેખર એ હાજરાહજૂર કલ્પવૃક્ષ છે.

જિનપૂજા કરવા જનારો જિનનાં દર્શન પણ કરે છે, એમને વંદના-નમસ્કાર પણ કરે છે અને પૂજન તો કરે જ છે. એટલે એને અશુભકર્મનાશ, વાંછિતસિદ્ધિ અને બાહ્ય અભ્યન્તર સંપત્તિઓની પ્રાપ્તિ, આ ત્રણે ફળ મળે છે. જિનપૂજાથી આવાં મહાન ફળ મળતાં હોય, તો પછી જિનપૂજા કરવાનું કોણ બુદ્ધિમાન ચૂકે ?

એટલું ધ્યાનમાં રહે કે વિચરતા જિનેશ્વર ભગવાનની ગેરહાજરીમાં, અંજનશલાકા યાને પંચકલ્યાણક-સંસ્કરણવિધિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરેલ જિનમૂર્તિ એ ખાલી મૂર્તિ નહિ, પણ ખુદ જિનેશ્વર ભગવાન જ છે એમ માની, એમનાં દર્શન-વંદન-પૂજન કરવાનાં છે, અને એના ઉપરોક્ત લાભ છે.

પ્ર.- જિનમૂર્તિને ખુદ ભગવાન ન માને પણ ભગવાનની મૂર્તિ માની બહુમાનથી દર્શન વંદન-પૂજન કરે તો એ લાભો કેમ ન મળે ?

ઉ.- એ લાભો ઉચ્ચ કોટિના મળવાનું જ બને છે કે જો દર્શન-વંદન-પૂજનમાં ભગવાન સાથે અત્યન્ત નિકટ બનાય અને પ્રભુની સાથે. દિલથી વાત, દિલથી પ્રાર્થના થાય તથા પોતાના દિલદર્દની રજુઆત કરી પ્રભુની દયા મંગાય. જો આવું કશું જ વિચારમાં ન હોય તો તો દર્શનાદિની ક્રિયા સંમૂર્ચ્છિમ ક્રિયા થાય, અને એના કોઈ એવા લાભ મળે નહિ. ત્યારે જો અમૃતક્રિયા કરવી છે, તો પ્રભુની સાથે નિકટતા અને પ્રભુની સાથે વાતવિચાર જોઈએ જ. એ તો જ બની શકે કે સામે પ્રભુમૂર્તિ નહિ પણ સાક્ષાત્ પ્રભુ બેઠા છે એમ મનાય. એમ માને તો પ્રભુને સંબોધી શકે કે ‘હે નાથ ! તમે તો જગતદયાળુ છો, તો મારું કંઈક ધારો અને મારા પર દયા કરો’...સાક્ષાત્ પ્રભુને બદલે મૂર્તિ જ દેખે તો સામે પ્રભુ બેઠા છે એવી રીતે વાત શાની થાય ? મૂર્તિને ઉદ્દેશીને થોડું જ કહેવાય કે ‘પ્રભુ ! તું જ

દયાનો સાગર છે, મારે તું જ આધારરૂપ છે, આ જગતમાં તારા જેવો કોણ નિઃસ્વાર્થ સ્નેહી છે ? સૌ સ્વાર્થ ભરેલા, અને વળી સ્વયં કર્મથી પીડાતા; એ મારી કર્મ વિટંબણા શું ટાળે ? એ તો તું જ કર્મનો વિજેતા છે, અને ભક્તને પણ કર્મ પર વિજય અપાવનાર છે. મારે એકમાત્ર તું જ તારણહાર છે.’

વિચારો, આમાં મૂર્તિ સ્વયં કર્મવિજેતા છે જ ક્યાં ? મૂર્તિને કર્મ જ નથી, તેમ કર્મવિજયની શું કે કશી જ પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. તો મૂર્તિને ઉદ્દેશીને એ બધું ઉદ્બોધન નિરર્થક જ ગણાય. તેથી જ વસ્તુસ્થિતિએ ત્યાં ભગવાનનું ખુદનું અસ્તિત્વ માનવું જ પડે. ‘મૂર્તિ એ મૂર્તિ નહિ, પણ સાક્ષાત્ ભગવાન છે,’ એ મગજ પર બરાબર અંકિત રહેવું જોઈએ; તો જ જેમ વિચરતા ભગવાન સાથે એ વખતના ભક્તોએ વાત કરી હશે, ભગવાનને અરજી ગુજારી હશે, એમ અત્યારે આપણે જાણે સાક્ષાત્ ભગવાન સાથે વાતવિસામો કરી શકીએ અને અરજી ગુજારી શકીએ.

હવે સવાલ આ છે કે ‘ચાલો મૂર્તિને ખુદ ભગવાન માની લીધા, પરંતુ ભગવાનનાં દર્શન-વંદન-પૂજનમાત્રથી અશુભકર્મનાશ, વાંછિત પ્રાપ્તિ અને સમૃદ્ધિઓની ભરતી જેવા મોટા ફળ નીપજે ?’

ઉત્તર-‘હા,’ એનું કારણ એ છે કે અશુભ કર્મસંચય જગત સામે જોઈ રાગ થવા દ્વારા થયેલ હતો, હવે વીતરાગ જિનેન્દ્ર ભગવાન સામે જોઈ એ રાગ તૂટી વૈરાગ્ય થવા દ્વારા કર્મ તૂટે એ સહજ છે. આમાં એ સવાલ ન કરવાનો હોય કે ‘કર્મસંચય તે ઘણાં ઘણાં દીર્ઘકાળ સુધી જગત પર રાગ કરી કરીને કરેલો, તે અલ્પ કાળનાં વીતરાગ દર્શનથી તજજનિત વૈરાગ્યથી કેમ નષ્ટ થઈ શકે ?’ કેમકે દુનિયામાં પણ દેખાય છે કે દીર્ઘકાળ સુધી ઘાસ ભેગું કરી કરી બનાવેલ ગંજી અલ્પ કાળની અગ્નિથી ભસ્મીભૂત થઈ જાય છે. મહિનાઓ સુધી આરોગ્યબાધક ખાઈ ખાઈ પેટમાં એકત્રિત કરેલ મળ, થોડા કાળની લાંઘણ અને જુલાબથી સાફ થઈ જાય છે. મહિનાઓ સુધી કોઈની સાથે દુર્ભાવ રાખી બગડેલા સંબંધ થોડા વખતના સારા સુંદર સ્નેહ-નમ્રતા-ભૂલઈકરાર વગેરે ભાવથી સુધરી જાય છે...આવા તો ઘણા દાખલા. એ રીતે વીતરાગનાં દર્શન દ્વારા ઊભો કરેલ વૈરાગ્ય અને વંદન દ્વારા ઊભું કરેલ વીતરાગશરણ જગત પરના રાગને તોડે, રાગોપાર્જિત અશુભ કર્મોના જુથને તોડે એમાં નવાઈ નથી. અંતરાય કર્મો તૂટે એટલે વાંછિત બની આવે એ પણ સહજ છે. તેમજ પોતાનાં દ્રવ્યોથી વીતરાગનાં કરેલ પૂજન-સન્માન ભવ્ય શુભ ભાવો ઊછળવા પૂર્વક પુણ્યવૃદ્ધિ અને અધ્યવસાયશુદ્ધિ કરવા દ્વારા બાહ્ય શ્રી-સમૃદ્ધિ અને અભ્યન્તર સમૃદ્ધિ પેદા કરે એ પણ સહજ છે.

પ્ર.- દર્શનથી દુરિત યાને અંતરાયનો નાશ થવાથી તો વાંછિતે ય મળે, અને શ્રી સંપત્તિય મળે, પછી વંદન-પૂજનની શી જરૂર ?

ઉ.- જરૂર એટલા માટે કે આપણે એકલા દર્શનથી એવા ભાવોલ્લાસ જગાવવા સમર્થ નથી, તેથી વંદન-પૂજનની આવશ્યકતા છે. નહિતર તો દર્શનનું ય શું કામ ? એમ ને એમ ભાવોલ્લાસ જગાવીએ તો ન ચાલે ? પરંતુ ના, પ્રભુદર્શનનું ય આલંબન ન હોય તો તો જીવ બાહ્ય જડ પદાર્થોનાં દર્શનાદિમાં રચ્યોપચ્યો રહેવાનો, એથી તો ચિત્તમાં રાગાદિના અશુભ ભાવો જ ચાલે. એમ પ્રભુવંદન યાને ચૈત્યવંદન, પ્રભુનાં ગુણગાન ન હોય તો પાપકથા, જડનાં ગુણગાન અને અભિમાનમાં ડૂબ્યો રહેવાનો. એમ, સ્વદ્રવ્યથી પ્રભુપૂજનની ક્રિયામાં નહિ જોડાય, તો ધનમૂર્છા અને દુન્યવી પાપક્રિયાઓ અને વિષયવિલાસોમાં લાગ્યો રહેવાનો. એ બધી ખરાબીઓ ટાળવા માટે અને દર્શનથી થતા શુભ ભાવોલ્લાસ ઉપરાંતના શુભ ભાવો જગાવવા માટે વંદન-પૂજન અત્યન્ત જરૂરી છે. અશુભ ભાવોથી પાપના થોકની જેમ શુભ ભાવોથી પુણ્યના થોક જન્મે એ સહેજ છે. માટે જિનેશ્વર ભગવાનનાં દર્શન-વંદન- પૂજનનાં ફળ બતાવ્યાં એમાં અતિશયોક્તિ નથી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૧૬, તા. ૪-૧-૧૯૭૫

૫) અમૃતનો કલિયો યોગબીજ

મહાવીર પ્રભુના જીવ વિશ્વભૂતિ મુનિએ નિયાણું (તીવ્ર આશંસા) કરી કે ‘મારા તપ સંચમના પ્રતાપે હું આવતા ભવે મહા બળવાળો થાઉં,’ ને એથી એ ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા. કુમારનંદી સોનીએ નિયાણું કર્યું કે, ‘હું આગમાં જીવતો બળી મરવાના પ્રતાપે હાસાપ્રહાસા નામની વ્યંતર દેવીઓનો સ્વામી દેવ થાઉં,’ ને એ એમ બળી મરી એ દેવીઓનો સ્વામી દેવ થયો.

પરંતુ બંનેમાં ફરક એ પડ્યો કે ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવને પાપનો પસ્તાવો અને ધર્મની સૂઝ ન આવી, ત્યારે કુમારનંદી દેવને પાપપશ્ચાત્તાપ અને ધર્મસૂઝ આવી. તો સવાલ છે કે આવો ફરક કેમ પડ્યો ?

નિયાણું એ તો ઝેર કહેવાય, સદ્બુદ્ધિને મારી નાખે. માટે ઊંચી પણ ધર્મસાધનાને પૌદ્ગલિક તીવ્ર આશંસા યાને નિયાણાંથી અલિપ્ત રાખવાનું કહ્યું, ‘જય વીયરાય’ સૂત્રમાં કહ્યું, ‘વારિજજઈ જઈવિ નિયાણાંબંધણં વીયરાય ! તુહ

સમયે...' અર્થાત્ 'હે વીતરાગ ! જો કે તમારા આગમમાં નિયાણું કરવાની મનાઈ છે, તો પણ મારે ભવોભવ તમારા ચરણની સેવા હો.' દુન્યવી વસ્તુનું નિયાણું (આશંસા) કરવામાં મન પર ધર્મ કરતાં દુન્યવી વસ્તુનું મહત્વ વધી જાય છે, રાગ વધી જાય છે, એટલે એના સંસ્કાર ભવાંતરે દુન્યવી વસ્તુનો તીવ્ર રાગ કરાવે એ સહજ છે; તેથી સદ્બુદ્ધિ પલાયન થઈ જાય. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવને એવું બનવામાં પાપનો પસ્તાવો અને ધર્મની સૂઝ ન આવી, પૂર્વ ભવના તીવ્ર તપ ને સંયમધર્મના કોઈ સંસ્કારે અહીં કામ ન કર્યું, ને એ 'પાપ ઘણું કરી સાતમી નરકે ઉપન્યા' ત્યાંથી સિંહ થઈ ચોથી નરકે, ને 'તિહાંથી ચ્યવી સંસારે ભવ બહુલા થયા.' ધર્મમાં નિયાણું એટલે દૂષપાકમાં સાપનું વિષ, -સમ્રાટની સેવામાં એકવાર એનું અપમાન, નવાણું પગથિયા ચડી ગયા પછી સોમા પગથિયે અરબડિયું. નિયાણાં પછી અહીંની સાધનાના પ્રતાપે મળેલા ફળ વખતે લેશ પણ પાપનો પસ્તાવો ને ધર્મની બુદ્ધિ ન થયા.

તો પછી કુમારનંદી દેવને એ કેમ થયું ? અલબત્ત કુમારનંદીને બળી મરતાં પહેલાં મિત્ર નાગિલ શ્રાવકે ચેતવ્યો હતો કે, 'આમ ઉચ્ચ જીવનનો નાશ ન કરતાં, સંસારત્યાગ કરી ચારિત્ર લે તો મહાકલ્યાણ પામીશ પણ હાસા-પ્રહાસાના મોહમાં એણે એમ ન કર્યું, ને દેવ થયો ત્યારે એક પ્રસંગે નંદીશ્વરયાત્રામાં સોનીદેવ ઢોલકું વગાડતો ચાલતો હતો. ત્યાં પૂર્વે એના બળી મરવાનું કરાવનારા મોહને જોઈ નાગિલ વૈરાગ્ય પામી ચારિત્ર લઈ ૧૨ મા દેવલોકનો દેવ થયેલો. એ નાગિલદેવે આ કુમારનંદી દેવને ઓળખ આપતાં એને પાપનો પસ્તાવો થયો, ને દીન બની પૂછે છે, 'તો હવે હું શું કરું ?' એને નાગિલદેવ કહે છે, 'હાલ દીક્ષાની ભાવનાથી ઘરમાં ધ્યાનમાં રહેલા મહાવીર પ્રભુની સુંદર મૂર્તિ ભરાવ અને જગતમાં પૂજાતી કર, તો તને સારો ધર્મનો લાભ થશે.' કુમારનંદી દેવે એમ કર્યું.

તો, એમ તો ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ શ્રેયાંસનાથ તીર્થંકર ભગવાનના કાળમાં છે, તેથી એમના દર્શન વાણી-શ્રવણ પામવા સંભવ છે. પછી એને કેમ પાપ-પશ્ચાત્તાપ અને ધર્મબુદ્ધિ ન આવી ?

બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીને પણ પૂર્વ ભવે મુનિપણે ભાઈ મુનિએ નિયાણું કરવા ના કહેલી, પરંતુ ન માન્યું અહીં ચક્રવર્તી થયા અને પૂર્વના ભાઈ અહીં પણ મુનિ બની એને પૂર્વની ઓળખ આપી પાપ છોડવા અને ધર્મ આદરવા કહે છે; છતાં બ્રહ્મદત્તને પાપનો પસ્તાવો જ નથી. (ઉપરથી મુનિને કહે, 'મને તો તમારી દયા આવે છે, તમે શું કામ ધર્મના કષ્ટ ઉઠાવો છો ? આવો, તમને હું મોટું રાજ્ય આપું, રાણીઓ- ખજાના આપું, લહેર કરો.)

તો પછી કુમારનંદી દેવને કેમ પાપ પસ્તાવો ને ધર્મની સૂઝ જાગી ? અવંતી સુકુમાલને નલિનગુલ્મ વિમાનમાં દેવ થવું હતું, ચારિત્ર લીધું. શિયાળણીથી ચવાઈ જવાનો ઉપસર્ગ સહ્યો, ને દેવ થયા. કિન્તુ ત્યાં ધર્મબુદ્ધિ ઊભી; તેથી એ ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહે અવતરી મોક્ષ પામવાના છે. તો આ બેને પેલા બે કરતાં ફરક કેમ ?

બસ, કારણ આ છે કે આમને નિયાણા જેવું છતાં ઊડે ઊડે એમ હતું કે 'આ ખોટું છે, આ કરાવનાર મોહ અને સંસાર ખોટો છે.' અવંતી સુકુમાળે ગુરુને કહેલું કે, 'આપની વાત સાચી છે કે ચારિત્રધર્મના ફળમાં મોક્ષ જ ઈચ્છવાનો હોય. પરંતુ આમેય અહીંથી તરત, પાંચમા આરાના હિસાબે, મોક્ષ તો પમાય એમ નથી, દેવ થવું પડે એમ છે, ને હું ગયા ભવે નલિનીગુલ્મ વિમાનથી આવેલ છું. તેથી ત્યાં જવા મન થાય છે. અલબત્ત આપના વચનથી સમજું છું કે દેવસુખની ઈચ્છા ખોટી છે. એમ કુમારનંદીએ બળી મરતાં પહેલાં નાગિલને કહેલું કે, 'તારી વાત સાચી છે કે જો અહીંનું બધું છોડવું જ છે તો ચારિત્ર જ લેવું જોઈએ. પરંતુ મને હાસા - પ્રહાસાનો મોહ એવો લાગ્યો છે કે એકવાર એને મેળવી લઉં. તારા કહેવાથી જાણું છું કે આ મોહ ખોટો, પરંતુ હાલ એ મૂકી શકતો નથી.'

આમ આ બંનેને પૌદ્ગલિક આશંસામાં 'મોહ-સંસાર ખોટો' એવો ભવોદ્વેગ-સંસારવૈરાગ્યરૂપી અમૃતનો કણિયો પડેલો હતો, તેથી એમની સદ્બુદ્ધિ મરી પરવારી નહિ; ને બીજે ભવે ધર્મની સૂઝ પામ્યા. બ્રહ્મદત્ત-ત્રિપૃષ્ઠને પૂર્વ ભવે એ અમૃતકણ રહ્યો નહિ, તેથી અહીં એ ધર્મસૂઝ ન પામ્યા. (આ અમારું શાસ્ત્રોક્ત હકીકત પરથી તારણ છે. બાકી તત્ત્વ જ્ઞાની કહે તે.)

આ ઉપરથી એ સૂચિત થાય છે કે જીવની પૌદ્ગલિક આશંસા-ઈચ્છાઓ કાંઈ આજ ને આજ ટળવાની નથી, પરંતુ સાથે જો ભવોદ્વેગ-સંસારવૈરાગ્ય અને પાપનો પશ્ચાત્તાપ, રાખવામાં આવે તો એ અમૃતનો કણિયો જીવને બચાવ આપે. મનને એમ રહ્યા કરે કે, "પૈસા-ટકા, ધંધો-વેપાર, કુટુંબ-પરિવાર, માનપાન બધું ઈચ્છું છું ખરો, પરંતુ એ 'સંસાર' છે, એમ ગુસ્સો અભિમાન આરંભ-સમારંભ વગેરે કરું છું. કિન્તુ એ 'સંસાર' છે, અને સંસાર એટલે ઝેર, સંસાર ખોટો, અંતે મારનારો." આમ વારંવાર ભવોદ્વેગ રહે તો યોગબીજોનો સંગ્રહ બને, એમાંથી યોગનો પાક નીપજે.

૬ તત્ત્વચિંતનનો એક પ્રકાર : અનુભવોનો તાળો મેળવો

(લેખાંક-૧)

જગત વચ્ચેનાં જીવનમાં મનને સાબુત રાખવાની જરૂર છે; નહિતર એ અશુભ વિચારોમાં તણાઈ જઈ જીવને અહીં ક્ષુદ્ર-અધમ-તામસી બનાવે છે, અને પરલોક માટે અશુભ કર્મબંધ તથા અશુભ સંસ્કારોના થોક પેદા કરી ભાવી દુઃખ અને દુર્ગતિનાં પાપ જીવનને નોતરે છે.

આજે આપણી નજર સામે દેખાતી કીડા-કીડી, માકણ-મચ્છર વગેરે પ્રાણી-સૃષ્ટિમાં ખાવાની લગન, જીવોને કરડવાની લગન, એમ જ ગલી-શહેરી પશુ-પંખીની યોનિઓમાં વિષયોની લગન, શિકારની લગન, રૌદ્રતા-ક્રૂરતા-અભિમાન વગેરે કષાયો કેમ ફાલેલા-ફૂલેલા દેખાય છે ? કારણ આ જ કે એમણે પૂર્વે મનુષ્ય જીવનમાં એના અશુભ વિચારો ને અશુભ ભાવો કરી કરી એવા પાપસંસ્કારોના જથા દંઢ કરેલા. એના ફળમાં તિર્થંચ અવતારે આ જ જોવા મળે, નહિ તો બીજું શું મળે ? એવા અવતારમાં કેમ દયા-દાન-સંયમ-તપ-ભક્તિ વગેરે નથી દેખાતા ? કારણ આ જ, કે પૂર્વના ભવના એના સંસ્કાર છે નહિ, સંસ્કાર ઊલટા છે. એનું કારણ, માનવભવે દયા-દાન-સંયમાદિના વિચારો અને ભાવો કરેલાં જ નહિ, પણ ઊલટા જ વિચારો અને ભાવો કરેલા તેથી એના જ સંસ્કાર જામ્યા હોય ને ?

આ સૂચવે છે કે ખૂબ સાવધાન રહો, અને અશુભ ભાવો તથા અશુભ વિચારોને અટકાવતા ચાલો.

પ્ર.- પરંતુ સવાલ આ આવીને ઊભો રહે છે કે અશુભ ભાવો અને વિચારો સહેજ સહેજમાં કરનારા મનને નાથવાનું ભગીરથ કાર્ય કરવું કેવી રીતે ?

ઉ.- એક વાત સમજી રાખવાની છે કે દિલમાં ઊઠતા રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ-લોભ, માયા-મદ-મોહ વગેરે ભાવો એ અશુભ ભાવો છે, અને

અશુભ ભાવોને પોષનાર છે અશુભ વિચારો; પણ શોષનાર છે શુભ વિચારો.

દા.ત. કોઈની મોટર કે બંગલો જોઈ એના પ્રત્યે રાગ ઊઠ્યો, આકર્ષણ થયું, ત્યાં જો એ વિચારણા ચાલી કે, ‘આનો માલિક ભારે ભાગ્યશાળી લાગે છે ! કેટલા લખલૂટ પૈસા કમાઈ ગયો હશે ! વેપારમાં જબરો ખેલાડી. આલીશાન બંગલામાં રહે છે ! આલીશાન મોટરમાં ફરે છે !...’ તો આ અશુભ વિચારો છે, ને તે પેલા રાગને પુષ્ટ કરે છે. પરંતુ એના બદલે જો એ વિચારણા ચાલી કે,

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૩

‘આમાં શું મોહવા જેવું છે ? કેટલા અનીતિ-જુઠડફાણ અને કેટલા ષટ્કાય જીવસંહારનાં પાપોથી ઊભા કરેલ પૈસા ! અને એનાથી આ બનાવેલ; તેમજ કેટલા જીવસંહારમય આરંભ-સમારંભથી આ બંગલો-મોટર બનેલ હશે ? અને એ ય એવા કેટલા નવાં પાપ કરાવનારાં છે ? બંગલો-મોટર શું જીવની સાચી સંપત્તિ છે ? કે અઢળક રાગાદિ પાપો કરાવી નરકાદિમાં હડસેલનાર બલા છે ? પૈસા આમાં ધાલવાને બદલે જો કોઈ જિનમંદિર નિર્માણ-જીર્ણોદ્ધાર, પરમાત્મભક્તિ-જ્ઞાનભક્તિ-દયા-દાન વગેરે સુકૃતમાં ધાલ્યા હોત તો એ કેવા સ્વ-પર-ઉદ્ધારક થાત ?...’ આવા શુભ વિચાર કરાય, તો એ પેલા મોટર-બંગલાના રાગને શોષનાર બને.

અલબત્ત મનને, અશુભ વિચારો અટકાવી, શુભ વિચારોમાં રમતું રાખવાનું કામ ભગીરથ છે, પરંતુ શુભ ચિંતનનો એક સુંદર પ્રકાર આ છે કે પૂર્વના મહાપુરુષોના જીવન-અનુભવોનો તાળો મેળવવાની વિચારણા ચલાવવી.

અનુભવોનો તાળો એટલે કે, ‘એમના જીવનના પૂર્વ અનુભવની સાથે પછીના અનુભવનો શો મેળ ?’ એ વિચારવું દા.ત. સીતાજીને રામ દ્વારા મળેલ જંગલમાં હકાલપટ્ટીનો અનુભવ; અને પછીથી અગ્નિનું દિવ્ય સફળ થઈ મળેલ લોકવાહવાહ અને રામચંદ્રજી વગેરેની અત્યંત બહુમાન સાથે મહેલમાં પધારવાની આગ્રહ ભરી વિનંતિ છતાં એમણે લીધેલ ચારિત્રનો પંથ, આ અનુભવ; એ પૂર્વાપર અનુભવને શો મેળ ?

આ વિચારવાનું એ રીતે કરાય કે પૂર્વે એકાએક જંગલમાં હકાલપટ્ટી થવા ઉપર એમણે આવું કાંઈક વિચાર્યું હશે કે (૧) હું પવિત્ર છતાં અને રામ જેવા મહાન રાજાની રાણી છતાં જો મારા પર આ મહાઆપત્તિ આવી તો એમાં કર્મ અને સંસારની કેવી કુટિલતા કે અચાનક મહા અજુગતું બનાવે ? તો પછી શું જોઈને આવા કુટિલ સંસારમાં રહીને હું કુટિલ કર્મથી કૂટાઈ રહી છું ? હવે જો આ કલંક ઊતરી જાય તો મારે સંસાર ત્યાગ કરી ચારિત્રપંથ અપનાવવો.’ આ વિચારણા, અથવા (૨) અહીંની રાજરાણી જેવી સ્થિતિ સુધી પહોંચાડનાર શુભ કર્મોની સાથે એમાં ભળેલ આ લોકનિંદા અને હકાલપટ્ટી કરાવનાર અશુભ કર્મનો કોઈ પાપકણિયો જો આ નાલેશી અને વિટંબણા સુધી પહોંચાડે, તો પછી ઢગલો પાપ કરાવનાર સંસારવાસમાં રહે માત્ર કણિયો જ નહિ, પણ જથ્થાબંધ અશુભ કર્મ ઉપાજર્થે, ભાવી કેટલું દુઃખદ આવે ? તેથી હવે એવા તો પાપ સંસારવાસનો ત્યાગ જ કરવો સારો.’ આ વિચારણા કરી હોય. અથવા (૩) ‘કર્મસત્તા કેવી મને વિશ્વાસમાં રહેલીને વારંવાર કચરી રહી છે ? પિતા જનકરાજાને ત્યાંથી સાસરે એ વિશ્વાસમાં

૧૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

આવી કે, ‘ચાલો દશરથનંદન જેવા પતિની સાથે મહેલવાસમાં આનંદકલ્લોલ મળશે.’ પરંતુ કર્મસત્તા જાણે કહે, ‘હં ? મહેલવાસ ? લે હવે વનવાસ લેતી જા.’ એમ કરી મને પતિ સાથે વનમાં ધકેલી એમ છતાં ત્યાં વિશ્વાસમાં રહી કે ‘ચાલો, આ ગમે તે થયું પરંતુ હું ક્યાં મહેલને પરણી હતી ? હું તો રામને પરણી હતી. તે રામ મારા અહીં સાથે જ છે.’ ત્યાં કર્મસત્તા ‘હં ? રામ તારી સાથે ?’ એમ કરી મને રાવણ પાસે ઉપડાવી. (૪) પછીથી રામે છોડાવી અયોધ્યામાં લઈ આવ્યા અને મહારાણી પદે સ્થાપિત કરી એટલે મને થયું કે, ‘હાશ ! દુઃખના દહાડા ગયા’ આમ સુખના વિશ્વાસમાં હતી ત્યાં કર્મસત્તા એ ‘હં દુઃખના દહાડા ગયા ?’ એમ કરી વનમાં એકલી અટુલી હડસેલી. તો આ વારેવારે શું કર્મથી કચરાયા જ કરવું ? ના, ના જ્યારે મને કર્મ-કચરનારું જિનશાસન મળ્યું છે તો હવે મને કર્મસત્તા શું કચરતી હતી ? મોકો આવ્યે જિનશાસનના તપ સંયમથી કર્મસત્તાને હું જ કચરી નાખીશ.’ આ વિચારણા સીતાજીએ વનમાં હકાલપટ્ટી થયા પછી કરી હશે. એના ફળમાં, અગ્નિ-દિવ્ય કરી કલંક ઊતરી ગયે એમણે સંસારત્યાગ કરી ચારિત્રપંથ લીધો.

આ એમના જીવનના પૂર્વાપર અનુભવનો તાળો મેળવ્યો ગણાય. એવા બીજા મહાપુરુષોના પણ જીવન-અનુભવોનો તાળો મેળવવાની વિચારણા કરતાં મન શુભ વિચારમાં રમતું રહે, ને એથી અશુભ અપવિત્ર વિચારો અને ભાવો અટકી જાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૧૮, તા. ૧૮-૧-૧૯૭૫

૭ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં સીતાજીના જીવન-અનુભવોનો તાળો વિચાર્યો. એથી આપણને પ્રેરક તત્ત્વ મળ્યાં. હવે બીજા મહાપુરુષોના જીવન-અનુભવોનો તાળો જોઈએ.

કુમારપાળ રાજાના જીવે પૂર્વ ભવમાં જિનેશ્વર ભગવાનને પાંચ કોડીના ફૂલ ચડાવ્યાં, એમાં અહીં ૧૮ દેશનું સામ્રાજ્ય પામ્યા, અને એમાં ૫ વળી અહીં જૈન ધર્મ પામ્યા, પરમ આર્હત્ત યાને પરમ શ્રાવક બન્યા, જિનમંદિરો બનાવ્યા, ૧૩૦૦ દેવાલયો સાથેનો યાત્રાસંઘ કાઢ્યો, જ્ઞાન-ભંડારો વગેરે અનેકાનેક સુકૃત કર્યાં, ૧૮ દેશમાં અમારી પ્રસરાવી, ગણધર પદનું પુણ્ય ઉપાજર્યું. ત્રણ ભવમાં સંસાર સીમિત કરી દીધો. તો સવાલ એ થાય કે આ બધાને પૂર્વની પાંચ કોડીના ફૂલની પૂજા સાથે શો મેળ ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૫

આના અંગે આમ વિચારણા થઈ શકે, -

રાજા કુમારપાળ પૂર્વ ભવે રાજકુમાર છતાં ચોરી બદમાશી વગેરે વ્યસનોનાં કારણે બાપથી દેશનિકાલ કરાયેલ, એથી એ પર્વતમાં છૂપાઈ લુંટારો બનેલ. એમાં પણ લશ્કર સાથે એક વેપારીના આક્રમણથી ભાગવું પડેલ, તે રસ્તામાં મુનિને તલવાર ઉગામી, ‘મારી નાખીશ’ એમ દબડાવતાં મુનિ કહે, ‘મરેલા શું મારતા હતા ? ત્યાં એ ‘શું હું મરેલો ?’ એમ પૂછે છે. મુનિએ જવાબ વાળ્યો કે ‘હા, તું તારા કષાયોથી મરેલો છે. તારી શુદ્ધ બુદ્ધિની ચેતના નષ્ટ થઈ ગઈ છે. ચેતના નષ્ટ એ મરેલો જ કહેવાય.’ ત્યાં એ ચોંકી ઊઠી મુનિથી પ્રતિબોધ પામીને મુનિની સાથે થઈ જાય છે, ને એક શહેરમાં એક શ્રાવકને ત્યાં જમવાનું રાખી મુનિ સાથે રહે છે. એમાં પર્વ દિવસે બધાને પૂજાની સામગ્રી લઈ પરમાત્માની પૂજા કરવા જતાં જોઈને પોતાની પાસે રહેલ માત્ર પાંચ કોડીથી ફૂલ ખરીદી એ ફૂલથી પ્રભુની પૂજા કરે છે.

અહીં ખૂબી જુઓ કે આ આશ્રય આપનાર શ્રાવક સારો ઉદાર ધર્માત્મા છે ને એ કુટુંબ સાથે પરમાત્માની ભક્તિ કરનારો છે, છતાં એ બીજા ભવે ઉદાયન મંત્રી બને છે, ત્યારે માત્ર પાંચ કોડીના ફૂલથી પૂજા કરનારો આશ્રિતજન ૧૮ દેશનું સમ્રાટપણું પામનાર રાજા કુમારપાળ બને છે ! કારણ ? પૂજામાં એણે પાંચ કોડી એટલે પોતાનું સર્વસ્વ ખરચી દીધું. જેમકે, શાલિભદ્રના જીવે પૂર્વ ભવમાં થાળી ખીર એટલે પોતાનું સર્વસ્વ મુનિને દાનમાં દઈ દીધું તો એ શાલિભદ્રની મહાસંપત્તિ પામ્યા. એમના માટે રોજની ભોગસામગ્રીની દેવતાઈ નવાણું પેટી ઊતરતી.

કેટલું બધું દાનમાં દીધું એના મહત્ત્વ કરતાં કેટલામાંથી કેટલું આપ્યું એનું મહત્ત્વ વિશેષ છે; એમ કેવા ભાવથી આપ્યું એ મહત્ત્વનું છે.

કુમારપાળના જીવને પૂર્વ ભવે પાંચ કોડીના ફૂલથી પૂજા કરતાં આ ખ્યાલ છે કે હું એક વખતે કેવો બદમાશ અને લુંટારો, ને મને આ સુરાસુરેન્દ્રપૂજ્ય પરમાત્મા અને એમની પૂજા મળી ? મારાં કેવા અહોભાગ્ય !’ આમાં પરમાત્માની ઊંચી કદર છે તેથી કુમારપાળના ભવમાં પરમાત્મા મળ્યા અને એમની ઊંચી કદર થઈ, ને એથી એમણે નિર્મળ સમ્યગ્દર્શન સાથે બારવ્રતધારી શ્રાવકપણું સ્વીકાર્યું. પરમાત્માની એવી ઉચ્ચ કોટિની કદર થાય કે એમની આગળ જગતની સંપત્તિઓ અતિ તુચ્છ લાગે, ત્યારે જ એ કદરથી એમનું સમ્યગ્દર્શન સ્વીકારાય, એમના વ્રતો અને મહાવ્રતો આવે. આ જ હિસાબે કુમારપાળ પરમ શ્રાવક પરમ આર્હત્ત બન્યા.

પોતે પૂર્વે સર્વસ્વ ખરચી પુષ્પપૂજા નિઃસ્વાર્થ ભાવે કરી છે તેથી અહીં

૧૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

એમને પોતાના રંગરાગનો સ્વાર્થ જ સાધવાનું મન નહિ, પણ અઢળક ધન ખરચી ખાસ કરીને મોટા જિનમંદિરો, વિશાળ યાત્રાસંઘ, મોટા જ્ઞાનભંડારો વગેરે સુકૃતોથી પરમાત્મભક્તિ કરવાનું મન થયું.

પાંચ કોડીના ફૂલથી પૂજામાં એ ખ્યાલ છે કે, ‘આ હું વિશ્વના સમસ્ત જીવોની કરુણા કરનાર તીર્થંકર પરમાત્માની પૂજા કરું છું ! વળી ગુરુ પણ મને કેવા મહાકરુણાના ભંડાર મળી ગયા ! એમ, જૈન ધર્મ પણ કેવો કરુણાના પાયા પર ઊભેલો મળ્યો !’ આમ કરુણા ધર્મની ભારોભાર અનુમોદના છે, તેથી એનામાં કરુણાધર્મનું બીજ પડ્યું. શાસ્ત્ર કહે છે, ‘બીજં સત્પ્રશંસાદિ’

કોઈપણ ક્ષમા અહિંસા આદિ ધર્મનું બીજ એની સમ્યક્ પ્રશંસા-અનુમોદના-આકર્ષણ છે.

એ કરો એટલે એ ધર્મનું બીજ આત્મામાં વવાવાનું, અને એને પછી એ ધર્મની ઈચ્છા વગેરે અંકુર...યાવત્ એ ધર્મસિદ્ધિ રૂપ ફળ આવવાનું. રાજા કુમારપાળને એ બન્યું, પૂર્વની કરુણાની અનુમોદનારૂપી બીજના હિસાબે અહીં જીવો પર એવી કરુણા ઊભરાઈ કે એમણે પોતાના ૧૮ દેશના રાજ્યમાંથી હિંસાને હટાવી અમારિ પ્રવર્તાવી. તેમજ આમ દેશના જીવોના ઉદ્ધારની ભાવનાના હિસાબે એ ગણધરપણાનું પુણ્ય ઉપાર્જી ગયા.

શાસ્ત્ર કહે છે, વિશ્વના સમસ્ત જીવોની કરુણા ચિંતવે એ તીર્થંકર થાય; દેશ-પ્રાંત-નગર વગેરેના જીવોની કરુણા ચિંતવે એ ગણધરપણાનું પુણ્ય કમાય; અને માત્ર પોતાના આત્માની કરુણા ચિંતવે એ મુંડ કેવલી થાય, અર્થાત્ પોતે માત્ર પોતાનો જ ઉદ્ધાર કરી કેવળજ્ઞાન પામે.

કુમારપાળ અને એમના પૂર્વભવના અનુભવોનો આ તાળો છે. એવો એક અનુભવતાળો આ જોવા જેવો છે, કે મેતારજના જીવે પૂર્વભવમાં સંયમ-ચારિત્ર લઈ મુનિપણે આ વિચાર્યું ‘ચારિત્ર તો ઘણું સુંદર, પરંતુ ગુરુએ એ પરાણે આપ્યું તે ઠીક નહિ.’ એ અભાવ-દુર્ભાવથી દુર્લભબોધિતાનું કર્મ બાંધ્યું, અને એથી મેતારજના ભવે બોધિ-ધર્મ પામવો મુશ્કેલ બન્યો. પરંતુ સવાલ એ છે કે

પ્ર.-મેતારજના અવતારે પૂર્વ સંકેતિત દેવતા પ્રતિબોધ કરવા આવ્યો, પૂર્વનું બધું સુઝાડ્યું વળી વચલા દેવભવના દિવ્ય આનંદની સામે આ મનુષ્યભવના ભોગસુખ ગટર કલાસ અને વિટંબણારૂપ સૂઝાડવા છતાં મેતારજ કેમ વિષયલંપટ બન્યા રહ્યા ? પૂર્વની ભૂલ સાથે આને શો મેળ ? પૂર્વે ચારિત્ર તો એવું સુંદર પાળેલું કે ત્રણ ભવમાં સંસાર મર્યાદિત કરેલ. તો આમ કેમ બન્યું ?

ઉ.-કારણ આ, કે ‘સંયમ પરાણે આપ્યું તે ઠીક નહિ’ આવા પૂર્વના વિચારમાં આ ગર્ભિત હતું કે, ‘સામાની ઈચ્છા હોય તો તો એને સંયમ અપાય તે ઠીક; પણ ઈચ્છા ન હોય, તો સંયમ ન અપાય એ સારું; અર્થાત્ એ અસંયમ યાને વિષયભોગમાં રહે તે સારું’-આ ગર્ભિત યાને અંદર છૂપાયેલા અભિપ્રાયમાં વિષયભોગ પર સારાપણાની મહોર છાપ મારી. એટલે સ્વાભાવિક છે કે એના સંસ્કાર અહીં વિષયભોગ બહુ સારા મનાવી જીવને એમાં લંપટ બનાવે. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- તો શું પરાણે ધર્મ કરાવાય તે સારું ?

ઉ.- આ પ્રશ્ન એટલા માટે ઊઠે છે કે ધર્મ એ અમૃત છે, ને વિષય-કષાયનાં પાપ એ ઝેર છે એવું નજર સામે તરવરતું નથી. નહિતર ‘પરાણે ઝેર અટકાવી અમૃત પવાય તે સારું ? એવો જેમ પ્રશ્ન નથી ઊઠતો એમ આ પ્રશ્ન શાનો ઊઠે ?

‘પરાણે દવા પવાય તે સારી.’ ‘પરાણે ગાડી નીચે આપઘાત કરતાને અટકાવાય તે સારું.’ ‘બાળકને પરાણે નિશાળે મોકલાય તે સારું’ ‘ના કહેવા છતાં પતંગની લહેરમાં અજાણ્યે છાપરાની કિનાર તરફ સરકતાને પરાણે પકડી રખાય તે સારું.’ તો પછી એમણે કેમ ન માન્યું કે મને વિષય ઝેર છોડાવી પરાણે સંયમ અમૃત આપ્યું તે સારું ?

અજાણ્યે ગળામાંથી હારનો દોરો તૂટીને ૧૦ લાખ રૂ. નો હીરાનો હાર પાડી અગત્યના કામે આગળ દોડી રહેલાની પાછળ કોઈ હિતૈષી એ હાર ઊપાડી લઈ ‘ઊભા રહો’ ની બૂમ મારે, છતાં પેલો ઊભો ન રહેતાં દોડે જ છે, તો આ પણ એની પાછળ જોરથી દોડી એની નજીક પહોંચતા બરડામાં ધબ્બો મારી, ‘લે મૂરખ ! આ તારો હાર’ એમ કહીને હાર આપે તો શું પેલાને મનમાં એમ થાય ખરું કે ‘હાર આપ્યો તે તો સુંદર; પણ આમ ધબ્બો મારી મૂરખ કહીને ન અપાય ?’ ના, એ તો પૂછો તો હારવાળો કહે કે “ધબ્બો શું, લાત મારીને, અને ‘મૂરખ’ શું ‘ગધેડા’ કહીને અપાય; તો ય સારું.’ કેમકે હાર રૂ. ૧૦ લાખનો છે. એમ અહીં સંયમના વિષયો સામે આટલો ઊંચો ફરક આંક્યો હોત તો, આ વિચાર ન આવત કે ‘વિષયોનું ઝેર પરાણે છોડાવી સંયમ-અમૃત પરાણે આપ્યું તે ઠીક નહિ.’ મેતારાજ અંતે એ જ ભવમાં ચારિત્ર લઈ મોક્ષ પામ્યા એ પરિણામ જ બતાવે છે કે પૂર્વભવે એમને ગુરુએ પરાણે સંયમ આપ્યું તે ઠીક થયું.

આ પરથી એવા પાપ વિચાર કરતાં અટકવું એ સૂચિત થાય છે.

① ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રના ગંભીર ભાવો

(લેખાંક-૧)

ચૈત્યવંદનમાં છેડે ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ ‘અન્નત્ય’ સૂત્રો બોલી અરિહંત પ્રતિમાના વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. ત્યાં સવાલ થાય કે ‘શ્રાવકે દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજાથી પૂજન-વંદન-સત્કાર-સન્માન તો કર્યાં, હવે વળી એના અર્થે કાયોત્સર્ગ શો ?’ શ્રી લલિતવિસ્તરાશાસ્ત્રે આના ઉત્તરમાં કહ્યું કે શ્રાવક જિનપૂજા-સત્કારનો લંપટ અર્થાત્ તીવ્ર લાલસાવાળો હોય છે, તેથી એને એનો સંતોષ વળતો નથી, એટલે બીજાઓ જે વંદન-પૂજા-સત્કાર-સન્માન કરે છે. એનો પણ અનુમોદના દ્વારા લાભ લેવા અર્થે એ આ કાયોત્સર્ગ કરે છે.

આમાંથી એક તો એ સૂચિત થાય છે કે, ‘અનુમોદના એમ ને એમ મનથી કરે એના કરતાં કાંક કિમત ચૂકવીને કરે, કાંઈક ભોગ આપીને કરે, તો એ અનુમોદના નક્કર અનુમોદના થાય,’ એ હિસાબે એ માટે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે.

અનુમોદનાનું આ રહસ્ય કે ‘અનુમોદના ભોગ આપીને થાય’ એ મહાન પુરુષોનાં જીવનમાંથી જોવા મળે છે. શ્રેણિક રાજા ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્માના સુખશાતાના સમાચાર મળતાં, એ સુખશાતાના આનંદ-અનુમોદનમાં એ સમાચાર આપનારને સારું ઈનામ આપી દેતા. રામજી ગંધાર શ્રાવકે ગુરુ આચાર્યશ્રી વિજય હીરસૂરીશ્વરજી મહારાજ ખંભાત આંગણે પધારી ગયાના સમાચાર આપનારને રૂા. ૧૧ લાખનું ઈનામ આપી દીધેલ. કેમ ? ગુરુના આગમનની નક્કર અનુમોદનાના હિસાબે.

તીર્થયાત્રાનો સંઘ કાઠનાર સંઘયાત્રા પતાવી ઘરે આવીને એની અનુમોદનાર્થે જિનેન્દ્ર ભક્તિ મહોત્સવ કરે છે. શું અનુમોદના એમને એમ મનથી ન થાય ? થાય, પરંતુ કાંક ભોગ આપીને થાય તે નક્કર અનુમોદના થાય. અહીં પ્રશ્ન ઊઠે.-

પ્ર.- અનુમોદનાને કાંઈક ભોગ આપવા સાથે શો સંબંધ ?

ઉ.- અનુમોદના એટલે તે તે વસ્તુની પાછળ આનંદ. એ આનંદ નક્કર બનાવવા બીજો કોઈ ઐહિક આનંદ જતો કરવો જોઈએ. તો જ આ આનંદ સદ્ધર

બને. માણસને સંપત્તિ વગેરે મળ્યાનો આનંદ હોય છે. પરંતુ કોઈ સુપ્રસંગના આનંદ નિમિત્તે થોડી ય સુખ-સંપત્તિનો આનંદ જતો કરાય, અર્થાત્ યોગ્ય પૈસા યા સુખ જતા કરાય, તો પેલા સુપ્રસંગનો આનંદ નક્કર છે એમ કહેવાય. નહિતર તો જો સંપત્તિ વગેરેનો આનંદ અકબંધ ઊભો રાખવો છે, એને જરાય જતો કરવાનું પાલવતું નથી, તો પછી આ સુપ્રસંગનો આનંદ ફિક્કો પોલો રહેવાનો.

સાવરકુંડલામાં ચાર દીક્ષાઓ થઈ એ પ્રસંગમાં મુંબઈથી એક ભાઈનો પત્ર આવ્યો. એમાં એમણે જણાવ્યું કે દીક્ષાની કંકોત્રી મળી. આવી મહાન દીક્ષાઓના પ્રસંગે મારે હાજર રહેવું જોઈએ. પરંતુ કેટલાક અનિવાર્ય સંજોગોને લઈને હું આવી શકતો નથી. છતાં જ્યારે જ્યારે મને દીક્ષાઓના મેળાવડામાં પ્રમુખ બનાવવામાં આવ્યો છે ત્યારે ત્યારે એ દીક્ષાના અભિનંદન નિમિત્તે એકેક ચીજનો ત્યાગ કર્યો છે. તો આ મહાન દીક્ષાઓનાં નિમિત્તે પણ જીવનભરને માટે જલેબીનો ત્યાગ કરું છું. આ માત્ર તમારી અંગત જાણ માટે જણાવું છું. આમ અંગત જાણરૂપે જણાવેલું છતાં ભવ્ય જીવોને પ્રેરણા મળે એ હેતુએ અહીં એમના નામનિર્દેશ વિના રજુ કર્યું છે. એ ભાઈ રોજની કલાકભરની જિનપૂજા પછી એની અનુમોદનાર્થે તે દિવસ માટે પાંચ વસ્તુના ઉપભોગનો ત્યાગ કરે છે.

મુંબઈમાં વિ.સં. ૨૦૦૬માં ત્રણ દીક્ષાઓના અભિનંદન મેળાવડામાં પ્રમુખસ્થાનેથી શ્રી કાન્તિલાલ ઈશ્વરલાલે બોલતાં જણાવેલું કે ‘મનુષ્યજન્મ ચારિત્ર માટે જ છે; અને મારી પહેલાના વક્તાએ જણાવ્યું તેમ ચારિત્રનાં અભિનંદન ખાલી શાબ્દિક પ્રશંસાના ફૂલ વેરવાથી ન હોય કિંતુ કોઈ ભોગ આપીને હોય. તેથી સભાને હું અપીલ કરું છું કે દરેક જણ ચારિત્ર ન લેવાય ત્યાં સુધીના માટે એક પ્રિય વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ કરે અને હું પણ એવો સંકલ્પ કરું છું. એ માટે સભાનું કામકાજ ૨ મિનિટ બંધ રાખું છું.’

તાત્પર્ય આ છે કે સારી વસ્તુની અનુમોદના, માત્ર મનોમન ખુશી થવા રૂપ નહિ, કિન્તુ કશોક ભોગ આપીને થાય, તો એ નક્કર અનુમોદના સ્વરૂપ બને છે. આ વસ્તુ ધ્યાનમાં રહે તો ક્યારેક પ્રભુની કોઈ અનેરી આંગીના દર્શન મળે, કોઈ મહાન તપસ્વી યા પ્રભાવક મુનિનાં દર્શન મળે, હૈયાને હયમચાવનારું કોઈ વ્યાખ્યાન શ્રવણ મળે, ઈત્યાદિમાં એના આનંદ અનુમોદન અર્થે એ દિવસે કોઈ ત્યાગ રાખવાનું કે શુભ ખાતે ખરચવાનું યા અમુક જાપ-કાયોત્સર્ગ વગેરે કરવાનું મન થાય. અરે ! નિત્ય પ્રભાતે જિનમંદિરે અરિહંત પ્રભુનું દર્શન મળવાના આનંદમાં એ દિવસે આવો કોઈ ત્યાગ આદિ કરવાનો સંકલ્પ થાય.

‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રથી આ હિસાબે જ અરિહંત પ્રતિમાના અનેકોએ

કરેલ હજારો વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માનની અનુમોદનાના લાભ અર્થે અર્થાત્ અનુમોદના દ્વારા એ સહસ્રશઃ વંદનાદિનો લાભ લેવા માટે ભોગ આપવા રૂપે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. આ તો સ્થાનિક જિનમંદિરના જિનપ્રતિમાના વંદનાદિ અંગેની વાત થઈ. પરંતુ સમસ્ત લોકના જિનબિંબોના કોડો-અબજો વંદનાદિના લાભ અર્થે ‘સવ્વલોએ અરિહંત ચેઈયાણં’થી કાયોત્સર્ગ કરાય છે. ત્યાં આ કાયોત્સર્ગ ભલે ૧ નવકાર યા ૧ લોગસ્સનો હો. પરંતુ આવડા મોટા લાભ અર્થે એ કાયોત્સર્ગ મનની કેટલી બધી તન્મયતા અને હૃદયની કેટલી બધી ગદ્ગદતા સાથે કરાવો જોઈએ એ પણ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાનું છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૨૦, તા. ૧-૨-૧૯૭૫

⊙ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે શ્રાવક જિનપૂજા-સત્કારનો અત્યંત લાલસાવાળો હોવાથી સ્વયં એ કરવા ઉપરાંત બીજાઓએ પણ કરેલ જિનપૂજા આદિનો અનુમોદના દ્વારા લાભ લેવા માટે કાયોત્સર્ગ કરે છે. આમાં એ ગંભીર ભાવ છે કે સુકૃતની અનુમોદના ભોગ આપીને કરાવી જોઈએ; તેમજ અહીં જ્યારે ભોગ આપવા તરીકે માત્ર-૧ નવકાર ૧ લોગસ્સનો કાયોત્સર્ગ કરવાનો છે. તો એમાં આવડા મોટા લાભને આપનારા કાયોત્સર્ગ કરવાનો છે. તો એમાં આવડા મોટા લાભને આપનારા કાયોત્સર્ગમાં કેટલી બધી તન્મયતા જોઈએ. વળી એ પણ જરૂરી છે કે આ કાયોત્સર્ગ કરતાં પહેલાં દિલમાં એ હર્ષોલ્લાસ જોઈએ કે ‘અહો ! ભવ્યાત્માઓએ આ મારા પ્રભુ અરિહંત ભગવાનના કેવા હજારો-લાખો વંદન-પૂજા-સત્કાર-સન્માન કરેલા ! હું પણ એના લાભ અર્થે કાયોત્સર્ગ કરું.’

આમાં આ ગંભીર રહસ્ય રહેલું છે કે રોજિંદા જીવનમાં જિનેશ્વરદેવ અને જિનવાણીના વંદન-પૂજન આદિની અનુમોદના એ મહાન કર્તવ્ય છે, રોજના દેવવંદન અને પ્રતિક્રમણમાં બીજી કોઈ વસ્તુની અનુમોદના નહિ અને જિન-જિનવાણીનાં વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માનની અનુમોદના અર્થે કાયોત્સર્ગ, આના જ લાભાર્થે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે. એની પાછળ શું રહસ્ય છે ? આ જ કે જીવનમાં કર્તવ્ય અને અનુમોદનીય હોય તો ભગવાન જિનેશ્વરદેવ ને એમની વાણી-આગમજ્ઞાનને વંદન-નમસ્કાર. એમનાં પૂજન એમના સત્કાર અને એમના સન્માન-ગુણસ્તવના છે. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- તો શું સમ્યગ્દર્શન-ચારિત્ર-તપ એ અનુમોદનીય નથી ?

ઉ.- જરૂર અનુમોદનીય છે, પરંતુ જિનવાણીમાં એ બધાનો સમાવેશ છે; કેમકે જિનવાણીએ જ કહેલાં સ્વરૂપનાં સમ્યગ્દર્શન-ચારિત્ર-તપ એ અનુમોદનીય છે.

સારાંશ, ભગવાન જિનેશ્વર અને એમની વાણી તથા જિનવચનોક્ત દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તપ એ જ અનુમોદનીય ને એ જ આરાધ્ય છે. લાભ ઈચ્છનારો હોય તો આમનો જ લાભ ઈચ્છવા જેવો છે.

આ જો ધ્યાનમાં રહે તો જીવનમાં આ બધાંની જ પ્રશંસા-અનુમોદના કરવાનું તથા આમનો જ લાભ મેળવવાનું લક્ષ્ય બંધાઈ જાય. આપણે જો જૈન છીએ તો આપણું જીવન-લક્ષ્ય શું ? આ જ, કે વસ્તુની જેટલી બને તેટલી વધુ પ્રમાણમાં પ્રશંસા અનુમોદના-આરાધના-આદર કરીએ. પ્રશ્ન ઊઠે,-

પ્ર.- તો શું આ જ કરતા બેસવાનું ? ખાનપાન ધંધો વગેરે કશું નહિ કરવાનું ?

ઉ.- એ નહિ કરવાની વાત નથી, મુનિને ય ખાનપાન ને એની પ્રાપ્તિ કરવી તો પડે જ છે. પરંતુ એમાંય લક્ષ્ય શું ? એ બધું શા માટે કરવાનું ? તો કે જિન-જિનવાણી અને જિનવચનોક્ત દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્ર અને તપની પ્રશંસા - અનુમોદના તથા આદર-આરાધના સારી રીતે થાય એ માટે જ જરૂરી ખાન-પાન-ધંધો વગેરે કરવાનું. એટલે ખાનપાન-ધંધો વગેરે કરાતી વખતે ય આ ધ્યાન રહે કે, ‘હું આ કરીને કેમ સારી રીતે જિન-જિનવચન તથા જિનવચન કથિત દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપની પ્રશંસા-અનુમોદના, ને આદર-આરાધના કરતો રહું.’

આ લક્ષ્ય છે માટે જ તદર્થ ખાનપાનાદિ જીવન ટકાવનાં સાધન ઈષ્ટ ગણી ‘જય વીયરાય’ સૂત્રમાં ભવનિર્વેદ વગેરેની સાથે ઈષ્ટફળ-સિદ્ધિની પણ માગણી મૂકી છે. જીવન ટકાવનાં સાધન ખાનપાનાદિમાં ઈષ્ટતા આટલા જ માટે કે એનાથી ચિત્તને સ્વસ્થતા રહે. સમાધિ રહે, ને જિન-જિનવાણીની ઉપાસના રૂપે એમનાં વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન સારી રીતે થયા કરે. અહીં જિનવાણીનાં સન્માનમાં જિનવાણી-આગમ અને આગમકથિત દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપનાં ગુણગાન આવે એ પ્રાથમિક કક્ષાએ; ને ઉપર ઉપરની કક્ષાએ એની ચડતી ચડતી આરાધના આવે. ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્ર આના જ લાભનું મહત્વ સૂચવે છે. બાકી દુન્યવી સંપત્તિ-વિષયો અને પાપારંભોનું કશું મહત્વ નથી, એ સૂચિત થાય છે.

મનુષ્ય જન્મ બીજા એકન્દ્રિય-વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય પશુ-પંખીનાં જન્મ કરતાં ઊંચો છે તે બુદ્ધિ-અક્કલ-વિવેક અને સત્ પુરુષાર્થ શક્તિના હિસાબે ઊંચો છે. તો એમાં આ વિવેક જીવતો જાગતો રહેવો કે આ જનમમાં ખરેખર કર્તવ્ય

જિન-જિનવાણીનાં વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન અને એના લાભની ઈચ્છાથી એની અનુમોદના જ છે. બુદ્ધિ ખર્ચાય તો આના જ માટે. અક્કલ ચલાવાય તો આની જ પાછળ. પુરુષાર્થ શક્તિનો ઉપયોગ થાય ને એને લેખે લગાડાય તો આમાં જ માનવજીવનનું મૂલ્ય આ જ છે, ફળ આ જ છે.

માનવભવ એક વિશિષ્ટ ભવ હોવાથી જો એમાં આ વિવેક વગેરે મન પર લેવાય, મનમાં અંકિત થઈ જાય, તો પછી મોટી છ પંડની ઠકુરાઈ અને સમૃદ્ધિ પણ આની આગળ વિસાતમાં નહિ લાગે, મેળવવા જેવી કે ભોગવવા જેવી નહિ લાગે.

મનને વિચાર જોઈએ કે જીવને અહીં જીવતાં શાંતિ-સ્ફૂર્તિ-પ્રસન્નતા શાથી ? મરતી વખતે ય શાંતિ-સ્ફૂર્તિ-પ્રસન્નતા શેનાથી ? અને ભવાંતરે સદ્ગતિ તથા ઉન્નત-ઉમદા જીવન અહીંના કેવા જીવન પર ? બધાનો જવાબ આ, કે દુન્યવી દોડધામ અને દુન્યવી પૈસા-પરિવાર-વિષયો કે સત્તા-સન્માન પર નહિ, કિંતુ જિનેન્દ્રદેવ અને એમની વાણીમાં વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માનના બળ પર, જિનવાણીકથિત સમ્યગ્દર્શન - જ્ઞાન-ચારિત્ર - તપ ને દાન-શીલ-તપ-ભાવનાની આરાધના-ઉપાસનાના બળ પર. માટે આને જ જીવનમાં વધુ ને વધુ આરાધીએ, આનો જ અધિકાધિક આદર કરીએ, અને આની જ પ્રશંસા-અનુમોદના કરીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૨૧, તા. ૮-૨-૧૯૭૫

૧૦ (લેખાંક-૩)

‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રમાં ચેઈય=ચૈત્યનો અર્થ પ્રતિમા-બિંબ-મૂર્તિ ન કરતાં ‘જ્ઞાન’ અર્થ કરીને જ્ઞાનના પૂજન સત્કાર અર્થે કાયોત્સર્ગ કરે છે, એ ભ્રાન્ત છે. કેમકે પછીથી ‘પુકખર વર દી વડ્ઢે’ સૂત્રના અંતે પાછું ‘સુઅસ્સ ભગવઓ કરેમિ...વંદણવત્તિયાએ પૂઅણવત્તિઆએ...’ કહી શ્રુત ભગવાન અર્થાત્ જ્ઞાનના વંદન-પૂજન-સત્કારાદિ અર્થે કાયોત્સર્ગ કરાય છે તે નકામો ઠરે. એ કાયોત્સર્ગ અલગ કરવાનો છે એ જ સૂચવે છે કે અરિહંત ચેઈયાણંમાં ચૈત્યનો અર્થ જ્ઞાન નથી. શબ્દકોષ પણ ‘ચૈત્ય’ નો અર્થ જ્ઞાન નથી બતાવતો, પણ પ્રતિમા-મૂર્તિ જ બતાવે છે. અરિહંતની મૂર્તિનાં વંદન-પૂજન આદિ અર્થે કાયોત્સર્ગ છે, એથી મૂર્તિનાં પૂજન-સત્કાર સૂત્રસિદ્ધ છે, આગમસિદ્ધ છે. એનો અપલાપ એટલે જિનવચનનો અપલાપ; એ કેટલું ભયંકર પાપ કહેવાય ? ‘પુકખરવર૦’ સૂત્રમાંનું ‘સુઅસ્સ ભગવઓ૦’ પદ જ્ઞાન અંગેનું હોઈ બતાવી રહ્યું છે કે ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રમાંનું

ચૈત્ય પદ જ્ઞાન-અર્થક નહિ, પણ પ્રતિમા-અર્થક છે, અને એનાં પૂજન-સત્કારનો લાભ લેવાનો છે. સૂત્રોક્ત આ આદેશ સામે કેમ કહેવાય કે પ્રતિમાપૂજન ખોટું છે ?

‘અરિહંત ચેઈયાણં૦’ સૂત્રમાં બોહિલાભવત્તિયાએ’ પદ છે. બોહિલાભ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરું છું’ એવો એનો અર્થ છે. આ બોહિલાભ એટલે માત્ર સમ્યગ્દર્શન નહિ; કેમકે ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનવાળાને તો હવે દર્શનમોહનીય કર્મના સર્વથા ક્ષયથી શાશ્વત સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થઈ ગયું છે, તો એના લાભ નિમિત્તે હવે એને શો કાયોત્સર્ગ કરવાનો હોય ? પરંતુ એ પણ બોહિલાભ અર્થે કાયોત્સર્ગ તો કરે જ છે. માટે ‘બોહિલાભ’નો અર્થ ‘જૈન ધર્મની પ્રાપ્તિ’ કરવાનો છે, અને ‘જૈનધર્મ’ સમ્યગ્દર્શનથી માંડી ઠેઠ વીતરાગતા સુધીના ધર્મસ્વરૂપ છે. એ સમ્યગ્દર્શનની ઉપરના દેશ વિરતિ-સર્વવિરતિ-અપ્રમત્તાવસ્થા વગેરે ધર્મ હજી એને પ્રાપ્ત કરવાના છે, તેથી એના લાભનિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરે એ સહજ છે.

આમ બીજે પણ ‘આરુગ્ગ બોહિલાભં’ ‘સમાહિમરણં ય બોહિલાભો અ’ વગેરેમાં જ્યાં ભવાંતર માટે ‘બોહિલાભ’ માગીએ, ત્યાં સમ્યક્ત્વથી માંડી ઠેઠ વીતરાગ દશા સુધીના જૈન ધર્મના લાભ ઈચ્છવાના છે. એ આ સૂત્રના પદનો ગંભીર ભાવ છે. ભવાંતર માટે બીજું કશું ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. એ સૂચિત થાય છે. તેથી કહ્યું ‘વારિજજઈ જઈ વિ નિયાણબંધણ.’ અર્થાત્ ‘હે ભગવન્ ! તમારા શાસ્ત્રમાં નિયાણું બાંધવાનો અર્થાત્ આશંસા નક્કી કરવાનો જો કે નિષેધ છે, ‘તહ વિ મમ હુજજ સેવા, ભવે ભવે તુમ્હ ચલણાણં’ અર્થાત્ તો પણ મારે ભવોભવ તમારા ચરણની સેવા હો.’ ‘તમારી ચરણસેવાની મારે આશંસા નક્કી છે.’ અહીં પ્રભુની ચરણસેવા એટલે પણ આ સમ્યક્ત્વથી માંડી વીતરાગતા સુધીના ધર્મરૂપી બોહિલાભ.

આમ બોહિલાભ નિમિત્તે અને ‘નિરુવસગ્ગવત્તિયાએ અર્થાત્ મોક્ષ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરાય છે ત્યાં એ પદો બોલતાં મનમાં એવા બોહિલાભ અને મોક્ષ માટેનું કેવું પ્રબળ પ્રણિધાન જોઈએ ? દિલના ઉંડાણમાં એની કેવી ઉત્કટ આશંસા જોઈએ ? ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્ર બોલાઈ જાય અને ‘આ કાયોત્સર્ગ તો અરિહંત પ્રતિમાના વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન ઉપરાંત આ બોહિલાભ અને મોક્ષના નિમિત્તે પણ કરું છું.’ એવાં નિમિત્ત તરફ લક્ષ જ ન જાય એ કેવી બિનકાળજી ! કેવું શૂન્ય મન !

જો આ નિમિત્તો તરફ ધ્યાન જાય, તો એ વિષયની મહાનતા જોઈ દિલ એના હર્ષથી ભર્યું ભર્યું થઈ જાય કે, ‘કાયોત્સર્ગથી આટલા બધા મહાન લાભ મને

મળે છે ! એ મહાન લાભોની ઈચ્છા ઉમળકાભરી બની જાય.

પ્ર.- બોધિલાભ અને મોક્ષ તો પુરુષાર્થથી સાધ્ય છે, એમાં આ કાયોત્સર્ગ શું કરે ? અને જો કાયોત્સર્ગથી એ મળતા હોય તો પછી બીજા પુરુષાર્થની શી જરૂર રહે ?

ઉ.- બોધિલાભ અને મોક્ષ માટે પુરુષાર્થની જરૂર તો છે જ, પરંતુ આ કાયોત્સર્ગ એ પુરુષાર્થને શીઘ્ર પ્રેરે છે અને એને પ્રબળ બનાવે છે. એનું કારણ એ છે કે બોધિલાભ અને મોક્ષ નિમિત્ત પર ખાસ ધ્યાન દઈને એ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવા જતાં એ બોધિલાભ અને મોક્ષની ઉત્કટ આશંસા-અભિલાષા ઊભી થાય છે. ‘આ મારે જોઈએ છે માટે આના લાભાર્થે કાયોત્સર્ગ કરું છું’ -આવો ભાવ પેદા થાય છે એટલે આની ઉત્કટ આશંસા સહેજે એના પુરુષાર્થને પ્રેરે અને પુરુષાર્થમાં બળ અર્પે એમાં નવાઈ નથી.

વળી આના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાથી એક એવું શુભ ઊભું થાય છે જેના ઉદયે આના પુરુષાર્થને વેગ મળે છે. અલબત્ત આની શ્રદ્ધા જોઈએ કે ‘આ કાયોત્સર્ગ કરવાનું વિધાન જ્ઞાનીઓએ કરેલું છે, માટે એ બીજા મંત્રાદિનાં વિધાનોની જેમ અવશ્ય સફળ છે, અને ફળમાં કોઈ નિર્જરા, ક્ષયોપશમ, કે પુણ્યરૂપ શુભને ઊભું કરે છે.’ આ શ્રદ્ધાથી કાયોત્સર્ગ કરાય એટલે એવા શુભના જોરે પુરુષાર્થ સુલભ અને સબળ બને છે.

આમ, ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રનો આ પણ એક ગંભીર ભાવ છે કે (૧) બોધિલાભ અને મોક્ષના પુરુષાર્થ ઉપરાંત આ શ્રદ્ધા ઊભી કરો કે ‘આ બેના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવાથી ફળમાં એક અનુકૂળ શુભ ઊભું થાય છે કાયોત્સર્ગ નિષ્ફળ નથી.’ વળી (૨) અનેકવાર આ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગના પ્રયત્નમાં બોધિલાભની અત્યંત ઉપાદેયતા ધ્યાનમાં લાવો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩,અંક-૨૩,તા.૨૨-૨-૧૯૭૫

૧૧) સમકિતી અને સાધુ : ઈન્દ્રિયનિગ્રહની ચાવી

આધ્યાત્મિક ઉત્થાનનો આધાર ઈન્દ્રિયનિગ્રહ પર છે. જો ઈન્દ્રિયોને નિરકુંશ પ્રવર્તવા દો, તો એમાં તો આત્મામાં ભૌતિકતા-જડતાની બોલબાલા થાય છે, અને આધ્યાત્મિક પતન અર્થાત્ આત્માનું અધ:પતન નીપજે છે; આત્માની કચરામણ થાય છે. જગતમાં દેખાય છે કે અભક્ષ્ય, અપેય, અનાચાર વગેરે જેમને વિના

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૨૫

અફસોસીએ ખપે છે એ લોકની દૃષ્ટિએ પણ ભૂંડા દેખાય છે...શા...માટે... ભાઈ ! ભૂંડા ? ઈન્દ્રિયો મળી છે એને મનગમતા વિષયોમાં મહાલવા દે એમાં ભૂંડાઈ શી ? પરંતુ ઈન્દ્રિયોના એવા નિરંકુશ પ્રવર્તન પશુને શોભે એમ લોક સમજે છે. માટે તો કૂતરા-કૂતરીની જેમ સ્ત્રી-પુરુષના ખેલ બીજાના દેખતાં થાય એ લોકને પસંદ નથી. સારી પેઠે દારૂ ઢીંચીને રસ્તામાં પાગલની જેમ વર્તે એના પ્રત્યે લોક ઘૃણા કરે છે. આ શું સૂચવે છે ? ઈન્દ્રિયોની નિરંકુશ પ્રવૃત્તિ લોકમાંય નિંદનીય બને છે. તો પછી જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ એ નિંદા હોય એમાં નવાઈ નથી. ઈન્દ્રિયો પર અંકુશ એ જ શોભાસ્પદ છે, એમાં જ આત્માનું ઉત્થાન છે.

સવાલ એ છે કે અનંત અનંત કાળથી ઈન્દ્રિય વિષયોમાં રાચતો જીવ શી રીતે અંકુશ મૂકી શકે ?

આનો જવાબ સમકિતી અને સાધુ વચ્ચેનાં અંતરને સમજવાથી મળી શકે છે. સમકિતી એટલે સમ્યગ્દૃષ્ટિ અવિરતિ યા દેશ વિરતિવાળો જીવ, સાધુ એટલે સર્વવિરતિધર મુનિ બે વચ્ચે અંતર આ છે,-

સમકિતી બહારથી સુખી, પણ અંદરથી દુ:ખી હોય; સાધુ બહારથી દુ:ખી, પણ અંદરથી સુખી હોય.

આનું કારણ આ, -સમકિતી સંસારમાં ઘરવાસમાં બેઠો છે એટલે એને સર્વત્યાગ નથી, ઈન્દ્રિયોનાં ઈષ્ટ વિષયોનો સંયોગ છે, આંખને વહાલી પત્નીનાં તથા ધન-મકાન-દુકાન વગેરેનાં દર્શન છે. કાનને પત્ની વગેરેના પ્રેમાળ શબ્દ તથા સંગીત-સન્માન વગેરેના મીઠા શબ્દ મળે છે. જીભને મનપસંદ ખાનપાન બનાવી મળી શકે છે. સ્પર્શનેન્દ્રિયને સુંવાળા સ્પર્શ મળે છે. નાકને સુગંધિત પદાર્થ મળે છે. આમ બહારથી પાંચે ઈન્દ્રિયોને ગમતા વિષયો મળે છે તેથી એ બધીને સુખ શાતા ઉપજે છે. માટે કહેવાય કે સમકિતી જીવ બહારથી સુખી.

પરંતુ એ બધામાં એનાં દિલને વ્યાકુળતા છે, મનને અશાતા છે. કેમકે પોતે સમ્યગ્દર્શન ધરાવે છે. એથી એ જુએ છે કે આ વિષયો અને વિષયોથી જેવાં ઈન્દ્રિયોનાં તર્પણ દુ:ખદાયી છે, ઝેરી કિંપાકના ફળ છે ખાધ્યે તો આનંદ; પણ પરિણામે દુર્ગતિનાં દુ:ખ. દેવતાઈ સુખની ય પાછળ ભવભ્રમણનાં દુ:ખ છે. આવા વિષયસંયોગોમાં મારું શું થશે ?’ -એમ સમકિતીને હૈયે વ્યથા છે. વલોપાત-વ્યાકુળતા છે. માટે સમકિતીના સંવેગ નામનાં લક્ષણમાં કહ્યું -

‘સુરનર-સુખ જે દુ:ખ કરી લેખવે, રવંછે શિવસુખ એક.’

આનો અર્થ, સમકિતી બહારથી સુખી પણ અંદરખાને હૈયે દુ:ખી; વિષયોના પરલોકમાં નીપજતા કટુ ફળની કલ્પનાથી ચિંતા-સંતાપ વ્યાકુળતાવાળો.

૨૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

ત્યારે સાધુએ પૈસા-પત્ની-પરિવાર-ઘર-દુકાન વગેરે ઈન્દ્રિયોના ગમતા વિષયોનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમજ ત્યાગ-તપ-લોચ-વિહાર, ગમે તેવું મુકામ, રસ-કસ વિનાનો આહાર, જડ લોકના ગમે તેવા તોછડા શબ્દ વગેરે કષ્ટ વેઠવાનું રાખ્યું છે, માટે સાધુ બહારથી દુઃખી છે; બાહ્યથી ઈન્દ્રિયોને તર્પણ નથી, અશાતા છે. ચાહીને પરિસહ કષ્ટ જ ઉપાડવા છે, પછી ઈન્દ્રિયોને ઈષ્ટ વિષયોમાં છબછબિયાં ક્યાંથી હોય ?

પરંતુ સાધુ અંદરથી સમજે છે કે ‘આમાં વિષયોની સંજ્ઞા-ગુલામી-અવિરતિ વગેરે પાપથી છૂટાય છે; તેમજ ભરપૂર કર્મક્ષય છે, અનાદિ વિષયસંજ્ઞામાં હાસ થતો આવે છે. મારું આત્મસુવર્ણ શુદ્ધ નિર્મળ થતું આવે છે.’ આવી બધી સમજ ઉપર અનિષ્ટ વિષયો વચ્ચે પણ સાધુ અંદરખાને સ્વસ્થ છે, પરમ સુખ-શાંતિ અનુભવે છે તેથી કહેવાય છે કે સાધુ બહારથી દુઃખી, પણ અંદરથી સુખી છે.

સમકિતી અને સાધુ વચ્ચેના આ અંતર પરથી સમજાય એવું છે કે જો ઈન્દ્રિયોને શાતા સુખતર્પણ છે, તો આત્માને અશાતા-સંતાપ-વ્યાકુળતા છે; અને જો ઈન્દ્રિયોને અશાતા કષ્ટ-પરિસહ, તો આત્માને સ્વસ્થતા-શાન્તિ.

આ પરથી ઈષ્ટ વિષયો અને એના તરફ ખેંચાતી ઈન્દ્રિયો પર અંકુશ મૂકવા માટે આ વિચારતા રહેવાનું છે, કે -

‘આ મનગમતા વિષયથી ઈન્દ્રિયને સુખશાંતિ આપવા જઈશ એમાં મારા અનાદિના દુઃખી જીવને ફેર દુઃખના પોટલાં ઊભા થશે. કેમકે

(૧) વિષયરસમાં ચિકણાં પાપ કર્મ બંધાશે જે ઉગ્ર હોયે નરક સુધીનાં દુઃખ દેખાડશે. એમ આત્માને ધોર અશાતા થશે.

(૨) અનેક જન્મોની તપસ્યા પછી મોળા પાડેલા વિષયરસ ઈષ્ટ વિષયોના સંપર્કથી સતેજ બનશે; વિષયસંજ્ઞા-સંસ્કારો સારી રીતે પુષ્ટ થશે. એ ભવાંતરે ભાવ તેવો ભવ લાવીને જીવન પાપિષ્ઠ બનાવશે. એમ આત્માને મહા અશાતા.

(૩) ગમતા વિષયોથી ઈન્દ્રિયોનું તર્પણ કરવા જવામાં અમૂલ્ય માનવ સમય અને અતિ કિંમતી પુરુષાર્થ શક્તિ ઊંધે માર્ગે વેડફાઈ જશે; એ પણ મહાદુઃખનો વિષય છે. એથી આત્માને અશાતા.

(૪) ઈષ્ટ વિષયોની ગડમથલમાં વીતરાગ જિનેશ્વર પ્રભુને ભૂલવાનું થશે, જિનાજ્ઞાને ભૂલવાનું થશે; અને એ મન એટલું વિષયોમાં રોકાવાથી ધર્મસાધનામાં, દેવ-ગુરુભક્તિ, નવકારસ્મરણ વગેરેમાં નહિ રોકી શકાય. એમ અહીં મળેલી એ સાધનાથી અનુપમ તક વેડફાઈ જશે. એ પણ મહાદુઃખનો વિષય છે. એ પણ આત્માને અશાતા છે.

આવાં આવાં કારણોએ, ભલે ઈષ્ટ વિષયોથી ઈન્દ્રિયોને શાતા મળે પણ મારા આત્માને મહાન દુઃખનું અશાતાનું સર્જન છે. તો હાથે કરીને સમજવા છતાં શા માટે હું મારા જ આત્માને અશાતા ઉપજાવું ? એ અશાતા લાવે એવા તુચ્છ વિષયસંપર્ક કરી વિષયરસને હાથે કરીને પોષું ?’

આવી વારંવારની વિચારણાથી વિષયો અને વિષયોમાં જતી ઈન્દ્રિયો પર અંકુશ નિયંત્રણ મૂકી શકાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૨૪, તા. ૧-૩-૧૯૭૫

૧૨) દેવદ્રવ્ય જૈનોના ઉદ્ધાર માટે કેમ ન વપરાય ?

આજે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે ‘દેવદ્રવ્ય એ જૈનોનું દ્રવ્ય છે, તો જૈનોના ઉદ્ધાર માટે એનો ઉપયોગ કેમ ન કરાય ? દેવદ્રવ્યમાં કરોડો રૂપિયા પડ્યા છે, અને જૈનો ભૂખે મરે છે. તો એમાંથી લોનો આપી કે કારખાના ખોલી જૈનોને રોજી અપાય તો શો વાંધો ?

આનો સીધો જવાબ એ છે કે એમ કરવામાં Breach of trust છે, વિશ્વાસનો ભંગ છે; અને વિશ્વાસનો ભંગ વિશ્વાસઘાત કરીને માણસ સુખી કે ઉન્નત થઈ શકે નહિ.

દેવદ્રવ્યનો દેવાધિદેવની ભક્તિ છોડી બીજે ઉપયોગ કરવામાં વિશ્વાસભંગ આ રીતે, કે લોકોએ ભંડારમાં જે દ્રવ્ય નાખ્યું છે, અથવા પૂજા-આરતિ વગેરેમાં જે બોલી ઉછામણી બોલે છે. એની પાછળનો આશય દેવની ભક્તિ કરવાનો છે. તો આ વિશ્વાસથી એણે નાણાં આપ્યાં એ પછી એ દેવભક્તિ સિવાય બીજે વાપરવામાં આવે તો ચોક્કખો વિશ્વાસભંગ કર્યો ગણાય.

પ્ર.- પૂજા-આરતિ-સુપના વગેરેની બોલી બોલતાં આ દ્રવ્ય સાધારણમાં જાઓ એવા આશયથી બોલી બોલે, તો તો એ દ્રવ્યને સાધારણમાં વપરાય ને ?

ઉ.- ના, કારણ કે ભલે ને એણે એ આશય રાખ્યો, પરંતુ એની પાછળ એ જે પૂજા-આરતિ વગેરે અંગે જ આવી રકમની બોલી બોલે છે, એની પાછળ નિમિત્તભૂત પરમાત્માની ભક્તિનો રંગ છે. હમણાં જો કોઈ સાધર્મિકની ભક્તિ કે એવી કોઈ બાબત અંગે બોલી બોલાતી હોત તો શું એટલી રકમની બોલી બોલત ? અહીં પ્રભુની પૂજા-આરતિ-સુપન વગેરે અંગે કેમ મોટી રકમની બોલી બોલે છે ? કહો, પ્રભુની ભક્તિનો ઊંચો રંગ છે, ને પ્રભુના નિમિત્તની બોલી છે.

માટે જ એવી પ્રભુભક્તિ નિમિત્તનું બોલી દ્રવ્ય પ્રભુનું જ કહેવાય, દેવદ્રવ્ય જ કહેવાય. એમાં પછી ‘આ દ્રવ્ય સંપૂર્ણ યા ૬-૮-૧૦ આની સાધારણમાં જશે.’ એવો આશય રાખી શકાય જ નહિ. એવો આશય રાખવાનો હક જ નથી. કોઈ પુત્ર માતાની ભક્તિ નિમિત્તે દ્રવ્ય કાઢે અને આશય એવો રાખે કે આમાંથી અડધું માતાની પાછળ અને અડધું પત્નીની પાછળ ખરચવું, તો એવો આશય રાખવાનો હક હોઈ શકે ?

વાત આ છે દેવાધિદેવની ભક્તિનાં મૂળ ઉપર ઊભું થયેલું દ્રવ્ય એ દેવદ્રવ્ય છે. એનો ઉપયોગ પ્રભુભક્તિ સિવાય બીજે થઈ શકે જ નહિ. બીજે ઉપયોગ કરવામાં નુકસાનરૂપે અહીં પણ કેવો આર્થિક અવરોધ થાય છે, ને એ ભૂલ સુધારી લઈ દેવભક્તિમાં જ કરાતો ઉપયોગ એ કેવી આર્થિક ઉન્નતિ કરે છે એનો એક પ્રત્યક્ષ દાખલો જુઓ. રાજસ્થાન પિંડવાડા નગરમાં વિ.સં. ૧૯૯૬ સુધી પંચની એક કોથળી; એમાં દેવદ્રવ્ય આવે, જ્ઞાનદ્રવ્ય-સાધારણદ્રવ્ય આવે, અને એમાંથી જ મંદિરનો ને સાધારણનો ખર્ચ થાય. સાધારણની આવક થોડી ને ખર્ચ વધારે, એ ખર્ચ શેમાંથી નીકળે ? દેવદ્રવ્યમાંથી જ ને ? પરિણામ ? નગરમાં ૨૦૦-૨૫૦ જૈન ઘર પણ લગભગ મધ્યમ સ્થિતિના. વિ.સં. ૧૯૯૭માં ત્યાં પૂ. આ. શ્રી વિજય લલિતસૂરીશ્વરજી મહારાજના શિષ્યરત્ન પૂ.મુ. શ્રી ભુવનવિજયજી મહારાજને ચોમાસું કરાવ્યું.

એઓશ્રીએ દેવદ્રવ્યની ગરબડ જોઈ સુધારા માટે ગામના વૃદ્ધો સમજે એવા નહિ, તેથી યુવાનોને તૈયાર કર્યા, દેવદ્રવ્યની શક્ય યોખવટ કરાવી, અને નવેસરથી દેવદ્રવ્યનું ખાતું તદ્દન જુદું કરાવ્યું. સ્વપ્નદ્રવ્ય પણ સોળે સોળ આની દેવદ્રવ્ય ખાતે જમા થાય. દેવદ્રવ્યમાંથી ઉધાર લઈને પણ એક પૈસાનો ય સાધારણમાં ઉપયોગ નહિ. પછી દર વરસ એમ જ ચાલ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે પિંડવાડાવાળાની દેશાવરમાં પેઢીઓ સ્થપાતી ગઈ, વસ્તી વધતી રહી, ને આજે લગભગ ૪૦૦ જૈન ઘર અને દેશાવરમાં લગભગ ૧૦૦ પેઢીઓ હશે.

દેવદ્રવ્યનો સાધારણમાં ઉપયોગ એમાં પણ જો વિશ્વાસભંગનું મહાન પાપ, તો દેવદ્રવ્યનો જૈનોની આર્થિક ઉન્નતિ અર્થે ઉપયોગ એ કેટલો મોટો વિશ્વાસભંગનો દોષ બને ? ને એ જૈનોની કેવી અવનતિનું કારણ બને ?

વિશ્વાસઘાતના પાપથી કોઈ સુખી થઈ શકે નહિ. કદાચ તત્કાળમાં કોઈ સુખી દેખાતો હોય તો ય ઝેરના લાડુ જેવું સુખ છે. એ પરિણામે આંતરડા ખોદી નાખે. માત્ર અશાતા-અપયશ-નીચગોત્ર વગેરે અશુભ કર્મ બંધાવે ને ભવાંતરે એ અશાતાદિ દુઃખ લાવે એટલું જ નહિ. પણ અહીં બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ કરી પરભવે પાપીષ્ઠ બનાવનારા વિશ્વાસઘાત-અનીતિ-અસત્ય વગેરેના કુસંસ્કાર આપે. બગડેલી બુદ્ધિ

દુષ્ટબુદ્ધિ વિના દેવદ્રવ્યનો જૈનોના આર્થિક વિકાસમાં ઉપયોગ કરવાનો વિચાર ન આવે.

આ પરથી એ પણ સમજવા જેવું છે કે જીવનમાં બીજે પણ વિશ્વાસભંગ-વિશ્વાસઘાત નાનો પણ ખતરનાક છે એ પાપ ન થાય એની પૂરી સાવધાની રહે. દા.ત. ઘરાક વેપારીને કહે, ‘હું આ તમારા વિશ્વાસ પર ચોકખો માલ લઈ જાઉં છું;’ યા વ્યાજબી ભાવે લઈ જાઉં છું,’ ત્યાં જો વેપારી ભેળસેળિયો માલ એના ગળામાં પધરાવે, યા ગેરવ્યાજબી ભાવ લે, તો એ વિશ્વાસઘાત છે. એમ, દીકરો કહે ‘બાપુજી ! મને મારા આત્માના હિતની જ શિખામણ આપજો,’ અને બાપ પોતાના સ્વાર્થની એની ને દીકરા આત્માના અહિતની શિખામણ આપે તો એ પુત્ર પ્રત્યે વિશ્વાસઘાત કરી રહ્યો છે.

વિશ્વાસઘાતનાં પાપના પ્રત્યાઘાત ભૂંડા. જીવનમાં ક્યાંય એ પાપ ન સેવાઈ જાય એની તકેદારી રાખવી ઘટે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૨૫, તા. ૮-૩-૧૯૭૫

૧૩ દેરાસરોમાં આજની એક મહાન આશાતના

દેરાસરોમાં આજે જે રીતે વાળાકૂચીનો ઉપયોગ જે રીતે થઈ રહ્યો છે એ પ્રભુજીની ઘોર આશાતનારૂપ છે. આ વાત બહુ પૂર્વે વિચારેલી છતાં મંદિરોમાં આ ઘોર આશાતના જોઈ દિલ દ્રવી ઊઠે છે; તેથી અહીં ફરીથી લખવાનું મન થાય છે.

પહેલી વાત આ ધ્યાનમાં રહે કે મંદિરમાં મૂર્તિ એ પાષાણ નથી, પરંતુ સાક્ષાત્ પ્રભુજી છે; કેમકે અંજનશલાકા-વિધિથી એમાં દેવત્વ-જિનેન્દ્રત્વ સ્થાપિત કરેલું છે. એટલે હવે એ માત્ર મૂર્તિ નહિ, પણ જિનેન્દ્ર પરમાત્મા જ છે. હવે એમના પર આજે જે રીતે વાળાકૂચી ગોદા મારીને ને ઘસડ ઘસડ કરીને વપરાય છે, તેમાં આશાતના કેવી કેવી છે તેના કેટલાક મુદ્દા વિચારીએ.

(૧) કોઈપણ અક્કલવાળો માણસ ભગવાન પર એક સળીથી પણ ગોદા મારવાની ક્રિયાને ભગવાનની પૂજા ન કહે. ત્યારે અહીં અણિયારી સળીઓના કડક બાંધેલા જથ્થારૂપી વાળાકૂચીથી રીતસર ખયોખય ગોદા મારવાનું થાય છે, એ તે પૂજા કરી કહેવાય ? કે ભગવાનની વિટંબણા કરી કહેવાય ? એમ, આવી અણિયારી વાળાકૂચીથી પ્રભુના અંગ પર ઘસડંપસડં એ પણ પૂજા કે વિટંબણા ? ભગવાનનું પૂજન એટલે તો સન્માન-બહુમાન કરવાનું હોય; તો એમના પર આ ગોદા કે

ઘસંડપસંડને કોઈ સુજ્ઞ સન્માન-બહુમાનરૂપ કહે ? કે સજ્ઞ કહે ? કેમ જાણે ‘તમે અમારા ભગવાન કેમ થયા ? એ તમારો ગુનો, માટે તમને રોજ સવારે અમારા નોકર પૂજારી કે અમારા તરફથી તમને આ ગોદા ખાવાની સજ્ઞ !’

(૨) વાળાકૂચીના ઘસંડપાટથી મૂર્તિનો અસલી ઓપ અને પ્રભુના અંગે લગાડેલ ટીકા-કપાલી-પોચીનો સોનાનો ગિલેટ ઊતરી જાય છે.

(૩) પ્રભુના અંગો પર ઘસારો પડે છે, તેથી પ્રભુનાં કાન અને હાથની આંગળીઓ જે સ્પષ્ટ ઊઠેલી હોય છે તેના પર વર્ષોના વાળાકૂચીના ગોદા અને ઘસંડપસંડથી આજુબાજુના ઉપસેલા ભાગ ઘસાઈ જતાં કાન, આંગળા સલેપાટ જેવા થઈ જાય છે. એ જ રીતે મસ્તક પરના મણિયાં અને નીચે લાંછન તથા લેખ સાવ ઘસાઈ જાય છે.

(૪) ધાતુના પ્રતિમાજી પર વર્ષોના વાળાકૂચીના ઘસંડપાટથી પ્રભુના આંખ નાક મોં ઘસાઈ જઈ મોઢું માત્ર એક ગોળવા જેવું બની ગયેલું રહે છે. આના આજે નમૂના ઠામઠામ જોવા મળે છે. ત્રણ લોકના નાથના આંખ-નાક-મોં ઘસી નાખી નષ્ટ કરવા એ કેટલી ભયંકર આશાતના ? આજે ૧૦૦-૨૦૦-૫૦૦ વર્ષ પુરાણી પ્રતિમા જમીનમાંથી નીકળી આવે છે, તો એ નાની છતાં એના આંખ કાન-નાક-મોં-આંગળા સ્પષ્ટ ઊઠેલા દેખાય છે. શું એની પૂજા પૂર્વે નહિ થઈ હોય ? વર્ષો પૂજાયેલા છતાં અખંડ ! ને આજના પૂજારીઓના હાથે ૨૦-૨૫ વર્ષમાં એ અંગો સાફ થઈ જાય એ ભગવાનની પૂજા કરી કહેવાય ? કે વિટંબણા ? ભગવાનને આંખ વિનાના આંધળા, નાક વિનાના બુઢા ને મો વિનાના મૃગાપુત્ર લોઢિયાના જેવા માત્ર પિંડરૂપ બનાવવાનું થયું ને ?

(૫) સિદ્ધચક્ર પર ઘસંડપાટથી પરમેષ્ઠીની આકૃતિઓ અને અક્ષરો વરસો જતાં સાફ થઈ જાય છે. આવી બધી પરમાત્માની ભયંકર આશાતનાથી સંઘનું કલ્યાણ શી રીતે થાય ?

પ્ર.- શું શાસ્ત્રમાં વાળાકૂચી નથી ?

ઉ.- છે, પણ સાથે લખ્યું છે કે મૂર્તિ પર દૂધ દહીં ઘી વગેરે પંચામૃતના પખાળથી ચિકાશ લાગી હોય તે નિવારવા માટે વાળાકૂચી તે પણ અવાજ ન થાય. એ રીતે વાપરવાની; અર્થાત્ બહુ જતનાથી. આજે તો એવા દૂધ ક્યાં છે ? પાણીના હાંડામાં દૂધની નાની લોટી પધરાવાય છે. એથી મૂર્તિ પર ક્યાં ચિકાશ લાગે ? પછી વાળાકૂચીથી ઘસાઘસ શા માટે ?

ખરો ઉપાય એ છે કે જેમ વાળાકૂચીથી ખચખચ ગોદા મરાય છે, તેમ એના બદલે કૂંડી ભરેલા પાણીમાં મોટું ઝીણું કપડું ઝબોળી એ લચબચ કપડાંથી પ્રભુના

અંગ પર છબછબિયાં કરાય, વધુ જરૂર પડે તો બીજા હાથે પાણીનો કળશ પકડીને એમાંથી ધાર કર્યે જવાય, તો બધું કેશર સુખડ નીકળી જાય. માત્ર, પાણીથી લચબચ મોટા કપડાં વડે પ્રભુના અંગ પર છબછબ કરવાનું રહે.

પ્ર.- ખૂણામાં કેશર ભરાઈ રહે એનું કેમ ?

ઉ.- એને દાગીના સાફ કરવાની સોનાની નાની મૂલાયમ જેવી વાળાકૂચીથી અવાજ ન થાય એ રીતે ઉપાડી લેવાય. ત્યાંય વાળાકૂચીનો ગોદો ન મરાય. શાસ્ત્રે કહ્યું છે, ‘વાસકુંપિકા યત્નતો વ્યાપાર્યા વાળાકૂચી જયણાથી વાપરવી. ‘જયણાથી’ એટલે અવાજ ન થાય એ રીતે મુલાયમ હાથે દાંતમાંથી સળી વડે કણ કાઢવાની જેમ. દાંતમાંથી અનાજનો કણ કાઢવા એના પર શું સળીના ગોદા મરાય છે ? ના, તો પ્રભુના અંગ પર ગોદા કેમ મરાય ?

સારાંશ, પરમાત્માની ભક્તિ પરમાત્માને વિટંબણા કરનારી ન હોય. માટે મુખ્ય રીતે પૂર્વના દિવસનું કેશર સુખડ મોટા લચબચ કપડાંથી જ છબછબિયાં કરીને જ હટાવાય નહિતર મહા આશાતના થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૨૬, તા. ૧૫-૩-૧૯૭૫

૧૪ જીવનમાં ઉપયોગ શો ? ને શો ?

આજના માણસને તત્ત્વજ્ઞાનની વાત આવે, શાસ્ત્રોના પદાર્થ ભણવા-ચિંતવાની વાત આવે ત્યારે ‘આનો જીવનમાં શો ઉપયોગ ? એનાથી શો લાભ ?’ એમ તર્ક ઊઠે છે. એટલે તો એને એમાં પ્રવૃત્તિ નહિ ગમતા, વાતોચીતો-છાપાછુપી-રેડિયો હરવા-ફરવાનું, વગેરે બહુ ગમે છે, ને એમાં રસપૂર્વક ધૂમ પ્રવૃત્તિ કરે છે; કેમકે આ બધાનો જીવનમાં ઉપયોગ હોવાનું લાગે છે.

એના મનને લાગે છે કે ‘સાંજ પડ્યે વાતોચીતો કરવાથી મન ફોરું થાય, અને નવું જાણવાનું મળે. છાપાં વાંચવાથી દુનિયામાં શું ચાલી રહ્યું છે એની ખબર પડે. રેડિયોથી એવી ખબર ય પડે. તેમજ ગીત વગેરે સાંભળવા મળવાથી આનંદ થાય. બજારમાં હરવા-ફરવાથી લોકસંપર્ક રહે, અને વર્તમાન હવાની જાણકારી મળે. બહાર ફરવાનું રાખવાથી શરીરને તાજગી મળે, ને તંદુરસ્તી સારી જળવાય...’

જીવનમાં આ આ વસ્તુના આવા આવા લાભ ગણી તેનો તેનો ઉપયોગ માની લેવાય છે, પણ શાસ્ત્રના પદાર્થ-તત્ત્વ વિસ્તાર જાણ્યા-વિચાર્યાનો એને કશો

ઉપયોગ લાગતો નથી. એટલે એને એમાં કોઈ રસ જ નથી રહેતો. પછી એમાં પ્રવૃત્તિ તો થાય જ શાની ? કદાચ વ્યાખ્યાન સાંભળશે, પણ સતત ચિંતન સ્મરણ કરવા માટે પાસે કશો શાસ્ત્રપદાર્થ-તત્વોનો સ્ટોક-સંગ્રહ જ નહિ. કેમકે એનો એને જીવનમાં કશો ઉપયોગ દેખાય તો એ સંગ્રહ કરે ને !

ત્યારે, આ વિચારવું રહે છે કે જીવનમાં ઉપયોગ કઈ દૃષ્ટિએ જોવાનો ? અર્થાત્ એ માની લીધેલા લાભનો જીવનમાં ઉપયોગ શો ? દા.ત. વાતોચીતોનો લાભ માન્યો કે મન ફોરું બને. પરંતુ આ મન ફોરું રાખવાનો ઉપયોગ શો ? તો કે આનંદ રહે. જાણકારી મળી તો એનો ઉપયોગ શો ? એ જ કે જાણતા હોઈએ તો અવસરે એ ઉપયોગી થઈ આનંદ મળે.

આમ અંતિમ ઉપયોગ આનંદ મેળવવાનો મનાય છે; પરંતુ એ તુચ્છ ઉપયોગ છે. કારણ,

(૧) એમાં પરલોકહિતનો વિચાર નથી કે આનાથી પરલોકે મારું શું હિત થાય ?

(૨) બીજું એ, કે આવા આનંદનો અભખરો રાખવા છતાં કેટલીયવાર એ આનંદ મળતો નથી, કેમકે સંયોગ-પરિસ્થિતિવશ ઈષ્ટતાની કલ્પના ફરી જાય છે, અથવા કર્મજનિત કેટલીય અણધારી આફત આવે છે, વિઘ્નો આવે છે. વળી,

(૩) આવા આનંદનું લક્ષ રાખવામાં દિલ કાંઈ ઉમદા ભાવોમાં રમતું રહેતું નથી.

(૪) ઊલટું કેઈ જાતના અધમ વિચારો મગજમાં આવી જાય છે, કેટલાય કુવિકલ્પો ચાલે છે, કષાયો અને આર્તધ્યાન સળગ્યા કરે છે. આનાથી દુર્ગતિ સરજાય છે.

એટલે જ જીવનમાં ઉપયોગ તો એ હોય કે જેમાં વિચારો અને ભાવો ઉમદા હોય. પવિત્ર હોય, પ્રશાંતતાભર્યા હોય, તેમજ વિઘ્નો-આફતો નહિવત્ બની જાય, અને પરલોકનું ઉત્તમ હિત સધાય.

બસ, આ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો રુડાં ખાનપાન, ઢગલો પૈસા, માલ-મિલકત, મજેના વિષયો, વાતોચીતો-છાપાં-રેડિયો, દુન્યવી જાણકારી-મહોબત-માનસન્માન વગેરે બેકાર લાગશે; કેમકે આ કશાથી ઉપરોક્ત ઉપયોગ સિદ્ધ થતો નથી; આનાથી કાંઈ ઉમદા-પ્રશાંત-પવિત્ર ભાવો-વિચારો જાગતા નથી, બધી વિઘ્ન-આપત્તિ ટળતી નથી, તેમજ પરલોકહિત સધાતું નથી. ત્યારે આ સવાલ થાય કે,

પ્ર.- તો પછી શેનાથી આ ઉમદાભાવ વગેરે સિદ્ધ થાય ?

ઉ.- મનને શાસ્ત્રપદાર્થો અને તત્ત્વવિસ્તારમાં ચોવીસે કલાક જોડ્યું રાખવાથી

આ ઉમદાભાવ વગેરે સિદ્ધ થઈ શકે અને અશુભ વિકલ્પો, દુર્વિચારો, દુર્ધ્યાન, ક્ષુદ્રતા-તામસભાવ વગેરેથી બચી શકાય.

ત્યારે જીવનમાં નિપુણતાથી જોઈએ તો દેખાશે કે સુખ-દુઃખનો મુખ્ય આધાર મનના સારા-નરસા વલણ અને વિકલ્પો ઉપર છે. મનનું વલણ જો વાતવાતમાં ઓછાશ જોવા તરફ હશે તો પાસે ગમે તેટલા પૈસા-માલ-મિલકત છતાં સુખનો અનુભવ નહિ થાય; કેમકે એમાં ઓછું જ લાગ્યા કરશે, એથી મન દુભાયેલું રહેશે એમ મનનું વલણ જો પરિગ્રહ-વેપારાદિના આરંભસમારંભ અને ખાનપાનાદિ વિષયોમાં જ આનંદ માનવા તરફ હશે. તો જીવને લોભવૃત્તિ ભારે રહેવાની, એથી કેઈ દોડધામ-ચિંતા-વિકલ્પો વગેરેમાં ડૂબ્યો રહેવાથી ખરેખર સુખશાંતિનો અનુભવ નહિ કરી શકે. એમ દુન્યવી સુખસગવડ ગમે તેટલી પાસે છતાં માણસ જો આડાટેઢા વિચારો-વિકલ્પો કર્યા કરતો હશે તો એમાં એના મનમાં શાંતિ સ્વસ્થતા નહિ હોય, પણ અશાંતિ-અજંપો-ભય-ઉદ્વેગ વગેરે રહ્યા કરશે.

આવાં ઓછપ જોવાનાં વલણ, અને આડાટેઢા વિકલ્પો વગેરેને મિટાવવાની તાકાત દુન્યવી સુખસાધનમાં નથી. એ તાકાત તત્ત્વબોધ અને શાસ્ત્રપદાર્થોના વિસ્તારની ચિંતવનામાં છે. તત્ત્વબોધથી સંસાર સ્વરૂપનું સાચું ભાન અને હેય - ઉપાદેયનો વિવેક આવે છે. તેથી મનનું વલણ સાંસારિક સુખસાધનોને મહત્ત્વ ન આપતાં આત્મહિતની સાધનાઓ તરફ ઝુકતું રહે છે. તેમજ શાસ્ત્રપદાર્થો અને તત્ત્વવિસ્તારની ક્રમસર ચિંતવના સતત ચાલુ રહેવાથી આડાટેઢા વિકલ્પો-વિચારોને ઊઠવા જગા જ રહેતી નથી. દા.ત. જીવના પદ્મ ભેદ ગણવા બેઠા, અને પછી એ દરેક ભેદમાં કેટકેટલી કર્મપ્રકૃતિનો ઉદય એ ચિંતવવા બેઠા, એટલા સમયમાં બીજા-ત્રીજા વિચાર-શાના આવે ? એમ અરિહંત ભગવાનનો એકેક અતિશય લઈ એનું શું શું મહત્ત્વ, એમ ૩૪ અતિશયો વિચારવા બેઠા કે સમ્યગ્દર્શનના ૬૭ વ્યવહાર ક્રમસર વિચારવા બેઠા, ત્યાં બીજા ત્રીજા વિકલ્પો શાનો ઊઠે ?

સારાંશ, મનને શાસ્ત્રપદાર્થો અને જીવાજીવાદિ તત્ત્વોમાં પરોવાયેલું રાખવાથી દુઃખકારક વિકલ્પો જ નહિ ઊઠે, પછી દુઃખ શું ? એટલે જીવનમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને શાસ્ત્રપદાર્થોની વિસ્તારથી ચિંતવના શું ઉપયોગમાં આવે, એવા પ્રશ્નનો આ જવાબ છે કે એનાથી અસત્ વિકલ્પો આડાટેઢા વિચારો આર્ત-રૌદ્રધ્યાન, ખરાબ લેશ્યાઓ અને ઈર્ષ્યા દ્વેષ અભિમાનાદિ કષાયો પર નિયંત્રણ આવે, ને એથી સુખમસ્તી અનુભવાય, એ સતત બની રહે.

૧૫) આપણે અરિહંતના ભક્ત છીએ ?

જીવનમાં અરિહંતની ભક્તિ જેવું કોઈ મહાન કર્તવ્ય નથી, અર્હદ્-ભક્તિ જેવી કોઈ મહાન કમાઈ નથી.

શું સંયમની સાધના એ મહાન કર્તવ્ય ને મહાન કમાઈ નહિ ? ખરી, પરંતુ એ પણ અરિહંતની ભક્તિ-સ્વરૂપ જ છે. કેમકે અર્હદ્ ભક્તિના મુખ્ય બે પ્રકાર, - દ્રવ્યભક્તિ અને ભાવભક્તિ. એમાં દ્રવ્યભક્તિના ૨ પ્રકાર, - પૂજન ને સત્કાર. ત્યારે ભાવભક્તિના બે પ્રકાર, - વંદન અને સન્માન. આ સન્માનભક્તિ અરિહંતપ્રભુના ગુણગાન-ગુણચિંતન-બહુમાન તથા અરિહંતની આજ્ઞાની પ્રતિપત્તિરૂપ છે. ‘પ્રતિપત્તિ’ એટલે સ્વીકાર પાલન-અમલ સંયમસાધના એ જિનાજ્ઞાપાલનરૂપ અર્હદ્-ભક્તિ જ છે.

અરિહંતની ભક્તિ આપણામાં હોય, તો જ આપણે અરિહંતના ભક્ત કહેવાઈએ, ... પરંતુ આપણને અરિહંતની ભક્તિ એ શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય અને શ્રેષ્ઠ કમાઈ લાગવી જોઈએ. તો જ આપણે અરિહંતના સાચા ભક્ત બની શકીએ. જો આ ભક્તિના બદલામાં આપણને દુનિયાની સંપત્તિ જોઈએ છે, માન-સન્માન અને દુન્યવી સુખ જોઈએ છે, તો એનો અર્થ તો એ થયો કે આ સુખ-સંપત્તિ-સન્માન એ અરિહંતની ભક્તિ કરતાં ઊંચી કમાઈ લાગે છે, એની પ્રાપ્તિ કરવી એ ઊંચું કર્તવ્ય લાગે છે, તેથી ભક્તિના હિસાબે એ બધું મેળવવાનું મન થાય છે.

‘અરિહંતની ભક્તિ એ શ્રેષ્ઠ કમાઈ અને શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે’ એ માન્યતા દઢ રાખવા માટે તો એની આગળ દુન્યવી સુખ-સંપત્તિ-સન્માન તુચ્છ લાગવા જોઈએ. કોઈ આપણને પૂછે કે ‘તમારે ભક્તિના બદલામાં માગો શું જોઈએ છે ?’ તો કહીએ કે ‘મારે ઊંચી ઊંચી ભક્તિ જ જોઈએ છે, બીજું કશું જોઈતું નથી; કેમકે અર્હદ્ ભક્તિ જેવું કરવા કમાવવા લાયક બીજું કંઈ મને લાગતું જ નથી.

અર્હદ્ શ્રાવકના હૈયામાં અરિહંતની આજ્ઞાનો સ્વીકાર યાને સમ્યક્ત્વરૂપ અર્હદ્ ભક્તિ અત્યંત દઢપણે હતી. ઈન્દ્રે એની દઢતાના ગુણ ગાયા કે ‘મોટો દેવતા પણ એને ચલાયમાન કરવા સમર્થ નથી.’ એક દેવતા પણ એની પરીક્ષા કરવા આવ્યો અને એ વખતે દરિયા વચ્ચે વહાણ લઈને જતા અર્હદ્-ભક્તને અરિહંત અને જૈન ધર્મની શ્રદ્ધા મુકાવી દેવા માટે એના વહાણને દરિયામાં ડુબાડી દેવા ઊંચે

આકાશમાં ઉછાળી નાખવા સુધીના ઉપદ્રવ કર્યા. પરંતુ અર્હદ્-ભક્તિ ડગ્યો નહિ. એને મન અર્હદ્-ભક્તિ આગળ બીજું બધું તુચ્છ હતું. દેવતા એની અડગતા જોઈ બધું સ્વસ્થ કરી દઈને ક્ષમા માગતાં કહે છે ‘માગ માગ તારી આવી અરિહંત ભક્તિના હિસાબે માગે તે આપું.’ અર્હદ્-ભક્તિ કહે છે ‘મારી પાસે અર્હદ્ ભક્તિ છે એ મારે શ્રેષ્ઠ કમાઈ છે. એનાથી વધીને જગતની કોઈ ચીજ નથી, તેથી એવું મારે કંઈ જોઈતું નથી.’ દેવતા છેવટે પોતાના પ્રેમરૂપે રત્નની બે દિવ્ય કુંડલજોડી ભેટ આપી જાય છે; જેમાંની એક કુંડલજોડ એ પછીથી મલ્લીકુમારીને માટે એમના પિતાને અર્પણ કરે છે.

રાજા રાવણ દિગ્વિજય કરવા નીકળ્યો છે, વયમાં અષ્ટાપદજી તીર્થ આવતાં ત્યાં અર્હદ્ ભક્તિ કરવા રોકાય છે. એ વખતે ત્યાં ધરણેન્દ્ર યાત્રાર્થે આવે છે, ને રાવણની અદભુત ભક્તિ જોઈ ચકિત થઈ જઈને, રાવણ બહાર આવતાં, કહે છે, - ‘તમારી ભક્તિ જોઈ હું પ્રસન્ન થઈ ગયો છું. આ ભક્તિના હિસાબે મને લાભ આપો કહો હું શું તમારું પ્રિય કરું ?’ રાવણ કહે છે ‘મારે ભક્તિના હિસાબે જોઈતું નથી.’ રાવણને દિગ્વિજય કરવો છે, પરંતુ એને મન એ દિગ્વિજય કરવો છે, પરંતુ એને મન એ દિગ્વિજય અર્હદ્ ભક્તિના હિસાબે જોઈતો નથી.’ રાવણને દિગ્વિજય કરવો છે, પરંતુ એને મન એ દિગ્વિજય અર્હદ્ ભક્તિના બદલામાં માગવા જેવી ચીજ જ નથી લાગતી. એટલી એ ભક્તિ આગળ તુચ્છ લાગે છે. અર્હદ્ ભક્તિ એને મન શ્રેષ્ઠ કમાઈ છે.

એક જૈનના ઢોરાચાર નોકર દેવપાલને જંગલમાંથી ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિમા મળી આવતાં ત્યાં ઝુંપડી બનાવી સ્થાપિત કરી સંકલ્પ કરે છે કે ‘રોજ આ પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન વિના મોંમાં પાણીનું ટીપું ય ન નાખું.’ પછી હંમેશાં ભક્તિ કરતાં એકવાર સાત દિવસની વર્ષાહિલિમાં માથોડાભેર પાણીના વહેણને લીધે એ જઈ શક્યો નહિ, ભૂખ્યો તરસ્યો રહ્યો. આઠમે દિવસે જઈ દર્શન કરતાં કહે છે ‘પ્રભુ ! હું તારો અપરાધી છું. સાત સાત દિવસ તારાં દર્શન વિના મારા વાંઝિયા ગયા. નાથ ! એક જ કૃપા કર કે હું કદી તારાં દર્શનથી વંચિત ન રહું.’ દેવપાલની ભક્તિ જોઈ ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રગટ થઈ કહે છે, ‘દેવપાળ ! હું ભગવાનની અધિષ્ઠાત્રી ચક્રેશ્વરી દેવી છું. તારી પ્રભુભક્તિ જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ છું. તો માગ તે આપું.’ દેવપાલ કહે, ‘મને અખંડ પ્રભુભક્તિ આપ. બીજું કંઈ મારે જોઈતું નથી.’ દેવી કહે, - ‘અરે ! એ તો તારી પાસે છે જ. દેવતાનું દર્શન નિષ્ફળ ન જાય, માટે ભક્તિના બદલામાં આ લોકનું કંઈ માગી લે. કહે તો મોટું રાજ્ય

આપી દઉં.’ દેવપાળ કહે છે, ‘દેવી ! કોણ મૂર્ખ ઐરાવણ હાથી વેચી ગધેડો ખરીદે ?’ ભક્તિરૂપી ઐરાવણ હાથી આગળ ત્રિભુવનના રાજ્યને પણ હું ગધેડા સમાન લેખું છું. આપી શક્તી હોય તો અખંડ પ્રભુભક્તિ આપ. જેથી મારે ભક્તિમાં અંતરાય ન પડે.’ શું આ ? અર્હદ્ ભક્તિ એ એવી શ્રેષ્ઠ કમાઈ માની કે એના બદલામાં ત્રિભુવનનું રાજ્ય પણ ખપતું નથી.

ઉપરના ત્રણે દષ્ટાન્તમાં અરિહંતના ભક્તને હૈયે ભક્તિ કેવી વસી હોય એ દેખાઈ આવે છે. અરિહંત દેવની ભક્તિને એ એવી શ્રેષ્ઠ કમાઈ માને છે કે એની આગળ દુન્યવી કોઈપણ સુખસામગ્રીની કમાઈ એને વિસાતમાં નથી લાગતી. ભક્તિના બદલામાં એને એવું કશું જોઈતું નથી. સંસારી જીવ છે એટલે સાંસારિક વસ્તુઓની એને આવશ્યકતા રહે છે, એની કમાઈ કરવા પણ જાય છે, પરંતુ દિલ એવું જાગતું છે કે એ બધી કમાઈ એને નજીવી લાગે છે, જ્યારે અર્હદ્ ભક્તિની કમાઈ અત્યંત કિંમતી અમૂલ્ય લાગે છે, તેથી જ જીવનમાં ઉત્તમોત્તમ કર્તવ્ય અરિહંતની ભક્તિ કરવાનું સમજે છે, જ્યારે સાંસારિક કાર્યોની બજવણીને મામુલી કર્તવ્ય માને છે.

બસ, આ જીવનમાં મોટા વેપારી, મોટા શ્રીમંત, મોટા સત્તાધીશ કે મોટા વિલાસી...વગેરે બનીએ એ કોઈ જીવનનો લહાવો નથી, પરંતુ અરિહંતના સારા ભક્ત બનીએ એ જીવનનો ખરો લહાવો છે, ને એ બનવા માટે જીવનમાં શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય અરિહંતની ભક્તિને માનવાનું; તેમજ એને જ શ્રેષ્ઠ કમાઈ માની જેટલી બને તેટલી અર્હદ્ ભક્તિ કમાયે જવાનું; તે પણ એના બદલામાં કશી જ દુન્યવી સુખ-સામગ્રીની ઈચ્છાથી એને અભડાવ્યા વિના.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૨૮, તા. ૫-૪-૧૯૭૫

૧૬ આત્માજ્ઞાનભવં દુઃખમ્

આજે કોઈને પણ પૂછીએ કે ‘તમારે કશું દુઃખ છે ?’ તો ભાગ્યે જ કોઈ કહે કે ‘મારે કશું દુઃખ નથી.’ લગભગ દરેકને એક યા બીજા પ્રકારનું દુઃખ છે. દુઃખ તે કોઈ એકાદ નહિ, પણ અનેક બાબતોનું હોય છે. ત્યારે જીવને શું દુઃખ ગમે છે ? ના, ગમતું તો નથી પણ કરે શું ? દુઃખ હટાવવાનો ને ન આવવા દેવાનો ઘણોય વિચાર અને પ્રયત્ન પણ હોય છે, પરંતુ કેમ જાણે દુઃખ લમણે

લખાયેલાં તે ડગલે પગલે આવીને ઊભાં રહે છે, ને હટાવ્યા હટતાં જ નથી. પછી મનમાં એની દુભામણ અને બીજા આગળ એનાં રોદણાં સિવાય કાંઈ રહેતું નથી. મોટમોટા તવંગરો ને સત્તાધીશોને હૃદયની વાત પૂછાય ને એ સાચું કહેવા તૈયાર હોય તો કહેશે કે ‘હૈયે કેટલીય વાતોના સંતાપ છે.’ અહીં પ્રશ્ન થાય કે ત્યારે જાતને પૈસા અને સત્તાથી સુખી માને છે એનું કેમ ? એ માત્ર અભિમાનનું સુખ છે. ‘હું આટલા બધા પૈસાવાળો, પેઢીવાળો, મોટા કારખાનાનો માલિક, હું સત્તાધીશ...’ આવું જે મનમાં અભિમાન છે, એનું એ સુખ છે. લોકો એને પૈસાદાર તરીકે, મિલમાલિક તરીકે, કે સરકારી અમલદાર તરીકે સન્માને છે, એના અંગેની માન-મમતાનું એ સુખ માને છે. બાકી ખરેખર તો એ અંતરમાં કેટલીય વાતોની મનની દુભામણથી મનના સંતાપથી પીડાય છે. એ મનની દુભામણ એ દુઃખ છે.

ત્યારે સવાલ છે કે સંસારી જીવનમાં આવું તો ચાલ્યા કરવાનું, મોટા દેવ જેવાને ય બીજાની અધિક સુખસંપત્તિ-સન્માન-આદર જોઈને મનને દુભામણ તો સહેજે થાય. તો પછી શું આ મોટું મનનું દુઃખ ટાળવા કોઈ ઈલાજ જ નહિ ?

આનો ઉત્તર જગતના આ સનાતન સત્યમાંથી મળી રહે છે કે ‘આત્માજ્ઞાનભવં દુઃખમ્’ અર્થાત્ દુઃખ આત્માના અજ્ઞાનને લીધે જન્મે છે.

જો શરીરથી નિરાળા પોતાના આત્માનું ભાન જાગતું હોય તો જરાય દુઃખ ન લાગે, આત્મા દુઃખી ન હોય. ત્રિલોકનાથ મહાવીર પરમાત્માની ઉપર દુષ્ટો તરફથી અનહદ દુઃખો વરસ્યાં, છતાં શું મહાવીર પ્રભુ દુઃખી હતા ? એમને જરાય દુઃખ લાગેલું ખરું ? ના, ભગવાન તો એ દુઃખોની ઝડી વચ્ચે પણ ખૂબ આનંદિત હતા, મસ્ત હતા, પ્રફુલ્લિત હતા. કારણ ? એમને પોતાના આત્માનું ભાન જાગતું હતું. એ આ રીતે,-

પ્રભુ જોતા હતા કે ‘મારા આત્માને આ દુઃખો સાથે શો સંબંધ ? કાયાને સંબંધ ખરો, કેમકે એ ઉપદ્રવોમાં કાયા કચરાઈ રહી છે. પરંતુ તેથી મારે એટલે કે મારા આત્માને શું ? આત્માનો એક પ્રદેશ પણ ખરતો નથી, તેમ મારા આત્માની જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની સમૃદ્ધિ ને કશી આંચ આવતી નથી. પછી શું દુઃખ ?

બીજી વાત પ્રભુ એ સમજતાં હતા કે, ‘આત્મામાં અનંત કાળ સેવેલા રાગાદિના સંસ્કાર તો પડેલા છે. એમાં જો હવે વળી રાગ દ્વેષાદિ સેવાય તો એના સંસ્કારો વધે, પુષ્ટ થાય, અને જો એ પ્રસંગ છતાં ન સેવાય પણ ઊઠતાં જ અટકાવાય, તો એના સંસ્કાર ભુંસાતા આવે. ત્યારે આ માનવજન્મ જ એક એવી

તક છે કે જ્યાં રાગાદિના સંસ્કારો તદ્દન નાબુદ કરી કાયમ માટે વીતરાગ બની શકાય. તો આ તકને શા સારુ વેડફી નાખવી ? તકને સફળ કરવી હોય તો કાયા પર ઉપદ્રવાદિના પ્રસંગે એ તો કાયાદિના રાગને કચરવા અને ઉપદ્રવ પર તથા એ લાવનાર વ્યક્તિ પર દ્વેષને દબાવવા માટે સોનેરી અવસર છે. એ મળવામાં દુઃખ શાનું કરવાનું ?

વળી એક વાત પ્રભુ એ પણ સમજતા હતા કે ‘મારો આત્મા અશુભકર્મ-પાપકર્મના કચરા લઈને આવ્યો છે એટલે તો એના ઉદયમાં આ ઉપદ્રવ આવે છે. પરંતુ ઉપદ્રવ વેઠવાથી એટલા પાપકચરા સાફ થઈ જાય છે. તેમ સમતાભાવે સહન કરવાથી બીજા પણ કેટલાય થોકબંધ પાપ નાશ પામે છે. આમ ઉપદ્રવાદિ દ્વારા પાપકચરા સાફ થતાં જાય એમાં દુઃખ શું કરવાનું ? એમાં તો દિવાળી માનવાની. આવી દિવાળી કરી આપનારનો તો પાડ માનવાનો. અગ્નિ જેમ સોનાને શુદ્ધ કરી આપે, એમ ઉપદ્રવો જ મારા આત્માને પાપકચરા બાળી શુદ્ધ કરી આપે છે. અગ્નિથી સોનું દુઃખી ન થાય. એમ ઉપદ્રવથી મારે કશું દુઃખ કરવાનું નહિ.

ઉપદ્રવ કરનાર તો મારા આત્માના કર્મગૂમડાનું ઓપરેશન કરનાર ડોક્ટર છે. ડોક્ટર મળ્યા પર દુઃખ શાનું કરવાનું ?

આમ, જો દુઃખમાત્રમાં આપણી દૃષ્ટિ આપણા આત્મા પર હોય તો આ જોવાય કે ‘આ દુઃખ-કષ્ટમાં

(૧) મારા આત્માની ધર્મસમૃદ્ધિને કશી આંચ નથી.

(૨) રાગદ્વેષ દબાવી એનાં પૂર્વસંસ્કાર નષ્ટ કરવાની તક મળે છે.

(૩) પાપકચરા સાફ થઈ આત્મા શુદ્ધ બનતો આવે છે.

(૪) આમાં જ સમતા-સમભાવ-ઉપશમ કેળવવાનો અવસર મળે છે, જે કેળવવાથી જ વીતરાગ બની શકાશે.

માટે દુઃખ-કષ્ટ-આપત્તિમાં મનને કશી દુભામણ કરવાની જરૂર નથી. મારે કશું દુઃખ નથી.

સાચા આસ્તિક બની નિરંતર આપણા આત્મા પર દૃષ્ટિ રાખીએ તો કશું દુઃખ નથી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૩૦, તા. ૧૨-૪-૧૯૭૫

૧૭ પ્રેરક અવસર જિનવરુ

શ્રી આનંદધનજી મહારાજે આઠમા જિનેશ્વર ભગવાન શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીજીના સ્તવનમાં અંતે ગાયું કે ‘પ્રેરક અવસર જિનવરુ, મોહનીય ક્ષય જાય.’ અર્થાત્ ‘અહીં મને જિનવર-જિનેશ્વર, ભગવાન મળ્યા એ મારે માટે પ્રેરક અવસર સાંપડ્યો છે, ને એથી મોહનીય કર્મ ક્ષય પામે છે.’

આ ગાવાની ભૂમિકારૂપે સ્તવનમાં એ કહ્યું કે એકેન્દ્રિયપણે સૂક્ષ્મ નિગોદ (અનંતકાય વનસ્પતિની કાયા)માં અને બાદર નિગોદમાં મારો જીવ ભટકતો હતો ત્યારે જિનેશ્વર ભગવાનનું મુખદર્શન કરવા ન મળ્યું. એમાંથી છૂટી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં આવ્યો ત્યાં અને પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય બન્યો ત્યાં પણ પ્રભુ-મુખ-દર્શન ન મળ્યું. આગળ બેઈન્દ્રિય-તેઈન્દ્રિયમાં ચડ્યો ત્યાં પણ આંખ જ નહોતી, તો પ્રભુનો દેહાર ક્યાંથી દેખાય ? ચતુરિન્દ્રિયાદિમાં આંખ છતાં મન જ નહિ તો પ્રભુદર્શનની શી ગમ પડે ?

મનવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ નારક અને દેવના તથા અનાર્ય મનુષ્યના અવતાર સુધી પહોંચ્યો છતાં ‘ચતુર ન ચઢિયો હાથ,’ અનંતજ્ઞાની અને તારણ કુશળ તીર્થંકર ભગવાન હાથમાં જ ન આવ્યા, પછી એમનાં દર્શનની શી વાત ? આમ મારા જીવને જગતના અનેકાનેક સ્થળ-યોનિઓમાં ભટકતાં પ્રભુદર્શન વિનાના અવતાર ગયા.

ત્યારે આર્યકુળમાં જિનેશ્વર વીતરાગ ભગવાન મળવા છતાં ભગવાનની ઓળખ ન પડી તો વીતરાગ ભગવાન તરીકે એમનાં દર્શન ક્યાંથી થાય ? એ તો ઓળખાવનાર સાધુ મહારાજનો યોગ સધાય તો એમના વંદન-વિનય-ઉપદેશ દ્વારા દેવાધિદેવ જિનેશ્વર ભગવાનની ઓળખ પડે, ને દર્શન થાય. માટે હે જીવ ! નિર્મળ સાધુભક્તિ કરીને પ્રભુની ઓળખ મેળવ, અને એ મળ્યે માનજે કે ‘પ્રેરક અવસર જિનવરુ...’ અર્થાત્ અહીં તને જે વીતરાગ સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર ભગવાનનું દર્શન મળ્યું એ જિનેશ્વર ભગવાન એક પ્રેરક અવસરરૂપ-તકરૂપ મળ્યા છે.

‘પ્રેરક અવસર’ એટલે અનંત અનંત કાળથી મોહ અર્થાત્ રાગ-દ્વેષ મિથ્યાત્વ અને આહારાદિ-સંજ્ઞાઓની જડતાથી સુસ્ત બન્યા રહેલા જીવને પ્રેરે, જગાડે સ્ફુર્તિમાં લાવે એવા અવસરરૂપ એવી તકરૂપ ભગવાન છે. ભગવાનનાં દર્શન કરીએ અને આ સ્ફુર્તિ લાવવાની તક દેખાય, સોનેરી અવસર દેખાય.

વીતરાગ ભગવાન પ્રેરક અવસર શી રીતે ? આ રીતે, કે ભગવાનને દેખતાં ભગવાન જાણે કહે છે કે,-

(૧) ‘અમારાં જીવન સામે જો. અમે ય તારી માફક એકવાર જિનેશ્વર ભગવાનનાં આલંબન વિના આ સંસારના દુઃખદ ભવોમાં ભટકતા હતા. આત્મા અને તત્ત્વની તરફ કોઈ દષ્ટિ જ નહોતી; તથા રાગ-દ્વેષાદિ કષાયો, આહારાદિ સંજ્ઞાઓ, તેમજ હિંસાદિ દુષ્કૃત્યોમાં જ મહાલતા રહેતા હતા. એથી જ જનમ-જીવન-મરણની યાત્રા કર્યે જતા હતા. એ યાત્રામાં શું કરવાનું ? તુચ્છ વિષયોનાં મધુભિન્દુ સુખમાં લપટાવાનું ને એની પાછળ એ મિથ્યાત્વાદિ ધૂમ પાપોમાં રચ્યાપચ્યા રહેવાનું. પોતાના આત્માનું ભાન જ નહિ, એટલે આ સિવાય કાંઈ બીજું આવડતું જ નહોતું. એ ધન-માલ-પરિવાર એક જનમ-જીવન-મરણની યાત્રાના તો ત્યાં જ સમાપ્ત; બીજી જનમ-જીવન-મરણની યાત્રામાં એમાંનું તો કશું જ સાથે નહિ, પરંતુ પાપોનાં પોટલાં તો જીવની સાથે જ લાગતાં. એમાં એમને સાધુ મહારાજના યોગે જિનેશ્વર ભગવાનની ઓળખવાળું દર્શન મળ્યું ને અમે જાગ્યા, તો આ અનંતકાળથી ચાલી આવતી જનમ-જીવન-મરણની યાત્રાઓનો અંત લાવે એવા મોક્ષમાર્ગની આરાધનાનું સાધક જીવન અપનાવ્યું, મિથ્યાત્વ રાગ-દ્વેષ તથા આહારાદિ સમ્યગ્દર્શન અને આત્મદષ્ટિ વૈરાગ્ય અને ઉપશમભાવ, તથા ત્યાગ-તપ-સંયમ અને અહિંસાદિ યમ-નિયમની સંજ્ઞાઓનાં અને હિંસાદિ દુષ્કૃત્યોનાં અંચળા દૂર ફગાવી સાધના કરવા માંડી. તો એવા સાધક જીવનોના અંતે આજે આ તારી સામે વીતરાગ સર્વજ્ઞ જિનેશ્વર તરીકે દર્શન દેનારા બન્યા છીએ. માટે અમારાં દુઃખદ પૂર્વજીવન અને પછીનાં સાધક જીવન સામે જોઈ તું પણ તારી સુસ્તી ઉરાડ, ને સાધક જીવન અપનાવી લે.’

જિનેશ્વર ભગવાન આ રીતે પોતાનું સાધક જીવન દેખાડીને આપણા માટે એક પ્રેરક અવસરરૂપ છે.

(૨) ભગવાન બીજી રીતે પ્રેરક અવસરરૂપ, પોતે જે વીતરાગપણાની અને સિદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્તપણાની સુખદ અવસ્થા પામ્યા છે, એ દેખાડીને પ્રભુની મૂર્તિ જાણે કહી રહી છે કે ‘આ જો તારા આત્મામાં પણ વીતરાગ સિદ્ધ અવસ્થા છે, કિન્તુ એ કર્મથી આવૃત્ત ઢંકાયેલી પડી છે. કર્મોનાં આવરણ હટાવી એને પ્રગટ કર, તો એમાં જગતના સર્વ દેવતાઓના સુખસમૂહ કરતાં અનંતગુણી અક્ષય સુખસમૂહ અને સર્વતન્ત્ર સ્વતન્ત્રતાનો તને અનુભવ મળશે. એની આગળ દુન્યવી ભારે પરાધીન અને નાશવંત સુખસમૂહ એ નંદનવનના ઉદ્યાન આગળ ગામના ઉકરડા જેવી છે. એમાં શું રાચે ? અભખરો રાખ તો એ અનંત અક્ષય આત્મ-સુખસમૂહનો રાખ, ને એના માટે મથ.

(૩) ત્રીજી રીતે ભગવાન પ્રેરક અવસરરૂપ છે એમના ઉપદેશથી. એમણે એ અનન્ય જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનો, અનેકાંતવાદના સિદ્ધાન્તનો, સૂક્ષ્મ કર્મવિજ્ઞાનનો, વિરાટ ૧૪ રોજલોકની વ્યવસ્થાનો, આત્માની ૧૪ ગુણસ્થાનકમાં ઉત્કાન્તિનો, અને પ્રમાણ-નય-નિક્ષેપ-સપ્તભંગી આદિનો ઉપદેશ આપ્યો છે, કે જે અન્યત્ર કોઈ ધર્મક્રિસ્તાના ધર્મમાં નથી મળતો, એ ઉપદેશ પામ્યા પછી એને સફળ કરવાનું નહિ કરે, તો અહીંથી ગબડ્યા પછી એ ક્યાં મળવાનો ? ને એના વિના જીવની જનમ-મરણની યાત્રાઓ કેવી ચાલવાની ?

(૪) ચોથી રીતે જિનેશ્વર ભગવાન પ્રેરક અવસરરૂપ એમ કે એમના ઉપદેશથી મોટમોટા ચક્રવર્તીઓ, રાજા-મહારાજાઓ, શેઠશાહુકારો, વિદ્વાનો અને અભણો, તથા નબળા અને સબળાઓએ આત્મહિત સાધ્યાં છે, તો એવા ઉપદેશક જિનેશ્વર ભગવાન આપણે પણ એ દષ્ટાન્તોથી જગાડનારા છે.

આમ જિનેશ્વર ભગવાન મળ્યા એને પ્રેરક અવસર મળ્યો સમજી યોગ્ય પુરુષાર્થ કરાય તો મોહનીય કર્મક્રમ પામી જાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૩૧, તા. ૧૯-૪-૧૯૭૫

૧૮ ધર્મ-જીવનમાં ખાસ રાખવા જેવું લક્ષ્ય

(લેખાંક-૧)

સવાલ થાય કે દયા-દાન શા માટે ? તો એના જવાબમાં કહેવાય છે કે સામા જીવનું ભલું થાય એ માટે. આ જવાબ ખોટો નથી પણ નીચેની કક્ષાનો છે. કેમકે અલભત એમાં આપણા દિલમાં પરના ભલાની ચિંતા એ તત્ત્વ સારું છે, પરંતુ આવી ને આવી ચિંતામાં એક ભયસ્થાન એ છે કે પરની જ ચિંતા રહેવાથી આપણા આત્માની ચિંતા ભૂલી જવાય.

આજે એવા કેટલાય દેખાય છે કે જે સમાજના ભલાની ચિંતા કરતા દેખાય છે, સમાજ કે વ્યક્તિના પૈસાથી દયાનાં કામ કરે છે, સમાજ કે વ્યક્તિ પાસેથી દાનના ફાળા કરી સારાં કામ કરે છે, પરંતુ એમના અંગત જીવનમાં ડોકિયું કરીએ તો કેટલાય એવા દેખાશે કે જેમને પોતાના આત્માની ચિંતા ભાગ્યે જ હોય. ત્યારે સમાજ-સુધારની વાતો કરનારા એના લેખો લખનારા અને ભાષણ કરનારા તો એવા પણ જોવા મળે છે કે જેમને પોતાના આત્માની ચિંતા કરવા ભાગ્યે જ દષ્ટિ

કે દુરસદ હોય. શું પોતે સમાજ સુધારાનું બોલે, લખે એ વખતે એનો ભાર પોતાના આત્મા પર ન આવે ? આવે, પરંતુ એ તો પોતાના આત્માની ચિંતાથી એ લેખન-ભાષણનું કાર્ય ઉપાડ્યું હોય તો આવે ને ? એના બદલે જ્યાં એ જ વિચાર હોય કે હું બીજાનું સુધારું; બીજાનું ભલું કરું, ત્યાં પોતાના હિત તરફ દૃષ્ટિ જ ક્યાં છે કે બોલેલું, લખેલું મને કેટલું લાગુ પડે છે ? મારે પોતાને આમાંથી સુધારવાનું કેટલું લેવાનું ? સમાજ આગળ કુસંપ બખેડા ન કરવા ઘણું રજુ કરશે, પણ પોતે કદાચ પોતાના ભાઈ કે કાકા-મામા સાથે જ અંટસ રાખીને બેઠો હશે. કેમ વારુ એમ ? શું પોતાને નહિ સુધરવાનું ? પરંતુ પોતાના આત્માની ચિંતા રાખી હોય તો ને ?

સાધુસમુદાય ધરાવનાર પણ જો એટલું જ જોયા કરે કે મારે સમુદાયના હિત માટે ખબર રાખ્યા કરવાની અને જરૂરી હિતશિક્ષા દીધા કરવાની, તો સંભવ છે પોતાના આત્માની ચિંતા ભુલાઈ જાય. એમ વ્યાખ્યાનકાર વ્યાખ્યાન કરતાં માત્ર એટલું જ જુએ કે મારે સામાનું ભલું કરવાનું, તો સંભવ છે કે એ માટે બીજા સમયમાં પણ બીજાઓના જ વિચાર ચાલ્યા કરે, ને એમ પોતાના આત્મહિતના વિચારને જગા જ ન હોય. શાસ્ત્ર વાંચે તો ય સંભવ છે એમાં આ ગોઠવ્યા કરે કે આ આ વસ્તુ વ્યાખ્યાનમાં કહેવા સારી કામ લાગે.’ આમાં પછી એ તો જોવાનું જ ક્યાં રહ્યું કે ‘મારા આત્માને આ આ વસ્તુ કેવી રીતે લાગુ પડે ? મારા આત્માએ આ આ કેમ ગ્રહણ કરવાનું ?’ આ જો નહિ, તો સ્વાત્મચિંતા ક્યાં રહી ?

ત્યારે જૈનશાસન તો કહે છે કે સ્વોપકાર મુખ્ય છે, પરોપકાર શક્તિ અનુસાર કરવાનો. એમ ‘ઉત્તમા હ્યાત્મચિન્તા સ્યાત્’ સ્વાત્માની ચિંતા ખરેખર ઉત્તમ છે. આ કથનનો ભાવ એ છે કે જે કાંઈ કરો એમાં પોતાના આત્માના હિતની ચિંતા ન ભૂલો. એટલે દયાદાનાદિ કરવાના એમાં પણ પોતાના આત્માની ચિંતા ઊભી રાખવાની.

પ્ર.- પોતાનો મોક્ષ થાય એ ઉદ્દેશથી દયા-દાનાદિ ધર્મ કરે તો તો એમાં આત્મચિંતા આવી ને ?

ઉ.- આવી ખરી, પરંતુ એમાં દયાદાનાદિ કરીને પોતાના આત્માનું તાત્કાલિક શું ભલું સાધવાનું, એ લક્ષમાં આવતું નથી. એટલે ધર્મ કર્યાનો માથે કશો ભારબોજ આવતો નથી. એટલે જ કેટલાકમાં એવું દેખાય છે કે જે એમ કહે છે કે ‘અમે મોક્ષ માટે ધર્મ કરીએ છીએ’ છતાં એમના સાંસારિકજીવન પર ધર્મ કર્યાની સારી અસર

દેખાતી નથી. દેવદર્શનાદિ કરતો હશે, નવકાર ગણતો હશે, પરંતુ પોતાના ભાઈ-બેન-કુટુંબી સાથે વૈર-વિરોધ રાખતો હશે. જીવદયા ક્યારેક કરી બતાવશે, અને ધર્મખાતામાં દાન પણ કરશે, પણ વેપાર આદિમાં છળ-પ્રપંચ-વિશ્વાસઘાત કરતાં કશો સંકોચ એને નહિ હોય. ધર્મ કરીને મારે મોક્ષ જોઈએ છે એ લક્ષ્ય રાખ્યું એટલે મોક્ષ મળશે ત્યારે લેવાનો છે ને ? વર્તમાનમાં કાંઈ લેવાનું રહેતું નથી.

માટે, ‘દયા દાન આદિ ધર્મ કરતાં બીજાનું ભલું થાય અને મારો મોક્ષ થાય’ એ લક્ષ્ય ભલે હો, પરંતુ પોતાના આત્માનું તત્કાલ નક્કર હિત થાય એ લક્ષ્ય ખાસ રાખવાનું છે. એ તાત્કાલિક હિત આ, કે પોતાના આત્મામાં દોષો દબાઈ શુદ્ધિકરણ થાય તથા ગુણપરિણતિ આવે, ને વધે. દા.ત. કોઈ જીવની દયા કરાય છે તો પોતાનામાં કઠોરતા-નિષ્ઠુરતા દબાઈને દયાળુતા આવે, વધે એ લક્ષ્ય હોય. બે પૈસાનું દાન કરે છે તો પોતાનામાં એથી લક્ષ્મી સંગ્રહની મૂર્છા કપાય, એ લક્ષ્ય હોય. પરમાત્માની ભક્તિમાં કશું ખરચે છે તો એથી પોતાના દિલમાં પરમાત્મા પ્રત્યે અનન્ય પ્રીતિ-બહુમાન ઊભું થાય એ લક્ષ્ય હોય.

એમ દેવદર્શન કરે છે તો એ કરતાં એ લક્ષ્ય હોય કે વીતરાગનાં દર્શનથી મારામાં વીતરાગતાનો પ્રેમ વધી રાગાદિ દૂષણો પ્રત્યે મને ગ્લાનિ ઊભી થાય. એવી રીતે નવકાર ગણે છે તો એવું લક્ષ્ય હોય કે આ હું કામ-ક્રોધ-લોભ વૈર વિરોધ વગેરેને લાત મારનારા પરમેષ્ઠી ભગવંતને યાદ કરું છું તો મારામાં પહેલાં તો એ પાપો પ્રત્યે ઘૃણા આવો, ને વધુમાં બને તેટલા એ પાપો દૂર થાઓ; એ પરમેષ્ઠી ભગવંતોએ એ પાપો દૂર કર્યા છે માટે તો એમને હું નમસ્કાર કરું છે, (નહિતર એ જો કામ-ક્રોધાદિવાળા હોત તો હું એમને શાનો નમત ?) તો પછી મારાથી આંખ મીચીને એ પાપો કેમ સેવાય ? ‘એસો પંચ નમુક્કારો સવ્વપાવપ્પણાસણો’ બોલીને પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર સર્વપાપનાશક હોવાની જો ખુશી અનુભવાય છે, તો એ કામ-ક્રોધ-લોભ વૈર-વિરોધ-ઈત્યાદિ પાપો પ્રત્યે ઘૃણા હોવી જોઈએ અને શક્ય પાપનાશનું લક્ષ્ય રહેવું જોઈએ. એમ બીજાને ધર્મનો ઉપદેશ કરતાં પોતાનામાં ધર્મપ્રેમ-ધર્મલેશ્યા વધે, માથે જિનાજ્ઞાનો ભાર વધે, પાપકથાથી બચવાનું મળે, એ લક્ષ્ય હોય.

સારાંશ, ધર્મ સાધવાનું ખાસ લક્ષ્ય એ જોઈએ કે પોતાના આત્મામાં પાપઘૃણા અને ધર્મલેશ્યા વધતી આપે.

૧૯ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ધર્મજીવનમાં અર્થાત્ જ્યારે જ્યારે ધર્મ સાધીએ ત્યારે ત્યારે ખાસ લક્ષ્ય પોતાના આત્માનાં હિતનું રાખવાનું છે. એ હિત પાપની ઘૃણા પોતાના પાપોનો ઘટાડો, ધર્મલેશ્યાની વૃદ્ધિ અને જિનાજ્ઞાપાલન સ્વરૂપ છે. ધર્મ કરતાં પહેલાં આ લક્ષ્ય હોય કે ‘મને આ ધર્મથી પાપની ઘૃણા વધો, મારાં પાપ ઓછા થાઓ, મારી ધર્મલેશ્યા વધો, અને અહોભાગ્ય મારાં કે આ જીવનમાં મારાથી જિનાજ્ઞાપાલન થાઓ.’

આ તાત્કાલિક લક્ષ્ય છે, પછી સાથે ભલે ભાવી હિત મોક્ષ પ્રાપ્તિનું હો, અને પરના ભલાનું હો, પણ પોતાના આત્માની ચિંતા મુખ્ય રહેવી જોઈએ. પોતાના આત્માનું, ખોઈને પરનું ભલું કરવાનું શાસ્ત્ર કહેતું નથી, તેમ સ્વનું ગુમાવીને મોક્ષ તો શું પણ મોક્ષની નિકટતા ય મળતી નથી.

એટલે તો ભગવાન મુનિસુવ્રતસ્વામીને ખંધકસૂરિજીએ પૂછ્યું, ‘પ્રભુ ! હું બેનના દેશમાં જાઉં ? ત્યાં પ્રભુએ કહ્યું, ‘તમે જશો તો વિરાધક થશો.’ ‘તો પ્રભુ ! મારું ગમે તે થાઓ, પણ મારા નિમિત્તે આ પાંચસો તો તરી જશે ને ? માટે હું જાઉં.’ પ્રભુએ એમાં સંમતિ ન આપી કે ‘ભલે એમ કરો.’ કારણ આ જ, કે પૂછનાર ખંધકસૂરિજી છે, એ પોતાના આત્માનું ખોઈને ૫૦૦ નું હિત કરવા રજા માગે છે, તો એમાં જ્ઞાનીથી રજા ન અપાય. બીજાનું ભલે હિત થતું હોય, પણ પોતાનું અહિત થતું હોય તો એ ન કરાય.

પ્ર.- તો શું બીજાનું અહિત થતું હોય પણ પોતાના આત્માનું હિત થતું હોય તો એ કરાય ?

ઉ.- જો પોતાનાં નિમિત્તે જ બીજાનું અહિત થતું હોય તો એવું આત્મહિત ન કરાય. એ પોતાના આત્માનું હિત જ નથી. દા.ત. સુદર્શન શેઠ અભયારાણી સામે શીલની કસોટીમાં મક્કમ રહ્યા પછી રાણીએ કોલાહલ કરી મૂક્યો અને શેઠ પર કલંક ચડાવ્યું કે ‘આ મારું શીલ ભાંગવા આવ્યા હતા.’ રાજા એમને પૂછે છે ‘તમે કહો, શું થયું હતું ?’ ત્યાં શેઠ જુએ છે કે ‘મારાં સત્ય હકીકતનાં કથન પર આ રાણીને રાજા તરફથી મોટો દંડ મળે,’ એમાં મારું કલંક તો ઊતરે, પણ મારાં કથનનાં નિમિત્તથી એનું ભૂડું થાય. માટે એવી કલંક રક્ષા નહિ કરવાની.’ શેઠે મૌન રાખ્યું, ને ઠેઠ શૂળીએ ચડવા સુધી પહોંચવાનું થયું તો ય રાણીને હલકી પાડી

નહિ. એમણે એમાં અહિંસાની રક્ષાનું આત્મહિત જોયું, કલંકરક્ષામાં આત્મહિત ન જોયું.

પ્ર.- કલંક ચડે એમાં લોકો ધર્મની નિંદા કરે અને ધર્મનિંદા પોતાનાં નિમિત્તે થાય એ પોતાનું અહિત જ છે તો શેઠના માટે પોતાના આત્માનું અહિત નહિ ?

ઉ.- અહીં લોક નિંદા કરે તે અજ્ઞાનદશાને લીધે કરે છે. પણ શેઠનાં નિમિત્તે નહિ, કેમકે શેઠે કાંઈ ખોટું કર્યું નથી, અરે ! પોતે ચાલીને પરસ્ત્રીના ઘરે રાત્રિએ ગયા એવું એટલુંય, અકાર્ય પોતે કર્યું નથી. તેથી શેઠ ધર્મનિંદા પોતાનાં નિમિત્તે થવાનું નહિ, પણ સત્ય કહેવામાં રાણીને દુઃખ આવી પડે તે પોતાનાં નિમિત્તે થવાનું જુએ છે માટે અહિંસાના સ્વાત્મહિત ખાતર મૌન રાખે છે. સ્વાત્મહિત હિંસા રોકવામાં જુએ છે, ધર્મનિંદા રોકવામાં નહિ, કેમકે હિંસા થાય એ પોતાનાં નિમિત્તે, ધર્મનિંદા પોતાનાં નિમિત્તે નહિ.

એવું જ મયણાસુંદરીને બન્યું. પોતે રાજસભામાં પિતાનાં અતત્ત્વ-બોલ આગળ પોતાનાં કર્માનુસાર જ પોતાનું સારું-નરસું થાય,’ એ તત્ત્વ-પ્રતિપાદનમાં તત્ત્વ આગ્રહમાં પોતાનું આત્મહિત જુએ છે, ને એ આદર્યું. એમાં કોઢિયાને પરણવાનું આવી પડ્યું તો એ વધાવી લીધું, ને એને લઈને બજાર વચ્ચેથી જતાં લોક ધર્મનિંદા કરે છે, છતાં એણે તત્ત્વની પકડ ન છોડી, કેમકે લોકની નિંદા લોકોની અજ્ઞાનતાથી હતી, મયણાનાં કોઈ અનુચિત કાર્યથી નહિ. જ્યારે, મયણાસુંદરી પોતે તત્ત્વની પકડ મૂકી દે એમાં પોતે જ પોતાનું અહિત કર્યું કહેવાય; ને એમાં તત્ત્વરક્ષાપી સ્વાત્મહિત ગુમાવવાનું થાય. પોતાનું હિત ગુમાવીને એમ લોકોનું ભલું કરવા ન જવાય કે ‘ભલે મારું હિત જાઓ, પણ લોક બિચારું નિંદાના પાપથી બચો.’ વાત આ છે કે લોક નિંદા મયણાની તત્ત્વ પકડથી નહિ, પણ અજ્ઞાન રાજાનાં ઊંધા વેતરણ અને લોકોની પોતાની મૂઢતાના નિમિત્તે ઊભી થઈ છે.

એવું મહાવીર પ્રભુનાં જીવનમાં જુઓ.

પ્રભુ મહાવીર ભગવાન કર્મક્ષયાર્થે અનાર્ય દેશમાં વિચર્યા, અને ત્યાં અનાડીઓએ પ્રભુને ઉપદ્રવો કરી પાપ બાંધ્યા તો પ્રભુ એમાં નિમિત્ત નહિ ? જેથી પોતાનાં નિમિત્તે એ લોકોનું અહિત થાય એવું પ્રભુએ પોતાનું કર્મક્ષયનું આત્મહિત સાધવા અનાર્યદેશ-ગમન કેમ કર્યું ? તો ત્યાં ખુલાસો આ છે કે અનાર્ય લોકોનાં પાપોપાર્જનમાં એ લોકોની જ પાપલેશ્યા કામ કરી રહી હતી, પણ પ્રભુ એમાં નિમિત્તભૂત નહોતા. નહિતર જો અનાડીની અનાડિતાથી એ પાપ બાંધે એમાં મહાત્મા જો નિમિત્ત ગણાતા હોય, તો સંગમદેવતા ચળાયમાન કરવા આવ્યો ત્યારે

પ્રભુએ પોતાની અતુલ શક્તિથી એને દબાવવો જોઈતો હતો જેથી એ બિચારો છ મહિના સુધી પ્રભુને વીતાડીને પાપોના થોક ન બાંધત. ગોવાળિયો પ્રભુનાં કાનમાં ખીલા ઠોકવાનું કરે છે એને પ્રભુએ દમ દેખાડવો જોઈતો હતો જેથી એ બિચારો પ્રભુનાં કાનમાં ખીલા ઠોકી નરકમાં જવાનાં પાપ ન બાંધત. પરંતુ પ્રભુએ સંગમને ને ગોવાળિયાને કેમ ન રોક્યો ? કારણ આ જ કે એ પાપ બાંધે છે એ પોતાની પાપલેશ્યાથી, પણ પ્રભુએ નિમિત્ત આપવાથી નહિ. એના અહિતમાં પ્રભુ નિમિત્તભૂત નથી, પણ એની પોતાની અનાડિતા જ નિમિત્ત છે. તેથી પ્રભુ તો સહિષ્ણુતાનું ને કર્મક્ષયનું સ્વાત્મહિત જ જુએ છે. એમ અનાર્ય દેશમાં પણ પ્રભુ સહિષ્ણુતા અને કર્મક્ષયરૂપી સ્વાત્મહિત અર્થે ગયા, ત્યાં અનાર્યોના પાપોપાર્જનમાં પોતે નિમિત્તભૂત નહિ કહેવાય.

બસ, ધર્મ-જીવનમાં ખાસ લક્ષ્ય પોતાના આત્માનાં હિતનું રાખવાનું છે. એ સ્વહિત તરીકે પાપ-ઘૃણા વધે, જીવનમાંથી પાપો ઓછાં થતા આવે, ધર્મલેશ્યા વધે, ક્ષમાદિ ગુણો અને દયા-દાનાદિ સુકૃતો વધે, એની જેમ જિનાજ્ઞાપાલનનો પ્રેમ વધવો જોઈએ; કોઈ પણ ધર્મસાધનાનું લક્ષ્ય શું ? આ, કે ‘આનાથી મને જિનાજ્ઞાપાલનનો અધિકાધિક લાભ મળે. મારાં અહોભાગ્ય ક્યાંથી કે મોટા ગણધર ભગવંત જેવાએ જે બહુ માનેલી એવી જિનાજ્ઞાને વારે વારે પાળવાનું મળે ?’ આ હરખ આ હોંશ રખાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૩૩, તા. ૩-૫-૧૯૭૫

૨૦ આત્મા આદિના સંક્ષિપ્ત પરિચય

આત્મા, શરીર, ઈન્દ્રિયો વગેરે ખરેખર શું છે, એ જાણવાની ઈચ્છા રહે છે, એમાં ભળતી વ્યાખ્યાઓથી મન મુંઝાય છે. એ મુંઝવણ ટાળવા અહીં એનો સંક્ષિપ્ત પરિચય અપાય છે.

(૧) આત્મા સ્વરૂપે ત્રિકાલનાં સમસ્ત દ્રવ્ય-પર્યાયોનાં અનંત જ્ઞાન-દર્શનથી યુક્ત પરંતુ અનાદિ કાળથી કર્મથી એ આવરાયેલો અને રાગ-દ્વેષાદિ કારણે કર્મનો બાંધનારો, તથા કર્મફળ ભોગવનારો, તથા તેથી જ ચાર ગતિમય સંસારમાં ભ્રમણ કરી રહેલ છે. જો કર્મ-બંધનાં મિથ્યાત્વાદિ કારણોનો ત્યાગ કરી સમ્યક્ત્વાદિ મોક્ષના ઉપાયોને સેવે તો મોક્ષ પામી સ્વસ્વરૂપમાં કાયમ માટે સ્થિતિ કરનારો બની શકે

છે, અનંત જ્ઞાન-દર્શનમય શુદ્ધ-બુદ્ધ-મુક્ત બને છે.

(૨) શરીર આત્માનાં પોતાનાં પૂર્વોપાર્જિત કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે, અને બીજા અનેક કર્મોના ફળ ભોગનું સાધન બને છે; એમ છતાં મોક્ષના ઉપાયોના પુરુષાર્થનું પણ સાધન બની શકે છે. માટે જ માનવદેહ બહુ કિંમતી છે.

(૩) ઈન્દ્રિયો કર્મથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ દ્રવ્યરૂપે પુદ્ગલ નિર્મિત નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે ભેદે છે; અને ભાવરૂપે લબ્ધિ (કર્મ-ક્ષયોપક્ષમ) અને ઉપયોગ (જ્ઞાન-દર્શન-સ્ફુરણરૂપે) છે. દરેક ઈન્દ્રિયના વિષય અલગ અલગ છે. ઈન્દ્રિયથી એનું જ્ઞાનમાત્ર થાય છે, કે ‘આ વિષય ધોળો કે કાળો’ વગેરે... પરંતુ ઈન્દ્રિય-વિષય-સંપર્ક દ્વારા શાતા અશાતાનો જે અનુભવ થાય છે તે તો વેદનીય કર્મના હિસાબે થાય; અને વિષય સારો નરસો લાગે તે રાગ-દ્વેષ મોહનીય કર્મના હિસાબે થાય.

(૪) વિષયો એ ઈન્દ્રિયો જેનું જ્ઞાન કરે છે તે પદાર્થો છે. ઈષ્ટ અનિષ્ટ વિષયો શુભાશુભ કર્મોનુસારે પ્રાપ્ત થાય છે. ઈન્દ્રિયો એનું માત્ર જ્ઞાન કરી આપે. પરંતુ મોહવશ જીવ એને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ માની રાગ-દ્વેષાદિ કરીને કર્મથી બંધાય છે.

(૫) બુદ્ધિ સારી યા નરસી હોઈ શકે. સર્વજ્ઞ ભગવાને કહેલ તત્ત્વને અનુસરતે બુદ્ધિ તે સારી; જ્યારે તેને અવગણી વિષયોમાં ઈષ્ટતા-અનિષ્ટતાનો વિકલ્પ કરાવે તે બુદ્ધિ નરસી, અશુભ.

(૬) અંતઃકરણ અને મન એક જ વસ્તુ છે, જે જીવની કાયયોગ તથા મનોયોગની શક્તિથી મનો-વર્ગણાના પુદ્ગલ દ્રવ્યમાંથી બને છે. અને એનું એક કાર્ય રૂપી-અરૂપી દ્રવ્ય અને એના પર્યાયોનો કરવાનું છે; તેમજ બીજું કાર્ય ઈન્દ્રિયને એનો વિષય પકડવામાં પ્રેરી તે દ્વારા વિષયનું જ્ઞાન કરાવવાનું છે.

(૭) પ્રવૃત્તિ એ કાયા-ઈન્દ્રિયો-વાણી અને મન દ્વારા થતા વર્તાવ-વિષય સંપર્ક-ઉચ્ચારણ અને વિચારણામાં સ્ફૂરાયમાન થતા આત્માના વીર્ય સ્વરૂપ છે, અથવા આત્મવીર્યના ઉપયોગથી એ કાયાદિમાં થતાં પ્રવર્તન રૂપ છે.

(૮) દોષ એ આત્માના ક્ષમાદિ ગુણોના પ્રતિપક્ષી કોષાદિ અવગુણ સ્વરૂપ છે. તે દોષો કોષાદિ કષાય, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને હિંસાદિ દુષ્કૃત્યરૂપ છે.

(૯) સંસાર એટલે આત્મામાં અનાદિકાળથી સંસાર ચાલ્યો આવે છે. એનું કારણ આત્માનું અજ્ઞાન, વિષયોનો અંધરાગ અને તે નિમિત્તે સેવાતાં કોષાદિ કષાયો તથા હિંસાદિની પ્રવૃત્તિ છે. જો આના પ્રતિપક્ષી ઉપાય લેવામાં આવે તો મોક્ષની નિકટતા થાય, નહિતર સંસારધારા અખંડ ચાલે.

કર્મ એ પૌદ્ગલિક રજ છે. આત્માના રાગ-દ્વેષાદિ ભાવો એ ચિકાશ જેવા છે, તેથી આત્મા પર એ કર્મરજ ચોંટે છે. એમાં ભાવો જેવા શુભાશુભ અને ઉગ્ર મંદ, તે તે પ્રમાણે એ કર્મરજમાં પુણ્ય-પાપપ્રકૃતિ એમાં ય જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ વેદનીય વગેરે પ્રકૃતિ, એના ઉગ્ર-મંદરસ, ને દીર્ઘ-હ્રસ્વ કાળસ્થિતિ વગેરે નક્કી થાય છે. એ કર્મ સ્થિતિ પાક્યે ઉદય પામી આત્માને એનું તેવું તેવું ફળ પમાડે છે.

‘સંચિત કર્મ’ એટલે અ-નિકાચિત કર્મ, ‘એનો જ્ઞાનથી પણ નાશ થાય.’ એનો અર્થ એ, કે આત્મામાં શુભ અધ્યવસાય થાય તો એનાથી સંચિત કર્મનું સંક્રમણ થાય, ઉદીરણ થાય, અપવર્તન થાય. ‘સંક્રમણ’ થવું એટલે નવા બંધાતા શુભ કર્મમાં પૂર્વના સંચિતઅશુભ કર્મો ભળીને શુભરૂપે થઈ જવું. ‘ઉદીરણ’ થવી એટલે અપકવ સંચિત કર્મો વહેલા પકવ થઈ ઉદયમાં આવવું. ‘અપવર્તન’ એટલે સંચિત કર્મોની સ્થિતિ- રસ કપાઈ પૂર્વ સ્થિતિવાળા કર્મમાં ભળી જવું, ઉગ્ર રસમંદ બની જવો. આ બધું કર્મ એ પૌદ્ગલિક રજરૂપ હોય તો જ બની શકે.

‘નિર્જરા’ એટલે કર્મોનો ઉદય થઈ થઈ ક્ષય-નાશ થતો આવવો. તે બે રીતે થાય, -(૧) પરાધીનપણે અનિચ્છાએ કષ્ટ-દુઃખ-વેદના ભોગવવાથી કર્મક્ષય થતો આવે એ અકામ-નિર્જરા; (૨) સ્વેચ્છાએ વિષય-ત્યાગ, તપસ્યા, ધર્મકષ્ટ, મન-વચ-કાયનું સંગોપન, પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈયાવચ્ચ, જ્ઞાનધ્યાન-શુભ અધ્યવસાય વગેરેનાં કષ્ટ ઉઠાવીને વિપુલ કર્મક્ષય થતો આવે એ ‘સકામ નિર્જરા.’

‘ધર્મ’ એટલે શું ? ‘ધર્મ’ એટલે વસ્તુનો સ્વભાવ દા.ત. અગ્નિનો ધર્મ બાળવાનો, પાણીનો ધર્મ ઠારવાનો...એમ આત્માનો ધર્મ યાને સ્વભાવ અનંત જ્ઞાન-દર્શન-વીતરાગતા-વીર્યનો. એને પ્રગટ કરનાર પૂર્વ ભૂમિકાના જ્ઞાન-દર્શન-વૈરાગ્ય-હિંસાદિથી વિરમણભાવ, વિષયોમાં અનાસક્તભાવ, ક્ષમાદિ ઉપશમભાવ વગેરે એ પણ આત્મધર્મ છે. એને જીવંત બનાવનાર અને વૃદ્ધિગત કરનાર બાહ્ય દાન-શીલ-તપની, અહિંસા-સંયમ-સ્વાધ્યાયની તથા જિનભક્તિ-સાધુ સેવાની પ્રવૃત્તિ એ પણ ઉપચારથી ધર્મ છે.

આ સંક્ષિપ્ત પરિચય પર ચિંતન-મનન કરી મન અને જીવન પવિત્ર બનાવતા જવાય એ જ શુભેચ્છા.

૨૧) આપણાં કર્મ બીજા પર અસર કરે ?

(લેખાંક-૧)

ચાર થોયના દેવવંદનમાં ચોથી થોય માટેનો કાઉસ્સગ્ગ-કાયોત્સર્ગ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્ર બોલીને કરવામાં આવે છે. આ સૂત્રનો અર્થ એ છે કે વૈયાવૃત્ય (સેવા) કરનાર, શાંતિ કરનાર, સમ્યગ્દષ્ટિને સમાધિ કરનાર, (દેવતા) અર્થે કાયોત્સર્ગ કરું છું. કાયોત્સર્ગ શા માટે ? એટલા જ માટે કે એથી જેના અર્થે એ કાયોત્સર્ગ કર્યો એ દેવતાઓ વૈયાવૃત્ય-શાંતિ-સમાધિ કરવા પ્રેરાય.

અહીં સવાલ થયો કે આપણે આ કાયોત્સર્ગ તો કરીએ, પરંતુ જો એ દેવતાને અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ ન હોય અર્થાત્ એને દિવ્યજ્ઞાનથી આ બાજુ ખ્યાલ ન ગયો કે ‘આ મારા અર્થે કાયોત્સર્ગ કરે છે,’ તો એ શી રીતે કાયોત્સર્ગના ઉદ્દેશભૂત વૈયાવૃત્યાદિને કરવા પ્રેરાય ? અને જો ન પ્રેરાય તો કાયોત્સર્ગ નિષ્ફળ જવાની આપત્તિ !

શાસ્ત્રે આનો જવાબ કર્યો કે મહાજ્ઞાનીઓ આ કાયોત્સર્ગ-વિધાન કરતા હોઈ, એ નિષ્ફળ વિધાન કરે નહિ, માટે કાયોત્સર્ગ સફળ જ છે. એની સફળતા આ રીતે કે કાયોત્સર્ગ પર દેવતાનો ઉપયોગ (લક્ષ) જાઓ કે ન જાઓ એ કોઈ સવાલ નથી, કિન્તુ કાયોત્સર્ગ કરનારને એથી એક એવું શુભ (પુણ્ય) ઊભું થાય છે કે જેના પ્રભાવે પેલા દેવતાને વૈયાવૃત્યાદિ કરવાની સહેજે પ્રેરણા થાય છે.

પ્ર.- શું કોઈના પુણ્યથી બીજાને સેવાની પ્રેરણા થાય ?

ઉ.- હા. જેમ કોઈના યશનામકર્મનો ઉદય હોય તો લોકોને એનો યશ ગાવાનું મન થાય છે. સીતાજીને અપયશ-નામકર્મનો ઉદય થયો, તો બીજાઓએ એનું હલકું ગાયું. સીતાજીમાં હલકું હતું નહિ, પરંતુ યશ-અપયશ નામકર્મને એ કાંઈ જોવાતું હોતું નથી કે એના સંગ્રાહક આત્મામાં સારું-નરસું છે કે નહિ ? એનો તો એક જ સ્વભાવ કે પોતે અહીં આ આત્મામાં ઉદયમાં આવે અને બીજાઓને પ્રશંસા કે નિંદા કરવા પ્રેરે.

એમ આદેય નામકર્મ એક આત્મામાં ઉદયમાં હોય અને એ બીજાને આનું ગાહુંબેહું પણ વચન માન્ય કરી લેવા પ્રેરે. બીજો બિચારો એના કરતાં સારું યુક્તિયુક્ત અને સારાં તત્ત્વભર્યું બોલતો હોય છતાં બીજાઓને એવું માન્ય નથી થતું એવું આ દુનિયામાં દેખાય છે. ભાઈ ! કેમ માન્ય ન થાય ! અહીં કર્મસત્તાની સાબિતિ થાય

છે. એના એ લોક અમુકનું કહેલું ઝટ માની લે છે, તો બીજાનું એના કરતાં સારું યુક્તિયુક્ત કહેલું કેમ નથી માન્ય કરી લેતા ? કહો, બીજાને એવું આદેય નામકર્મનું પુણ્ય ઉદયમાં નથી.

એમ, સૌભાગ્ય નામકર્મનું પુણ્ય કોઈનું ઉદયમાં હોય, ને એનો પ્રભાવ બીજાઓ ઉપર એવો પડે છે કે બીજાઓને એ પુણ્યવાળાનાં પગલાં ગમે છે; પછી ભલે ને એ એટલી સેવા ન ય બજાવતો હોય. બાઈઓમાં એવું દેખાય છે કે બાઈ આડોશપાડોશમાં કે ઘરમાં સાસુ-નણદ-દેરાણી-જેઠાણીમાં સારો આદર પામે છે; એ બધીને આ પાસે આવીને બેસે એ ગમે છે ત્યારે બીજી બાઈ બિચારી સેવાભાવી હોય છતાં જો એનો દૌભાગ્ય નામકર્મનો ઉદય હોય તો બીજી બાઈઓને એ પાસે આવી બેસે એ નથી ગમતું. આનું કારણ એ કર્મ સિવાય બીજું શું કહી શકાય ? કર્મસત્તા હોવાના આ કેટલા સચોટ પુરાવા છે ! તેમ એકનું કર્મ બીજા પર અસર કરી શકે છે ને ?

એમ, વૈયાવૃત્યાદિકારી દેવતા અર્થે કાયોત્સર્ગ કરનારને એવું એક વિશિષ્ટ શુભ પુણ્ય ઊભું થાય એ પેલા દેવતા પર અસર કરે અને એનામાં વૈયાવૃત્ત્યસેવાને પ્રેરે એમાં નવાઈ નથી.

એક આત્માના કર્મની બીજા પર અસર થાય એના બીજા પણ દાખલા છે. એક જ બજારમાં બે વેપારી હોય, એમાં એકને ધીકતો ધંધો ચાલતો હોય છે, ને બીજાને નહિ એનું શું કારણ ? માલ સમાન હોય તો ય કેમ આ ફરક ? કહો, એકને એવા ઉચ્ચગોત્રકર્મ, યશનામકર્મ, આદેયનામકર્મ વગેરે ઉદયમાં હોવાથી ઘરાકો પર એની અસર પડવાથી એ મધપુડામાં માખીઓ ખેંચાઈ આવે એમ આની પાસે ખેંચાઈ આવે છે, ને એની વાણી માન્ય કરી લઈ માલ ખરીદી જાય છે. બીજાને આ પુણ્યો એવા ઉદયમાં નહિ, તેથી એનું પેલાના જેવું ઘરાકને આકર્ષણ નહિ, ઘરાક પર અસર નહિ, તેથી એનો ધંધો ધીકતો ચાલતો નથી.

એમ, કેટલાકનું એવું ઓજસ હોય છે કે બીજાઓ ઉપર એની અસર પડે છે, ને એ લોકો આનાથી અંજાઈ જાય છે. આ ઓજસ શાથી ? કહો, પરાઘાત-નામકર્મરૂપી પુણ્યના ઉદયથી; પછી કદાચ એ દાનાદિ ગુણવાળો કે સત્તાધીશ ન ય હોય. ત્યારે બીજો પોતે આમ ભલેને તપસ્વી-ત્યાગી-દાની વગેરે ગુણિયલ કે સત્તાધીશ પણ હોય છતાં એનો ઓ નથી પડતો, બીજાઓ એનાથી અંજાઈ જતા નથી. કારણ આ જ કહેવું પડે કે એ એને પોતાને એવું પરાઘાત નામકર્મ નહિ.

કર્મસત્તાની જીવને પરાધીનતા હોવા અંગે આ અને આવા બીજા કેટલાય દાખલા-પ્રસંગો જીવનમાં અનુભવાય છે. એક જ મા-બાપના બે છોકરામાં એકને

પૈસાની જ બહુ લગન, ને બીજાને રંગરાગની જ બહુ લગન; આ તફાવત શાથી ? કહેવું જ પડે કે બંનેને મોહનીયકર્મ જુદી જુદી જાતના કામ કરી રહ્યા છે. એમ બંનેને સરખી કેળવણી આપવામાં આવ્યા છતાં એમાંથી એકને ભણતર બીજા જેવું નથી ચડતું; એનું કારણ એજ, કે એને અધિક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ નડે છે. અરે ! એ બંનેનાં શરીર એક જ માતાની કુક્ષીમાં તૈયાર થયા છે છતાં એક સારો રૂપાળો, અને બીજો એવો નહિ, એનું કારણ ? એકનું શરીર-સંઘયણ મજબુત, ને બીજાનું નબળું; શાથી ? કહેવું જ પડે કે તે તે જીવના વર્ણાદિ નામકર્મ જુદી જુદી જાતના ઉદયમાં આવ્યા માટે.

સારાંશ, કર્મસત્તા એક અટલસત્તા જીવને સુખ-દુઃખમાં ને સારી-નરસી પ્રાપ્તિમાં કામ કરી રહી છે. માટે,

(૧) એ પ્રાપ્તિ કર્મધીન માની એમાં ‘હાશ’ કે ‘હાય’ ન કરવી, અભિમાન કે દીનતા ન કરવી. તેમજ

(૨) હવે નવાં કર્મ ઊભાં કરતાં બહુ વિચાર કરવો. કર્મ બાંધવાનું એ આપણા હાથની વાત છે; કર્મ ભોગવવાનું એ કાંઈ આપણા હાથની વાત નથી કે આપણે ઈચ્છીએ એવા સારાં જ કર્મ ભોગવી શકીએ.

(૩) આપણાં કર્મ બીજા જડ-ચેતન પદાર્થ પર અસર કરે છે; જેમ જોયું કે આપણું યશનામકર્મ બીજાઓને આપણી વાહ વાહ ગાતા પ્રેરે છે. એ જ રીતે ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ ના કાયોત્સર્ગથી ઊભું થયેલ શુભ કર્મ દેવતાને વૈયાવચ્ચ આદિ કરવા પ્રેરે એમાં કશું અજુગતું નથી.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૩૫, તા. ૧૭-૫-૧૯૭૫

(૨૨) (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ‘વૈયાવચ્ચગરાણં’ સૂત્રથી કરાતા કાયોત્સર્ગ કરનારને એક એવું શુભ ઊભું થાય છે કે જે વૈયાવચ્ચ વગેરે કરનાર દેવતાને એ કરવા પ્રેરે; જેમ યશનું શુભકર્મ બીજાને યશ ગાવા પ્રેરે છે.

અહીં સવાલ થાય કે આ કાયોત્સર્ગ એવા શુભ કર્મને શાથી ઉત્પન્ન કરે ?

ઉત્તર આ છે કે કાયોત્સર્ગ ઉદ્દેશમાં એ વૈયાવચ્ચ-શાંતિ-સમાધિ કરનારા દેવતાના એ સદ્ગુણ-સુકૃતની અનુમોદના છે, ને સંઘની વૈયાવચ્ચ કરવી, શાંતિ કરવી, સમાધિ કરવી, એ સદ્ગુણ-સુકૃત તો છે જ...’ દેવતા એ કરો,’ એવી

આશંસા-અભિલાષા રાખવામાં અંતર્ગત ‘એ દેવતા-વૈયાવચ્ચ આદિ કરે છે એ સારું છે,’ એવો પ્રમોદભાવ છે, સુકૃતાનુમોદન છે. તે વળી એના નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરવા જતાં સક્રિય સુકૃતાનુમોદનારૂપ બને છે, ને એ એક સુંદર શુભ ભાવ છે. શુભ ભાવથી શુભ કર્મ બંધાય, એમ ‘જં જં સયમં જીવો...સુહાસુહં બંધએ કમ્મં’ એ ઉપદેશમાળાની ગાથા કહે છે એ હિસાબે અહીં સામાને વૈયાવચ્ચ આદિમાં પ્રેરનારું શુભ કર્મ બંધાય એ સ્વાભાવિક છે.

તો સવાલ આ રહે કે ‘અહીં આવું સામાને વૈયાવચ્ચ પ્રેરનારું જ શુભકર્મ બંધાય એ નિયમ શાથી ?’

ઉત્તર આ છે કે અહીં કાયોત્સર્ગના ઉદ્દેશમાં વૈયાવચ્ચ આદિ સુકૃતની અનુમોદના અર્થાત્ સુકૃતનો પ્રમોદભાવ ગર્ભિત છે, ‘વૈયાવચ્ચ આદિ કરનારા સારું કરી રહ્યા છે,’ એવો મનનો આશય છે માટે તો એ એવું કરતા રહે એ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરી રહ્યો છે. ત્યારે, શાસ્ત્ર સત્પ્રશંસાદિને ધર્મનું બીજ કહે છે એટલે આ વૈયાવચ્ચ આદિની અનુમોદનાથી ગર્ભિત કાયોત્સર્ગના ફળમાં થતું શુભોપાર્જન વૈયાવચ્ચ આદિને પ્રેરે એમાં નવાઈ નથી, યુક્તિયુક્ત જ છે...

આ પરથી જીવન માટે એક આરાધનાનો માર્ગ સાંપડે છે, કે ‘બીજામાં સુકૃત વધો,’ આ ભાવના રાખવી જોઈએ; એ નિમિત્તે કાયોત્સર્ગ કરાય. એમાં બીજાઓનાં સુકૃતોની સક્રિય અનુમોદનાનો અદ્ભુત લાભ મળે; અને એ બીજામાંથી સુકૃત-આચરણનું વૃક્ષ નીપજે.

આ આરાધનામાર્ગના હિસાબે જ ‘અરિહંત ચેઈયાણં’ સૂત્રથી કાયોત્સર્ગ કરાય છે એ અરિહંત પ્રતિમાના અન્યોથી કરાયેલ વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માનના નિમિત્તે છે, અર્થાત્ એમાં પરકૃત વંદનાદિની અનુમોદના ગર્ભિત છે. એમ ‘સવ્વલોએ અરિહંત ચેઈયાણં કરેમિ કાઉસ્સગ્ગં...’માં સમસ્ત લોકમાં રહેલ અરિહંતપ્રતિમાઓના વંદન આદિની અનુમોદના છે; ને આમાં કશું ખોટું નથી. કેમકે આપણા તારણહાર અરિહંત ભગવાનનાં જગતમાં વંદન-પૂજન-સત્કાર-સન્માન ચાલે, એના પર આપણું હૈયું પુલકિત થાય, હરખિત થાય, એ સહજ છે; થવું જ જોઈએ.

અહીં જોવાનું છે કે વંદનાદિ ભલે દેખીતી રીતે પ્રતિમાને કરાતા દેખાય છે, કિન્તુ ખરેખર તો એ દ્વારા ભક્તો ખુદ અરિહંત ભગવાનને જ વંદનાદિ કરી રહ્યા છે; અને એ ઉત્તમ સુકૃત સમજી આપણે એમના દ્વારા કરાતાં વંદનાદિનો સક્રિય અર્થાત્ કાયોત્સર્ગરૂપ ક્રિયાવાળી અનુમોદનારૂપ સુકૃતાચરણનો લાભ ઊઠાવી રહ્યા છીએ.

જેને મૂર્તિ-પ્રતિમા પૂજ્ય જ માનવી નથી. એ આ જોતાં કેટલા બધા ભરચક લાભથી વંચિત રહે છે ! ત્યારે મૂર્તિપૂજા માનવાની તો દૂર રહી, પણ ઉપરથી

મૂર્તિપૂજાનો વિરોધ કરે છે એ કેટલા ભયંકર પાપ બાંધી રહ્યા છે ! એવાં ઘોર અંતરાયકર્મ, તીવ્ર અશાતા-વેદનીય કર્મ અને યાવત્ નરકગતિનાં પાપ બંધાય છે.

મૂર્તિપૂજાના વિરોધીને બિચારાને ખબર નથી કે જેમ વ્હાલામાં વહાલી પ્રેમાળ વિનયી પત્ની પિયર ગઈ હોય ત્યારે એનો યુવાન પતિ એ પ્રિયાના ફોટાને જોઈ સાક્ષાત્ પત્ની દર્શનનો અનુભવ કરે છે; ફોટાને ચુંબન કરી સાક્ષાત્ પત્નીને ચુંબન કર્યાનો આનંદ અનુભવે છે; એમ અરિહંત ભગવાનની પ્રતિમા જોતાં સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શનનો અનુભવ અને વંદન પૂજનાદિ કરતાં સાક્ષાત્ ભગવાનનાં વંદનપૂજનાદિ કર્યાનો આનંદ કેમ ન અનુભવે ? પેલાને પત્નીના ફોટા અને પત્રો દ્વારા પત્ની પરના પ્રેમની વૃદ્ધિ થવાની. જેમ જિનપ્રતિમા પૂજકને એ વંદન-પૂજા દ્વારા જિનેશ્વર ભગવાન પર પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય. એમાં શું અજુગતું છે ? ‘સુઅસ્સ ભગવઓ વંદનવત્તિયાએ’ થી કરાતા ત્રીજીજ્ઞાનની સ્તુતિના કાયોત્સર્ગમાં જગતમાં ભવ્યાત્માઓ દ્વારા કરાતા શ્રુત-આગમનાં વંદન-પૂજનાદિના લાભની આકાંક્ષા છે. એમાં ગર્ભિત છે આગમના વંદનાદિની અનુમોદના.

એમ ‘વૈયાવચ્ચગરાણં...’ થી કરાતા ચોથી સ્તુતિના કાયોત્સર્ગમાં ગર્ભિત છે એ સમ્યગ્દષ્ટિ દેવતાઓથી કરાતા વૈયાવચ્ચ આદિ સુકૃતની અનુમોદના એ કરવામાં કશું ખોટું નથી, ઊલટું જો એ સુકૃતાનુમોદનાનો ઈન્કાર કરાય તો એ ખરેખર સુકૃતના દ્વેષરૂપ બને છે, અને એ ભયંકર છે. કેમકે એથી ભવાંતરમાં પણ એ સુકૃત ન મળે.

ત્રિસ્તુતિક મતવાળા અર્થાત્ માત્ર ત્રણ જ સ્તુતિ ત્રણ જ થોયના કાયોત્સર્ગ માની આ ચોથી થોયના કાયોત્સર્ગનો અપલાપ-વિરોધ કરનારાને આ રહસ્યની ખબર નથી કે આમાં તો સમકિતી દેવોના વૈયાવચ્ચ આદિ સુકૃતોની અનુમોદના જ છે. એનો વિરોધ કરવો એ કેટલું બધું ભયંકર ?

પ્ર.- તો પછી ત્રણ સ્તુતિ માનનારા ચોથી થોયના કાયોત્સર્ગનો કેમ વિરોધ કરે છે ?

ઉ.- એ લોકો એમ સમજે છે કે ‘આ દેવતાઓ અવિરતિમાં પડ્યા છે એને વિરતિધર શા માટે પ્રાર્થના કરે ?’ પરંતુ આ સમજ ખોટી છે. પહેલાં કહ્યું તેમ એમાં દેવોના વૈયાવચ્ચ આદિ સદ્ગુણ-સુકૃતોની અનુમોદના જ ગર્ભિત છે, અને એનો કાયોત્સર્ગ કરનારને એથી એવું શુભ ઉત્પન્ન થાય છે કે જે પેલા દેવોને વિશેષ વૈયાવચ્ચ આદિમા પ્રેરે.

સારાંશ, ચારેય કાયોત્સર્ગ સૂચવી રહ્યા છે કે સ્વયં સુકૃતાચરણની જેમ અન્યોનાં સુકૃતોની અનુમોદના પણ અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

૨૩ સ્મરણ શક્તિ આશીર્વાદરૂપ ? કે શ્રાપરૂપ ?

માણસમાં વિશિષ્ટ બુદ્ધિશક્તિ છે, સ્મરણ-શક્તિ છે, પોતાની એ શક્તિ આશીર્વાદરૂપ બની રહી છે કે શ્રાપરૂપ ? એનો પોતે ખ્યાલ કરવા જેવો છે.

સ્મરણશક્તિથી જો સારું રટેલું દા.ત. (૧) શાસ્ત્રની ગાથાઓ કે (૨) કવિઓએ રચેલાં સ્તવનો-સ્તોત્રો-સજ્જાયો યાદ કરાય, યા (૩) શાસ્ત્રોક્ત જીવ-અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનાં વિસ્તાર,(૪) જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મ અને ૧૪ ગુણસ્થાનકોના વિસ્તાર યા (૫) પાંચ યોગ, ૮ યોગદષ્ટિ આદિના વિસ્તાર...વગેરે તાત્ત્વિક યા આધ્યાત્મિક પદાર્થ યાદ કરાય, તો તો એમાં કામ લાગતી સ્મરણશક્તિ આશીર્વાદરૂપ બની કહેવાય. અથવા (૬) તીર્થંકર ભગવાનનાં જીવન કે (૭) મહાપુરુષોનાં જીવન યાદ કરાય, યા (૮) જાણેલા-અનુભવેલા તીર્થોની યાત્રા યાદ કરવામાં આવે, તો એ સ્મરણશક્તિ આશીર્વાદરૂપ બની કહેવાય. એવી રીતે આપણા પર બીજાના થયેલા ઉપકાર, દા.ત. (૯) કષ્ટ સહન કરવાની અરિહંતની આજ્ઞા અજાણપણે પણ પળાઈ અને તેથી અકામનિર્જરા થઈને આટલે ઊંચે આવ્યા, એમાં કેવી કેવી રીતે અરિહંતનો ઉપકાર થયો એ યાદ કરાય; એમ (૧૦) બીજા કયા કયા મહાપુરુષો આલંબન બની એમનાથી આપણા પર ગુણ-વિકાસ અને ધર્મ વિકાસનો કેવો કેવો ઉપકાર થયો. દા.ત. શાલિભદ્રના ત્યાગને જોઈ ત્યાગની પ્રેરણા થઈ, વગેરે યાદ કરાય, તો સ્મરણશક્તિ લેખે લાગી. એમ (૧૧) આ જનમમાં ઠેઠ ગર્ભથી માંડીને આજસુધી માતાપિતાનાં કેટકેટલા ઉપકાર આપણાં પર થયા, વળી, (૧૨) બીજાઓના તરફથી કેવા ઉપકાર થયા, એ યાદ કરવામાં સ્મરણશક્તિ આશીર્વાદરૂપ થઈ કહેવાય.

એમ (૧૩) આ જીવનમાં નવકારસ્મરણથી માંડીને જે જે સુકૃતસાધના થઈ, તેમજ ક્ષમા આદિ ગુણોની સાધના થઈ. દાન-શીલ-તપ વગેરે ધર્મની સાધના થઈ, એ બધું મનોમન યાદ કરી કરી એની અનુમોદના કરાય, તો એમાં કામે લાગેલી સ્મરણશક્તિ આશીર્વાદરૂપ બની.

પરંતુ જીવ કેવો ઘેલો છે કે આવું આવું સારું યાદ કરવાને બદલે ભૂતકાળનાં સુખ સગવડ યાદ કરી કરી દુબળો થાય છે, કે ‘અરે ! પહેલાં કેવી સારી સોંઘવારી હતી, ચીજવસ્તુની કેટકેટલી છત હતી ! કેવાં સારાં ઘી-દૂધ ખાઈ શકતા

હતા !...આજે એ સ્વપ્નાં થઈ ગયા.’ એમ ભૂતકાળનાં ઓછાં કષ્ટ અને સુખમય જીવન યાદ કરી કરી આજની ભારે હાડમારીઓ જોતાં માણસ દુબળો થાય છે, દુખિયારો બને છે. આ બધું શ્રાપરૂપ છે, કેમકે આવાં સ્મરણમાં નકરું આર્તધ્યાન છે.

‘ધ્યાનશતક’ શાસ્ત્ર બતાવે છે કે જેમ વર્તમાનનાં સુખ-દુઃખ યાને ઈષ્ટ-અનિષ્ટ સંયોગો-વિયોગો અંગે મનને જો એમ થાય કે ‘હાશ ! આ સંયોગ સારો મળ્યો, એ ટકી રહે તો સારું. અમુક સંયોગ બની આવે તો સારું;’ અથવા ‘અમુક દુઃખ, યા અણગમતી ચીજ કે બાબત ટળે તો સારું, ટળી એ સારું થયું, ફરી ન આવે તો સારું’ આવું જો મનને થાય તો એમાં થતી ચિત્તની એકાગ્રતા એ આર્તધ્યાન છે. એમ વર્તમાન રોગ-પીડાની વેદનાની હાયવોય અને એ ટાળવા અંગેના ઉપાયોની માનસિક ગડમથલમાં થતી ચિત્તની એકાગ્રતા એ પણ આર્તધ્યાન છે.

એવી રીતે ભૂતકાળના એવા પ્રસંગ યાદ કરી એમાં ગમતામાં હાશ ! કે અણગમતામાં હાય ! કરાય એમાં થતી ચિત્તની એકાગ્રતા એ પણ આર્તધ્યાન છે. આવું કેટલીય વાર બને છે, દા.ત. મનને એમ થાય કે ‘પહેલાં ઘર બરાબર નહોતું, હાય ! કેટકેટલી અગવડ હતી !...નોકર માથે પડ્યો હતો, કેટલી હૈયાહોળી હતી ! હાશ ! સારું થયું એ ઘર ગયું, નોકર ટળ્યો !’...‘ધંધાકીય કે અમુક બાબતમાં કેવા ફસાયેલા ! હાશ એ ટળ્યું સારું થયું.’ આમ ભૂતકાળની પતી ગયેલી બાબતને અત્યારનાં જીવન સાથે કશી લેવા દેવા ન હોવા છતાં એ ભૂતકાળની બાબત અંગે વર્તમાનમાં કરાતી યાદ સાથે હાશ કે હાયમાં ચોક્કું આર્તધ્યાન પોષાય છે.

શાસ્ત્ર કહે છે ‘અટ્ટેણ તિરિયગઈ, રુદ્ઝ્જાણેણ ગમ્મઈ નરયં ।’ આર્તધ્યાનમાં તિર્યચગતિનાં પાપ બંધાય છે. એમાં વળી જો ઉગ્ર સંકલેશ થઈ જાય તો રૌદ્રધ્યાન પણ બને છે, જેનું ફળ નરકગતિનાં પાપોપાર્જન છે.

ત્યારે જો ભૂતકાળનું એવું એવું યાદ કરવામાં આર્ત-રૌદ્રધ્યાન કરી તિર્યચ-નરક ગતિનાં પાપ બાંધે જવાય, તો એમાં વપરાતી સ્મરણશક્તિ એ કેવી શ્રાપરૂપ થઈ ! જે વાતો ભૂતકાળની બની ગઈ, ને એને વર્તમાન સાથે લેવા દેવા નથી, એને શા સારુ ફોગટ યાદ કરી કરી આવાં પાપ બાંધવા ? સ્મરણશક્તિ છે માટે જ આ થાય છે, તેથી એ શક્તિને શ્રાપરૂપ જ કહેવાય; ને ઘેલો જીવ જાતે જ કરે છે. માનવની કેવી મૂર્ખાઈ !

એનાથી બચવા આ લેખના પ્રારંભે દર્શાવેલ એક યા બીજા સુખદ પદાર્થ જ યાદ કરતા રહેવું જોઈએ.

૨૪) ‘સકલ પદારથ પામીએ, દીઠે તુમ દેદાર.’

મહાન કવિ શ્રી જ્ઞાનવિમળસૂરિજીએ શ્રી અજિતનાથ ભગવાનનાં સ્તવનમાં ગાયું કે,

‘સકલ પદારથ પામીએ, દીઠે તુમ દેદાર;
સોભાગી મહિમાનીલો, વિજયામાત મલ્હાર,
રે જિનજી સેવના, ભવોભવ તાહરી હોજો એ મનકામના.’

શું કહ્યું? પ્રભુ ! તારું મુખ તારી વીતરાગ મુદ્રા, એનું દર્શન મળે તો સકલ પદાર્થ પામી જઈએ.

પ્રશ્ન થાય,-શું વીતરાગભગવાનના મુખદર્શનનો આટલો મોટો લાભ ? સકલ પદારથ એટલે તો મોટી રાજઋદ્ધિ, ઈન્દ્રપશું, ચારિત્ર અને ઠેઠ કેવળજ્ઞાન તથા મોક્ષ સુધીના પદાર્થ ગણાય. એ શું વીતરાગની મુદ્રાનાં દર્શનથી મળે ?

ઉત્તર આ છે કે,-‘હા, આમાં અતિશયોક્તિ નથી. દર્શન કરતાં આવડવાં જોઈએ.

જેટલી ચડિયાતી શ્રદ્ધા અને જેટલા ચડિયાતા ભક્તિભાવ સાથેનાં વીતરાગ મુદ્રાનાં દર્શન, એટલા ઊંચા પદાર્થની પ્રાપ્તિ. એની પરાકાષ્ટાએ પરાકાષ્ટાનું ફળ. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે.

(૧) ‘જેવા જેવા શુભ કે અશુભ ભાવ, એવું એવું પુણ્ય કે પાપ બંધાય,’ એમ ઉપદેશમાળા શાસ્ત્ર કહે છે. આ હિસાબે ઊંચા શુભ ભાવથી ઉચ્ચ કોટિનું પુણ્ય બંધાઈને એના ફળમાં ઊંચી કોટિના પદાર્થ મળે એમાં નવાઈ નથી. વળી,

(૨) જેટલા ઊંચા વિશુદ્ધ અધ્યવસાય, એટલી ઊંચી ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચડાય, એ નિયમ છે.

એ હિસાબે અધ્યવસાયની વિશુદ્ધિ વધતાં વધતાં ગુણસ્થાનકોના ઘરના સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિચારિત્ર સર્વવિરતિચારિત્ર...વગેરે વગેરે ઊંચા પદાર્થ મળતા રહે અને વિશુદ્ધિની પરાકાષ્ટાએ વીતરાગભાવ તથા કેવળજ્ઞાન મળે, પછી મોક્ષ તો હાથવેંતમાં થાય, એ સહજ છે.

પ્ર.- પણ આમાં તો શુભ ભાવ અને શુદ્ધ અધ્યવસાયનું જ મહત્વ આવ્યું ને ? આમાં દર્શનનું મહત્વ ક્યાં આવ્યું ?

ઉ.- ભૂલ થાય છે. દર્શનનું મહત્વ એ રીતે છે કે અહીં દર્શન કોનાં કરાય છે ? વીતરાગનાં. ત્યારે જો રાગીના દર્શને રાગ અને રાગને લગતાં અશુભ-અસત્ ભાવો જાગે છે ને વધે છે, તો વીતરાગનાં દર્શને વૈરાગ્ય અને એને લગતા શુભ ભાવો જાગે અને વધે એમાં નવાઈ શી ? અનુભવાય છે કે (૧) કામી માણસ રૂપાળી યુવાન સ્ત્રી યા એનું ચિત્ર ફોટો જોતાં રાગના ઉન્માદમાં ચડે છે. (૨) કોઈના પર વૈર-અંટસવાળો માણસ એને કે એના ફોટાને જોઈ દ્વેષના ભાવમાં ચડે છે. (૩) લડવૈયો પૂર્વના કોઈ પરાક્રમી નરવીરનાં ભાવલાને કે ફોટાને જોઈ શુરાતનના ભાવમાં ચડે છે. તો પછી વીતરાગ ભગવાન કે એમના ચિત્ર યા મૂર્તિનાં મુખને જોઈ વૈરાગ્યભાવ ઉપશમભાવમાં ચડે એ સહજ છે. આ વસ્તુ મૂર્તિનું મહત્વ સૂચવે છે. એનો અપલાપ કરવો એ મહા અજ્ઞાનદશા અને ધોર પાપ છે.

હવે સવાલ આટલો રહ્યો કે ઠીક છે, વીતરાગની મુદ્રાના દર્શને વૈરાગ્ય-ઉપશમભાવ આવે, પણ એ એટલા બધા ઊંચા અને પરાકાષ્ટાના આવે, એ શી રીતે બને ?

ઉત્તર આ છે કે વીતરાગનાં દર્શને શ્રદ્ધા અને ભક્તિ વધારતાં શુભ અને શુદ્ધ ભાવવૃદ્ધિગત થાય છે. એ હકીકત મનમાં બરાબર ઠસે તો વીતરાગ પરમાત્મા ઉપર શ્રદ્ધા વધારતા જવાય કે ‘પ્રભુ ! તું જ તારણહાર છે. તારા વિના ઉદ્ધાર નથી અને તારાથી અમારો ઉદ્ધાર અવશ્ય થાય છે.’ આ શ્રદ્ધા વધારતાં મન જગત ઉપરથી વધુ ને વધુ ઊભગતું ઊઠતું જાય છે. તેમ વીતરાગ ઉપર ભક્તિ વધારતાં મન વીતરાગની નિકટ અને નિકટ થતું જાય છે. પ્રભુની સાથે વધુ ને વધુ એકાકાર થતું જાય છે. ‘ભક્તિ’ એટલે ભજવું, આશ્રય લેવો, એકમેક થતા જવું. એ થતું જાય એમ તેમ તેમ જગતના વિષયો પરની આસક્તિ ઘટતી આવે, હિંસાદિ પાપો ને કષાયોને વોસિરાવતા અવાય. ત્યાં જો પરાકાષ્ટાની ભક્તિ ઊલસે તો વીતરાગમાં પોતાના આત્માની તન્મયતા ઉત્કૃષ્ટ બનવાથી જાણે પોતાનો આત્મા વીતરાગ બન્યો, એવો અભેદભાવ ઊભો થાય છે. બીજી બાજુ વિષયાસક્તિ અને કષાયોથી તદ્દન અલિપ્તતા ઊભી થાય છે. એમ શુદ્ધ અનાસક્તભાવ પરાકાષ્ટાએ આત્માને વીતરાગ બનાવે છે.

વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન માત્રથી આ ? હા, એ દર્શને પ્રભુની વીતરાગ મુદ્રામાં આકર્ષણ લયલીનતા વધે છે. વીતરાગની મૂર્તિને જોતા વીતરાગ પ્રભુ જે રીતે વીતરાગ બન્યા એ એમનું જીવન નજર સામે ખડું થાય છે, અને એના આલંબને પોતાનામાં જોમ વધતાં રાગાદિ બંધનો તોડતા અવાય છે અને પરાકાષ્ટાએ વીતરાગ બનાય એ સહજ છે.

૨૫) શંખેશ્વર મહાતીર્થની યાત્રા શા માટે ?

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું તીર્થ એ મહાતીર્થ છે; કેમકે,

(૧) એ ભગવાનની પ્રતિમા અસંખ્ય વર્ષ જુની એટલે કે ૧૯ કોડાકોડિ, સાગરોપમ પહેલાંની છે. તેમજ

(૨) એને ભરાવનાર આષાઢિ શ્રાવકે, પોતે ભગવાન પાર્શ્વનાથ સ્વામીના ગણધર બનીને મોક્ષ પામવાના છે, એ વાત દામોદર તીર્થકર ભગવાન પાસેથી જાણીને, એ અનન્ય-ઉપકારી પ્રભુ પ્રત્યેની ઊછળતી ભક્તિ અને બહુમાનથી એ ભરાવેલી છે.

(૩) વળી આ શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા વૈમાનિક દેવલોક, ચંદ્ર વિમાન, સૂર્ય વિમાન અને ભવનપતિ દેવલોક વગેરેમાં લઈ જવાયેલી અને પૂજાયેલી છે. ઉપરાંત,

(૪) કૃષ્ણ વાસુદેવની જાદવોની સેના જરાસંઘની ‘જરા’ વિદ્યાથી મૂર્છિત મૃતપ્રાય જેવી બનેલી, તેના પર છંટાયેલ આ પ્રતિમાના ન્હવણ-જળથી જરા વિદ્યા શક્તિહીન બની જવાથી સેના સભાન બની ગયેલી.

(૫) વળી અનેકાનેક ભાવિક ભવ્યાત્માઓનાં વિવિધ કષ્ટ શ્રી શંખેશ્વર ભગવાનનાં સ્મરણ-પૂજન-ગુણગાનથી દૂર થયાં છે અને આજે પણ થાય છે. એટલે સહેજે આ ભગવાનનું તીર્થ મહાતીર્થ કહેવાય. અને ખરેખર ! શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા જોતાં પણ એવી અલૌકિક અને અદ્ભુત દેખાય છે કે એને જોતાં તૃપ્તિ જ થતી નથી; જાણે એને જોયા જ કરીએ, જોયા જ કરીએ, એમ થાય છે. પ્રભુની કેવી અલૌકિક મુખમુદ્રા ! પ્રભુનાં નયનમાં વીતરાગતા છવાઈ ગઈ છે; જગતના અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પદાર્થો સાથે ન લેણ ન દેણ. ત્યારે પ્રભુના મુખ પર આછું હાસ્ય જગતના મારક વિષયો અને વૈભવોમાં રાચતા આપણને જાણે આપણી ગમારિતા ન સૂચવતું હોય કે ‘મૂર્ખ ! એ મારકમાં શું રાચી રહ્યો છે !’ વળી પ્રભુના મુખ પર આછા સ્મિત સાથેના બીડેલા હોઠ જાણે નિર્ધાર સૂચવી ન રહ્યા હોય ! શાનો નિર્ધાર ? આપણા પર કરુણા કરવાનો નિર્ધાર. જાણે સૂચવે છે કે ‘તું આવ આવ અમારે શરણે; તું ગમે તેવો પાપી અને કર્મથી ઘેરાયેલો, છતાં હું તને અવશ્ય તારીશ.’

આવા શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુ સેવવાના મળે, એ શા પ્રયોજને સેવવાના હોય ? આજે પ્રભુનો મહિમા એમ વધી ગયો છે કે આ તીર્થની યાત્રાએ હજારો યાત્રિક આવે છે, રોજ ને રોજ યાત્રિકો આવતા જ રહે છે. પરંતુ એમાં નિર્મળ ઉદ્દેશથી યાત્રા કરનારા કેટલા ?

દુનિયાના રંગી માણસો જાણે એમ સમજે છે કે ‘ચાલો શંખેશ્વર તીર્થની યાત્રા કરીએ, દાદાની સેવા-પૂજા કરીએ, એટલે ધંધો સારો ચાલે, પૈસા સારા મળે, દુન્યવી સુખસમૃદ્ધિ પરિવારે સુખી રહીએ.’ આ શું કર્યું ? દુનિયાના વિશ્વાસઘાતી અને મારણહાર જડ-ચેતન પદાર્થોથી ત્રાસી જઈને ભગવાનનું શરણું પકડ્યું ? કે એવા જડ-ચેતન પદાર્થોનું શરણું ? મનને માન્યું કે ‘મને આ બધા વિષયસુખ-સમૃદ્ધિ-પરિવાર મળે એટલે મારે નિરાંત. એ બધાંથી મારે પૂરી સલામતિ, પૂરું રક્ષણ’ પછી ત્યાં મોઢેથી ભલે બોલે ‘દાદા ! મારે તમારું શરણ છે,’ પરંતુ હૈયે આ સુખ-સમૃદ્ધિ આદિનું શરણું એવું બેહું છે કે ‘તમે મને સુખ-સમૃદ્ધિ-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા આપો એટલે બસ. પછી મારે બીજું કંઈ જોઈતું નથી.’ કેમ જાણે મોત આવવાનું નથી, પરલોકે કર્માનુસાર જવાનું નથી ! જાણે સંપત્તિ-પરિવાર એ કાયમી રક્ષક !

એવા મહાપ્રભાવક શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુ મળ્યા એ આ માટે ? વિચારવું જોઈએ કે આ દુનિયાના ચારે ગતિના અસંખ્ય-અનંત જીવો તો બાજુએ, પણ જગતના કેટલાક દેવતાઓ સિવાય મનુષ્યોમાં પણ કેટલાને આ શંખેશ્વરનાથ ઈષ્ટ દેવ તરીકે મળ્યા છે ? અડધાને નહિ, ચોથા ભાગને નહિ, દશમા-સોમા-હજારમાં ભાગને નહિ. મહાવિદેહ ક્ષેત્રના પરાધો મનુષ્યો તો બાજુએ, પરંતુ આજની શોધાયેલી દુનિયાના ૩-૩ અબજ મનુષ્યોમાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક વીસેક લાખ મનુષ્યોને જ માનવા-પૂજવા મળ્યા છે એમ કહેવાય. એટલે ૩ અબજ યાને ૩૦૦ કોડમાંથી ૨૯૯ કોડ અને ૮૦ લાખ બાદ. એમને નથી મળ્યા.’ માત્ર જે ૨૦ લાખને જ માનવા પૂજવા મળ્યા, એમાં આપણો નંબર લાગ્યો, એ આપણું કેટલું મોટું અહોભાગ્ય ! આવા અતિમહાન અહોભાગ્યે મહાતારક અને અતિ દુર્લભ દેવાધિદેવ મળ્યા, તો એ ભાગ્યોદયને વટાવી શું મેળવવાનું ? અમેરિકાના પ્રમુખે ન્યુયોર્ક જેવા શહેરના બજારોમાંથી અલ્પ સમયમાં ફાવે તે માલ ફક્ત મેળવી લેવાની કોઈને મહાર્કિમતી ચિઠ્ઠી આપી હોય તો એવી ચિઠ્ઠીથી એ કયો માલ મેળવી લે ? ઘઉં બાજરી કે સોનું ઝવેરાત ? આ દષ્ટાંતથી સમજાય એવું છે કે શંખેશ્વર પાર્શ્વપ્રભુ મળવાના અતિમહાન ભાગ્યોદયરૂપી ચિઠ્ઠીથી આત્માની મહાન ઉન્નતિરૂપ (i) રાગાદિ પાપોનો નાશ, (ii) કોષાદિ કષાયોનો ઉપશમ, (iii) આહાર-વિષય-પરિગ્રહાદિની વાસનાનો ક્ષય, (iv) હિંસા-અસત્ય-અનીતિ વગેરે દુષ્કૃત્યોમાંથી મુક્તિ (v)

જિનવચનની અથાગ અતૂટ શ્રદ્ધા, (vi) અખૂટ ઊભરાતી જિનભક્તિ, (vii) દાન-ત્યાગ-વૈરાગ્ય (viii) બ્રહ્મચર્ય-સદાચાર-સહિષ્ણુતા, (ix) ક્ષમા-નિસ્પૃહા-નિરહંકાર (x) મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ-પરદોષોપેક્ષા, અને (xi) તપ-સંયમ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન વગેરે જ માગવાનું હોય.

ભગવાનને તારક માનીને આપણે ભજીએ છીએ તો પછી એ વિચારવું ઘટે કે ભગવાન આપણામાં શું લાવીને તારક બને ? મનગમતા વૈભવ-વિષયો અને એના રંગરાગ લાવીને ? કે એ બધા પર પાકી નફરત-વૈરાગ્ય જગાડી એનો ત્યાગ લાવીને ?

પ્રભુને વીતરાગ હોવાથી તો માનીએ-પૂજીએ છીએ, એનો અર્થ એ કે વીતરાગતા સારી છે, ને સરાગતા ભૂંડી છે એવી આપણી માન્યતા છે. આ માન્યતા પર એવા પ્રભુ પાસેથી શું માગવાનું હોય ? શેની આશા રાખવાની હોય ?

શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રશાંત મુદ્રા જ કહી રહી છે કે ‘નાશવંતનો મોહ છોડ; અવિનાશી તારા આત્માની સામે જો; એની અનંત અનંત કાળથી ચાલી આવેલી દુર્દશા જોઈ એની દયા ખા. એની અનંત સમૃદ્ધિ પ્રગટ કરવાના માર્ગની આરાધના માટે મળેલી આ મહાન તકને એળે ન જવા દે, સફળ કરી દે.’ શ્રી શંખેશ્વર મહાતીર્થની યાત્રા આ પામવાના પ્રયોજનથી જ હોય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૪૨, તા. ૫-૭-૧૯૭૫

૨૬ આત્મદષ્ટિએ જીવન જીવો

માણસ કોઈ વિચાર કરે છે, યા કોઈને કાંઈ વાત કરે છે, તો એની અમુક દષ્ટિ કામ કરતી હોય છે. જેમકે, મનમાં આવ્યું યા કોઈને કહ્યું કે ‘આજે દૂધ-ઘી બહુ મોંઘા; શું ખાય ?’ તો એની પાછળ ધનદષ્ટિ અને દેહદષ્ટિ કામ કરી રહેલી છે. ‘ધન તો સારું; બહુ ખર્ચાઈ ન જવું જઈએ,’ આ ધનદષ્ટિ છે.’ શરીર દૂધ-ઘી મળે તો સારું તગડું રહે,’ આ દેહદષ્ટિ છે. આ બંને દષ્ટિએ પેલો વિચાર કે ઉદ્દગાર છે. એમ બજારમાંથી પસાર થતાં ‘આ ચીજ પત્નીને સારી રહે... આ બાબાને ગમે...’ આ વિચારણા પાછળ પરિવારદષ્ટિ કામ કરી રહી છે. અનેક જાતના બજાર વેપાર અંગેના વિચારો ને વાતો પાછળ ધનદષ્ટિ જવાબદાર છે.

ત્યારે સારા સારા સુખસાધનની વાતોના મૂળમાં વિષયદષ્ટિ સજાગ હોય છે. ત્યારે માણસ અલક-મલકના આડાઅવળા વિચારો કરે છે કે એની વાતોમાં પડે છે, એ કઈ દષ્ટિએ ? કહો, પોતાના અહંત્વની દષ્ટિ, ઈર્ષ્યાની દષ્ટિ, બાહ્યદષ્ટિ તથા માનાંકાક્ષાની દષ્ટિએ એવા વિચારો કે વાતો ચાલે છે. મનને રહે છે કે ‘હું સારો, બીજા એવા નહિ’ એટલે બીજાનું હલકું વિચારાય છે, બોલાય છે. આડા ને અવળા વિચારો ચાલે છે એ પોતાના-આત્માને ભૂલી બાહ્યના હોય છે. બીજાનું સારું ખમાતું ન હોય તેથી એનું ઘસાતું બોલાય એમાં ઈર્ષ્યાદષ્ટિ કામ કરી રહી છે. બીજાની આગળ અલકમલકની વાતો કરે એમાં બીજાને પોતાનું સારાપણું મનાવવાની વૃત્તિ હોય છે. એ માનાંકાક્ષાની દષ્ટિ છે. બીજાની પાસેથી એવી વાતો સાંભળવા મળે એ માટે જો વાતોચીતો હોય તો ત્યાં લોભદષ્ટિ કામ કરી રહી છે.

સારાંશ, માણસના વિચારો અને વાતોચીતો આમ લગભગ ધનદષ્ટિ-દેહદષ્ટિ-વિષયદષ્ટિ-માનદષ્ટિ વગેરે જડદષ્ટિઓના હિસાબે જ ચાલે છે, ખોટ માત્ર આત્મદષ્ટિની છે. આખા દિવસના વિચારો અને શબ્દોને તપાસવામાં આવે તો એમાં ભાગ્યે જ આત્મદષ્ટિના વિચારો કે શબ્દો જડે. કદાચ હોય તો ય પેલી જડદષ્ટિઓના વિચારો અને શબ્દોના પ્રમાણ આગળ નહિવત્ ! એટલું જંગી પ્રમાણ જડદષ્ટિઓના વિચારો અને શબ્દોનું હોય છે. અનુભવ પણ થાય છે કે માણસ જરાક આત્મદષ્ટિના વિચારો કે વાતોમાં ઊતર્યો ન ઊતર્યો ને તરત જડદષ્ટિના વિચારમાં કે વાતચીતમાં ઊતરી પડશે. આત્માને મુખ્ય માનનાર આસ્તિક માટે આ કેટલું બધું શરમ જનક અને દુઃખદ !

આ સ્થિતિમાં સવાલ એ છે કે આ રીતે તો જીવન આખું એવા વિચારો અને વાતચીતમાં વહી જતાં કેવળ જડદષ્ટિઓ પુષ્ટ થવાની અને આત્મામાં ઘેરા સંસ્કાર એના જ જામ થવાના. પછી આત્મદષ્ટિ ક્યારે પુષ્ટ થવાની ? અને એના સંસ્કાર શી રીતે પડવાના ? જો એ નહિ તો જડદષ્ટિઓના આધારે ભવાંતર પણ કેવી ગતિનો સર્જવાનો ? જેવો ભાવ તેવો ભવ. ભાવ જડદષ્ટિના એટલે ભવ પણ એને યોગ્ય તિર્યક ગતિનો સરજાય એ સહજ છે. જો આ પરિણામ જ આવવાનું હોય તો વર્તમાન ઉચ્ચ માનવભવમાંથી શું કમાયા ?

બીજું એ પણ છે કે જડદષ્ટિવાળાને આ જીવનમાં પણ શાંતિ નથી, જંપ નથી; કેમકે એને દેહદષ્ટિ, ધનદષ્ટિ, વિષયસુખદષ્ટિ, માનદષ્ટિ વગેરે અનેક દષ્ટિઓ હોવાથી અને પુણ્ય અધુરું હોવાથી એક યા બીજી દષ્ટિએ વસ્તુમાં ન્યૂનતા દેખાય જ છે. એથી મનને ઓછું આવે છે, મન સંતાપમાં સળગ્યા કરે છે. આ સંતાપથી બીજાં પણ કામ બગડે છે એથી ચિંતા વધે છે.

ત્યારે આત્મદષ્ટિવાળાને તો એક જ દષ્ટિ આત્માની, એટલે પછી મનની સામે દેહ આવો, કે ધન આવો, યા વેપાર આવો, કે સુખસાધનો આવો,...એમાં જો ન્યૂનતા દેખાશે તો ય એને એ આત્માની દષ્ટિએ તોલશે; ને એમાં મનને કશું દુઃખ લાગવાનું નહિ રહે. કારણ એ, કે એ જોશે કે આ ન્યૂનતા મારાં પૂર્વ કર્મને લીધે છે, અને ન્યૂનતા ચલાવી લેતાં એટલાં પૂર્વ કર્મના કચરા ભોગવાઈને નીકળી જાય છે, એ તો સારું. એનું દુઃખ શું કરવાનું હોય ? અથવા આત્માની દષ્ટિએ આ બાહ્યની ન્યૂનતાને શું રોઉં ? રોવાની તો અભ્યન્તર ક્ષમા નિર્લોભતા આદિ સંપત્તિની ઘણી ન્યૂનતા છે. એનો ખેદ કરું તો એવી જાગૃતિ આવે અને એ ક્ષમાદિની ન્યૂનતા મિટાવવા તરફ પુરુષાર્થ કરાય.

મૂળ વાત આ છે કે પોતાના આત્મા પર દષ્ટિ જાગતી રહેવી જોઈએ; તે પણ એવી કે બીજી બધી દષ્ટિઓને ગૌણ રાખીને એ મુખ્ય રખાય. અથવા કહો બીજી બધી દષ્ટિઓમાં ય એ વણાયેલી હોય. દા.ત. દેહદષ્ટિ એટલે દેહને સાચવવાની દષ્ટિ હોય પરંતુ એમાં આત્મદષ્ટિ વણાયેલી હોવાથી સરવાળે આત્માના હિતમાં ઉતારવા માટે જેમકે કાયાને ઘી-દૂધ મળ્યા તો આપી દીધા, પરંતુ સાથે જ વિચાર હોય કે આજે કાયાને મસાલા મળ્યા છે તો એની પાસે આજે જાપ-સ્વાધ્યાય વગેરે સારું કરાવી લેવાનું, અથવા વળતે દિવસે ત્યાગ-તપ કરી લેવાનો. બજારમાં વેપાર સારો મળ્યો તો ધન કમાઈ લીધું, પરંતુ એનાથી સારું સુકૃત કરી લેવાનું નક્કી કરી લેવાય. બિમારી આવી આરામ-સુવાનું મળ્યું, ત્યાં આત્મદષ્ટિથી ૨-૫ હજાર જાપ જપી લેવાય. સારાંશ, આત્મદષ્ટિને બધે જ પાથરી દેવી જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩,અંક-૪૩,તા.૧૨-૭-૧૯૭૫

૨૭) દુષ્ટતગર્હાથી સંવરવૃદ્ધિ

ભવ્ય જીવ જ મોક્ષ પામવા લાયક છે, પરંતુ એનું વૈયક્તિક ભવ્યત્વ પાકવા પર ચડે ત્યારે જ એ ભવ્યાત્મા મોક્ષ તરફ પ્રયાણવાળો બને છે. જો એ પાકવા તરફ ન હોય તો મોટું ચારિત્ર લઈને પાળવા છતાં મોક્ષ તરફ પ્રયાણ નહિ. માટે તો ભૂતકાળમાં આપણે અનંતા ચારિત્ર પાળ્યા છતાં એ ચારિત્ર નિષ્ફળ ગયા. આપણને મોક્ષ નિકટ કરનારા ન બન્યા, આમાં વાંક શો ? આ જ, કે ભવ્યત્વ પકવવા તરફ લક્ષ જ નહિ રાખેલું. માટે હવેથી બધી ય ધર્મસાધનાઓની સાથોસાથ

ભવ્યત્વ પકવવાનો તો ખાસ પ્રયત્ન જોઈએ; તો જ એ સાધનાઓ સફળ થાય.

કાચી કેરીને ઘાસમાં નાખવાથી પાકે છે; એમ રોજ ત્રિકાળ (૧) અરિહંતાદિ ચારનાં શરણનો સ્વીકાર, (૨) જન્મ-જન્માન્તરનાં દુષ્ટતની ગર્હા અને (૩) મહાન આત્માઓનાં સુકૃતોની અનુમોદના, એ ત્રણ સાધનથી ભવ્યત્વ પાકવા તરફ ચડે છે. આમાં દુષ્ટતની ગર્હા કેવું અદ્ભુત કામ કરે છે એ અહીં વિચારીએ.

જૈન ધર્મના મુખ્ય તત્ત્વ બે આશ્રવ અને સંવર. ‘આશ્રવ’ એટલે જે સાધનોથી આત્મામાં પાપકર્મો શ્રવી આવે વહી આવે. એ સાધનો મિથ્યાત્વ અવિરતિ, કષાયો, પ્રમાદ અને અશુભ યોગો. ‘સંવર’ એટલે જેનાથી પાપકર્મો બંધાતા અટકે, અને બંધાયેલાનો થોકબંધ ક્ષય થાય. એ સાધનો સમ્યક્ત્વ, પાપત્યાગની વિરતિ, ઉપશમ-ક્ષમાદિ, તપ, સંયમ વગેરે. જીવનમાં આશ્રવની વૃદ્ધિએ સંસાર ભ્રમણ વધે, અને સંવરની વૃદ્ધિએ સંસાર ભ્રમણ કપાય.

દુષ્ટતગર્હાથી સંવરની વૃદ્ધિ થાય છે એટલે એનાથી સંસાર કપાતો આવે, ને મોક્ષની નિકટતા થાય. એમાં ભવ્યત્વ પાકવા તરફ આગળ વધે એ સહજ છે. દુષ્ટતગર્હામાં આપણે આપણા પૂર્વ જન્મોમાં અને આ જન્મમાં સેવેલાં દુષ્ટતો, જેવાં કે જિનેશ્વરદેવની આશાતના, જિનશાસનની વિરાધના, ગુરુની અવગણના, સ્વચ્છંદતા, હિંસા જુઠ-ચોરી વગેરે ૧૮ પાપસ્થાનક, આપમતિના મિથ્યા સિદ્ધાન્ત સ્થાપન વગેરે વગેરેની ગર્હા આવે.

આ દુષ્ટતોની આપણે રોજ ત્રિકાળ નિંદા ગર્હા પશ્ચાત્તાપ કરવાના છે. એમાં વળી ચિત્તમાં કોઈ સંકલેશ ઊભો થાય ત્યારે વારંવાર દુષ્ટતનિંદા કરવાની છે. ‘સવારે તો દુષ્ટત ગર્હા કરી, પાછી વળી બપોરે પણ એ જ ? સાંજે પણ એ જ ? એથી શો વિશેષ ?’ વિશેષ આ છે જેમ જેમ દુષ્ટતોની પશ્ચાત્તાપપૂર્વક નિંદા કરતા રહીએ તેમ તેમ એના પ્રત્યે દિલમાં ઘૃણાભાવ સૂગ અરુચિ વધતી જાય. એના બે મહાન લાભ, - (૧) એક તો પૂર્વે કરેલ દુષ્ટતો અને એથી મેળવેલા દુન્યવી લાભ પરનું મમત્વ અને સારાપણું મનમાંથી કપાતું જાય. એથી પૂર્વે બાંધેલા કર્મમાં પડેલા પાપાનુબંધ (પાપની બીજ શક્તિઓ) તૂટતી આવે. (૨) બીજો મહાન લાભ એ, કે ભવિષ્ય માટે દુષ્ટત સેવન બંધ થઈ જાય, અથવા સેવનમાં રુચિ-જોમ-ઉત્સાહ મોળા પડી જાય, અને ખેદ-અરુચિ તથા દુષ્ટતત્યાગની ભાવના વધતી જાય. મનને એ ભાવના રહ્યા કરે કે ‘ક્યારે એવી ધન્ય ઘડી આવે અને સૂક્ષ્મ પણ રાગ વગેરે સમસ્ત દુષ્ટતોના ત્યાગનું સુવર્ણ જીવન બનાવું !

આ બધું શું છે ? સંવરની વૃદ્ધિ. ત્યારે જીવનમાં આનાથી વધીને સાધવા

જેવું બીજું છે શું ? અરિહંતની ભક્તિ પણ ઉચ્ચ કોટિની આ છે કે આશ્રવોનો ત્યાગ અને સંવરની વૃદ્ધિ કરતા રહેવાય. શ્રેષ્ઠ જિનભક્તિ એટલે સર્વાંશે જિનાજ્ઞાનું પાલન; અને જિનાજ્ઞા આ છે કે આશ્રવ છોડો, સંવર આદરો.

દુષ્કૃત ગર્હના ઉપરોક્ત લાભો જીવને ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ઉપર ઉપર ચડાવે છે. કેમકે દુષ્કૃતો છે મિથ્યાત્વ આદિ; અને એ જેમ જેમ છોડતા જવાય તેમ તેમ ઉપર ઉપરના ગુણસ્થાનકે ચડાય. ૧૪ ગુણસ્થાનકમાં આ ખૂબી છે કે એમાં ઉપર ઉપર ચડવાનો આધાર અધિક દાન કે અધિક જિનપૂજા-ગુણગાન યા અધિક તપસ્યા અથવા શાસ્ત્ર બોધ પર નથી, પરંતુ મિથ્યાત્વ-અવિરતિ-કષાય વગેરે દુષ્કૃતના ત્યાગ પર છે. પેલી દાન તપસ્યા-જિનપૂજા-શાસ્ત્રબોધ વગેરેનો ઉપયોગ આ દુષ્કૃત ત્યાગમાં છે. છેલ્લું દુષ્કૃત સૂક્ષ્મ રાગ જાય એટલે આત્મા વીતરાગ બને છે, અને પછી તો અંતર્મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પામે છે. એટલે મોટી વડાઈ દુષ્કૃતના ત્યાગની છે, અને દુષ્કૃતગર્હથી આ સુલભ બને છે.

દુષ્કૃતગર્હ કરવામાં કોઠાદિ કષાયોરૂપી દુષ્કૃતોની પણ ગર્હ આવવાથી એ ત્યાજ્ય લાગવા ઉપર ક્ષમાદિ ધર્મ આદરણીય લાગે છે, અંશે પણ એનો પ્રયત્ન થાય છે, ને એ સંવરમાર્ગ છે. વળી દુષ્કૃતગર્હમાં આશ્રવોરૂપી દુષ્કૃતના અનર્થનો વિચાર છે, એમાં બાર ભાવના પૈકી આશ્રવભાવનાને અવકાશ મળે છે; ને એ પણ સંવરસાધના છે. દુષ્કૃતગર્હ દિલથી કરતાં કરતાં ઝાંઝરિયા મુનિના ઘાતક રાજાની જેમ અંતરાત્માના પરિણામ ઠેઠ અનાસક્ત ભાવ સુધી વધી વીતરાગતાએ પહોંચી શકાય છે. એટલી ઊંચી સ્થિતિએ ન પહોંચાય તો ય ગુણસ્થાનકમાં આગળ વધાય છે; ને તે સંવરની વૃદ્ધિથી જ થાય. માટે મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે અમૃતવેદિની સજ્જાયમાં કહ્યું,-

‘દુષ્કૃત સવિ આપણા નિંદીએ, જેહથી સંવર વૃદ્ધિ રે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૪૪, તા. ૧૯-૭-૧૯૭૫

૨૮ ધર્મજાગરિકા : (૧) હું કોણ ?

(લેખાંક-૧)

શ્રી પંચસૂત્ર શ્રી શ્રાદ્ધવિધિ વગેરે શાસ્ત્રો મોક્ષાર્થી જીવને ધર્મજાગરિકા કરવાનું મહાન કર્તવ્ય ફરમાવે છે. ધર્મજાગરિકા એટલે મોહની નિંદ્રાનો ત્યાગ. જીવ આમ ઊંઘતો ન હોય, જાગતો બેઠો હોય, છતાં જો મોહમૂઢ છે, એને પોતાની જાતનું

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૬૫

પોતાના આત્માનું ભાન નથી, તો એ ભાવનિંદ્રામાં ઊંઘતો જ છે.

‘નિંદ્રામાં’ એટલે શું ? એ જ કે બેભાન, ભાન વિનાનો. સ્વાત્માનું ભાન નહિ એ નિંદ્રિત અવસ્થા છે. અનાદિ કાળથી જીવ મોહની નિંદ્રામાં ઊંઘતો જ છે, ને એના પરિણામરૂપે આ વિરાટ વિશ્વમાં જીવ ચારે ગતિમાં રખડતો રહી અનંત અનંત જનમ મરણ કરતો આવ્યો છે, ને હજી પણ મોહનિંદ્રાનો ત્યાગ નહિ કરે તો બીજું શું પરિણામ દેખવાનો ?

અનંત કરુણા નિધાન અનંતા તીર્થંકર ભગવંતો આ જ કહે છે કે ‘ઉત્તમ મનુષ્ય અવતાર પામ્યા છો એ જાગવા માટે પામ્યા છો, ઊંઘતા રહેવા માટે નહિ. તેથી જાગો, જાગો, મોહની નિંદ્રાનો ત્યાગ કરો, પરમાત્માએ પોતે જોયું છે કે ખુદ પોતાનો આત્મા મોહની નિંદ્રા ફગાવી દઈ જાગ્યો ત્યારે જ એની ઉન્નતિનાં પગરણ શરુ થયાં; અને આત્મજાગૃતિ રાખીને આરાધના કરતો રહ્યો તો ઠેઠ પરમાત્મા બનવા સુધીની સ્થિતિએ પહોંચ્યો.’

આત્મજાગૃતિ-ધર્મજાગરિકા એ પાયો છે. પાયા ઉપર જ ધર્મની આરાધનાની ઈમારત ઊભી રહી શકે. એટલે જ પ્રભાતે ઊઠીને તરત નમસ્કારમંત્રનું સ્મરણ કરી પહેલું કર્તવ્ય આ જાગરિકા કરવાનું છે. આ ધર્મજાગરિકામાં પંચસૂત્રકાર ત્રણ ચિંતન કર્તવ્ય બતાવે છે, શ્રાદ્ધવિધિકાર દશ ચિંતન કરવાનું કહે છે.

એમાં પહેલું ચિંતન આ છે કે ‘હું કોણ ? એ વિચારો.’ આની વિચારણા આ રીતે થઈ શકે, -

‘હું કોણ ?’ હું એટલે આ કાયાની કોટડીમાં કેદ પૂરાયેલ સચેતન સનાતન આત્મા. જન્મીને મરું ત્યાં સુધી આ કાયાની વેઠ કરનારો હું. કાયા મેલી થઈ તો એને નવરાવ; ભૂખી થઈ તો એને ખવરાવ; થાકી તો એને સુવરાવ; એની ઈન્દ્રિયોને ખણજ ઊઠી તો ઈષ્ટ વિષયોમાં એને લઈ જઈને કર એનું તર્પણ. એ માટે પૈસા જોઈએ તો એ કમાવાની કર વેઠ. કાયાના સંબંધી પદાર્થોની પણ કર પાકી વેઠ. હું કોણ ? તો કે, બસ, જિંદગી આખી આ જ બધી પરની જ વેઠ કરનારો વેઠિયો. ક્યાંય જાતને યાદ પણ નહિ કરનારો મૂઢ-અજ્ઞાન. કેદીને જાતનો વિચાર જાતની સ્વતંત્રતાનો વિચાર કરવાનો હક જ ક્યાં છે ? ‘હું કોણ ?’ આવો કાયામાં કેદ પૂરાઈ માત્ર કાયા-માયાની ગુલામી ભોગવનારો. અનંતા કાળ આ જ કર્યું, અને અહીં પણ હજી સુધી આ જ કરી રહ્યો છું. હું આ ? કેવી દુર્દશા !

શું ત્યારે હું આ જ સ્વભાવવાળો છું કે મારે કાયાની કેદમાં પૂરાવું જ પડે ? એની અને એના લાગતા વળગતાની વેઠ કરવી જ પડે ? વળી પાછું એમાંથી મૃત્યુ પામી રવાના થવું જ પડે ? ફેર કરોળિયાની જેમ નવું શરીરજાળું

૬૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

બનાવી એમાં પૂરાવું જ પડે ? શું આ મારો સ્વભાવ છે ?....

ના, ના, ના, હું આવા સ્વભાવવાળો નહિ. ત્યારે, હું કોણ ? કેવો ? હું અરૂપી આત્મા, અનંત જ્ઞાન-દર્શન અને અનંત સુખના સ્વભાવવાળો. પરંતુ મોહના વાંકે કર્મના આવરણોથી ઢંકાયેલો; તેથી જ કર્મની ગુલામી નીચે આ અનંત જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ આવરાઈ ખોઈ બેઠેલો. ક્યાં છે આજે એ અનંત જ્ઞાન-આનન્દનું સ્વપ્નું ય ? ઊલટું, આજે હું કોણ ? હું અજ્ઞાન-દુઃખ-રાગદ્વેષાદિથી ભરેલો અને કર્મની ગુલામી ભોગવતો, એના ફેંકેલા ટૂકડા પર રાચતો, તથા એના વરસાવેલા અપરંપાર અનિષ્ટોથી વિડંબાતો ! અરે ! આ હું ?

હું કોણ ? શું એટલી ગુલામી અને દુર્દશાવાળો જીવ ? ના, હું શરીરનાં ગાત્ર, ઈન્દ્રિયો, વાણી અને મન પર વર્ચસ્વ ધરાવતો જીવ છું. હું સ્વતંત્ર, પેલા ગાત્રાદિ પરતંત્ર. એ ગાત્ર વગેરેને હું ધારું તેમ ચલાવી શકું, એમાં ફેરફાર કરી શકું અને એને નિવૃત્ત કરી શકું. દા.ત. (૧) ધારું ત્યારે હાથને ઊંચો કરી શકું, ધારું તેમ એને બીજી દિશામાં ફેરવી શકું, અને ધારું તો સ્વસ્થાને પાછો મૂકી શકું. (૨) એ જ રીતે ઈન્દ્રિયોને ધાર્યા પ્રમાણે પ્રવર્તાવી શકું, ફેરવી શકું, પાછી હટાવી શકું. એમ (૩) વાણીને ધાર્યા પ્રમાણે ચલાવી બોલી શકું, બોલવામાં ફેરફાર કરી શકું, બોલતી બંધ કરી શકું. એમ (૪) મનથી ધાર્યા પ્રમાણે વિચારણા ચલાવી શકું, વિચારણા બદલી શકું, ને પડતી પણ મૂકી શકું.

હું કોણ ! હું આ બધાનો ગવર્નર, સુપ્રીમ રાજા. માટે જ એ બધાને અશુભમાંથી રોકી શુભ વિષયોમાં પ્રવર્તાવી પુણ્યના ગંજ ઊભા કરી શકનારો, નવાં પાપ અટકાવી શકનારો, અને જુનાં પાપનાં ઢેર ઊખેડી શકનારો. કાયાદિ ઉપર આ મારું વર્ચસ્વ છે.

માટે જ હું કોણ ? આમ તો અનંતા કાળથી આહારાદિ સંજ્ઞાઓ અને ક્રોધાદિ કષાયો, તથા હિંસાદિ પાપો જ સેવતો આવેલો, છતાં મન-વચન-કાયા-ઈન્દ્રિયો ઉપરના વર્ચસ્વને લીધે એમને એ પાપિણી સંજ્ઞાઓ વગેરેમાં ન જવા દેતાં દાન-શીલ-તપ ભાવનામાં પ્રવર્તાવી શકનારો, ક્ષમા-મૂઢતા આદિમાં અને અહિંસા સત્ય વગેરેમાં એમને લગાવી શકનારો.

તીર્થંકર ભગવાન અને શાલિભદ્ર ધનાજી જેવાએ એ જ કર્યું અને જન્મ - મરણની પરંપરાથી મુક્ત થયા. તો હું કોણ ? હું એ પરાક્રમી પૂર્વજોનો વારસદાર, એમના ચીલે ચાલી શકનારો. એ માટે જ આ ઉત્તમ ભવ અને ધર્મશાસન પામેલો હું, આ પામ્યાને કાં સફળ ન કરી લઉં ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૪૫, તા. ૨૬-૭-૧૯૭૫

૨૮ (લેખાંક-૨)

પ્રભાતે વહેલા ઊઠીને મોહની નિંદ્રા ફગાવી દઈ, ધર્મજાગરણ કરવાનું છે. એના અંગે ગત લેખમાં ‘હું કોણ ?’ એ ચિંતન કરવાનું વિચાર્યું. હવે એ ચિંતવવાનું છે કે

‘મને આ કયો અવસર મળ્યો છે ?’

આ ચિંતનમાં વિવિધ દૃષ્ટિએ આમ વિચારી શકાય,-

‘અહો ! જ્યારે તિર્યચના અવતારને અંધારી રાત્રિ જેવા ગણું, કેમકે એમાં કશો તત્ત્વનો પ્રકાશ નહિ, ‘હું નીચી ગતિમાં છું; ઊંચી ગતિના અવતાર અમુક;’ - એવો કશો બોધ નહિ, ત્યારે આ મનુષ્ય અવતાર એ અજવાસમય દિવસ જેવો છે, કેમકે આમાં ‘હું ઊંચી ગતિમાં છું, પશુ પંખી કીડા મંકોડા વગેરે બિચારા અધમ ગતિમાં પડેલા છે,’ એ સમજાય છે. વળી અહીં મને તત્ત્વનો પ્રકાશ મળે છે. ત્યારે અંધકારના ભવો વટાવી અહીં હું કેવો સરસ અજવાળાનો અવતાર પામ્યો ? હવે જો હું અહીંથી ભૂલું તો મારી કેવી દુર્દશા થાય ? રાત્રિનો ભૂલેલો માનવી દિવસ ઊગતાં ઠેકાણે આવે; પણ દિવસના ભૂલેલા માનવીને તો રાત્રિ પડતાં અંધારે અથડાવાનું જ થાય ને ?

વળી મને આ કેવો સુંદર અવસર મળ્યો છે ! પૂર્વે કદાચ મને વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માનું શાસન નહિ મળ્યું હોય, તેથી અનેક જાતની ખરાબીઓ ભર્યું જીવન જીવ્યું હોઈશ. એટલે જ અહીં પણ એનાં પુનરાવર્તનરૂપે જીવનમાં ખરાબીઓ વ્યાપી ગઈ છે. પરંતુ એ ખરાબીઓને ટાળવા માટે હવે મને જિનશાસનની આરાધનાનો કેવો મજેનો મોકો મળ્યો છે ! આ ખરાબીઓ કેવી કેવી ?

પૂર્વે મને આહારાદિ સંજ્ઞાઓ પોષવામાં રચ્યા પચ્યા રહેવાનું મળેલું; ત્યાં આ જ લત કે ‘જીવતો છું તો ખાઉં, ભેગું કરું, ભોગવું, નિંદ્રામાં ધોરું.’ ત્યારે અહીં શાસન પામ્યાથી ખાઉંને બદલે તપસ્યા કરું, પરિગ્રહ-સંગ્રહ રાખવાને બદલે દાન દઉં, ભોગવવાને બદલે ત્યાગ-વ્રત-નિયમ કરું, મોહનિંદ્રામાં ધોરવાને બદલે અનિત્યતા-અશરણતા-સંસાર વગેરેની ૧૨ ભાવના, મૈત્રી વગેરે ચાર ભાવના, તેમજ સંવેગ-વૈરાગ્યની ભાવનામાં રમું, -આવો પાપસંજ્ઞાઓના કાપ અને ધર્મ-આરાધનાના જોરદાર અભ્યાસનો કેવો સુંદર અવસર મળ્યો છે !

પૂર્વે ભાન નહોતું તેથી કામ-ક્રોધાદિ કષાયોમાં રુલતો હતો. ત્યારે અહીં

શાસને ભાન કરાવ્યું કે ‘આ શું કરી રહ્યો છે ? કષાયો સેવી સેવીને મરી જઈશ ! એના અહીં દૃઢપણે પોષાયેલા કુસંસ્કારોના ભવાંતરે ગુણાકાર થતાં દુર્ગતિઓમાં તીવ્ર કામ-ક્રોધ-લોભાદિનાં મહાપાપિષ્ઠ જીવન મળશે ? માટે અહીં સમજી જઈને એ કષાયોથી પાછો વળ, ને બ્રહ્મચર્ય તથા ક્ષમાદિ ગુણોનો અભ્યાસ કર. કષાયો કર્યે સરવાળે કાંઈ વળવાનું નથી. તો શી એની લત ? શાસનના આ ઉપદેશના હિસાબે મને અહીં બ્રહ્મચર્ય-ક્ષમા આદિ કેળવવાનો કેવો સુંદર અવસર મળ્યો છે !

આર્ય મનુષ્યપણા સિવાયના તિર્યચ કે અનાર્ય પોતાના અનાદિ અવિનાશી આત્માનું જ ભાન નહોતું તેથી નાશવંત કાયા અને એને લગતી માયાને જ સંભાળવામાં રાત દિવસ મચ્યો રહેતો, ને એ અનાદિની ભૂલના લીધે જ ભવચક્રમાં ભમતો રહેતો. ત્યારે અહીં આર્ય મનુષ્યપણાનો અવતાર પામી મારા પોતાના સનાતન આત્માને જ મુખ્યપણે સંભાળવાનો કેવો સુંદર અવસર મળ્યો છે ! મોટા ધનાઢ્ય શાલિભદ્ર-ધનાજી-સનકુમાર ચક્રવર્તી વગેરેએ આ અમૂલ્ય અવસર ઓળખીને પોતાના આત્માનું અજવાળવા કેવા મહાત્યાગ-તપ-સંયમનાં જીવન અપનાવ્યા ? તો મારે પણ મારા અવિનાશી આત્માને સંભાળી એનાં હિત માટે ત્યાગ-તપ-સંયમ આદરવાનો સોનેરી અવસર કાં ન ઓળખું ?

અને અણમોલાં આલંબન મળવાનો આ કેવો સુંદર અવસર ! ઈતર આર્ય મનુષ્યપણાના ભવોમાં પણ જૈન શાસનની પ્રાપ્તિના અભાવે આવા શાલિભદ્રાદિ જેવાનાં દૃષ્ટાંતો આલંબનરૂપે મળવાની વાત જ ક્યાં ? અરે પરમાત્માનું નામ લેવા છતાં તીર્થંકર પરમાત્માનાં અદ્ભુત જીવનનો આદર્શ મળવાની વાતે ય ક્યાં ? ત્યારે નજર સામે દુનિયા અને દુનિયાના માણસો રાખ્યાથી શું ? મને અહીં જૈન શાસનની પ્રાપ્તિથી પરમાત્માનાં જીવનનો આદર્શ અને શાલિભદ્રાદિનાં આલંબન નજર સામે રાખવાનો અને એના બળે આત્મહિત સાધવાનો કેવો સુંદર અવસર મળ્યો છે ! દેવતાઈ જેવા મહાભોગો છોડી એમણે આત્મહિત સાધ્યાં, તો હું શું સમજીને ઠીકરાં ચાટવામાં પડ્યો છું !

પૂર્વ ભવોમાં હિંસાદિ દુષ્કૃત્યો આચરીને પાછાં એના અનુમોદન કરી કરી દુષ્કૃત્યોનાં પાપકર્મ ઉપરાંત નવાં નવાં પાપકર્મોની ભરતી જ કર્યે ગયો સાથે દુષ્કૃત્યોના સંસ્કાર દૃઢ દૃઢતર કર્યે ગયો, ત્યારે અહીં જિન શાસનની સમજ મળ્યાથી દેવદર્શન-પૂજનાદિ જિનભક્તિ-દયા-અહિંસા-સત્ય વગેરે તથા દાન-શીલ-તપ, ક્ષમા-નમ્રતાદિ, અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની વિવિધ કરણીનાં સુકૃતો આદરવાનો તેમજ એની ભરચક અનુમોદના કર્યે જવાનો કેવો સુવર્ણ અવસર મળ્યો છે ! એ

સુકૃતાચરણથી અથાગ પુણ્યકર્મબંધ ઉપરાંત એની વારંવાર અનુમોદનાથી નવાં નવાં પુણ્યકર્મની ભરતી અને પૂર્વનાં કેઈ પાપોનો ક્ષય કર્યે જવાનો અહીં કેવો સુંદર અવસર મળ્યો છે.

એમ આરામી-વાતોચીતો-છાપાં-રેડિયો અને મોજ મજાહથી આત્માને બરબાદ કરવાને બદલે ધર્મ-સાધના-સામાયિક-સત્સમાગમ-ઉપદેશ શ્રવણ-ધાર્મિક વાંચન શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય-સ્તોત્રપાઠ-જાપ-ધ્યાન વગેરેનો પણ કેવો ભવ્ય અવસર મળ્યો છે !

વહેલી પ્રભાતે આ ધર્મજાગરિકા કરવાથી મનને મહાપવિત્રતા-પ્રફુલ્લિતતા અને અદ્ભુત બળ મળે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૪૬, તા. ૨-૮-૧૯૭૫

૩૦ (લેખાંક-૩)

પૂર્વ બે લેખોમાં પ્રભાતે ઊઠીને કરવાની ધર્મજાગરિકા ‘હું કોણ ?’ અને ‘મારે આ ક્યો અવસર ?’ એના પર શું વિચારવું તે જોયું. હવે ‘પંચસૂત્ર’ શાસ્ત્ર આ ત્રીજી વિચારણા કરવાની ફરમાવે છે કે ‘આ અવસરને યોગ્ય મારે કર્તવ્ય શું ?’

જ્યારે વિવિધ રીતે માનવ-અવસરની ઓળખ થઈ, પછી તે તે પ્રકારનાં અવસરને ધ્યાનમાં રાખીને તેને તેને યોગ્ય કર્તવ્યનો વિચાર કરવાનો રહે છે. દા.ત. એમ ઓળખ થઈ કે હું તો અનંત અનંત કાળનો દુર્ગતિઓના નિઃસીમ દુઃખોને અનુભવી આવેલો, તે મને અહીં આજે મનુષ્ય અવતારનો અવસર મળ્યો છે, તો આને યોગ્ય કર્તવ્ય આ છે કે દુઃખથી ગભરાઈ ન જવું, દુઃખમાં દીન ન બનવું, અધીરા ન થવું. ગભરાઈને અધીરા બનીને ન તો હાલવોય, આર્તધ્યાન કે કષાયો કરવા, યા ન તો ખોટી રીતે દુઃખ ટાળવા માટે પાપમાં પ્રવર્તવું. જેમકે શરદીની બિમારી આવી, વૈદ્ય કહે છે ‘આદુના રસમાં દવા લેજો, શરદી મટી જશે.’ તો મારે શરદીનું દુઃખ કાઢવા આ અનંતકાય આદુના ભક્ષણના મહાપાપમાં ન પડવું. મેં ખુદે અનંતકાયના જન્મોમાં છેદન-ભેદન-શેકામણ આદિના જાલિમ ત્રાસ સહ્યા છે, એની આગળ આ શરદીનું દુઃખ શી વિસાતમાં ! નરકનાં કારમા દુઃખ જોયાં છે, તો આ શરદીનું દુઃખ એની આગળ કયું એવું મોટું હતું કે જે ન વેઠી લેવાય ? શા સારું એને કાઢવા અનંતકાય આદુનું આ શ્રાવકનાં મોઢે ભક્ષણ કરું ? આ તો એ જીવોને અભયદાન આપી દુઃખને સમભાવે સહી લેવાનો અવસર મળ્યો છે.

એમ, દુઃખ કે પ્રતિકૂળ કશું આવ્યું, છતાં આ મોંઘેરા માનવ અવસરને ઉચિત આ છે કે કષાય ન કરું, ધર્મ ન મૂકું. બલ્કે ધર્મ વધારું. કેમકે પૂર્વ ભવની ધર્મની કમીએ દુઃખ આવ્યું, તો હવે આ ઉત્તમ ભવે ધર્મની પૂર્તિ કરવાનો સોનેરી અવસર કહેવાય. ત્યાં ધર્મ શાને ચૂકાય કે ઓછો તો શાને જ કરાય ? ધર્મવૃદ્ધિએ પુણ્યવૃદ્ધિ અને પુણ્ય પાપને ઠેલે.

વળી માનવ અવસર એટલે અધમ તિર્યચ કે અનાર્ય મનુષ્યના ભવે ભવભ્રમણને વધારનારી જે આહારસંજ્ઞા વિષય-પરિગ્રહસંજ્ઞા વગેરે પાપસંજ્ઞાઓ પોષેલી તેને દબાવવાનો અને દાનસંજ્ઞા-શીલસંજ્ઞા-તપસંજ્ઞા વગેરે ધર્મસંજ્ઞાઓને આત્મસાત્ કરવાનો સોનેરી અવસર કહેવાય. માટે આ અવસરને ઉચિત આ, કે એ પાપિષ્ઠ આહારાદિસંજ્ઞાઓને દબાવતો-કચરતો ચાલું અને દાનાદિધર્મ આહારાદિસંજ્ઞાઓનો અભ્યાસ પાડવા વાતવાતમાં લઈ બેસું દાન-પરોપકાર-જિનભક્તિ કરવાનું, લઈ બેસું લાંબા કે ટૂંકા વ્રત-નિયમ-સદાય સદાચારો પાળવાનું, તથા તપ-જપ-સ્વાધ્યાય સાધવાનું. આ વારંવાર કરું એટલે એની જ સંજ્ઞા-લેશ્યા-લગન ઊભી થાય.

માનવ અવતાર એ કષાયી પાશવી ભવોમાંથી માંડ છૂટકારો છે. તો આ અવતારને ઉચિત ક્રોધ-માન-માયા-લોભાદિ કષાયોનો નિગ્રહ છે, ક્ષમા-નમ્રતા-લઘુતા-સરળતા-નિસ્પૃહતાની કેળવણી છે. પાશવી અધમ અવતારે જે કર્યું તે અહીં કરવાનું હોય ? ઊંચા ભવે ઊંચા જ કર્તવ્યના અવસર ગણાય. તો નીચ ક્રોધાદિ પર કાપ મૂકી ક્ષમાદિ ઉચ્ચ કર્તવ્યોને બજાવતો ચાલું. વાતવાતમાં ક્રોધ આવે છે એના બદલે વાતવાતમાં ક્ષમા લાવું; માન ચડે છે એના બદલે નમ્રતા - લઘુતા રાખું; માયા મૂકી સરળતા-નિખાલસતા કેળવું; બહુ જરૂરિયાતોના લોભ-તૃષ્ણા-આસક્તિના બદલે જરૂરિયાતો જ ઘટાડી નાખું, ‘અવધુ સદા મગન મેં રહના’ આત્મતૃપ્તિનો આનંદ માણતો ચાલું.

વળી, ક્ષુદ્ર જંતુ, ક્ષુદ્ર જનાવર અને ક્ષુદ્ર માનવના અવતારે ક્ષુદ્ર-અધમ-તામસ ભાવો ને ક્ષુદ્ર રમતો બહુ કરી; ત્યારે આ આર્ય માનવભવે ઉમદા સાત્ત્વિક ભાવ અને સાત્ત્વિક બોલ-ચાલ કેળવવાનો સોનેરી અવસર ગણાય; તેથી આને ઉચિત આ જ કે ક્ષુદ્ર ભાવોની ચેષ્ટાઓ છોડી દઈ ઉમદા સાત્ત્વિક ભાવની વિચારણા અને બોલ-ચાલ આદરતો રહું. એટલે દા.ત. વૈર-વિગ્રહ-ઈર્ષ્યા-નિર્દયતા-પરચિંતા વગેરે ક્ષુદ્ર-અધમ-તામસભાવો અને એના વાણી-વિચાર-વર્તાવનો દબાવતો-ફગાવતો રહું. ને એના સ્થાને ઉમદા મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા-ઉપેક્ષાભાવને વાતવાતમાં સંભાળતો

રહું, એને યોગ્ય વાણી-વિચાર-વર્તાવને મુખ્ય કરતો ચાલું. આ અવસરને યોગ્ય આ જ મારે કર્તવ્ય બની રહ્યો. એમ વાતવાતમાં હાસ્ય-મશ્કરી-દુરાગ્રહ, ભય-દીનતા-ચાપલુસી, તેમજ ક્ષુદ્ર ભોગોના આનંદ-રતિ અને નજીવા અનિષ્ટમાં ઉદ્વેગ-અરતિ વગેરે ક્ષુદ્રભાવોને દબાવતો રહી ગાંભીર્ય-તત્વાનુસારિતા-સદ્દુરુચિ, નિર્ભયતા-નિષ્કામતા, દેવતાઈ જેવા વિષયભોગો પ્રત્યે પણ વૈરાગ્ય-વિરક્તિ તથા અનિષ્ટ વિષયોમાં ધીરતા...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ ઉમદા સાત્ત્વિક ભાવો જ માનવભવે ઉચિત છે, કર્તવ્ય છે, તો એને કેળવતો ચાલું.

વળી, માનવભવ એટલે એવી વિશિષ્ટ બુદ્ધિશક્તિનો અવતાર છે, કે જે શક્તિ અસંખ્ય જીવજંતુ-જનાવરને નથી મળી. તો આ વિશિષ્ટ બુદ્ધિશક્તિનો સોનેરી અવસર મળ્યા પછી એને ઉચિત એ બુદ્ધિશક્તિનો વિશિષ્ટ ઉત્તમ ઉપયોગ કરી લેવો એ જ હોય. તો મને મળેલી આ અવ્વલ બુદ્ધિશક્તિથી ડોચરા છોલવાનું અર્થાત્ તુચ્છ જડના વિચારો-મનોરથો-યોજનાઓ ઘડવાનું બંધ કરી વારંવાર મારા આત્માના હિતાહિતનો વિવેક, હેય-ઉપાદેયની વિચારણા, પરમાત્માના અનેકાનેક ગુણો-સુકૃતો-ઉપકાર અને એમના અચિંત્ય અનંત પ્રભાવનું ચિંતન-ધ્યાન, તેમજ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ કહેલાં જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વ, સ્યાદ્વાદાદિ સિદ્ધાન્ત તથા સમ્યગ્દર્શનાદિ મોક્ષમાર્ગનું ચિંતન કર્યા કરું, સંયમના મનોરથ તથા આત્મોદ્ધારની યોજનાઓ ઘડતો રહું.

આમ, આ અને બીજી રીતે માનવભવમાં મળેલા સોનેરી અવસર પરખી એને એને ઉચિત દોષ-ત્યાગ તથા ગુણસાધનાઓ વિચારતા રહેવું. વહેલી પ્રભાતની આ વિચારણા હૃદયપરિવર્તન અને જીવન પરિવર્તન કરી ઉચ્ચ-ઉમદા-સાત્ત્વિક જીવનસરણીને અવકાશ આપે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૩, અંક-૪૭, તા. ૧૬-૮-૧૯૭૫

૩૧) જિનપૂજા માટેની ભવ્ય પ્રેરણા

જિનેશ્વર ભગવાનની પૂજા એ જીવનનું ઉચ્ચ કર્તવ્ય છે, જીવનનો એક લહાવો છે. સાધુજીવનમાં જિનેશ્વર ભગવાનની ભાવપૂજા અર્થાત્ જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર અથાગ રાગ સાથે એમની આજ્ઞાનું સંપૂર્ણ પાલનરૂપ સર્વવિરતિ ચારિત્રની સાધના એ કર્તવ્ય બને છે, ત્યારે ગૃહસ્થ જીવનમાં ભગવાનની દ્રવ્ય પૂજા એ મુખ્ય

કર્તવ્ય છે. દ્રવ્યપૂજા એટલે ગૃહસ્થનાં પોતાનાં ચંદન-પુષ્પ-વરખ-અલંકાર-ધૂપ-દીપ વગેરેથી પૂજા. અલબત આમાંથી પોતાની આર્થિક સ્થિતિ પ્રમાણે શક્ય હોય એવાં અને એટલાં પોતાનાં દ્રવ્ય પરમાત્માની પૂજામાં અર્પિત કરાય; પરંતુ ગૃહસ્થ હૃદયથી ભગવાનની દ્રવ્યપૂજાનો લંપટ હોય, જેટલી બને એટલી વધુને વધુ દ્રવ્યપૂજાના લાભ લેવાની લાલસાવાળો હોય. સવાલ થાય,

દ્રવ્યપૂજાની આટલી બધી લાલસા શા માટે ?

એટલા માટે કે પહેલું તો એ સમજે છે કે આ મનુષ્ય જીવન અને બીજી અનેક પ્રકારની પુણ્યાઈ મળી છે એ ભગવાનના પ્રતાપે; ભગવાને કહેલ ધર્મકષ્ટ ભાવથી ઉઠાવ્યાં, યા ધર્મમાં દ્રવ્ય ખરચ્યા, એના પ્રતાપે અહીં પુણ્યાઈ મળી છે. નીચી ગતિઓમાંથી ઊંચે ચડતાં આટલા ઊંચા મનુષ્યભવ સુધીના થાળા ઉપર આવી પહોંચ્યા એમાં પ્રભુનો ઉપકાર છે, એ ખ્યાલમાં હોય તો એની કૃતજ્ઞતારૂપે પોતાનાં સારાં દ્રવ્યોથી પ્રભુની પૂજા કરવાનું મન જરૂર થાય.

આજે કેટલાય શ્રાવકો પ્રભુનાં દર્શનથી પતાવે છે. પૂજાની એમને અતિ જરૂરિયાત જ નથી લાગતી. ત્યારે કેટલાક કહે છે ‘અમારી પાસે પૂજા કરવા જેટલો સમય જ નથી.’ ખરી રીતે આવા આત્માઓના દિલમાં પ્રભુના અથાગ ઉપકારનો ખ્યાલ જ નથી, અને જો ખ્યાલ છે તો હૈયે પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા વસી નથી. નહિતર જો પ્રભુના અનન્ય અને અથાગ ઉપકાર યાદ કરી કરી હૈયું લયબચ ભીનું થતું હોય, ક્યારેક ‘ક્યાં એ નીચી ગતિઓની દુર્દશા ! અને ક્યાં આ ઉચ્ચ ગતિનો બુદ્ધિ સંપન્ન આર્ય માનવ અવતાર મળવામાં પ્રભુનો અદ્ભુત ઉપકાર !’ એ વાત પર આંખમાંથી અશ્રુ પણ વહી ચાલતા હોય તો પ્રભુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દાખવવા હૈયું હરપળે ઝંખતું હોય; ને જ્યાં જ્યાં મોકો મળે ત્યાં ત્યાં તન-મન-ધનનો શક્ય ભોગ આપી કૃતજ્ઞતા બજાવતા ન રહેવાય ?

‘જ્યાં જ્યાં મોકો મળે’ એટલે ? એ જ કે દા.ત. કોઈને સલાહ આપવાનો અવસર આવ્યો તો મનને એમ થાય કે ‘લાવ, પ્રભુનો મારા પર અનંત ઉપકાર છે, તો પ્રભુનું કાર્ય ધર્મના ઉપદેશનો પ્રચાર, એને આગળ વધારું. આ ભાગ્યશાળીને જિનવચનાનુસાર સલાહ આપું. મારા પ્રભુએ મને આટલે બધે ઊંચો ચડાવવાનો અને કીડા મંકોડા કે પશુ પંખી કરતાં ઘણી ઊંચી બુદ્ધિશક્તિ-પુરુષાર્થશક્તિ પમાડવાનો અથાગ ઉપકાર કર્યો, તો હું પ્રભુનું આટલું કાર્ય ન કરું ? શા માટે સામાને પ્રભુવચનથી વિરુદ્ધ પાપ સલાહ આપું ? આમ વિચારી સગા દીકરા-દીકરીને પણ પ્રભુનાં વચનને અનુસારે સલાહ-શિખામણ-હિતશિક્ષા અપાય. તો બીજા માટે તો પૂછવાનું જ શું ?

બસ, આ રીતે પ્રભુના ઉપકારને ભીના હૃદયે ભીની આંખે યાદ કરી પ્રભુની પૂજા રોજ કરાય, ને પૂજા માટે રોજ પોતાની ભરપૂર વસ્તુઓ લઈ જવાય. એનો પ્રશ્ન આવે છે, કે-

પ્ર.- મુનિરાજને વહોરાવીએ એનો તો એમને ઉપયોગ છે, પરંતુ પ્રભુને આપણાં દ્રવ્ય ધરીએ એનો એમને કશો ઉપયોગ નથી, પછી શી રીતે એ ધરવાનો ભાવ જાગે ?

ઉ.- આ ટૂંકી દૃષ્ટિનો પ્રશ્ન છે. દૃષ્ટિ લાંબી કરીને જોવાય તો દેખાય કે મુનિરાજને કશો ઉપયોગ ન હોય એવું પણ કેટલુંય થાય છે. દા.ત. મુનિના નગર પ્રવેશના સામૈયાનો એમને પોતાના સંયમ જીવન માટે શો ઉપયોગ છે ? વ્યાખ્યાનની સારી સુશોભિત પાટનો, ગુરુગુણગીતનો, પાટ પર જરિયાન છોડ વગેરેનો એમને શો ઉપયોગ છે ? છતાં સેંકડો હજારો રૂપિયા ખરચી એ કેમ થાય છે ? કહો શ્રાવકની પોતાના દિલની સુંદર ગુરુભક્તિ ગુરુ વડાઈ કરવાની ભાવનાથી એ થાય છે. બસ, એ રીતે પ્રભુના અઢળક ઉપકારને ભીના હૃદયે યાદ કરી પ્રભુની ભક્તિ પ્રભુની વડાઈ કરવાની ભાવનાથી એમાં પોતાનાં કિંમતી દ્રવ્યોનો ઉપયોગ થાય. વળી પ્રભુના આવા સારા પૂજકો હોય તો બીજાઓનાં દિલમાં પ્રભુ પ્રત્યે ભાવ વધે છે. એમ પ્રભુનો પ્રચાર થાય છે. મનને એમ થાય કે ‘અહો ! પ્રભુએ મારા પર અથાગ ઉપકાર કર્યો છે, તો આવા મારા ઉપકારી પ્રભુને અનેકોના દિલમાં વસાવવા શક્ય એટલો ભોગ આપું, એવાં આયોજનો કરું.

વળી, આ દ્રવ્યભક્તિ પણ કરાય એટલી ઓછી લાગે, તેથી એ વધુને વધુ કર્યે જવાની લાલસા રહે. આમાં માત્ર કૃતજ્ઞતા બજાવવાનો જ આશય નહિ, કિન્તુ મનને એમ રહે કે જેમ જેમ ભોગ આપીને પ્રભુની ભક્તિ કર્યે જાઉં તેમ તેમ મારું હૃદય પરમાત્માની વધુને વધુ નિકટ થતું જાય. એમ કરતાં એક એક દિ’ નિકટતા વધી જતાં સંસાર પડતો મૂકી પ્રભુના પંથે વિચરવા લાગી જાઉં, ને એમાં ય નિકટતા વધારવા ‘મારા ઉપકારી પ્રભુએ ધોર તપ-સંયમ-ધ્યાન સાધ્યાં, તો હું શક્ય એ સાધું. એમ કરતાં કોઈ ધન્ય ઘડીએ પ્રભુના સાથે અભેદભાવ ઊભો થઈ જાય અને જીવ શિવ બને, આત્મા પરમાત્મા બને.

ભોગ આપીને નિત્ય દ્રવ્યપૂજા કરાય તેમજ એની વિશેષ વિશેષ લાલસા રખાય એના પરિણામે આ સિદ્ધિ છે માટે એનો ખૂબ ખપ કરવો જોઈએ.

૩૨ પર્યુષણા મહાપર્વનાં મહત્વની એક અમૂલ્ય દૃષ્ટિ

જૈન સંઘના પ્રાણભૂત પર્વોની આરાધનામાં પર્વાધિરાજ પર્યુષણાની આરાધનાનું અનેક દૃષ્ટિએ મહત્વ છે. એમાં આ પર્યુષણા મહાપર્વનું એક મહત્વ આત્મામાં યોગદૃષ્ટિનો પ્રવેશ કરી યોગનાં બીજ સ્થાપિત કરવાનું સંગ્રહીત કરવાનું છે. એ કેવી રીતે એનો આછો વિચાર અહીં કરીએ. આ વિચાર એટલા માટે છે કે મહાપર્વના આઠ દિવસ પણ યોગદૃષ્ટિનો અનુભવ કરે તો એના આત્મામાં પડેલા સંસ્કાર પછીના સમયમાં જાગ્રત થઈ થઈ યોગદૃષ્ટિના ઝબકારાથી હૃદયને અજવાળે. તેથી મોહ માયાનાં બંધન અને કષાયોના અંધકાર મોળાં પડે જેથી માનવજીવન તદ્દન રદી બનતું અટકે. આ સાથે એમ યોગબીજોનો સંગ્રહ-સ્થાપન થાય એમાંથી યોગના અંકુર-નાળ-પત્ર-પુષ્પ જન્મી યોગનો પાક ઊતરે. જન્મોની સાધના ઉત્કૃષ્ટ યોગદૃષ્ટિએ પહોંચાડી અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ પહોંચાડી અને ઉત્કૃષ્ટ યોગ પ્રાપ્ત કરાવી કેવળજ્ઞાન અને મોક્ષ અપાવે છે.

પર્યુષણા મહાપર્વની આરાધના આની પાયાભૂત યોગદૃષ્ટિ-પ્રવેશ અને યોગબીજને સંગ્રહ કરી આપે છે. તે આ રીતે,-

‘શ્રી યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચય’ શાસ્ત્ર કહે છે, જીવ જ્યારે ઓઘદૃષ્ટિમાંથી બહાર નીકળે છે, અર્થાત્ સર્વ જીવ સામાન્યને જે નકરી પૌદ્ગલિક દૃષ્ટિ અર્થાત્ સંસાર સુખની જ દૃષ્ટિ પ્રવર્તતી હોય છે, એનો ત્યાગ કરે છે ત્યારે એનામાં યોગદૃષ્ટિ ઊભી થાય છે. ઓઘદૃષ્ટિ કાયાની જ બોલબોલા તરફ જુએ છે, ત્યારે યોગદૃષ્ટિ આત્માના હિત તરફ ઝુકે છે. એ માટે અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-બ્રહ્મચર્ય-અપરિગ્રહ એ પાંચ યમ-સંયમની અભિલાષાની આવશ્યકતા રહે છે; તેમજ આત્મહિત સાધના પ્રત્યે અનાદિથી ચાલી આવતા ખેદ થાક કંટાળાનો ત્યાગ અને તત્ત્વ પ્રત્યેના દ્વેષ-અરુચિનો ત્યાગ જરૂરી હોય છે.

પર્યુષણા-મહાપર્વ આ બધું સુલભ કરી આપે છે. પર્વના આઠે દિવસમાં રોજ ઉભયટંક પ્રતિકમણ, ત્રિકાળ જિનદર્શન-પૂજા, શક્તિ ફોરવીને તપસ્યા, દાન-શીલ, વ્યાખ્યાન શ્રવણ અને આરંભ-સમારંભો વગેરેનો ત્યાગ થાય, એથી સ્પષ્ટ આત્મહિતની દૃષ્ટિ પોષાય છે, દૃષ્ટિ આત્માનું હિત સાધવા તરફ કેન્દ્રિત રહે છે. અલબત્ત આમાં લોક વાહવાહ કે સંસારસુખ મેળવવાનું જરાય લક્ષ્ય ન રહેવું જોઈએ. નહિતર ઘરના બળ્યા વનમાં ગયા, વનમાં લાગી આગ જેવું થાય.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૭૫

મહાપર્વની ઉક્ત સાધનાઓમાં સહેજે સહેજે અહિંસાદિ યમની સાધના ગર્ભિત રહે છે. તેમજ એ સાધનાઓ કોઈને દેખાડવા નહિ, પણ પોતાની હોંશથી કરે છે એટલે એ સાધનાઓ કરવા પહેલેથી થાક-કંટાળો હોતો નથી તેથી ખેદ નામનો ક્રિયાદોષ નડતો નથી. વળી મહાપર્વમાં ભરચક સમય વ્યાખ્યાન શ્રવણ મળે છે એથી તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ-આકર્ષણ થવાથી અનાદિનો તત્ત્વદ્વેષ પણ પલાયન થઈ જાય છે.

એટલે જ પર્યુષણા પર્વનું આ મહત્વ સમજી પર્વની ભરપુર આરાધના કરી લેવી જોઈએ, અને એ કરતાં કરતાં આ પાકું લક્ષ્ય રહે કે,

(૧) મારી અનાદિની વિષમય ઓઘદૃષ્ટિ આંધળી ભૌતિક પૌદ્ગલિક સુખ દૃષ્ટિ નષ્ટ થઈ જાઓ, અને યોગદૃષ્ટિ-આત્મદૃષ્ટિ જાગતી રહો.

(૨) જીવનમાં અહિંસા-સત્ય વગેરેની ખૂબ ખૂબ ઈચ્છા સળવળતી રહો.

(૩) આત્મહિતની સાધના પ્રત્યે ક્યારેય ખેદ-કંટાળો-અભાવ ન આવો, ન કરી શકું એ મારી કમનસીબી પણ કર્તવ્ય એ જ; એ જ તારણહાર, એ ભાવના બની રહો.

(૪) તત્ત્વની વાત શાસ્ત્ર-સિદ્ધાન્તની વસ્તુ પર જરાય દ્વેષ અણગમો ન રહો.

આ સાધનાઓ વિશુદ્ધપણે કરવાની કહી એમાં કષાયસંજ્ઞાની અટકાયત પણ જરૂરી કહી તેથી જીવો પ્રત્યે ક્ષમાપના અને જીવનમાં સેવેલા ૧૮ પાપસ્થાનકોનો બળતા હૃદયે પશ્ચાત્તાપ પણ ખાસ ન ભૂલાય.

આમ મહાપર્વમાં યોગદૃષ્ટિ પ્રવેશ સાથે યોગનાં પાંચ બીજોનો સંગ્રહ પણ સુલભ બને છે. ૫ યોગબીજ આ,-

(૧) જિનેશ્વર વીતરાગ પરમાત્માનું પ્રસન્નમને ચિંતન, વંદના, પૂજન, ગુણગાન વગેરે વિશુદ્ધપણે એટલે કે અત્યંત કર્તવ્ય બુદ્ધિથી થાય, આહારાદિ અને કોધાદિ સંજ્ઞાઓ રોકીને થાય, દુન્યવી ફળની લેશ પણ આશા વિના થાય.

(૨) આચાર્યાદિ મુનિઓની ભક્તિ-વૈયાવચ્ચ-સત્સંગ-ઉપાસના પણ એ જ વિશુદ્ધ રીતે થાય.

(૩) સહજ-સ્વભાવિકપણે સંસાર પર વૈરાગ્ય રહે.

(૪) વિવિધ વ્રત-નિયમ-અભિગ્રહો આદરાય.

(૫) શાસ્ત્રોનાં લેખન-સંરક્ષણ-વાચના કરાવાય, દાન કરાય, શાસ્ત્રાધ્યયન કરનારને સહાય-ઉત્તેજન-પુરસ્કાર કરાય.

પર્યુષણા મહાપર્વમાં (૧) તીર્થંકર ભગવાનનાં ચરિત્ર સાંભળવા મળે છે

૭૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

એટલે સહેજે પહેલું યોગબીજ વીતરાગ પરમાત્માનું ચિંતન લાધે તથા મહાપર્વમાં દેવદર્શન-પૂજન સ્તવન ભરચક મળે જ છે, (૨) મુનિઓનો સત્સંગ-વૈયાવચ્ચનો સારો લાભ મળે છે; (૩) પર્યુષણા કર્તવ્યો, વાર્ષિક કર્તવ્યો, જિનચરિત્રો, મહર્ષિચરિત્રો વગેરેનાં ભરચક શ્રવણ મળતાં સહેજે સંસાર પર વૈરાગ્યભાવ પ્રગટે છે. (૪) પર્વારાધનામાં અનેક વ્રત-નિયમ-અભિગ્રહો લેવાય છે; અને (૫) કલ્પસૂત્ર આદિની ઊછરામણી બોલીને શાસ્ત્ર-વાચના કરાવવાનો લાભ મળે છે, એ શક્ય નહિ, તો શાસ્ત્રપૂજન, તથા શાસ્ત્રશ્રોતાને પ્રભાવના કરવાનો કે એમાં ફાળો આપવાનો લાભ મળે છે.

માટે મહાપર્વ આરાધતાં આ પણ પાકું લક્ષ રહે કે,-

(૧) વીતરાગ પ્રભુનું વારંવાર પ્રસન્નમને ચિંતન રહ્યા કરે. તે પણ પોતાના રાગ-દ્વેષ, કામ-ક્રોધ-લોભ, મદ-માયાદિ દોષો ઘટતા આવે એ લક્ષ્યથી. (૨) નવરા પડ્યા ને સાધુસંપર્ક સધાય; એમની સેવા કરાય; (૩) સંસારસુખો પ્રત્યે ગ્લાનિ કેળવાય, કેમકે એ જ પાપો કરાવનારા છે. (૪) નાના-મોટા નિયમો લેવાય, અને (૫) શાસ્ત્ર-ઉપાસના એક યા બીજી રીતે કરાતી રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૧, તા. ૬-૯-૧૯૭૫

૩૩ અરિહંત પરમાત્માના ઉપકારનું ભવ્ય આલંબન

માનવ અવતાર એ મનના રોગો કાઢવા માટેની એક ભવ્ય હોસ્પિટલ છે. એમાં પરમાત્માના અનંત ઉપકારનું આલંબન લેવું એ એક રામબાણ દવા-ઉપચાર છે. ઉચ્ચ માનવ ભવ, અને દીર્ઘ આયુષ્ય આરોગ્ય વગેરેની વિવિધ પુણ્યાઈ તથા ધર્મશાસન એ પ્રભુજીનો અનંત ઉપકાર છે. પરમાત્માના આપણા પરના અથાગ ઉપકારનો મગજ પર ખ્યાલ રાખીએ તો (૧) કૃતજ્ઞભાવ જાગ્રત રહેવાથી (૨) કૃતજ્ઞતા અદા કરવા પોતાનાં કિંમતી દ્રવ્યોથી પ્રભુની નિત્ય પૂજા થાય; એમ (૩) બીજાને સલાહ - શિખામણ અપાય તે પાપની નહિ, પણ પ્રભુના વચનને અનુસરીને અપાય; કેમ કે પ્રભુનો જ્યારે આપણા પર આટલો બધો ઉપકાર છે તો આપણે પ્રભુની આટલી સેવા તો કરીએ કે પ્રભુની આજ્ઞાનુસારજ સલાહ દઈએ. વળી પરમાત્માનાં ઉપકારનું મનમાં આલંબન લેવાથી જીવનમાં કેટકેટલી પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન, હૂંફ-આશ્વાસન મળે છે એ જોઈએ.

ક્ષમાશીલતા :- આજના નિઃસત્વ અને રાંકડા-સાંકડાં મનમાં કોઈની જરાય ભૂલ નથી ખમાતી. મનમાં ગુસ્સો ઊઠી આવે છે. ભલે કદાચ બહાર ન આવે તો ય મનોમન આવા વારંવારના ગુસ્સાથી એના કુસંસ્કાર દઢ થાય છે. તેથી અંતકાળે પણ કશુંક અજુગતું લાગતાં ગુસ્સો ઊઠી આવે છે, ને ભવાંતરે તો એના દુઃખદ ફળ છે જ. ગુસ્સામાં પરભવનું આયુષ્ય બંધાયું તો ગુસ્સાના આર્તધ્યાનમાં જીવ તિર્યચ ગતિમાં કે ગુસ્સાના રૌદ્ર ધ્યાનમાં નરક ગતિમાં ય ચાલ્યો જાય !

આવો ગુસ્સાનો સ્વભાવ બદલવો જોઈએ તે માટે વિચારાય કે ‘અહો ! પ્રભુએ મને આટલે બધે ઊંચે લાવવામાં અને કેટલીય વાતની પુણ્યાઈ પામવામાં મારા પર અથાગ ઉપકાર કર્યો, તો પછી મારે, એ પ્રભુની રીતરસમથી જીવન જીવવું ? કે ઊલટી રીતરસમથી ? પ્રભુએ ભયંકર ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવો કરનાર ઉપરે ય લેશે પણ ગુસ્સો ન કરતાં, ક્ષમાના ને કડૂણાનાં મેહ વરસાવ્યા તો મારે પણ એ ઉપદ્રવોની અપેક્ષાએ મામુલી પ્રસંગોમાં તો જરૂર ગુસ્સો ન કરતાં ક્ષમા-સમતા-કડૂણા દાખવવી જોઈએ. કોઈ ક્ષમાશીલ માણસ સાડું કમાયા પછી પત્નીને ભરચક ધન આપી દે, ને કહે ‘જુઓ તમે પણ મારી માફક ક્ષમા શીલ બનજો, તો એ પત્નીને એમ થાય છે કે ‘અહો ! પતિ મને આટલું બધું ધન આપવાનો અથાગ ઉપકાર કરે છે, મારે પણ એમના જેવા નહિ, તો થોડા પણ ક્ષમાના સ્વભાવને કેળવવો જોઈએ. એક પત્ની જો આ કરે તો પ્રભુના અથાગ ઉપકારને પામેલા મારે પ્રભુની ચાલે ક્ષમા અપનાવવી જ જોઈએ ને ?

આમ પ્રભુના ઉપકારના આલંબને ગુસ્સાના સ્વભાવને મોળો પાડી શકાય.

પ્રભુની નમ્રતા :- આ જ રીતે પ્રભુના ઉપકારના આલંબને અભિમાનને ઓગળી નંખાય. મહાવીર પ્રભુએ ચાહીને અનાર્ય દેશમાં જઈ અનાડીઓનાં અપમાન-તિરસ્કાર સહ્યાં, ત્યાં મનમાં જરાય અભિમાન ન લાવ્યા કે “હું જન્મતાં મેરૂને ડોલાવનાર અથાગ બળવાળો ને વળી ઈન્દ્રો મારા સેવક, તું મને શું સમજે છે ? મારું અપમાન ? તે ય વગર વાંકે ? ના, આવું કશું અભિમાન પ્રભુ મનમાં ન લાવ્યા. પ્રભુએ તો મહા લઘુતા નમ્રતા-મૂઠુતા રાખી. તો મારે પણ મારા અનંત ઉપકારી પ્રભુની એ ચાલે ચાલવાનું. કરદાન પત્ની વિનમ્ર પતિના અથાગ ઉપકારને નજર સમક્ષ રાખી આ વિચાર પર પતિની સારી રીતરસમમાં મિક્સ થઈ જાય છે કે એમણે ઘણો બધો ઉપકાર કર્યો તો હું આટલું ન કરું ? ”

સહનશીલતા :- અથવા જેમ બાપનો મોટા દીકરા પર અથાગ ઉપકાર હોય, તો કદરદાન દીકરો નાના ભાઈઓની ભૂલભાલને ગુસ્સો કે અભિમાન કર્યા વિના ગળી ખાય છે, તેમ મારે પણ મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુના બાળક સમા

માનવબંધુની ભૂલભાલ-ખામી ખમી ખાવી જોઈએ. એના પર મારાથી ગુસ્સો અભિમાન ન કરાય કેમકે એ મારા પ્રભુના ધર્મને માથે ધરનારા છે. મારા માનવબંધુ મારા પ્રભુના બાળક છે, મારે સગાભાઈ જેવા છે. એમની સામે અભિમાન શું ?

ત્યાગ-તપ-દાન-શીલ :- એમ જીવનમાં ત્યાગ-તપ કરવાનું મન ન થતું હોય તો આ પ્રેરણા લેવાય કે ‘મારે આ ઉચ્ચ આર્ય માનવભવ અને ધર્મશાસન સુધી આવી પહોંચવામાં પ્રભુને મારા પર અથાગ ઉપકાર છે, અને પૂર્વ પુરુષોએ ત્યાગ-તપ વગેરે આચરીને જ આજ મારા સુધી ધર્મશાસન પહોંચાડ્યું છે. ત્યાગ-તપ-દાન-શીલ સંયમ વગેરે સાધના ન ચાલતી રહી હોય તો ધર્મશાસન લોપ પામી ગયું હોત. તો મારી પણ ફરજ છે કે મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુનું ધર્મશાસન હજુ આગળ વહેતું રાખવામાં ફાળો આપવો જોઈએ ને એ માટે મન મારીને પણ ત્યાગ-તપ-દાન-શીલ વગેરે સાધના કરતા રહેવું જોઈએ; નહિતર હું અપરાધી ગણાઉં, હું એ ન આચરું તો મારા સંતાનમાં શાસન ન ચાલે.’

સંત-સમાગમ :- એમ, સાધુ-સમાગમની ને સાધુઓની સેવાની પ્રેરણા એમ લેવાય કે સાધુઓ ગામે ગામ ફરીને મારા પ્રભુના શાસનની અદ્ભુત પ્રભાવના કરે છે, પ્રચાર ટકે છે. તો મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુનું શાસન ચલાવનારા સાધુ મહારાજનો તો મારે મુખ્ય સમાગમ જોઈએ, વધુ સંપર્ક એમનો રાખાય; ને એમની મારે ભરપૂર સેવા કરવાની.

શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય :- એમ જિનવાણી-શ્રવણ તથા શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયની પ્રેરણા લેવા એમ વિચારાય કે ‘મારે આટલે ઊંચે આવવામાં પ્રભુનો મુખ્ય ઉપકાર છે, તો પ્રભુની વાણી મારે રોજ સાંભળવી જોઈએ. અહીં દીર્ઘ આયુષ્યનો મોટો સમય મને પ્રભુના ઉપકારે મળ્યો, તો એમાંથી થોડો સમય પણ મોટા ઉપકારી પ્રભુના શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયને આપું ? એમ પ્રભુના પ્રતાપે અહીં ધન પામ્યો તો એમાંથી થોડુંક પણ પ્રભુની ભક્તિમાં, પ્રભુના ધર્મક્ષેત્રોમાં ન ખરચું ? માનો કે બાપે ૨૦ લાખનો દલ્લો દીકરાને સોંપી દીધા પછી બાપને અડધો કલાક દેવાની વાત આવે યા સો રૂપિયા દેવાની વાત આવે ત્યારે દીકરો કહે મારી પાસે સમય નથી, પૈસા નથી, ‘તો એ દીકરો કૃતદન ગણાય. એમ હું પણ પ્રભુ પ્રત્યે એવો ગણાઉં માટે એવા અપરાધી ન બનવા મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુને અને પ્રભુના શાસનની આરાધનાને મારે તન-મન-ધન-સંયમનો પૂરો ભોગ આપવો જોઈએ, એમાં જ મારા જીવનની ધન્યતા છે.

પ્રભુના આપણા પરના અથાગ ઉપકારના આલંબને આવી રીતે પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન લેવાય અને જીવનમાં તેવી તેવી ધર્મ સાધનામાં પ્રવૃત્તિ-ઉત્સાહ વધે એમાં આત્માનું ઉત્થાન રહેલું છે.

૩૪ પ્રભુના ઉપકારના આલંબને જીવન-ઉત્થાન

ગત લેખમાં એ જોયું કે અરિહંત ભગવાનનાં આપણાં પરના અથાગ ઉપકારના આલંબને (૧) કૃતજ્ઞભાવ જાગ્રત રહેવાથી (૧) કૃતજ્ઞતા અદા કરવા આપણાં પોતાનાં કિંમતી દ્રવ્યોથી પ્રભુની નિત્ય પૂજા થાય; એમ (૨) બીજાને સલાહ-શિખામણ અપાય તે પાપની નહિ, પણ પ્રભુનાં વચનને અનુસરીને અપાય. કેમ કે, પ્રભુનો જ્યારે આપણા પર આટલો બધો ઉપકાર છે તો આપણે પ્રભુની આટલી સેવા તો કરીએ. હવે આગળ આવા જ બીજા મુદ્દા જોઈએ.

પ્રભુના અથાગ ઉપકારનું આલંબન લેવાથી જીવનમાં કેટકેટલીય પ્રેરણા-પ્રોત્સાહન હુંફ-આશ્વાસન મળે છે એ જોઈએ.

આજના નિઃસત્વ અને સાંકડા મનમાં કોઈની જરાય ભૂલ નથી ખમાતી, મનમાં ગુસ્સો ઊઠી આવે છે. ભલે ગુસ્સો કદાચ બહાર ન બતાવાય તો ય આવા વારંવારના ગુસ્સાથી એના કુસંસ્કાર દૃઢ થાય છે, તે અંતકાળે પણ કશુંક અજુગતું લાગતાં ગુસ્સો ઊઠી આવે છે, ને ભવાંતરે તો એનાં દુઃખદ ફળ છે જ. ગુસ્સામાં આયુષ્ય બંધાયું હોય તો ગુસ્સાના આર્તધ્યાનમાં જીવ તિર્થંચ ગતિમાં કે ગુસ્સાના રૌદ્રધ્યાનમાં નરક ગતિમાં ય ચાલ્યો જાય. આવો ગુસ્સાનો સ્વભાવ બદલવો જોઈએ, તે માટે આ વિચારાય, કે ‘અહો ! પ્રભુએ મને આટલે બધે ઊંચે લાવવામાં અને કેટલીય વાતની પુણ્યાઈ પામવામાં મારા પર અથાગ ઉપકાર કર્યો, તો પછી મારે એ પ્રભુની રીતરસમથી જીવન જીવવું ? કે ઊલટી રીતરસમથી ? પ્રભુએ ભયંકર ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવો કરનાર ઉપર પણ લેશ પણ ગુસ્સો ન કરતાં ક્ષમાના કરુણાના મેહ વરસાવ્યા, તો મારે પણ એ ઉપદ્રવોની અપેક્ષાએ મામુલી પ્રસંગોમાં તો જરૂર ગુસ્સો ન કરતાં ક્ષમા-સમતા-કરુણા દાખવવી જોઈએ. કોઈ ક્ષમાશીલ માણસ સારું કમાયા પછી પત્નીને એમ થાય છે કે ‘અહો ! પતિ મને આટલું બધું ધન આપવાનો અથાગ ઉપકાર કરે છે તો પછી હું એનો બદલો તો શું વાળી શકીશ, પરંતુ કમમાં કમ મારે એમની ચાલે ચાલવું જોઈએ, મારે પણ એમના જેવા નહિ તો થોડા પણ ક્ષમાના સ્વભાવને કેળવવો જોઈએ.’ એક પત્ની આ કરે, તો પ્રભુના અથાગ ઉપકારને પામેલા મારે પ્રભુની ચાલે ક્ષમા અપનાવવી જ જોઈએ ને ?’ આમ પ્રભુના ઉપકારના આલંબને ગુસ્સાના સ્વભાવને મોળો પાડી શકાય.

આ જ રીતે પ્રભુના ઉપકારના આલંબને અભિમાનને ઓગાળી નખાય. મહાવીર પ્રભુએ ચાહીને અનાર્ય દેશમાં જઈ અનાડીઓનાં અપમાન - તિરસ્કાર સહ્યા, ત્યાં મનમાં જરાય અભિમાન ન લાવ્યા કે ‘હું જનમતાં મેરુને ડોલાવનાર અથાગ બળવાળો, ને ઈન્દ્રો મારા સેવક, તું મને શું સમજે છે ? મારું અપમાન ? તે ય વગર વાંકે ?’ ના, આવું કશું અભિમાન પ્રભુ મનમાં ન લાવ્યા. પ્રભુએ તો મહા લઘુતા-નમ્રતા-મૃદુતા રાખી તો મારે પણ મારા અનંત ઉપકારી પ્રભુની એ ચાલે ચાલવાનું. કદરદાન પત્ની વિનમ્ર પતિના અથાગ ઉપકારને નજર સામે રાખી આ વિચારે પતિની સારી રીતરસમમાં મિક્સ થઈ જાય છે, કે ‘એમણે ઘણો બધો ઉપકાર કર્યો તો હું આટલું ન કરું ?’

અથવા બાપનો મોટા દીકરા પર અથાગ ઉપકાર હોય, તો કદરદાન દીકરો નાના ભાઈઓની ભૂલભાલને ગુસ્સો કે અભિમાન વિના ગળી ખાય છે, તેમ મારે પણ મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુના બાળક સમા સાધર્મિકની ભૂલભાલ ખમી ખાવી જોઈએ, ગુસ્સો અભિમાન ન કરાય. મારા પ્રભુના ધર્મને માથે ધરનારા છે માટે સાધર્મિક મારા પ્રભુના બાળક છે, મારે સગા ભાઈ કરતાં વિશેષ છે. એમની સામે અભિમાન શું ?’

એમ જીવનમાં ત્યાગ-તપ કરવાનું મન ન થતું હોય તો આ પ્રેરણા લેવાય કે ‘મારે આ ઉચ્ચ આર્ય માનવભવ અને જિનશાસન સુધી આવી પહોંચ્યામાં પ્રભુનો મારા પર અથાગ ઉપકાર છે, અને પૂર્વ પુરૂષોએ ત્યાગ-તપ વગેરે આચરીને જ આજ મારા સુધી જિનશાસન પહોંચાડ્યું છે. ત્યાગ-તપ-દાન-શીલ-સંયમ વગેરે સાધના ન ચાલતી રહી હોત તો જિનશાસન લોપ પામી ગયું હોત. તો મારી પણ ફરજ છે કે મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુનું શાસન હજી આગળ વહેતું રાખવામાં ફાળો આપવો જોઈએ, ને એ માટે મન મારીને પણ ત્યાગ-તપ દાન શીલ વગેરે સાધના કરતાં રહેવું જોઈએ; નહિતર હરામી ગણાઉં. હું એ ન આચારું તો મારા સંતાનમાં શાસન ન ચાલે.’

એમ સાધુસમાગમ-સાધુસેવાની પ્રેરણા એમ લેવાય કે ‘કોઈ સાધુઓ ભલે કદાચ કોઈ ત્યાગ-તપમાં ઢીલા તોય ગામેગામ ફરીને મારા પ્રભુનું શાસન એ પ્રચારે-ટકાવે છે. તો મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુનું શાસન ચલાવનારા સાધુ મહારાજનો તો મારે મુખ્ય સમાગમ જોઈએ, વધુ સંપર્ક એમનો રખાય, એમની મારે ભરપૂર સેવા કરવાની.’

એમ જિનવાણી શ્રવણ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયની પ્રેરણા લેવા એમ વિચારાય કે

‘મારે આટલે ઊંચે આવવામાં પ્રભુનો મુખ્ય ઉપકાર છે, તો પ્રભુની વાણી મારે રોજ સાંભળવી જોઈએ. અહીં દીર્ઘ આયુષ્યનો મોટો સમય મને પ્રભુના ઉપકારે મળ્યો, તો એમાંથી થોડો સમય પણ મારા ઉપકારી પ્રભુનાં શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયને ન આપું ? એમ પ્રભુના પ્રતાપે અહીં ધન પામ્યો, તો એમાંથી થોડું પણ પ્રભુની ભક્તિમાં પ્રભુના ધર્મક્ષેત્રોમાં ન ખરચું ? તો તો બાપે ૨૦ લાખનો દલ્લો દીકરાને સોંપી દીધા પછી બાપને ઠા કલાક દેવાની વાત આવે કે સો રૂપિયા દેવાની વાત આવે ત્યારે દીકરો કહે ‘મારી પાસે સમય નથી, મારી પાસે પૈસા નથી, ‘તો એ દીકરો હરામખોર ગણાય, એમ હું પણ પ્રભુ પ્રત્યે એવો ગણાઉં. માટે એવો હરામખોર ન બનવા મારા અથાગ ઉપકારી પ્રભુને અને પ્રભુના શાસનની આરાધનાને મારે તન-મન-ધન-સમયનો પૂરતો ભોગ આપવો જોઈએ.

પ્રભુના આપણા પરના અથાગ ઉપકારના આલંબને આવી આવી પ્રેરણા પ્રોત્સાહન લેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩, તા. ૨૭-૯-૧૯૭૫

૩૫) સંસ્કૃતિ એટલે શું ? સંસ્કાર સંપન્નતા શાથી ? માનવજીવનનાં કર્તવ્ય

સંસ્કૃતિ માનવને સંસ્કારી બનાવવા માટે છે, સંસ્કાર સંપન્ન કરવા માટે છે. શેના સંસ્કાર ? શું ખાનપાનના ? રંગરાગના ? ખૂબ ધન-માલ એકત્રિત કરવાના ? એશઆરામીના ? ના, આ બધી વાતમાં આગળ વધેલાને સંસ્કારી નથી કહેવાતો. એક પશુનેય આમાં હોશિયાર કરવામાં આવે મજેના મીઠાં મીઠાં જ ખાનપાનનું રસિયું બનાવાય, રંગરાગમગ્ન પરિગ્રહ કુશળ અને એશઆરામી પ્રિય બનાવાય, તો કોઈ પશુ સારા સંસ્કારવાળું બન્યું એમ નથી ગણાતું. તો મનુષ્ય આ બધી વાતમાં ચતુર બને એમાં એ સંસ્કારી બન્યો શી રીતે કહેવાય ?

સંસ્કારી તો ખાનપાન-રંગરાગના સંસ્કારને લઈને નહિ, પણ ત્યાગ-તપસ્યા-સંયમના સંસ્કારને લઈને બન્યો કહેવાય. હંસ, પોપટ સંસ્કારી પંખી કહેવાય. તે મોતીનો ચારો છે કે ફળાહાર કરે છે, માટે નહિ, કિન્તુ હલકો ચારો અધમ આહાર નથી કરતા માટે સંસ્કારી કહેવાય છે. એનો ત્યાગ કરે છે તેથી સંસ્કારી ગણાય છે. નહિતર તો ભલેને હંસ એક બાજુ મોતીનો ચારો ચરે, પણ બીજી બાજુ જો

એ દેડકાંની જેમ જીવડાં ખાતો હોય, કે પોપટ ભલે એક બાજુ ફળાહાર કરતો હોય પણ બીજી બાજુ જો એ કાગડાની જેમ માંસાહાર કે ગંદા અશુચિ પદાર્થોમાં મોં ઘાલતો હોય, તો એ હંસ કે પોપટ સંસ્કારી નહિ ગણાય. સંસ્કારી તો સારાં ભોજન કરવાને લીધે નહિ, પણ નરસાં ભોજનનાં ત્યાગને લીધે કહેવાય છે.

વડોદરા એમ્બેસેડોર હોટલમાં એક મોટો કાચબો એવો આવ્યો છે કે જે માત્ર શાકાહાર જ કરે છે, જીવડાને અડતો નથી; વળી તે પણ સૂર્યાસ્ત થયા પછી રાતના કશું ભોજન નહિ, કિન્તુ સવારે સૂર્યોદય પછી જ ભોજન; ને તે પણ હોટલ માલિક અગાશીમાં રાખેલા જિનમંદિર આગળ પરમાત્માની પૂજા ભક્તિ કરે તે સમયે પરમાત્માને ત્રણ પ્રદક્ષિણા અને નમસ્કાર કર્યા પછી જ ભોજન લે છે. હોટેલ માલિક શ્રી નગીનભાઈએ એને અગાશીમાં નાના હોજમાં રાખ્યો છે, અને એની આગળ કંદમૂળ વિનાનો શાકાહાર મૂકાવે છે તે આ રીતે કાચબો એનું દિવસ છતે જ ભોજન કરે છે. લોકોને ખબર પડતાં એને જોવા આવે છે, મુગ્ધ થઈ જાય છે કે ‘વાહ ! કાચબો કેવો સંસ્કારી !’

‘જો એ દહાડે ખાય એમ રાતના ખાતો હોત શાકાહાર કરે એમ માંસાહાર પણ કરતો હોત, ભક્ષ્ય શાકાહારની જેમ અભક્ષ્ય બટાટા વગેરે કંદમૂળને પણ આરોગતો હોત, પ્રભુને ભજ્યાં વિના જ ખાતો હોત, તો કોણ એને સંસ્કારી કહેત ? સંસ્કારી રાત્રિભોજન ત્યાગ, અભક્ષ્યત્યાગ, પરમાત્માને વંદન કર્યા સિવાય ભોજનત્યાગ...વગેરે ત્યાગને લઈને કહેવાય છે.

તો પછી માણસ પણ સંસ્કારી શાથી ગણાય ? યથેચ્છ ખાનપાનથી નહિ, પણ અભક્ષ્ય અનુચિત ભોજન-પાનના ત્યાગથી ગણાય ! યથેચ્છ રંગરાગથી નહિ પણ ઉદ્ભટ-અનુચિત-અમર્યાદિત રંગરાગના ત્યાગથી; નિરંકુશ એશઆરામીથી નહિ, પણ એના ત્યાગપૂર્વક પરમાત્મભક્તિ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયનો આદર કરવાથી જ સંસ્કારી ગણાય.

પર્યુષણા મહાપર્વનું આ જ મહત્ત્વ છે. માણસ વરસભર જંજાળી બન્યો રહ્યો હોય, યથેચ્છ ખાનપાન-રંગરાગ-એશઆરામી કરતો રહ્યો હોય, એ થોડા પણ એના ત્યાગમાં આવી વીતરાગ પરમાત્મા તરફ મન વાળનારો બને, એમનાં ઉત્તમ જીવન અને તત્ત્વને સાંભળનારો બને, ને એ રીતે સંસ્કારી થાય, મહાપર્વનું આયોજન છે ‘વરસભર કાંઈ ન કર્યું, ચાલ આ મહાપર્વના દિવસોમાં તો ત્યાગ કરું, સંયમ એ માટે પાળું, તપસ્યા કરું, ભગવાનનાં અને મહાપુરુષોનાં ચરિત્ર સાંભળું, તો જીવનમાં કાંઈક પામું. નહિતર એ વિના તો જિંદગી એળે જવાની, માનવના ખોળિયે નર્યું પશુજીવન જીવવાની મૂર્ખાઈ થવાની...’ આવી કોઈક શુભ

ભાવનાથી લાખો જૈનો પર્યુષણા પર્વાધિરાજની આરાધના કરે છે. નિર્મળ બ્રહ્મચર્ય, લીલોતરી ત્યાગ વેપાર-ધંધામાંથી નિવૃત્તિ રંગરાગત્યાગ, ઉપવાસોની તપસ્યા, અનુકંપાદિ દાન, તીર્થકરાદિ ચરિત્રશ્રવણ, પોષધ પ્રતિક્રમણ પાપોના પશ્ચાત્તાપ વૈર વિરોધ ત્યજી ક્ષમાપના, વગેરે સંસ્કાર ભરી ધર્મની ધૂમ પ્રવૃત્તિમાં લાગે છે.

અલબત આટલેથી જીવનની ઈતિકર્તવ્યતા નથી, પરંતુ જીવન આખું ય ત્યાગમય, તપોમય ભગવદ્ ઉપાસનામય અને તત્ત્વ ચિંતનમય બને એ જરૂરી છે; છતાં મહાપર્વ પૂરતી ત્યાગ પ્રધાન આરાધનાથી પણ જીવ સંસ્કારવાળો બને છે. એ સંસ્કારો આગળ જતાં એનામાં વિશેષ ત્યાગ-સંયમ-પરમાત્મભક્તિ વગેરે પ્રેરે છે. માત્ર, એટલું ધ્યાનમાં જોઈએ કે સંસ્કારિતા યથેચ્છ ને અનુચિત ખાનપાન, રંગરાગ અને એશઆરામીથી નહિ, કિન્તુ એના ત્યાગથી, સંયમથી અને વીતરાગ પરમાત્માની ભક્તિ, તેમજ એમના ત્યાગ વૈરાગ્ય ઉપદેશક શાસ્ત્રોના સ્વાધ્યાય-ચિંતન-ભાવના તથા ક્ષમાદિ ગુણોના અને દાનાદિ ધર્મના વિકાસથી છે.

માનવજીવનનાં આ ઉત્તમ કર્તવ્ય છે. આર્ય સંસ્કૃતિ-ભારતીય સંસ્કૃતિ-જૈન સંસ્કૃતિનું આથી જ મહત્ત્વ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૪, તા. ૪-૧૦-૧૯૭૫

૩૬ મદિરાપાનના ભયંકર અનર્થ : જૈન ધર્મના

તપના જ્વલંત પ્રભાવ

જૈન શાસ્ત્રો બતાવે છે કે શ્રી કૃષ્ણના સમયે ૪૮ ગાઉનાં વિસ્તારમાં પથરાયેલ દ્વારિકાની ભારે જાહોજલાલી હતી; પરંતુ દ્વૈપાયન દેવના પ્રકોપમાં એનો પ્રલય થયો. આ પ્રલયની આગાહી ૨૨ મા તીર્થંકર શ્રી નેમિનાથ ભગવાને પહેલેથી કરતાં એના મૂળમાં કારણ મદિરાપાનને બતાવેલ. એથી યાદવો મદિરાને પર્વતની ગુફાઓમાં પધરાવી આવેલા.

પરંતુ એકવાર શાંભ વગેરે રાજકુમારો ફરવા નીકળી પડેલા, તે યુવાનીના ઉન્માદમાં ત્યાં પહોંચી એ મદિરા પીને ઉન્મત્ત બની એક તાપસ દ્વૈપાયન ઋષિની મશ્કરીએ યડ્યા. તાપસે તેમ ન કરવા ઘણું સમજાવ્યા, પરંતુ મદિરામત્ત એ શાના સમજે ?

મદિરાપાન ભૂંડું. ઉન્મત્ત બનાવી વિવેક ભુલાવે, માણસાઈ ચૂકાવે, સદાચારો

ઉડાવે. મદિરામાં મસ્ત બની પરસ્પરની સ્ત્રીઓના ભોગ ઉડાવે છે, ન કરવાના કામ કરી બેસે છે.

ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીના રાજ્ય વખતે એક યુરોપિયન ઓફિસરે આવી જામબાપુ જાડેજા દરબારને રાતના દારૂ ઢીંચવાની આદત જોઈ રાતના તાકડો રચી જામબાપુને પ્રલોભન બતાવ્યું કે રાજ્ય કંપની સરકારને સોંપી દો તો તમને એ કાબેલ ઓફિસરો રાખી રાજ્ય ચલાવવામાં ખૂબ મદદગાર બનશે અને રાજ્યની જાહોજલાલી કરી આપશે. દારૂનાં નશામાં જાડેજાએ એ સ્વીકારી લઈ કબાલા પર સહી કરી આપી. યુરોપિયન કબાલો લઈ રાતોરાત ઉપડી ગયો. સવારે નશો ઊતરી જતાં પોતાની ભયંકર ભૂલ થયાનો ખ્યાલ આવ્યો દિવાનને વાત કરી.

જામબાપુના દિવાનની કમાલ કુનેહ.

દિવાન કહે આ તમે શું કર્યું? આમાં તો વખત જતાં કંપની સરકાર તમને નાલાયક ઠેરવી પદભ્રષ્ટ કરશે. ખેર ! હવે કબાલો કિંમત વિનાનો ઠરાવવા એક રસ્તો છે. કબાલાની તારીખની ચાર દિવસ પહેલાંની તારીખનો એક એવો આપની સહીથી ઢંઢેરો રાજ્ય દફતરે નોંધાવો કે રાત્રે મને દારૂ પીવાની આદત છે તેથી મારા રાતના કોઈને પણ આપેલાં વચન ફોક સમજવાં.

બસ, તેમ કરવામાં આવ્યું અને પાછળથી કંપની સરકાર દાવો કરવા આવી તો તે રદબાતલ થયો. દિવાનની કુનેહથી બચાવ મળી ગયો એ જુદી વાત, પણ મદિરાપાને પહેલાં તો છબરડો કેવો ભયંકર વળાવ્યો ! મદિરાપાન આત્માનું ભાન ભુલાવી લૌકિક બાબતમાં ય આવો કાતિલ અનર્થ કરે, તો પરલોક સંબંધમાં કેટલો ભયંકર અનર્થ ન ઊભો કરે ?

પેલા શાંબ આદિ રાજકુમારો મદિરામત્ત બનેલા સમજાવ્યા ન સમજ્યા. ઋષિની મશ્કરી કરતા રહ્યા ત્યારે દ્વૈપાયન ઋષિએ કોધાન્ધ બની શ્રાપ આપ્યો કે આ દ્વારિકાના લોકો આવા ઉદ્ધતોને પોષે છે, તો હું આખી દ્વારિકાનો નાશ કરીશ.

કુમારો ગભરાઈને ભાગ્યા, શ્રી કૃષ્ણને વાત કરી એમણે આવી ઋષિને મનાવવા ઘણું કર્યું પણ એ ન માન્યો ત્યારે નેમિનાથ પ્રભુ પાસે જઈ પૂછ્યું હવે બચાવ શી રીતે થાય ?

પ્રભુએ કહ્યું, ‘આ દ્વૈપાયન અનશન નિયાણું કરી મરીને દેવતા થશે, દ્વારિકા બાળવા આવશે, પરંતુ જ્યાં સુધી લોકો આયંબિલ (રુક્ષપ્રત સાથે એકટાણું) વગેરે તપસ્યા કરતા રહી બ્રહ્મચર્ય પાલન, પરમાત્મ-ભક્તિ-જાપ વગેરે કરતા રહેશે ત્યાં સુધી દેવતા એ ધર્મ તેજથી અંજાઈ ડઘાઈ જઈ કશું કરી શકશે નહિ.

દ્વૈપાયન દેવ થયો, ને અહીં લોકો તપસ્યા સાથે ધર્મસાધનામાં લાગી ગયા છે. બાર વરસ સુધી દેવે આકાશમાં આંટા માર્યા પણ લોકોના પ્રખર ધર્મ તેજમાં અંજાવો રહી કશું કરી શક્યો નહિ. છતાં બારે વરસે લોકો સમજ્યા કે હવે તો દેવતા સ્વર્ગસુખોમાં લીન બની ભૂલી ગયો હશે, તેથી હવે તપસ્યાદિ ધર્મમાં નકામા કૂચે મરવાનું ને સોસાઈ જવાનું શું કામ છે ?’ એમ સમજી લોકો ત્યાગ-તપસ્યા મૂકી રંગરાગમાં ઝુકાવ્યું. ત્યાં દેવતા હવે સ્ફુર્તિવાળો બની ગયો, અને આખી દ્વારિકાને ભડકે બાળી. એ કાંઈ ભગવાન તો હતો નહિ, એટલે કોધમાં અતિશય અંધ બનેલો નિર્દોષ જનતા કે અબોલ નિરપરાધી જનાવરો અને અસંખ્ય જીવજંતુ પર પણ દયા શાની કરે ? માત્ર, તપસ્યાદિ ધર્મની જવલંત સાધના ચાલુ હતી ત્યાં સુધી દેવ કશું કરી શક્યો નહિ.

અનંતા તીર્થંકર ભગવંતોનો આ ઉપદેશ છે કે ઉત્તમ માનવ અવતારમાં પશુસુલભ અધમ કૃત્યો, અધમ વિચાર-વાણી-વર્તાવ ન છાજે. માટે દારૂનાં વ્યસન જેવાં વ્યસનોથી દૂર રહો, રંગરાગમાં જીવન બરબાદ ન કરો. વ્રત નિયમો કરો, જુઠ-અનીતિ-દંભ વગેરેના ત્યાગ કરો, પરોપકાર તથા પરમાત્મભક્તિ કરો, અને તપ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન કરો.

તપનો પ્રભાવ અનેરો છે. માટે મહાપર્વમાં એનું પણ એક પ્રધાન છે. તપથી દ્વારિકામાં જોયું તેમ મોટા દેવતાઈ વિઘ્ન પણ દૂર રહે છે. માણસ એક યા બીજા પ્રકારનો અંતરાય નડતાં યા કષ્ટ આવતાં એથી છૂટવા આડાઅવળા ફાંફા મારે છે, નકામી ચાપલુસી કરે છે, અનિચ્છનીય ઉપાય લે છે, પરંતુ એ વ્યર્થ જાય છે, મહેનત માથે પડે છે, પાપ માથે ચડે છે. ખરી રીતે ત્યાં તપસ્યાદિ ધર્મનો આશરો લેવો જોઈએ. ‘અંતરાય અટકે તો એનાથી, તૂટે તો એનાથી, કષ્ટ મટે તો એનાથી’ એમ મનને નિશ્ચિત કરી દેવાનો; અને શક્તિ ફોરવીને તપમાં લાગી પડવાનું.

એક ભાઈ સારી બુદ્ધિશક્તિ-આવડતવાળા એકવાર ધંધો રોજગાર વિનાના થઈ ગયા. મનને થયું જેની તેની ચાપલુસી કરવાને બદલે મહાવીર પરમાત્માનું જ શરણ લેવા દે. મહાવીર પ્રભુએ ધોર તપસ્યા કરી સમસ્ત અંતરાય તોડ્યા તો હું પ્રભુનાં પગલે ઉપવાસ કરી સામાન્ય અંતરાય ન તોડું ? વર્ષની ધારણાથી લગાવ્યા પાંચ મોટી તિથિએ ઉપવાસ, સાતમે મહિને ગેબી રીતે સામેથી અણધાર્યું આમંત્રણ મળ્યું. ધંધો લાગી ગયો. પણ પછી ય ઉપવાસ ચાલુ રાખ્યા તપના અનેક પ્રભાવ પૈકી આ એક પ્રભાવ છે. બીજા પ્રભાવ હવે પછી વિચારશું.

૩૦ માનવભવ ક્ષમા કમાઈ લેવા માટે છે. સંગ્રામમાં હજારને જીતનાર કરતાં ક્ષમાથી સ્વાત્માને જીતનાર સાચો વીર છે.

ક્રોધ એ પશુની વડાઈ, ક્ષમા એ મનુષ્યની વડાઈ.

ક્રોધમાં માણસ આંધળો બને છે, ક્ષમામાં દેખતો રહે છે.

ક્રોધમાં ટૂંકી દૃષ્ટિ છે, ક્ષમામાં દીર્ઘ દૃષ્ટિ છે.

ક્રોધ એ કમાવાની વસ્તુ નહિ, એમાં ગુમાવવાનું થાય છે. ક્ષમા એ કમાવાની વસ્તુ છે.

ક્રોધ અને ક્ષમાના આવા મહાન તફાવત જો ધ્યાનમાં લઈએ તો આ ઉચ્ચ માનવ જીવનમાં અવસરે અવસરે ક્ષમા કમાઈ લેવા તરફ ચોંટ રહે. ક્રોધના તામસ ભાવને પડતો મૂકી ક્ષમાના સાત્ત્વિકભાવને જ કમાઈ લેવાનું દિલ રહે.

મહાવીર ભગવાને પોતાના જીવનમાં ક્ષમા જ કમાઈ લેવાનો ભેખ લીધો, અને એમાં પારંગત થયા. તેથી જ ‘મહાવીર’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. મૂળ એમનું નામ વર્ધમાનકુમાર, પરંતુ ક્ષમાથી પોતાના આત્મા પર વિજય મેળવવાની અનેરી વીરતા કેળવી તેથી મહાવીર કહેવાયા.

મહાવીર પ્રભુએ જગતને પણ આ શીખવ્યું કે સંગ્રામમાં જે એકલો પણ હજારો સુભટને જીતે એનાં કરતાં જે પોતાની જાત સાથે જીવન સંગ્રામ ખેડી પોતાના આત્મા પર વિજય મેળવે, એ ખરેખરો પરાક્રમી છે, સાચો વીર છે. હજી હજારોને જીતવા એ સહેલું છે, પરંતુ પોતાના આત્મા પર પોતાના દુષ્ટવૃત્તિઓ ભર્યા મન પર વિજય મેળવવો કઠિન છે. કઠિનને સાધે એ વીર, કઠિનમાં હારી જાય એ કાયર. ક્રોધી બીજાને દબાવે છે, પણ ક્ષમાશીલ જાતને દબાવે છે, ને એ જ સાચો વીર છે.

જગતમાં ક્ષમાશીલ પંકાઈ ગયા, ક્રોધી નહિ. ક્ષમાથી જાતે તો સજ્જન બન્યા, પણ દુર્જનનેય સજ્જન બનાવી ગયા.

એક વખત એક કાશીનરેશ એવો ક્ષમાશીલ ધીર ગંભીર અને પરોપકારી કે એની પ્રશંસા કોશલ દેશના રાજાના દરબારમાં પણ થવા લાગી. કોશલરાજાથી આ સહન ન થયું, ‘હું મારા દરબારમાં મારા નહિ, ને કાશીનરેશના ગુણ ગવાય ?’ આ અસહિષ્ણુતાથી એ મોટું લશ્કર લઈ કાશીનરેશને પદભ્રષ્ટ કરવા યુદ્ધ માટે

ચાલ્યો ‘કાશીનરેશ રાજા હોય તો લોકો એના પરોપકાર વગેરેને ગાય ને ? બસ, એને ઊખેડી નાખું;’ આ ધૂનમાં કાશી રાજ્યની નજીક પહોંચવા થયો.

અહીં કાશીનરેશને ખબર પડતાં ક્ષમા અને પરોપકારથી છલકતા હૃદયે એણે મંત્રી મંડળને કહ્યું, ‘જુઓ, આમાં આપણે લડી શકીએ છીએ, પરંતુ એ ચડસમાં પ્રજાને હેરાનગતિ થશે. કોશલનરેશ આમ તો પ્રજા માટે સારો રાજા છે, તેથી હું રાજા ન હોઉં ને એ રાજા હોય એમાં પ્રજાને શોષાવાનું નહિ રહે. નહિતર લડાઈ થતાં તો મોટી સેનાસંપત્તિવાળો એ કદાચ લડાઈમાં અંતે જીતે, તો પછી ખુનસમાં પ્રજા પર જુલમ કરે. માટે હું જંગલમાં ચાલ્યો જાઉં છું, ને તમે કોશલ નરેશની સામે જઈ એને વધાવી લાવો ને કાશીની ગાદી પર બેસાડી દો. હું તો જંગલમાં ચાલ્યો જ જવાનો.’

કાશીનરેશનો મક્કમ નિર્ધાર જોઈ મંત્રીઓએ એમ કહ્યું, કાશીનરેશ જંગલમાં જઈને પરિવાર સાથે રહ્યો. આમ છતાં કોશલરાજાને કાશીની ગાદી પર બેસી આ જ લોક પ્રશંસા સાંભળવા મળતી કે ‘વાહ ! કાશીનરેશની કેવી ઉદારતા અને પ્રજાવત્સલતા કે પ્રજાના ભલા માટે લડાઈ ટાળી !’ એ પ્રશંસા એનાથી કેમ સહન થાય ? તેથી કોશલરાજાે ઢંઢેરો પીટાવ્યો કે કાશીનરેશનું માથું કાપી લાવે એને હજાર સોનેયા ઈનામ.’ કેમ જાણે કાશીનરેશનું અસ્તિત્વ જ નહિ રહે, પછી લોક એને ગાશે નહિ. જંગલમાં કાશીનરેશને આની ખબર પડી ગઈ, છતાં પોતે સ્વસ્થ છે.

પછી એવું બન્યું કે એક ગરીબ બ્રાહ્મણ પોતાની કન્યા પરણાવવા માટે જરૂરી રૂપિયા લેવા જુના ઉદાર કાશીનરેશને જ રાજા સમજતો કાશી તરફ જઈ રહેલો, તે આ જંગલમાંથી પસાર થતાં સાદા વેશમાં રહેલા કાશીનરેશને કહે ‘હું કાશીનરેશ પાસે કન્યાલગ્નના ખર્ચ માટે રૂપિયા લેવા જાઉં છું ત્યાં કોઈની ઓળખ મળે ?’ રાજાને થયું ‘આ બિચારો ભ્રમણામાં કૂટાશે. નવો કાશીનરેશ કોને ખબર આને કાંઈ પરખાવે કે કેમ ? એટલે દયાથી આને કહે, ચાલો મારે કાશીનરેશ સાથે ઓળખાણ છે એટલે તમારી સાથે આવી તમને રૂપિયા અપાવું.’

બસ, બ્રાહ્મણ સાથે કાશીનરેશ કોશલરાજાના દરબારમાં જઈ ઊભો છે, અને બ્રાહ્મણની જરૂરિયાત સમજાવી કહે છે ‘હું પોતે જ કાશીનરેશ છું. તમારા ઢંઢેરા મુજબ હું પોતે જ મારું માથું આપવા આવ્યો છું, તો તે કાપી લઈ આ ગરીબ બ્રાહ્મણને હજાર સોનેયા દઈ દો.’ જૂના કાશીનરેશનું માથું લાવી આપે એને હજાર સોનેયા આપવા તમે જાહેર કર્યું છે ને ? તો લઈ લો આ માથું. કોશલનરેશની મજાલ છે આ સાંભળી શકે ? એના હોંશકોશ ઊડી ગયા; સીધો સિંહાસનેથી

ઊતરી કાશીનરેશના પગમાં પડી જાય છે, લોકો તમને જે વખાણે છે તે યોગ્ય જ છે. હું નિર્ગુણી ઈર્ષ્યાથી ફોગટ બળી રહ્યો છું. ધિક્કાર છે મારા અવતાર ને ?' કહેતો યોધાર આંસુએ રડી સભાને રડાવી રહ્યો છે. અંતે કાશીનરેશનો પોતે જ રાજ્યાભિષેક કરી એને સલામી ભરે છે.

કોશલરાજે કાશીનરેશને દબાવી પદભ્રષ્ટ કરવો, એ સહેલું હતું, પરંતુ પોતાના ઈર્ષ્યાળુ દ્વેષિલા મનને દબાવી પદભ્રષ્ટ કરવું કઠિન હતું. સજ્જનવીર કાશીનરેશે એ કર્યું, ને એ એની વીરતા-સજ્જનતાએ દુર્જન કોશલરાજને સજ્જન બનાવ્યો.

મહાવીર પરમાત્માએ ઢગલાબંધ જીવતાના મડદા પાડનારા મહાઝેરી ચંડકોશિક સર્પની સામે જઈ એના દંશ સહીને પણ ક્ષમા દાખવી, કરુણાથી 'બુજ્ઝ બુજ્ઝ ચંડકોશિયા'ના મધુર વચને એને શાંત કરી મહા ક્ષમાશીલ કર્યો; એવો કે પછી કીડીઓએ સર્પને કરડી કરડી ચાળણી જેવો કર્યો છતાં એણે કીડીઓ પર લેશ પણ ક્રોધ, ને એને કચરવાનું ન કર્યું. ક્ષમાશીલ મહાવીરનું ધ્યાન ધરી ક્ષમાશીલ બન્યો, મરીને આઠમા દેવલોકમાં દેવ થયો. ક્ષમામાં બંને કમાયા.

જે તુચ્છ સત્તા-સંપત્તિ-માન ખાતર ક્રોધ દ્વેષ કરાય છે, તે તો અંતે નષ્ટ થાય છે, તો ક્રોધમાં સરવાળે શું કમાયા ? માનવભવની ઉત્તમતા ઉત્તમ ક્ષમા કમાઈ લેવામાં છે, પશુ સુલભ ક્રોધ કરી ઘણું ગુમાવવામાં નહિ. ક્ષમાથી જ આત્મવિજય મળે છે, ને જીવન ધન્ય-કૃતાર્થ-સફળ બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૬, તા. ૧૮-૧૦-૧૯૭૫

૩૮ માનવ જીવન બાંધવા માટે ? કે છૂટવા માટે ?

માનવભવ ભોગના ગુલામ બનવા માટે નહિ, પણ યોગના સાધક બનવા માટે છે. ભોગને આપણા ગુલામ બનાવીએ તો જ એ બને. આપણા ગુલામ એટલે આપણે એની સેવા લેવી હોય તો જ લઈએ, નહિતર એ હાથ જોડીને બાજુએ ઊભા રહે. મોટો રાજા પણ રાજ્ય સારું ક્યારે ચલાવી શકે ? રાણીઓનો ગુલામ ન બને તો જ. એના ગુલામ બનેલા રાજા નાલેશી લઈ ગયા, ગુલામ નહિ બનેલા શાબાશી લઈ ગયા. આત્મામાં યોગનું સામ્રાજ્ય ચલાવવું હોય તો ભોગસાધનોની ગુલામીને ફગાવી દેવાથી ચલાવાય.

ભોગસાધનોની ગુલામી એ બંધન છે. એમાં બંધાયેલા પામર જીવો બિચારા એના નચાવ્યા હાયવોયથી જીવે છે, ને અંતે બેહાલપણે મરે છે. અમેરિકાનો રોકફેલર અબજોપતિ, કોડોની આવકવાળો, પણ લક્ષ્મીનો ગુલામ હતો. લક્ષ્મી જરાક ખોટી ખરચાઈ લાગી તો પોક મૂકે છે. એકવાર એણે પરદેશ માલ રવાના કર્યો. સેક્રેટરીને પૂછ્યું, 'વિમો ઉતરાવ્યો છે ?' 'ના સાહેબ.', 'હજામ છો ?' આટલું ભાન નથી ? વહાણ ડૂબી ગયું તો ?' 'જાઉં સાહેબ ! હમણાં જ વિમો ઉતરાવી આવું.' સેક્રેટરી ગયો, નામિચી કંપની એટલે શરમ પાડી, ઓઠકોઠ કરીને વિમો ઉતરાવ્યો; ૧૫૦ ડોલરના પ્રિમિયમની રસીદ લાવીને રોકફેલરના ટેબલ પર રજુ કરી. એ જોઈને રાજી થાય એટલામાં તો સામે બંદરે જહાજ ક્ષેમકુશળ ઊતરી ગયાનો કેબલ (તાર) ટેબલ પર આવી પડ્યો. એ વાંચતાં જ રોકફેલર કપાળે હાથ લગાડી બબડ્યો 'હાય ! ૧૫૦ ડોલર પડી ગયા. આ વિમો ઉતરાવવાની ઉતાવળ કરી નાખી.' લક્ષ્મીનો માલિક કે ગુલામ ? કોડોની આવકવાળો ૧૫૦ ડોલર કાયદેસર ગયા એમાં રોવા બેસે ? પણ ગુલામ એ જ કરે.

આવા ગુલામના અંતકાળ ભયંકર રોઈ રોઈને મરે. મમ્મણ શેઠ સોનાનો પૂરા રત્નોએ જડેલ બળદને ધરાવતો. પણ અંતકાળે ભારે દુર્ધ્યનમાં મરી સાતમી નરકે ગયો. ક્યાં એવી અફાટ સંપત્તિથી લાખોનાં દુઃખ નિવારવાનું કે આધ્યાત્મિક શાંતિ અર્પનાર પરમાત્માનાં દેવવિમાનશા મંદિર બનાવવાનું સૌભાગ્ય ! અને ક્યાં એની ગુલામીમાં સબડી મરી અંતે એનાથી રોતા કકળતા ડિસમિસ થવાનું દુર્ભાગ્ય !

માનવભવનું મૂલ્ય સમજાવું જોઈએ. જીવન નાશવંત સંપત્તિ અને વિષયસુખોનાં બંધન વધારવા માટેનું ન હોય. મોક્ષના અર્થી છો ? વારંવારના જનમ-મરણથી છૂટવું છે ? તો આ બંધનોથી છૂટવાનો પુરુષાર્થ જોઈએ.

કહે છે સાધુઓ છોડાવવાની જ વાત કરે છે ! પણ જે મોક્ષમાં સર્વત્યાગ છે, એના તરફ પગલાં મંડાવવા અંશે પણ ત્યાગની જ વાત હોય ? કે બંધાવાની વાત ? સંસાર આખો બંધાવાની વાત તો કરે જ છે. સ્નેહી-સંબંધી વાત કરશે તો શેની ? કાયા-માયાની, સ્નેહરાગ-કામરાગનાં બંધન પોષાય એની. સાધુ સંત વાત કરે તો ત્યાગ-વૈરાગ્ય-પરમાત્મભક્તિની, જેમાં આત્મા કાંઈકે ય બંધનથી છૂટે, પાપથી છૂટે. અજ્ઞાન જીવને આ વાત નથી ગમતી.

જેને પાપ છોડવાની વાત ગમતી નથી એને મોક્ષ ગમતો નથી. પશ્ચિમની ઝેરી હવાએ આ ઊભું કર્યું છે કે પાપ છોડવાની, વિષયોની ગુલામી ઓછી કરવાની,

ને એ ઓછી કરવા માટે વ્રત-નિયમ આદરવાની વાત ન ગમે. માટે આજે કારખાના, ઉદ્યોગો સિનેમાઓ, હોટેલો, બાથ વગેરેનાં ગુણગાન ગવાય છે, પણ કોઈ દાનશાળા, યોગશાળા, વ્રતશાળા વગેરેનાં નહિ. મોટો શ્રીમંત માનનીય લાગે છે, મોટો વ્રતધારી-બ્રહ્મચર્યધારી નહિ. દષ્ટિ જડ પદાર્થોના ઉદય સાથે સંકળાઈ ગઈ છે, આત્માના ઉદય સાથે નહિ, મોટાઈ આજે રૂપિયાના કાટલે મપાય છે, સત્ય-નીતિના કાટલે નહિ, તેથી માણસને ખોટું કરતાં લેશ પણ દિલ દાઝતું નથી. પરંતુ કુદરતના અદલ ઈન્સાફની ગમ નથી કે ‘બદલો ભલાબુરાનો અહીંનો અહીં મળે છે.’

કેટલાક વર્ષો પહેલાં એક કોન્ટ્રાક્ટરે પૂલ બાંધી માલ હલકો વાપરી રૂા. બે લાખ હરામના ચાઉં કર્યા. સરકારી ઈન્સપેક્ટર વગેરેને રૂપિયા ખવરાવી પૂલ પાસ કરાવી દીધો. ભાઈ ખીલ્યા ‘ચાલો રૂપિયા સારાં મળી ગયા.’ શું કર્યું આ ? મૂડી વધી એ જડની ઉન્નતિ થઈ. એમાં વડાઈ માની અનીતિનો કોઈ અફસોસ પણ નહિ, પરંતુ કુદરત કેમ સહન કરે ? એ પૂલ પર રેલ્વે ટ્રેઈનો પસાર થવા લાગી. થોડા વખત પછી દૈનિક પત્રમાં ફ્રન્ટ પેજ પર મોટા કાળા અક્ષરમાં એ પૂલના તૂટવાથી ટ્રેન અક્સ્માતના સમાચાર વાંચતાં કોન્ટ્રાક્ટરના છાતીનાં પાટિયાં બેસી ગયાં. કેમ કે એ જ ટ્રેનમાં એનું કુટુંબ આવી રહ્યું હતું. હવે પોતે માથું કૂટે અને લાખ પસ્તાવો કરે પણ શું વળે ? ભ્રષ્ટાચાર સેવનારને ચેતી જવા માટે આ દષ્ટાન્ત કહી જાય છે કે મિયાં ચોરે મૂઠે, અલ્લા ચોરે ઊંટે.

મૂળ પાયામાં એ ન સમજાય કે ‘ઉત્તમ માનવ અવતાર જીવની અનાદિની આહારસંજ્ઞા-વિષયસંજ્ઞા-પરિગ્રહસંજ્ઞા-ક્રોધસંજ્ઞા-માનસંજ્ઞા વગેરેનાં બંધનથી છૂટવા માટે છે, પણ એ બંધનોને પોષવા માટે નહિ’ ત્યાં સુધી એની ખાતર આચરાતા ધૂમ પાપોથી એ પાછો કેમ હટે ?

જીવની સાચી સ્વાધીનતા-સ્વતંત્રતા આ સંજ્ઞાઓની ચુંગાલમાંથી પરાધીનતા-પરવશતામાંથી મુક્ત થવામાં છે. વિશ્વના ખરેખરા મહાન આત્માઓની મહાનતાના મૂળમાં આ સ્વતંત્રતા કામ કરતી હતી. ભારતીય પ્રજાનો અભ્યુદય કરવો હોય તો એને આ આધ્યાત્મિક દષ્ટિની સ્વતંત્રતાના પાઠ ભણાવવા જોઈએ.

૩૯ અચિંત્ય સિદ્ધિઓ શી રીતે સંપન્ને ?

આત્માની શુદ્ધ દિલની કોઈ પણ સાધના તેવા તેવા પ્રકારની અચિંત્ય સિદ્ધિ ઊભી કરે છે, એ મહાપુરુષોના જીવનોમાં દેખાય છે.

આપણે સિદ્ધિની અપેક્ષા રાખીએ છીએ ‘આવી આવી સિદ્ધિ મળે તો સારું’ એમ ઝંખના રહે છે, પરંતુ એ લાવનારી સાધનાનો ખપ ક્યાં છે ? દા.ત. આપણે ઈચ્છીએ છીએ ખરા કે, ‘ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાં આપણને અને આપણા માનેલાને જરાય નુકસાન ન પહોંચે તો સારું. વિકટ પ્રસંગોમાં બીજાને નુકસાન પહોંચતું હોય છતાં આપણને ન પહોંચે એ એક સિદ્ધિ છે.

પરંતુ આ સિદ્ધિ શી રીતે ઊભી થાય ? કઈ સાધનાથી ઊભી થાય ? કહો, જીવો પ્રત્યેના સક્રિય કરુણાભાવથી. હાલતાં ને ચાલતાં આપણા પ્રસંગમાં બીજા જીવોને નુકસાન થવાનો સંભવ હોય ત્યાં ત્યાં આપણે દયાભાવથી એવી સાવધાની રાખીએ, એવો આપણો સ્વાર્થ કે એશઆરામી-સુખશીલતા પણ જતી કરીએ, કે જેથી આપણા હાથે બીજાને નુકસાન ન થાય. દા.ત. આપણા ચાલવાના રસ્તા પર કીડી મંકોડા ઘણાં ફરતાં હોય ત્યાં એ જીવો પ્રત્યેના દયાભાવથી, -કે ‘આ બિચારા જીવો મારાથી નાશ ન પામો,’ આપણે આડું અવળું જોવા કે ચાલતાં વાતો કરવાની લાલચ જતી કરીએ, ને જીવ ન કચરાઈ જાય એ સાવધાની રાખીને ચાલીએ, તો એમાં સક્રિય કરુણાભાવની સાધના થતી આવે. આવી બીજા પ્રસંગોમાં પણ સાવધાની રાખવાની. એ કરુણાભાવની સતત સાધના કર્યે જવાય એમાં આપણે આખરે આ સિદ્ધિ ઊભી થાય કે મહા નુકશાની કરનાર પ્રસંગમાં આપણા અને આપણા આજુબાજુવાળાને ગેબી બચાવ મળી જાય.

કચ્છમાં વિ.સં. ૨૦૧૨માં ધરતી કંપ થયો, એમાં અંજારને ઘણું નુકશાન થયું. બીજા પણ કેટલાય ગામો નગરોમાં કેટલાય જાન-માલ-મકાન ધરાશાયી થયેલ, ત્યારે ખૂબી એ બની કે એ જ પ્રદેશમાં ભયાઉ નગરને આંચ પણ ન પહોંચી ! ભયાઉના કિલ્લાની બહારની હાઈસ્કૂલનું મકાન જમીનદોસ્ત થયું, બાજુના નાનાં ગામડાંઓમાં કેટલુંય નષ્ટ થયું, કેટલાય મર્યાયિ હશે, પણ ભયાઉ કિલ્લાની અંદરના નગરમાં કોઈને લેશ પણ ઈજા નહિ, તેમજ મકાન વગેરેનેય નુકસાન નહિ. આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે જૈનોના ઉપાશ્રયનું બાંધકામ ચાલુ હતું; એ માટે ધાબા ઉપર ૫૦૦૦ મણ પથ્થરનો ચડાવેલો ખડકલો હતો; નીચે પ્રતિકમણની ધાર્મિક ક્રિયા

ચાલુ હતી; એ પૂરી થવાની તૈયારીમાં ને ધરતી ધણધણી ઊઠી. બધા ડોલમડોલ, છતાં ઉપરથી એક પત્થર નીચે પડ્યો નહિ. આ બધું કોના પ્રભાવે ? આખા નગરને અને ભયાઉના દરબારને લાગ્યું કે ઉપાશ્રયમાં બિરાજમાન ધર્મપ્રભાવક જૈનાચાર્ય શ્રી વિજય કનકસૂરીશ્વરજી મહારાજ કે જેઓ મહાન સંયમી ત્યાગમૂર્તિ અને બાલબ્રહ્મચારી શ્રમણરત્ન છે. એમના જ પ્રભાવે. કુદરતના આ ભયંકર આક્રમણની સામે અદ્ભુત અચિંત્ય આ રક્ષણ થયું. નગરમાં અને બહારગામ પૂ. આચાર્યદેવનો ખૂબ યશવાદ પ્રસાર્યો.

ખરેખર સ્થિતિ એ જ હશે એવું પૂ. આચાર્યદેવશ્રીના અનેક સ્થળોએ જુદા જુદા પ્રસંગોમાં પડેલા અદ્ભુત પ્રભાવ પરથી લાગ્યા વિના રહે નહિ. પરંતુ આની પાછળ કારણ શું ? આ જ કે શુદ્ધ દિલની સાધના અચિંત્ય સિદ્ધિ આપે છે, એ નિયમ મુજબ આ મહાન જૈનાચાર્યની અનેક સાધનાઓ પૈકી નાના કે મોટા જીવો પ્રત્યે દયા-રક્ષાની સાધના એવી જોરદાર હતી કે ચાલતાં જીવરક્ષાર્થે નીચે જોઈને સાવધાનીથી ચાલવું, કોઈ પણ વસ્તુ નીચે મૂકતાં પહેલાં જગા પ્રમાણ લઈ નિર્જીવ ભૂમિ પર ધીરેથી વસ્તુ મૂકતાં. એમાંય કદાચ વસ્તુ જો મૂકતાં પછડાઈ તો એની પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ કરી લેતા. તાત્પર્ય દરેકે દરેક બાબતમાં જીવો પ્રત્યે કરુણાભાવની સાધના જવલંત હતી, યાવત્ ત્યાં સુધી કે એમની પ્રત્યે કોઈ કદાચ આવેશથી જેમ તેમ બોલી જાય તો ય એને વધુ રોષ ન ચડે. એ દયાથી એઓશ્રી મૌન પકડતા. આ શુદ્ધ દયાની જવલંત સાધનાએ આ સિદ્ધિ ઊભી કરી દીધી કે વિષમપ્રસંગમાં એમનું અને એમની આજુબાજુવાળાનું રક્ષણ થઈ જાય; જેમકે ભૂકંપ વખતે બન્યું.

ઉક્ત આચાર્ય મહારાજનું અલ્પ બોલવું, નિષ્પાપ બોલવું વગેરે ભાષા સમિતિ-વચનગુપ્તિની સાધનાએ એમને એવી વચનસિદ્ધિ ઊભી થયેલી કે એઓશ્રીનાં વચન પ્રાય: નિષ્ફળ જતા નહિ.

આપણે આવું ઈચ્છીએ છીએ ખરા કે ‘વિષમ પ્રસંગોમાં આપણને આંચ ન આવે, આપણું વચન સફળ થાય, બીજાને ગ્રાહ્ય જ થાય, આપણી ધારણા સફળ થાય, બીજા પર આપણો પ્રભાવ પડે...’ તો આવી આવી સિદ્ધિઓની પાછળ નિસ્પૃહભાવની તેવી તેવી નિર્મળ દિલની સાધનાઓ, જેવી કે સૂક્ષ્મ જીવો પ્રત્યે પણ કરુણાભાવ, અને સંયમ, પ્રિય-સત્ય-હિતકર જ વચન, સવદિય પરમાત્માની અખંડ જવલંત ઉપાસના, નિષ્ઠાવાળું બ્રહ્મચર્ય-સદાચાર, ટેકિલી ન્યાય-સંપન્નતા, હૃદયથી નિરાશંસભાવ...વગેરે સાધતા રહેવાની ખૂબ જરૂર છે, એ સમજી રાખવું જોઈએ, અને કશા પણ ફળની આશા વિના અમલી કરવું જોઈએ. એક પણ સાધના નક્કરપણે પકડાઈ જાય, એ ય અજબ સિદ્ધિ પ્રગટાવે છે. જીવન આવી સાધનાઓથી જ ધન્ય બને છે.

૪૦ દુઃખના દાનથી કદી સુખ ન મળે

મોગલ બાદશાહ અકબરે પોતાના સામ્રાજ્યમાં કાઢેલ અહિંસાનાં ફરમાન અને એની જગદ્ગુરુ જૈનાચાર્ય શ્રી વિજય હીરસૂરિજી મહારાજને આપેલી એક નકલ કહી જાય છે કે સમ્રાટ અકબર પર વિજય હીરસૂરિજી મહારાજના ઉપદેશની કેટલી બધી અસર હતી અને પોતે કેવો જીવદયાનો પ્રેમી બન્યો હતો.

મુસ્લીમ રાજાએ પોતાની મુસ્લીમ પ્રજાના માંસાહારની સગવડનું શું ? એ વિચાર ન કર્યો. કેમ કે એણે જૈનાચાર્યના દયાના ઉપદેશથી જોયું કે હિંસા કરીને નિર્દોષ અબોલ જીવોને રેંસી નાખવામાં, કુદરત માતાના એ બાળ હોવાથી, કુદરત રુકે છે અને દુકાળ, રેલ, અતિવૃષ્ટિ, આગ, ધરતીકંપ વગેરે એક યા બીજા પ્રકારની હોનારત લાવે છે. તેથી તો પ્રજાનું ધોર અહિત થાય છે.

વળી માનવ એ જગતનું વિવેકવંતુ મહાન પ્રાણી છે. એ અબોલ જીવોની રક્ષા નહિ કરે તો શું જંગલના વાઘ-વરુ રક્ષા કરશે ?

જીવોની હાય લઈને મનુષ્ય સરવાળે હાશ પામી શકે નહિ. દુઃખના દાનથી સુખ ન મળે દુઃખ જ મળે. ધરતીને બાવળના બી નું દાન કર્યાથી આંબા નથી મળતા, બાવળિયા કાંટા જ મળે છે.

એક ગરીબ બ્રાહ્મણ મારવાડ જઈ બે વરસ ધર્મકથા કરી અને ધાર્મિક ક્રિયાકાંડ કરાવી રૂ. ૪૦૦૦/- કમાયો, તે વાંસમાં પેક કરી દેશ ભેગો થયો. પોતાના ગામની નજીકના શહેરમાં આવતાં રાત પડવા આવી તેથી એક વેપારીને ત્યાં રાત રોકાયો. વેપારીએ રાત્રિના પેલાને ઊંઘતો રાખી વાંસમાંથી રૂપિયા કાઢી લઈ કાંકરા ભરી દીધા; રૂપિયા દુકાનમાં શાહ ખાતે જમા કરાવ્યા.

બ્રાહ્મણ સવારે ઘરે જઈ વાંસમાંથી કાંકરા નીકળેલા જોઈ પાછો વેપારી પાસે આવી રૂપિયા માંગે છે. કરગરે છે. પેલાંએ સિપાઈ પાસે ડંડા મરાવી એને બહાર કાઢતાં એ કાળો કકળાટ કરે છે. મુનિમ સમજી ગયો કે રૂ. ૪૦૦૦/- શાહ ખાતે જમા કરેલા આ ગરીબ બ્રાહ્મણના લાગે છે. એણે નોંધ રાખી. બ્રાહ્મણ એ વરસની બાર વરસ ચાલે એટલી કમાઈ ગયાની હાયમાં છ મહિને મરી ગયો, ને પેલા વેપારીને ત્યાં જ પહેલા પુત્ર તરીકે જનમ્યો.

પૈસા કિંમતી ? કે પ્રાણ કિંમતી ? માટીના પૈસા માટે રાજનિધાન જેવા માનવપ્રાણ જતા કરાય ? માનવપ્રાણ તો અનેકાનેક સુકૃત-સંધર્મનું ભાજન છે.

એને એમ જ કેમ ખોઈ નંખાય ?

વેપારીને પુત્ર થયાથી મુનિમને શંકા પડી, બ્રાહ્મણના મૃત્યુની તિથિથી નવ માસે પુત્ર જન્મ જોઈ એને લાગ્યું કે આ એ જ બ્રાહ્મણનો જીવ હોય. તેથી એ પુત્રની પાછળ હોંશમાં ને હોંશમાં ખરચાતાં નાણાંની નોંધ રાખતો ગયો. એકવાર પુત્ર બીજા છોકરા સાથે તળાવે નહાવા ગયો, ને બડાઈમાં આગળ વધતાં તળાવમાં ડૂબી ગયો.

મુનિમે સરવાળો માંડતાં જોયું રૂ. ૪૦૦૦/- પૂરા ખર્ચાઈ ગયા છે. પોક મૂકીને રોતાં શેઠને કહ્યું ‘રુઓ છો શા માટે ? હિસાબે હિસાબ મળી ગયો.’ શેઠને ગુસ્સો ચડતાં મુનિમે ચાર હજારનો હિસાબ લાવી બતાવ્યો.

નિર્ભળ અબોલ જીવોને રેંસી નાંખ્યાથી માનવ દુઃખી જ થાય. આજની સરકાર અને પશ્ચિમના વાયરે તણાઈ ગયેલા પ્રજાનાં દુઃખોનું આ કારણ નહિ જુએ ત્યાં સુધી દુઃખોનો અંત નહિ લાવી શકે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ જે ખરેખરા તો વિકૃતિ છે, એનાં નાદે ચડેલા મોવડીઓ દયાળુ અન્નાહારીને ય માંસાહારી બનાવવાની પેરવી - આયોજનો કરે છે એ વળી ભારે અફસોસીકારક છે.

જીવોની હાય લઈને સુખી થઈ શકાય નહિ. ડી.ડી.ટી. જેવાથી જંતુનાશ કરનારા કોઈ ભયંકર રોગમાં સબડે છે, કોઈ ભયંકર અકસ્માતનો ભોગ બને છે, બીજા રિબાઈ રિબાઈને મરે છે, તો કેટલાકને પુત્ર-પુત્રી આદિ પર ભારે આફત આવે છે. દારૂખાનાનો ધંધો કરનારને દુકાનમાં આગ લાગી તો સાંકડી દુકાનના ઉડાણમાં બાપ દીકરો બફાઈ-શેકાઈને ખતમ થઈ ગયા. પત્નીને પરાણે ગર્ભપાત કરાવનારને પાછળથી એકનો એક જીવાનજોધ દીકરો મરી ગયો. એક ભાઈએ સગાના દાધાબળ્યા દીકરામાં ઓઠકોઠ કરી કોઈની સારી રૂપાળી કન્યા હોમી, તો પાછળથી એની વહાલી બેનને અકાળે દુઃખદ રંડાપો આવ્યો.

જીવની હાય લેનારને કુદરત દંડે છે. માટે જ ઉત્તમ માનવભવે નાના પણ જીવોની હત્યા, વિશ્વાસઘાત, દગો, જૂઠડફાણ અને દુરાચારના પાપોથી દૂર જ રહેવું જોઈએ.

મોગલ સમ્રાટ અકબરે જૈનોના પર્યુષણના દિવસો અને બીજા મળી વરસમાં ૬ માસ જેટલા દિવસોમાં અહિંસા પાળવાનાં ફરમાન કાઢેલાં. આ આશ્ચર્ય હતું; કેમ કે એક વખતનો અકબર કૂર નિર્દય અને ઘાતકી હતો. કૂર એવો કે ચિત્તોડનો ગઢ બહુ મુશીબતે કબ્જે આવ્યો તેથી ત્યાંના બ્રાહ્મણોની કતલ કરાવેલી જેમની જનોઈઓનો ઢગલો ૧૪ મણ થયેલ. નિર્દય એવો કે એને રોજ ચકલાની સવા શેર

જીભનું શાક ખાવા જોઈતું હતું. એ માટે ગાઉના ડાબર સરોવરમાં ચકલા રાખેલા. ઘાતકી એવો કે લાહોરના જંગલમાં એકવાર માઈલોના ઘેરાવવામાં લશ્કર સાથે શિકાર ખેલી હજારો જીવોનો ઘાત કરેલ.

છતાં આવા અકબરે દયાળુ બની ચિત્તોડના હત્યાકાંડ શિકાર વગેરેના ભારે પશ્ચાત્તાપ કર્યા, જીભનું શાક છોડી ચકલાઓને ઉડાડી મૂક્યા, ને દંડરૂપે છ માસની અહિંસા ફેલાવી. આમાં પ્રતાપ હીરસૂરિજી મહારાજની ધર્મવાણીના શ્રવણનો.

ધર્મશ્રવણ કેવું કલ્યાણકારી છે ! જીવો પ્રત્યે દયાળુ આશીર્વાદરૂપ, બનાવે એટલું જ નહિ, પણ આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિના સંતાપ મિટાવે છે. કામ-ક્રોધ-લોભાદિ કષાયની આગો શમાવે છે; દાન-શીલ-તપ, સત્ય-નીતિ-પરોપકાર, પ્રભુભક્તિ-સાધુસેવા-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય વગેરે સુકૃતોને પ્રેરે છે. આજે અનુભવસિદ્ધ છે મે વેકેશનની ધાર્મિક શિક્ષણ શિબિરમાં કોલેજિયન યુવકો સતત ધર્મ તત્ત્વશ્રવણથી હૃદય પરિવર્તન કરી ધાર્મિક બની જાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૧૧, તા. ૨૯-૧૧-૧૯૭૫

૪૧) દોષદષ્ટિના પારાવાર ગુકસાન

જીવનમાં દોષદષ્ટિ અને દષ્ટિદોષ બે ય ખતરનાક છે, કેમ કે એ સંસારને પગભર રાખે છે. સંસાર બે-ખાંભિયો મહેલ છે. સંસાર ઈમારતના બે સ્તંભ, અહંત્વ અને તૃષ્ણા. દોષદષ્ટિમાં અહંત્વ પોષાય છે, દષ્ટિદોષમાં તૃષ્ણા.

આપણામાં અહંત્વ તો અનાદિ સિદ્ધ છે. હવે જ્યારે બીજાના દોષ પર દષ્ટિ જાય છે કે ‘આ આવાં દોષવાળો છે’ ત્યારે પોતાની જાત માટે લાગે છે કે ‘હું આવો દોષભર્યો નહિ, હું તો સારો.’ આમાં અહંત્વ સ્ફુર્યુ એ અહંત્વનું પોષણ છે. ખરેખર સામો દોષવાળો છતાં જો આપણે એના દોષ પર દષ્ટિ ન લઈ ગયા હોત તો અહંત્વનું પોષણ ન થાત. ‘ના, હું સારો, આ દોષવાળો’ એવો વિચાર ન આવત, વિચારની જરૂર જ ન રહેત.

પરંતુ અહંત્વનો તાપ એટલો પ્રખર છે કે દિલને ઊકળતું જ રાખ્યા કરે છે. પછી એને અસહિષ્ણુતામાં બીજાના દોષ જોવાનું મન થાય, બીજાનું સારું ન ખમાય, બીજા પર વર્ચસ્વ જમાવવાનું, બીજાને દબડાવવાનું જાતની વાહ વાહ ગાવાનું, જાતની પ્રશંસા ને બીજાની નિંદા સાંભળવાનું મન રહ્યા કરે છે.

દોષદષ્ટિ કેવી ખતરનાક છે કે (૧) અહંત્વ તો પોષે જ; વધારામાં (૨) એટલો સમય બીજાનો ગુણ જોવાનું, ને (૩) ગુણાનુરાગ પોષી ગુણની અનુમોદના કરવાનું ગુમાવરાવે છે. (૪) ચિત્તનો, ઉપયોગ એક વખતે એકમાં હોય શાસ્ત્રવચન છે-‘જુગવોદો નચ્ચિ ઉવઓગા’ ‘બે ઉપયોગ એક સાથે ન હોય.’ ચિત્તનો ઉપયોગ જો બીજાના દોષ પર ગયો, તો એ જ વખતે બીજાના ગુણ ઉપર જ શું, પણ પોતાના દોષ પોતાનાં આત્માનું નિરીક્ષણ પર અથવા પરમાત્મા કે તત્ત્વ આદિ પર નહિ જાય.

આમ, (૫) દોષદષ્ટિ પર દોષદર્શન વખતે સ્વદોષ દર્શન નહિ. એ દર્શન કરીને એને સુધારવાનો વિચાર નહિ. (૬) સ્વાત્મ નિરીક્ષણ નહિ. એટલે જ પોતાના શું શું કર્તવ્ય એનો વિચાર નહિ. (૭) પરમાત્મ ચિંતન નહિ તેથી જ પરમાત્મામાંથી પોતાને શું શું ગ્રાહ્ય છે એનો વિચાર નહિ. (૮) તત્ત્વચિંતન નહિ તેથી જ શુભધ્યાન-ધર્મધ્યાનને અવકાશ નહિ. આમ દોષદષ્ટિમાં કેટકેટલું ગુમાવવાનું થાય ? (૯) સામામાં દોષ જ જોયો એટલે એનામાંથી કશું સારું લેવાની પ્રેરણાય નહિ થાય. (૧૦) એની હિતશિક્ષા-સલાહ પર આદર નહિ થાય. ઊલટું (૧૧) એના પર કષાય થશે. (૧૨) એમાં તન્મય થતાં નકરું આર્તધ્યાન ને (૧૩) નીયગોત્ર, આદિ અશુભ કર્મોના બંધ પડશે. (૧૪) વારંવારની દોષદષ્ટિથી એના કુસંસ્કારોનો આત્મામાં ઢેર થવાનો. (૧૫) બીજાના દોષ જ દોષ જોવામાં હૈયું ભારેખમ રહેશે. ત્યાં શુભભાવનાને જગા ન મળે, શુભભાવના ફોરા હલકાકુલ હૈયામાં આવે, ને ચાલુ સ્ફૂર્તિ રહે.

ચમરબંધી ચૌદપૂર્વી જેવાને ય જો દોષદષ્ટિ જાગી કે ‘મારો આ શિષ્ય આવો ખરાબ, પેલો આવો ખરાબ, ઓલ્યો આવા દોષવાળો...’ તો ખલાસ, આ દોષદષ્ટિમાંથી એમને કોઈ ઉગારનાર નહિ, તે (૧૬) પ્રસંગવશ એ ભાવમાં આયુષ્ય બાંધી તિર્યચગતિમાં ઝડપાયા તો ત્યાં અજ્ઞાન-અવિવેકી દશા. એથી (૧૭) પાપિષ્ઠ જીવન અને પછી દુર્ગતિની પરંપરા.

(૧૮) દોષદષ્ટિનો વિચાર કાળો છે. કાળો વિચાર મનને કાળું બનાવે છે. ગુણાનુરાગનો વિચાર ઉજ્જવલ છે, ઉજ્જવલ વિચાર મનને ઉજ્જવલ કરે. કાળુ મન તામસી બને છે. ઉજ્જવલ મન સાત્ત્વિક પ્રકૃતિનું થાય છે. રસ્તા પર કૂતરીનું સડેલું વાસ મારતું મડદું જોઈ બીજાઓ ઘૂણા જુગુપ્સા કરી કરી દુબળા પડ્યા, તામસભાવથી રંગાયા; જ્યારે કૃષ્ણ મહારાજ ‘અહો ! આ મડદામાં દાંતની પંક્તિ કેવી મોતીની સેર જેવી સફેદ ચકચકી રહી છે !’ એવા ગુણદષ્ટિથી પ્રસન્ન પ્રકૃત્વિત બન્યા રહ્યા. સાત્ત્વિકભાવમાં રમતા રહ્યા.

દોષદષ્ટિમાં તામસભાવ પોષાય છે. ગુણજ્ઞતામાં સાત્ત્વિકભાવ, તામસભાવ લોહી બાળે છે; સાત્ત્વિકભાવ લોહી વધારે છે. ત્યારે (૧૯) દોષદષ્ટિવાળાની કેવી મોટી મૂર્ખાઈ કે દોષ બીજાનો એટલે વાંક બીજાનો, પણ એના પર લોહી પોતાનું બાળે, બીજાના ગુન્હે સજા પોતે લેવી, એ શું ડહાપણ છે ? કે મૂઢતા-મૂર્ખતા ? આ તો અહીંની સજા, પણ પરલોકે દોષદષ્ટિ જન્ય-નીયગોત્ર-અશાતા વેદનીય-દૌર્ભાગ્ય-અપયશ વગેરે કેટકેટલી મોટી સજા !

આ બધું જો ધ્યાનમાં ઊતરતું હોય, તો આજથી સંકલ્પ કરો કે ‘મારે અસલ તો મારા આત્મા પર જ દષ્ટિ રાખ્યા કરવી, અને કદાચ પર ઉપર દષ્ટિ જાય તો એનામાં સારું શું છે એ જ જોવું.’ બસ, પછી આનો અભ્યાસ ચાલુ રાખવાથી સ્વાત્મ-નિરીક્ષણ અને પરગુણજ્ઞતાની સુંદર ટેવ પડી જશે. એથી આ લોક પરલોક સુખદ યશસ્વી બનશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૧૨, તા. ૬-૧૨-૧૯૭૫

૪૨) અવધુ ! સદા મગન મેં રહેના ? બીજાના વાંકે આપણું લોહી બાળવાની મૂર્ખાઈ ?

સાધુ મહાત્માઓનાં દર્શન-ચિંતન-સત્સંગ એ આત્મામાં યોગનું બીજ વાવે છે. કારણ એક જ કે સાધુ યોગના પંથ પર છે, તેથી એમના યોગમાં કોઈ અસદ્ રાગ-મોહ-લોભ વગેરે થવાનો અવસર નથી. હાં, પણ સાધુ સાધુ જોઈએ. યોગને સાધે તે સાધુ.

યોગ શું ? સંયમ અને સ્વાધ્યાય. એકાંતે આજ સાધવામાં લીન હોય એ સાધુ. બાકી આને મૂકીને લોકોને જોષ જોઈ આપે, હાથ જોઈ આપે, દોરા-ધાગા-મંતર-જંતર કરી આપે, એ યોગસાધક સાધુ નથી. એવાના સંપર્કમાં અસદ્ રાગ-મોહ-લોભ વગેરે થવાનો સંભવ છે. તેથી સુજ્જનો એવાના સંપર્ક ઈચ્છે નહિ. સમજે છે કે એક તો સંસારના રાગ-મોહ-મદમાં તપી તો રહ્યા છીએ. એ તપારા ઠારવા માટે તો સાધુસંગ કરીએ, એમાં વળી જો કુસાધુના સંપર્કમાં આવીએ તો પેલા રાગાદિના તપારા વધી જાય.

એક ભાગવત એક નગરમાં ચોમાસુ ગાળવા ગયો. કોઈક શ્રીમંત શેઠને કહે, ‘મારે અહીં રહી ગામને રોજ ધર્મકથા સંભળાવવી છે.’ શેઠ કહે ‘ખુશીથી

મને આ લાભ આપો મારા અહોભાગ્ય કે મને સંતભક્તિ મળે. મારે ત્યાં જ રહેવાનું, જમવાનું, ને ગામમાં કથા કરવાની. ફક્ત એક શરત કે મારું કશું જ નાનું ય કામ આપને નહિ કરવાનું; તમે કરો તો સંત મટી જાઓ ને સ્નેહી થાઓ, એટલે પછી તમને તરત જ રજા. કેમ કે મને સંતસેવાનો લાભ ન મળે.’

ભાગવત રહી ગયો. એકવાર શેઠનો ઘોડો રાતના ચોરાઈ ગયેલો, તેથી શેઠ વ્યગ્ર હતા એ જોઈ પછી ભાગવત ફરવા ગયેલા ત્યાં નદી પાસેના જંગલમાં ઘોડાને ઝાડે બાંધેલ જોઈ ત્યાં પોતાનો રૂમાલ નાખી ઘરે આવ્યા. કેમ વારુ ? શેઠને એમનું કામ કર્યું દેખાડવું નથી તેથી શેઠને આવી કહે ‘મારો રૂમાલ પડી ગયો છે.’ શેઠ કહે ‘અરે ? કહો, કહો, આપ ક્યે રસ્તે ક્યાં સુધી ગયેલાં ? મારો નોકર તપાસ કરી આવશે.’ શેઠ સમજે છે કે ઘોડાની તપાસમાં ઘોડો મળી જાય એ લૌકિક લાભ છે, સંતની વસ્તુ તપાસમાં મળી જાય એ સુકૃતનો આત્મિક લાભ છે. નોકર ગયો, રૂમાલ અને ઘોડો બંને લઈ આવ્યો. શેઠને કહે ‘આ રૂમાલ ઘોડાની નજીકમાં જ પડેલો તેથી ઘોડો પણ મળી આવ્યો.’

શેઠને સમજાઈ ગયો ભેદ, કે ‘મારા ઘોડાની આડકતરી રીતે ભાળ આપવા માટે જ સંતનો આ દાવ છે,’ તેથી અલબત્ત પોતાને હજાર પંદરસો રૂપિયાના ઘોડાનો લાભ થયો છે, છતાં સંત-સાધુ પાસેથી સંતસેવા-વૈરાગ્યાદિનો શુદ્ધ લાભ ઈચ્છનાર એણે ભાગવતને કહી દીધું. ‘હવે તમને રજા છે. મારે તમારી સેવાના લાભને બદલે આ તો તમે મારી સ્વાર્થની સેવા કરી; શરતભંગ થયો. બસ, તમે સંત મટી સ્નેહી બન્યા, એટલે હવે આપણા સંબંધ બંધ.’

વાત આ છે, સાચા સાધુની સેવા, દર્શન, સ્મરણ બધું જ દિલના કષાય અને વિષય-રંગરાગના તાપને ઠારે. જીવન સુંદર શાંતિ અને સ્ફુર્તિમય જીવવું હોય તો આ સૂત્ર પકડીને ચાલો કે

‘મનને સંતાપે એવા લફરા મનમાં ઘાલવા નહિ.’

પરમાત્મા ને સાધુ-સંતનું આ જ મહત્ત્વ છે કે એમને મનમાં લાવો તો ચિત્તને શાંતિ મળે. બીજા ત્રીજાને મનમાં લાવો તો રાગાદિભાવો મનને અશાંતિ તરફ લઈ જાય. વિચાર કર્યો ‘સસ્તા ટાઈમમાં મકાન સારું બંધાઈ ગયું,’ ને ત્યાં મનને સાથે થવાનું ‘આજે કેટલી બધી મોંઘવારી !’ ને એમાં મનને ઉકળાટ થયો. મકાન સારું બની ગયું એ વિચાર સાથે હવે એ બગડે નહિ એની મનને વ્યાકુળતા થવાની.

પ્ર.- આવા તો વિચાર ચાલ્યા જ કરતા હોય છે. ત્યારે ત્યાં અમારે વિચારવું શું ?

ઉ.- આ વિચારવું ‘બધી કર્મની લીલા છે; કર્મનું નાટક માની આપણે માત્ર પ્રેક્ષક, અલિપ્ત જ્ઞાતાદ્રષ્ટા જ બન્યા રહો, ‘અવધુ ! સદા મગન મેં રહેના.’ પ્રેક્ષકપણાથી આગળ વધી લહેવાઈ જવામાં મૂર્ખ બનવાનું થાય છે.

પહેલાં દેશી નાટક સમાજમાં જયશંકર બારોટ સુંદરીનું પાત્ર આબેહુબ ભજવતો હતો. એ કહેતો કે ‘હું જ્યારે સ્ત્રીના પાત્રે સ્ટેજ પર આવું છું ત્યારે મારામાં સહેજે સ્ત્રીસુલભ ભાવો આવી જાય છે. તેથી બોલ હાવભાવ હાથનો ટાબોટો બધું સ્ત્રી જેવું જ નીકળે છે.’ વેશનું કેટલું મહત્ત્વ છે એ આના પરથી સમજાય છે. આજના પેન્ટ-કોટ ઊઘાડા માથાના વેશમાં ભારતીય વેશમાં આવતી પ્રૌઢતાના સહજ અનુભવ ગયા. એકવાર એવું બન્યું કે જયશંકર રૂપરૂપના અંબારસમી રમણીના વેશમાં સ્ટેજ પર હાવભાવ - કટાક્ષ દેખાડી રહ્યો છે, ત્યાં એને ખરેખર યુવતી સમજી પ્રેક્ષકગણમાંથી બે મુસ્લીમ યુવાન કામાંધ બની ‘વાહ રે બુલબુલ !’ બોલતાં જ સ્ટેજ પર એને ભેટી પડવા ચડી ગયા ! ડાયરેક્ટરે ‘એ ય ! આ ઓરત નહિ, મરદ છે મરદ,’ એમ કહેતાંક ડાયરેક્ટરે એમને ધક્કો મારી બહાર કઢાવ્યા. એમની હુરિયા થઈ. કહો, આ પ્રેક્ષણથી આગળ વધી લહેવાઈ ગયા તો મૂરખ બન્યા ને ?

માણસ દુનિયાનું જોઈ જોઈ દુબળો થાય છે.... ‘નથુભાઈ બહુ અભિમાની,’ ‘પેથાભાઈ વાંકા,’ ‘લલ્લુભાઈ લોભિયા,’...આમ વિચારી વિચારી પોતાનું લોહી બાળે છે. શું મૂર્ખાઈ નથી આ ? માણસ ખરાબ કે જગતની વસ્તુ ખરાબને સુધારી તો શક્તો નથી, પણ આવા સંતાપ કરે છે એટલે પોતાનું લોહી બળે છે, અને આત્મામાં અધમ સંસ્કાર અને પાપકર્મનો જ મેળો થાય છે. વાંક તો હોય બીજાનો, અને સંતાપથી સજા પોતાને લેવાની ! કેવી મૂર્ખાઈ !

સુખદ જીવનની આ ચાવી છે કે **‘બીજાના વાંકે તમે સજા ન લો.’**

આટલા જ માટે જગતનું બહુ જોવા કરતાં પરમાત્મા અને સાધુ મહાત્મા તથા પૂર્વના મહાપુરુષો અને સતીઓના બહુ ચિંતન-મનન જરૂરી છે, અને જગતનું દેખાઈ જાય, મનમાં આવી જાય ત્યારે આ વિચારવું ‘હે આત્મન ! સદા તું તો તારા શુદ્ધ રાગાદિરહિત આત્મભાવમાં લીન રહે. નાશવંત જગત સાથે અવિનાશી એવા તારે શો સંબંધ ? સંબંધથી તું રાગી-દ્વેષી બની અશુદ્ધ થાય છે. અવધુ ! સદા મગન મેં રહેના.

૪૩ સ્વોપકારમાં કઠોરતા : પરોપકારમાં કોમળતા

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પરમાત્માને સંગમદેવે છ મહિના રંજાડી હવે જ્યારે જોયું કે, ‘પ્રભુને એમના ધ્યાન, એમની સાધના, એમની સમાધિમાંથી જરાય ચલાયમાન કરી શકાય એમ નથી એટલું બધું એમનું સત્ત્વ જેવું ઈન્દ્રે વખાણ્યું તેવું જ છે.’ ત્યારે અંતે હારી થાકીને એ ઉપદ્રવો બંધ કરીને પાછો જવા લાગ્યો, એ વખતે પ્રભુના દિલમાં સંગમ પર ક્રુણા ઉભરાવાથી આંખ બે આંસુના ટીપાથી ભીની થઈ ગઈ. પ્રભુના મનને થયું કે ‘અરેરે ! મને કર્મક્ષયમાં સહાયક આ મારો પરમ ઉપકારી જીવ બિચારો મારાં નિમિત્તે પાપ બાંધી દુર્ગતિઓના ઘોર દુઃખોમાં રીબાશે !!’

અહીં સવાલ એ થાય છે કે સંગમ પર ક્રુણા પ્રભુને પોતાના ઉપસર્ગ દુઃખોનો અંત થવા પર આવી, તો દુઃખોની વચ્ચે ન આવી ? શું મનને એમ ન થયું કે ‘આ બિચારો કોક જીવ પાપ કરી રહ્યો છે તો એનું શું થશે ?’ જો આ ક્રુણા આવી હોત તો આંખ આંસુથી ભીની ન થાત ?’ એમ તો કહી ન શકાય કે ક્રુણા તો આવેલી પરંતુ આ ક્રુણા પેલી ઉપસર્ગના અંત પછીની ક્રુણા કરતાં મોળી હતી. આવા સમર્થ સાત્ત્વિક અને દયાના સાગર પ્રભુ ક્રુણા ચિંતવવા બેસે ત્યારે મોળી શું કામ ચિંતવે કે જેમાં હૈયું ભીનું જ ન થાય ? તો ‘શું દુઃખોની ઝડીઓ વરસતી હતી ત્યારે ક્રુણા નહિ આવેલી ?’ આ સવાલ થાય છે.

આનો જવાબ એ છે કે ભગવાન મહાવીર સ્વામી આમ તો ક્રુણાના સાગર હતા. ક્રુણાથી ભરેલા હતા; એટલે દુઃખો વરસતી વખતે પણ ‘સંગમ પર ક્રુણાવાળા નહિ કિન્તુ કઠોરતાવાળા હતા’ એમ તો ન જ કહેવાય; ક્રુણાવાળા જ હતા એમ કહેવું પડે આમ છતાં પ્રભુને એ વખતે ક્રુણાનું ચિંતન નહોતું. ચિંતન તિતિક્ષાનું, કર્મની વરસતી આપદાઓને અવિકૃત દઢ હૃદયે સહી લેવાનું હતું. એ સહી લેવામાં દિલ કઠણ રાખવું પડે, પણ પોયું નામ નહિ. દિલમાં પોચાશ-નરમાશ હોય તો તીવ્ર વેદનામાં એ સહવાની જ ઉગ્ર કઠોરતા જોઈએ એ ન રહે.

પ્રભુને સાધનામાં આ એક જ લક્ષ્ય હતું. ‘કેમ અધિકાધિક કર્મક્ષય થાય, પછી સંયમ સાધતાં બહુ કષ્ટ આવ્યા તો ય એ લક્ષ્ય, અને ધ્યાનમાં રહે ઘોર

ઉપદ્રવ આવ્યા તો ય એ જ લક્ષ્ય. એમાં ય પાછી આ જ સમજ કે ‘જેમ વધારે અને જોરદાર કષ્ટ-ઉપદ્રવ સહવાના મળે, તેમ એમાં જોરદાર કર્મક્ષય થાય; ને એ ઠીક જ છે.’ એ પણ સહવાનું મનને લેશ પણ ‘હાય !’ કે ‘અરેરે !’ થવા દીધા વિના. બીલકુલ સાજી સારી સ્થિતિની માફક જેટલા તદ્દન સ્વસ્થ અવિકૃત મનથી કરાય, તેમ ભારી સંખ્યામાં કર્મ ક્ષય થાય.’

આ સમજ હોય એટલે મનને ઉગ્ર કષ્ટ-ઉપદ્રવમાં પોયું રખાય ? કે કઠણ-કઠોર ? એ વખતે જો પાપકારી સામાની ઉપર દષ્ટિ લઈ જઈ એની ક્રુણા ચિંતવવા જાય તો મન નરમ-કોમળ બની જાય. પણ ના, એ વખતે તો પોતાના આત્મા પર જ દષ્ટિ કે ‘કેમ આત્મા પરથી ભારીમાં ભારી કર્મોના જુથના જુથ સાફ થઈ જાય ! એ માટે આવી પડેલા જીવલેણ જેવા ભયંકર કષ્ટમાં પણ એને ન સહી શકવાની મચક આપવાની નહિ કે “હવે તો હદ થઈ. કષ્ટ હવે તો અસહ્ય છે, ઓછું થાય તો સારું.” ના, કષ્ટવેદના મજેની છે, હજી વધુ આવવી હોય તો આવો.” આમાં મન કાઠું કરવું પડે એ વખતે મૂઢ મનથી શક્ય સામાની દયાનો વિચાર ક્યાં રખાય કે બિચારો વધુ કષ્ટ આપી વધુ પાપ બાંધે છે, એને કેવાં જાલિમ દુઃખ આવશે !’ સામાની આ દયા વિચારવામાં તો મન મૂઢ કરવું પડે; વળી એ વધુ પાપ ન કરો જેથી એને વધુ કષ્ટ ન આવે, એ તરફ દષ્ટિ જાય. એમાં પાછા પોતાના માટે વધુ કષ્ટ આવકારવાની ભાવના ક્યાં ઊભી રહે ? સામાના ભાવી કષ્ટ પર નારાજી વિચારતાં એ પોતાને કષ્ટ આપે એ પણ ન રુચે.

પ્ર.- તો પછી સંગમદેવ ઉપસર્ગ બંધ કરી સંગમ પાછો જતાં પ્રભુએ કેમ એની દયા વિચારી કે મારાં નિમિત્તે બહુ પાપ કર્યાં બિચારાનું શું થશે ? એમાં પોતાનાં કષ્ટ પર નારાજી ન આવી ?

ઉ.- ના, એનો તો લેશ વિચાર નથી કે મારે કષ્ટ આવ્યાં એ ખોટું થયું. પોતાને તો બહુ કર્મક્ષય થયો એનો સંતોષ છે. પરંતુ સામા પર દયા એટલા માટે કે હવે પોતાને એનાં કષ્ટ પૂરાં થતાં કષ્ટ સહવામાં જરૂરી કઠોરતાનો પ્રસંગ નથી, અને પોતાના પ્રસંગમાં આવીને સામો શું પામી ગયો એ વિચારવાનો અવસર છે. એ દુઃખદ પાપ પામી ગયો. એથી દયાને અવકાશ છે કે ‘બિચારાનું ભવિષ્યમાં શું થશે ! કેવાં દુઃખ પામશે !’

પ્ર.- તો આમાં જેમ સામા પર દયા એમ પોતાની જાત પર ઘૂણા ન થાય કે, હું ક્યાં એનાં દુઃખદ પાપમાં નિમિત્ત બન્યો !

ઉ.- ના, પોતે ઊઠીને એને પાપમાં પ્રેર્યો નથી કે હવે એ ખોટું થવાનું

ખ્યાલમાં આવતાં જાત પર ઘૃણા થાય. પોતે તો દરેક પળે જગતના જીવ માત્ર પાપથી બચો એવી મૈત્રી વૃત્તિવાળા છે. છતાં જીવોને પાપ કરવાં છે તો એના પર ઉપેક્ષાભાવ છે, જેથી પોતાને જીવો પર ઘૃણા-દ્વેષ-તિરસ્કાર ન થાય.

બીજાનાં દોષ પર ઉપેક્ષાભાવનો આ મહિમા છે કે એથી એ જીવો પર દ્વેષ-અરુચિ-અભાવ ન થાય. એટલે જ મહાવીર પ્રભુ પર સંગમ દેવતા ઉપસર્ગ વરસાવી રહ્યો હતો ત્યારે એના દોષ પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવવાળા હતા, અને પોતાને કર્મક્ષયનો મહા લાભ આપનારાં કષ્ટ સહનમાં કઠોર હતા. હવે કષ્ટ સહન પૂરું થતાં સંગમની ભાવી દુર્દશાના વિચાર પણ એના પ્રત્યે દયા ઊભરાઈ આવી.

એક વાત છે કે પોતે નિમિત્ત બની જવા બદલ જો પોતાની જાત પર ઘૃણા આવે તો એવી આવે કે ‘અરેરે ! આ મારું શરીર કેવું ગોઝારું કે આ બિચારા જીવને પાપમાં નિમિત્ત થયું ! ધન્ય છે તે સિદ્ધ ભગવંતોને કે જેમણે આવું શરીર જ રાખ્યું નથી કે જે બીજાને પાપમાં નિમિત્તભૂત થાય ! હું હજી શરીરધારી હોઈને અધન્ય છું.’ આમાં ઘૃણા શરીરધારીપણા ઉપર છે, કિન્તુ સામાને પાપ કરવાની પ્રેરણા પર નહિ, કેમ કે પોતે સામાને પાપ કરવા પ્રેર્યો જ નથી.

સારાંશ, પોતાને કષ્ટ સહવાનું ચાલતું હતું ત્યારે પ્રભુ એમાં સ્વોપકારનો અવસર જોઈ એ સહવામાં કઠોર હતા જેથી દીનતા ન આવે. હવે કષ્ટ પૂરા થયે સામો પાછો જતાં એના ઉપકારના એટલે કે પરોપકારના વિચારમાં દયા ભર્યા બની ગયા. જો સ્વોપકાર વખતે આ પરદયાનો વિચાર લાવ્યા હોત તો સ્વોપકાર મોળો પડી જાત. પછી ત્યાં તો ઉપસર્ગ શરુ થતાં જ સામાને કહી દેવું પડત કે ‘જા ભાઈ જા, નકામો પાપ બાંધી દુઃખી થઈશ...’ ને એમાં તો પોતાને કષ્ટ સહવાનું અને કર્મક્ષય કરવાનું રહે જ ક્યાંથી ?

આ સૂચવે છે કે પહેલાં વિચાર સ્વોપકારનો છે, અને સ્વોપકાર પૂરેપૂરો સાચવીને પછી પરોપકારનો વિચાર છે. માટે જ ભવભાવના શાસ્ત્રના પ્રારંભે કહ્યું કે જીવનમાં સ્વોપકાર મુખ્ય છે, ને પરોપકાર એ સ્વોપકાર સાચવીને, શક્તિ હોય તે પ્રમાણે કરે.

૪૪ પરમાત્માનો અનંત ઉપકાર પાપનાં વળતર જોરદાર પવિત્ર જીવનથી જ થાય.

પરમાત્માનું ધ્યાન ને પરમાત્માનું સ્મરણ શા માટે ?

પરમાત્મા આપણાં સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકારી છે; એવા ઉપકારીને ક્ષણ પણ ન વિસરીએ. માનવ અવતારે આપણને કોણ લઈ આવ્યું ? માતા-પિતા નહિ, પરમાત્મા લઈ આવ્યા. પૂર્વ જન્મમાં પરમાત્માનાં આલંબને આરાધના કરેલી, એથી પુણ્યની ચિઠ્ઠિ ફાટી, અને અહીં ટ્રાન્સફર થયા. પરમાત્માનો કેટલો ઉપકાર ? માનવ જન્મ, આર્યકુળ પાંચે ઈન્દ્રિયો પૂર્ણ, દીર્ઘ આયુષ્ય, આરોગ્ય હામ-દામ-દામ, કેટલીય સુખ સગવડો...આ બધું પરમાત્માને આભારી છે.

પ્રભુનો ભાવ-ઉપકાર :- સવારે ઉઠતાં આ યાદ આવે ખરું ? ‘પ્રભુ ! આ બધું મને મળવામાં તારો કેટલો બધો ઉપકાર ? વળી અહીં મારા અંતર આત્માને સમજતો થયો, ‘ધર્મ અને પાપનો વિવેક મળ્યો, દયા, દાન, સંયમ, ત્યાગ, તપસ્યા વગેરેની પ્રેરણા મળી, આ જન્મ પૂરો થતાં વિરાટ વિશ્વમાં ૮૪ લાખ યોનિઓના અરણ્યમાં ગુમ ન થઈ જવાય અને મોક્ષ તરફ આગેકૂચ થાય એવા તત્ત્વ જીવનના પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયા...પ્રભુ ! એ તમારા ભાવ-ઉપકારની અવધિ નથી.’

પરમાત્માના ઉપકારોનાં સ્મરણે આત્મામાં અજબ-ગજબનું કલ્યાણકારી જોમ પ્રગટ થાય છે.

મહાવીર ભગવાનના વારામાં સુદર્શન નામનો શ્રેષ્ઠિપુત્ર ભગવાન નગર-આંગણે પધાર્યા જાણી પ્રભુના અનંત ઉપકારને યાદ કરતો પ્રભુના દર્શન - વંદન કરવા તૈયાર થાય છે. બાપ કહે છે, ‘વત્સ ! હમણાં ખમી જા. પેલો પાપી અર્જુનમાલી દેવાધિષ્ઠિત શરીરે આકાશમાં મોગર લઈ ઊડી રહ્યો હશે. રોજ એ છ પુરૂષ એક સ્ત્રી એમ સાતની હત્યા કરે છે. બાદ શાંતિથી બેસે છે, પછી જ સલામતી જાહેર થઈ નગર-વ્યવહાર શરૂ થાય છે. આજે હજી સલામતિ જાહેર નથી થઈ એટલે એ હજી ધુમતો હશે તો બહાર નીકળવામાં જોખમ છે.

સુદર્શન ડગતો નથી, જુએ છે કે મૃત્યુનું મૃત્યુ નીપજવનાર પરમાત્માનાં દર્શને જતાં કદાચ મૃત્યુ આવ્યું તો ય તે અંતિમ મૃત્યુ બને, અને એમાં ખોટું

શું ? જે બને તે....પ્રભુનો અર્થિત્ય પ્રભાવ છે.’ માતા પિતાને સમજાવી નીકળી પડે છે. રાજમાર્ગ પર આવતાં દૂર આકાશમાંથી અજુનમાળી પત્થરિયાં મોગર ગુસ્સામાં ઉલાળતો ઉલાળતો પોતાની તરફ ઊતરતો દેખાયો.

સુદર્શનને ‘હાય ! મર્યા !’ થાય ? નારે ના, ઘરેથી નીકળ્યો ત્યારથી પ્રભુના ઉપકારને યાદ કરતો ચાલે છે. એકેક ચીજ એકેક બાબતમાં ભગવાનનો ઉપકાર જુએ છે. ‘અહો ! ક્યાં હું એક કાળે અનંતકાય બટાટા જેવામાં પૂરાયેલો, અનંતા ભેગો ટકાના ત્રણ શેરમાં તોલાતો. ત્યાંથી પ્રભુએ બતાવેલ કલ્યાણકારી જે કષ્ટ સહન, એ કરતાં કરતાં આટલે ઊંચે માનવભવના થાળે આવ્યો. અહીં પણ જીવો પ્રત્યે કરુણાભાવ, જડ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્યભાવ, ત્યાગ, સંયમ, ભક્તિ...આ બધું પામવામાં પ્રભુનો કેવો અપરંપાર ઉપકાર !’ આ લગનમાં એવું અજબ જોમ પ્રગટ્યું છે કે હવે સામે મોત આવતું દેખાય છે છતાં મનને એક જ હિસાબ છે ‘ભાવી બનવાનું બનશે. ભગવાનનાં દર્શન ખાતર કદાચ અનંતા કાળમાં નહિ મળ્યું હોય; નહિતર આજ સુધી રખડતો ન હોત. બસ, હવે વિધિપૂર્વક મૃત્યુ વધાવું સમાધિ મૃત્યુ અપનાવું.

સુદર્શનને ત્યાં સમાધિ મૃત્યુ માટે (૧) સર્વ જીવોની ક્ષમા માગી લીધી, (૨) પોતાના વ્રત-નિયમ પુનઃ ઉચ્ચારી લીધા, (૩) આ પ્રસંગે કદાચ મૃત્યુ થઈ જાય તો આહાર-ઉપધિ-શરીર બધું ‘વોસિરે વોસિરે’ એમ કરી એનું મમત્વ ઉઠાવી લીધું, (૪) પરમાત્માને ‘હે વીતરાગ સર્વજ્ઞ ! દેવેન્દ્ર પૂજિત ! ધર્મના આદિકર !...વગેરેથી સંબોધી એમના અનંત ઉપકાર યાદ કરી નમસ્કાર કર્યા, અને (૫) પંચ પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન લગાવ્યું.

સુદર્શનના ઝળહળી ઊઠેલાં આ ધર્મ તેજથી અર્જુનમાળીના દેહમાં પેઠેલો યક્ષદેવતા ડહાઈ ગયો, દેહમાંથી નીકળી ભાગી ગયો, ને અર્જુનમાળી નીચે પટકાયો. બે બાકળો બની સુદર્શનને પૂછે છે ‘તમે કોણ છો ? હું અહીં ક્યાંથી ? નગરમાં શૂન્યકાર કેમ ?’ સુદર્શનને ખુલાસો કરતાં, પારાવાર પશ્ચાત્તાપ કરે છે ‘અરેરે ! હું કેવો હત્યારો ! મારું શું થશે !’ સુદર્શનને એને આશ્વાસન આપી સાથે લઈ શ્રી મહાવીર ભગવાન આગળ ઊભો કર્યો. પ્રભુએ એનાં હૃદય પરિવર્તનને જોઈ મહાપાપી એવા એનો પણ ચારિત્ર આપી ઉદ્ધાર કર્યો.

મુનિ બનેલા અર્જુનમાળીને પણ પ્રભુના અથાગ ઉપકારનો મન પર ભાર આવી જતાં એવી કલ્યાણદૃષ્ટિ ઊભી થઈ ગઈ છે કે,

જેટલા જોસથી પાપ કર્યા છે એથી અધિક જોસથી ધર્મ કરું, તપ કરું, સંયમ પાળું, પહેલાં જેવો ઘોર પાપાત્મા હતો, હવે તેવો ભારે ધર્માત્મા બનું. એ અદ્ભુત

મહાત્મા બની ગયો.

યોગની દૃષ્ટિ આ માગે છે, - સંસારના રસમાં પાપ કરતાં પાછું વાળીને જોયું નથી, હવે પાપોના વળતર વાળવા કમર કસો.

બહુ જૂઠ હોંશથી હંકાર્યા છે, હવે સત્યની ભારે હોંશ રાખો. દુનિયાનો કથલો ખૂબ કૂટે રાખ્યો છે, હવે પરમાત્માનાં સ્તોત્ર અને મહાપુરુષોના ચરિત્ર ગુણગાન ખૂબ કરો. પાપનાં વળતર જોરદાર પવિત્ર જીવન વિના શી રીતે થવાનાં ?

ભારતમાં ઘેર ઘેર રોજ રામાયણ-મહાભારત-તીર્થંકર ચરિત્રો વંચાતા - સંભળાતા, દયા-સત્ય-પરોપકાર-સદાચાર વગેરેની સંસ્કૃતિની જાહોજલાલી હતી. આજ એના પુનરુદ્ધારનો અવસર આવી લાગ્યો છે. આજની કેળવણીએ છોકરાનાં જીવન બગાડવાની ફરિયાદ કરો છો, પરંતુ એ ન બગડે એવું તમે ક્યાં રાખ્યું જ છે ? ઘરમાં રોજ રાત્રે મહાપુરુષો સતીઓ અને પરમાત્માનાં જીવનનાં સુંદર વાંચન કુટુંબ આગળ કરો, જુઓ કેવો લાભ કરે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૧૭, તા. ૧૦-૧-૧૯૭૬

૪૫) વર્ધમાન સેવા કેન્દ્રનો પલ્લીવાલ ક્ષેત્રમાં જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ અને જૈન સંસ્કાર માટે પ્રચાર-પ્રવાસ

અમે કોઈ એક પુસ્તકમાં વાંચ્યું છે કે, “સમગ્ર પૃથ્વી મંડળને સાત વાર જમાડવામાં આવે અને જે પુણ્ય થાય છે તેનાથી વધુ પુણ્ય એકાદ મોહાંઘ આત્માને સમ્યક્દર્શનનો પ્રકાશ આપવાથી થાય છે.”

ઉત્તર પ્રદેશ અને રાજસ્થાનના સરહદી વિસ્તારોમાં વસતા આપણા સાધર્મિક પલ્લીવાલ જૈનોના ક્ષેત્રનો અમને જ્યારથી પરિચય થયો છે ત્યારથી આ ક્ષેત્રમાં જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ અને જૈન સંસ્કારનો પ્રચાર અને પ્રસાર કરવાની જરૂર અમને વધુ ને વધુ જણાઈ છે. આ માટે અમે ત્યાં એકથી વધુ વખત પ્રવાસ ખેડ્યો છે. ત્યાંના સ્થાનિક વડીલો અને યુવાનોનો પણ આત્મીય સંપર્ક સાધ્યો છે. આ પ્રવાસ અને પરિચયથી અમે એટલે કે વર્ધમાન સેવા કેન્દ્રે નિર્ણય કર્યો કે, -

સત્સંગ, સદ્વાંચન અને સમ્યક્ માર્ગદર્શનના અભાવથી જૈનત્વના સંસ્કારને ખોઈ બેઠેલા પલ્લીવાલ અને અગ્રવાલ જાતીના જૈન ભાઈ-બહેનોને જૈન ધર્મનું

શિક્ષણ અને સંસ્કાર મળી રહે તે માટે પલ્લીવાલ ક્ષેત્રમાં વર્ધમાન સેવા કેન્દ્રનું એક પ્રવૃત્તિ કેન્દ્ર કાયમી ધોરણે શરૂ કરવું.

અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આ નિર્ણયને કાર્યાન્વિત કરવા માટે અમે તાજેતરમાં જ શ્રી મહાવીરજી ગામે (સ્ટે. શ્રી મહાવીરજી) કેન્દ્રનું કાર્યાલય શરૂ કરવા જમીન ખરીદી લીધી છે. કેન્દ્રના આ કાર્યાલય દ્વારા પલ્લીવાલ ક્ષેત્રના વિવિધ ગામોમાં જૈન ધાર્મિક શિક્ષણની સમ્યક્ પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવા માટે તત્ત્વપ્રેમી અને સાધક શ્રી ચીનુભાઈ રતિલાલ દોશી અને ઉત્સાહી કાબેલ યુવાન કાર્યકર શ્રી રાજેન્દ્ર પ્રાણલાલ શાહ સાથે અમે તા. ૫-૧૨-૭૫ થી તા. ૧૮-૧૨-૭૫ સુધી ૧૩ દિવસનો અવિશ્રામ પ્રવાસ ખેડ્યો હતો.

સ્થાનિક ધર્મ પ્રેમી કાર્યકરો સાથે આ ક્ષેત્રમાં અમે પટૌદા, મહાવીરજી, ખંડીપ, સેવાલા, સેખપુરા, ફાજલાબાદ, કરમપુરા, બરગવા, ક્યારદાખુર્દ, ઝરેડા, હિંડોન, સીરસ, વેર, ખેડલી, પીંગૌરા, મઈ, નંદબઈ અને ભરતપુરમાં ફર્યા હતા. આ બધાં ગામોની પાઠશાળાઓ, ઉપાશ્રયો, દેરાસરોની સ્થિતિ તેમજ ત્યાં વસતા આપણાં સાધર્મિકોની આર્થિક સ્થિતિ તેમજ ધર્મ પ્રત્યેના વલણ અને વિચારનો જાત અભ્યાસ કર્યો.

વર્ધમાન સેવા કેન્દ્ર માટે તેની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ માટેનું કાયમી ફંડ નથી. છતાંય આપણો જૈન સમાજ સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ માટે ઉદાર દિલે આર્થિક સહયોગ આપશે જ એવી દૃઢ શ્રદ્ધા સાથે કેન્દ્ર તરફથી ત્યાં ૧૨ પાઠશાળાઓ શરૂ કરાવી, આ માટે રોજની પ્રભાવના અને મહિને જરૂરી પગારના ખર્ચની ગોઠવણ કરી. આવી એક પાઠશાળા ચલાવવા માટે અત્યારના સંજોગોમાં વરસે કેન્દ્રને રૂ. ૨૫૦૦ ખર્ચ આવશે.

પલ્લીવાલ ક્ષેત્રમાં રૂ. પચ્ચીસ હજારના ખર્ચે નૂતન જિનાલય ઊભું કરવાનું અને ૨૫ સો રૂપિયામાં એક પાઠશાળા ચલાવી પુણ્ય જરૂર ઉપાર્જન કરો.

અત્રે આપને યાદ આપીએ કે આ વિસ્તારના આઠ યુવાનોને કેન્દ્ર થોડા મહિના અગાઉ મુંબઈમાં ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવવા અને તેમને પાઠશાળાની તાલિમ આપવા બોલાવ્યા હતા. ચાર માસની એકધારી તાલીમ પામેલા એ વિદ્યાર્થીઓને આ પાઠશાળાઓ ચલાવવા ગોઠવ્યા છે.

પાઠશાળાઓને શરૂ કરાવ્યા બાદ અમે ત્યાંના જિનાલયોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાનું અને જ્યાં જરૂર છે ત્યાં નૂતન જિનાલયનું નિર્માણ કરવાનું કાર્ય પણ શરૂ કર્યું. જીર્ણોદ્ધારના કાર્ય માટે આણંદજી કલ્યાણજી પેઢી સાથે અમે સંપર્ક સાધ્યો હતો, અને અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે આ કામમાં પેઢીના પ્રમુખ શેઠ શ્રી

કસ્તુરભાઈ લાલભાઈએ સક્રિય ઊંડો રસ લીધો. તેના સદ્પરિણામે પેઢી તરફથી ટૂંક સમયમાં જ આ ક્ષેત્રના ૧૬ ગામોના દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધારનું કામ શરૂ થશે.

પેઢી દ્વારા જીર્ણોદ્ધારનું કામ કરાવવાનું ગોઠવીને કેન્દ્રે નંદબઈ ગામે નૂતન જિનાલય નિર્માણ કરવા માટે પણ કાર્યવાહી કરી. નંદબઈ તાલુકાનું કેન્દ્રવર્તી ગામ છે. ૫૦ હજારની વસ્તી છે. અહીં અગ્રવાલ અને પલ્લીવાલ જૈનો રહે છે. અમને સંપર્કથી જાણવા મળ્યું કે તેઓનો કુળધર્મ જૈન ધર્મ છે. પરંતુ દેરાસર ઉપાશ્રય ન હોવાના લીધે તેમજ પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજોનો કોઈ સત્સંગ ન મળવાથી તેઓ વૈષ્ણવ ધર્મ પાળે છે. છતાં ય ઘણાંને અમે નવકાર મંત્ર બોલતા પણ સાંભળ્યા. તેઓમાં જૈન ધર્મની રુચિ અમને પૂરતા પ્રમાણમાં જોવા મળી. ત્યાંના સ્થાનિક જૈન ધર્મ પ્રેમીઓએ એક જિનાલય ઊભું કરાવી આપવાની ભાવના અમારી સામે વ્યક્ત કરી. એ માટે દસ હજારના ખર્ચે એક જમીનનો પ્લોટ તાબડતોબ લઈ લીધો. હવે આ જમીન પર એક નાનકડું જિનાલય ઊભું કરવાનો કેન્દ્રે નિર્ણય કર્યો છે. આ માટે અંદાજત રૂ. ૨૫ હજારનો ખર્ચ થાય તેમ છે. આ સંદર્ભમાં અમારે સંઘને જણાવવું છે કે પલ્લીવાલ જૈનોને જિનાલયનો લાભ કરાવી આપવાથી તેઓના વિસરાઈ ગયેલા જૈનત્વનાં સંસ્કાર પુનઃજાગૃત થઈ શકે તેમ છે. આવા જિનાલયો આ ક્ષેત્રમાં ઊભા કરવાનો મહાપુણ્ય લાભ લેવા જેવો છે. કોઈ વ્યક્તિ આ માટે પોતાની ભાવના મુંબઈ કેન્દ્રને જણાવશે તો અમે તે માટે પૂરતી માહિતી અને વિગતો આપીશું. અમે આ અંગે આશા રાખીએ છીએ કે પલ્લીવાલ ક્ષેત્રમાં નૂતન જિનાલયો નિર્માણ કરવામાં વધુ સંખ્યામાં રસ ધરાવશે.

આ પ્રવાસમાં આ ઉપરાંત ત્રણ યુવાનોને શિક્ષણ સહાય, ૧૨ સાધર્મિક કુટુંબોને રૂ. ૧૦૦ થી રૂ. ૧૦૦૦ સુધીની લોન, સીદાતા પાંચ સાધર્મિક કુટુંબોને રૂ. ૧૫૦૦ સુધીની અનાજ, કપડાં વગેરેની રાહત, તેમજ પૂરપીડિત બે જૈન કુટુંબોને રૂ. ૧૦૦૦ ની સહાયના એમ સાધર્મિક ભક્તિ અને માનવતાના પણ કાર્ય થયા.

આ બધા કામ કેન્દ્રે શરૂ કર્યા તે માટે આ ક્ષેત્રનો અમને સૌ પ્રથમ પરિચય કરાવનાર પ.પૂ. શાંતિમૂર્તિ પૂજ્ય ક્ષમાસાગરજી મહારાજના, તેમજ તે ક્ષેત્રમાં કામ કરવા માટે તાજેતરમાં રૂપિયા અર્ધા લાખનો નિધિ પોતાની સ્વયં પ્રેરણાથી એકત્રિત કરાવનાર, પ્રખર વ્યાખ્યાતા ગણિવર્ય શ્રી પદ્મસાગરજી મહારાજ સાહેબના અમે ઋણી છીએ.

અને શ્રી નટવરલાલ રતનલાલ શાહ (ખંભાતવાળા) અને કપુરચંદજી જૈન (હિંડોન) ને વિસરાય જ કેમ ? તેમના સક્રિય સાથ અને સહયોગ વિના અમે

કેન્દ્રની આ બધી પ્રવૃત્તિ આટલા દૂરનાં અદીઠ અને અપરિચિત ક્ષેત્રમાં વિકસાવી જ ન શક્યા હોત. આ ક્ષેત્રમાં જૈન ધર્મનો જય જયકાર થાય તે માટે શ્રી નટવરભાઈ શરૂથી જ કેન્દ્રની સાથે છે. પર્યુષણમાં તેઓ પોતે ત્યાં જ પર્વાધિરાજની આરાધના કરાવવા ગયા હતા. પલ્લીવાલ ક્ષેત્રમાં કેન્દ્રનું કાર્યાલય શરૂ કરી ત્યાં કાયમી પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવા માટે તેઓ અમારું પ્રેરક બળ છે. અમે તેઓના પણ આભારી છીએ.

આ બધું ય છતાં ય આ ક્ષેત્રના સ્થાનિક કાર્યકર ભાઈઓના સહયોગ અને ઉત્સાહ વિના આ કશું જ શક્ય ન બન્યું હોત. કેન્દ્રમાં વિશ્વાસ મૂકી તેઓએ અમને સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ કરવાની તક અને સહયોગ આપ્યા છે તે માટે નામી-અનામી સૌ પલ્લીવાલ અને અગ્રવાલ જૈન ભાઈઓનો અમે હાર્દિક આભાર માનીએ છીએ.

સંપર્ક માટે :-

વર્ધમાન સેવા કેન્દ્ર.

૧૬, ગુલાબવાડી, ત્રીજે માળે,
મુંબઈ-૪. ટે.નં. ૩૩૦૫૪૯

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૧૮, તા. ૧૭-૧-૧૯૭૬

૪૬) પ્રતિકમણ એ મહાયોગ કેમ ?

(લેખાંક-૧)

જેને દિવસના અંતે અને રાત્રિના અંતે પ્રતિકમણની ક્રિયા કરવાની મળે છે એના ભાગ્યની અવધિ નથી; કારણકે પ્રતિકમણની ક્રિયા એ મહાયોગની સાધના છે. એ સાધનારો કેવા કેવા મહાન લાભ પ્રાપ્ત કરે છે કે જે એને મોક્ષની સાથે નિકટમાં યોજી આપે, એ જોતાં પ્રતિકમણને મહાયોગ કહેવાય. અલબત્ત પ્રતિકમણનું હાર્દ પકડીને પ્રતિકમણ કરાય તો એના મહાન અદ્ભુત લાભ કમાઈ શકાય; તો જ એ મહાયોગ સાધ્યો કહેવાય.

‘યોગ’ એટલે મોક્ષની સાથે આત્માનું જોડાણ કરાવી આપનારી સાધના. અત્યારે આપણા આત્મામાં સંસારનું જોડાણ છે, સંસારી અવસ્થા છે. એ હોવાનું કારણ આપણા આત્મામાં અનેકાનેક દુષ્ટ મલિન ભાવો છે. એનો સંપૂર્ણ નાશ થાય તો આત્મા વીતરાગ બને, ને પછી તરત સર્વજ્ઞ થાય, ને આ આયુષ્યના અંતે મોક્ષ અવસ્થા પ્રગટ થાય.

આ અનેકાનેક દોષો-દુષ્ટભાવો હટાવવા માટે અનેકાનેક પ્રતિકાર જોઈએ.

એક જ પ્રતિકારથી બધા ય દોષો ન હટી શકે. જેમ આંખમાં તેજની હાનિ, કાનમાં બહેરાશ, સ્વરનો ભંગ, પડખામાં દુઃખાવો, વગેરે અનેક રોગો માટે અનેક દવાઓ જોઈએ છે, તેમ આત્માના અનેક જાતના રોગો હોય, તેના નિવારણ માટે પણ અનેક ઉપાય યોજવા પડે. પ્રતિકમણની ક્રિયામાં આવા અનેક ઉપાયોનો સમાવેશ છે, ને એનું નિયમિત અને બરાબર સેવન કરનાર પોતાના અનેક દોષોને ધક્કો લગાડતો જાય છે, એમાં હાસ કરતો આવે છે.

આ ઉપાયોનાં બરાબર સેવન માટે પ્રતિકમણના દરેક અંગનું હાર્દ પકડવું જોઈએ, ખાસ કરીને પ્રતિકમણનાં સૂત્રોના શબ્દે શબ્દના ભાવમાં મન રસતરબોળ બનવું જોઈએ. એ માટે અહીં કેટલાક ભાવ વિચારીએ.

પ્રતિકમણમાં મનને રસતરબોળ બનાવવા માટે પહેલી વાત આ સમજી રાખવાની કે પ્રતિકમણ એ મુખ્યત્વે પાપના નિવારણ માટેની ક્રિયા છે, અને જૈન શાસન પાપનિવારણને બહુ અગત્ય આપે છે; કેમ કે

ચૌદ ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચડવાનું તે તે પાપના નિવારણપૂર્વક થાય છે.

દા.ત. મિથ્યાત્વપાપનું નિવારણ થાય તો જ સમ્યક્ત્વનાં ચોથા ગુણસ્થાનકે ચડાય પછી થોડી પણ અવિરતિના પાપનું નિવારણ થાય તો પાંચમા દેશવિરતિ ગુણસ્થાનકે ચડાય. તેમ સમસ્ત અવિરતિના પાપનું નિવારણ થાય તો જ છઠ્ઠા સર્વવિરતિ ગુણસ્થાનકે ચડાય. એમાંય પ્રમાદ પાપનું નિવારણ થાય તો જ સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકે ચડાય. આ બધામાં કષાયના પાપ અમુક અમુક પ્રમાણમાં અટકતા જાય છે. છતાં હવે અવશિષ્ટ કષાય-પાપમાં હાસ કરતા ચાલવાનું અપૂર્વ સામર્થ્ય પ્રગટાવાય ત્યારે ઉપરના ૮ મા ૯ મા વગેરે ગુણસ્થાનકે આરોહણ થાય છે. આ બતાવે છે કે જૈન શાસન પાપનિવારણને બહુ અગત્ય આપે છે.

પ્રતિકમણમાં પાપનિવારણ મુખ્ય છે. તેથી એમાં મનને રસવિભોર કરવા પહેલી વાત આ, કે પ્રતિકમણની ક્રિયા શરૂ કરતા પહેલાં હૈયામાં આ ઉલ્લાસ જોઈએ કે ‘હવે મને ગુણસ્થાનકની પાયરીએ ચડાવનાર પાપનિવારણની ક્રિયામાં બેસવાનું મળે છે. અહોભાગ્ય મારાં કે જિનશાસનને પામી આ પ્રતિકમણ મહાયોગની સાધના મળે છે ! ચાલ, પ્રતિકમણને બરાબર રસતરબોળ બનીને કરું, ને જીવન ધન્ય બનાવું.’ જો આમ ઉલ્લાસ ન પ્રગટાવાય, અને એ પ્રતિકમણ ઉપર અત્યંત બહુમાન ન પ્રગટ કરાય, તો પછી ભલે પ્રતિકમણ કરાશે, પણ એમાં એવો ભલીવાર નહિ આવે. સંભવ છે, ઉલ્લાસ અને બહુમાન નહિ એટલે ક્રિયા તો થવાની, પણ ‘ખેદ’ નામનો પહેલા નંબરનો દોષ ઊભો રહીને ક્રિયા થશે. યોગમાં ચડતાં, જીવના વધતા જતા આંતરિક શુભ વલણના પ્રકાશના હિસાબે શાસ્ત્રે

ક્રમિક આઠ યોગદષ્ટિ બતાવી છે. એમાં પ્રારંભિક પહેલી 'મિત્રા' નામની યોગદષ્ટિમાં પ્રવેશ ત્યારે જ થઈ શકે કે જ્યારે ક્રમિક ટાળતા જવાના આઠ દોષમાંનો પહેલો 'ખેદ' નામનો દોષ ટાળી દેવામાં આવ્યો હોય. ધર્મસાધના એ યોગ છે. યોગમાં પ્રવેશ કરવો છે તો એમાં પ્રવેશતા પહેલાં એનો ખેદ-કંટાળો-અભાવ તો ટાળવો જ જોઈએ ને ? એ ટળે તો જ સાચો યોગપ્રવેશ થાય; ને એ ટાળવા માટે યોગ પર બહુમાન ઉલ્લાસ પ્રગટ કરવો જોઈએ.

બસ, પ્રતિક્રમણ એ પાપનિવારણ આદિની મહાન યોગસાધના છે, તો એમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં જ એનો ખેદ ટાળવા માટે એના પર બહુમાન સાથે અનહદ ઉલ્લાસ પ્રગટ કરવો કે, 'અહોભાગ્ય મારાં કે હવે અનંત ભવભ્રમણનો અંત લાવનાર આ મહાન પ્રતિક્રમણ યોગ-સાધના મને મળશે ! દુનિયાદારીમાં શો સાર છે ? એમાં તો પાપનાં પોટલાં વધારવાનું થાય છે. (૧) એ પાપોનાં નિવારણ થાય, સાથે સાથે (૨) સમભાવનો અભ્યાસ મળે, (૩) જિનેન્દ્રભક્તિ (૪) ગુરુ વિનયવંદના મળે, (૫) ધ્યાનાભ્યાસ પ્રાપ્ત થાય...વગેરે વગેરે મહાન લાભોને પ્રાપ્ત કરાવનારો પ્રતિક્રમણ-મહાયોગ સધાય એ જ સાર છે, એ જ પરમાર્થ છે. અહો ! હવે આ સાધવાનો મને લાભ મળશે !' આમ પહેલેથી પ્રતિક્રમણનો ઉલ્લાસ ઊછળતો કરીને પછી જ પ્રતિક્રમણ ક્રિયા થાય તો મહાયોગની ભૂમિકા ઊભી કરી શકાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૧૮, તા. ૨૪-૧-૧૯૭૬

૪૭ (લેખાંક-૨)

પ્રતિક્રમણ એ મહાયોગ કેમ છે એની થોડી વિચારણા કરી. અનાદિકાળથી અજ્ઞાન અને મૂઢતામાં અટકાયેલા આત્માનું ઉત્થાન કરવું હોય, એને અજ્ઞાન અને મૂઢતામાંથી ઊંચકવો હોય તો ભૂમિકામાં મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ અને માધ્યસ્થ્ય એ ચાર શુભ ભાવનો અભ્યાસ આપવો જોઈએ. પ્રતિક્રમણમાં આને સરસ અવકાશ છે. પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- અજ્ઞાન અને મૂઢતામાંથી મૈત્રી આદિ ચાર ભાવ શી રીતે ઊંચકે ?

ઉ.- જીવનું મોટામાં મોટું અજ્ઞાન પોતાના આત્માનું અજ્ઞાન છે.

જીવની મોટામાં મોટી મૂઢતા જડનું આકર્ષણ છે.

પોતાના આત્માનું જ અજ્ઞાન હોય પછી બીજાનાં આત્માની અને એમના ભલા-બૂરાંની ચિંતા જ શાનો કરે ? એ ચિંતા ન હોય પછી 'પોતાના આત્મામાં વૈર-વિરોધ-નિષ્ઠુરતા-ઈર્ષ્યા વગેરે બદીઓ ઘાલતાં પોતાના આત્માની કેવી ખરાબી

થાય છે અને થશે,' એની ય કોઈ ચિંતા નહિ, તેમજ બિચારા બીજા આત્માઓને એ આપણા વૈર-વિરોધ વગેરેથી કેવી દુર્દશા થશે' એની ય ચિંતા નહિ. મૂળમાં આત્મ-તત્ત્વનું અજ્ઞાન આ ખરાબી સરજી જીવને અહીં ય અશાંતિ-સંતાપ-અજંપામાં ડૂબ્યો રાખે છે, એટલે છતે ધન-માલ-ખાન-પાન વગેરે સુખસાધનેય દુઃખી રાખે છે; અને પારાવાર કર્મબંધનોથી જકડી પરલોકમાં પણ ભયંકર દુર્ગતિઓના દુઃખમાં રિભાવે છે.

જીવનમાં અનુભવાય છે કે પાસે પૈસા ઘણાંય હોય, મોટો બંગલો હોય, યા સારા મિઠાઈના થાળ પર બેઠો હોય, પરંતુ જો મનમાં કોઈના પ્રત્યે વૈર-વિરોધ સ્ફુરી આવ્યો તો દિલ સંતાપમાં પડે છે, હૈયું બળે છે. ત્યાં પૈસા વગેરેનાં સુખનો અનુભવ ક્યાં ઊભો રહ્યો ? એમ ચિંતમાં જો જીવો પ્રત્યે નિષ્ઠુરતા આવી અને પોતાના સ્વાર્થની જ લગન જોરદાર રહી તો એમાં અજંપો એવો રહ્યા કરશે કે મારે આની ખામી છે, આની ખોટ છે, મારે આ જોઈએ, તે જોઈએ...પછી એની પાછળના આરંભ-સમારંભોમાં જીવોના કચ્ચરઘાણ નીકળે એની કોઈ પરવા નહિ રહે. આવા અજંપામાં છતે સુખસાધને સુખનો અનુભવ શે થાય ?

ત્યારે ઈર્ષ્યામાં તો સહજ છે કે બીજાનું સારું ખમાતું નથી એટલે મન બળ્યા જ કરે છે. એ સ્થિતિમાં પોતાની પાસે, છતે સુખસાધને પણ, સુખાનુભવ શો ?

ત્યાં જો આત્માનું જ્ઞાન હોય, તો મનને સહેજે થાય કે 'મારા આત્મામાં સુખશાંતિ-પ્રસન્નતાનો અનુભવ મારે આધીન છે. બીજા કદાચ મારા કાયાનાં સુખસાધન લૂંટી બગાડી શકે, પરંતુ મારા અંતરાત્માની શાંતિ અને પ્રસન્નતા ન બગાડી શકે. એ તો મારે અખંડ રાખવી હોય તો એને બીજા શું લૂંટી શકે ? ઉડાઉ દીકરો પૈસા ઉડાવે, છતાં એના પર પ્રેમાળ બાપ શાંતિ રાખી શકે છે ને ?

એમ બીજાઓના આત્મતત્ત્વનું ભાન હોય ને એ બિચારા કર્મથી કેવા દુઃખી એ ખબર હોય તો એમના પ્રત્યે નિષ્ઠુર ઈર્ષ્યા કે દોષદર્શી ન બનાય. મૂળમાં સ્વ-પરના આત્માનું ભાન જોઈએ.

મૈત્રી આદિ ભાવો આત્માને અજ્ઞાનતા અજ્ઞાન ચેષ્ટા અજ્ઞાન વિચારણામાંથી ઊંચકે છે.

આ મૈત્રી વગેરે શુભ ભાવોને કેળવવા માટે પ્રતિક્રમણના મહાયોગમાં ઠામ ઠામ અવકાશ મળે છે. પ્રતિક્રમણમાં ૬ આવશ્યક યાને અવશ્ય કર્તવ્ય છે. એમાં પહેલું આવશ્યક સામાયિક આવશ્યક છે.

'સામાયિક' એટલે સમભાવનો 'આય' =લાભ કરાવે એવી સ્થિતિ. એમાં સાવધયોગો યાને પાપ-વ્યાપારો સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓ, એના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરીને એ બંધ રાખવાની હોય છે. આ સૂચવે છે કે સાંસારિક યોગો આચરવા-વિચારવાના

ખુલ્લા હોય ત્યાં સુધી જીવ રાગ-દ્વેષના વિષમભાવથી છૂટી સમભાવમાં આવી શકે નહિ. અનેક જળોજથાથી ભરેલા ઘરવાસમાં વસતા ગૃહસ્થને બે ઘડી માટેની આ સાવધયોગોના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા સમભાવ કેળવવાની તક આપે છે. જૈન ધર્મ જ પાપત્યાગની પ્રતિજ્ઞા અર્થાત્ વિરતિનું મહત્ત્વ બતાવી ગૃહસ્થને આવા બે ઘડીના સામાયિકનો લાભ આપે છે.

સામાયિકમાં હિંસા-જૂઠ-ચોરી-મૈથુન-પરિગ્રહાદિ પાપોનો વિરતિરૂપ પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ થાય છે; તેથી પહેલું તો જગતના અનંતાનંત જીવોને અભયદાન દેવાનો મહાન લાભ મળે છે ! એમ અસત્યાદિ બીજા પાપોની વિરતિ ન કરી હોય તો એ ન આચરવાના કાળમાં પણ એને આચરવાની છૂટ યાને અવિરતિ ઊભી રહે છે, અને એ પણ રકમબંધ કર્મોનાં બંધનનું કારણ છે. તે અવિરતિનાં મહાપાપ સામાયિકની પ્રતિજ્ઞાથી બંધ થાય છે.

આમ, પાપોની વિરતિ કરી એટલે સહેજે આત્મા રાગ-દ્વેષ રહિત સમભાવમાં આવે. પછી ત્યાં વૈર-વિરોધ-ઈર્ષ્યા-નિષ્ઠુરતા-પરદોષદર્શન વગેરે મલિન ભાવોથી છૂટી બે ઘડી માટે મૈત્રી-પ્રમોદ-કરુણા અને માધ્યસ્થભાવને કેળવી શકે. મનને સહેજે થાય કે અ-મૈત્રીભાવ-ઈર્ષ્યા વગેરે સંસારની ચીજો અને સંસારના માન-સન્માનના સ્વાર્થ ખાતર થાય છે; પણ જો ‘મારે સામાયિકમાં સાવધયોગ-સાંસારિક બાબતોનો બે ઘડી માટે ત્યાગ છે, તો એની પાછળના અ-મૈત્રીભાવ વગેરે રખાય જ નહિ;’ એ ખ્યાલ રહે તો તેથી મૈત્રી આદિ-શુભભાવો સાથે સમભાવ જળવાઈ રહે છે. એના કેટકેટલા ઊંચા લાભ !

પ્રતિક્રમણ મહાયોગનું આ સામાયિક એ પહેલું અદ્ભુત અંગ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૦, તા. ૩૧-૧-૧૯૭૬

૪૮ દંષ્ટિદોષની ભયંકરતા અને એથી કેમ બચાય ?

(લેખાંક-૧)

એક અગ્રલેખમાં દોષદંષ્ટિ અને દંષ્ટિદોષની તુલના કરતાં દોષદંષ્ટિને વિસ્તારથી વિચારી હતી. હવે દંષ્ટિદોષને વિસ્તારથી વિચારીએ કે એ વળી કેટલી બધી ભયંકર છે !

દંષ્ટિદોષ સામાન્ય રીતે કોઈ પણ વસ્તુ જોવાની દંષ્ટિના દોષસ્વરૂપ છે. દા.ત. પોતાને ઓળખતા બે માણસ વાત કરતા હોય ત્યારે વહેમી માણસ માની

લે છે કે ‘આમની નજર મારી સામે છે માટે મારી જ નિંદા કરતા લાગે છે.’ ખરેખર તો આ પોતાની દંષ્ટિનો દોષ છે, પોતાની દંષ્ટિ જ એવી બંધાઈ ગઈ, કે ‘મને ઓળખતા માણસો મારી નિંદા જ કરતા હોય છે.’ પરંતુ ખરેખર એવું હોતું નથી, છતાં પોતાની દંષ્ટિની ખામીના લીધે ખોટું માની લે છે. આ ખામીના લીધે પોતે પીડાય છે, ને પછી અસત્ કલ્પનાઓમાં ચડે છે, આર્તધ્યાન કર્યા કરે છે, સામા પર દ્વેષ રાખે છે, ને અવસરે ઊંધું વેતરણ કરી સામાનો દુર્ભાવ વહોરે છે. ખરી રીતે ‘આપ ભલા તો જગ ભલા’ માની હૃદય, દંષ્ટિદોષ કાઢી નાખીને, ફોરું રાખવું જોઈએ, જેથી આર્તધ્યાન, અસત્ વિકલ્પો, દ્વેષ....વગેરેની પીડા જ ન રહે.

એમ, ખાનપાન અંગેના વહેમને લીધે દરેક વસ્તુથી શરીરને કાંઈ ને કાંઈ નુકસાન થવાનું લાગ્યા કરે એ પણ દંષ્ટિદોષ છે. એથી બગડેલા મનની પાચન પર ખોટી અસર પડે છે, ને એમાંથી રોગ જન્મે છે. ખરી રીતે આહાર-વિહારમાં નિયમિતતા અને પોતાની શરીર-પ્રકૃતિની સલામતિ સાચવી દેવગુરુની કૃપા પર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ કે ‘એમની કૃપા બળવાન છે, મને કાંઈ થાય નહિ; અને તેવાં મારાં પૂર્વના તીવ્ર અશુભના ઉદયે કાંઈ થાય તો ય એથી વધુ ન બગડ્યામાં કૃપા જ કામ કરી રહી છે.’

એક દંષ્ટિદોષથી માણસ લઘુતા ગ્રંથિથી પીડાય છે. ત્યાં આર્તધ્યાન છે. એથી બચવા ધર્મસાધના પર મુસ્તાક રહેવું જોઈએ.

આ તો સામાન્ય રીતે દંષ્ટિદોષની વાત થઈ. આવા તો કેઈ દાખલા છે. પરંતુ એક ખાસ દંષ્ટિદોષ પરસ્ત્રી પર દંષ્ટિ નંખાયા કરે એ છે. એમાં એનાં ગાત્ર મનોહર જોઈ જોઈ જીવ ખુશી થાય છે. ખરી રીતે આ રાજીપો ગાત્રની મનોહરતા પર નથી, કેમ કે એવાં જ ગાત્ર દા.ત. સુંદર મુખ, આંખ, સુકોમળ હાથ-પગ...વગેરે તો કેટલાક પુરુષોને પણ હોય છે, છતાં એના પર એવો રાજીપો નથી થતો, તેમજ એ કાંઈ તાકી તાકીને વારે વારે નથી જોવાતા. એટલે પરસ્ત્રીનું મુખ વગેરે જોવામાં જે રાજીપો અને રસ છે તે જોનારના દિલમાં ઊછળતા કામરાગના ઘરનો છે. માટે તો સિનેમા-પિક્ચર જોનાર પુરુષોનાં મન પિક્ચરનાં સ્ત્રીપાત્ર પર ઠરે છે ને સ્ત્રીઓનાં મન પુરુષપાત્ર પર ઠરે છે.

દંષ્ટિમાં આ કામરાગ એ ખતરનાક દોષ છે. એવા દંષ્ટિદોષથી શારીરિક અને આધ્યાત્મિક ભયંકર નુકસાન સરજાય છે.

દંષ્ટિદોષથી શારીરિક નુકસાન શી રીતે, એ નીચે દર્શાવેલ એક પ્રસંગથી સમજાશે.

મુંબઈ શહેરમાં એકવાર નિષ્ણાત વૈદ્યોની કોન્ફરન્સમાં એક આગંતુકે પ્રશ્ન કર્યો કે ‘પરસ્ત્રી પર દષ્ટિ નાંખ્યા કરવાથી, ધર્મશાસ્ત્રની દષ્ટિએ તો નુકસાન છે જ, પરંતુ આયુર્વેદની દષ્ટિએ કાંઈ નુકસાન ખરું ?’

વૈદ્યોએ અભિપ્રાય આપ્યો કે ‘એમાં મોટું નુકસાન આ છે કે શરીરનો રાજા વીર્ય ધોવાઈ જાય છે. એનું કારણ એ, કે માણસ એ જોવામાં કામરાગથી પીડાય છે, ને કામરાગ લોહીને ઉષ્ણ બનાવે છે. જેટલો એ સતેજ, એટલું લોહી વધારે ઉષ્ણ થાય. લોહીની આ ઉષ્ણતા પાસેના સ્થિર રહેલા ઘટ્ટ ધી જેવા વીર્યને ઓગાળે છે. ઓગાળેલું વીર્ય પાતળું પડી પછી કોઈ પણ ખળના રસ્તે વહી જાય છે. આમ વારે વારે પરસ્ત્રીદર્શનથી વીર્યના વહી જવા પર શરીરનું ઓજસ ખલાસ થતું જાય. એની પાચન અને રોગપ્રતિકારશક્તિ પર ખરાબ અસર પડે છે. તેથી ગેસ, શરદી વગેરે રોગો સુલભ બને છે, બુઢાપો અને કમજોરી વહેલા આવે છે, યાવત્ આયુષ્ય પર વહેલો ઉપક્રમ પણ લાગી જવા સંભવ રહે છે.’

આ હિસાબે જોતાં પિક્ચર-પ્રેક્ષકો, વિના સંકોચ-શરમ કે વિના કોઈની રોકટોક પિક્ચરમાં પરસ્ત્રીઓનાં અંગોપાંગ ડોળા ફાડીને હોંશે હોંશે નિરખવામાં કેટકેટલું વીર્ય-ઓજસ ગુમાવતા હશે ? આ તો શારીરિક નુકસાનની વાત થઈ. એના પ્રત્યાઘાત કેવા પડે એ ય વિચારવા જેવું છે.

પિક્ચરમાં કે બહાર વારંવારના હોંશે હોંશે સેવાતા દષ્ટિદોષ અર્થાત્ કરાતાં પરસ્ત્રી ગાત્રદર્શન કામરાગના અગ્નિને ધીખતો રાખે છે, ને એથી લોહીની ઉષ્ણતા થવાને લીધે વીર્ય પાતળું પડતું જાય છે. પછી એ સ્વસ્ત્રીને સંતોષ આપી શકતો નથી, તેથી સ્વસ્ત્રી ઉદાસ બની પોતાના કામરાગને સંતોષવા રસ્તાઓ શોધે છે. કદાચ ગુમ દુરાચાર તરફ ખેંચાય છે, અથવા પરપુરુષો સાથે મોહનાં ટાયલાં કૂટે છે. આજે કેટલેય ઠેકાણે સ્ત્રીઓનાં દિયરિયાં સાથે કે પતિના મિત્રાદિ યા પાડોશી સાથે બહુ છૂટછાટ શાથી છે ? કહો અંદરના અતૃપ્ત કામરાગના લીધેસ્તો...સ્ત્રીઓને સિનેમા-પિક્ચરો અને રવિવારનાં છાપાં જોવાની લગન શાથી રહે છે ? કારણ એ જ. એનાં પતિએ દષ્ટિદોષ, વાંચનદોષ અને વિચારદોષ સેવી સેવી નિજના પુરુષત્વને નબળું દુબળું પાડી દીધું, એમાં પત્ની પછી અતૃપ્ત વાસનાવાળી બની રહેલી બીજે ફાંફાં કેમ ન મારે ?

એટલું જ નહિ, પણ પાતળા અને વિકૃત બનેલા વીર્યથી પ્રજા પણ નમાલી અને દુર્ગુણી પાકે છે. માટે તો હિટલરે જર્મનીનો સરમુખત્યાર થતાં એક ભવ્ય કામ આ કર્યું કે સરકારી નોકરીમાંથી સ્ત્રીઓને રદ કરી ઘેર બેસાડી દીધી. સ્ત્રીઓને

એણે કહ્યું ‘તમે તો લોખંડી જર્મન પ્રજારત્નો પકવનારી માતાઓ થવા સરજાયેલી છો. પરંતુ નોકરીમાં બેસો એટલે પુરુષો તમને જોઈ જોઈ નિઃસત્ત્વ વીર્યવાળા બને છે. એવા પુરુષોના વીર્યથી તમે સાત્ત્વિક લોખંડી પ્રજા શી રીતે પકવી શકશો ? માટે ઘરે રહો, અને બહાર બહુ હરો ફરો નહિ, ને જર્મન લોખંડી પ્રજાની માતાઓ બનો.’

સારાંશ, દષ્ટિદોષ આવી બધી ભયંકરતાઓ સરજે છે. પિક્ચરના જોનારાઓને કે બહાર પરસ્ત્રીદર્શન બહુ કરનારાને પછી ખીલેલી કાયાવાળી સગી બેન-દીકરી-પુત્રવધુ-ભોજાઈ વગેરે પર દષ્ટિદોષ સેવતાં આંચકો નથી આવતો. આ ભયાનકતા પણ કેવી ? કૂતરા ગધેડાદિ પશુ કરતાં કોઈ વિશેષતા રહે ?

ત્યારે આધ્યાત્મિક દષ્ટિએ દષ્ટિદોષના અનર્થ હવે વિચારીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૧, તા. ૭-૨-૧૯૭૬

૪૮ (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં દષ્ટિદોષ એટલે કે પરસ્ત્રી સામે દષ્ટિ નાંખ્યા કરવાના દોષથી શારીરિક નુકસાન અને એના પ્રત્યાઘાત વિચાર્યાં. હવે દષ્ટિદોષનાં આધ્યાત્મિક નુકસાન અને એના પ્રત્યાઘાત વિચારીએ.

આર્યકુળમાં માનવજન્મ એટલે આધ્યાત્મિક રીતે ઉત્કાન્તિનો જન્મ. કેટલાય જન્મોની તપસ્યા પછી જૈન કુળમાં આ જન્મ મળ્યો એ કેટલાય પવિત્ર ભાવોવાળો મળ્યો છે. બાળપણથી કીડીની પણ દયા, ‘ભગવાન એટલે શી વાત !’ સાધુને દેખીને હરખ, મોટા થયે દુશ્મનને ય ‘મારી નાખું’ એવી વૃત્તિ નહિ ‘પાડોશીનું ચોરી લઉં’ એવી બુદ્ધિ નહિ, નાની ભોજાઈ-કાકી આદિ પ્રત્યે દુરાચારની વૃત્તિ નહિ...આવા આવા કેટલાય પવિત્ર ભાવોનો વારસો મળ્યો છે. હવે શું આ પવિત્ર નિર્મળ ભાવોમાં વધારો કરવાનો ? કે એને રસાતળ પહોંચાડવાના ?

ભૂલવા જેવું નથી કે અનેક જન્મોની તપસ્યાથી એકત્રિત કરેલી પવિત્રતા એક માનવ ભવમાં જો ફુર્યા ઉરાડાય તો પછી એમાં મહલાવેલી અપવિત્રતા અનેકાનેક જન્મારા સુધી પૂંઠે લાગશે. એનો અર્થ, હવે પછીના જન્મ પાપિષ્ઠ અતિપાપિષ્ઠ મળ્યે જવાના; એવા અનાર્ય મ્લેચ્છના યા તિર્યચના પાપિષ્ઠ અવતાર કે જ્યાં જાતે કશી શુભબુધ નહિ, તેમ કોઈ સંત પુરુષથી સમજવા-જોગી લાયકાત જ ન મળે ! પરિણામ ? ૮૪ લાખ યોનિના ભવચક્રમાં રોલિંગ-પરિભ્રમણ; જેમાં

નીચા એકેન્દ્રિય સુધીના પણ અગણિત અવતાર આવે. આવા સમજયોગ્ય ઉત્તમ ભવમાં પવિત્રતા નષ્ટ કરી અપવિત્ર-મલિન ભાવો હૈયે ઘાલ્યા-રમાડ્યાનો આ ભયંકર અંજામ !

દષ્ટિદોષ યાને પરસ્ત્રીદર્શનની લત અને વારે વારે સ્ત્રીઓનાં ગાત્ર હોંશે હોંશે જોઈ જોઈ એમાં અમૃત જેવી મિઠાશનો અનુભવ એ હૈયામાં એવી ગોઝારી અપવિત્રતાનું ચણતર કર્યે જાય છે, જેમાંથી પછી બીજા પણ મલિન ભાવો જાગતા જાય છે, અને પરલોક તો દીર્ઘાતિદીર્ઘ કાળનો પાપિષ્ઠ ભવોનો ઊભો થાય !

દષ્ટિદોષવાળાને હૈયે પરસ્ત્રીદર્શનની મિઠાશ ગદ્ગદતાભરી અનુભવવાથી, પછી એ પરમાત્માનું દર્શન એવા ગદ્ગદ દિલે કરી શકતો નથી; એમાં રોમાંચ ખડા થવાનો અનુભવ થાય નહિ, અવસર મળ્યે ભગવાનના પવિત્ર મંદિરમાં પણ પરસ્ત્રીદર્શન મિઠાશથી કર્યા વિના રહે નહિ. એવું જ પવિત્ર ઉપાશ્રયમાં આ ગોઝારું કૃત્ય ચાલે છે. સ્ત્રી-પુરુષોના સમૂહ સ્નાત્ર, યાત્રા પર્યટન વગેરેમાં પણ દષ્ટિદોષવાળાને જાણે ધીકેળાં મળી જાય છે ! બહારમાં દષ્ટિદોષની લતવાળો મંદિરાદિમાં શે બચી શકે ? ધર્મસ્થાન-ધર્માનુષ્ઠાનોમાં આ ગંદી રમત એ વળી હૈયાને કેટલું બધું નિષ્કર, અત્યંત મલિન અને પાપના ભય વિનાનું બનાવે ? આમાં કેટલું બધું ભયંકર આધ્યાત્મિક પતન ! એથી ભવાંતરે નરકાદિ ગતિઓમાં કેટકેટલી કપામણ-છુંદામણ આદિની ત્રાસમય વેદનાઓ ઉપરાંત કેવી પાપિષ્ઠ લીલાઓ ! આનું કારણ એ છે કે ખુશમિશાલ કરાતા પરસ્ત્રીદર્શનમાં ભય નથી પસ્તાવો નથી, તેથી એ કામરાગ મિથ્યાત્વના ઘરનો અનંતાનુબંધી કોટિનો બને છે.

આ પ્રસંગે એ પણ વિચારણીય છે કે પુરુષોના દષ્ટિદોષને મહેકાવનારા સ્ત્રીઓના ઉદ્ભટ વેશ, અને કામવાસનાને ઉત્તેજિત કરનારા સ્ત્રીઓથી કરાતાં અંગોપાંગનાં પ્રદર્શન પુરુષોની કેવી કારમી કતલ કરનારા બને ? કસાઈ એક ભવનું મોત નિપજાવે, જ્યારે આ અનેકાનેક દુઃખ ભવોમાં કારમી રિબામણ સાથે મોત પર મોત નિપજાવે ! ત્યારે સાથે એ સ્ત્રીઓને પોતાને પણ અંતરમાં કામાગ્નિ કેવો પ્રજ્વલિત રહ્યા કરે ? સ્ત્રીઓની જેમ પુરુષો પણ એવી સ્થિતિ સુશીલ બાળાઓ-યુવતીઓની યુવાનો ઉદ્ભટવેશ-બોલ-એનચાળા કરીને ઊભી કરે છે. ત્યાં બિચારી સુશીલ પણ બાળાઓ યુવતીઓ અનાદિના તેવા સંસ્કારવશ ખરાબ નિમિત્ત મળતાં ભૂલી પડી દષ્ટિદોષમાં ફસાઈ જાય છે. પાપ પહેલું એ નિમિત્ત આપનાર કરે છે. એમાં આજના પિક્ચરો અને છાપાઓએ દાટ વાળ્યો છે. ભયંકર દષ્ટિદોષ અને પાપી વિચારણાદોષનાં એ જાલિમ કારખાનાં છે.

દષ્ટિદોષમાં એક પ્રકારનો એવો વિશ્વાસઘાત થાય છે કે દષ્ટિદોષવાળો સગા-સ્નેહીને ત્યાંની સ્ત્રીઓનાંય રૂપ ચોરવાથી બચી શકતો નથી.

દષ્ટિદોષના નાયની મિઠાશ ધર્મસાધનાઓમાં લુખાશ લાવી દે છે. અરે ! આ દોષવાળો પવિત્ર યુવાન સાધ્વીઓનાં પણ રૂપદર્શન છોડતો નથી ! સારાંશ, દષ્ટિદોષમાં અનેકાનેક રીતે ભયંકર આધ્યાત્મિક વિનાશ છે. અપેક્ષાએ પરસ્ત્રીગમન કરતાં પણ આ એવો વિશેષ ભયંકર દોષ છે કે આમાં ગમે તેટલી સ્ત્રીઓનાં અને ગમે તેટલી વાર રૂપ દર્શન કરે છતાં સંતોષ નથી.

આધુનિક કાળે એટલા જ માટે ભવ્યાત્માએ એક વારના પણ દષ્ટિદોષથી બચવા જેવું છે; નહિતર પછી એનું વ્યસન લાગી પડે છે, ને એમાં સુવર્ણ માનવભવ કથિરનો બની જાય છે.

પૂર્વ લેખમાં કહ્યું તેમ શારીરિક અનર્થ અને અહીં કહેલ આધ્યાત્મિક વિનાશને નોંતરતા આવા ભયાનક દષ્ટિદોષથી બચવા માટે કરવું શું ? એ માટે કેટલાક ઉપાય છે, દા.ત.

(૧) પહેલું તો બહુ ડાફોળિયાં મારવાની કુટેવ પર અંકુશ મૂકવો જોઈએ જેથી સ્ત્રીપાત્ર નજરે જ ન ચરે. આ માટે એ વિચારવું કે ‘અનંતા કાળના સંસારભ્રમણમાં અનંતુ જોઈ નાખ્યું, હવે નવું શું જોવાનું રહે છે ? વળી જગત તો દશ્યોથી ચિકાર ભરેલું છે, તો કેટલું જોઈશ ? ને જોઈને ય સંતોષ ક્યાં છે, તેમ મળે છે શું ?’ આમ વિચારતાં નવું નવું જોવાનો સંતોષ આવી જાય છે.

(૨) સ્ત્રી પર દષ્ટિ નાખવાનું મન થાય ત્યાં જ આંખ બીજી બાજુ ફેરવી કે બંધ કરી મનને કહેવું ‘તારે શું જોવું છે ? લે, આ સામે દેખાશે એના કરતાં અતિશય રૂપાળી કે ઉદ્ભટ દેખી સ્ત્રી કલ્પનાથી દેખી શકે છે, પણ એમાં જોવાનું શું છે ?’ આમ મનને કહેતાં મન શાંત પડી જાય છે, સ્ત્રીદર્શનની ઈચ્છા શમી જાય છે.

(૩) અથવા મનને કહેવું ‘આમાં શું વળશે ? ઊલટું, અજંપો અને પાપ મળશે એના કરતાં આટલો સમય-૧૨ નવકાર ગણ, મહામંત્રના ૧૦૮ પદ જાપનો લાભ મળશે, મન પવિત્ર થશે.’ એમ ગણતરીબંધ નવકાર ગણવાથી મન પ્રકૃતિલિત બને છે કે ‘ચાલો દષ્ટિદોષથી બચાયું, અને પુણ્ય લાભ થયો !’

(૪) અસલમાં દષ્ટિદોષ અને બીજા ત્રીજા વિકલ્પોથી બચવા માટે નક્કર તત્ત્વબોધનો સ્ટોક રાખવાની અને એને મનમાં ફેરવ્યા કરવાની મોટી જરૂર છે. એ અદ્ભુત સાધન છે.

(૫) આ એક વિચાર બહુ ઉપયોગી છે કે, -‘આ અતિ દુર્લભ અને અત્યંત

કિંમતી આર્ય માનવભવમાં મારે અંતર્મુખ-આત્મમુખ રહ્યા કરવાનું જરૂરી છે. એ બહિર્મુખ અને વિશેષ કરીને પરસ્ત્રીદ્રષ્ટા બન્યો રહેવામાં તદ્દન વિસરાઈ જશે. પરસ્ત્રીદર્શન મહા જેર છે, એનાથી સત્ ચેતના જ નષ્ટ થાય છે, ત્યાં આત્મમુખતા રહે જ શાની ?

પરસ્ત્રીની જેમ સ્વસ્ત્રી તરફ પણ દષ્ટિદોષ ટાળવા જેવો છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૨, તા. ૧૪-૨-૧૯૭૬

૫૦ નંદીપેશમુનિ પડ્યા તો પહેલાં ચારિત્ર લઈ શો સાર કાઢ્યો ?

મગધ સમ્રાટ શ્રેણિક રાજાના પુત્ર નંદીપેશને ઘરે રાજશાહી સમૃદ્ધિ અને અપ્સરા જેવી રાજકન્યાઓ પરણવા મળેલી છતાં ત્રિભુવનગુરુ શ્રી મહાવીર પરમાત્માની વાણી સાંભળી એમનો એટલો ઉત્કટ વૈરાગ્ય થયો કે એ વૈભવ-વિલાસથી લદ્દબદતા સંસારને ત્યજી દઈ એ પ્રભુ પાસે ચારિત્ર લેવા તૈયાર થઈ ગયા. એમાં દેવીએ ના પાડી કે નંદીપેશ ! હજી તારે ભોગાવલિકર્મ બાકી છે એ ભોગવવાં જ પડશે; માટે હમણાં ચારિત્રની ઉતાવળ ન કર. છતાં નંદીપેશ ચારિત્ર લેવા નિર્ધારવાળા છે.

અહીં નંદીપેશની જગાએ બીજો કોઈ હીનસત્ત્વ જીવ હોય તો શું થાય ? એને ઝટ વિચાર આવે કે ‘ભાઈ ! અવધિજ્ઞાની દેવતા ના કહે છે ? તો તો રહેવા ઘો, આપણે હમણાં ચારિત્ર નથી લેવું.’ આજે એક જોષી જેવો જો ના કહે છે કે ‘તમારા ભાગ્યમાં દીક્ષા નથી,’ તો વૈરાગી બનેલો જીવ અમને કહે છે ‘સાહેબ ! મારી કુંડલીમાં દીક્ષા નથી, જોષી ના કહે છે, એટલે મારે દીક્ષા નથી લેવી.’ આજના જોષી કાંઈ સર્વજ્ઞના દીકરા નથી, દિવ્ય જ્ઞાની નથી, છતાં એનું માની લઈ પાપસંહારમાં બેસી રહેવાય છે. કેમ એમ ? પાપસંસાર પર ઘૂણા નફરત યાને વૈરાગ્ય એવો ઉત્કટ નહિ.

ત્યારે ઉત્કટ વૈરાગી અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની તીવ્ર તાલાવેલીવાળા નંદીપેશ દેવીને કહે છે-‘ભોગાવલિકર્મ મને શું કરવાના હતા ? ભગવાનનાં અહિંસા-સંયમ-તપથી હું કર્મોને તોડી નાંખીશ.’

દેવી કહે ‘નંદીપેશ ! રહેવા દે, પતન થશે.’

આ ઉત્કટ વૈરાગી કહે ‘મુંઝા મા, પતન થવાનું લાગશે તો તે પહેલાં પ્રાણત્યાગ કરીશ.’

નંદીપેશમાં આટલો બધો ઉત્કટ વૈરાગ્ય અને જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની તીવ્ર તાલાવેલી ક્યાંથી આવી ?

નંદીપેશે ચારિત્ર લીધું અને પછીથી ખરેખર ભોગાવલિકર્મ એમને સતાવવા મંડ્યા, ને અંતરમાં વાસના-વિકારો સળવળવા લાગ્યા, ત્યારે એમણે જવલંત રસત્યાગ આદિ અને તીવ્ર તપસ્યાઓ કરવા માંડી. એક જ હિસાબ, કે ‘ત્યાગ અને તપથી કર્મોને તોડી નાખું.’ આમ તીવ્ર તપ અને કઠોર ત્યાગ છતાં ય વાસના-વિકારોએ જોર અત્યંત કરવા માંડ્યું. તો નંદીપેશમુનિ ગળે ફાંસો નાખી પ્રાણત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ દેવીએ ફાંસો કાપી નાંખ્યો, એટલે વળી ત્યાગ-તપનું જોર વધાર્યું. એમાંય કામવાસના ન શમતાં વળી ભારે પીડવા લાગી, તો પર્વત પરથી ઝંપાપાત કરી મરી જવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ત્યારે પણ દેવીએ એમને ઝીલી લઈ અટકાવ્યા. ‘નંદીપેશ ! નહિ મરાય. મેં કહ્યું છે કે ભોગાવલિ ભોગવવા જ પડશે.’

આમ છતાં નંદીપેશ માંડવાળ કરવા તૈયાર નથી, કે ‘ચાલો ત્યારે આપણા ત્યાગ-તપના તીવ્ર પ્રયત્ન છતાં આમ જ છે તો ભોગ ભોગવી લો.’ ના, એ તો વળી ત્યાગ-તપમાં જોર લગાવે છે. કેમ વારુ ? ‘ભગવાન કહે છે, ‘અહિંસા-સંયમ-તપથી ઘાતી કર્મોનો વિધ્વંસ થાય છે, તો પછી એ રીતે મારાં કર્મ કેમ નહિ તૂટે ?’

બસ, એક માત્ર કર્મકચરા સાફ કરવા માટે એમણે ઉગ્ર સંયમ અને તપની આરાધના કર્યે રાખી. એવા નિરાશંસભાવના સંયમ-તપથી એમના આત્માનું સત્ત્વ-ઓજસ વધતું ગયું, અને અનંત લબ્ધિઓ ઊભી થઈ, એવી કે અવસર આવ્યે વેશ્યાને ત્યાં આંખના મેલને નાખી એમાંથી ૧૨૦ કોડ સોનેયા વરસાવ્યા ! તેમજ બીજી લબ્ધિ એવી કે વેશ્યાને ત્યાં એમને તીવ્ર ભોગાવલિ કર્મે પાડ્યા છતાં લબ્ધિવંત દેશનાથી ત્યાં રહ્યા રોજ દશ માણસને પ્રતિબોધ કરી ચારિત્રમાર્ગે ચડાવી દેનારા બન્યા ! બાર વરસ સુધી રોજ પછી જ ભોજન કરવાનો કાર્યક્રમ. ‘મારે પડવાનું છે,’ એમ કરી ચારિત્ર ન લેતાં ઘરે બેસી રહ્યા હોત અને ભગવાને પણ એમને ચારિત્ર લેતાં રોક્યા હોત તો આ લબ્ધિઓ ક્યાંથી પ્રગટવાની હતી ? તેમ એવા તીવ્ર તપ-સંયમના ભગીરથ પ્રયત્ન અને એના સંસ્કાર જમા ન કર્યા હોત તો પતનના ૧૨ વર્ષ પછી જે જોમથી પાછા તપ-સંયમમાં લાગી ગયા અને જોરદાર આરાધના-પ્રભાવના કરવા માંડી; તે પૂર્વ સંસ્કાર વિના ક્યાંથી બન્યું હોત ?

એટલે સમજાશે કે આ પ્રશ્ન અસ્થાને છે કે ‘દેવીએ પડવાનું નક્કી કહેલું તો પછી શું કામ ચારિત્ર લીધું ? લઈને પડ્યા તો ખરા જ, પ્રતિજ્ઞા ભાંગી, તો શો સાર કાઢ્યો ?’ આ પ્રશ્ન ખોટો એટલા માટે કે સાર આ કાઢ્યો કે,

કઠોરતા તપ-સંયમની સાધનાથી -

(૧) આત્માનું સત્ત્વ ખીલવતા ગયા. (૨) તપ-સંયમના દળદાર સંસ્કાર જમા કરાતા ગયા; (૩) અથાગ કર્મક્ષયનો લાભ મળતો ગયો; (૪) ઉચ્ચ પરહિતકારક અદ્ભુત દેશના લબ્ધિ ઊભી થઈ; અને (૫) ભવિષ્યના પતન પછી એકાએક ઊંચી કોટિનું ઉત્થાન અને શીઘ્ર શાસન પ્રભાવકતા થવાની ભૂમિકા સરજાઈ.

આ અનેરા આત્મહિત લાભો ગંભીરતાથી વિચારવામાં આવે તો લાગે કે જ્યોતિષ વગેરેના વહેમોથી ન તણાઈ જતાં જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર-તપની આરાધના કર્યે જવામાં કેટલા મહાન લાભો થાય ? અહીં પ્રશ્ન ઊઠે,-

પ્ર.- તો પછી શું પોતાને વ્રત-નિયમ-ચારિત્ર ઠેઠ સુધી ન પળે એમ લાગતું હોય તો પણ એ લેવાય ? લેવામાં લાભ જ છે ને ?

ઉ.- અહીં સમજવા જેવું છે કે નંદીપેશને તો દેવીએ ના પાડેલી છતાં પોતાનું મન મક્કમ હતું તેથી એમણે ચારિત્ર લીધું તે બરાબર કર્યું, કિન્તુ જેને પોતાનું મન જ ડગુમગુ થતું હોય કે ‘વ્રત-નિયમ-ચારિત્ર પળે કે ન પળે, કદાચ ભાગી પણ જાય,’ એણે લેવું યોગ્ય નહિ. એણે તો પહેલાં મન મક્કમ કરવું જોઈએ. મનને જો એમ હોય કે ‘પણશે એટલું પાળશું, નહિતર પછી ઘરે જઈશું.’ એનું પાળવાનું ય એવું મુડદાલ અને ભાવી પતન પાપના વિચારવાળું રહેવાનું, તેથી એમાં લાભ જ ન કહેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૩, તા. ૨૧-૨-૧૯૭૬

૫૧) નંદીપેશમાં દેવીની આગાહી સામે ય ચારિત્રનું જોમ શાથી ? મુનિ પ્રત્યે કેવો ભાવ જરૂરી, ને તે શા માટે ?

નંદીપેશ એ મગધસમ્રાટ શ્રેણિકના પુત્ર અને રાજશાહી વૈભવ-વિલાસ પામેલા, છતાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીની દેશના સાંભળી વૈરાગ્ય પામી ગયા ! અને ચારિત્ર લેવા તૈયાર થઈ ગયા ! ત્યારે દેવીએ એમને આગાહી કરી કે ‘તમારે ભોગાવલિ કર્મ બાકી છે, તેથી હમણાં થોભી જાઓ, નહિતર પતન થશે.’ દેવતા

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૨૧

અવધિજ્ઞાની અને એની આ આગાહી એટલે સચોટ આગાહી છતાં નંદીપેશ ન અટક્યા, ને ચારિત્રમાગે સંચર્યા; તો નંદીપેશમાં એટલું બધું ચારિત્રનું જોમ ને ચારિત્રનો ઉત્કટ રાગ શી રીતે આવ્યા ? ચારિત્ર લીધા પછી પણ વાસના-વિકારોનો જાલિમ હુમલો આવ્યો એમાં બબ્બેવાર આપઘાત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ ચારિત્ર મૂકવું નથી, તો આટલા બધા ચારિત્રના રાગ અને જોમ પાછળ શું કારણ ?

આ પ્રશ્નનું સમાધાન એમની પૂર્વભવની સાધનામાંથી મળી રહે છે. પૂર્વભવે એ શ્રાવક હતા, ગરીબી હશે યા મિત્રાચારી હશે તે એક બ્રાહ્મણે એના નાતિલાઓને આપેલા જમણમાં એમણે વ્યવસ્થા જાળવી અને બદલામાં જમણ બાદ વધેલ ચોકબો પકવાન્ન વગેરેનો માલ મેળવ્યો.

આના પર નંદીપેશ વિચારે છે કે ‘મારે આ માલ વેચીને નાણાં કરી લેવાનું કે મારા કુટુંબ માટે રાખી મૂકી દિવસો સુધી ખાયા કરવાનું શું કામ છે ? એમાં મારા કે કુટુંબના આત્માને શો લાભ ? એના કરતાં આ મોટા નગરમાંથી સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજના પાત્રે નાખું તો,

(૧) એ મહાત્માઓના પવિત્ર દેહથી થતી સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપથી આરાધનાની સક્રિય અનુમોદનાનો લાભ મળે, તેમજ,

(૨) એ પવિત્ર દેહની પુષ્ટિ થવાથી એનાથી એના દ્વારા આગળ સમ્યગ્દર્શનાદિની આરાધના ચાલે, ને

(૩) એ મહાત્માઓનાં સમ્યક્ત્વ-સંયમ-તપમાં સહાયક થતાં મને પણ દર્શન-ચારિત્ર મોહીય કર્મ તૂટી સમ્યક્ત્વ-સંયમ-તપની પ્રાપ્તિ થાય.’

બસ, આ વિચારથી એ નગરમાંથી સાધુ-સાધ્વીજીઓને નિમંત્રી લાવી ભારે ડોંશપૂર્વક એ પકવાન્નનો માલ વહોરાવી દે છે. વહોરાવતાં વહોરાવતાં એવી સુંદર ભાવના ભાવી રહ્યો છે કે ‘અહો ! આ મહાત્માઓનાં જીવનને ધન્ય છે કે ભારે શ્રદ્ધા પૂર્વક નિર્મળ સંયમ-તપની આરાધના કરી રહ્યા છે ! મારું કેવું અહોભાગ્ય કે આવા યથાર્થ શ્રદ્ધા સંપન્ન-તપસ્વી-સંયમી મહાત્માઓની ભક્તિ કરવાનો મને લાભ મળ્યો ! ક્યારે મને પણ આ શ્રદ્ધા-સંયમ-તપ પ્રાપ્ત થાય !’ વહોરાવ્યા પછી પણ એની અનુમોદના અને વિશ્વાસ છે કે ‘બસ, મારા પાપ કર્મ તૂટી રહ્યા છે. જરૂર મને એ શ્રદ્ધા-સંયમ-તપ મળશે.’

આવા ભરચક અનુમોદના અને શ્રદ્ધા-સંયમ-તપના પાકા લક્ષ્યથી કરેલા સુપાત્રદાનનાં પ્રતાપે નંદીપેશના જીવ શ્રાવકને એવા જબરદસ્ત શ્રદ્ધા-સંયમ-તપના સંસ્કાર ઊભા થઈ ગયા, પુષ્ટ થઈ ગયા કે હવે આ ભવમાં દેવીની ના છતાં અને

૧૨૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

ચારિત્ર લે, તો ભાવી પતનથી આગાહી છતાં નંદીપેશ પાછા પડતા નથી.

એમને એવી પ્રબળ શ્રદ્ધા છે કે (૧) ચારિત્ર-સંયમ તપથી જ કલ્યાણ થાય, સાંસારિક ભોગવિલાસથી નહિ; અને (૨) સંયમ અને તપથી પાપકર્મ તૂટે જ. પછી પાપ મને શેના નડવાના? આ તીવ્ર શ્રદ્ધા સાથે પૂર્વ સંસ્કારના બળે ચારિત્રનું જોમ ઊછળી આવે છે. પૂર્વની તમન્ના જોતાં આ બને એમાં નવાઈ નથી.

ત્યારે, એમણે ચારિત્ર લઈ આરાધના પણ કેવી જોમવાળી કરી! નિકાચિત ભોગાવલિ કર્મે પડ્યા છતાં વેશ્યાના ઘરમાં રહ્યા રહ્યા કેવું ૧૨ વરસ સુધી રોજ ને રોજ ૧૦-૧૦ જણને પ્રતિબોધ કરી સંયમ=ચારિત્રમાર્ગે ચડાવવાનું કર્યું!! અને અંતે વેશ્યાના સહેજ ટોણામાં કે ‘દસમો ન બૂઝે તો દસમા તમે,’ નંદીપેશ કેવા ઊભા થઈ ગયા! અને કેવા ફરીથી ચારિત્રમાર્ગે ચડી ગયા? પછી પણ ચારિત્રનું કેવું અદ્ભુત પાલન અને શાસનની અદ્ભુત પ્રભાવના કરી!

આ બધાની પાછળ પૂર્વ ભવની લક્ષ્ય શુદ્ધિ કામ કરી રહી હતી કે ‘મનુષ્ય જનમ ચારિત્ર માટે જ છે, તપ માટે જ છે. તો મારે પણ એ જ જોઈએ.’ પૂર્વ ભવનું શ્રદ્ધા બળ કામ કરી રહ્યું હતું કે ‘તપ અને સંયમથી કલ્યાણ જ થાય; એથી જ કલ્યાણ થાય.’ આ શ્રદ્ધાબળના હિસાબે પૂર્વે પકવાન્નનો માલ જાત ભોગમાં ન લેતાં તપસ્વી-સંયમીઓની ભક્તિમાં વહેવડાવ્યો, અને ધન્ય અવસર માન્યો.

નંદીપેશ મહાત્માનાં પૂર્વ ભવની આ સાધના આપણને શીખવી જાય છે કે, (૧) માનવજીવનમાં લક્ષ્ય આ રાખો કે ‘આ જનમ સમ્યગ્દર્શન યાને સમ્યક્ શ્રદ્ધાબળ જગાવવા તથા વધારવા માટે જ છે, અને સંયમ તથા તપની નિર્મળ આરાધના કરતા રહેવા માટે જ છે. તેથી ક્યારે મને એ મળે!’

(૨) સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજને દેખતાં, વંદન કરતાં અને એમની ભક્તિ કરતાં મનમાં આ ભાવ રહે કે, ‘આ કેવા ભાગ્યશાળી કે સર્વથા પાપરહિત નકરું શ્રદ્ધા-સંયમ અને તપનું જીવન જીવી રહ્યા છે! માનવજનમનો સાર essence નવનીત પામી રહ્યા છે! માનવજનમમાંથી માલ પામી રહ્યા છે! ધન્ય જીવન! ધન્ય સાધના!’

(૩) પોતાની જાત માટે એમ લાગે કે હું અભાગી કેવો! કે ૧૮ પાપસ્થાનકભર્યું જીવન જીવી રહ્યો છું. સાધુ મહારાજની જેમ મને પણ તપ-સંયમની આરાધનાની સામગ્રી તો મળી છે. સામગ્રીમાં રૂડો માનવદેહ, આર્યકુળ, દેવ-ગુરુ-જૈનશાસન, જિનવાણી શ્રવણ, દીર્ઘ આયુષ્ય આરોગ્ય, પાંચે ઈન્દ્રિયની પટ્ટા-કુશળતા વગેરે તો મળ્યું પરંતુ આ છતી સામગ્રીએ હું આ ઉત્તમ ભવને અર્થ-કામ અને માનની ખાતર હિંસામય આરંભસારંભ-પરિગ્રહ આદિ કેટલાંય

દુષ્ટત્યો અને રાગ-દ્વેષ-ક્રોધાદિ કેટલાય કષાયો સેવી રહ્યો છું!

(૪) નંદીપેશના જીવ શ્રાવકને ય આ પાપ લોથ છતાં મનમાં શ્રદ્ધા-સંયમ-તપનું આકર્ષણ હતું એ આકર્ષણને, વિશિષ્ટ દાનસામગ્રી મળવા પર, એનાથી અમલી કરવાની ચરિતાર્થ કરવાની તાલાવેલી હોય. પછી એ સામગ્રીમાંથી પ્રભુની ભક્તિ થઈ શકે એવી છે તો એ પણ પ્રભુના અર્થાત્ પરમાત્માના ચરણે એટલે કે પરમાત્માને દાન જ છે, ગુરુપાત્રને જાય એ સુપાત્ર દાન છે.

પરમપાત્ર-સુપાત્રમાં ગયેલું જ લેખે છે, બાકી જાતભોગ અને મોહના પોષણમાં વપરાયેલ એ તો રાગાદિને દૃઢ કરનારું અને ભવના ફેરા વધારનારું છે.’ એમ દિલને સચોટ લાગ્યા કરે. આના પર શ્રદ્ધાબળ જામે.

નંદીપેશના ભવની માત્ર કર્મ ક્ષયાર્થે થયેલ તપની આરાધના પણ અને વેશ્યાને ત્યાં પાપમાં પડ્યા તો રોજ દશને પ્રતિબોધ પાપનાં વળતર વાળવાની સાધના પણ આપણા માટે બોધપાઠરૂપ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૪, તા. ૨૮-૨-૧૯૭૬

૫૨) બહુ હારેલા-થાકેલા કઈ મહાલાભદાયી સાધના કરી શકે ?

જીવનમાં પાછલી વયમાં આવેલા અથવા વહેલાં પણ કોઈ તેવા કેન્સર, ટી.બી. લકવો વગેરે મહારોગોથી ઘેરાઈ ગયેલા તદ્દન અશક્ત બની ગયેલા હોય છે. અટકી ગયેલા હોય છે, જેથી કશો વિશેષ ધર્મ કરી શકતા નથી. દેવદર્શન કરવા જવાની પણ તાકાત એમને હોતી નથી. કાંઈ તપ કે સામાયિક પ્રતિક્રમણ જેવું પણ કરી શકતા નથી. આવા આત્માઓ પણ મહાલાભદાયી સાધના કરી શકે બરા? એમને તો એમ જ લાગે છે કે ‘હવે અમે નકામા થઈ ગયા, અમે શો ધર્મ શી સાધના કરી શકીએ?’

એમ નિવૃત્ત સશક્ત માણસો પણ ભલે દેવદર્શનાદિ અમુક ધર્મસાધના કરતા હોય છે, પરંતુ દિવસનો મોટો સમય એમનો મફતિયા માની લીધેલી સાંસારિક બાબતોમાં કે વિકથાકુથલીમાં પસાર થાય છે.

ત્યારે જીવનમાં ગમે તે સ્થિતિમાં કરી શકાય અને જેથી મહાન લાભની પરંપરા સર્જાય એવી એક સાધનાનું તત્ત્વ અજાણમાં જ ચાલ્યું જાય છે. આ સાધના છે જીવનમાં પોતે સાધેલા સુકૃતોની અનુમોદનાની સાધના. એ વારંવાર અને સતત ક્ષણે ક્ષણે કરી શકાય એવી અને કરવા જેવી જ છે. એમાંય જે વિશિષ્ટ સુકૃત હોય

દા.ત. પ્રતિષ્ઠા કરી, ઉપાશ્રય બંધાવ્યો, ઓળી કરાવી, ઉપધાન કર્યા, મોટો તપ કર્યો, બ્રહ્મચર્ય સ્વીકાર્યું, વગેરે, એની અનુમોદના તો ખૂબ જ કરતા રહેવા જેવું છે. આના લાભ અપરંપાર ! જે જે ક્ષણે આ સુકૃત-અનુમોદના ચાલે તે તે ક્ષણે નવાં નવાં પુણ્યની કમાઈ થતી રહે છે. સતત હજાર ક્ષણ સુધી સુકૃત-અનુમોદના કરી તો તેની પ્રત્યેક ક્ષણે નવું નવું પુણ્ય બંધાતું જાય.

શાલિભદ્રના જીવે અઢળક પુણ્ય શી રીતે બાંધ્યું ? માત્ર થાળી ખીર દાન કરી લેવા પર નહિ; કિન્તુ દાન કર્યા પછી સતત એની ભરચક ઉચ્ચ અનુમોદના કર્યે રાખી એના પર. એની સુકૃત-અનુમોદના એવી કે એણે એ સુકૃતનું અતિશય ઊંચું મહત્ત્વ આંક્યું, અને એનો અત્યંત આનંદ માણ્યો, તે એવો કે જીવનમાં પહેલી જ વાર મળેલી ખીર શું, કે સગી માતા શું, યા તે રાતના પોતાને પેટમાં તીવ્ર શૂળની ઉપડેલી મરણાન્ત વેદના શું, એનું એને કશું મહત્ત્વ નહિ કે એના મનને એનું કશું સુખદુઃખ નહિ. બીજીવાર મળેલી મીઠીમધુરી ખીર જીવનમાં પહેલપહેલી ખાઈ રહ્યો છે છતાં એને એનો આનંદ નથી પણ મનમાં દાન અને ગુરુનું અનુમોદન કરી કરી ખિલખિલાટ છે. રાતના અજીર્ણ અને શૂળ ભારે ઉપડ્યું, એનું એને મન દુઃખ નથી, મનને સુકૃતનો અનહદ આનંદ છે કે ‘મોત ને પીડા તો આવવાની આવત, પણ મારે આજે જ કેવું સુંદર દાન થયું ! મને કેવા પરમ ઉપકારી ગુરુ મળ્યા ! ત્યાં વહાલસોયી માતા બહુ હેત બતાવી કોમળ હાથે એને પંપાળતી હશે છતાં એનો એને કશો આનંદ નથી, અરે ! સુકૃત-અનુમોદનામાં લયલીન બનેલા એનાં મનને એના તરફ કશું ધ્યાન જ નથી.

બસ, દાનની ક્રિયા તો પતી ગઈ, મુનિ ય વહોરીને ગયા, પરંતુ પછી જે અત્યંત આનંદભરી અને ઉચ્ચ મહત્ત્વ આપેલી એની અનુમોદના ચાલી, તે સમયે સમયે પુણ્યનો થોક બંધાવતી ગઈ, જીવ્યા ત્યાં સુધી આ ચાલ્યું, એમાં એણે શાલિભદ્રપણે ભોગવવાનું અપાર અનુપમ પુણ્યભંડાર ભેગો કર્યો; ઉપરાંત પેલી સતત ચાલેલી સુકૃત-અનુમોદનાઓથી ત્યાગ અને ગુરુપ્રેમના શુભ સંસ્કારોનો સમૂહ પણ એકત્રિત કર્યો. એ બંને પુણ્ય અને સંસ્કારોએ એને અનુપમ ભોગ અને અનુપમ ત્યાગ તથા ગુરુમહાવીર પર અથાગ પ્રેમ આપ્યા. આનું મૂળ સુકૃત અને સુકૃતની અનુમોદના.

બસ, હારેલા-થાકેલા નંખાઈ ગયેલા શરીરે પણ જીવનમાં કરેલ દેવદર્શનો-નમસ્કાર સ્મરણથી માંડીને મોટાં સત્કાર્યની મનમાં અનુમોદનાની ધારા ચલાવવા જેવી છે. તે પણ ખૂબ ગદ્ગદ દિલે અને ઊછળતા ભક્તિ-ભાવોલ્લાસથી કરવાની,-

અહો ! મને આ પાપભરેલા જીવનમાં પણ કેવા સુંદર સુકૃત સાધવા મળ્યા ! ક્યાં મારી મોહમાયામાં ડૂબેલી જાત ? ને ક્યાં આ તીર્થંકર દેવની કરવા મળેલી ભક્તિ તથા એમના ફરમાવેલ સુકૃતનાં આચરણ ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! આ મારા જેવા રાંક પર તમારો કેટલો અથાગ ઉપકાર ! ૧૮ પાપસ્થાનકના ઈજારદાર મને હેં પાપસ્થાનકની કુટિલ રમત છોડી વિશ્વમાં સર્વશ્રેષ્ઠ આ સુકૃત આચરવા મળ્યા ! મારું ધન્ય જીવન ! મારી ધન્ય પુણ્યાઈ ! આ સુકૃતો જ ખરેખર કર્તવ્ય છે, તારણહાર છે. પાપસ્થાનકો તો ડુબાડનારા છે. બસ સુકૃતોની અનુમોદનામાં એવો લયલીન બની જાઉં કે એ સુકૃતોની હૈયે ઊંચી કિંમત વસી જાય, કિંમત મહત્ત્વ વધતું જાય, જે અત્યંત વધી જતાં સુકૃતને જ વળગવા ૧૮ પાપસ્થાનકોના બંધન છૂટી જાય. ધન્ય સુકૃત !’

આ અનુમોદના ચાલતી જાય અને હૈયું ભીનું ભીનું થાય, હૈયાના તાર ઝણઝણે, અવર્ણનીય આનંદ અનુભવાય. એક નમસ્કાર-સ્મરણ કરવા મળ્યું એની ય અનુમોદના નમસ્કારની એવી ઉચ્ચ કિંમત આંકીને થાય કે એની આગળ જગતના વૈભવના ઢેર પણ તુચ્છ લાગે. સંસારના વિષયો અને એના રંગરાગ ઝેરી લાગે. એ મૂકીને સુકૃત કરવા મળ્યાનું મહાન અહોભાગ્ય લાગે. વારંવારની આવી સુકૃત અનુમોદનાનો પરભવે ઉત્તમ નક્કર જવાબ મળે છે.

શાલિભદ્રને કેવો નક્કર જવાબ મળ્યો ! પૂર્વનાં દાન એટલે કે ત્યાગની વારંવારની ઉચ્ચ આનંદભરી અનુમોદનાથી અત્યંત દૃઢ બનેલા સંસ્કારે અહીં રોજની નવી નવી આવતી દેવતાઈ ૯૯ પેટીઓના માલને બીજી સવારે એઠવાડિયા કૂવામાં ત્યાગ; અને અવસર આવતાં ‘આપણા માથે રાજા શ્રેણિક માલિક છે’ એવા બોલરૂપી મામુલી નિમિત્ત મળ્યે જવલંત વૈરાગ્ય, અને હંમેશ માટે ૯૯ પેટીના વૈભવ-વિલાસ યાવત્ વહાલસોયી માતા અને પ્રેમાળ સુવિનીત પત્નીઓ વગેરે સમસ્ત સંસારનો ત્યાગ કર્યો. પૂર્વભવની ત્યાગની અનુમોદનાનો કેવો આ નક્કર જવાબ ! એમ પૂર્વની વારંવારની ગુરુ-અનુમોદના,-‘કેવા સારા ગુરુ ! કેવા ગુણિયલ ગુરુ ! કેવા અનન્ય ઉપકારી !’ આના નક્કર જવાબ રૂપે ‘માલિક શ્રેણિક શાનો ? માલિક તો એક મારા મહાવીરપ્રભુ. પરંતુ તે તો સાધુ થાઉં તો, ઘરબારી હોઉં ત્યાં સુધી તો શ્રેણિકને મારા માલિક રાજા ગણાવવા જ પડે. પણ હવે ઘર રાખવાનું શું કામ છે ? આવા પરમોચ્ચ ગુરુ મહાવીર કરવા મળે પછી જીવની કતલ કરનારા આ વિષયો વૈભવો અને ભોગોરૂપ ફણીધર નાગોના સંપર્ક રાખવાનું શું કામ છે ?’ બસ, સુંવાળો ભોગલયબય સંસાર છોડી એ સાધુ થયા. પૂર્વની ગુરુ અનુમોદનાના

બળે અહીં ગુરુ પર એવી અથાગ મમતા જાગી કે ગુરુના પગલે પગલે ઉગ્રતપમાં યજ્ઞા, કાયાને તોડી નાખનાર કઠોર માસખમણ સુધીની તપસ્યાઓ આદરી, ને અંતે અનશન ઝુકાવ્યું. બધો પ્રતાપ પૂર્વની સતત વહાવેલી સુકૃત-અનુમોદનાનો.

બસ, હારેલા થાકેલા કે સર્વાંગ લકવાગ્રસ્ત બંનેલા ભવ્યાત્મા પણ આ સાધના કરી શકે. નિવૃત્ત આત્માઓ પણ આ કરી શકે. દિવસ રાતની ક્ષણ ક્ષણ પોતાના પૂર્વ સુકૃતોની, અનુમોદનાથી ભરી ભરી રખાય. તે પણ (૧) એ સુકૃતોનો એવો ઉચ્ચ આનંદ માનીને કે એની આગળ સંસારના આનંદ ફિક્કા પડી જાય; તેમ (૨) સુકૃતોની એવી ઉંચી કિંમત-મહત્તા આંકીને કે એની આગળ દેવતાઈ વૈભવ પણ કિંમત વિનાના લાગે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૫, તા. ૬-૩-૧૯૭૬

૫૩ જગતજંતુ-વિશ્રામ અરિહંત

આનંદધનજી મહારાજે અરિહંત ભગવાન શ્રી સુપાર્શ્વનાથસ્વામીના સ્તવનમાં અરિહંત પરમાત્માના વિવિધ નામોથી સ્તવના કરતાં એક નામ આ બતાવ્યું કે અરિહંત ભગવાન ‘જગતજંતુ વિશ્રામ’ છે. પ્રભુનાં આ નામને અહીં અનેક દૃષ્ટિથી વિચારીએ, જેથી અનેક પ્રકારની પ્રેરણા અને આશ્વાસન મળે.

આ સંસારની વિટંબણા અને મજુરીથી હારેલા-થાકેલા જગતના જંતુ જીવો માટે વિસામાનું સ્થાન અરિહંત ભગવાન છે. એમની પાસે જતાં જીવને આશાએસ મળે છે, સંસારના ત્રાસ-વિટંબણા-થાક ભૂલી જવાય છે, એનો કાયમી અંત આવી શકે છે. દા.ત.

(૧) દીકરીને સાસરું ત્રાસદાયી મળ્યું હોય તો એ વહાલસોયા મા-બાપને ઘરે જતાં પેલા ત્રાસ ને વિટંબણામાંથી કામચલાઉ રાહત મેળવે છે. પિયરમાં જિંદગીભર રહે તો જિંદગીભર રાહત મેળવે છે. પિયર અને માતા પિતા એનો વિસામો બની રહે છે. એમ (૨) બિમાર માણસ નિષ્ણાંત અને જશરેખાવાળા વૈદ-ડોક્ટરને પામી બિમારીમાં રાહત અનુભવે છે. ત્યાં વૈદ-ડૉક્ટર એનો વિસામો છે. (૩) એવી રીતે મવાલીનાં ત્રાસની સામે પોલિસના પાકા રક્ષણવાળો રાહત અનુભવે છે. એ એનો વિસામો કહેવાય. બસ, આ રીતે સંસારના વિવિધ ત્રાસ વિવિધ વિટંબણાઓની સામે અરિહંત ભગવાન રાહત-શાંતિનું ધામ છે.

સંસારમાં એક મોટી વિટંબણા કર્મની પરાધીનતાની છે. એ કર્મ શુભ હોય પુણ્યરૂપ હોય તો પૈસા પરિવાર માનપાન વગેરે સુખ દેખાડે. પરંતુ એ પુણ્ય પૂરું થવાની તલવાર માથે લટકતી હોય છે, અને પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી પણ એની સાથે પાપનાં મિશ્રણથી અણગમતું ઘણુંય આવ્યા કરે છે. આ સ્થિતિમાં જીવ જો પ્રભુ પાસે જાય, એમનું આલંબન લે, તો એ પ્રભુ જાણે કહે છે કે ‘અમારી સામે જો, તારા કરતાં અનેકગણું પુણ્ય અમને મળેલું છતાં તીવ્ર વૈરાગ્યના રંગથી અમે એને કિંમતી નહિ માનેલું, એને મહત્વ નહિ આપેલું એમાં સાચું સુખ જ નહોતું માન્યું, તેથી અમને એ પુણ્ય પૂરું થવાનો કોઈ ભય નહોતો. ઊલટું અમે સ્વેચ્છાએ એવા સુખોને ફગાવી દઈ સંયમ લીધેલું તેથી ખરેખરા સુખનો અનુભવ કરેલો. એમ, ચારિત્ર જીવનમાં અમને અમારા પૂર્વનાં અશુભ કર્મના ઉદયે જાલિમ દુઃખો આવ્યાં, તો ય એમાં જથ્થાબંધ પાપકર્મનો કચરો સાફ થતો દેખી નિરાંત માણેલી તો તું શું કામ મુંઝાય ? કર્મે દીધાં સુખમાં જવલંત વૈરાગ્ય અને શક્ય ત્યાગ રાખ, તેમજ કર્મજનિત દુઃખ આફતોમાં કર્મકચરાની સાફસુફી દેખી નિરાંતનો દમ ખેંચ. અરિહંતની આ અણબોલી વાણી લક્ષમાં લેવાય, તો એમના આલંબને મનને કેટલી બધી રાહત અને સ્ફૂર્તિ મળે, તેમજ વિષયસુખોનો જેમ જેમ વ્રતનિયમ વગેરેથી ત્યાગ કરતો આવે, તેમ તેમ પ્રભુનાં આલંબને સાચાં સુખનો અનુભવ કરતો જાય. એમ અરિહંત વિસામારૂપ બને છે.

વળી એ પણ હકીકત છે કે અરિહંત પ્રભુનાં દર્શન-પૂજન-ગુણગાન, જાપ-ધ્યાન વગેરે ભક્તિ નિઃસ્વાર્થભાવે કરતાં કરતાં પૂર્વનાં કેટલાય સંચિત પાપકર્મોનો નાશ થતો આવે છે. તેથી પણ સંસારના કેટલાય ત્રાસમાંથી મુક્તિ મળે છે. ‘ભત્તીઈ જિનવરાણં ખિજજંતિ પુવ્વ સંચિય કમ્માઈ’ આમ અરિહંત પ્રભુ જગતના જીવોને વિસામો બને છે.

અરિહંત ભગવાન બીજી રીતે વિશ્રાન્તનું ધામ આ પ્રમાણે છે કે જગતના બીજા ત્રીજા પદાર્થોનાં ચિંતન જીવને રાગ-દ્વેષ-ચિંતા-સંતાપ વગેરેનાં સંકલેશોથી પીડ્યા કરે છે; ત્યારે જો વીતરાગ અરિહંત ભગવાનનું વારંવાર શરણું પકડાય, ‘અરિહંતા મે શરણં’, ‘પ્રભુ હું અબુઝ છું, મને આ દુન્યવી સંજોગોમાં ખરેખર શું કરવું, એની ગતાગમ નથી. મારે પ્રભુ ! તમારું શરણ છે. અંતે તમે જ સાચા રક્ષણહાર છો.’

આમ અરિહંત-શરણ લેવાય, તો મન કેટલાય કુવિકલ્પો-આર્તધ્યાન-હતાશા-ઉન્માદ વગેરેથી બચી જાય છે. માટે અરિહંત વિસામો બને છે.

વળી અરિહંત ભગવાન વિસામારૂપ એ રીતે, કે વિષયાસક્તિ અને કષાયપરિણતિની આગોથી બળી-જળી રહેલા જીવને અરિહંત ભગવાનની વાણીરૂપ શાસ્ત્રો એ આગોની શાંતિ કરીને જીવને ઠારવા માટે અનુપમ સાધન છે. ત્યારે પ્રભુનું ખરેખરું આલંબન આ છે, કે પ્રભુની વાણીસ્વરૂપ જિનાગમ-જૈન શાસ્ત્રોમાં રસતરબોળ બની જવું. મોટા જિનકલ્પી મહર્ષિઓ લગભગ ચોવીસે કલાક આ શાસ્ત્રના તત્ત્વ પદાર્થોમાં મનને પરોવી રાખે છે, એનું જ ચિંતન-પારાયણ કરે છે. તો એમને કઠોર પરીસહ અને ભયંકર ઉપસર્ગના દુઃખોમાં પણ મહાસુખી બન્યા રહે છે. એમને અરિહંત-અરિહંતનાં શાસ્ત્ર ભારે વિસામારૂપ બને છે.

ત્યારે, આજના રાગ-દ્વેષના ભારે કોલાહલ ભર્યા ધાંધલિયા યુગમાં આપણે એનાથી બચવું હોય તો આ અમોઘ અને ઉત્તમ ઉપાય છે કે ‘જૈન શાસ્ત્રોમાં લયલીન બની જવું. જીવ વિચાર આદિ પ્રકરણ શાસ્ત્રો તથા યોગશાસ્ત્ર-શ્રાદ્ધવિધિ-ધર્મસંગ્રહ આદિ આચાર તેમજ ઉપદેશમાલા-ઉપમિતિ આદિ શાસ્ત્રોના પદાર્થ ભણવા, યાદ કરી લેવા અને વારંવાર એનું મનમાં કમસર ચિંતન કરતા રહેવું.’ આમાં શું થાય ? જિનોક્ત તત્ત્વોમાં ઠરવાનું થાય, મન વિશ્રાન્ત થાય, મનને એ વિસામો બને. જિનોક્ત અર્થાત્ અરિહંત ભગવાને ભાખેલા તત્ત્વોમાં વિસામો એટલે અરિહંત ભગવાનમાં વિસામો થયો; અરિહંત વીસામારૂપ બન્યા. આ વિસામો એવો કે એમાં લીન બનતાં રાગ-દ્વેષ અને ધાંધલની આંધિ શમે.

એ પણ એક હકીકત છે જગતના જીવોમાં મોટા ભાગના જીવો પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય જીવો છે. એમને માટે વિસામો અરિહંત પ્રભુ છે, કેમ કે એમની ઓળખ અને દયા કોઈએ બતાવી હોય, એમની બ્રીફ કોઈએ લીધી હોય, તો તે અરિહંત ભગવાને જ. ભગવાને એ દયા ઉપદેશીને એ જીવોને અભયદાન આપવાનું જગતને શીખવ્યું, તેથી એટલા અંશે એ જીવોને રાહત મળી.

એક વસ્તુ એ છે કે જગતના જીવો કેટલાય મલિન ભાવો અને મલિન વિચારોથી પીડાઈ રહ્યા છે. એ જીવો જો અરિહંતનાં સ્વરૂપ- જીવન- સાધના- ઉપકારમાં વિશ્રાન્ત થાય, ઠરે, તો પેલી પીડાઓ મટે. આમ અરિહંત જગતના જીવોને વિસામારૂપ બને છે.

૫૪) ધર્મમાં દુઃખ ? કે દુઃખમાં ધર્મ ? : ધર્મમાં આનંદ કેમ વધે ?

ધર્મી જીવને કોઈ દુઃખ આપત્તિ આવે ત્યારે અજ્ઞાન માણસો બોલી ઊઠે છે કે ‘ધર્મને ઘેર જ ધાડ પડે છે. અધર્મીઓ કેવી લહેર કરે છે !’ શું આ સાચું છે ? ધર્મ ન કરતા હોય એવાને શું કશા દુઃખ આપત્તિ નથી આવતા ? અને ધર્મીના ઘેર ધાડ કહીને શું એમ કહેવું છે કે ધર્મ કર્યો એટલે ગુનેગારી કરી કે એ ધર્મ કર્યાના ગુનાની સજા રૂપે આપત્તિ આવી ? આમ માનવું-બોલવું એ અજ્ઞાન દશા છે. કેમકે,

ધર્મ તો તારણહાર છે, ધર્મ એકાન્તે હિતકારી-સુખકારી છે, ધર્મ પવિત્ર કરણી છે. એટલે જ ધર્મ કરવો એ ગુનો નથી, પરંતુ સારું પવિત્ર કામ છે. ધર્મ કરવાથી દુઃખ ટળે અને સુખ મળે. નહિતર તો જો ધર્મને ગુનો કહીએ તો અધર્મ-પાપ એ સારું કામ ઠરે ! એમ જો ધર્મ કરવાથી દુઃખ આવતું હોય તો તો પાપાયરણથી સુખ મળવાનું નક્કી થાય ! અને એમ તો આખી દુનિયા સુખી થઈ જાય ! પણ એવું નથી. માટે ધર્મીના ઘેર ધાડ એટલે ધર્મ કરતાં દુઃખ આવે આ હિસાબ જ ખોટો છે.

હજી એમ કહી શકાય કે ‘ભાઈ ! ધર્મ કરતાં કરતાં કસોટી ય આવે. તેથી ધર્મમાં સ્થિરતા રાખવી; પરંતુ આનો એ અર્થ નથી કે કસોટીરૂપ દુઃખ આપત્તિ આવી એ ધર્મના લીધે આવી.

જીવને દુઃખ-આપત્તિ આવે એ પોતાના પૂર્વનાં પાપને લીધે અર્થાત્ અશુભ કર્મના લીધે આવે છે. વર્તમાનમાં ધર્મ કર્યો એથી કાંઈ એ પૂર્વનાં કર્મ રદબાતલ ન થાય. માણસે આગલે દિવસે જમણવારમાં ખૂબ દાબ્યું હોય અને આજે ઉપવાસ કરે, પણ ત્યાં પેટમાં દુઃખતું હોય તો એથી કાંઈ એમ ન કહેવાય કે ‘ઉપવાસ કર્યો માટે પેટમાં દુઃખાવો થયો.’ દુઃખાવો તો પૂર્વ દિવસની ખાવામાં ભૂલ કરી હતી એનું પરિણામ છે. પરંતુ હડાપણથી આજે ઉપવાસ કર્યો છે એનું સારું ફળ મળશે. એમ ધર્મ કરતાં કરતાં દુઃખ આવ્યું એ પૂર્વ ભવની પાપ કર્યાની ભૂલનું પરિણામ છે; બાકી અહીં ધર્મ કરી રહ્યો છે એનું સારું ફળ આગળ મળશે. આ શ્રદ્ધાથી ધર્મમાંથી ચલિત ન થતાં અગર ધર્મ પર અભાવ ન કરતાં ધર્મમાં સ્થિર રહી ધર્મની ઉપર સદ્ભાવ વધારતા રહેવું જોઈએ.

પ્ર.- પરંતુ દુઃખ આવે ત્યારે ધીરજ નથી રહેતી એનું કેમ ?

ઉ.- ધીરજ ન રહેવાનું કારણ હિસાબ ઊંધો માંડ્યો છે એ છે. ઊંધો હિસાબ આ, કે મન ધર્મમાં દુઃખ આવ્યું દેખે છે. જો સીધો હિસાબ માંડે કે દુઃખમાં પણ ધર્મ મળ્યો છે, તો અધીરાઈ ન થાય.

દુઃખ વખતે ધીરજ રાખવાની આ ચાવી છે કે મન માને કે ‘સારું થયું દુઃખ વખતે પણ મારી પાસે ધર્મ છે.’

પૂર્વના ઊંધા વેતરણથી આત્માના ખજાને અશુભ કર્મ ભર્યા હોય એટલે એના વિપાકમાં દુઃખ તો આવે જ. પરંતુ સારું થયું કે દુઃખ વખતે પણ ધર્મ આરાધવા મળ્યો છે, દિલમાં ધર્મની લેશ્યા છે. તેથી પૂર્વનાં પાપનાં ફળ ભોગવતાં નવી પાપલેશ્યા કરવાનું નહિ થાય, નવાં પાપ ઊભાં નહિ થાય.

તાત્પર્ય, જોવાની સારી જ બદલવાની જરૂર છે. ‘ધર્મમાં દુઃખ’ જોવાને બદલે ‘દુઃખમાં ધર્મ’ જોવાની જરૂર છે.

આ જોતાં આવડે તો ધર્મ વખતે દુઃખ આવતાં ધર્મમાં આનંદ અને જોમ વધી જાય. મનને એમ થાય કે અહોભાગ્ય મારાં કે આ વખતે મારી પાસે ધર્મ છે ! દુઃખ તો પાપી જીવને ય ભોગવવું જ પડે છે. પરંતુ એને દુઃખ ભોગવી પૂર્વનાં પાપકર્મ જતાં નવાં પોતાની પાપરક્તતાને લીધે અઢળક પાપ ઊભાં થાય છે, ત્યારે મારે પૂર્વનાં પાપ કર્મ ય સાફ, અને નવાં પાપની ભરતી નહિ. ઊલટું ધર્મથી બીજાં કેટલાય સંચિત પાપકર્મ પણ નષ્ટ થઈ પુણ્યાઈ વધે છે !

આમ, દુઃખ વખતે ધર્મ મળ્યાનું અહોભાગ્ય મનાતાં ધર્મનો આનંદ વધી જાય છે. એ આનંદ વધતાં ધર્મનું જોમ વધી જાય છે. ત્યારે ધર્મ કરતાં કરતાં દુઃખ આવ્યું કષ્ટ આપત્તિ આવી એ કેવી આશીર્વાદભૂત કે આમ દુઃખ ન હોય સારાસારી હોય ત્યારે ધર્મમાં જે આનંદ અને જોમ નહિ, એ દુઃખ-આપત્તિ વખતે ઊભા થઈ જાય, અને એનાં મહાફળ નીપજે.

આ હિસાબ છે, ધર્મમાં જેટલો આનંદ અને જોમ વધારે એટલું એનું ફળ ઊંચું આવે.

માટે જ જુઓ કે મેતારજ-ગજસુકુમાળ-અંધક-સુકોશળ વગેરે મહામુનિઓએ સંયમ ધર્મ સાધતા સાધતાં જીવલેણ ઉપસર્ગ આવ્યા તો સારાસારીમાં નહિ એટલે બધો સંયમ ધર્મમાં આનંદ અને જોમ વધારી દીધો, એવાં કે એથી એ ત્યાંજ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે સિધાવ્યા. ઘોર ત્રાસમાં શું વિચાર્યું એમણે ? આવું જ કાંઈક કે ‘દુઃખ-ત્રાસ તો આથી ય ભયંકર કોટિના નરકમાં અસંખ્ય જીવો અત્યારે ય વેઠી રહ્યા છે, પરંતુ એમની પાસે સંયમ ધર્મ ક્યાં છે ? ત્યારે મને આવા અવસરે સંયમ

ધર્મની મહાન ઓથ છે ? આહાહાહા કેવો અદ્ભુત સંયમ ધર્મ ! કેવો મારે ધન્ય અવસર ! કેવી વિરાગ-પરિણતિ ! કેવું મારા આત્મામાં વિશુદ્ધ જ્ઞાન !’ ધર્મમાં દુઃખ નહિ, પણ દુઃખમાં ધર્મ મળ્યો છે એનો આનંદ હોય ત્યાં ધર્મને ઘાડ નહિ આશીર્વાદ લાગે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૭, તા. ૨૦-૩-૧૯૭૬

પ૫) જનમ કેમ ખોટો ? મરણ કેમ ખોટું ?

આ સંસારમાં જનમ અને મરણ બંને ખોટાં કેમ, એનો એક વિચાર અદ્ભુત પ્રેરણા આપે છે. તેથી અહીં એ વિચારીએ.

માણસ જનમનો દિવસ ઊજવે છે; ને કાંઈક મોટી આફત આવે તો મોત માગે છે. આ બંનેય ભાવ ખોટા છે; કેમ કે જન્મ-મરણ બંનેય ખુશીની વસ્તુ નથી.

જનમ એટલા માટે ખોટો છે કે જનમ પામતાં જ ઈન્દ્રિયોરૂપી ચોરો આપણા આત્માની સાથે થઈ જાય છે. જ્યાં ચોરો સાથે થઈ જાય એવું સ્થાન મળે તો એ મળવામાં ખુશી થાય ? એ મળ્યું સારું ગણાય ? જીવને જનમ આવું સ્થાન છે કે જ્યાં ઈન્દ્રિય-ચોરો સાથે થઈ પાસે ને પાસે રહે છે, અને સદા આત્મધન ચોરવા તત્પર રહે છે, ઈન્દ્રિયો આત્મા પાસેથી એનું ધન નષ્ટ કરવાની જ લગભગ પેરવી અને પ્રવૃત્તિવાળી હોય છે.

શું ઈન્દ્રિયો ચોર છે ? હા, એ આત્માનાં ધન જેવાં કે વિષયવિરાગ, વિષયસંયમન, વિષયત્યાગ, ક્ષમા-સમતા, જગત પ્રત્યે ઉદાસીનભાવ, તપ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન પરમાત્મભક્તિ...વગેરે વગેરે પર લૂંટ ચલાવે છે.

આંખને સારું સ્ત્રીરૂપ જોવા મળ્યું એટલે એ એમાં એવી આસક્ત બને છે કે ત્યાં વિરાગવૈરાગ્ય હતપ્રત થઈ જાય છે. એમાં વળી સ્પર્શોન્દ્રિયને એનો સુંવાળો સ્પર્શ મળ્યો એટલે તો વૈરાગ્યના ને અનાસક્તિના કુરચા ઊડે છે. જીવને એમ થાય છે કે ‘આ સ્પર્શના આનંદ જેવો જગતમાં આનંદ નહિ.’ એમ, જીવને મનગમતાથી અધિક રસદાર ચીજ ખાવા મળી, ત્યાં ય એનો આનંદ રસત્યાગને દુઃખરૂપ મનાવે છે. ત્યાગ એ દુઃખરૂપ લાગે ત્યાં ત્યાગરૂપી આત્મધન શાનું ગમે ? આ વૈરાગ્ય અને ત્યાગરૂપી આત્મધનને ઉરાડનાર કોણ ? ચોર ઈન્દ્રિયો.

એમ, એ ચોર ઈન્દ્રિયો પછી વિષયો પર સંયમન શાની મૂકવા દે ? વિષયો

ઉપર કાપ કેમ નથી મૂકાતો ? કહો, ધુતારી ઈન્દ્રિયોને એ ગમે છે માટે. કાપ-સંયમન એ આત્મધન છે, એને ઈન્દ્રિયો લૂંટી લે છે. એમ વિષયત્યાગની પ્રતિજ્ઞા એ આત્મધન છે, એને ઈન્દ્રિયોનાં મકરકૃદિયા નથી પામવા દેતા. જનમ સાથે જ ઈન્દ્રિય ચોર પાસે રહ્યાથી જીવની કેવી વિટંબણા !

ત્યારે, જીવ કોધ કરીને ક્ષમાધન ગુમાવે છે, એ શાથી ? કહો કોઈ ને કોઈ ઈન્દ્રિયના ગમતા વિષયની ખાતર. ઈન્દ્રિયો પોતાના વિષય ખાતર ક્ષમા સમતાને દૂર હટાવે એ એની કેવા આત્મધનની ચોરી ? એમ અભિમાન ચડે છે એ પણ ઈન્દ્રિયો મનને ગમતી દુન્યવી વસ્તુ પર ચડે છે. માયા પણ એવી જ દુન્યવી વસ્તુ ખાતર અને લોભ-તૃષ્ણા-મમતા કરાય છે એ પણ કોઈ દુન્યવી ઈન્દ્રિય વિષયના ખાતર. આમ આત્મા ક્ષમા-નમ્રતા-લઘુતા-સરળતા-નિસ્પૃહતા-નિર્મમતા વગેરે પોતાનું ધન ગુમાવે છે તે ઈન્દ્રિયો જ પોતાના વિષય ખાતર ગુમાવરાવે છે. ઈન્દ્રિયો આત્મધનની ચોર છે.

એટલે જ આ વિચારવા જેવું છે કે સંસારમાં જનમ પામીને સાથે જ ઈન્દ્રિયો કોટે વળગી એણે દિવસ રાત ધંધો શો રાખ્યો ? આત્મધન ચોરવાનો, આત્માને એની ગુણસંપત્તિ અને સુકૃત-સંપત્તિથી આઘો ને આઘો જ રાખવાનો. માટે જ આવા ચોરોને સાથે લાવનાર જનમ ખોટો. એની સાલોસાલ આનંદ-ઉજવણી કરવાની હોય ? ફરીથી સંસારમાં આવા જનમ મળે એ ઊભું રાખવાનું હોય ?

તો પછી જનમ આગળ લંબાવવા કરતાં આવી આત્મધનની ચોરી અટકાવવા મૃત્યુ સારું નહિ ? ના, કેમ કે મૃત્યુ પામવા માત્રથી નવો જનમ અટકતો નથી; ને નવો જનમ મળે એટલે ધુતારી ઈન્દ્રિય સાથે મળવાની, ને એનું આત્મધન ચોરવાનું કામ ચાલુ રહેવાનું.

એટલે કર્તવ્ય આ રહે છે કે અહીં જ સાવધાન થઈ જઈ આત્માએ ઈન્દ્રિયોને વશ ન પડતાં પોતાની ક્ષમા-વૈરાગ્ય-દયા વગેરે ગુણસંપત્તિ જાળવવાની. એમ પરમાત્મભક્તિ, સાધુસેવા અને જ્ઞાનાચાર-દર્શનાચાર-ચારિત્રાચાર તથા તપના બાર આચારની સુકૃતસંપત્તિ કમાયે જવાની.

આ ત્યારે જ બને કે જો વારંવાર આ ખ્યાલ રહે કે ‘ચોટ્ટી ધુતારી ઈન્દ્રિયો મારી સાથે ને સાથે જ રહે છે, અને એ પોતાના પ્રિય વિષયોમાં મને તાણી જવાના સ્વભાવવાળી-આદતવાળી છે; પણ હવે હું પરમાત્માનું ધર્મશાસન પામ્યો છું તેથી મારે પ્રભુની આજ્ઞા-શાસનનો જ સહારો રાખવાનો છે, અને એને સહારે એટલે કે એના આદેશ મુજબ ઈન્દ્રિયોને એના વિષયમાં નથી જવા દેવાની, ઈન્દ્રિયોનું ગમતું નથી કરવાનું.’ આ સાવધાની પળે પળે રખાય, તો એ પ્રમાણે સત્ પુરૂષાર્થ

થાય. એ જ ઈન્દ્રિયોને એનાં ગમતા વિષયોને બદલે આત્માને હિતકારી વિષયોમાં કામે લગાડી દેવાય. દા.ત. આંખ સ્ત્રી કે પૈસાને જો જો ન કરે. પરંતુ પરમાત્મા-સદ્ગુરુ અને શાસ્ત્રને જોયા કરે. જીભ રસગુલ્લા અને પાપવાણીમાં ન પડે પણ એને રુક્ષ ભોજન, પ્રભુ ગુણગાન ધર્મવાણીમાં કામે લગાડી દેવાય. આમ આત્મધન કમાવાની જ ચોટ રખાય.

આ બધું કામ અહીં જનમ ઊભો ને ઊભો છે, ત્યાં સુધી જ શક્ય છે. જનમ પૂર્ણ થઈ જઈ મૃત્યુ આવ્યા પછી આ તક નહિ. ગમે તેવા લકવા જેવા દરદમાં પણ જે નવકાર-સ્મરણ સર્વજીવ-ક્ષમાપના; કેટલાય પાપોના ત્યાગની વિરતિ-પ્રતિજ્ઞા, મૈત્રી, કરુણા વગેરે શક્ય છે તે મૃત્યુ પામ્યા પછી નહિ. માટે જ મૃત્યુ ખોટું, અકાળે એને ન વધાવાય; ને ખોટો જનમ પણ ઈન્દ્રિયો-મન પર અંકુશ મૂકી ગુણસંપત્તિ સુકૃત-સદાચાર સંપત્તિ કમાવવામાં કામે લગાડ્યાથી સારો બની જાય, માટે જનમ જતો ન કરાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૨૮, તા. ૨૭-૩-૧૯૭૬

૫૬ કલ્યાણજીવનનું એક મહાનસૂત્ર : ભોગ આપો

મનુષ્ય અવતાર પશુના કરતાં જેટલો વિશિષ્ટ પુણ્યાઈઓ ભર્યો અને વિશિષ્ટ બુદ્ધિવિવેકવાળો છે એટલો જ, જો આપણે સાવધાન ન હોઈએ તો, એ દોષો, દુર્ગુણો અને દુષ્કૃત્યો અને અનર્થો ભર્યો બને છે.

પુણ્યાઈથી કેઈ જાતની વિષય-સામગ્રી મળે છે, તેથી જ માણસ એના પર લંપટતા અને મમતા કરે છે. એની ખાતર હિંસા-જૂઠ-અનીતિ વગેરે ધૂમ પાપો કરે છે, જરૂર પડ્યે રોષ અને રોફ કરે છે. ત્યાં ભગવાન યાદ નથી આવતા, ભગવાને કહેલ ધર્મ યાદ નથી આવતો, બદલે પેલી પુણ્યાઈએ આપેલા વિષયોના તીવ્ર રસમાં કોઈ ધર્મની વાત કરે તો કંટાળો આવે છે અભાવ થાય છે, ત્યારે બીજી બાજુ પાપોનો ભય નથી રહેતો. નિર્ભીક અને નિઃસંકોચ પાપસેવન ચાલ્યા કરે છે. આ બધાનું પરિણામ ? દીર્ઘકાળ દુર્ગતિઓમાં રખડવાનું આવીને ઊભું રહે છે.

પશુ કરતાં માનવ તરીકેની જિંદગીમાં વિશિષ્ટ પુણ્યાઈ મળી એથી પશુ કરતાં ઘણી ઘણી અનુકૂળતાઓ મળી, એમાંથી સાર શો નીકળ્યો ?

એમ, પશુ કરતાં માણસને વિશિષ્ટ બુદ્ધિ મળી એનો શો ઉપયોગ એ કરે છે ? પુરુષ વેપારમાં અને વ્યવહારમાં ઓઠકોઠ પ્રપંચ અને કેઈ પાપની બુદ્ધિ લડાવે

છે. સ્ત્રી રસોઈ વગેરેમાં વિષયોની કેળવણી કરવામાં બુદ્ધિ આવડતનો ઉપયોગ કરે છે. માણસ પાસે બુદ્ધિ છે માટે જ માબાપથી જુઆરું કેમ ચલાવવું, ભાઈ સાથે ઝગડીને કેમ આધાર રહેવું, જાતમાં ગુણ-સુકૃતનાં ઠેકાણાં નહિ છતાં બીજાઓ આગળ શાણા-સારા કેમ દેખાવું, વગેરેમાં બુદ્ધિ લડાવે છે, જનાવરને આ ન આવડે.

માણસ બુદ્ધિના જોર પર અવસર મળ્યે બીજાની આંતરડી કકળાવે છે, પછી ભલે કદાચ એમાં જનમ-જનમના વૈર ઊભા થાય. માણસ પાસે વિવેકશક્તિ છે, પણ એનો ઉપયોગ એ ખતરનાક કરે છે. દા.ત. હીરો કિંમતી ને બહુ સારો, કાચ રડુસ ને કિંમત વિનાનો.’ ‘સાદા બાફેલા શાક કરતાં વધારેલાં અને મસાલાભર્યા શાક વધારે સારાં.’ ‘જુપડી કરતાં મેડી ને મેડી કરતાં મહેલ વધારે કિંમતી અને સગવડ ભર્યા’ આવા આવા વિવેકના ઉપયોગમાં નરદમ જડની પ્રીતિ અને પલેવણ, પણ આત્મા ક્યાંય ને ક્યારેય આત્મા અને પરમાત્માની યાદ સરખી નહિ. મોટો હાથી જેવા ય જનાવરને હીરા-કાચ-મેડી-મહેલ રેશમી-સુતરાઉ વગેરે વચ્ચે વિવેક આવડે ? ના, માણસના નાના બાળકને આવડે. પરંતુ એ વિવેકમાંથી સાર શો કાઢે ? અપરંપાર દોષ-દુષ્ટત્યો સેવવાનું અને પાપિષ્ઠ થઈ ભવોમાં ભટકવાનું જ ને ?

તો સવાલ છે કે આનાથી બચવા શું કરવું ? મુશીબત તો એ છે કે મહાન પુણ્યોદયે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવ મળ્યા છે, અને એમનું પરમ તારક શાસન મળ્યું છે, છતાં પુણ્યાઈ અને બુદ્ધિનો આ રાક્ષસી દુરુપયોગ ચાલી રહ્યો છે, મળે એટલા રંગવિલાસ, અધમ ઉપાયે ધન-અર્જન, હોંશાતોશી, સ્વાર્થાધતા, મદ-ઈર્ષ્યા, બીજાની આંતરડી કકળાવવી, વેરઝેર વગેરે ધૂમ ચાલી રહ્યું છે.

આ બધાંની પાછળ એક ખરાબી આ કામ કરી રહી છે કે જીવને કશી વાતનો ભોગ આપવાનું મન જ નથી થતું. હા, સામેથી સ્વાર્થ સધાતો હોય, પોતાને મનગમતું થતું હોય તો તો જરૂરી ભોગ આપશે. દા.ત. બિમારી આવી અને ડોક્ટર કહે છે સુગર વધી ગઈ છે મિઠાઈ નહિ ખવાય; મિઠાઈ જતી કરશે, પણ ‘સવારે પ્રભુનાં દર્શન મળ્યાં ! ચાલો, આજે અમુક મિઠાઈ-ત્યાગ,’ એમ ભોગ આપવાની તૈયારી નથી. છોકરાને ભણાવવા ખાતર પૈસા ખરચી નાંખશે, પરંતુ એને ધર્મનું ભણાવવા ખાતર પૈસાનો ભોગ આપવાની તૈયારી નહિ. જીવન સુખ-સગવડભર્યું જીવવા માટે તો ખરચા કરશે, પરંતુ પરમાત્મભક્તિ, સાધર્મિક ઉદ્ધાર, વગેરે ખાતર પૈસાનો ભોગ નથી આપવો. ઘરવાળાનો પ્રેમ ન તૂટે માટે એની ભૂલ પર ક્રોધ નહિ કરે, મિજાસનો ભોગ આપશે, પરંતુ બીજાની ભૂલ પર એ નહિ ! ત્યાં તો તરત મિજાસ દેખાડશે, ચડભડાટ કરશે.

જીવનમાં સ્વાર્થ વિના ભોગ આપવો, એ આ ઉત્તમ ભવનો એક લહાવો છે. એમાં સત્ત્વ વિકાસ છે, અનાદિની ઉચ્છ્રંખલ ઈન્દ્રિયો-મન-કાયા પર સંયમન છે. એ લક્ષમાં નથી, તેથી જીવનમાં શક્ય એવા કેટલાય ત્યાગ, સેવાભક્તિ તપ-જપ, વ્રત-નિયમ, દાન-પરોપકાર વગેરે ઘણું ઘણું સાધવાનું જતું કરાય છે. ઈન્દ્રિયોના થોડા પણ વિષયસંગ જતા નથી કરવા. મનની યથેચ્છ દોડધામ પર અંકુશ નથી મૂકવો, વાણીથી અજુગતા શબ્દો બોલવાનું છોડવું નથી, એનો ભોગ નથી આપવો. કાયાનું હરામ હાડકાંપણું ને બેઠાખાઉપણું નથી મૂકવું. એ મૂકી કાયાનો સુખશીલતાનો થોડો પણ ભોગ નથી આપવો.

‘વાતવાતમાં ભોગ આપવો એ જીવનનું સૌંદર્ય છે.’ આ લક્ષમાં રહે તો વિષયોની એવી ગુલામી મન પર ન રહે, મનને એમ થાય કે ‘મળ્યા એટલા વિષય ભોગવી લેવાનું તો જનમજનમ કર્યું, તેમ અજ્ઞાન જીવો એ કરી જ રહ્યા છે, પરંતુ ભગવાન ખાતર કે મારા આત્મકલ્યાણ ખાતર મારે થોડા વિષયોનો ભોગ આપું.’ એમ કોઈના તરફથી કાંઈ સહવાનું આવ્યું તો મનને થાય કે મારા અહંત્વનો કે માનનો ભોગ આપું ને સહી લઉં. પણ સામાની આંતરડી કકળે એવું ન બોલું ચાલું.’

બસ, વાતવાતમાં ભોગ આપવાનું જીવનસૂત્ર બનાવાય તો આત્માનો મહાન વિકાસ થાય. મનુષ્ય જન્મની ઊંચી સફળતા થાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩૦, તા. ૧૦-૪-૧૯૭૬

૫૭ લક્ષ્યશુદ્ધિ : જીવનનું એક લક્ષ્ય કુસંસ્કરણ-નિરોધ

દુનિયાના મોટાભાગના જીવો ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતા નથી. એમને તો બસ, અર્થ અને કામની જ પ્રવૃત્તિ, પૈસાટકા, માલમિલકત, મકાન-રાયરસીલું, દુકાન-વેપાર, વિષયો-ભોગસુખો રંગરાગ-માનમર્તબો...વગેરે વગેરેની જ પ્રવૃત્તિમાં લયલીનતા રહે છે. એ જીવો બિચારા ગણાય; દયાપાત્ર છે કે અજ્ઞાનતાવશ પોતાના આત્માને જ નહિ જાણતાં, નહિ ઓળખતાં, જીવનને વેડફી નાખે છે, અને દુર્ગતિના રવાડે ચડી જાય છે.

પરંતુ કેટલાક જીવો ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે છતાં એમાંય કેટલાયને લક્ષ્યશુદ્ધિ નથી હોતી. ‘હું આ શા માટે કરું છું ? એનું ભાન જ નહિ.’ કદાચ કેટલાક કહે છે ‘અમે આત્માના કલ્યાણ માટે ધર્મ કરીએ છીએ,’ એમને પૂછીએ કે ‘અરે ભાઈ ! જે ધર્મસાધના કરો છો એ જ શું કલ્યાણ નથી ? તો હવે બીજું શું કલ્યાણ તમારે

જોઈએ છે ?’ અગર કહો, ‘ધર્મ સુખ માટે કરીએ છીએ’ તો ‘એવું કયું સુખ તમારે જોઈએ છે ?’ આ બે સવાલની સામે મુંઝાય છે કે શો જવાબ દેવો ?’ કારણ ધર્મપ્રવૃત્તિ કર્યે જવાય છે, પણ લક્ષ્યશુદ્ધિ નથી. લક્ષ્યનો ખ્યાલ નથી કે ‘આનાથી કઈ ચોક્કસ પ્રકારની વસ્તુ મારે સિદ્ધ કરવી છે ?’ એનું કારણ, જેવા નજર સામે દુનિયાના લોકો આવે છે અને દુનિયાના વિષયો નજર સામે જેવા તરવરે છે, એવો પોતાનો આત્મા નજર સામે તરવરતો જ નથી.

આવા જીવો પેલા ધર્મહીન જીવો જેવા બિચારા નહિ, પણ મૂર્ખ છે, કેમ કે ધર્મપ્રવૃત્તિ તો કરે જ છે એટલે એટલા સજ્ઞાન છે જ, છતાં એ ધર્મપ્રવૃત્તિનાં લક્ષ્યનો ખ્યાલ નથી કે ‘મારે ધર્મ કરીને શું સિદ્ધ કરવું છે,’ એટલે દુનિયાદારીમાં પેલાના જેવા જ રચ્યા પચ્યા રહે છે. હૈયે કશો જ સંતાપ નથી કે ‘આમાં મારા આત્માની કેવી ભાવી ભયાનકતા સરજાઈ રહી છે ! એ ઉઘાડી આંખે કૂવામાં પડનાર મૂર્ખ જ ગણાય ? કે અંધના જેવા બિચારા ગણાય ?

જીવનનું એક લક્ષ્ય આ, કે દુન્યવી બાબતોમાં રચ્યા પચ્યા રહેવાથી આત્મામાં જે ખોટાં સંસ્કરણ વધતા જાય છે, તે અટકાવવાં ધર્મપ્રવૃત્તિ આટલા માટે કરવાની કે એમાં જોડાયાથી એટલા પ્રમાણમાં દુન્યવી પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાનું અટકે છે, તેથી એ નિમિત્તનાં ખોટાં સંસ્કરણ થતાં અટકે છે. દા.ત. ઉપવાસ કર્યો એટલે ખાનપાનમાં એટલું જોડાવાનું અટકાવવાથી રાચી-માચીને કરાતાં ખાનપાનથી થતાં એનાં કુસંસ્કરણ અટકે, એ સહજ છે. ધર્મપ્રવૃત્તિ વખતે આ લક્ષ્ય ધ્યાનમાં રહેવાથી, એની અસર પછીની બીજી પ્રવૃત્તિ પર પણ પડવાની. અર્થાત્ ધર્મ સિવાયની સાંસારિક પ્રવૃત્તિ વખતે ય હૈયે એનાં કુસંસ્કરણ ન થાય એ ચીવટ રહે. એ માટે એ પ્રવૃત્તિઓમાં રાચવા માચવાનું ન કરાય. નહિતર એકાદ પણ કુસંસ્કરણ કેવું ભયાનક નીવડે એનો આ દાખલો મળે છે,-

પંદરમાં તીર્થપતિ ભગવાન શ્રી ધર્મનાથ સ્વામીના સમવસરણમાં એક ઉંદર ઊંચો થઈ થઈને નાચે છે ખીલે છે. ઈન્દ્રે પ્રભુને આનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું ‘આને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થવાથી પોતાને પૂર્વ મનુષ્યભવે નહિ એવા અહીં સાક્ષાત્ ભગવાન મળ્યાનો અપૂર્વ આનંદ છે. ઈન્દ્ર પૂછે ‘પ્રભુ ! તો એ મનુષ્યપણામાંથી ઉંદરના અવતારે કયા પાપે આવ્યો !’ ભગવાને બતાવ્યું કે ‘આણે પૂર્વ ભવે રાજકુમારપણું છોડી નાની વયમાં દીક્ષા લીધેલી, પરંતુ એકવાર બહાર મેદાનમાં ઉંદરોને કીડા કરતાં જોઈ બાળસુલભ સ્વભાવે મનને થયું કે ‘આવા ઉંદર થયા હોઈએ તો કેવું સાડું ! કેવી રમવાની મજા પડે !’ બસ, આ રુચિપૂર્વકના કરેલ વિચારે એને ઉંદરના અવતારનું કર્મ અને તેવી રમતનું ખોટું સંસ્કરણ કરી

આપ્યું. એથી અહીં આ અવતાર અને કીડા મળી.’ ‘તો પછી આનો ઉદ્ધાર ?’ ‘આ તારા અને મારા પહેલાં મોક્ષે જશે. અહીં અનશન કરી મરીને રાજકુમાર તરીકે જન્મી ચારિત્ર લઈ સકલ કર્મક્ષય કરવા દ્વારા મોક્ષે જશે.’

વાત આ છે, કે રાચીને જાણી જોઈને જે વિચાર કરાય, જે વાણી-વચનો બોલાય, કે જે ઈન્દ્રિયોનો વિષયસંપર્ક યા કાયાનો વર્તાવ થાય, એનાથી આત્મા પર ખોટું સંસ્કરણ પડે જ છે. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચાહીને રાચીને કરેલ એક વિચારનાં ખોટાં સંસ્કરણનો જો એવો ખતરનાક નતીજો, તો વિચારવા જેવું છે કે રાચીમાચીને ચાહીને કરેલા અશુભ અસત્ ઢગલાબંધ વિચારો, ઉચ્ચારેલા એવાં વચનો અને કરેલા એવા વર્તાવના કેટલાં જંગી ખોટાં સંસ્કરણ આત્મા પર જમા થાય ? તેમ એના કેટકેટલા ભયાનક પરિણામો સરજાય ?

આનાથી બચવા શું કરવાનું ? આ, પહેલું તો જીવન લક્ષ્ય નક્કી કરી દેવાનું કે ‘મારે બને તેટલાં ખોટાં સંસ્કરણ પડતા અટકાવવા છે.’ ‘અસત્ સંસ્કરણોનું નિવારણ’ એ જીવનનું લક્ષ્ય બંધાઈ જાય.

પછી બને તેટલી ધર્મપ્રવૃત્તિ-ધર્મયત્ન-ધર્મપરિણતિમાં ઓતપ્રોત રહેવાનું, જેથી એટલો સમય ખોટાં સંસ્કરણોનાં નિમિત્તભૂત વિચાર-વાણી-વર્તાવ અટકે.

આ સિવાયની સાંસારિક પ્રવૃત્તિ અને પ્રસંગોમાં રાચવા-માચવાનું ન થાય. દિલની રુચિ પૂર્વક ઈચ્છા-ચાહના કરવાનું ન થાય, બલકે ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવના આદેશના હિસાબે એ સાંસારિક બાબતોમાં ઝેરનાં દર્શન થયા કરે, અરુચિ-ગ્લાનિ-વૈરાગ્ય રહ્યા કરે, તો એનાં સંસ્કરણ બહુ જ મોળા પડે. ધર્મપ્રવૃત્તિ કરતાં આ લક્ષ્ય હોય તો બીજે પણ એનું લક્ષ રહે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩૧, તા. ૧૭-૪-૧૯૭૬

૫૮ દયારહિત અરિહંત મહાદયાળુ !

‘उपेक्षा सर्वसत्त्वेषु परमा चोपकारिता ।’ આ ઉક્તિથી કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ ત્રિલોકનાથ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની સ્તુતિ કરતાં એમ કહી રહ્યા છે કે ‘હે પ્રભુ ! આપ સર્વ જીવો પ્રત્યે ઉપેક્ષા ધરાવો છો, છતાં આપ પરમ ઉપકાર કરનારા છો.’

ભગવાન જીવો પ્રત્યે ઉપેક્ષાવાળા એટલે કોઈના પ્રત્યે રાગથી ખેંચાનારા

નહિ કે દ્વેષથી ઊભગનારા નહિ. ભગવાનને ભક્ત પ્રત્યે રાગની લાગણી જ નહિ, તેમ દુશ્મન પ્રત્યે દ્વેષની લાગણી નહિ. એવી રીતે પ્રભુને દુઃખી પ્રત્યે દયાની લાગણી નહિ, ને સુખી પ્રત્યે પ્રમોદની લાગણી નહિ. પ્રભુ વીતરાગ અનાસક્ત હોવાથી એમને જડ વસ્તુ પ્રત્યે કે સંસારના જીવો પ્રત્યે ઉપેક્ષા છે, ઉદાસીનભાવ છે. એના અંગે કોઈ પ્રકારની લાગણી જ નહિ, પછી દયા-કરુણાની પણ લાગણી શાની હોય ? લાવ, આ જીવનું હું ભલું કરું' એવું પ્રભુને શાનું થાય ?

તો પછી આપણે પ્રભુનું શરણું લઈએ કે 'અરિહંતા મે સરણ' મારે શ્રી અરિહંતપ્રભુનું શરણ છે,' તો એથી પ્રભુને કશી અસર નહિ ? ના, કશી અસર નહિ. એ તો માત્ર પોતાના કેવળજ્ઞાનમાં એ જુએ કે 'જીવ સાચું યા ખોટું શરણું લે છે, પણ એનામાં આવી આવી વાસનાઓ-તૃષ્ણાઓ-કષાયો વગેરે ખરાબીઓ ભરેલી છે.' જીવમાં શરણ સ્વીકાર પછી ખરાબીઓ સુધારવાની તમન્ના અને ઉદ્યમ છે કે નહિ એ જુએ છે. પરંતુ પ્રભુ પોતે એને સુધારવાની કશી લાગણી કે પ્રયત્ન કરતા નથી. એમને તો ઉપેક્ષા છે એટલે કે જીવોની સ્થિતિ માત્ર જોઈ લેવાની. એના પર કોઈ અસર નહિ લેવાની. આ છે પ્રભુની ઉપેક્ષા. તો પછી પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- પતિત પરિણામવાળા બનેલા મેઘકુમારમુનિને પ્રભુએ સ્થિર કરવાનો ઉપદેશ કેમ આપ્યો ?

ઉ.- એમાં પ્રભુને કશી દયાની અસર નહિ થયેલી કે 'આ બિચારો પડશે, લાવ, એને હું બચાવું.' એમણે તો જ્ઞાનમાં જોયું કે આને મારા ઉપદેશનું નિમિત્ત મળવાથી સ્થિરતા આવવાની છે, એટલે જ્ઞાનમાં યોગ્ય લાગ્યું તે પ્રમાણે ઉપદેશની પ્રવૃત્તિ કરી. વીતરાગને કશી ઈચ્છા-ઉર્મિ અસર ન થાય.

પ્ર.- ત્યારે જો આપણે પ્રભુનું શરણું લઈએ, પ્રાર્થના કરીએ છતાં પ્રભુને કશી દયાની અસર ન થાય કે એ, જો આપણા ભલાની પ્રવૃત્તિ ન કરે, તો એ શરણ-સ્વીકાર અને પ્રાર્થના ક્યાંનો શો અર્થ ?

ઉ.- શરણ પ્રાર્થનાનો લાભ આ રીતે, કે પ્રભુનું આપણે શરણું લઈએ એટલે આપણા દિલમાં પ્રભુનો પ્રવેશ થાય છે. એના લીધે આપણને શુભ વિચારો પ્રગટ થાય છે. દિલમાં પવિત્રતા આવવા લાગે છે. પ્રભુનું સાચું શરણું લીધું એટલે ? પ્રભુ તો સર્વ પાપોનો ત્યાગ કરીને ભગવાન બનેલા છે, અને જગતને પણ પાપોને તિલાંજલિ આપવાનો ઉપદેશ કરનારા છે, માટે પાપોનાં ત્યાગ પર દષ્ટિ જાય. દિલ પાપોથી ઊભગે, પાપના ભયવાળું બને. શક્ય પાપત્યાગને અપનાવવા જાય. આ બધે મુખ્યતા દિલમાં જે અરિહંત વસ્તુ એમની છે, એમનો જ પ્રતાપ છે.

વળી દિલ અરિહંત તરફ ઝુક્યું, અરિહંતદેવ અનંત ગુણસંપન્ન અને તારણહાર લાગ્યા, એટલે એમની ઉપર ભક્તિભાવ ઊભો થાય, એમને નમન-દર્શન-પૂજન-ગુણગાન વગેરેથી ભજવાનું થાય, એ બધામાં મુખ્ય ફાળો દિલમાં જે અરિહંત વસ્તુ એમનો છે. વળી અરિહંતને મોક્ષ વગેરેની પ્રાર્થના કરીએ એમાં દિલમાં મોક્ષ વગેરેની જે આશંસા ઊભી થાય છે, એ અરિહંતને દિલની સામે રાખીને ઊભી થાય છે. માટે એ ફળ છે. તેમજ પૂજન-ગુણગાન-ધ્યાન વગેરે બધું અરિહંતનું જ કરાય તો જ ઉત્તમ કોટિનાં ફળ મળે છે, એ જોતાં મુખ્યતા અરિહંત પરમાત્માની જ છે.

વળી માનવભવે મુખ્ય કર્તવ્ય અરિહંતની સમસ્ત આજ્ઞાનો સ્વીકાર અને આજ્ઞાનું શક્ય પાલન છે, એ આપણે કરીએ એમાં વડાઈ આપણી નથી, પણ અરિહંત પ્રભુની છે. કેમ કે અરિહંત જેવી જગતમાં વસ્તુ જ ન હોત, તો અરિહંતની આજ્ઞા ય ક્યાંથી અસ્તિત્વમાં હોત ? ને આજ્ઞાસ્વીકાર-આજ્ઞાપાલન પણ ક્યાંથી અસ્તિત્વમાં હોત ? રૂડો પ્રતાપ એ અરિહંતદેવનો કે જગતને આ બધું મળ્યું; તેમજ અરિહંતની જ આજ્ઞાની સ્વીકાર-પાલનથી કલ્યાણ છે, એટલે રૂડો પ્રતાપ અરિહંતદેવનો છે, દિલમાં એ વસ્તુ એના પર બધું શુભ નીપજે છે.

સારાંશ, અરિહંતદેવ પોતે વીતરાગ છે, એથી એમના દિલમાં કશી જ રાગ-દ્વેષની લાગણી નથી થતી; ભક્ત પ્રત્યે આકર્ષણ-દયા-સહાનુભૂતિ વગેરેની લાગણી નથી થતી; તેથી એમ લાગે કે પ્રભુ આપણા પર ઉપેક્ષાવાળા છે. પ્રભુને આખા જગત પ્રત્યે એમ આપણી પ્રત્યે પ્રભુનાં દિલમાં ઉદાસીનભાવ છે, પરંતુ આપણા દિલમાં એમનું શરણું પકડતાં જે અરિહંતદેવ વસી જાય છે, અને એ જે પાપત્યાગ, તથા દર્શન-વંદન-પૂજન આદિમાં મુખ્ય બને છે, એમનો આપણા પર અચિંત્ય પ્રભાવ પડે છે. કમઠના લાકડામાંથી પાર્શ્વકુમારે બળતો નાગ કઢાવ્યો એને નવકારમંત્ર સંભળાવ્યો ત્યાં નાગના દિલમાં અરિહંત વસ્તુ અને એણે નાગને ધરણેંદ્ર બનાવ્યો. એટલું જ નહિ, પણ સમ્યગ્દર્શન અને અર્હદ્ભક્તિ પામ્યો, તથા આગળ ભવની પરંપરા સુધરી, એ બધો પ્રભાવ એના દિલમાં અરિહંત વસ્તુ એનો.

અરિહંતનો પ્રભાવ કહો, ઉપકાર કહો, દયા અનુગ્રહ કહો, એક જ વસ્તુ છે.

સારાંશ, અરિહંત પોતાના દિલમાં આપણા પર દયાની લાગણી લાવીને કશું કરતા નથી, પરંતુ આપણા દિલમાં અરિહંત આવીને આપણા પર અજબ ગજબના ઉપકારનું કાર્ય થાય છે, એ જ અરિહંતની પરમ ઉપકારિતા છે.

૫૯ અમીધારા (યતિશિક્ષાધિકાર)

(મુનિઓને ‘અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ’ શાસ્ત્ર પર વાચના)

(લેખાંક-૧)

(વાચના દાતા : પૂજ્ય પ્રભાવક પ્રવચનકાર તપોનિધિ આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયભુવનભાનુ સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ.)

અવતરણકાર : પૂ. મુનિરાજ શ્રી મિત્રાનંદ વિજયજી ગણિવર્ય)

આચાર્ય ભગવાન શ્રી મુનિસુંદરસૂરીશ્વરજી મહારાજ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ નામના શાસ્ત્રમાં યતિશિક્ષા અધિકારમાં મુનિવરોને નમસ્કાર કરીને યતિશિક્ષા કહે છે. નમસ્કાર કરતાં ઓળખ કરાવે છે કે તે મુનિઓ સંસાર સાગરનો પાર પામી ગયેલા છે, જેમનું મન વિષયોમાં ગૃહ્ણિ-આસક્તિવાળું, આકર્ષણવાળું બનતું નથી; અર્થાત્ વિષયોમાં એમને લેશમાત્ર સારાપણું-નરસાપણું લાગતું નથી. એટલા જ માટે એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે સાધક બે જાતનાં હોય છે (૧) પ્રાથમિક સ્થિતિવાળા, યોગારંભી અને (૨) ઉપરની કક્ષાએ પહોંચેલા અભ્યસ્તયોગી, સિદ્ધયોગી.

બંનેમાં તફાવત શું ?

યોગારંભી એટલે કે જેણે યોગનો હજી પ્રારંભ કર્યો છે તેને બહારથી સુખ અને અંદર દુઃખ છે. બહારથી અનુકૂળતાઓ મળવા પર શાંતિ જેવું લાગે છે, પરંતુ અંદરખાને દુઃખ છે કે ‘આ મને વિષયોની અનુકૂળતામાં ટાઢક લાગે છે પણ એથી તો પરીષદ સાધના ગુમાવાય છે ! વિષયરસ પોષાય છે ! તો મારું શું થશે ? જેણે યોગને સિદ્ધ કર્યો છે એને બહારથી કદાચ દુઃખ હોય, પણ અંદરથી પરીસહસહનનું સુખ અનુભવાય છે. યોગની શરૂઆતવાળા આત્માએ યોગથી આત્માને ભાવિત નથી કર્યો તેથી અંદરમાં દુઃખ અનુભવાય છે. પરંતુ અહીં તો ભાવિત મુનિઓની વાત છે. માટે એમનું મન વિષયોમાં આકર્ષાતું નથી. યોગનો પ્રારંભ કર્યો છે. એમને વિષયોમાં સુખના સંસ્કાર ગાઢ છે. એટલે દા.ત. ‘કેરી આવી મીઠી’...એમ ચમકારો થાય છે, આવા જીવોએ યોગની શરૂઆત કરી છે પણ સંસ્કારો નામશેષ થયા નથી ને વિષયોનો સંપર્ક ચાલુ છે, તેથી વિષયોમાં સુખ-દુઃખ સંવેદન થાય છે. પણ આ યોગનો અભ્યાસ કરનારો છે એટલે અંદરમાં કકળાટ છે. ‘મારે જોઈએ છે વીતરાગતાનો સ્વાદ; અને આ ઝેરભર્યા વિષયોમાં

મને સ્વાદ આવી રહ્યો છે ? શાસન મળ્યા પછી વિષયોના સ્વાદ લાગવાના શા ? જેમ કોઈ પ્રબળ ખોટથી અતિ શોકમાં પડેલાને વિષયોમાં સ્વાદ નથી લાગતો, મિઠાઈ વગેરે ઝેર જેવી લાગે છે, એમ શાસન પામેલા મને વિષયો કેમ ઝેર જેવા લાગતા નથી ?’ આ દુઃખ છે અંતરમાં. યોગથી આત્મા ભાવિત થઈ ગયા પછી વિષયસુખના સંસ્કારનો ખૂબ ઢાસ કરી દીધો, રોજની વૈરાગ્યભાવનાથી મનને દુઃખ લાગતું જાય, અને મનને ચાબખો લગાવતો જાય કે ‘આ સુખ ભયંકર કડવું.’

પ્ર.- ભલે વિષયસુખ કડવું હોવાની ભાવના કરતો જાય, પરંતુ ભાવના હોવા છતાં વિષયોનો મીઠો સ્વાદ આત્માના સહજ આનંદને ભૂલાવી રહ્યો છે તેનું શું ? સરવાળે કમાણીમાં મીઠું જ ને ?

ઉ.- ના, એકલી ભાવના નહિ પણ સાથે એ વિષયત્યાગનો જંગ મચાવે છે; ‘તેથી વિષયો કૂચા જેવા તુચ્છ લાગતા જાય છે, અને આત્માના આનંદનો અનુભવ વધતો જાય છે એ નક્કર કમાણી ચાલુ રહેવાની; ને એક દિવસ એવો આવીને ઊભો રહેશે કે જ્યારે મનગમતા વિષયોમાં કશું સારાપણું કે અણગમતા વિષયોમાં કશું જ નરસાપણું લાગશે નહિ. માત્ર જરૂરી આ કે વિષય વિરાગની ભાવના સાથે ઈષ્ટવિષયના ત્યાગનો અમલ હોય.

મહામુનિઓને નમસ્કાર કરતાં બીજી વાત આ કરી કે એ મુનિઓ સંસાર સાગરનો પાર પામી ગયેલા છે, કેમ કે એમનું મન કષાયોની આગથી બળેલું નથી.

મન વિષયોમાં લેશમાત્ર આસક્ત નથી અને મન કષાયોની આગથી બળેલું નથી, એટલે મન કેવું થઈ ગયું ? વિષય-કષાયના આનંદની રમણતાને બદલે આત્મા અને આત્મગુણની રમણતાવાળું બન્યું. વિષયોમાં લીનતાને બદલે તદ્દન ઉદાસીનભાવની સ્વસ્થતાવાળું બન્યું. એમ કષાયના ઉકળાટને બદલે ઉપશમની ટાઢકવાળું બન્યું, દા.ત. ‘કોધ કરવો જ નથી. થવા દો જગતમાં જે થવું હોય તે થાય, ઉકળાટ કરવાની જરૂર નથી,’ આ મુદ્રાલેખ લખાઈ ગયો છે.

આ બે વાત બની તેથી આત્મા રાગદ્વેષને ત્યજી દેનારો બન્યો. જેમનું મન આવું રાગદ્વેષને છોડી દેનારું બન્યું, તે મુનિઓને નમસ્કાર કર્યો. આ મહાત્માઓ એવા સાત્ત્વિક બનેલા છે કે રાગદ્વેષ થવાના ભરપૂર સંયોગો આગળ આવીને ઊભા હોય પણ તેને થવા દેતા નથી. એવું એમનું મન પ્રશાંત થઈ ગયું હોય છે, મલિન વૃત્તિઓ ઓસરી ગઈ હોય છે.

એવું એ મન હવે શું કરે છે ? સુખના અદ્વૈતનો અર્થાત્ એકાંતસુખનો અનુભવ કરે છે. સમભાવથી પ્રાપ્ત થયેલું એ સુખ છે. જેમાં કોઈ ચિંતા વિકલ્પ,

કોઈ શોક વગેરે દુઃખનો અંશ ન હોય, તે અદ્વૈત સુખ આવું સુખ સમભાવથી જ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. આવું મન શુભભાવનાઓને ભજતું હંમેશાં સંયમમાં, આત્મામાં અને અદ્ભુત આત્મગુણોના ખોળામાં ખેલી રહ્યું છે.

વિષયકષાયના આવેશોને શમાવી, રાગદ્વેષને નિવારી, મલિનવૃત્તિઓ નાબુદ કરી, સામ્યભાવને કેળવીને સદા એકાંતસુખમાં મગ્ન અને ભાવનાઓમાં મસ્ત એવા સંયમ અને આત્મગુણોમાં રમતા મુનિવરોને નમીએ છીએ. ખરેખર ! સંસાર સાગરનો એ પાર પામી ગયા છે.

સાચાં નમન, વંદન ક્યારે થાય ? જેને નમીએ વંદન કરીએ એ આદર્શરૂપ લાગે તો. આપણે એ સ્થિતિએ પહોંચવું છે. આ આદર્શ સામે આપણા આત્માની તુલના કરી આપણામાં ખામીઓ નક્કી કરી એને દૂર કરવાની છે; જો એ ખામીઓ એમ જ રાખવાની છે તો આપણામાં સાધુપણું ક્યાં છે ? કેવું છે ? તે આપણે જાતે વિચારી લેવા જેવું છે.

જૈનશાસન પામીને આપણે કેટલા બધા પુણ્યશાળી બન્યા છીએ કે આપણને આવા મહર્ષિઓ આલંબનરૂપ મળ્યા છે ! એ આલંબનનો ઉપયોગ કરવો ન હોય તો જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ આપણે ક્યાં ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩૭, તા. ૨૯-૫-૧૯૭૬

૬૦ (લેખાંક-૨)

હે આત્મન્ ! પાંચ પ્રકારના પ્રમાદોમાં સતત ચક્ર્યૂર બની સમયની બરબાદી કરી રહ્યો છે, સ્વાધ્યાયનો આદર કરતો નથી. તને વિચાર સરખો ય આવતો નથી કે પ્રમાદની પ્રવૃત્તિમાં પડી કેટલું ગુમાવી રહ્યો છે ? જેમાં લખલૂંટ કર્મનિર્જરા છે એવો શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયનો પવિત્ર વ્યવસાય મૂકી શું કમાઈ રહ્યો છે ! એક ટોક્સી કે પાત્રું સારું ઊજળું ચકચકિત કરવા માટે રંગના બે હાથ લગાડવા બેઠો ત્યાં વિષય-પ્રમાદમાં પડી સ્વાધ્યાયની કિંમતી બે મિનીટ પણ ગુમાવી. એમ ગૃહસ્થને સારું લગાડવા એની સાથે વાત માંડવામાં સ્વાધ્યાય ગુમાવવાનું થાય. આવા આવા કેટલાય પ્રમાદો સેવાઈ રહ્યા છે, તેની ખોજ કરવી જોઈએ.

એ જ રીતે હે જીવ ! તો કેવો ગૃહસ્થ જેવી રીતભાતવાળો બન્યો છે ! શુદ્ધ રીતે સમિતિ-ગુપ્તિને પણ તું ધરતો નથી, અને દેહની મમતામાં પડેલો તપને પણ બાજુએ મૂકીને બેઠો છું, તો એથી આત્માની મમતા ઘવાઈ રહી છે. ખરેખર ! તને શું કહેવું ? એક નાના તુચ્છ કારણમાં તું કષાયભાવને ધારણ કરે

છે ? એ ભૂલી જાય છે કે આ કષાયો ગળાવાઢ દુશ્મન છે. તું એની સહાય લેવા જાય છે પણ એ તને ટુંપી દેશે. ઉંદરને માંકણ ચટકો ભરે ત્યારે-ઉંદર બિલાડીને સહાયમાં બોલાવે તો શું થાય ? બિલાડીથી ચવાઈ જ જાય ને ? એમ કોઈએ આપણું પ્રતિકૂળ કર્યું ત્યારે આપણે કોધાદિ કષાયને સહાયમાં બોલાવતાં એ કષાયોથી આપણે ચવાઈ જ જઈએ ને ?

એ ઉપરાંત હે જીવ ! તું પરીસહને પણ સહતો નથી ? તારે માથે પરીષહ સહવાનું તો કર્તવ્ય મૂક્યું છે. જગતમાં પણ મનુષ્યોના તે તે કર્તવ્યો નિર્ધારિત થયેલા હોય છે. બાળકને જન્મ આપ્યો એટલે માતાની ફરજ થઈ કે અડધી રાતે જાગીને પણ એની સંભાળ કરવાની. તેમ આપણે માથે આ કર્તવ્ય છે, કે સાધુ થયા એટલે પરીસહ કષ્ટ સહવાનાં. એ કષ્ટો સહ્યા વગર આપણે સંયમ-સંવર માર્ગમાં ટકી શકીએ નહિ, તેમજ નિર્જરાની ધૂમ કમાણી ગુમાવી બેસીયે. જીવ પરીષહ સહતો નથી તો ઉપસર્ગ સહવાની વાત ક્યાં રહી ? ૧૮૦૦૦ શીલાંગને પણ ધારણ કરતો નથી અને મોક્ષની ઈચ્છા કરતો રહે છે. પણ એ મોક્ષ એમ ક્યાંથી મળશે ? વેષમાત્રથી સંસાર સાગરનો શી રીતે પાર પામીશ ?

ચારિત્રવેષને માત્ર આજીવિકા માટે તું ધારણ કરે છે, અને તકલીફથી ડરીને પરીષહ સહનથી દીપતા નિર્મલ ચારિત્રને તું પાળતો નથી, પણ હે જીવ ! તને ખબર નથી કે જગતને ભરખી જવા તૈયાર રહેતા મૃત્યુને તારી બીક નહિ લાગે.

આ ચારિત્રના વેષવાળો છે માટે એને નરકમાં કેમ લઈ જવાય એવી બીક નરકને પણ નહિ લાગે.

આપણે સાધુવેષને શા માટે ધારણ કર્યો છે એનો અહીં વિચાર છે. જેને માત્ર બધી સગવડો જ ભોગવવા જોઈએ છે, એણે તો વેષને વેચી જ નાખ્યો. માત્ર સગવડ માટે જ આ વેશનો ઉપયોગ કોણ કરાવે છે ? કષ્ટનો ભય, તકલીફની ડરપોકતા, પ્રતિકૂળતાની ભડક, આ બધું વેશનો ઉપયોગ માત્ર સગવડો ભોગવી લેવામાં કરાવે છે. આનું પરિણામ એ આવે છે કે નિર્મળ ચારિત્રની આરાધના બાજુએ રહી જાય છે. નિર્મળ ચારિત્ર પાળવા કષ્ટને વધાવવું જોઈએ. અનુકૂળતાના રસમાં આપણું કેટલું ઊડી જાય છે ? ‘આટલી ઊંઘ જોઈશે...આપણાથી આ નહિ થાય...તે નહિ થાય...’ કષ્ટનો બીકણ ઘણું ગુમાવે. મલિન ચારિત્રવાળો બને. કષ્ટ સહવામાં શૂરવીર હોય એનું ચારિત્ર નિર્મળ બને નહિતર આ વેશ પેટ ભરવાનો રસ્તો છે.

અરે આત્મન્ ! ચારિત્ર વિના તું વેશથી ઘમંડ રાખે છે ? ઉન્મત્ત બને છે ? અને લોકો પાસેથી માન-પાન તેમજ ઉપધિ ઈચ્છે છે. પણ એથી શું થશે એ

તને ખબર છે ? મુગ્ધ-ભોળા લોકોને ઠગવામાંથી નિપજતી નરકગતિમાં જઈશ અને તેથી તું ‘અજ્ઞાગલકર્તારિ’ ન્યાયને અનુસરી રહ્યો છું.

કોઈ માણસે બકરીને બાંધી રાખી હતી. એ બકરી ચીસો પાડી રહી છે. ચીસો સાંભળી માણસને દયા આવી. દોરડું કાપી નાખવા છરી લઈ આવ્યો. છરી બાજુમાં મૂકી બીજા કામમાં પડ્યો. ઉન્મત્ત બનેલી બકરીએ બણજ આવવાથી છરી પર ગળું ઘસ્યું. દોરડાની સાથે ગળું પણ કપાયું અને બકરીનું મોત થયું. પુણ્યને દયા આવી તો ચારિત્રવેશ રૂપી છરી સુધી આપણને લાવી મૂક્યા, જે છરીથી કર્મના નાશ કરી શકીએ. આપણે કર્મને કાપવા માટેની છરીથી માન-પાન અને ઉપધિ મેળવી. એથી ઘમંડમાં આવી પોતાનું જ ગળું કાપીએ છીએ. વેશ-પ્રતિષ્ઠાવાળો જગતમાં પૂજાતો સમુદાય, સારા આચાર્ય ભગવાન...વગેરે પુણ્યથી મળે છે તેથી એણે એ બધું આપણી પાસે મૂક્યું. એનાથી કષ્ટ ઉઠાવવાને બદલે સગવડો ભોગવીએ તો કર્મ કાપવાને બદલે આત્માની જ કતલ કરી કહેવાય.

આ સાધુ જીવનમાં કઠોરતા અને પ્રતિકૂળતા વેઠવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. એના બદલે કોમળતા અને સુખ સગવડમાં પડી ગયા તો ? ક્ષત્રિય માટે કહેવાય છે એ ઘરમાં હોય ત્યાં સુધી કોમળ, પણ રણમાં મહાકઠોર, તેમ આપણે સંસારમાં હતા ત્યારે ભલે કોમળ હતા પણ અહીં ન ચાલે ! દુનિયામાં રોટલો ઊભો કરતાં કેટલી વેઠ કરવી પડે છે ? સગવડ ને શિથિલતા ભૂલવાની છે તો જ ચારિત્રનો સાર હાથમાં આવશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩૮, તા. ૫-૬-૧૯૭૬

૬૧ (લેખાંક-૩)

અરે આત્મન ! તું આજે જે સંયમ અને તપ આચરી રહ્યો છું એનાથી ગૃહસ્થો તરફથી મળતા વસ્ત્ર-પાત્રાદિનું મૂલ્ય પણ ઉપજતું નથી. જો એનું મૂલ્ય પણ નહિ ચુકવાય, તો તારે દુર્ગતિમાં પડવું (જવું) પડશે ત્યાં તારું શરણ કોણ ? પરભવમાં તને સુખ કોણ આપશે ? તેનો કાંઈક વિચાર કર. ગ્રંથકાર મહર્ષિનો કહેવાનો આશય એ છે કે સુવાળાશ અને સગવડમાં રચ્યો પચ્યો રહે છે પણ આ વિચાર કર, ‘આપણે સાધુ છીએ.’ એ યાદ રાખીને આપણે અનેક રીતે મન મારવું જોઈએ. ‘આના વિના ન ચાલે...તેના વિના ન ચાલે...’ એ બધી રાંકડી અને માયકાંગલી વાતો છે. સાધુ જીવન સાથે આ અસંગત વાતો છે.

જીવનમાં જો આ નિશ્ચિત હોય કે, ‘સુખ-સગવડ ન હોય તે પહેલું ચાલે,

પરંતુ આવી પડેલ પરિસહ ન સહાય, ને અસમાધિ કરાય એ ન જ ચાલે,’ તો જીવનમાં ઉજાસ; નહિતર અંધકાર અને શિથિલતા વધતી જતી શિથિલતા આત્માને કઠોર બનાવી દે છે, આત્માને સારો કેળવવાની સોનેરી તકને બરબાદ કરે છે. અગવડ વેઠવામાં આત્માને સારો ઘડવાની સારો કેળવવાની તક છે. પણ ત્યાં વિચારે છે કે ‘આ આપણાથી નહિ થાય’ ત્યારે સગવડતામાં આત્માને કેળવ્યો. એટલે તો સગવડ પ્રેમી બનાવ્યો. પછી દેવલોકમાં ય ગળિયો બનશે.

સાધુપણામાં અનુકૂળ અનુકૂળ મળે છે તો બધું, પણ આપણે સામનો કરવાનો છે. ચારિત્ર એટલે વ્યાયામશાળા છે, પણ તે આત્માને કેળવવાની, શરીરને કેળવતાં ય દમ નીકળી જાય છે, તો આત્માને કેળવતાં ? જે સાધના તું કરે છે તે તારી માનેલી સાધના તને મફતમાં ને માન સાથે મળતી ઉપાધિ, પાત્રાદિનાં મૂલ્ય જેટલી પણ નથી. આ વાત વાસ્તવિક કહી છે. આજે દુનિયામાં આજીવિકા કમાવવા લોકો કેટ-કેટલી મજુરી કરે છે ! ઉજાગરા, ભૂખ, તરસ વેઠે છે ! એટલું કર્યા પછી પણ સામાન્ય ભોજન પામે છે. સામાન્ય આજીવિકા પાછળ દુનિયામાં ઘણાં ઘણાં અપમાન પામે છે. અહીં તો વિશેષ આજીવિકા છે. સાધુઓને શ્રાવકો વિશેષ-સવાયુ આપે છે. અહીં ભૂખ-તરસ કેટલી વેઠવાની ? મજુરી કેટલી ? અને અપમાન કેટલા વેઠવાના ?

મૂલ્ય પણ ન ચૂકવાય એવી દોદરી જીવન સરણીથી, કંગાલ જીવન સરણીથી દુર્ગતિનું પતન કેમ અટકાવી શકાય ? ત્યાં કોનું શરણ ? પરલોકમાં કઈ વાત પર સુખ મળે ? દુનિયામાં પ્રોઝેટીવ-નેગેટીવ બે તાર ભેગા થાય તો ઈલેક્ટ્રીસીટી ઉત્પન્ન થાય છે. એમ સંયમ ખાતર અગવડ વેઠો સંયમ અગવડ ભેગા થાય તો ભવિષ્યમાં સગવડ મળે. અહીંયાં મળતી સગવડ ભોગવી લો તો ભવિષ્યમાં નેગેટીવ (અગવડ) જ મળવાની. આપણે બહારથી સંસાર મૂક્યો, પણ અંદરથી મૂકવો જોઈએ, તો જ અગવડમાં આનંદ અને સાધનાનું તેજ ખીલે.

હે મૂર્ખ ! તારામાં વિશુદ્ધ યોગો વિના લોકોના સત્કાર-નમસ્કાર-પૂજન વગેરેથી શું ખુશ થાય છે ? શાનો રાજ થાય છે ? આ તારી મોટી ગફલત છે. મહાન પ્રમાદ છે. તું જોતો નથી, કે લોકોના આ સત્કારાદિ તારા બોધિવૃક્ષને કાપવા ફરસીનું (તલવાર) કામ કરે છે ! અને એથી ઊંડા સંસારરૂપી કૂવામાં પતન થાય છે. અર્થાત્ તારો પ્રમાદ આ સત્કારાદિને ફરસી બનાવી રહ્યો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આ છે કે લોકોના માન-પાન આવા ભયંકર છે. એમાં જીવ ભૂલો પડે એટલે સત્કારાદિ ફરસીનું કામ કરે છે. એનાથી છેદાય છે શું ? બોધિવૃક્ષ. સત્કારાદિ દ્વારા બોધિવૃક્ષ શાથી છેદાય ? એટલા જ માટે કે સત્કારાદિને જીવ ઈષ્ટ માની લે

(૬૨) (લેખાંક-૪)

છે, તેથી એના પર આકર્ષણ જામે છે. પછી ત્યાં ને ત્યાં દૃષ્ટિ મંડાયેલી રહેવાથી કર્તવ્યમાર્ગ ચૂકી જવાય છે. એ રીતે વારંવાર કર્તવ્યમાર્ગ ચૂકી જવાથી બોધિયાને શ્રદ્ધા નાશ પામે છે. માટે જીવનને શ્રદ્ધાભ્રષ્ટ-કર્તવ્યભ્રષ્ટ કરનાર લોકોના સન્માનાદિ છે.

ઉપસંહાર :- લોકસન્માન સાધુને પ્રલોભનમાં મૂકે છે. સન્માન મન પર લેવું કે ન લેવું સાધુના હાથમાં છે. પણ પ્રલોભન જરૂર ઊભું થાય છે. તેમાં વારંવાર આત્મા ખેંચાય એટલે કર્તવ્ય ચૂકી બોધિરહિત પણ બની જાય.

લોકો તારા ગુણોને આશ્રીને નમે છે, નમીને પાછા ઉપધિ, સ્થાન, ગોચરીપાણી અને શિષ્યો પણ આપે છે. મૂળમાં તારામાં સાધુતા છે એમ સમજીને લોકો આ કરે છે. હવે તું જો એ ગુણો વિના માત્ર વેશ-ધારણ કરતો હોઈશ તો શું ગતિ થશે ? મોક્ષની સાધના કરવાની વાત પછી જિનાજ્ઞાનું બંધન માથે લીધું છે તેને પાળવાની વાતેય પછી પણ લોકો જે સન્માની રહ્યા છે એ અપેક્ષાએ પણ ગુણાર્જન કરવાની જરૂર છે. નહિતર વિશ્વાસઘાત થાય છે. વિશ્વાસઘાત જેવું બીજું ભયંકર પાપ કયું છે ? તે વિશ્વાસઘાતના પાપથી બચવા ખાતર પણ ગુણો મેળવવા જોઈએ.

આ પણ એક સોદો થયો. તમે આટલી અમારી સગવડ પૂરી પાડો છો તો એના બદલામાં અમે પણ આટલું સહન કરશું, આત્માના ગુણો કેળવશું. એ કેળવતા ભલે કષ્ટ તકલીફાદિ પડે. આ પણ એક દૃષ્ટિ છે.

આત્માના મહાન ગુણો એમ ને એમ સિદ્ધ થાય એવા નથી. એને સિદ્ધ કરવા અનાદિનો રાહ, સુખ-સગવડો ભોગવવાનો રાહ બદલવો પડશે. એ માટે સમજીને દુઃખ-અગવડ સહન કરવાનાં. ભૂખ છે છતાં વેઠવાની, શરીર ચાલતું નથી છતાં એની પાસે કામ કરાવવાનું તો ગુણ કેળવાય.

જીવનના ધોરણ બદલવાની ખૂબ જરૂર છે. વાત-વાતમાં સુખ અને સગવડતા નહિ શોધવાની.

વેશ ફર્યો તેમ અંતરનાં લેખા પણ ફરવા જોઈએ.

સંસારનું આ લેખું છે કે માથું દુઃખે છે તો અણગમતું નહિ કરવાનું. સંયમનું લેખું જુદું છે, કોઈ પણ નડતર દૂર કરવા લોકોત્તર ઉપાયો લેવાના. કેમ આજે નવકારશી કરી ? તબિયત નરમ છે. તબિયત નરમ છે તો તો વિશેષ ભૂખ્યા રહેવું એ લોકોત્તર ઉપાયનું લેખું છે.

સાધુજીવનમાં આજીવિકાની કે પત્ની કુટુંબને પાળવાની કોઈ ચિંતા નથી. દોઢસોની સાડી કે હીરા-માણેક-મોતીના નેકલેશ અહીં નથી કરાવી આપવાનાં. પુત્રાદિને સાચવવાની પણ કોઈ ચિંતા નથી, કે કોઈ રાજભય નથી. જ્યારે જોઈએ ત્યારે ખાન મળશે, પાન મળશે, ઠામ-ઠેકાણું મળશે, વસ્ત્ર અને પાત્ર પણ મળશે. હે ભિક્ષો ! મહાપુરુષોએ તને આટલો નિશ્ચિત બનાવ્યો છે, પાછો ભગવાનના આગમમાર્ગને તું જાણે છે; છતાં ચારિત્ર માટે પ્રયત્ન કરતો નથી ? તેથી મને લાગે છે કે તારો આ અસંયમરસ અને પરિગ્રહભાર નરક માટે છે. સાધુઓએ અનાદિની સંજ્ઞાઓને તોડી નાખવી જોઈએ. કષાયોને અને અપ્રશસ્ત લેશ્યાઓને વાઢી નાખવી જોઈએ. ચાલુ પૂરે તો દુનિયા ચાલી જ રહી છે.

આપણે સાધુ થયા એટલે સામા પૂરે જ ચાલવાનું છે. સુખ-સગવડનાં સામા પૂરે જવાનું છે. ‘સારો રસ આવ્યો તો ન જોઈએ.’ ‘ખરાબ રસ આવ્યો તો પહેલો જોઈએ.’ આ સામા પૂરે ચાલ્યા કહેવાય. આ સાધુજીવન છે, અને આ રીતે પાળવાની તૈયારી ન હોય તો ગ્રંથકાર પરિણામ નરકગતિનું બતાવે છે. જેને કુટુંબ પરિવારાદિની ચિંતા છે તેને તેની પાછળ કેટકેટલી વિટંબણાઓ છે એ બધું વેઠવા છતાં ચારિત્રના ચોપડે કશું જમા ન થાય. આપણે સાધુ જેટલું સહી લઈએ એ જમે થાય ચારિત્રનાં ચોપડામાં. એ જમે કરવાનું તો ઘરે ગયું, પણ મારે તો શાસ્ત્રે કહેલી મધ્યાન્હકાળની ગોચરી એ કાળ પહેલા જોઈએ; આ જોઈએ, તે જોઈએ...આમ જોઈએ...તેમ જોઈએ, આપણે સાધના ખાતર, સંયમ માટે કાંઈ વેઠવાનું નહિ ? રોજંદા જીવનમાં તપાસતા રહેવું જોઈએ. મેં કેટલી તકલીફ ઉઠાવી ? સંયમનો ચળકાટ તકલીફ વેઠવા પર છે. શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા અને વ્રતને ધારણા કરનારો હોવા છતાં, તેમજ સ્ત્રી - પુત્રાદિના બંધનથી છૂટેલો હોવા છતાં આશ્ચર્ય કે આત્મા પ્રમાદને વશ થઈ પરલોકના સુખ માટે અને આત્માનાં કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન નથી કરતો. એમાં ત્રણ લોકને જીતનાર એવા મોહની જ કોઈ ભયંકર દુષ્ટતા છે ! અથવા એ પ્રમાદી આત્માએ પહેલેથી જ દુર્ગતિનું આયુષ્ય બાંધ્યું લાગે છે. તેથી એ નરપશુ સાચે જ દુર્ગતિગામી હશે.’

ગ્રંથકારની આ વાત પર આપણે ખૂબ ગંભીરપણે વિચાર કરવાનો છે. અનાદિ કાળથી જીવને ઊંચે ન આવવામાં કઈ વસ્તુ નડે છે ? (૧) એની પાસે

જ્ઞાન નથી કે હું પોતે કોણ છું. (૨) કોઈ પણ જાતનાં પાપના ત્યાગ રૂપે વિરતિ જીવન નથી. (૩) એટલા બંધનોમાં બિચારો પડ્યો હોય છે કે એમાંથી ઊંચો આવે તો આત્મોન્નતિ સાધી શકે ને ? આ ત્રણ વાતો દુર્ગતિમાં ટાળવી મુશ્કેલ છે. ત્યાં અજ્ઞાન-અવિરતિ-બંધન-પરાધીનતાને ક્યાંથી ટાળે ! જ્યારે, આ માનવ જન્મમાં અને જૈન કુળમાં આવ્યા પછી તો અજ્ઞાનતા-અવિરતિ અને પરાધીનતા ટળી. આટલું બન્યા પછી તો આત્માને મોક્ષમાર્ગનો આરાધક, જિનતત્ત્વનો ઉપાસક અને પરમાત્માના ચારિત્ર જેવું ચારિત્ર પાળવાનો કોડ કરવાવાળો બનાવવો જોઈએ.

જિનેશ્વર દેવે કેટકેટલી કઠન પરિસ્થિતિ વચ્ચે સચોટ સાવધાની રાખી ? જ્યારે આપણે મજેથી નિંદ્રા, આરામ ભોગવીએ, બધું સાચવ્યા પછી તપ કરીએ, તો પણ જાગૃતિ નથી. જિનાજ્ઞાનો કે આત્માનો કોઈ ઉપયોગ નથી. હંમેશ આદર્શ ઉચ્ચ જોઈએ,- ‘મને મહાન અનુકુળતા મળી હવે જિનાજ્ઞાથી આત્માને જાગૃત ન રાખું ? હવે તો પરમાત્મા જેવું ચારિત્ર પાળું.’

‘જીવનમાં તેં (પરમાત્મા) જે સાધના બનાવી શકે તેટલું નહીં, પણ ૨૫-૫૦-૭૫ ટકા બનાવી ન શકું ?’ આ મંથન ચાલવું જોઈએ. જીવો સાધનાની ઊંચી તક મળ્યા પછી પ્રમાદી થાય છે. તેમાં કારણ હોય તો એક જ છે -મહામોહની દુષ્ટતા. આટલે ઊંચે આવેલા જીવને પ્રમાદમાં રમાડનાર મોહ છે અને મોહ ક્યાં કોઈ વ્યક્તિ છે ? એ તો આત્માએ પોતે જ ઊભી કરેલી પરિણતિ છે. એનાથી સાવધ ન રહે તો આત્માની દુર્ગતિમાં જવાની જ તૈયારી છે. એ સમજી રાખવાનું.

રોજ બોલ્યા કરે કે ‘ન કરેમિ સર્વે સાવઘં’ દિવસમાં નવ નવ વાર બોલે છે, તે પાછું સાવઘ આચરે છે. શું છે એ સાવઘ ? જેટલા અપ્રશસ્ત મન, વચન, કાયાના વ્યાપાર એ બધા સાવઘ છે. જેટલી હિંસામય અસદ્દાર્ભની પ્રવૃત્તિ એ સાવઘ છે. તેમ ઈન્દ્રિયોની આસક્તિ અને મનની કૃત્સિતવૃત્તિ એ બધી સાવઘ પ્રવૃત્તિ છે. જ્યારે ‘કરેમિ ભંતે’ બોલીએ ત્યારે ઉપયોગ રહેવો જોઈએ,- ‘આ હું શાની પ્રતિજ્ઞા કરું છું ?’ એ ઉપયોગ ન હોય તે પ્રતિજ્ઞા ઉચ્ચરી, પાછું સાવઘ આચરતો જાય તો આ નિત્ય મૃષાભાષણ છે. એટલું જ નહિ પણ પરમતારક ભગવાન જિનેશ્વર દેવનું વંચન છે. એમને ઠગવા બરાબર છે. વંચન શી રીતે ? વેશ-જિનના ચારિત્રનો રાખીએ અને આચરણ જુદું. પ્રતિજ્ઞા મુજબની આચરણ ન કરીએ તો વંચન જ ને ? આનાથી પણ તું ખરેખર નરકમાં જવાનો છું, એમ મને લાગે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪,અંક-૪૧,તા.૨૬-૬-૧૯૭૬

૬૩ (લેખાંક-૫)

મુનિને શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જો તું શિથિલાચાર સેવે છે તો તું લોકને ઠગનારો છે. તારા વેશ અને ઉપદેશના નિમિત્તે ઠગાયેલા લોકો તને બધું મનગમતું આપે છે, કારણકે લોકો સરળ છે. લોકોને સરળ કહ્યા. સરળ બિચારું લોક તારાથી ઠગાય છે. અર્થાત્ વિશ્વાસઘાતનું શિકાર બને છે. એમાં વિશ્વાસઘાત શું થયો ? એ, કે તું નિરાંતે મજેની ગોચરી ઉડાવે છે, અને સારી રાત આરામ લે છે; તેમજ બધી વાતમાં સુખ સગવડભરી પ્રવૃત્તિ કરે છે. માટે લોક તારાથી ઠગાય છે. મજેનાં ખાનપાન, સારી રીતે આરામ અને સુખશીલતા, આ ત્રણે વાતમાંથી એકમાંય સાધુતા નથી. એ ત્રણે વાતો લોક પણ કરે છે. લોક તો અઢાર-પાપસ્થાનમાં પડ્યું છે. આરંભ-સમારંભમાં પડ્યું છે. સાધુ તો પંચ મહાવ્રતધારી છે. છતાં જેણે આખો સંસાર છોડ્યો છે. એને ઠગનારા કહ્યા અને લોકને સરળ કહ્યું. સાધુને વિશ્વાસઘાતી કહ્યા, અને લોકને વિશ્વાસ મૂકનાર કહ્યું. સાધુ ઠગારા અને વિશ્વાસઘાતી કેમ ? તફાવત પાડ્યો. ભોજન, આરંભ અને સુખપ્રવૃત્તિ લોક પણ કરે છે. એટલે એની સાથે સમાનતા થઈ. તરતમતા ક્યાં આવી ?

લોક કરતાં શિથિલ સાધુ નીચી પાયરીએ કેમ ?

લોક જે પ્રવૃત્તિ કરે છે તે પોતાની કક્ષા મુજબ મહેનત કરીને કરે છે. ત્યારે સાધુ બનેલાને પોતાના સ્થાન મુજબ કંઈ જ કરવું નથી, માટે નીચી પાયરીએ ઉતરી જાય છે. લોક તો અજ્ઞાન ગણાય છે. માટે ભોજનાદિ કરીને બેસી રહે છે. મોહાંધ છે બિચારું ! પૂર્ણ ધર્મ પામેલું નથી. ત્યારે તું તો જ્ઞાની કહેવાય છે. પૂર્ણ ધર્મ પામેલો કહેવાય. મોહને ફગાવી દેનારો ગણાય; અને આ પ્રવૃત્તિ કરે તો તારી મહાન ધિદ્ધાઈ છે. માટે તફાવત પડી જાય છે. લોક-મોહની આજ્ઞાના સામ્રાજ્ય નીચે છે અને તું સાધુ થયેલો તો જિનેશ્વરદેવના રાજ્યમાં ગણાય. એમની આજ્ઞાનો ઝંડાધારી કહેવાય તો તું ય એ પ્રવૃત્તિ કરીને બેસી રહે ? લોકોને તારા તરફથી શું આ જ જોવા મળશે કે જિનના માર્ગમાં ભોજન, નિંદ્રા અને સુખપ્રવૃત્તિ છે. એ ભોજન બનાવીને ખાય છે અને તું તૈયાર ગોચરી વાપરે છે. ગૃહસ્થ નિંદ્રા આરામ કરે ને જંજાળમાંથી પરવારે ત્યારે કરે ને ? સાધુને ? જ્યારે કરવી હોય ત્યારે ! સુખપ્રવૃત્તિમાં ગૃહસ્થ જમીને ઊભો થાય, કામે લાગે. સાધુ ? બાદશાહ ! ગૃહસ્થ થાળી મૂકીને રવાના થાય, તેમ સાધુ નવા ગામમાં ગયો, તાસ વગેરે ઓર્ડરથી મંગાવે અને પછી પાછી આપ્યા વિના રવાના થાય તો ? પછી ભલે પાછળ

ગૃહસ્થ એને લઈ જવામાં, સાફસુફ કરવામાં આરંભ-સમારંભ કરે. એમજ ને ? પણ એ બધું પાપ સાધુને લાગે.

અહીં તો સુખસગવડ ભોગવી લે પણ તેનું ફળ ભવાંતરમાં જોઈશ. અનહદ ત્રાસ પારાવાર દુઃખ અને અસહ્ય વેદના ભોગવવી પડશે. આ સમજીને આ સ્થાન અને દરજજા મુજબનું જીવન જીવવું જોઈએ. એ જીવનમાં શું આવે ?

● આંખ મીંચીને ગોચરી લેવાની જગ્યાએ વારંવાર નિર્દોષની ગવેષણા આવે.

● નિંદ્રા પ્રમાદની જગ્યાએ જ્ઞાનધ્યાન અને સ્વાધ્યાયની જાગૃતિ આવે.

● સુખપ્રવૃત્તિની જગ્યાએ ઈન્દ્રિયો પર કડક નિગ્રહ-અંકુશ આવે. કાષાયિક વૃત્તિનું દમન આવે. દોષ-પ્રમાદ-કષાય-સુખપ્રવૃત્તિ ખટકે તો આ આવે !

જગતમાં કેટલાય માણસો બિચારા આજીવિકા વગેરે અનેક દુઃખોથી વારંવાર અને રોજ ને રોજ દુઃખી હોવા છતાં ઘણી મોટી મુશ્કેલી વેઠી પણ કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો ધર્મ કરે છે. આજીવિકા વગેરે કહ્યું તો વગેરેમાં શું શું આવે ? સંસારી જીવને માત્ર જીવન-નિર્વાહનો જ પ્રશ્ન નથી. પણ પત્ની, માબાપ, છોકરા, બેન, ભાણિયા બધાંને સાચવવાના, એટલે ખવરાવીને છૂટવાનું નહિ, કિન્તુ બીજું ઘણું કરી છૂટવાનું હોય છે. પોતે રૂ. ૩ નું ધોતીયું પહેરે છે પણ પત્નીને રૂ. ૩૦ની સાડી લાવી આપે છે. પોતે દૂધને બદલે ચા પીએ છે, પણ મહીને રૂ. ૧૭ છોકરાની ફી નાં ભરે છે. એટલી જ ચિંતા છે ? ના. આજના જમાનાની કાયદા કાનુની જાળ, સરકારી અમલદારોને જવાબ આપવા, જે સમાજમાં બેઠા એની ફરજો, ત્યાં જવાબ આપવા પડે...આવી અનેક ચિંતાઓ માથે છે.

ગૃહસ્થ કેટલી ચિંતાઓથી વારંવાર અને રોજ પીડાઈ રહ્યો છે ? તો આપણામાં સાધુજીવનની મૂળ કરણી તો જોઈએ. એગમ્તંત્ર ચ ભોયણં-એકવાર ભોજન; ગુરુવિનય, સમિતિ ને ગુપ્તિ, સ્વાધ્યાય, દસ પ્રકારના યતિધર્મનું સેવન આ બધું તો સાધુતાનો નગ્નદેહ. સાધુતાનો અલંકૃત દેહ તો જુદો છે. કઠોર દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિના અભિગ્રહ-સર્વકાળનો સ્વાધ્યાય, તપસ્યા, પ્રતિમાઓનું પાલન કરવું. આ બધાં અલંકાર છે. પણ પહેલાં ખોખું તો જોઈએ.

સાધુ એટલે લાભાકાંક્ષી હોય, એ માટે જાગૃત્ હોય. લાભાકાંક્ષી જીવન તાદશ પુરુષાર્થમય બનાવવું જોઈએ.

ગૃહસ્થો કેટકેટલી જળોજથામાં પડેલા હોવા છતાં કાંઈને કાંઈ ધર્મ કરે છે. ત્યારે જીવ ! તું ! હે નિર્દય ! આવા મુશ્કેલીએ જીવન જીવનારાઓ પાસેથી તારું ઈષ્ટ મેળવવા ઈચ્છે છે અને સંયમમાં યતના રાખવાની તને પડી નથી ? અહીં

અનુકૂળતા વચ્ચે આપણો આવશ્યક ધર્મ પણ નથી સાચવતો, ત્યારે પેલા પ્રતિકૂળતાની વચ્ચે ધર્મ કરે છે ! આ વાત પર ખૂબ વિચાર કરવા જેવો છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩૩, તા. ૧-૫-૧૯૭૬

૬૪) ત્યાગ-ધર્મકષ્ટ-ઉપશમભાવના વેગનો એક ઉપાય

આવો રુડો આર્થ માનવભવ એ રંગરાગ એશઆરામી અને રોફ-રોષ વગેરે કરવા માટે નથી; કેમ કે એ કરતા રહેવામાં માત્ર આ જ ભવમાં સુલભ ત્યાગાદિના ઉત્તમ પુરુષાર્થની સોનેરી તક નિષ્ફળ જાય છે, ને એ નિષ્ફળ જતાં ત્યાગાદિના ઉત્તમ પુરુષાર્થ દ્વારા ભવના ફેરા ટૂંકાવવાનો અનન્ય અવસર ગુમાવવાનું થાય છે; બલ્કે રંગરાગાદિમાં ડૂબ્યા રહેવાથી ભવના ફેરા વધી જાય છે, અને જીવને ચોરાશી લાખ યોનિના દુઃખદ પરિભ્રમણમાં ફેંકાઈ જવું પડે છે. અનંતા મનુષ્યો એમ જ ભવચક્રમાં ભટકતા થઈ ગયા; અને આપણે પણ અનંતા મનુષ્ય ભવ પામી પામીને ય એમ જ વેડફી નાખ્યા. તેથી જ આજે પણ હજી ભવના બંધનમાં છીએ એ રંગરાગ આદિની વૃત્તિવાળા છીએ. અલબત્ત કેટલાય પૂર્વ ભવોમાં ચારિત્ર લઈ રંગરાગાદિનો ત્યાગ તો કરેલો, પરંતુ તે તો દેવતાઈ રંગરાગ આદિ મળે એટલા માટે. તેથી એમાં ખરેખર તો રંગરાગાદિની મિઠાશભરી વૃત્તિ ઊભી જ રહેલી, એટલે એ સાચો ત્યાગ નહોતો. પછી ભવભ્રમણ ક્યાંથી ટૂંકાય ? ક્યાંથી એનો અંત આવે ? ને ક્યાંથી પુનઃ પુનઃ જનમ-મરણ પામવાની કર્મવિટંબણા મીટે ?

આત્માની એ ધર્મની શ્રદ્ધાવાળો જીવ આ હકીકત સમજવા છતાં વિષયોના રંગરાગ-એશઆરામી રોફરોષ વગેરે છોડી શકતો નથી, ત્યારે મુંઝાય છે કે ‘જીવન આવું ને આવું પસાર થઈ જતાં મારું શું થશે ?’ અલબત્ત આ મુંઝવણ ટાળવા અને રંગરાગાદિના ત્યાગમાં આવવા માટે સત્સંગ, જિનવાણી શ્રવણ, સારું ધાર્મિક આધ્યાત્મિક વાંચન વગેરે ઉપાય છે, પરંતુ એમાં લાગ્યાં રહેવા છતાંય નાસીપાસ થવાય અને ત્યાગ, ધર્મકષ્ટ થતા કષાયોપશમ વગેરેના પ્રખર પુરુષાર્થ ન પ્રગટાવી શકાય, ત્યારે શું કરવું ? એ મુંઝવણ રહે છે.

અહીં એક સુંદર ઉપાય છે જેનાથી ત્યાગ આદિનો પ્રખર પુરુષાર્થ પ્રગટાવી શકાય. એ ઉપાય આ છે કે ભગવાન તીર્થકરદેવ પ્રત્યે જવલંત પ્રેમભર્યો સેવકભાવ આપણા દિલમાં એવો ઊભો કરવો કે એ પ્રેમની રૂએ આપણા દિલને એમ થાય કે જો મારા પ્રભુને આ રંગરાગ-એશઆરામી અને રોષરોફ આદિ ન ગમ્યા, તો

મને શા સારુ ગમે ? જો પ્રભુને એ ખપ્યા નહિ, તો મને શા સારુ ખપે ? એમને ત્યાગ-કષ્ટ-ઉપશમ ખપ્યા, તો મને પણ એ જ ખપે.

હૈયાનો જવલંત પ્રેમભાવ આ વૃત્તિ અને આ બળ જગાવી આપે છે. સંસારમાં દેખાય છે કે જવલંત પ્રેમ ધરનારી સુશીલ પત્ની પોતાનો પૂર્વ સ્વભાવ પૂર્વ રુચિ બદલીને પણ સારા પતિથી આચરતા ત્યાગને અને કષ્ટને અનુસરે છે, પતિના ઠંડા સ્વભાવને અને ગંભીર તથા ક્ષમાશીલ વૃત્તિને અનુસરે છે. એના દિલનો જવલંત પ્રેમભર્યો દાસીભાવ એને આ મનાવે છે કે ‘મારા પતિને જો અમુક વસ્તુ ન ગમે ન ખપે, તો મને પણ એ શું કામ ગમે ? શું કામ ખપે ? મારે પણ એનો ત્યાગ.’ ‘મારા પતિનો ગુસ્સાનો સ્વભાવ નહિ, તો મારે ગુસ્સાનો સ્વભાવ કેમ રખાય ?’ ‘મારા પતિ જો કેટલાય કષ્ટ ઉઠાવે તો મારે પણ એ ઉઠાવવા જ જોઈએ. તો જ એમના પરનો મારો પ્રેમ સાચો. તો જ એમની હું ખરેખરી અનુયાયીની. આવા ગુણિયલ અને પ્રેમાળ પતિમાં આ રીતે ન ભળું તો આવો સારો પતિ પામ્યાનો અર્થ શો ? મારું અહોભાગ્ય છે કે મને આવા ગુણસંપન્ન પતિ મળ્યા છે !’

એક સંસારી સ્ત્રીને સારા પતિ મળ્યાની આ કદર હોય અને પતિ પરનો પ્રેમ આવો સક્રિય હોય, તો જિનેશ્વરદેવના ભક્તને આવા ભગવાન મળ્યાની એવી કદર ન હોય ? ભગવાન પર એવો સક્રિય પ્રેમ ન હોય ? પતિ માત્ર રોટી-દાળ-શાકનું ભોજન લઈ બેસે, અને પત્ની એની જ સામે થાળીમાં પેંડા-પકવાન-મેવા ધીકેળાં વગેરે લઈને જમવા બેસે, છતાં પાછી કહેતી જાય કે ‘મને તમારા પર બહુ પ્રેમ ઊભરાય છે,’ તો એનો એ પ્રેમનો સવાસલો કેવો ? એમ આપણે કશા ત્યાગ, કશા ધર્મકષ્ટ ને કશા ઉપશમનો ખપ ન કરીએ, તો પ્રભુ પર આપણો પ્રેમ કેટલો ?

આપણે પહેલાં તો આ તપાસવાની જરૂર છે કે શું આપણા દિલમાં વીતરાગ ભગવાન ઉપર જવલંત પ્રેમ છે ? જવલંત પ્રેમભર્યો સેવકભાવ છે ? એક સારી પત્ની પતિને જે રીતે સ્વામી માને એ રીતે આપણે પ્રભુને સ્વામી માનીએ છીએ ? એક સારી પત્ની પતિના સ્વભાવરુચિ અને પ્રવૃત્તિમાં ભળી જાય એમ આપણને આપણા તરણતારણનાથ માનેલા તીર્થંકર ભગવાનના રુચિ-સ્વભાવ-પ્રવૃત્તિમાં ભળી જવું પાલવે ? જ્યાં કમતાકાતથી ન ભળી શકીએ ત્યાં પારાવાર દુઃખ અને શરમ લાગે ?

પોતાના આત્માને આ જ કહ્યા કરવું જોઈએ કે ‘તને ભગવાન પર શાનો પ્રેમ છે ? તે ભગવાનને શાના નાથ માન્યા છે ? શાન્તિનાથ ભગવાનને મોટા છ

ખંડનાં સામ્રાજ્ય અને વૈભવ-વિલાસ છોડ્યા તારાથી નાની શી સત્તાગીરી નથી છોડાતી ? દાનમાં થોડો શો વૈભવ નથી દેવાતો ? થોડા શા ય વિષય વિલાસ નથી છોડાતા ? મહાવીર ભગવાને જવલંત તપ આચર્યા તને થોડો ય તપ નથી ખપતો. એમણે છતે બળે અનાડીનાં ધોર જુલ્મ સહી લીધાં, ને ઉપરથી કરુણા કરી તારાથી એ અનાડી કરતાં તો ઘણે દરજ્જે સારા માણસના થોડા ગરમ બોલ કે કષ્ટ ન સહી લેવાય ? તો તું પ્રભુ પર પ્રેમવાળો શો ? પ્રભુનો ભક્ત શી રીતે ? ધારે તો ભગવાનના નામ પર ઘણું ઘણું પાપ છોડી શકે, ત્યાગ-તપ કરી શકે, ઉપશમભાવ કેળવી શકે. શાલિભદ્રે એમ જ મહાવીર પ્રભુનાં નામ પર દેવતાઈ વૈભવ અને ભોગવિલાસ છોડ્યા, આખો સંસાર છોડ્યો, અને સાધુ બન્યા પછી પણ મહાવીર પ્રભુ પરના જવલંત પ્રેમમાં ‘મારા પ્રભુએ કાળી તપસ્યાઓ કરી હતી, તો મારે પણ એ જ ખપે’ એ કર્યું હતું, તો તું જો પ્રભુ પર ખરેખર પ્રેમવાળો હોય તો શું શું ન આચરવું જોઈએ ?

બસ, દિલમાં વીતરાગ ભગવાન પ્રત્યે જવલંત પ્રેમભર્યો સેવકભાવ ઊભો કરવાથી એ પ્રેમ અને સેવકભાવના હિસાબે રંગરાગના ત્યાગ અને એના વ્રતનિયમ આરાધાય; એશઆરામીના બદલે ‘મારા વીરપ્રભુએ સાડા બાર વરસ ખડા ખડા ધ્યાન વગેરેની સાધના કરેલી, તો મારે પણ એવાં જ કષ્ટ ખપે’ એ હિસાબ ઉપર કષ્ટમય સાધના કરતા રહેવાય. રોષ-રોફ વગેરેને બદલે ક્ષમા-સમતા-શાંતતા, નિરભિમાન, સરળ-ભદ્રકતા-નિસ્પૃહતા વગેરે ઉપશમભાવ કેળવતા રહેવાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૩૪, તા. ૮-૫-૧૯૭૬

૬૫) જિંદગીમાં કેટલું કમાયા રે ?

માનવ અવતાર એ અઢળક આત્મસંપત્તિ કમાતા જવાનો અપૂર્વ અવસર છે, તો એ લહાવો શા માટે ન લઈ લેવો ? પરંતુ આ માટે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કે પ્રસંગમાં પાકું લક્ષ જોઈએ કે આમાંથી આત્મામાં આત્મસંપત્તિ હું કમાઈ રહ્યો છું ને ?

માણસ જડવાસનાની અસર હેઠળ દરેક બાબતમાં આ જોઈ રહ્યો છે કે આમાંથી લાભ થઈ રહ્યો છે ને ? દા.ત. સ્નાન કરતાં જોયા કરે છે કે શરીર સાફ થઈ રહ્યું છે ને ? એમ કપડું ધોતાં જુએ છે કે, ‘આને એક સાબુ લગાડ્યે અમુક સફાઈ આવી ? બીજી વાર સાબુ લગાડ્યે અમુક સફાઈ વધી ? ના, તો ત્રીજી વાર

સાબુ લગાડીને જોવા દે કે સફાઈ વધી ?

જો શરીર-કપડાં સંબંધમાં આ લક્ષ છે, તો આત્મા સંબંધમાં શું આ લક્ષ છે કે દા.ત. ‘વીતરાગ પ્રભુનાં ૨ મિનિટ દર્શન કર્યા તો મારા આત્મામાં કાંઈક સફાઈ-ઉજ્જવળતા આવી ? હવે બીજી ૨ મિનિટ દર્શન કરી ઉજ્જવળતા વધી ?’ જો આ ન જોવાતું હોય તો એ દર્શને આત્મલાભ શો કર્યો ? કપડા પર સાબુ લગાવ્યે ગયો, પણ સફાઈ ન આવી તો માણસ વિચારતા ઊભો રહી જાય છે કે ‘આમ કેમ ? શું કપડું કધોણું પડી ગયું છે ? કે તેલિયું છે ? ઊજળું કેમ થતું નથી ?’ તો પછી આ ઉત્તમ ભવમાં આત્માના મેલ કાપી ઉજળામણ લાવવા તરફ કશું ધ્યાન નહિ રાખવાનું ? બાઈ જેમ તેમ સાબુ અને સમય બગાડે પણ કપડાં ઊજળા ન થાય તો એ ફુવડ કહેવાય છે, તો પછી અહીં જીવન પસાર થતું જાય, પુણ્ય અને પુરુષાર્થ ખરચાવે જાય છતાં આત્મામાં કશી ઊજળામણ ન આવે તો જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ આપણે ફુવડ-અણઘડ-બોઘડશંકર જ ગણાઈએ ને ?

સવાલ થાય આત્માની ઉજળામણ શી શી ?

જવાબ આ છે કે પહેલી ઉજળામણ દુઃખી જીવો પર વિના-સ્વાર્થ અત્યન્ત દયાભાવ. ભિખારી બિચારો બહુ ભૂખ્યો છે, લાવ એને ખાવા આપું, પછી એ મારું કામ કરશે,’ એમ નહિ, એ સ્વાર્થવાળી દયા થઈ. પોતાને બદલામાં કશા આવા લાભ કે યશ-માન મળવાની અપેક્ષા ન જોઈએ. દયા એટલે શુદ્ધ દયા ‘સામાનું દુઃખ મિટાવું, એનો પ્રયત્ન કરું એટલું જ. એ ન બની શકે ત્યાં પણ કમમાં કમ જીવોનાં દુઃખ પર દિલ પીગળી જાય, ‘બિચારા કેવા દુઃખી !’ આમાં પછી એમ ન થાય કે ‘એદી હોય એટલે દુઃખી થાય જ ને ? ભૂખે મરે જ ને ? અથવા પૂર્વે એવા પાપ કરી આવ્યા તે દુઃખી થાય. એમાં આપણે શું કરીએ ?’ આવા ભાવ દયાના નહિ, પણ નિષ્કરતા-કઠોરતાના છે. આત્માની ઉજળામણમાં શુદ્ધ દયા જોઈએ, હૃદયની આર્દ્રતા જોઈએ, દુઃખીને જોઈ સમવેદન જોઈએ. આત્માનો આ શુભ ભાવ છે, શુભ અધ્યવસાય છે.

શુભ અધ્યવસાય એ આત્માની ઉજ્જવળતા છે, અશુભ અધ્યવસાય એ મલિનતા છે.

દરેક પ્રવૃત્તિમાંથી અને દરેક અનુભવાતા પ્રસંગમાંથી આ તારવણી કાઢવી જોઈએ કે આમાંથી હું દયા વગેરેનો શુભ અધ્યવસાય કેટલો કમાયો ? ને અશુભ અધ્યવસાયથી કેટલો બચ્યો ?

સાંસારિક જીવન સ્થાવરકાય એકેન્દ્રિય જીવોના આરંભસમારંભથી ભરેલું હોય છે, ત્યાં તે તે પ્રસંગ યા પ્રવૃત્તિ વખતે એ નષ્ટ-વિનષ્ટ થતાં જીવો માટે મનને

એમ થાય કે ‘અરે ! આ બિચારા કર્મપીડિત દુખિયારા જીવો વિના અપરાધે મારાથી રેંસાઈ રહ્યા છે ! કેટલું બધું પ્રાણાન્ત દુઃખ એને !’ આ એ જીવોનાં દુઃખ પર દ્રવિત હૃદયનો સમવેદનનો ભાવ એ શુભ અધ્યવસાય છે. એ થાય તો તે પ્રસંગ કે પ્રવૃત્તિમાંથી એટલી આત્માની ઉજળામણ તારવી, ઉજ્જવળતા કમાયા ગણાય.

બીજી ઉજ્જવળતા વિષયવૈરાગ્ય-ભવનિર્વેદ-મોક્ષરુચિની છે. આ પણ, જો આપણે ધારીએ તો જીવનમાં મળતી અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા વખતે તારવી શકીએ. અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા વખતે આ ખ્યાલ રહે કે ‘આ અનુકૂળ વિષયો જીવને રાગમૂઢ બનાવી આત્મા-પરમાત્માને ભુલાવનારા છે, માટે એ અસાર છે; વળી વિષયરાગથી મન પાપ તરફ ઢળે છે, તેથી પણ વિષયો અસાર છે. પ્રતિકૂળ વિષયો દ્વેષને પોષનારા હોઈ અસાર છે.’

આ ખ્યાલ એ શુભ-ભાવને પ્રેરે છે.

જીવનું ભવબંધન રાગ-દ્વેષનાં કારણે હોઈ રાગદ્વેષ પોષક વિષયો પ્રત્યે, અને ભવવાસ પુનઃ પુનઃ જન્મ-મરણની વિટંબણા ભર્યો હોઈ ભવ પ્રત્યે નિર્વેદ-વૈરાગ્યનો ભાવ રહે, અને તેથી જ ભવથી છૂટકારારૂપ મોક્ષની રુચિ રહે, એ પણ શુભ ભાવ છે, એ તારવવાનો.

આત્માની ત્રીજી ઉજ્જવળતા અરિહંત પરમાત્મા પર અથાગ અનન્ય રાગ અને એમની આજ્ઞા ઉપર અપરંપાર શ્રદ્ધા. એ આજ્ઞા જ્ઞેય હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વ અંગેની; એમાં જ્ઞેય તરીકે અરિહંત પ્રભુએ જે સ્વરૂપે જીવ-અજીવમય વિશ્વને બતાવ્યું એ જ ખરેખરી હકીકત તરીકે દિલમાં બેસે, તેમજ હેય તરીકે આશ્રવ અને ઉપાદેય તરીકે સંવર અને નિર્જરા બતાવ્યા, એ હેય પ્રત્યે ભય અરુચિ અને ઉપાદેય પ્રત્યે આદર-આલ્લાદનો ભાવ રહ્યા કરે. પ્રસંગ-પ્રસંગમાં આને યોગ્ય અધ્યવસાય દિલમાં સ્ફુર્યા કરે તો એટલી આત્માની ઉજળામણ તારવી ગણાય. એમ જીવનમાં સુલસા-ચંદનબાલા-શ્રેણિકની જેમ અરિહંત ભગવાન મુખ્યરૂપે યાદ આવ્યા કરે અને એમના ઉપર અનહદરાગ શ્રદ્ધા-ભક્તિ ઊભરાયા કરે; એમની આગળ બધું તુચ્છ લાગ્યા કરે. આ ભાવો થાય એટલી ઉજ્જવળતા કમાયા.

આ તો સાંસારિક જીવનની વાત થઈ. બાકી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં પણ તે તે પ્રકારના શુભ અધ્યવસાયોનાં સ્ફુરણ અને અશુભ ભાવોના હ્રાસ અનુભવાયા કરે. દા.ત. વીતરાગનાં દર્શન-પૂજન-નમન-સ્મરણ કરતા જઈએ તેમ તેમ આ ઉપયોગ રહે કે એ દરેકમાંથી તારવણીરૂપે મારા દુન્યવી રાગને ધક્કો લાગે છે ને ? અરિહંત પર રાગ-આકર્ષણ-ભક્તિ-શરણભાવ વધતો જાય છે ને ? દુન્યવી માયા તુચ્છ

લાગતી જાય છે ને ? સર્વથા દોષમુક્ત ભગવાનને પામીને અંતરના વેર ઝેર ઈર્ષ્યા મદ કામ-ક્રોધ-લોભ વગેરે દોષો પર સંતાપ વધે છે ને ?

સારાંશ, સાંસારિક-ધાર્મિક બંને પ્રકારના જીવન જીવતાં કેટકેટલી આત્માની ઉજ્જવળતા ક્રમાયે જઈએ છીએ એ દરેક પ્રસંગ અને પ્રવૃત્તિમાંથી તારવવું જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૪૨, તા. ૩-૭-૧૯૭૬

૬૬ દરેક સાધનામાં સર્વહિતકામના હોય ?

ધર્મબિન્દુ શાસ્ત્ર કહે છે કે સર્વજ્ઞ વયને કહેલું અનુષ્ઠાન મૈત્રી આદિ ભાવ સહિત આચાર્ય તે ધર્મ. સર્વજ્ઞોક્ત અનુષ્ઠાન આચરીએ અને દિલમાં કોઈના પ્રત્યે અમૈત્રી-વૈર-વિરોધ-નિષ્ઠુરતા-ઈર્ષ્યા ધરીએ ત્યાં ધર્મની પરિણતિ ન આવે; ને અંતરમાં ધર્મપરિણતિ વિનાનું અનુષ્ઠાન ધર્મરૂપ ન બની શકે. ત્યારે, ધર્માનુષ્ઠાનની મહેનત કરીએ કરીએ, ને એ ધર્મ ખાતે જમા ન થાય, એ કેવી ખોટ ? એ શાના વાંકે ? અંતરમાં ધર્મપરિણતિ ન હોવાના વાંકે. એ ન હોવાનું અમૈત્રી આદિના ગુન્હા પર બને છે.

આ અમૈત્રી આદિને હટાવનાર મૈત્રી આદિ છે. શાસ્ત્રવાર્તાસિમુચ્ચયની વ્યાખ્યામાં લખ્યું છે કે ‘મૈત્રી આદિ ત્રણ એ ધર્મહિતુને સિદ્ધ કરી આપનારા ત્રણ સાધન છે. એમાં મૈત્રી એ સ્નેહ પરિણામ છે. ‘સકલ જીવો પ્રત્યે સ્નેહભાવ એ મૈત્રી.’ કોઈ પણ ધર્માનુષ્ઠાનની સાથે આ સ્નેહભાવરૂપ મૈત્રી આદિ ભાવ હોવા જરૂરી છે.

અહીં કેટલાક મૈત્રીભાવને બદલે એમ કહે છે કે ‘કોઈ પણ સાધના સાથે મૈત્રીભાવના હોવી જરૂરી છે, અર્થાત્ સ્વહિતની સાધના સાથે સર્વહિતની ભાવના-કામના સંકળાયેલી હોવી જ જોઈએ; નહિતર એ સાધના સ્વાર્થભરી હોવાથી સ્વહિત ન કરી શકે. તમારે બીજાના હિતની ઉપેક્ષા કરીને તમારું હિત સાધવું છે ? નહિ બની શકે. ઊલટું સર્વહિતની કામના રાખો, એમાં સર્વ ભેગું તમારું હિત સમાયેલું જ હોવાથી તમારું હિત સહેજે થઈ જશે.’-આમ કહીને એમ સૂચવે છે કે જે કાંઈ સાધના કરો એ સ્વના નહિ પણ સર્વના કલ્યાણ માટે કરો. તો જ સાધના એવી મૈત્રીભાવનાથી યુક્ત સાધના બનવાથી ધર્મરૂપ બને.’

આ પ્રતિપાદન બહુ વિચારણીય છે. ‘ધર્મબિન્દુ’ શાસ્ત્રકારે ‘મૈત્રી આદિ

ભાવ યુક્ત’ કહ્યું છે, પણ ‘મૈત્રી આદિ ભાવના યુક્ત’ નથી કહ્યું. કેમ કે ‘ભાવના યુક્ત’ માં તો દરેક દરેક સાધના વખતે સર્વહિતની ભાવના અભિલાષા પણ સાથે કરવાની આવશ્યક બની જાય, જે કેટલાય સંયોગોમાં અશક્ય યા અસંગત હોય છે. દા.ત.

કોઈ પણ પાપની ગુરુ આગળ આલોચના કરવી એ સાધના છે, તો શું ત્યાં એમ વિચારશે કે ‘આ મારાં આલોચન-પ્રાયશ્ચિત્તથી સર્વનાં પાપ દૂર થાઓ ?’ ના, ‘આ મારાં આલોચના પ્રાયશ્ચિત્તથી મારા પાપ દૂર થાઓ,’ એમ જ વિચાર હોય છે. માટે ‘સર્વના હિતની કામના વિનાની સ્વહિત સાધના એ ધર્મ જ નહિ’ એમ ન કહેવાય.

ભગવાન શ્રી મહાવીર પ્રભુ અનાર્થ દેશમાં વિચરવા ગયા, શું વિચારીને ગયા ? આ જ કે ‘મારાં કર્મ ભારે છે; તે ઓછા કષ્ટવાલા આર્થ દેશમાં વિચરીને ક્ષય નહિ પામે. માટે અધિક કષ્ટવાળા અનાર્થ દેશમાં વિચરું જેથી એ મારાં કર્મનો નાશ થાય.’ આમાં સ્પષ્ટ સ્વકર્મક્ષયરૂપ સ્વહિતની કામના છે, પણ નહિ કે સર્વનાં કર્મનાં ક્ષયની. કેમ કે એવી કામના નહોતી કરી કે ‘હું અનાર્થ દેશમાં વિચરું જેથી સર્વનાં કર્મનો ક્ષય થાય.’ જો આ વિચાર હોત તો તો પ્રભુ અનાર્થ દેશમાં જાત જ શા માટે ? કારણ, ત્યાં અનાડી અનાર્થો તો પ્રભુની હીલના કરીને અધિક અને ભારે કર્મ બાંધવાના હતા, ક્ષય કરવાની વાત જ ક્યાં ? પછી સર્વના કર્મનો ક્ષય ઈચ્છનારા પ્રભુ અનાર્થ દેશમાં શું કામ જાય જ જેથી અનાર્થો મહાપાપ બાંધે ? પરંતુ પ્રભુની સર્વનાં કર્મ પર દષ્ટિ નહોતી પોતાનાં કર્મ પર દષ્ટિ હતી.

પ્ર.- આમ છતાં પ્રભુ અનાર્થોને પાપ બાંધવામાં નિમિત્ત તો થયા ને ? પ્રભુ ગયા તેથી અનાર્થોને કર્મ બાંધવાનું થયું એમ નહિ ?

ઉ.- ના, અનાર્થોને કાંઈ પ્રભુના જવાથી જ બુદ્ધિ નથી બગડી, બુદ્ધિ તો અનાર્થપણાને લીધે પહેલીથી બગડેલી જ હતી, તેથી જ એમણે ખોટાં કામ કર્યાં ને કર્મ બાંધ્યાં. એમાં ભગવાન નિમિત્ત ન કહેવાય. નહિતર તો દુર્જનો સજ્જનોની નિંદા કરે એમાં સજ્જનોને નિમિત્ત ગણવા જોઈએ; કેમ કે સજ્જનો જનમ્યા ને સજ્જન તરીકે જગતમાં વિચર્યા તેથી જ દુર્જનો નિંદા કરે છે ને ? સજ્જન તરીકે વિચર્યા જ ન હોત તો દુર્જનો ક્યાંથી એમની નિંદા કરવા પામત ? પણ આ કોઈ દલીલ નથી. એમ, ભગવાન અનાર્થ દેશમાં વિચર્યા તેથી કાંઈ એ અનાર્થની અનાડી ચેષ્ટામાં નિમિત્ત ન કહેવાય.

વાત આ છે કે સ્વહિતની સાધનામાં સ્વહિત પર જ મુખ્ય દષ્ટિ રહે છે.

તો જ જો એ સાધનાથી સ્વહિત ઘવાઈને પરહિત થવાનું હોય તો વિવેકી આત્મા એને છોડી દે છે. એટલા જ માટે ત્રિલોકપતિ મુનિસુવ્રતસ્વામી ભગવાને ખંધકસૂરિને બેનના દેશમાં જવામાં સંમતિ ન આપી. કેમ કે એ જવામાં ભલે એમના ૫૦૦ શિષ્યો આરાધક બની મોક્ષ પામવાના હતા, પરંતુ પ્રભુને પૂછનાર ખંધકસૂરિ જ પોતે વિરાધક થઈ સંસારમાં અટકી પડવાના હતા, તેથી પ્રભુ એમાં સંમતિ શી રીતે આપે ?

સ્વહિતની મુખ્યતા મહાપુરુષોના પૂર્વ ભવની સાધનામાં દેખાય છે. સુદર્શન શેઠના જીવે પૂર્વ ભવે ‘નમો અરિહંતાણં’ ની સાધના કરી; એમાં એણે ક્યાં એ વિચારેલું કે ‘સર્વના હિત માટે આ રટણા કરું ?’ મેઘકુમારના જીવ હાથીએ સસલાની દયા કરતાં એ ક્યાં વિચારેલું કે ‘સર્વના હિત માટે આની દયા કરું ?’

સવાલ થાય કે ‘તો શું સર્વના હિતની કામના રાખવી જરૂરી નથી ?’ ઉત્તર આ છે, કે જરૂરી તો છે જ, પરંતુ દરેક સાધનામાં સાથે એનું મિશ્રણ હોય જ એવો નિયમ નથી. ભાવના તો ભાવના ધર્મની સાધના વખતે હોય. પણ દાનાદિ ધર્મની સાધના વખતે નહિ. એ વખતે તો ભાવના નહિ, પણ ભાવ અવશ્ય હોય. એ હિસાબે કહ્યું દરેક સાધના મૈત્રીભાવ, પ્રમોદભાવ આદિ ભાવોથી યુક્ત જોઈએ, ને તે અમૈત્રીભાવ આદિના અભાવથી સંપન્ન થાય. શુભભાવ એ કષાય મોહનીયનો ક્ષયોપશમ છે, ત્યારે શુભ ભાવના એ જ્ઞાનોપયોગ છે.

સર્વ સાધનામાં સર્વહિતની કામનાનો આગ્રહ રાખનાર આ પણ ભૂલી જાય છે કે સાધના નિર્મળ અને જોરદાર રાખવા માટે, યોગદષ્ટિ શાસ્ત્ર કહે છે કે, એ ‘ફલાભિસન્ધિ રહિતં’ જોઈએ, અર્થાત્ સાધના શરૂ કરતાં ભલે ઉદ્દેશ નક્કી કર્યો કે ‘મારે આનાથી કર્મક્ષય જોઈએ,’ પરંતુ સાધના ચાલી તે વખતે તો સાધનાનો જ વિચાર જોઈએ, સાધનામાં તન્મયતા જોઈએ; ત્યાં આ ફળનો વિચાર નહિ કરવાનો; નહિતર સાધના દુબળી બની જાય; સાધનામાં જ તન્મયતા ન રહે. જિનભક્તિમાં લીન બનેલો જો વચમાં વચમાં ‘મારે મોક્ષ જોઈએ છે. કર્મક્ષય જોઈએ છે.’ એ વિચાર લાવે, તો જિનેન્દ્ર ભગવાનના વિચારમાં એકાકાર ન બની શકે. માટે સાધના વખતે ફળનો વિચાર નહિ; એ જ પ્રમાણે સાધના શરૂ કરતાં પહેલાં ભલે ‘આનાથી સર્વનું ભલું થાઓ’ એ વિચાર કર્યો, પરંતુ સાધના ચાલી ત્યાં એ વિચાર ન લવાય. માટે કહેવું કે ‘સ્વહિતની સાધના સર્વના હિતની કામનાવાળી જ જોઈએ’ એ અજ્ઞાનતાભર્યું છે.

૬૭ જંબૂ કહે સુખ વિષયનું અલ્પ અપાય અનંત

‘દુઃખનિમિત્તમપીદં તેન સુલબ્ધં ભવતિ જન્મ ।’ વાયકવર્ચ શ્રી ઉમાસ્વાતિજી મહારાજ શ્રી તત્ત્વાર્થ મહાશાસ્ત્રની આ મંગલકારિકામાં કહે છે,-

‘આ જન્મ એ દુઃખનું નિમિત્ત હોવા છતાં પણ તે (સમ્યગ્દર્શનથી શુદ્ધ જ્ઞાન અને વિરતિની પ્રાપ્તિ) થી ‘સારો મળી ગયો’ બને છે, (અર્થાત્ મહાન સફળતાને પામે છે.)’

જન્મ મળ્યો એટલે શરીર મળ્યું, એ પાછું નાશવંત છતાં એની સંભાળ અને હુલામણામાં જીવને કષ્ટોનો પાર નથી; ભારે વિટંબણાઓ છે. કહે છે, પણ એમાં સુખ પણ મળે છે ને ? જરા થોભો. આઠ નવોઢાને ૮૯ કરોડ સોનેયાનો માલિક જંબૂ કહે ‘સુખ વિષયનું અલ્પ, અપાય અનંત’ શરીરને ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું સુખ મળવાનું થોડું, પણ એના અપાય એટલે કે દુઃખ અનંત ભોગવવા પડે છે. અહીં પણ દુઃખ-કષ્ટ આવે છે, અને ભવાંતરે ઠેઠ નિગોદ-એકેન્દ્રિયપણા સુધીમાં ફસાઈ જઈને અનંત દુઃખ ભોગવવા પડે છે.

શરીરને મળતા વિષયસુખમાં આંખ મીંચીને મસ્ત-મૂર્ચ્છિત બન્યા રહેતાં, જીવને કર્મસત્તા ‘ભાવ તેવો ભવ’ એ ન્યાયે વધુમાં વધુ ગાઢ મૂર્ચ્છાનાં એકેન્દ્રિય નિગોદ-અનંતકાય વનસ્પતિના ભવમાં ય પૂરી દે છે. મોટા ચૌદ ‘પૂર્વ’ શાસ્ત્રવેત્તા મુનિ પણ આ વિષયગૃહિ-મૂર્ચ્છામાં મરીને નિગોદમાં ચાલ્યા જાય છે. એવા મહર્ષિઓ ચૂકેલા આજે પણ નિગોદમાં અનંતા પૂરાયેલા પડ્યા છે. કેટલા ? અનંતા ! અનંતકાળે અનંતા એકત્રિત થાય, અર્થાત્ એમાં જે પહેલાં પૂરાયા એમને અનંતોકાળ વીત્યો છતાં હજી ત્યાં જ છે, છૂટકારો નથી થયો ! કેટલો ભયંકર ગજબ કાળ ? આ શેનું પરિણામ ? શરીરને મનગમતા વિષય-સુખમાં લુબ્ધ લંપટ, મસ્ત-મૂર્ચ્છિત રાખ્યું એનું કહો. શરીરને સુખ વિષયનું કેટલું મળ્યું ? મામુલી અલ્પ અને એથી આત્માને દુઃખ કેટલું ઊભું થયું ? અનંત !

તો પછી બોલો, શરીર એ સુખનું નિમિત્ત ? કે અનંત દુઃખનું ? આવા અનંત દુઃખનું કારણ બનનાર આ માનવ શરીર મળી ગયું, તો શું એ ઠીક મળી ગયું કહેવાય ? આવું શરીર શ્રાપરૂપ ? કે આશીર્વાદરૂપ ? તો પછી જીવ શું જોઈને શ્રાપરૂપ શરીરને વિષયસુખથી વિડંબતો હશે ? શું જોઈને એ વિષયસુખને સુખરૂપ

માનતો હશે ? ઝેરનો લાડુ એ ખાધે મીઠો અને સુગંધીદાર મનોરમ હોવા છતાં એ શું સુખરૂપ છે કે મોતરૂપ ? ગાંડા માણસો કહે છે - ‘પણ બંગલા-બગીચા-પૈસાટકા, માલ-મેવા મિઠાઈ સુંદરી-સંતાન વગેરેમાં ગળયટા સુખનો અનુભવ થાય છે ને ?’ અરે ભલા આદમી ! એમ તો ઝેરની કણી નાખેલા લાડુને ખાતા ય એવો અનુભવ થાય છે, તેથી શું એને સુખરૂપ મનાય ? કે મહા મોતના દુઃખરૂપ ?

લાડુમાં નાખેલ ઝેર તો એક મોત આપે, પરંતુ આ વિષયોમાં રાખેલી ગૃહિણી મહા ઝેર અનંતા મૃત્યુ ફટકારે છે;

કેમ કે નિગોદમાં માત્ર અંતમુહૂર્તનું આયુષ્ય; એટલે અનંત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી કાળની ત્યાં વનસ્પતિ-કાયસ્થિતિમાં અનંત વાર જન્મ અને અનંતી વાર મોત આવે છે. દુનિયાના વિષયોમાં ગૃહ-લંપટ બનવામાં મોટાં ચૌદપૂર્વી મહર્ષિની શરમ કર્મ રાખતું નથી. તો મારી-તમારી શરમ રાખશે ? એમાં નિગોદમાં પૂરાઈ ગયે કેવાં અનંત દુઃખ ? માટે જ જંબૂ કહે ‘સુખ વિષયનું અલ્પ, અપાય અનંત.’ તેથી જ જંબુકુમાર ૯૯ કોડ સોનેયાનો સંપત્તિ વિષય પણ ધીરે ધીરે નહિ, કિન્તુ એક સેકંડમાં લાત મારીને ફગાવી દઈ નીકળી જાય અને સુધર્માગણધર મહારાજનાં શરણે બેસી જાય એમાં શી નવાઈ છે ?

તો આ છે કે જંબૂને મળેલી સમૃદ્ધિની અપેક્ષાએ જેને ઠીકરાં ચાટવાનાં મળ્યાં છે એવા પામર જીવોને એ વિષયના ઠીકરા હજી છોડવા નથી ! અને એ ચાટતાં ઘરવાસમાં બેસી રહ્યા છે ! એ ઠીકરાં જેવા વિષયોના સુખની આંધળી આસક્તિમાં શાની તૈયારી ? એકેન્દ્રિય - નિગોદમાં જઈ પૂરાવાની કે બીજી કોઈ ?

ધ્યાનમાં રહે, ‘સંપત્તિ - વૈભવનો વિષય મહાન ઊંચો હોય તો જ નિગોદની સજા’ એવો નિયમ નથી; નિયમ તો આ છે કે ગમે તેવો મહાન કે તુચ્છ વિષય પણ જો આંધળી ગૃહિણી-મસ્તતા કરાવે તો એ નરક-નિગોદનાં દુઃખની કારમી સજા થાય છે. અબજોની કિંમતના રત્નના બળદિયા પર રાજગૃહીનો મમ્માણશેઠ જેમ સાતમી નરકમાં ગયો. એમ એ જ રાજગૃહીનો દ્રમક ભિખારી એક ઠીકરાં પર એ જ સાતમી નરકમાં ગયો ! આંધળી વિષયગૃહિણી એ ભયંકર ગુનો છે. પછી વિષય ગમે તેવો મહાન હો કે મામુલી.

કહે છે, ‘એમ તો ગૃહિણી જ મારનારી થઈ ને ? વિષયો ક્યાં મારનારા થયા ? અમે ગૃહિણી વિના વિષયો રાખીએ તો શો વાંધો ?’

આનો ઉત્તર એ છે કે ‘જો વિષયોની આસક્તિ નથી, તો પછી વિષયો હોંશે હોંશે શું કામ રાખ્યા જ છે ? ને શું કામ ભોગવો જ છે ? કાનજીભાઈ શા સારું દસ હજારની મોટરમાં ન ફરતાં એંશી હજારની મોટરમાં ફરે છે ? શું મહાન

વિષય હોંશે હોંશે રખાય - ભોગવાય છે ? કે બળતા હૃદયે ? જે વિષયથી હૃદય બળતું હોય એ વિષયને જીવ ઝાઝો સમય રાખી શકે નહિ, સિવાય કોઈ નિકાચિત ભોગકર્મનું બંધન હોય.

સારાંશ, દુન્યવી વિષયોથી જ આઘા રહેવા જેવું છે, એમ સમજીને કે આ વિષયો ન હોત તો રાગ-ગૃહિણી-આસક્તિ શાના પર ? વિષયો છે તો જ એના પર એ રાગાદિ મલિન ભાવો જીવતા-જાગતા રહે છે. માટે વિષયોનો વિરાગમાત્ર નહિ, પણ ત્યાગ પણ રાખું, અને એથી આગળ વિષયોનો ત્યાગમાત્ર નહીં, કિન્તુ ત્યાગના વ્રત-નિયમ-વિરતિ-સંયમ આદરું, જેથી હૃદયમાં એ વિષયોની અપેક્ષા પણ ન રહે.’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૪, અંક-૪૪, તા. ૨૪-૭-૧૯૭૬

૬૮ દરેક સાધનામાં જોસ અહોભાવથી

(લેખાંક-૧)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ‘દુનિયાના વિષયો ગૃહિણી આસક્તિ કરાવીને જીવને નરક-નિગોદ સુધી તાણી જાય છે, અને એમાં અનંત દુઃખનો ભાગી બનાવે છે.’ આમાં વિષયો જેટલા ઊંચા, કિંમતી, એટલી એમાં પ્રાયઃ આંધળી ગૃહિણી જોરદાર. દા.ત. રોટી-દાળ કરતાં દૂધપાક-પૂરી કિંમતી અને જોરદાર ગૃહિણી-રાગ-આસક્તિ કરાવે છે એ અનુભવસિદ્ધ છે. પ્લાસ્ટિકના દાગીના કરતાં સાચા હીરા-માણેક-મોતીના દાગીના જોરદાર રાગ કરાવે છે એ દેખાય છે. પછી જેને પ્લાસ્ટિકના અલંકાર પણ જોરદાર ગૃહિણી કરાવે એની ય દશા ભૂંડી છે. એટલે મૂળમાં કિંમતી વિષયોનો ત્યાગ પહેલો જરૂરી છે, એ પછી સામાન્ય વિષયોનો ત્યાગ ન બને તો કમમાં કમ એમાં જોરદાર રાગ-આસક્તિ તો ખાસ છોડવા જેવા છે. આ ‘જોરદાર રાગ’ એટલે સ્વાત્માના લેશમાત્ર વિચાર વિનાના રાગ.

આ વિષય અને વિષયરાગ છોડવા માટે ઉપાય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે, દાન-શીલ-તપ અને ભાવના છે. એથી વિષય-વિષયરાગ છૂટે છે, અને એથી જ અનંતભવ-ભ્રમણ અટકે છે. આ મનુષ્યજન્મ દુઃખનું નિમિત્ત હોવા છતાં એમાં જો આ બની જાય તો આ જનમ મળ્યો લેખે લાગે છે, માટે કહ્યું સમ્યગ્દર્શનાદિ શુદ્ધ પ્રાપ્ત થતાં આ જનમ સુલભ્ય થયો, મળ્યો એ ઠીક થયું, એમ બને છે.

પ્ર.- સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રથી ગોઝારા વિષય-વિષયરાગ શી રીતે છૂટે ?

૩.- સમ્યગ્દર્શન તત્ત્વ શ્રદ્ધારૂપ છે. મુખ્ય તત્ત્વ બે, એક હેયતત્ત્વ આશ્રવ, અને બીજું ઉપાદેય તત્ત્વ સંવર-નિર્જરા. આશ્રવમાં મુખ્ય તત્ત્વ વિષયસંગ-વિષયરાગ આવે અને સંવરમાં મુખ્ય-વિષયત્યાગ વિષયાસક્તિ ત્યાગ આવે. સમ્યગ્દર્શનમાં જીવ-અજીવ આદિ જિનોક્ત નવેય તત્ત્વ પૈકી આ આશ્રવ-સંવર તત્ત્વની શ્રદ્ધા એટલે ભલે હજી વિષયો અને વિષયરાગ છૂટ્યા નથી, પરંતુ એના પર ભારોભાર વૈરાગ્ય આવે, એમાં ભાવી અનંત દુઃખનો ભવ-ભ્રમણનો ભય લાગે, ત્યાં વિષયોમાં અંદરખાને હોંશ-નિર્ભિકતા-મસ્તી ન હોય પરંતુ નફરત-અકળામણ-ચિંતા હોય. એથી જ જિન-જિનમત-જિનસંઘ પર અનન્ય ભક્તિ હોય. સમ્યગ્દર્શનથી આ બને. એમાં વિષયરાગ મોળો પડે.

સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે કે જૈનઆગમબોધથી વિસ્તારથી અને સૂક્ષ્મતાથી વિષય-વિષયરાગ અને એની ભયંકરતાનો ખ્યાલ આવતો જાય. તેમ તેમ એક બાજુ સમ્યગ્દર્શન અધિક નિર્મળ જોરદાર બનતું જાય, વૈરાગ્યાદિ ગુણ વિકસતા જાય, અને બીજી બાજુ સમ્યક્ચારિત્રની ભૂખ વધતી જાય.

સમ્યક્ચારિત્રમાં એ વિષયો અને વિષયરાગનો ત્યાગ આવે, પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ આવે, સાથે વિષયરાગ ખાતર કરાતા હિંસા-જૂઠ આદિ પાંચ પાપોનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ આવે તેમજ વિષયરાગ પર નભતા કોધાદિ કષાયોનો પણ ત્યાગ આવે. સાથે પરમાત્મભક્તિ, બાર પ્રકારનો તપ, પ્રતિક્રમણ-પ્રતિલેખનાદિ સાધ્વાચારનાં પાલન આવે, એથી પણ વિષયરાગ ઘસારે પડતો જાય.

અહીં ખાસ ધ્યાન આ રાખવાનું છે કે આ સમ્યગ્દર્શન આદિની દેવદર્શનાદિ કરણી જો કોરા શુષ્ક દૃઢ્યે થાય તો એનાથી પેલા વિષયરાગના સંસ્કાર નષ્ટ ન થાય, કેમ કે એ વિષયોમાં મન તલ્લીન-તરબોળ બની એના ઉપભોગ કરેલા છે; તો એની સામે તલ્લીન-તરબોળ મન વિનાની દેવદર્શનાદિની કોરી સાધના શી રીતે એ વિષયરાગને દબાવી શકે ?

અનુભવમાં આ દેખાય છે કે લગભગ દરેક ધર્મસાધના મનના તરવલાટ વિના જ થતી હોય છે. દેવદર્શન-પૂજન-ચૈત્યવંદન, માળા, સામાયિક, સાધુવંદના, કોઈ ટીપ-ટપ્પામાં દાન, કોઈ વ્રત-નિયમ તપસ્યા વગેરે સાધનામાં મનમાં જોરદાર તરવલાટ અને હૈયે હરખ હરખ નથી દેખાતો. એક દેવદર્શને જવા નીકળ્યા ત્યાં વીતરાગનાં દર્શન મળવાનો હરખ હરખ ક્યાં અનુભવાય છે ?

પ્ર.- તો સાધનામાં એવા મનના તરવલાટ ને હરખ-હરખ માટે શું કરવું ? એનો ઉપાય શો ?

૩.- ઉપાય આ છે કે દરેક સાધના અહોભાવ સાથે કરવી. એમાં અહોભાવ જગાડવો. દુન્યવી તેવા કાર્યમાં અહોભાવ કેવો જાગે છે ! દા.ત. ત્રણ વરસે વહાલો ભાઈ કલકત્તાથી દેશમાં આવે, તો એને સ્ટેશન પર લેવા જતાં અહોભાવ જાગે છે, - ‘અહો ! આજે ભાઈ મળશે ! ઓહોહો ! ભાઈ મળવાનો ?’ એમ ગાડી આવી જતાં ‘હો હો હો ભાઈ ! આવી ગયો !’ બસ, તો પછી વીતરાગ પ્રભુના દર્શન કરવા જતાં આવો અહોભાગ ન થાય ? જગતમાં વીતરાગ જેવા ઉપકારી અને ગુણસંપન્ન બીજું કોણ છે ? અને વિશ્વમાં વીતરાગનાં દર્શન મળવા સહેલા-સુલભ ક્યાં છે ? આ સમજ જાગતી હોય તો એ દર્શને જતાં મનમાં અહો અહો ન થાય ? મનને તરવલાટ ન થાય ? તેમ દર્શન મળતાં ‘અહો ! મને ને આ વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન ?’ આ અહોભાવ ન જાગે ? હૈયે હરખ-હરખ ન ઊભરાય ? આંખે ઝળઝળણિયાં ન આવે ? દેવદર્શનની સાથે અહોભાવ લાવવાનો.

એમ માળા ગણતાં અહોભાવ રહ્યા કરે, ‘અહો ! માત્ર અંતકાળે પણ જે નવકારમાં મન લઈ જતાં સદ્ગતિ મળે છે, એ નવકાર અહો ! મને મળ્યો ? મારે જપવાનો, અહો ! અવસર આવ્યો ? અરેરે ! દુનિયાના વિષયોમાં મન ધાલતાં તો ભવના ફેરા વધે છે, ત્યારે નમસ્કાર મહામંત્રમાં મનને ઝીલાવતાં ભવના ફેરા કપાય છે ! અહો ! આ નવકારમંત્ર મને ગણવા મળ્યો ?’

એમ જ્ઞાન ભણતાં, તપસ્યા કરતાં, વ્રત-નિયમ લેતાં પાળતાં દાન-સુકૃત-પરોપકાર કરતાં, કે ગુરુજનની સેવા કરતાં...બધે જ અહોભાવ લાવવાનો. અહોભાવનો મહિમા જબરદસ્ત છે. જુઓ,

સુદર્શન શેઠના જીવને પૂર્વભવે નદીમાં ઝંપલાવતી વખતે અંદરનો ખૂંટો પેટમાં ઘુસી જતાં, પૂર્વે ખૂબ રટેલ ‘નમો અરિહંતાણં’ અહીં પણ રટતાં ‘અહો ! આવા દરિદ્ર નોકરના ભવે મૃત્યુ પહેલાં મને ‘નમો અરિહંતાણં’ મંત્ર મળ્યો ?’ એમ અહોભાવ આવતાં મરીને એ સુદર્શન શેઠ થયો.

શયંભવ બ્રાહ્મણ અને અનાર્ય આર્દ્રકુમારને જિનમૂર્તિદર્શને ‘અહો ! મને વીતરાગનાં દર્શન મળ્યાં !’ એ અહોભાવમાં વૈરાગ્ય પ્રગટી ગયો અને નિકટમાં ચારિત્ર મળ્યું !

આવા તો કેઈ દાખલા છે.

જુદી જુદી સાધનામાં અહોભાવ કેમ આવે તે હવે પછી જોઈએ.

૬૯ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે સંસારનું, સંસારના જન્મ-મરણની પરંપરાનું મૂળ કારણ જોરદાર વિષયરાગ છે, અને એને નિવારવા માટે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તપની સાધના ઉપાય છે, પરંતુ માત્ર સાધનાઓ કામ ન લાગે, કિન્તુ જોરદાર વિષયરાગનો સંસાર મિટાવવા જોરદાર સાધનાઓ છે. જરૂરી એ માટે સાધનામાં જોસ જોઈએ. એ જોસ અહોભાવથી આવે. સાધનામાં ‘અહો’ થવું જોઈએ. જુદી જુદી જાતની સાધનામાં અહોભાવ લાવવા માટે શું કરવું ? કેવા પ્રકારની વિચારણા કરવી ? એ અહીં જોઈએ.

દેવદર્શનની સાધનાએ જવાનો ઘરે વિચાર કરીએ એમાં ઉપવાસનો લાભ; એ માટે ઊઠીએ એમાં છઠ્ઠનો લાભ; પગલું માંડીએ એમાં અઠ્ઠનો લાભ...આ ક્યારે ? ઊઠવા વિચારીએ ઊઠીએ, ચાલીએ, ત્યારથી માંડીને મનમાં એમ થાય કે ‘અરે ! મોહવર્ધક સગા-સ્નેહી અને ચીજવસ્તુ જોઈ જોઈ રાગનાં જેર બહુ પીધાં, ‘અહો ! હવે વીતરાગનાં અમૃત જેવાં દર્શને જાળિં, તો જેર ઓછા થાય’. આગળ ‘અહો ! પ્રભુનાં દર્શનામૃત મળશે ? ક્યારે મળે ! ક્યારે મળે !’ એમ ભારે ઉત્કણ સાથે જતાં ઠેક વીતરાગ પ્રભુની સામે જઈને ઊભા, ત્યાં દર્શન કરતાં ‘અહો કેવા વીતરાગ ! જગદુદ્ધારક !’ એમ અહોભાવથી પ્રભુની આંખની કીકીમાં વીતરાગતાનું દર્શન કરીએ, અને પછી એની કીકી પર નજર સ્થિર કરી, કીકીએ કીકી મિલાવી જાણે પ્રભુની સાથે આપણે વાત કરતા હોઈએ એમ બોલીએ,-

‘અહો ! કેવા વીતરાગ પ્રભુ ! કેવી વીતરાગતા ! પ્રભુ ! તમારું વીતરાગ બનવાનું કેવું ગજબ પરાક્રમ ! એ કરીને આપે વીતરાગ બનીને મને વીતરાગનું અમૃતમય દર્શન આપવાનો મારા પર અહો ! અહો ! કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો ! (એ વીતરાગ બન્યા તો આપણને વીતરાગનાં દર્શન મળ્યાં) વીતરાગ અને વીતરાગતાનાં દર્શન માત્રથી જાલિમ રાગ કંપવા માંડે છે. મારા પ્રભુની કીકીમાં વીતરાગતા જોતાં એ જાણે કહે છે, ‘અમારી વીતરાગતાની આગળ મોટા ચક્રવર્તીની સંપત્તિ, દેવતાઈ સંપત્તિ, અને ઈન્દ્રાણીઓનાં સુખ વિસાતમાં નથી; તેમ અમારે એને કશી નિસ્ખત નથી.’ તો પછી એ સંપત્તિ-સુખની અપેક્ષાએ મને મળેલા ઠીકરા પર શા રાગ કરવા’તા ? અહો ! આ દર્શન મને મળ્યું ? અહોભાગ્ય મારાં કે આવા વીતરાગ પ્રભુ મળ્યાં ! પ્રભુનાં દર્શન મળ્યાં !...આમ અહો અહો થાય.

એમ વીતરાગ પ્રભુની પૂજા વખતે ‘અરે ! જગતની પૂજા કરી કરીને જગતમાં ભટક્યો, ત્યાં મને અહો ! વીતરાગ પૂજવા મળ્યા ? કેવા મારા અહોભાગ્ય ! કેવું અલૌકિક વીતરાગનું પૂજન ! વીતરાગની પૂજા વીતરાગ બનાવે.’ પછી પૂજનના એકેક પ્રકારમાં એની એની વિશેષતા વિચારતાં અહોભાવ લાવવાનો. દા.ત. પ્રભુને અભિષેક કરતાં મનને થાય કે ‘અહો ! કેવી અદ્ભુત આ અભિષેક પૂજા ! એથી એક તો મારા આત્માનાં કર્મ મેલ ધોવાઈ જાય, અને બીજું આ પ્રભુનો અભિષેક પ્રભુને મારા હૃદયસિંહાસન પર સત્તાધીશ સમ્રાટ તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો અભિષેક છે. એથી હવે હૃદય સિંહાસન પરથી મોહ પદભ્રષ્ટ થઈ એનું શાસન ઊઠી જાય છે અને હવે મારા વીતરાગનું વર્ચસ્વ સ્થપાય છે. મારે હવે આજ્ઞા મોહની નહિ, પણ વીતરાગની જોવાની. અહો ! આ છત્રછાયા મને મળે છે ? જેમની છત્રછાયા મોટા મોટા દૃષ્ટાંતોએ સ્વીકારી અહોભાગ્ય માન્યા, અને એ જ માટે પ્રભુનો જન્માભિષેક કરી પ્રભુને પોતાનાં હૃદય સિંહાસન પર પ્રતિષ્ઠિત કર્યા હું એવા પ્રભુનો અભિષેક મને મળ્યો !...’

એમ વીતરાગને તિલકપૂજા કરતાં એકેક અંગની તે તે વિશેષતા અને એથી આપણા આત્માને થતા અવ્વલ કોટિના લાભ વિચારી વિચારી અહો અહો થાય. વીતરાગના અંગુઠે પૂજા કરતાં લાગે ‘અહો ! મારા આત્માની બેટરી ચાર્જ થઈ રહી છે, એમાં વીતરાગતાનો પાવર ઊતરી રહ્યો છે ! અહો, કેવી ધન્ય ઘડી ! કેવું મારું ધન્ય જીવન કે મારા આત્માના દેદાર ફેરવી નાખનાર આ પૂજન મળ્યું !’

એમ તીર્થયાત્રા કરતાં અહોભાવ થાય કે ‘અહો ! કેવી આ પાવન તીર્થયાત્રા ! સંસારના ધક્કા-આંટા સંસારયાત્રા વધારી આપે, ત્યારે આ તીર્થયાત્રા ભવયાત્રા મિટાવે, જનમ-મરણ ટુંકાવી આપે !

સમ્યગ્જ્ઞાનની સાધના વખતે ભલે એક નાનકડી ગાથા ગોખવા લઈ બેઠા, પણ ત્યાંય અહોભાવ એ થાય કે ‘અહો ! આ કેવો સુંદર જ્ઞાનાચાર ! આમાં મંત્રાક્ષર જેવા સૂત્રોક્ષરો ગોખતાં અક્ષરે અક્ષરે કેટલી બધી કર્મનિજરા !’ તેમ ‘અહો ! આ જ્ઞાનવ્યવસાય કેટલો અજોડ કે આમાં પાપવિચારો-પાપવિકલ્પો આઘા જ રહે; કેમ કે મન આમાં રોકાયેલું રહે તેથી મનમાં બીજું ચાલી શકે નહિ ? ત્યારે પાપ વિકલ્પો અટકવાથી આત્માને કેટલા બધા બચાવ ! નહિતર પાપ વિકલ્પો તો તિર્યચગતિનાં અને કેટલીકવાર નરકગતિનાં પાપ બંધાવે છે ! એને રોકનાર અહો કેવો આ સુંદર જ્ઞાનવ્યવસાય !’

૭૦ મહાપર્વમાં શેની ધુમ કમાણી ?

એમ, ‘સામાયિક લઈ બેઠા, તો એમાં મનને થાય કે ‘આમાં પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ સાવધત્યાગથી અહો ! કેવું મજેનું આત્મામાં ઠરવાનું મળ્યું ! કેટલી સુંદર આત્મ-ચિંતા અને પરમાત્મચિંતા થાય ! વળી પાપવ્યાપાર ત્યાગની પ્રતિજ્ઞાનો અહો કેટલો અદ્ભુત મહિમા કે આમાં પ્રતિક્ષણ પાપક્ષય થતો જ રહે ! શાસ્ત્ર કહે છે ‘જાવ મણે હોઈ નિયમસંજુતો, છિન્નઈ અસુહં કમ્મ.’ જ્યાં સુધી મન સામાયિકના નિયમયુક્ત હોય ત્યાં સુધી અશુભ કર્મ છેદાતા રહે છે.

એમ દાન દેતાં થાય કે ‘આ લક્ષ્મી ષટ્કાય જીવોના સંહારકારી પાપારંભસમારંભમાં જાત યા ભવવર્ધક વિષયસંજ્ઞા-પરિગ્રહસંજ્ઞાનાં પોષણમાં જાત, તે અહો અટકી અહીં દાનમાં ખરી લેખે લાગી ! વળી સુપાત્રદાનમાં જતાં અહો ! એ મુનિમહાત્માના કેવા સુંદર સંયમનાં, તપનાં અને જ્ઞાનધ્યાનનાં પોષણને કરશે ! અહાહા આવા સુંદર લાભ દાનનાં !’

એમ શીલ-બ્રહ્મચર્ય પાળતાં મન ખુશી ખુશી અનુભવે કે ‘અહો કેવું આમાં બે થી નવ લાખ ગભજ મનુષ્યોના સંહારને અટકવાનું મળ્યું ! તેમ અનાદિની કામસંજ્ઞાને આમાં અહો ! કેવું ક્યરાવાનું મળ્યું ! ત્યારે અબ્રહ્મનું પાપ અટકાવાથી અહો ! પ્રભુ સાથે કેવી સુંદર મનની લગન લાગી શકે છે !’

એમ વ્રત-નિયમથી ‘અહો ! અવિરતિના પાપ સેવન વિના પણ પાપની અવિરતિથી (અ-વ્રતથી) લાગતા કેટલા બધા ધૂમ કર્મબંધથી બચવાનું મળ્યું !’ એમ ‘વિષયોના ત્યાગથી વૈરાગ્ય દઢ થતાં અહો કેવું મારે વીતરાગતા તરફ પ્રયાણ થઈ રહ્યું છે !’

સારાંશ, દરેક સાધના અહોભાવ સાથે થવી જોઈએ, તો જ એમાં જોસ રહે અને એથી જ જોરદાર વિષયરાગ મોળો પડે, તેમજ લાભ અદ્ભુત થાય. પાપી જીવોને પણ મરતી વખતે નવકાર મંત્રમાં અહોભાવ હતો તો એ સારી સદ્ગતિ પામ્યા. શાલિભદ્ર પૂર્વ ભવે દાન અને ગુરુમાં અહોભાવ અતિશય લાવેલા, તો એનું અનુપમ ફળ પામ્યા ! દેવતાઈ ૮૮ પેટીના વિષયનો રાગ પણ ક્ષણમાં તૂટી ગયો ! અહોભાવ સાથેની પ્રાર્થના આજે પણ ચમત્કારિક ફળ બતાવે છે.

શ્રી પર્યુષણા મહાપર્વ એટલે જૈનેતરોને દેખાય એવી જૈન ધર્મના પાલનની જાહોજલાલી. મહાપર્વ એટલે જૈનસંઘના ઘર ઘરમાં ધર્મનું વાતાવરણ. જૈનોને મન વર્ષ ભરમાં મામુલી દેવદર્શન સિવાય કશો ધર્મ ન કરતા હોઈએ તો ય મહાપર્વમાં ઠીક ઠીક ધર્મ સાધી લેવો જોઈએ. મહાપર્વનું આવી આવી અનેક રીતે મહત્ત્વ છે, પણ પોતાના આત્માની દૃષ્ટિએ બાહ્ય-આભ્યન્તર તપની સાધનાની અનેરી તક છે એથી મહાપર્વનું અનેરું મહત્ત્વ છે.

જૈન ધર્મ કહે છે ‘તપસા સિદ્ધિઃ’ - તપથી મોક્ષ મળે છે. સંસાર એટલે જન્મ-મરણની જંજાળમાં જીવની પારાવાર વિટંબણા. મોક્ષ પામીએ તો આ પારાવાર વિટંબણાનો અંત આવે. સંસારની વિટંબણાનું કારણ આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-નિંદ્રા અને ક્રોધાદિ કષાયોની સંજ્ઞા છે. એનો તપના વિવિધ પ્રકારોથી અંત લાવી શકાય. તેથી જ તપથી મોક્ષ મળે એમ કહ્યું છે.

તપ બાહ્ય-આભ્યન્તર એમ બે પ્રકારે, અને દરેકના ૬-૬ પ્રકાર, એ રીતે તપ ૧૨ પ્રકારે છે. અનશન-ઉનોદરી-વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગ-કાયકષ્ટ-સંલીનતા એ છ બાહ્ય તપના પ્રકાર છે અને પ્રાયશ્ચિત વિનય વૈયાવચ્ચ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન-કાયોત્સર્ગ એ છ આભ્યન્તર તપનાં પ્રકાર છે.

પર્યુષણા મહાપર્વમાં આ બારે પ્રકારના તપને સાધવાની ઉત્તમ તક છે. એ તકને ભાગ્યશાળી આત્મા સફળ કરી લે છે. હીનભાગી હોય એ જ આ સોનેરી તકને એળે જવા દે. બાર મહિનામાં ભાવી અનંતકાળને સુધારનાર ધર્મની એવી સાધના ન કરી તો કમમાં કમ પર્યુષણા મહાપર્વમાં તો સાધના કરી લેવી જોઈએ ને ? મહાપર્વ વીત્યા પછી શું થઈ શકવાનું હતું ?

બારે પ્રકારનાં તપની મહાપર્વમાં કયી અણમોલ તક છે એ જોઈએ.

(૧) પહેલો અનશન તપ એટલે એકાસણું આંબેલ ઉપવાસ છઠ્ઠ અઠ્ઠમ વગેરે. મહાપર્વમાં નાનાં નાનાં બાળક-બાળિકાઓ પણ આ તપ કરતા હોય છે. એમાં આ તપનું વાતાવરણ સરજાઈ ગયું હોય છે તેથી પ્રેરણા પામીને આ તપની સાધના સહેજે કરી લેવાય. જીવને દેહને સાથે ગાઢ સંબંધ છે, તેથી દેહને સારા સારા ખાનપાન ફાવે એટલીવાર દઈ દઈને દેહના બેફામ રાગ-આસક્તિને પોષે

છે, જેથી એ બેફામ રાગ વશ અઢળક પાપો કરતાં અને મનને આત્માને ભૂલી દેહમાં ને દેહમાં લઈ જતાં એને સંકોચ ભય નથી. આ દેહનો જ્ઞાતિમ રાગ તો જ મીટે કે જો વિવિધ અનશન તપ આચરવામાં આવે. ત્રિલોકનાથ ભગવાન મહાવીર સ્વામી જેવાએ પણ આટલા જ માટે ૧૨૧ વરસમાં ૧૧૧ વરસ જેટલા ઉપવાસ કરેલા; અને રાગ સમૂહ હટી ગયા પછી વીતરાગ બની ગયે એમને તપની જરૂર ન રહી. આવા મહામંગળમય અનશન તપની મહાપર્વમાં સુંદર તક સમજી એ આચરીને રાગ પર કંઈકે ઘા લાગવા જોઈએ.

(૨) ઊનોદરી એ દ્વિતીય બાહ્ય તપ, એ પણ ઉપરોક્ત દેહરાગનું શોષણ કરવાનું લક્ષ રાખીને આ મહાપર્વમાં તો અવશ્ય સાધવા યોગ્ય ભૂખ કરતાં ૨-૪ કોળિયા ઓછા ખાવામાં ક્યાં દુબળા પડી જઈએ છીએ ? ઊલટું એમાં વાયુને હરવા ફરવાની જગા રહેવાથી શરીર સ્વસ્થ રહે છે, એથી બીજે દિવસે તપ કરવો હોય તો તે પણ સારો થાય છે. જેમાં સુસ્તી-બગાસા-જડતા વગેરે ન રહેવાથી પર્યુષણનાં વ્યાખ્યાન-શ્રવણ વગેરે સારી રીતે થાય છે.

(૩) વૃત્તિસંક્ષેપ એ ત્રીજો બાહ્ય તપ, એમાં મળે એટલાં દ્રવ્યો (વસ્તુઓ) ખાઉં એવી માનસિક વૃત્તિ પર સંકોચ-સંક્ષેપ કરવાનો હોય છે. મહાપર્વમાં સહેજે મનને થાય કે જ્યારે ભાગ્યશાળીઓ અઢાઈ-પંદર-સોળ ઉપવાસ વગેરે કરે છે તો હું કમમાં કમ ખાવાનાં દ્રવ્ય તો ઓછા કરું ? પ્રતિજ્ઞા જ રાખું કે મહાપર્વમાં રોજ માટે ૫-૭ કે ૧૦ દ્રવ્યથી વધુ ન વાપરવા, આટલો પણ મનોવૃત્તિ પર અંકુશ આવા મહાપર્વના દિવસમાં ન મૂકી શકું તો મહાપર્વનાં વધામણાં મેં શા કર્યાં ? અને મહાપર્વમાં કરવા યોગ્ય બીજી કષાય આદિની મનોવૃત્તિ પર કાપ શે મૂકી શકીશ ? દ્રવ્યસંક્ષેપની મનોવૃત્તિ ઊભી કરવી સહેલી છે, કેમકે થોડી સંખ્યાના દ્રવ્યોથી પણ પેટ તો ભરાય જ છે, ને એમાં જરૂર લાગ્યે બે સારાં દ્રવ્ય લેવાથી મનને ધરપત પણ રહે છે. આટલું છતાં જો દ્રવ્ય સંક્ષેપ નથી કરવો તો એમાં સત્ત્વહીનતા પોષાય છે, જે જીવને કાયર કંગાળ માયકાંગલો રાખે છે.

વૃત્તિસંક્ષેપમાં વિષયવૃત્તિ-વેપારવૃત્તિ વગેરે પર તો અત્યંત અંકુશ મૂકી મહાપર્વમાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સર્વથા વેપાર બંધ વગેરે અવશ્ય કરણીય છે. નહિતર મહાપર્વના દિવસોની મહાપવિત્રતા મન પર નહિ આવે. મહાપવિત્રતાનો ખ્યાલ હોય તો મનને એમ થાય કે કમમાં કમ આવા મહાપવિત્ર દિવસોમાં અબ્રહ્મ-વેપાર જેવા ગોઝારાં કૃત્ય ન કરું, મહાપર્વને અભડાવું નહિ. જો મહાપવિત્ર દિવસની બેપરવાઈ કરીને એમાં ય અપવિત્ર કામ કર્યાં, તો જીવ ધિક્કો-નિષ્કુર થઈ જશે, અને ધર્મ અંતરમાં પરિણમવાનો અયોગ્ય બની જશે.

(૪) રસત્યાગ એ ચોથો બાહ્ય તપ, એમાં દૂધ-દહીં-ધી-તેલ-ગોળ-સાકર અને કઢા (કઢાઈ પર ધી-તેલમાં તળીને શેકીને કે પોતું દઈને કરેલ) વિગઈમાંથી શક્ય ત્યાગ કરવાનો હોય છે. છ વિગઈઓમાંથી રોજ વારા ફરતી ત્યાગ પણ થઈ શકે. મહાપર્વમાં આ કરવો સહેલો એટલા માટે કે મહાપર્વ તો આત્માને માટે ધી-કેળા સમાન છે, ત્યાં જો કુટિલ કાયાને જ્ઞાતિમ જીભડીને ધી-કેળાં પૂરા ઊભા રાખ્યા, તો કાયા-ઈન્દ્રિયોનું વહાલ પૂરું ઊભું રહેવાનું, જે આત્મા પર વહાલ નહિ થવા દે. ત્યારે આત્મા પર વહાલ વિના આત્મહિતની સાધના દિલથી ક્યાંથી થવાની ? ત્યાગ અને ત્યાગના પાયા પર ઊભી રહેનારી ધર્મસાધનાઓ એ આત્માને ધી-કેળાં છે, મહાપુષ્ટિકર છે. કમમાં કમ મહાપર્વમાં આ ન બનાવીએ, તો પછી ક્યાં બનાવવાના હતા ? શ્રાવિકાની કૂક્ષીએ જન્મ લીધા પછી મહાપર્વમાં ય આત્માને ન સંભાળીએ તો એની કૂક્ષીએ કલંક લાગે. માતાના સુપુત્ર થઈને એને કલંક લગાડીએ ?

રસત્યાગમાં લીલોતરી શાક-ચટણી, ફળ, મેવા, મિઠાઈ વગેરેના ત્યાગ પણ મહાપર્વમાં અવશ્ય કરવા જેવા. પછી શક્તિ ન હોય તો ફળમાં પાકાં કેળા અને મિઠાઈમાં અમુક નામ સાથે ૨-૪ ખુલ્લી રખાય. તથા લીલોતરીમાં લીલું ટોપરું સિવાય બધું બંધ. એમ પણ રસત્યાગને મહાપર્વમાં જાગતો કરી દેવો જોઈએ. કાયા ઈન્દ્રિયને કહીએ કે તારા ત્રણસો બાવન દહાડા, તો મારા આત્માના ૮ દહાડા તો ખરા જ.

(૫) કાયકષ્ટ એ પાંચમો બાહ્ય તપ સાધવાની પણ મહાપર્વમાં સુંદર તક મળે છે, ને તે પણ તપસ્યા સાથે રહેવાનું મળે એના માર્કના ટકા મોટા, કર્મ-નિર્જરા વિશેષ થાય. મહાપર્વમાં નગરનાં ચૈત્યો, જુહારીએ, સર્વ સાધુ મહારાજને ગુરુવંદન કરીએ, બંને ટાઈમ પ્રતિક્રમણ ઊભા ઊભા કરીએ, કલાકો સુધી વ્યાખ્યાનમાં ટટાર બેસીને સાંભળીએ, તે પણ એક ઢીંચણ ઊભો રાખી બીજા પગની પાની પર બેસીને હાથ જોડીને સાંભળીએ, તપસ્વીઓની સેવાભક્તિ કરીએ, સંઘ સેવાના પણ કોઈ કામ કરીએ, એમાં કાયકષ્ટ આનંદથી ઉપાડી લેવાનો તપ થાય. મનને એમ વિચાર આવે, કે

આ તક મહાપર્વ જેવી બીજે ક્યાં મળે ? દુનિયાના સગા-સ્નેહી ખાતર અને જાતના રંગરાગ ખાતર તો જીવે કાયકષ્ટો પારાવાર ઉપાડ્યા, ને વર્તમાનમાં ઉપાડી રહ્યો છે એમાં સરવાળે ભરચક પાપોનાં પોટલા અને કુટિલ રાગાદિના કુસંસ્કારના થોક સિવાય બીજું શું મળે છે ? ત્યારે મહાપર્વમાં સ્વેચ્છાએ ઉપાડેલાં આ કાયકષ્ટ તો વિપુલ પાપક્ષય કરી આપે છે, વિપુલ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય આત્મામાં ભરી આપે

છે તો આવા લાભો સામે હરામ હાડકા કરું ? રુડા મહાપર્વમાં કાયાને ખંધી બનાવું ? જો ભવવર્ધક સંસાર મારી કાયાને અનેકાનેક મહાકષ્ટોમાં તગેડે, તો ભવ ટૂંકા કરતા હું મહાપર્વમાં રુડી રીતે આરાધના કાયાને કષ્ટો કેમ ન ઉપડાવું ? આવી આવી વિચારણાથી મહાપર્વમાં કાયકષ્ટને મળતી વિપુલ તકને લેખે લગાડી દેવાય.

(૬) સંલીનતા એ છછો બાહ્ય તપ, એમાં મન-વચન-કાયાને તથા ઈન્દ્રિયોને સંગોપવાનું આવે, એની બહુ પ્રવૃત્તિને નાથવાનું રોકવાનું આવે. મહાપર્વમાં આ તપ સાધવાનો ઘણો અવકાશ મળે છે. પહેલું તો મહાપર્વના હિસાબે વેપાર-ધંધા અને બીજી મોહ ચર્ચાઓ બંધ રહેવાથી પાપપ્રવૃત્તિને અટકાવવારૂપ મોટી સંલીનતા થાય. સાથે, દિવસનો મોટો ભાગ વ્યાખ્યાનો સાંભળવામાં તથા પ્રતિક્રમણ-પૂજા આદિમાં જવાથી ફજુલ પ્રવૃત્તિઓ બંધ પડે એ સંલીનતા થાય. આ મહાપર્વમાં બોલવાનું લગભગ ધર્મનું જ રાખ્યું હોય એટલે અશુભ વિચારો પણ સંકોચાઈ જાય. એમ વર્તાવ-વાણી-વિચારોમાં સંલીનતા આવે. ધર્મક્રિયાઓમાં શુભ પ્રવૃત્તિ પણ વ્યવસ્થિત થતી હોય એટલે બિનજરૂરી હીલચાલ બંધ થઈ જાય એ પણ શુભમાં સંલીનતા થઈ. દા.ત. વ્યાખ્યાન શ્રવણની ક્રિયામાં વ્યવસ્થિત વાચનાના આસને બેઠા તે બેઠા. એટલે થોડી થોડી વારે હાથ પગ ઊંચા નીચા કરવાના નહિ. કાયાથી ટટાર બેઠા તે બેઠા એટલે ઊંચા નીચા થવાની વાત નહિ. એવું પ્રતિક્રમણ પૂજાદિ ક્રિયાઓમાં કાયોત્સર્ગમાં તો પૂર્ણ સંલીનતા આવે. આમ મહાપર્વમાં છએ પ્રકારના બાહ્ય તપની ધુમ કમાણી થાય છે.

‘આભ્યન્તર તપની ધુમ કમાણી’

આ પયુર્ષણ મહાપર્વમાં આભ્યન્તર તપની પણ ધુમ કમાણી થાય છે.

(૧) પ્રાયશ્ચિત્ત એ પહેલો આભ્યન્તર તપ એમાં નિઃશલ્ય થવાનું છે. વાણી-વિચાર-વર્તાવમાં આચરેલા પાપોની ગુરુ સમક્ષ માન-મદવશ જો આલોચના અર્થાત પશ્ચાત્તાપ સાથે યથાર્થ પ્રકાશન ન થાય અને એનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન લેવાય તો એ પાપો હૃદયમાં કાંટાના શલ્યની જેમ શલ્યરૂપે રહી જાય છે. એ જીવને ભવોના ભવો દુર્ગતિમાં ભટકાવે છે. મહાપર્વમાં શ્રવણ અને વાતાવરણ એવું કોમળ અને પાપની ગ્લાની પાપના ભયવાળું હોય છે કે સહેજે વર્ષભર યા જીવનભરમાં લાગેલા પાપોની આલોચના પ્રતિક્રમણ દ્વારા શુદ્ધિ કરવાનું મન થાય. ઉત્તમ આચારોનાં શ્રવણના યોગે તથા તીર્થકરદેવો અને મહાપુરુષોનાં જીવન સાંભળી માન-મદ ઓગળી જઈ આલોચના કરતાં શરમ-સંકોચ ન થાય. ભગવાન મહાવીર પ્રભુના ત્રીજા ભવમાં મરીચિએ બોલેલા જરાક શા ‘ધર્મ ત્યાં ય છે. અહીં પણ છે,’ એવા ઉત્સૂત્રનું ગુરુ આગળ આલોચન-પ્રાયશ્ચિત્ત ન કર્યું તો ફેંકાઈ ગયા. અગણિત તુચ્છ

ભાવો અને કેટલાય ત્રિદંડીના ભવોમાં ભટક્યા. મહાપર્વમાં આવા બધા શ્રવણથી ગુરુ આગળ આલોચના કરી પ્રાયશ્ચિત્તનો પુરુષાર્થ થાય છે.

(૨) વિનય એ બીજો આભ્યન્તર તપ પંચ પરમેષ્ઠી અને શાસ્ત્ર-તીર્થ-સંઘ આદિ પ્રત્યે કરવાનો હોય છે. મહાપર્વમાં વિનય ખૂબ સેવવાનો મોકો મળે છે. એ તારક તત્ત્વોની અનંત કલ્યાણ-સાધકતા તથા મહા ઉપકારતાં જોઈ એમના પ્રત્યે વિનયની સાધના તો સહેજે ઊભી થાય. વિનય વિના દર્શન નહિ, જ્ઞાન નહિ, ચારિત્ર નહિ, મોક્ષ નહિ. વિનય એ ધર્મવૃક્ષનું મૂળ છે.

(૩) વૈયાવચ્ચ એ ત્રીજા આભ્યન્તર તપમાં આચાર્યમુનિ, બાળ-ગ્લાન-વૃદ્ધ મુનિ, તપસ્વી સાધર્મિક વગેરેની સેવા-સુશ્રૂષા-ભક્તિ કરવાની, તેનો મહાપર્વમાં ખૂબ અવકાશ મળે છે. વૈયાવચ્ચ અપ્રતિપાતી-અવિનાશી ગુણ હોવાનું શાસ્ત્ર બતાવે છે. મહાપર્વમાં સહેજે તપસ્વીઓ મળે, મુનિઓ મળે, તેથી તેથી વૈયાવચ્ચનો સુંદર લાભ મળે. પાપોમાં તણાઈ જનારી કાયાનો સદુપયોગ આ વૈયાવચ્ચમાં અઢળક કરવાનું મળે તો આવો લાભ કોણ ચૂકે ? એક કુટુંબ ખાતર પણ જો ભારે સેવા કરતા રહેવાય છે, તો પોતાનાં આત્મા માટે આ વૈયાવચ્ચ સેવા કરવાનું મન કેમ ન થાય ? બાર મહિના તો એમ જ વહીં જાય છે, કેટલાયની ગદ્ગદામજૂરી કરાય છે. પણ આ વૈયાવચ્ચ ક્યાં છે ? તો લાવ, પર્યુષણમાં તો શક્ય સેવા-વૈયાવચ્ચ કરી લઉં એમ ઉત્સાહ જાગે છે.

(૪) સ્વાધ્યાય એ ચોથો આભ્યન્તર તપ મહાપર્વમાં અદ્ભુત સાધવા મળે છે. કહેવાતા સુધારકો સૂત્ર કહીને કહે છે, ‘દર વર્ષે પર્યુષણમાં એના એ કલ્પસૂત્રનું પારાયણ ?’ ‘પરંતુ એમને ખબર નથી કલ્પસૂત્રનું મહત્ત્વ, સ્વાધ્યાયનું’ અને તે પણ મહાન કલ્પસૂત્રના સ્વાધ્યાયનું મહત્ત્વ મહામુનિઓ ૧૧ અંગ ભાણીને રોજ એનું જ પારાયણ એનો જ સ્વાધ્યાય કરતા હતા, તેથી એ અંગો એવા હૃદયસ્થ અને આત્મામાં તાણેવાણે વણાયેલા થઈ જતા કે નિરંતર વઘ્યા રહેતા. એના સ્વાધ્યાયમાં અસદ્વિકલ્પોનો અંશ પણ ઊઠતો નહિ. મનમાં સદા પ્રશાન્તવાહિતા પ્રસરી રહેતી. આ શેનો પ્રભાવ ? એના એ જ પવિત્ર સૂત્રોના લગાતાર સ્વાધ્યાયનો. કલ્પસૂત્ર જેવા મહાપવિત્ર સૂત્રનું વરસોવરસ શ્રવણ વાચના સ્વાધ્યાય કર્યા કરીએ ને મનમાં એનું રટણ પરાવર્તન-સ્વાધ્યાય તથા અનુપ્રેક્ષા (ચિંતન) સ્વાધ્યાય કર્યા કરીએ તો જ એ ચિત્તમાં ઓતપ્રોત બને હૃદયસ્થ બને; ને એના પ્રભાવ શબ્દોથી ન વર્ણવી શકાય એટલો બધો ઉચ્ચ કોટિનો અનુભવવા મળે. સ્વાધ્યાય એટલે સ્વનો-આત્માનો અધ્યાય, અધિક-આય, તત્ત્વ તરફ ગમન. પવિત્ર કલ્પસૂત્ર જેવા મહાસૂત્રનો આવો પ્રભાવવંતો સ્વાધ્યાય મળે એ આ હડાહડ કળિકાળે આપણી

પુશનસીબી છે, મહાન ભાગ્યોદય છે. હીનભાગીને આ ન મળે, મળતો હોય તો ય એનું મૂલ્યાંકન ન થાય, એનો ચાંપતો લાભ લેવાનું મન ન થાય.

(પ) ધ્યાન એ પાંચમો આભ્યન્તર તપ એક અદ્ભુત સાધના છે એમાં આર્તધ્યાન-રૌદ્રધ્યાન અશુભ હોવાથી ટાળવાનાં છે. અને ધર્મધ્યાન-શુકલધ્યાન શુભ હોઈ આદરવાનાં છે. આર્તધ્યાન એ ગમતા-અણગમતા પૌદ્ગલિક સંયોગ-વિયોગ તથા વ્યાધિવેદના અંગે થતી રાજી-નારાજીના ચિંતનમાં આવે છે. રૌદ્રધ્યાન હિંસા-અસત્ય-ચોરી-ધનસંરક્ષણાદિના કૂર ચિંતનમાં આવે છે. મહાપર્વમાં આ ટળવાનું સરળ છે, કેમકે એમાં વેપાર-ધંધા અને સાંસારિક બહુ પ્રવૃત્તિ બંધ રહે છે. તેમજ શ્રવણ પણ સંવેગ વૈરાગ્યજનક સારું મળતું હોવાથી એવા ચિંતન તરફ પ્રાયઃ મન ઓછું જાય છે. આ તો થઈ અશુભધ્યાન ટાળવાની વાત.

શુભધ્યાનમાં શુકલ ધ્યાન તો ક્ષપકશ્રેણિ વખતે હોય. તે પૂર્વે ધર્મધ્યાન આવી શકે. ધર્મધ્યાન જિનાજ્ઞામહિમા-૧૮ પાપસ્થાનકના અપાય (અનર્થ)-કર્મવિપાક અને સંસ્થાન (૧૪ રાજલોક, ૬ દ્રવ્ય, સંસારના સ્વરૂપ તથા ધર્મ-ચારિત્ર-મોક્ષની વિશેષતા આદિ) ના ચિંતનમાં આવે. આ ચિંતન પર્યુષણા મહાપર્વમાં ઉત્તમ શ્રવણ, ઉત્તમ ક્રિયાઓ, ઉત્તમ તપસ્યા વગેરેના પ્રભાવે ચાલવું સરળ છે; અને ખરેખર તો મહાપર્વની આરાધનાઓમાંથી આ ચિંતનો તારવવાનાં છે. તે તે આરાધના વખતે પણ એ જ, ને આરાધના બંધ થયા પછી પણ એ જ, જેવી આરાધના તેવું એમાંથી ધર્મધ્યાનને યોગ્ય ચિંતન કરી શકાય. માણસનું મન તો કાંઈ ને કાંઈ વિચારવાનું કામ કરતું જ હોય છે; એમાં પર્વારાધનામાં મનને એને યોગ્ય શુભ ચિંતનમાં કામ કરતું રાખવું જોઈએ.

આ બહુ જરૂરી છે, કેમકે કર્મબંધ કેવો શુભ કે અશુભ પડે, એનું છેલ્લુ જજમેન્ટ અંતરના શુભ-અશુભ ભાવના આધારે પડે છે, એ શુભ ભાવ આ ધર્મધ્યાનના ચિંતનમાં મિશ્રિત થઈ જાય છે. તેથી એ ચિંતનની અત્યંત જરૂરિયાત છે. મહાપર્વના દિવસો એ શુભ ચિંતન માટે ભરપૂર મસાલો પૂરો પાડે છે. તેથી એની ધુમ કમાણી કરી લેવી જોઈએ.

(૬) કાયોત્સર્ગ એ છઠ્ઠો આભ્યન્તર તપ આત્માને સ્વમાં સ્થિર કરવા માટે અને એ કરીને વિપુલ કર્મક્ષય કરવા માટેનો શ્રેષ્ઠ કોટિનો તપ છે. આમાં ‘અપ્પાણં કાયં ઠાણેણં મોણેણં ઝાણેણં વોસિરામિ’ બોલી પોતાની કાયને સ્થિર છોડી દઈ મૌન અને ધ્યાન સાથે વોસિરાવવાની હોય છે. અર્થાત્ સહજભાવે સ્થિર ઊભા રહી હાથ લટકતા મૂકી દઈ આંખ અડધી-પોણી, મીંચી દેવાની, જેથી બહારનું દર્શન બંધ થાય એટલે ધ્યાન સ્થિરતાથી ચાલી શકે. તેમ શ્રોત્ર વગેરે બીજી ઈન્દ્રિયોની

પ્રવૃત્તિ પણ બંધ કરી દેવાની, એટલે એવી કાયની સ્થિરતામાં મન બીજે જાય નહિ, અને નક્કી કરેલા ચોક્કસ પ્રકારના વિષયમાં ધ્યાનથી સ્થિર રહી શકે. આ વિવિધ સ્થિરતાં થાય એટલે આત્મા સ્વ-સ્વભાવ જે શુદ્ધજ્ઞાન-ચારિત્ર, એમાં રમણતા કરી શકે. અને પરાકાષ્ટાએ અનાસંગ યોગ- સમત્વ યોગમાં ચડી વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની શકે.

આવા પરમ પ્રભાવશાળી કાયોત્સર્ગ તપને સિદ્ધ કરવા માટે પૂર્વના અગિયારે તપ જરૂરી છે. એ જરૂરી આ રીતે,-

બાહ્ય છ પ્રકારના તપથી પ્રલોભન-પરીસહ-ઉપસર્ગમાં પણ ખૂબ તિતિક્ષા-સહિષ્ણુતા ઊભી થાય તો જ કાયોત્સર્ગમાં સ્થિરતા આવે; નહિતર ભૂખ-તરસ વગેરેની ખણજ મનને ડહોળી જાય. એમ પ્રાયશ્ચિત્તથી દોષ શલ્યો કાઢી નાખ્યા હોય તો જ નિરહંકાર નિઃશલ્ય બનેલું મન ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ શકે. એવું વિનય-વૈયાવચ્ચભાવ સાધતા માન-મદ-માયા-લોભ વગેરે કષાયોથી મન મુક્ત બન્યું હોય તો જ એ શુદ્ધધ્યાન કરી શકે. એવી રીતે બહુ શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાયથી મનને સ્થિરતાની તાલિમ આપી હોય તો જ મન પછી એક વિષયમાં એકાગ્ર બની શકે, અને એવી એકાગ્રતારૂપ ધ્યાનના અભ્યાસથી પછી કાયોત્સર્ગ ધ્યાન કરી શકે.

પૂર્વના તપોની સાધના ન હોય, જરાક ભૂખ લાગી એમાં કાયા અને મન અસહિષ્ણું બનતા હોય, ખાદ્યપેય દ્રવ્યો અને રસો મનને વિકલ્પ કરાવતા હોય, ઠંડી-ગરમી, માખી-મચ્છર વગેરેના પરીસહ તથા ઉપસર્ગ-ઉપદ્રવમાં કાયકષ્ટ સમતાથી સહી લેવાનો અભ્યાસ રાખ્યો ન હોય, સંલીનતાના અભાવે કાયના અંગોપાંગ આરામી માટે વારેવારે હાલ્યા કરતા હોય તેમજ આંખો ડાફોળિયા મારતી હોય, કાન જે તે સાંભળવા દોડતા હોય ત્યાં કાયોત્સર્ગ ચોકખો શી રીતે થઈ શકે ? ને મન શી રીતે ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકે ? એમ, પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય વગેરે તપની સાધનાના અભાવે દિલમાં કષાયો અખંડ ઊભા રહેતા હોય ત્યાં પણ મન જરાય વિહ્વળ બન્યા વિના સ્થિરતાથી કાયોત્સર્ગ ધ્યાન શી રીતે કરી શકે ? એટલે જ પૂર્વના અગિયારે તપની સાધનાપૂર્વક કાયોત્સર્ગની સાધના શુદ્ધ અને અખંડપણે ચાલી શકે. એનાથી આગળ વધતાં પરાકાષ્ટાએ વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બની શકાય, અને અંતે જન્મ-મરણના ચક્રમાંથી કાયમ માટે છૂટી શકાય.

આમાં એવું નથી કે અગિયારે ય તપની ઉગ્ર સાધનાથી મન-વચન-કાયા પર પૂરેપૂરો વિજય મેળવ્યા પછી જ કાયોત્સર્ગ તપની સાધના થઈ શકે; કેમકે કાયોત્સર્ગમાં પણ સ્થિરતાની કક્ષાઓ છે તરતમતાઓ છે. થોડી થોડી સ્થિરતાં એથી વધારે સ્થિરતાં એનાં કરતાં પણ વધારે સ્થિરતા એમ આગળ વધતાં વધતાં પરાકાષ્ટાએ

પૂર્ણ સ્થિરતા આવી શકે. આ થોડી થોડી કાયોત્સર્ગ-ધ્યાનની સ્થિરતા થોડા થોડા બાહ્ય આભ્યન્તર તપોની સાધનાથી આવી શકે, એટલે એની સાધનાની સાથોસાથ કાયોત્સર્ગની સાધનાનો પણ અભ્યાસ ચલાવવાનો.

પર્યુષણા મહાપર્વમાં કાયોત્સર્ગ તપની સાધનાને પણ સારો અવકાશ મળે છે. રોજના બે ટાઈમના પ્રતિક્રમણમાં, શ્રાવણ વદ ૧૪ ના પક્ષી પ્રતિક્રમણમાં, અને ભાદરવા સુદ ૪ ના સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણમાં સારી રીતે કાયોત્સર્ગની સાધના મળે છે. ‘બારે મહિને પર્યુષણા મહાપર્વ આરાધવા મળ્યું છે, તો લાવ, કમમાં કમ મહાપર્વમાં તો બીજા પણ નવપદના ૯ લોગસ્સનો, અરિહંતના ૧૨ લોગસ્સનો, સિદ્ધના ૮ લોગસ્સનો, જ્ઞાનનાં ૫૧ યા ૫ લોગસ્સનો, સંયમના ૧૭ લોગસ્સનો...એમ કાયોત્સર્ગ કરું.’ એમ ભાવનાંથી વધુ કાયોત્સર્ગોનો પણ લાભ મળે.

આમ પર્યુષણા મહાપર્વમાં બારે ય પ્રકારતા તપની ધુમ કમાણી કરવાનો અવસર છે, તક છે; એને ઓળખી લઈ એનું ઊંચું મૂલ્યાંકન કરી એ કમાણી કરી લેવા કટીબદ્ધ બનીએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૧, તા. ૪-૯-૧૯૭૬

૭૧ પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધો

(લેખાંક-૧)

જૈન ધર્મની આ એક વિશેષતા છે કે એમાં પરમાત્માનું પરમાત્મા બનવા માટેનું ઉત્કૃષ્ટ કોટિનું સાધક જીવન મળે છે, સાધક જીવનને ઉપયોગી ઉચ્ચ કોટિના ગુણો એમનામાં જોવા મળે છે, અને એ બધાના ફળરૂપે વીતરાગ સર્વજ્ઞ અનંત ગુણોએ સંપન્ન પરમાત્મ-અવસ્થા જોવા મળે છે.

અન્ય ધર્મોમાં પરમાત્મા જેને માન્યા એને પહેલેથી એટલે કે અનાદિથી જ પરમાત્મા માન્યા, એટલે પરમાત્મા બનવા માટે એમાં પરમાત્મા બનતાં પહેલાં સાધક જીવન જેવું કશું નથી. ઊલટું પરમાત્માના અવતાર માની અવતારના જીવનમાં પરમાત્મપણાની સાથે સંગત ન થાય એવી સાંસારિક જીવનની કરણીઓ માની ! પરમાત્મપણું એટલે તો શુદ્ધ આત્માની અવસ્થા, વીતરાગ સર્વજ્ઞ નિર્વિકાર અવસ્થા ત્યાં રાગ દ્વેષ સૂચક લગ્ન, સંસાર, યુદ્ધ, ભક્તો પર અનુગ્રહ, અધર્મી પર તાડના, ...વગેરે પ્રવૃત્તિ શી રીતે પરમાત્મ-અવસ્થા સાથે સંગત થાય ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૭૫

જૈન ધર્મ બહિરાત્મ અવસ્થામાંથી અંતરાત્માની અવસ્થા પામી એને યોગ્ય જીવન અને એમાં ઉત્કૃષ્ટ જીવને પહોંચતાં પરમાત્મ - અવસ્થાની પ્રાપ્તિ બતાવે છે. એટલે પરમાત્મ બનનારમાં એમ બનવાની પૂર્વે ઉચ્ચ કોટિની સાધના જોવા મળે છે, તેમજ પરમાત્મા બન્યા પછી પરમાત્મ-જીવનમાં એમની વીતરાગ સર્વજ્ઞ અવસ્થાને યોગ્ય ઉપદેશ, અર્થાત્ જગતને એકાન્તે કલ્યાણમય નિષ્પાપ અને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-તપોમય જીવનનો ઉપદેશ તથા એ નિષ્પાપતાને માટે જરૂરી અને સર્વજ્ઞતાથી પ્રત્યક્ષ દષ્ટ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય સુધીના જીવો, જીવને સંસારમાં જકડી રાખનાર પાપ આશ્રવ તથા તજજન્ય વિવિધ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ એમાંથી છોડાવનાર સંવર-નિર્જરા તત્ત્વ વગેરે તત્ત્વોનો ઉપદેશ જોવા મળે છે. આ બધુંય જૈન ધર્મની આગવી વિશેષતા.

જ્યારે જૈન ધર્મ મળ્યાથી આપણને આવા પરમાત્માની વિશિષ્ટ બક્ષીસ મળી છે, તો પછી આપણું કર્તવ્ય બની રહે છે કે આ જીવનમાં હૃદયથી આવા પરમાત્માની સાથે અનન્ય સંબંધ બાંધીએ. દુન્યવી જીવનમાં કાયાથી દુનિયા સાથે સંબંધ હોય તો ય એના પર હૃદયથી કરેલા પરમાત્મ-સંબંધની છાયા પડે. ભરતજી મનહી મેં વૈરાગી.

પરમાત્મા સાથે હાર્દિક સંબંધ બાંધવા માટે જ આ મનુષ્ય અવતાર છે; અને એ માટે મૂળ પાયામાં પરમાત્મા પર અથાગ અનન્ય પ્રેમ-બહુમાન અને શ્રદ્ધા જરૂરી છે. દુનિયાના કોઈની સાથે હૃદયનો ગાઢ સંબંધ તો જ બંધાય છે કે જો મૂળ પાયામાં એના પર, બીજા કોઈના પર ન હોય એવો, અનન્ય પ્રેમ બહુમાન અને શ્રદ્ધા હોય છે.

સીતાજીને રામચંદ્રજી સાથે હૃદયનો આવો સંબંધ હતો તેથી એમના વગર કહ્યે એમની સાથે વનવાસમાં જતાં એમને જરાય આંચકો ન આવ્યો, અને વનવાસ દરમિયાન કદીયે મનને ઓછું ન આવ્યું કે ‘હાય ! એ મહેલવાસના વૈભવ-વિલાસને મૂકી ક્યાં આ ભટકતા ભીલ-ભીલડી જેવી દુર્દશા !’ કારણ આ જ હતું કે ‘સીતાને મન એક રામ.’ હૃદયનો સંબંધ મહેલાત-સાહ્યબી-રાજશાહી વિલાસો સાથે નહિ પણ પતિ રામચંદ્રજી પર હતો. ‘મારે રામ સલામત તો સબ સલામત.’ એ હિસાબ હતો. તેથી જ પોતાના જીવન પર, પોતાના વાણી-વિચાર-વર્તાવ ઉપર એની જબરદસ્ત છાયા હતી.

આપણે જો પરમાત્મા સાથે આવો સંબંધ બાંધવા માગતા હોઈએ તો પરમાત્મા પ્રત્યે એવો અનન્ય પ્રેમ-રાગ-બહુમાન-આસ્થા જોઈએ. પરમાત્માની આગળ ધન-દોલત-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા કશું વિસાતમાં ન લાગે. ગમે તેવા કષ્ટ આવો, દુઃખ

૧૭૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

આવો, એમાં મનને જરા પણ ઓછું ન આવે કે ક્યાં પૂર્વની સુખ સગવડ ભરી સ્થિતિ ! અને ક્યાં આ દુઃખદ અવસ્થા !’ એક જ હિસાબ હોય કે ‘મારે પરમાત્મા સલામત તો સબ સલામત; કેમકે મારે હૃદયથી સંબંધ પરમાત્મા સાથે છે, દુનિયા કે દુન્યવી ચીજ વસ્તુ સાથે નહિ.’

પરમાત્મા સાથે મૂળ પાયાનો હૃદયનો આ સંબંધ બાંધ્યો હોય એની મજા કેટલી સરસ ! ગમે તેવા આજના કષ્ટ-દુઃખ-આપત્તિ વખતે પણ મન મસ્ત રહે કે ‘મને પરમાત્મા નાથ મળ્યા છે, મારે શી કમીના છે ? કષ્ટ દુઃખ એ તો મારાં પૂર્વનાં પાપ કચરા સાફ કરી રહ્યા છે; અને સુખ કરતાં દુઃખ એ તો પરમાત્માને વધુ યાદ કરાવી આશીર્વાદરૂપ બની રહ્યા છે. એમ તો મારા મહાવીર પરમાત્મા પર સાધક જીવનમાં જે ભયંકર કષ્ટ દુઃખ વરસ્યા એમાનું શું કષ્ટ-દુઃખ મને છે ? મારા પ્રભુએ એવા ભયંકર કષ્ટ ઉપાડ્યા, જાલિમ દુઃખ વધાવ્યા-આવકાર્યા, સહેજ પણ મનને ઓછું ન લાવતાં એવી સહર્ષ સહનશીલતા રાખી, અને ઉપરથી એ કષ્ટ દુઃખ દેનારને ઉપકારી માન્યા. ઉપરાંત પોતાની કઠોર સંયમ-સાધના ઉગ્રતપ તથા ઉચ્ચ શુભધ્યાન અને ઉપસર્ગ-પરીસહોમાં દેહદમન વગેરે સાધના અખંડ રાખી, તો પછી મારે એ આદર્શ સામે રાખી એમના પગલે પગલે જ ચાલવાનું હોય.’

પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધવો હોય, તો આ અનન્ય પ્રેમ-બહુમાન-શ્રદ્ધા પરમાત્મા પ્રત્યે જ સદા જીવંત રાખવા ઘટે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૨૩, તા. ૧૨-૨-૧૯૭૭

૭૨ (લેખાંક-૨)

માનવભવનું મહત્ત્વ એટલા માટે છે કે માનવભવ પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધવા માટે બહુ અનુકુળ ભવ છે. એ માટે પાયામાં પરમાત્મા પર અનહદ પ્રેમ-બહુમાન-આસ્થા જોઈએ; એવા કે જેમ સીતાને મન એક રામ, એમ આપણે મન એક પરમાત્મા બને, જેથી આપત્તિમાં, આપણને પરમાત્મા સલામત હોવાથી, આપણા મનને કશું ઓછું ન આવે.

પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધવા બીજું જરૂરી આ છે કે વાતવાતમાં આપણે પરમાત્માની આજ્ઞાને આગળ કરીએ. આ હોય તો જ પરમાત્મા પર પ્રેમ સાચો ઠરે. બાપનું વચન ન માને અને કહે કે મને બાપાજી પર બહુ પ્રેમ છે, તો એ પ્રેમ કેવો ફટાકિયો ? એ બાપનાં વચન માથે ધરાય તો જ બાપ પર પ્રેમ સાચો ઠરે. એમ અરિહંત પરમાત્માનાં વચન પર અથાગ શ્રદ્ધા હોય તો જ પ્રભુ પર પ્રેમ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૭૭

સાચો ઠરે. આ શ્રદ્ધા હૈયામાં ઊછળતી હોય તો સહેજે સહેજે પ્રસંગ-પ્રસંગમાં એ ખ્યાલ આવે છે કે ‘આમાં મારા પ્રભુની આજ્ઞા સચવાય છે ને ? જિનાજ્ઞાનો અનાદર નથી થતો ને ?’ અથવા ‘આ પ્રસંગમાં જિનાજ્ઞાને સાચવવા શું શું જોઈએ ?’ આમ વાતે વાતે તારક જિનાજ્ઞાને જોતા રહેવું એને પ્રસંગ પ્રસંગે જિનાજ્ઞા આગળ કરી કહેવાય.

વાતવાતમાં જિનાજ્ઞાને આગળ કરવી એની મજા ઔર છે. દા.ત. પૈસા સારા કમાયા, ત્યાં જિનાજ્ઞા ને આગળ કરતાં વિચાર આવે કે ‘ભગવાન આ કમાઈમાં પૂર્વ પુણ્યની મૂડી વટાવાયાનું સૂચવે છે, તો હવે આ પૈસામાંથી પુણ્યનાં કાર્ય કરીને મને પુણ્યની ભરતી કરવા દે. એમ જિનવચન કૃતજ્ઞતા ફરમાવે છે તેથી પૈસા પરમાત્માના પ્રભાવે મળ્યા છે, તો પછી ભલે ભગવાનનાં ચરણે કૃતજ્ઞભાવ રૂપે પણ એમાંથી પૈસા જાય.’ આવું મનમાં આવે એ જિનવચનને આગળ કર્યું કહેવાય.

વીતરાગ ભગવાનનાં વચનને આગળ કરવા એ વીતરાગ ભગવાનને આગળ કરવા બરાબર છે. કહ્યું છે ‘શાસ્ત્રે પુસ્કૃતે તસ્માદ્ વીતરાગઃ પુસ્કૃતઃ ।’ ‘શાસ્ત્રને - વીતરાગ વચનને આગળ કર્યે થકે વીતરાગ આગળ કરાયા’ વાતવાતમાં વીતરાગને આગળ કરાતાં એમની સાથે સંબંધ ગાઢ થતો જાય એમાં નવાઈ નથી. મોટો થયેલો પણ દીકરો વાતવાતમાં બાપને આગળ કરતો હોય તો એને બાપની સાથે ગાઢ સંબંધ થતો જાય છે. અલબત્ત એમાં માયા-દંભ ન હોવો જોઈએ. જો મનમાં એમ હોય કે બાપુજીને ખૂબ વિનયભાવ દેખાડું એટલે એ મને પોતાનો જ માની દુકાન અને સંપત્તિનો, કારભાર મને સોંપી દે, પછી આપણે બાદશાહ છીએ,’ તો એ માટે કરાતો વિનય, અર્થાત્ વાતવાતમાં બાપુજીને આગળ કરવાનું એ કાંઈ હૃદયનો સંબંધ દઢ ન કરે. ત્યાં બાપુજી સાથે દિલનો સંબંધ જ ન થાય. ત્યાં તો સંબંધ ઘર-દુકાનની મિલકત સાથે જ થાય. એમાં બાપની સાથે સંબંધ માયાભર્યો સંબંધ છે. વાતવાતમાં બાપને આગળ કરવાનું એ માયાથી છે.

એવી રીતે અરિહંત પરમાત્મા સાથે સંબંધ જોડ્યો, વાતવાતમાં ‘મારે તો ભગવાનની દયા છે, શંખેશ્વર પારસનાથની મહેર છે, એમનો જ આધાર એમની જ ઓથ છે.’ વગેરે માન્યું, પરંતુ એ બધું એટલા માટે કે મન માને છે કે ‘ભગવાનને એમ ભજવાથી પૈસા ટકા સારા મળે, સુખ સગવડ મળે, માન-સન્માન મળે,’ જો આ જ માન્યતા હોય, ભગવાન પાસેથી કશું આત્મહિત જોઈતું ન હોય, પરલોક સુધારવો ન હોય, સદ્ગતિ અને ત્યાં પણ ધર્મવૃદ્ધિ જોઈતી ન હોય, તો ભગવાનને એ ભજવાનું અને વાતવાતમાં આગળ કરવાનું માયાથી થયું;

૧૭૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

એમાં હૃદયનો સંબંધ તો પૈસાટકા-સુખસગવડ-માનમર્તબા સાથે જ રહ્યો, ભગવાનને તો એના માત્ર સાધન તરીકે ભજ્યા, તો એમની સાથે હૃદયનો મુખ્ય સંબંધ ન રહ્યો. પછી પૈસાટકા વગેરેથી ઈષ્ટ મળતાં પ્રભુનો ઉપકાર જ યાદ આવે, ને તે પણ પરલોક સુધારવા જ ઉપયોગી કરાય.

પૈસાટકા-સગવડ-સન્માનાદિ સાથે દિલનો સંબંધ જીવને એટલા માટે જોઈએ છે કે એનાથી આનંદ મળે છે, અને અહંભાવ પોષાય છે કે ‘મારી પાસે આટલું બધું ધન! મને આટલું બધું સન્માન!’ એવી રીતે ભગવાન સાથે દિલનો સંબંધ બાંધવા ભગવાન મળ્યાથી એવો અનહદ આનંદ જોઈએ, ‘મને ભગવાન મળ્યા !’ એવો અહંભાવ એવું ગૌરવ જોઈએ, હુંફ જોઈએ. જેમ પૈસા મળ્યાથી આનંદ એટલા માટે કે એનાથી સુખસાધન અને આનંદની વસ્તુ ખરીદી શકાય છે. એમ ભગવાન મળ્યાથી આનંદ એટલા માટે કે થાય કે એમનાથી ચિત્તની પ્રસન્નતા-પ્રશાંતતા, શુભભાવો અને ધર્મસત્ત્વ-ધર્મબળ મેળવી શકાય છે. પરમાત્મા સાથે સંબંધ જોડવાં આ બધી વસ્તુની કિંમત સમજાવી જોઈએ, ‘તો એના દાતા પરમાત્મા એ સર્વેસર્વા લાગે.

જીવને મોહની વસ્તુઓ પ્રત્યે એટલા બધાં આકર્ષણ છે કે એનાથી મળતા તુચ્છ આનંદનો જ એ રસિયો બની જાય છે; અને એમાં જ એ ગોથું ખાય છે; કેમકે જે પૈસાથી આનંદ માન્યો એ પૈસા લઈને જતાં રસ્તામાં જો ગુંડો મળે અને કહે કે ‘આ પૈસા લઈને તને મારી જ નાખું જેથી તું લૂંટાયાની ક્યાંય ફરિયાદ જ ન કરી શકે’ તો ત્યાં પૈસાથી આનંદ થવો ઊડ્યો ! એમ પૈસા-પરિવાર વગેરેના આનંદ પણ, જો એમાં ભારે રગડો ઝગડો ઊભો થાય છે તો, ઊડી જાય છે. ‘આ લોથ ક્યાં વહોરી !’ એમ એની પ્રત્યે કંટાળો - ખેદ આવી જાય છે; ચિત્તની પ્રસન્નતા ડૂલ થઈ જાય છે.

ત્યારે ચિત્તની પ્રસન્નતા અને પ્રશાંતતા એ મોટી વસ્તુ છે. ભગવાન મળ્યા પર એ પ્રાપ્ત થતાં કદી નંદાતી નથી, ઊડી જતી નથી. એમ મૈત્રી આદિ ને ક્ષમાદિ તથા ભક્તિ આદિ શુભભાવો પણ અખંડ-અક્ષત ઊભા રહી જીવને સાત્ત્વિક અને તાત્ત્વિક આનંદ આપે છે. એમ, ધર્મસત્ત્વ-ધર્મબળ પ્રગટતાં પછી જે ધર્મ આચરાય છે, એ અક્ષય આનંદ આપે છે. તેથી આ બધાનો જ ખપ લાગે તો એના દાતા પરમાત્મા સાથે હૃદયનો સંબંધ બંધાય.

એમ સર્વપાપત્યાગ અને શુદ્ધ ધર્મનો ખપ કર્યાથી એ બને.

સારાંશ, પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધવા માટે, (૧) ‘સતીને મન એક પતિ,

એમ આપણે મન એક પરમાત્મા,’ એવો ભાવ રહેવો જોઈએ; જેથી કાચના ટૂકડા જેવી જગતની કશી જ વસ્તુની ન્યૂનતામાં મનને ઓછું ન આવે; કેમકે કોહિનૂર હીરા જેવા ભગવાન મળ્યા છે. (૨) વાતવાતમાં પ્રભુની આજ્ઞાને આગળ કરાય. (૩) કંઈપણ ગમતું બની આવવામાં કે મળી આવવામાં વાતે વાતે પ્રભુનો ઉપકાર મનાય. (૪) એ ઈષ્ટ મળેલું જિનાજ્ઞાનુસાર પરલોક સુધારવા માટે જ ઉપયોગી કરાય. (૫) ભગવાન મળ્યાથી ચિત્તની પ્રસન્નતા કષાયરહિત પ્રશાંતતા, શુભભાવો અને ધર્મસત્ત્વ મળે છે, ને એ જ મારે જોઈએ છે, એવી તમન્ના રખાય. તેથી જ (૬) જગતની વસ્તુથી નહિ પણ ભગવાન મળ્યાથી આનંદ-આનંદ અને અહંભાવ-ગૌરવ રખાય. (૭) સર્વ પાપત્યાગ અને શુદ્ધ ધર્મનો જ ખપ કરાય.

માનવજીવન પરમાત્મા સાથે સંબંધ બાંધવા માટે જ છે; - એ સમજી ઉપરોક્ત વસ્તુઓનો ખપ કરવો જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩, તા. ૧૮-૯-૧૯૭૬

૭૩ ‘અબ તો પાર ભયે હમ સાધો !’

પૂ.આ.શ્રી વિજયાનંદસૂરીશ્વરજી મહારાજ ઉર્ફે આત્મારામજી મહારાજે જૈન આગમો શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને જ્યારે જિનમૂર્તિ-મૂર્તિપૂજાની શાસ્ત્રોક્તતા, જિનાજ્ઞામાન્યતા, પવિત્રતા અને પરમ આત્મકલ્યાણકારિતા જાણી, ત્યારે જિનમૂર્તિ-મૂર્તિપૂજાના વિરોધક પંથને ફગાવી દઈ પંજાબમાંથી ચાલી નીકળ્યા. એ પંથમાં ફસેલા વીસેક સાધુઓને લઈને ગુજરાત આવ્યા, જૈન મૂર્તિપૂજક શ્વેતાંબર મુનિ દીક્ષા લીધી અને પછી જ્યારે પહેલ પહેલાં તીર્થાધિરાજ શ્રી સિદ્ધાચલજીને ભેટ્યા. ત્યારે એમના મુખમાંથી આ સ્તવના સરી પડી,-

‘અબ તો પાર ભયે હમ સાધો !

શ્રી સિદ્ધાચલ દરસ કરી રે.’

‘હે સાધુજનો ! શ્રી સિદ્ધાચલજી મહાતીર્થનાં દર્શન કરીને હવે તો આપણે સંસારનો પાર પામી ગયા !’

ગિરિરાજનાં પાવન દર્શન કરીને એમને કેટલો બધો અવર્ણનીય આનંદ થયો હશે કે આ ઉદ્દગાર નીકળે કે હવે અમે સંસારનો પાર પામી ગયા !

પ્ર.- તો પછી શું અવર્ણનીય આનંદ પામવા માત્રથી ભવ પાર પામી

ગયાનું લાગે ? એમ તો ધનના લોભીને ધારણા બહારનું અઢળક ધન મળતાં અવર્ણનીય આનંદ થાય છે. તો શું એણે માનવું કે હવે હું ભવ પાર પામી ગયો ?

ઉ.- ના, એવું નથી, ઈન્દ્રિયના અણચિંત્યા સુંદર સુખ કે સુખસાધન મળ્યાના અવર્ણનીય આનંદમાં તો ભવ પાર ન થવાય ઉલટું ભવ પરંપરા ગ્રસ્ત થવાય. એટલે ત્યાં ભવ પાર થવાનું માને તો એ ભ્રમણા છે. પણ હા, જો અવર્ણનીય આત્મિક આનંદ થાય તો એથી ભવ પાર થવાય છે, માટે એવું માનવું એ ભ્રમણા નહિ પણ વાસ્તવિક માન્યતા છે. તો આત્મિક આનંદ એટલે શું ?

આત્મિક આનંદ આ, કે જેમાં વિષય-રાગ તુટતા હોય.

અહીં આત્મારામજી મહારાજને એ થયેલું છે. શાસ્ત્રોમાં સાંભળીને આવેલા છે કે તીર્થાધિરાજ શત્રુંજય ઉપર અનંતા મુનિઓ મોકલે પધાર્યા છે. આ મુનિઓ જે એકવાર વિષયોના ને વિષયસુખના રંગી હતા, એમના એ રંગને અર્થાત્ વિષયરાગને અને વિષયસુખના રાગને આ ગિરિરાજની સ્પર્શનાએ તોડી નાખ્યો ! વિષયરાગ ભલે અનંતાનંત કાળથી ચાલી આવતો હતો, પરંતુ ગિરિરાજનો એવો મહિમા કે એના કુર્યા ઊડ્યા ! તો શું આટલો બધો ચમત્કારિક મહિમાવંતો ગિરિરાજ જોવા મળ્યો ! હવે ભેટવા મળશે ? તો તો હવે આપણા વિષયરાગ આ ચમત્કારિક મહિમાવંતા ગિરિરાજને પામ્યાથી આમ તૂટ્યા સમજો.’ એનો અવર્ણનીય આનંદ થયો હોવાથી ‘હવે અમે ભવપાર થઈ ગયા, એમ એમને લાગે છે, ને તે ભ્રમણા નથી, વાસ્તવિકતા છે. આ વાત પોતે જ પછીની ગાથામાં ‘નિરખી અઘ હમ દૂર થયો રિ,’ એ કથનથી સૂચવે છે. ગાથા આ,-

આદિ જિણેસર મહેર કરી અબ,

પાપપડલ સબ દૂર ગયો રિ;

તન મન પાવન ભવિજન કેરો,

નિરખી અઘ હમ દૂર થયો રિ.’

કવિ કહે છે કે આદીશ્વર જિણંદે મહેરબાની કરી, કૃપા કરી કે ગિરિરાજ શ્રી સિદ્ધાયળ દર્શન કરવા ભેટવા મળ્યો, ને તેથી પાપનાં આવરણ બધાં દૂર ખસી ગયાં, ભવ્ય જીવોનાં તન-મન પવિત્ર થઈ ગયાં, અને મહાતીર્થને જોઈ અમારાં પાપ દૂર થઈ ગયા.

પ્ર.- સિદ્ધાયલજનાં દર્શન મળ્યાં એમાં તો પોતાનો પુરુષાર્થ, પોતાનો વિવેક અને પોતાનું પુણ્ય કામ કરી ગયા, આદીશ્વર ભગવાને શી કૃપા કરી ? એમની કૃપાએ શું કામ કર્યું ?

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૮૧

ઉ.- પુણ્ય તો સિદ્ધગિરિ પામવાનું હોય, પરંતુ વિવેકભર્યા પુરુષાર્થ વિના એ શે ફળે ? સિદ્ધાયલજને અડીને રહેલા ગામોમાં ઈતરોને સિદ્ધાયળજ મળ્યો તો છે જ, પરંતુ એને ભાવથી ભેટવાનો પુરુષાર્થ ક્યાં છે ? ત્યારે, ડોળીવાળાને ભેટવાનો પુરુષાર્થ તો છે, પરંતુ વિવેક ભર્યા પુરુષાર્થ ક્યાં છે ? એ તો ગિરિરાજ ફરસે છે તે રોટી માટે. એ કાંઈ વિવેક નથી. વિવેક એ કે ‘આને ફરસવાથી વિપુલ કર્મક્ષય થાય વિષયરાગ તૂટે, અપૂર્વ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય ઊભું થાય,’ એવી બુદ્ધિ રહે, ને એ માટે ફરસે. ભવ્યાત્મા આ વિવેકભર્યા પુરુષાર્થથી આવીને શ્રી સિદ્ધાયલજનાં દર્શન-સ્પર્શનાદિ કરે છે.

પરંતુ આમાં ય જુઓ કે મુખ્ય કારણ આદીશ્વર દાદા છે. કેમ કે (૧) આ અવસર્પિણી યુગમાં પહેલ પહેલાં તીર્થાધિરાજનો મહિમા એ પ્રભુએ બતાવ્યો તે ક્રમશઃ આપણા જાણવામાં આવ્યો ત્યારે એ મહાતીર્થનાં દર્શન કરવાનું થાય છે. વળી (૨) આદીશ્વર ભગવાન પોતે ૮૮ પૂર્વવાર એટલે કે ૭૦૫૬૦ અબજ x ૮૮, એટલી વાર અહીં પધાર્યા એ જાણીને ઉત્સાહ વધ્યો, અને મહાતીર્થ ફરસવાનો પુરુષાર્થ થાય છે. વળી (૩) ગિરિરાજ ઉપર આદીશ્વર ભગવાન મૂળ નાયક તરીકે બીરાજે છે, એ આપણને આ ગિરિરાજ ફરસી એમની પૂજા ભક્તિ કરવા ખેંચી રહ્યા છે. આ કશું ન હોય તો પુરુષાર્થ શાનો થાય ? માટે મુખ્ય કારણ આદીશ્વર ભગવાન છે. એમની દયા છે કે આ પુરુષાર્થ થાય અને ગિરિવર-સ્પર્શમાં મળે.

તેથી અહીં કવિએ કહ્યું, ‘આદિ જિણેસરે મહેર કરી કે મને આ સિદ્ધાયલજનાં દર્શન મળ્યાં...’

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૪, તા. ૨૫-૮-૧૯૭૬

૭૪ જિનોપદેશનો સાર

(લેખાંક-૧)

ત્રિલોકનાથ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન શ્રી જિનેશ્વરદેવનો સર્વશ્રેષ્ઠ ઉપકાર છે કે એમણે અતીન્દ્રિય અનંત કાળવર્તી વિશ્વના સમસ્ત જડચેતન-ભાવોને પ્રત્યક્ષ નિહાળતાં, આત્માના અનંત કલ્યાણનાં યથાસ્થિત માર્ગ અને યથાર્થ તત્ત્વ-સિદ્ધાન્તોનો ઉપદેશ કર્યો છે. આ ઉપદેશ ચૌદ પૂર્વશાસ્ત્રો સહિત દ્વાદશાંગી આગમોમાં સંગ્રહીત થયેલો છે. એટલા વિસ્તારથી પથરાયેલા જિનોપદેશનું સંપૂર્ણપણે અધ્યયન કરવાનું

૧૮૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

આજે આપણું ગજું નથી, એટલી સામગ્રી પણ નથી, એવો સંપૂર્ણ બોધ કરાવનાર સંપ્રદાય અવિચ્છિન્ન ચાલ્યો આવતો રહ્યો નથી. ૧૪ પૂર્વો તો નષ્ટ જ થઈ ગયા, અર્થાત્ ભૂલાઈ ગયાં, અને આગમ-શાસ્ત્રો કેટલાયના અમુક ભાગ પણ ભૂલાઈ ગયા. આમ છતાં જે આજે ૪૫ આગમ વગેરે, તથા નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય-ચૂર્ણા-વૃત્તિ શાસ્ત્રો લભ્ય છે એને પણ સંપૂર્ણપણે અવગાહવાની સૌની શક્તિ અને યોગ્યતા નથી. તો સવાલ થાય કે સૌને યથાસ્થિત અનંત કલ્યાણનો માર્ગ શી રીતે જણાય ? એ જણાયા વિના કઈ કલ્યાણ પ્રવૃત્તિ કરવાની ખબર પડે ? સમગ્ર ઉપદેશનો કોઈ ટૂકામાં સાર છે ?

આનો જવાબ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે શ્રી ઉપદેશ-રહસ્ય શાસ્ત્રના અંતે આ આપ્યો છે કે

તહ તહ પયટ્ટિયવ્વં જહ જહ રાગ-દ્વેસા વિલિજ્જંતિ ।

અર્થાત્ તેવી તેવી રીતે પ્રવર્તવું કે જેથી રાગ-દ્વેષ ઘસાતા આવે.

જિનોપદેશના રહસ્યની સારી ચર્ચા વિચારણા કરી અંતે સમગ્ર જિનોપદેશનો આ સાર બતાવ્યો કે રાગ-દ્વેષ ઓછા થતા આવે એ રીતે પ્રવૃત્તિ કરો. સાંસારિક પ્રવૃત્તિ હો, કે ધાર્મિક. એમાં આ જોતા રહેવાનું કે પૌદ્ગલિક રાગ-દ્વેષ ઓછા થતા આવે છે ને ?

અહીં પૌદ્ગલિક રાગ એટલા માટે કહ્યું કે દેવાધિદેવ, સદ્ગુરુ, સર્વજ્ઞોક્તધર્મ, જિનવાણી, જિનમંદિર-મૂર્તિ-તીર્થ-સંઘ તથા સંયમાદિ ગુણો - એ બધાં પર પ્રશસ્ત અવિહત રાગ તો કરવાનો છે, વધારવાનો છે. રાગ ઓછા કરતા આવવાનું, તે કાયા-કંચન-કુટુંબ-કામિની-કીર્તિ-વિષયો સ્વમાન વગેરે પૌદ્ગલિક વસ્તુનો અશપ્રસ્ત રાગ ઓછા કરવાના; એમ એમાં અણગમતા પદાર્થોનો દ્વેષ પણ ઘટાડતા આવવાનું છે.

આ અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષ ઓછા કરવા માટે પેલા દેવ-ગુરુ ધર્મ વગેરેના પ્રશસ્ત રાગ તો સાધનભૂત છે, તેથી એ ત્યાજ્ય નહિ પણ કર્તવ્ય અને વર્ધનીય છે. દેવાધિદેવ પરમાત્મા પર અથાગ રાગ ન કરાય તો તો પત્ની પર અથાગ રાગ રહીને બજારમાંથી નેકલેસ દાગીનો, લાવી આદીશ્વર દાદાના કંઠે નહિ પણ અલબેલી લાગતી પત્નીના કંઠે જ લગાવવાનું મન રહેશે. મંદિર પર એવો રાગ નહિ, એટલે બંગલા પર રાગ અડીખમ રહી બે લાખનો બંગલો કરાવાશે, પણ લાખનું દેરાસર નહિ. પોષધ પર રાગ નહિ એટલે બજારનો રાગ અડીખમ ઊભો રહી ચતુર્દશી જેવા તારણહાર પર્વને દિવસે પણ પોષધ નહિ અને બજાર કરાશે.

બ્રહ્મચર્ય-ધર્મ પર રાગ ઊછળતો નહિ તેથી વિષયરાગમાં હજારો દિવસ લહાવા લૂંટવા છતાં ‘હવે તો બાકીનું જીવન બ્રહ્મચર્ય સાધી લઉં’ એવી તાલાવેલી નહિ જાગે. પ્રશસ્ત રાગનું આલંબન નહિ એટલે અપ્રશસ્ત રાગ ફાલ્યા ફૂલ્યા રહે છે એની જ પ્રવૃત્તિ થાય છે.

તાત્પર્ય, દેવ-ગુરુ-ધર્મ વગેરેનાં પ્રશસ્ત રાગનાં આલંબને પૌદ્ગલિક રાગ-દ્વેષ તોડતા આવવાનું છે. આ સમગ્ર જિનોપદેશનો સાર છે. તો શું પ્રશસ્ત પણ રાગથી મોક્ષ નહિ અટકે ? ના, કેમકે આમાં આગળ વધતાં પ્રશસ્ત રાગ એટલી પરાકાષ્ટાએ પહોંચશે કે પછી એ રાગના વિષયભૂત દેવ-ગુરુ-ધર્મ સાથે એકાકારતા-અભિન્નભાવ ઊભો થશે; પછી ત્યાં પ્રશસ્ત પણ રાગ કરવાનો નહિ રહે. કેમકે હવે કોના પર રાગ ? શું વીતરાગદેવ પર ? વીતરાગદેવ સાથે તો પોતાના આત્માની એકાકારતા થઈ ગઈ, અર્થાત્ પોતાનો આત્મા જાણે વીતરાગમય બની ગયો, હવે વીતરાગ જુદા નથી લાગતા પોતે જ વીતરાગ. તેથી વીતરાગ પર રાગ શું ? એટલે ત્યાં સંપૂર્ણ અસંગભાવ આવી જવાથી પ્રશસ્ત રાગ પણ ન રહેતાં આત્મા વીતરાગ થઈ જાય છે.

આમ, સમજાશે કે પ્રશસ્ત રાગને પરિશ્રમથી કાઢવો નથી પડતો, પરંતુ એને તો ઊલટું એટલો બધો વધારવો જોઈએ છે કે એ રાગના વિષયભૂત દેવ-ગુરુ-ધર્મ સાથે, જાતનું સ્વત્વ-વ્યક્તિત્વ-અહંત્વ ભૂલીને એકાકારતા થઈ જાય.

આમાં વીતરાગ સાથે એકાકાર બનવાની દૃષ્ટિ-ધ્યેય એ નિશ્ચય; અને એ માટેનો વીતરાગ સાથે રાગ વધારનારી ક્રિયાનો તથા એને પોષનારી પૌદ્ગલિક રાગ છેદક ત્યાગની ક્રિયાનો પુરુષાર્થ-પ્રયત્ન એ વ્યવહાર. આ નિશ્ચય-વ્યવહાર એ જિનોક્ત મોક્ષમાર્ગ. આને નહિ સમજતા અણઘડ નિશ્ચયમૂઢ પામરજીવો કોરા નિશ્ચયવાદી બિચારા મિથ્યાત્વમાં સબડે છે, ને બીજા ભોળા જીવોને સમ્યક્ત્વમાંથી ભ્રષ્ટ કરી મિથ્યાત્વમાં ડૂબાડે છે. એવા એકાંગી નિશ્ચયવાદનાં મતે જૈન તત્ત્વો અને જૈન માર્ગનો ઉચ્છેદ થાય છે. ખરી રીતે એ જિનવાણીને સંગત નથી. અપ્રશસ્ત રાગ-દ્વેષને મોળા પાડનારી પ્રશસ્ત રાગને વધારનારી પ્રવૃત્તિ ધુમધામ ચાલવી જોઈએ.

૭૫) કર્મના હિસાબ ૩ રીતે પતે

(લેખાંક-૧)

ત્રિભુવનગુરુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીરસ્વામી પોતાના ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને કહે છે -

‘एवं खलु भो गोयमा ! कडाणं कम्माणं दुच्चिणाणं दुःपडिक्कताणं णत्थि मोक्खो अवेअइत्ता तवसा वा झोसइत्ता ।’

અર્થાત્ ‘હે ગૌતમ ! આમ ખરાબ રીતે બાંધેલા અને એનું બરાબર પ્રતિક્રમણ નહિ પામેલા કર્મોનો ભોગવ્યા વિના કે તપથી ખપાવ્યા વિના છૂટકારો નથી એ વાત નિશ્ચિત છે.’

આમાં ખરાબ રીતે બાંધેલા કર્મનો નિકાલ ત્રણ રીતે બતાવ્યો, -

- (૧) અહીં એનું સારું પ્રતિક્રમણ કરો,
- (૨) પૂર્વકર્મના વિપાકને ભોગવી લો, યા
- (૩) તપથી એનો ક્ષય કરતા ચાલો.

આમાં પહેલું તો એ બતાવ્યું કે ખરાબ રીતે બાંધેલા કર્મ અર્થાત્ કર્મ ખરાબ રીતે બાંધ્યા તો સામાન્યતઃ તો એને ભોગવ્યા વિના એનો નિકાલ નહિ. દુઃખ આવ્યું છે, તો એ પોતાનાં જ પાપકર્મનો ભોગવટો છે. બધાં આર્ય શાસ્ત્રો કહે છે,-

दुःखं पापात् सुखं धर्मात् सर्वशास्त्रेषु संस्थितिः ।

પાપથી દુઃખ આવે, પુણ્યથી સુખ.

આ જો મનમાં નિશ્ચિત બેઠું હોય તો જ્યારે જ્યારે દુઃખ આવે ત્યારે ત્યારે પોતાનાં પાપ કર્મ ઉપર જ દૃષ્ટિ નાખવાની, વિચારવાનું કે ‘આ મારાં જાતે ઊભા કરેલા પાપકર્મનું ફળ છે.’ આ દૃષ્ટિ અને વિચારણાથી બીજા પર દ્વેષ ન થાય, ગુસ્સો ન ઊઠે કે ‘આણે દુઃખ આપ્યું, યા આનાથી મારે દુઃખ આવ્યું.’ નહિતર પોતાના કર્મ જ એવાં હોય કે દુઃખ તો આવ્યા જ કરે, અર્થાત્ કર્મનો માર તો ખાયા જ કરવો પડતો હોય, પરંતુ નાહક બીજા પર ગુસ્સો કરી કરી પાછાં નવા પાપકર્મ બાંધવાનું ચાલ્યા કરે.

રાજા-રાજા વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું હોય છે, ત્યાં અલબત્ત એકનું લશ્કર બીજાના લશ્કરનો ખોડો કાઢતું હોય છે, છતાં એ બીજો રાજા સામાના લશ્કર પર ગુસ્સે ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬) ૧૮૫

નથી ભરાતો, પરંતુ સામા રાજા પર જ ગુસ્સે ભરાય છે. એટલે જો જોર મારી શકે છે તો એના પર જ આક્રમણ કરી કાં એને જ ખત્મ કરે છે, યા એને કબ્જે કરે છે, લશ્કર એમ જ ઊભું રાખે છે.

બસ, આ જ રીતે ‘દુઃખ કર્મથી જ’ એ શ્રદ્ધાવાળો કર્મને જ દુશ્મન દેખે છે, કર્મ પર જ ગુસ્સે થઈ કર્મ સામે લડી લે છે, કર્મનો જ ખોડો કાઢી નાખવા મથે છે, પરંતુ બીજા પર ગુસ્સે નથી થતો કે એની સાથે લડવાનું નથી કરતો. ‘કર્મ પોતે જ બાંધ્યા છે, તો પોતે જ એના ફળ શાહજોગ ભોગવી લેવા જોઈએ.’ દા.ત. ભલે બીજાના આગ્રહથી પણ અધિક જમવાનું પોતે કર્યું, તો પછી પેટ તણાવાની કે દુખવાની પીડા પોતે જ ભોગવી લેવી પડે છે; એમ ભલે કુટુંબાદિનાં કારણે પાપ કરી કર્મ બાંધ્યા, તો પછી એના કૂડા ફળ પોતે જ ભોગવી લેવા પડે. બસ, ‘દુઃખ પોતાનાં કર્મથી જ,’ આ હિસાબ રાખ્યો હોય ત્યાં બીજાનો વાંક જોવાનું ન થાય.

હવે ‘કર્મ ખરાબ રીતે બાંધ્યા હોય’ એનો વિચાર કરીએ. ‘ખરાબ રીતે’ એટલે મિથ્યાત્વ-મિથ્યામાન્યતા રાખીને, રાચી માચીને, નિર્ધ્વંસપણે, સંકલેશભર્યા દિલથી પાપ આચરીને કર્મ બાંધ્યા હોય. આને કાં અહીં પ્રતિક્રમણથી નષ્ટ કરી શકાય, યા પછીના ભવમાં ભોગવીને, કે તપથી એનો નિકાલ થઈ શકે.

જો પાપસેવન, સમ્યક્ત્વ, રાખીને કરતાં, કંપતા દિલથી કોમળ દિલથી કર્યું હોય તો એમાં કર્મબંધ જ અલ્પ થાય છે; ને તે સમ્યક્ત્વના પ્રતાપે સહજે કરાતા પશ્ચાત્તાપ-પ્રતિક્રમણથી નષ્ટ થઈ જાય છે.

પ્ર.- તો તો પછી સમ્યક્ત્વ અને આવા કંપવાળો આત્મા, પાપ આ ભવમાં જ નષ્ટ થઈ જતાં મોક્ષ જ પામી જાય ને ?

ઉ.- વાર છે. આ ભવનાં પાપ નષ્ટ થાય તો ય પૂર્વ ભવનાં કર્મ ભોગવવાનાં હજી કેટલાંય બાકી છે એનું શું ? તેમજ પાપ અલ્પ બાંધ્યા, પણ પુણ્ય જોરદાર ઉપાજર્યા એનું શું ? એના નિકાલ વિના મોક્ષ કેવો ? વળી પાપ ન સેવ્યાં, અવિરતિ જન્ય પાપ ઊભાં હોય એનું શું ? એટલે અહીંના પુણ્યસંચયના યોગે એને સદ્ગતિ મળે. મોક્ષ તો મિથ્યાત્વાદિ ચારેય કર્મબંધહેતુઓ તદ્દન અટકાવી દેવાય, ને પૂર્વસંચિત કર્મ નષ્ટ કરાય, ત્યારે જ મળે.

‘ખરાબ રીતે કર્મ બાંધ્યા’ એમાં કર્મ કદાચ સારી રીતે એટલે કે સારા શુભ ભાવથી બાંધેલા હોય, પરંતુ તે ય પાછળથી સંક્રમણથી ખરાબ રીતે બંધાયા જેવા થઈ જાય છે, - ઈત્યાદિનો વિચાર હવે પછી.

૭૬ (લેખાંક-૨)

કર્મ બંધાયા એ તો એવાં ભોગવવા પડે છે, પરંતુ કર્મ બંધાયા પછી જો એનું બીજામાં સંક્રમણ થઈ ગયું હોય તો હવે બીજારૂપે બનેલા એ એ બીજારૂપે ભોગવવા પડે છે. એટલે ? કર્મ બાંધ્યા હતા સારાં રૂપે, અર્થાત્ દા.ત. કર્મ શાતાવેદનીય પુણ્યરૂપે બાંધ્યા હતાં, પરંતુ પછીથી જો એનું સંક્રમણ નવાં બંધાતા અશાતાવેદનીય પાપકર્મમાં થયું, તો એ હવે અશાતાવેદનીયરૂપે જ થઈ ગયાં, એટલે હવે એ એવાં જ ભોગવવા પડે, અર્થાત્ એનો ઉદય થતાં એ જીવને અશાતા-પીડા-વેદના જ ભોગવવી પડે. કેવો જુલ્મ ! બાંધ્યા શાતારૂપે અને ભોગવવા પડે અશાતારૂપે !!

સંક્રમણનો આ નિયમ છે કે બંધાતા કર્મના જથ્થા ભેગા પોતાની જાતના પૂર્વબદ્ધ કર્મમાંથી કેટલોક કર્મજથ્થો સંક્રમિત થઈ (ભળી જઈ) નવાં બંધાતારૂપે થઈ જાય. દા.ત. પૂર્વે સારા પ્રભુભક્તિ-સાધુસેવા-દયા-ક્ષમા-અહિંસાદિના ભાવે શાતાવેદનીય પુણ્યકર્મ ઉપાજર્યા હતાં, તે સત્તામાં (સિલિકમાં) પડી રહ્યા છે, ને હવે જીવના ભાવ નરસા અર્થાત્ પરિવાર મોહ-ધનમૂર્છા-હિંસા-ક્રોધ-મદ વગેરેના બન્યાં છે, તો એ જ વખતે અશાતાવેદનીયકર્મ બંધાય છે, એ બંધાતી વખતે પૂર્વબદ્ધ શાતાવેદનીય કર્મ જથ્થામાંથી કેટલાંક કર્મ આ બંધાતા અશાતાવેદનીય કર્મ જથ્થાના ભેગાં ભળી જાય છે, અને અશાતારૂપે બની જાય છે. આને સંક્રમણ કહેવાય. હવે આ જ્યારે ઉદયમાં આવશે ત્યારે જીવને એના વિપાકે અશાતા-પીડા-વેદના જ ભોગવવી પડશે. કેવી દુર્દશા ! બાંધ્યા હતા કોઈ દયાદિ ધર્મ કરતાં શાતાવેદનીય કર્મરૂપે, પણ હવે ક્રોધાદિ કષાયવશ એનાં થતાં સંક્રમણના કારણે ભોગવવા પડે છે અશાતારૂપે ! એથી ઊલટું, ખરાબ ભાવે બાંધ્યા હોય ભલે અશાતાવેદનીય કર્મરૂપે, પણ પછીથી શુભ ભાવના લીધે શાતાવેદનીય કર્મ બંધાઈ રહ્યા છે, તો એ જ વખતે પેલા અશાતાકર્મમાંથી કેટલાંક આ શાતાકર્મમાં ભળી જઈ (સંક્રમિત થઈ) શાતાવેદનીય કર્મરૂપે બની જાય છે, ને એ પછીથી ઉદય પામતા શાતા-સુખ-સ્વસ્થતાનો અનુભવ કરાવે છે.

આ એના જેવું છે કે કરિયાતાના કડવા ઉકાળામાં થોડો ઈક્ષુ (શેરડી) રસ પડી જાય તો એ રસ હવે કડવો થઈ ગયો એથી ઊલટું મીઠા શેરડી રસના તાવડામાં થોડો કરિયાતાનો કડવો રસ ભળી જાય, તો એ હવે મીઠો બની જઈ મીઠો સ્વાદ આપવાનો.

એટલે જ સારા ભાવે કોઈ પ્રભુભક્તિ-પૂજા-સ્નાત્રનું કાર્ય કર્યું ને પુણ્ય બાંધ્યું, તો હવે ભરોસે રહેવા જેવું નહિ કે ‘એ બધું એમજ અકબંધ રહી એના ઉદયમાં સુખ જ દેખાડશે’ આ ભરોસો ખોટો; કેમકે પછીથી જો વેપાર-આરંભસમારંભ કે વિષયભોગમાં રચ્યાપચ્યા બન્યા યા કોઈ ગુસ્સામાં અભિમાન કે ઈર્ષ્યા-નિંદાદિમાં તન્મય બન્યા, તો એ વખતે પાપકર્મો, અશાતાવેદનીય-અપયશનામકર્મ-દૌર્ભાગ્યનામકર્મ-નીચગોત્રકર્મ વગેરે પાપકર્મો બંધાવાનાં, અને વળી એમાં પેલા પૂર્વે બાંધેલા શાતાવેદનીય-યશનામકર્મ - સૌભાગ્યનામકર્મ - ઊંચગોત્રકર્મ વગેરે પુણ્યકર્મ કેટલાંક ભળી જઈ આ અશાતાકર્મ વગેરે રૂપે થઈ જવાનાં ! જે પછીથી ઉદય વખતે અશાતા-અપયશ-દૌર્ભાગ્ય વગેરે જ ફળ દેખાડશે ! પછી ભલે એ બાંધ્યા હતા શાતાદિરૂપે.

માટે જ આ સાવધાની જોઈએ કે સારું ધર્મનું કામ કરી શુભ ભાવનો અનુભવ કર્યો. તો એની દિલ પર એવી છાયા રહેવી જોઈએ કે પછીથી સાંસારિક જળોજથ્થામાં પડવું પડ્યું તો ય એમાં દિલના ભાવ શુભ રહે; જેવા કે દયાના, વૈરાગ્યના, પ્રભુનામ-સ્મરણ દ્વારા વીતરાગ પરમાત્મ-શરણના વગેરે.

આ પુણ્યકર્મનું પાપકર્મમાં કે પાપકર્મનું પુણ્યકર્મમાં સંક્રમણ ઉપરાંત એ પણ બને છે કે બંધાયેલ કર્મોના સ્થિતિ-રસ પછીથી થતા ભાવને અનુસારે વધે-ઘટે છે, એને ઉદ્વર્તના-અપવર્તના કહે છે. જીવ જો વિષયરાગાદિ અશુભ ભાવમાં ચડ્યો તો એના લીધે પૂર્વે બાંધેલા શુભકર્મના સ્થિતિ-રસ અર્થાત્ કાળસ્થિતિ અને તીવ્રરસ ઘટે છે, અને અશુભ કર્મોના સ્થિતિ રસ વધે છે. દા.ત. મમ્મણ શેઠે પૂર્વ ભવે ઊંચા શુભ ભાવથી મુનિને દાન દીધું, ને ઊંચી પુણ્યાઈ ઉપાર્જી; પરંતુ પછીથી ‘અરે હાય ! ક્યાં મેં આ દાન દીધું !’ એવા સંતાપ-પશ્ચાત્તાપનાં અશુભ ભાવમાં ચડી ગયો, તો તેથી પૂર્વબદ્ધ શુભ કર્મના સ્થિતિ-રસ ઘટાડી નાખ્યા. તેથી પછીના મમ્મણના ભવે રત્નનો બળદિયો મળ્યો, પણ મેળવતાં ભારે કષ્ટ ભોગવ્યાં, ને એ મળવા છતાં શાતા ન પામ્યો, મન રાત દિવસ ધનની ચિંતામાં સળગતું રહ્યું ! ખાવામાં તેલ ને ચોળા જેવું ! પહેરવામાં પોતડી ને બાંડીયું ! શ્રીમંત બેય શાલિભદ્ર ને મમ્મણ પણ ક્યાં શાલિભદ્રની સુખશાતા ? અને ક્યાં મમ્મણની અરતિ-અશાતા ?

એથી ઊલટું, જીવ જો શુભ ભાવોલ્લાસમાં ચડે તો નવાં શુભ પુણ્યકર્મ તો બાંધે, પણ વધારામાં પૂર્વના અશુભ કર્મોના રસ ઘટાડી નાખે, ને શુભ કર્મના રસ વધારી દે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ પહેલાં અશુભ ભાવમાં ચડતાં શુભ સર્જનનું ધમધોકાર કામ ચલાવ્યું.

ત્યારે વિચારવા જેવું છે કે શુભ કે અશુભ ભાવોલ્લાસ શુભ કે અશુભ કર્મોના બંધ કરાવવા ઉપરાંત કેવા સંક્રમણ-ઉદ્વર્તના-અપવર્તના વગેરે કરાવવાનું કરે છે ! જીવન જીવતાં આવડવું જોઈએ.

જીવવાની કળા આ, કે અશુભ ભાવો પર ભારે અંકુશ રખાય, અને શુભ ભાવ ખૂબ ઊછળતા કરાય; એ કરાવનારી શુભ ધર્મપ્રવૃત્તિ ખૂબ રખાય. ભૂલવા જેવું નથી કે શુભ ભાવોલ્લાસ શુભ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં સહેજે સહેજે ઊછળતો રહે છે માટે શુભ ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું, ને એ વખતે દિલ ગદ્ગદ કરી ઊંચા શુભ ભાવોલ્લાસ કરવા.

‘ખરાબ રીતે બાંધેલા કર્મ’ એટલે શું, તો કે એમાં ખરાબ અશુભ કર્મબંધ, અશુભ સંક્રમણ, રસની અપવર્તના (ઘટાડો) ને અશુભ રસની ઉદ્વર્તના (વધારો) ...વગેરે આવે.

હવે પછી આ ખરાબ રીતે બંધાયેલા કર્મનાં પ્રતિક્રમણની વિચારણા થશે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૨૧, તા. ૨૯-૧-૧૯૭૭

૭૭ (લેખાંક-૩)

પૂર્વના લેખમાં એ વિચાર્યું કે મિથ્યાત્વાદિ પાપોને કારણે જીવને બંધાયેલ કર્મોનો નિકાલ અહીં જ એ પાપોનું સમ્યક્ પ્રતિક્રમણ કરવાથી થાય. એ પાપોનું પ્રતિક્રમણ એટલે પાપોથી પાછા હટી જવાનું (૧) બહુ હળવા પાપોના પશ્ચાત્તાપ આદિથી થાય; ને (૨) મોટા પાપોની ગુરુ આગળ સમ્યગ્ આલોચના-પ્રકાશના તથા ગુરુદત્ત પ્રાયશ્ચિતનાં વહનથી થાય.

જો આ પાપોનું સમ્યક્ પ્રતિક્રમણ ન કર્યું, તો એથી બંધાયેલા કર્મ અને જામેલા પાપશલ્ય-સંસ્કાર જીવની સાથે પરભવ ચાલે છે. હવે ત્યાં કોઈ પૂર્વનાં પાપ યાદ આવતા નથી કે એનું વિગતવાર પ્રતિક્રમણ કરી શકે, અને કર્મનાશ કરી શકે. તો પછી એ કર્મનો નાશ કેવી રીતે થાય ? એના માટે પ્રભુએ કહ્યું કે ‘કાં એ કર્મોને ભોગવીને, યા એને તપથી ખપાવીને નાશ થાય.’

કર્મોનો ભોગવીને નાશ થવાનું બે રીતે (૧) અકામ નિર્જરાથી, અને (૨) સકામ નિર્જરાથી.

‘અકામ નિર્જરા’ એટલે કામના વિનાની નિર્જરા અર્થાત્ કર્મ પાક્યાં એટલે ઉદયમાં આવ્યાં, એ પોતાનું ફળ દેખાડે એ ભોગવવાનું થાય. કર્મનાં ફળ ભોગવાય, દા.ત. અપયશ કર્મનું ફળ લોકમાં અપયશ-અપકીર્તિ બેઆબરૂ થાય, એ વખતે

મનને એમ ન થાય કે આ મારાં પોતાનાં જ પૂર્વકર્મનો પ્રતાપ છે, તો શાંતિથી - સમાધિથી ભોગવી કર્મનો નાશ થવા દઉં અર્થાત્ કર્મનો વિચાર જ નહિ, ને એનો નાશ થવાની કામના નહિ, પણ બીજાને દોષ દેતો, હાયવોય-કષાય વગેરે કરતો, અપયશ ભોગવે એમાં કર્મફળ અપયશ ભોગવે છે એટલે કર્મનાશ તો થાય, પણ એ અકામ નિર્જરા કહેવાય. પરાધીનપણે અનિચ્છાએ કર્મફળ ભોગવે એમાં થતો કર્મનાશ એ અકામ નિર્જરા કહેવાય. આમાં ‘બે કર્મ છોડે ને બાર કર્મ બાંધે’ એવું થાય.

ત્યારે જ્યાં કર્મફળ સ્વેચ્છાએ સ્વાધીનપણે મનની સમાધિ રાખીને કર્મફળ ભોગવી કર્મનાશ કરાય, એ સકામ નિર્જરા કહેવાય. આમાં કર્મફળ અપયશ વગેરે ભોગવતાં કોઈ બીજાને દોષ ન દે, પરંતુ પોતાનાં તેવાં પૂર્વ કર્મનો જ વાંક ગણે, દા.ત. સીતાએ લોક નિંદાના કારણે રામચંદ્રજીથી જંગલમાં તરછોડાઈ જતાં, લોકને કે પતિ રામને દોષ ન દીધો. પણ માત્ર પોતાનાં પૂર્વ કર્મને જ આમાં જવાબદાર ગણ્યાં, તો આમાં અપયશ ભોગવાઈને કર્મનાશ થયો એ સકામ નિર્જરા. મારે કોઈને અપરાધી ગણવા નથી; કોઈના પર ગુસ્સો કરવો નથી માત્ર મારાં કર્મનો દોષ છે, તો શાંતિથી અપયશ વેઠી લઈ ભલે મારાં અશુભ કર્મનો નાશ થઈ જાઓ. - આવી કર્મક્ષયની કામના સાથે કર્મનાશ થાય એ સકામ નિર્જરા કહેવાય. આમાં એ કર્મ તો ભોગવાઈને નષ્ટ થાય જ છે, સાથે સાથે નવાં કર્મ બાંધવાનું તો ન થાય, ઊલટું એ શાંતિ-સમાધિ તપરૂપ બનવાથી બીજા પણ પૂર્વનાં કેટલાંય કર્મનો નાશ કરે.

આમ, કર્મનો ભોગવાયાં વિના પણ તપથી નિકાલ થઈ શકે. જો તપથી પણ કર્મનાશ ન થતો હોય તો તો જીવનો કદી ય મોક્ષ જ ન થાય. કેમકે કર્મ બાંધવાનું કામ જોરદાર ચાલુ છે, એના ફળ ભોગવીને કર્મનાશ કેટલો કરી શકે ? એ ભોગવતી વખતે ય જીવ તપનું ભાન નહિ હોવાથી પાપાયરણ તો કરે જ છે, એટલે નવાં નવાં કર્મ થોકબંધ બાંધે છે. એટલે એ બધાનો ભોગવી ભોગવીને પૂરો નિકાલ ક્યારે થાય ?

પરંતુ સર્વજ્ઞ ભગવાને જોયું છે કે ભોગવતા કરતાં તપથી લખલૂટ કર્મનો નાશ થાય છે, તેથી જ મોક્ષ થઈ શકે છે. એટલું ખરું કે આ તપ કરાય તે માત્ર કર્મક્ષય અર્થે કરવો જોઈએ. એના બદલે જો કોઈ વાહ વાહ-માન પાન-ધનાદિ સુખની લાલસાથી તપ કરે, તો એમાં તો ઓલામાંથી ચૂલામાં પડવા જેવું થાય; આ પાપલાલસાથી નવાં અઢળક કર્મ બાંધવાનું થાય.

કર્મનાશ કરનાર તપ ૬ બાહ્ય અને ૬ આભ્યન્તર એમ બાર પ્રકારે છે.

અનશન-ઊનોદરિકા-વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગ, કાયકષ્ટ અને સંલીનતા (કાયા-વાણી-મનનું સંગોપન-નિરોધ) એ છ પ્રકારે બાહ્ય તપ છે. તેમજ પ્રાયશ્ચિત્ત-વિનય-વૈયાવચ્ચ-સ્વાધ્યાય-ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ એ છ પ્રકારે આભ્યન્તર તપ છે.

આમાં પૂર્વે જે કર્મ ભોગવટા વખતે શાંતિ-સમાધિ કહી એનો ક્યાં સમાવેશ ? તો કે સ્વેચ્છાએ કાયકષ્ટ-સહન, મનને આડે અવળે ન જવા દેવાના નિરોધરૂપ સંલીનતા, તથા પોતાનાં પૂર્વકર્મને જ દોષ દેવાનું એટલે કે માત્ર કર્મ વિપાકનો વિચાર એ ધર્મ ધ્યાન; એમ શાંતિનો બાહ્ય અને આભ્યન્તર તપમાં સમાવેશ થાય.

વાત આ છે કે તપનો અવસર આ મનુષ્યભવમાં ભરપૂર છે, તો ૧૨ તપમાંથી એક યા બીજા પ્રકારનો તપ ખૂબ કરતા રહેવું.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૨૨, તા. ૫-૨-૧૯૭૭

૭૮ કોઈક નાના દેખાતા પાપની સજા મોટી કેમ ?

સંસાર એવાં નિમિત્તો-સંયોગો-પરિસ્થિતિ ઊભી કરે છે કે જેને વશ પડેલા પાપર જીવ હિંસા-જુઠ વગેરેનાં અને ક્રોધાદિ કષાયોનાં, તથા આહાર વિષય આદિ સંજ્ઞાઓનાં પાપોમાં પડે છે. એમાં વળી ખૂબી તો એ થાય છે કે જીવ એમાં એમ માને છે કે ‘સંસારમાં જીવવું છે એટલે આ બધું તો કરવું પડે. એમાં કશો વાંધો નહિ.’ જીવની આ અત્યંત મૂઢ દશા છે.

માનવભવ જેવો ઉત્તમ ભવ, અને એમાં માનવું કે ‘પાપો તો કરવા જ પડે અને એમાં કશો જ વાંધો નહિ,’ એ કેવું બેહુંદુ છે ! એ માનવાનું માનવભવની ઉત્તમતાને ભૂલીને થાય છે. પાપોને છોડવા માટે જે એકમાત્ર ઉત્તમ ભવ માનવભવ જ છે, એમાં પશુભવની જેમ પાપોને કર્તવ્ય માનવા, અને એમાં વાંધો નહિ એમ માનવું, એ અજ્ઞાનતા મૂઢતા નહિ તો બીજું શું ?

જીવને કદી એમ નથી થતું કે ‘મૂળ પાપામાં તો, આવા ઉત્તમ જનમમાં સંસારવાસ-ઘરવાસ જ છોડવા જેવો છે કે જેમાં પાપો કોટે વળગે છે, દુઃખ એ થવું જોઈએ કે એ માનવાનું ભૂલીને સંસારવાસ એ જ જે પાયાની ભૂલ છે, એ ભૂલ પર બીજી પાપાયરણની ભૂલો કરી એને કર્તવ્ય માનવાં પડે છે ? ‘કેવી મારી ઘેલછાં કે પાપ તો કરવા જ જોઈએ અને એમાં વાંધો નહિ એમ માનું છું ! પણ પાપત્યાગ અને ધર્મ તો કરવો જ જોઈએ અને એ જ આ જનમમાં જીવ્યાનું ફળ છે’ એમ મનમાં આવતું નથી ! કેવી મારી મૂઢતા !

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૯૧

આમ મૂઢ બનેલો જીવ પાપનાં નિમિત્ત મળતાં, પાપના સંયોગ ઊભા થતાં, કે પૂર્વના અશુભકર્મોના ઉદયની પરિસ્થિતિ ઊભી થતાં સહેજે સહેજે પાપાયરણમાં હોંશથી પડે છે. મૂળમાં સંસારવાસ જ ખટકતો નથી, એટલે દા.ત. સાંજનો સમય થતાં બજારમાં ફોગટ ઘુમવા નીકળી પડે છે, યા વાતો-વિકથા કરવામાં બેસી જાય છે. પછી ત્યાં જગતનું અવનવું જોવા કે સાંભળવાનાં નિમિત્ત આવ્યાં એટલે કેઈ રાગ-દ્વેષનાં, કેઈ વિષય-પરિગ્રહસંજ્ઞાની મહેકામણનાં, ને હિંસાદિ દુષ્ટત્યોનાં પાપ વિચારોમાં ચડે છે. એમ દિવસના પણ એવાં નિમિત્તો સંયોગોને વશ થઈ પાપાયરણ અને પાપવિચારો કરવામાં તલ્લીન બની જાય છે.

શું માનવ-જનમના આ બધાં પાપાયરણ અને પાપવિચારોની કોઈ સજા નથી ? આત્માને કાંઈ લાગતું-વળગતું નથી ? લાગે વળગે છે. આત્મા પર લખલૂંટ કર્મજથા ચોટે છે, ને એની સજા પરલોકે ભોગવવી જ પડે છે. એકેક ક્ષણે શું, પણ ક્ષણના અસંખ્યાતમા ભાગના એકેક સમયે કર્મજથાથી બંધાવાનું ચાલુ છે.

દુઃખદ તો એ છે કે આચરેલું પાપ યા પાપવિચાર નાનો દેખાતો હોય, પરંતુ પૂર્વોક્ત મૂઢતા અને પાપસેવનની હોંશના લીધે એમાં રાગ કે દ્વેષનો સંકલેશ જોરદાર રહે છે, મોહાંધતા-સ્વાર્થાંધતા પ્રબળ રખાય છે, ને એથી કાળી લેશ્યા વર્તે છે, નિષ્ક્રુરતા અને આપબહાઈ સલામત રહે છે, તીવ્ર આર્તધ્યાન ને આગળ વધીને રૌદ્રધ્યાન પ્રવર્તે છે. હૈયાની આ બધી મહામલિનતાનું ફળ કેવું ? દુઃખદ તિર્યચગતિ યા નરકગતિમાં જઈને પટકાવાનું.

પાપ ભલે નાનું દેખાતું હોય, પણ એ દેખીતા નાના પાપ વખતના ઉગ્ર રાગાદિસંકલેશ, કાળી લેશ્યા તથા તીવ્ર દુર્ધ્યાન ભયંકર નરક-તિર્યચગતિનાં પાપ બંધાવે છે. તંદુલિયો મચ્છ મસ્ત સૂતેલા મોટા મગરમચ્છના મોંઢામાં નાના અઢળક માછલા એકીસાથે પેસતા અને ખેમકુશળ નીકળી જતાં જુએ છે એટલું જ માત્ર પાપ, પરંતુ બિચારો અભાગિયો જીવ તીવ્ર આહારરાગ, એ માછલાઓને ભરખી જવાની હિંસાના ધોર વિચાર અને કાળી લેશ્યામાં ચડે છે, તો નરકનાં પાપ બાંધે છે. નિર્દોષ ને સારા મરુભૂતિ શ્રાવકે ક્ષમા માગવા જતાં કમઠે એના માથા પર શિલા ઠોકી એ વખતે માથું ફૂટતાં જરાક હાયવોયનું પાપ થયું, પણ તેમાં શરીર રાગનો સંકલેશ હતો, કાંઈક દુઃખની મલિન લેશ્યા હતી, તો એ તિર્યચગતિના પાપ બાંધી મરીને જંગલી હાથી તરીકે જન્મ્યો. સારાં અને ક્ષમા માગતા શ્રાવકને તિર્યચભવ ?

સાગરચંદ્ર શેઠે એક બાજુ વિધિસર જિનપ્રતિમા ભાવથી ભરાવેલી પરંતુ બીજી બાજુ પોતાના ધંધાનું પાપ, જે ગૃહસ્થને સામાન્ય લાગે, એમાં ચકચૂરતા

૧૯૨

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

રહી, આર્તધ્યાન ચાલ્યા કર્યું, તો એની સજામાં પછી ઘોડાનો અવતાર મળ્યો ! જિનપ્રતિમા ભરાવનારને તિર્થચનો જનમ ?

નંદમણિયારને ઉપવાસમાં રાતના તરસ લાગી, એમાં આર્તધ્યાન થયું, વાવડી બંધાવવાના વિચાર આવ્યા, વાવડી બંધાવી એની અનુમોદના રહી, તો મરીને એ જ વાવડીમાં દેડકાં તરીકેનો અવતાર મળ્યો ! પાપે કેવી મલિન પરિણતિ સરજી ?

વાત આ છે પાપ નાનું પણ હોય, છતાં જો એમાં તીવ્ર રાગસંકલેશ કે દ્વેષસંકલેશ થાય, તલાલીનતા આવે, નિષ્ઠુરતા આવે, આપબાઈ થાય, તીવ્ર આર્તધ્યાન આવે, યા રૌદ્રધ્યાન આવે, તો એની સજામાં હલકી તિર્થચગતિ કે નરકગતિ આવીને ઊભી રહે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૨૬, તા. ૫-૩-૧૯૭૭

૭૯ કર્મના હિસાબ ૩ રીતે પતે : ૧ પ્રતિક્રમણથી

વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થકર ભગવાનનું કથન છે. - જીવમાં મિથ્યાત્વ-મિથ્યાભાવ છે તો કર્મ બંધાય; હિંસાદિ પાપોની અવિરતિ છે, અર્થાત્ પાપોનો પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ ત્યાગ નથી, તો કર્મ બંધાય; ક્રોધાદિ-રાગાદિ કષાય છે તો કર્મ બંધાય; મનોયોગ-વચનયોગ કે કાયયોગ પ્રવર્તે છે તો કર્મબંધ થાય. ત્યારે સવાલ આ છે કે ‘જીવનમાં આ મિથ્યાત્વાદિ તો ચાલુ હોય એટલે કર્મ બંધાયા જ કરવાના; તો કર્મનો નિકાલ શી રીતે ?’

જ્ઞાનીએ આનો એક ઉપાય બતાવ્યો, - પ્રતિક્રમણથી પાપકર્મનો નાશ થાય. ‘પ્રતિક્રમણ’ એટલે સેવેલા મિથ્યાત્વાદિ દુષ્કૃતોના સળગતા પશ્ચાત્તાપ પૂર્વક એનાથી પાછા ફરી જવું તે; એનો કર્તવ્યભાવ અને અહંત્વ - મમત્વ મૂકી દેવો તે. મનને એમ થાય કે ‘અરેરે ! મેં આ ખોટું કર્યું, આ કરવા જેવું નહિ. આ મારું દુષ્કૃત્ય મિથ્યા થાઓ, - ‘મિચ્છામિ દુક્કંડ.’ પછી મારો ગુસ્સો બરાબર હતો એવું એનું મમત્વ નહિ રહે ‘ગુસ્સો કર્યો એ ખોટો હતો ગુસ્સો કરવા જેવો નહિ. હાય ! મેં ક્યાં ગુસ્સો કર્યો ?’ એમ અહંત્વ મમત્વત્યાગ પૂર્વક સંતાપ થશે; એનું નામ પ્રતિક્રમણ, પાપથી પાછા ફરી જવું.

અહીં એ ધ્યાન રાખવાનું છે કે ગૃહસ્થ જીવનમાં પૈસા કે ભોજનાદિ ભીખ માગીને લાવી ચલાવવાનું નથી, પરંતુ આજીવિકા પૂરતો વ્યવસાય કરી લેવાનો છે, ને એમાં ધંધો નોકરી એટલે પ્રાણાતિપાત, સીધી કે આડકતરી જીવહિંસા, પરિગ્રહ, ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૯૩

એટલા પૂરતો લોભ, ઠીક મળી જવા પર રતિ-આનંદ, અને રાગ થવાના. હિંસાદિ થવાના જ શું, પણ કરવા પડવાના. આજીવિકા અંગે એ આવશ્યક જેવાં, છતાં પાપ એ પાપ; એ હિંસાદિ પાપનું પ્રતિક્રમણ કરાય તો જ એ પાપનાં કર્મ નાશ પામે. એ પાપ જરૂરી હતા ને ? હા, પણ મૂળ પાયામાં ઘરવાસ ખોટો તેથી એના પરના જરૂરી પણ પાપ ખોટા જ કહેવાય.

એટલા જ માટે શ્રાવકને પણ ઊભયકાળ પ્રતિક્રમણની ક્રિયા કરવાની છે. અહીં એવું નથી કે ‘અમુક પાપ તો કરવા જ પડે છે તો પ્રતિક્રમણ શા માટે ? ખપ એનો સોસ-અફસોસ નહિ,’ ના, ખોટાં કામનો ખપ હોય છતાં અફસોસી કરવી જ પડે કે ક્યાં હું સંસારમાં બેસી રહ્યો ? ને ક્યાં મારે આ પાપ કરવા પડે છે ? આનાથી ખ્યાલ રહે કે ‘આટલા જ માટે મૂળમાં સંસાર-ઘરવાસ જ ભૂંડો છે કે જેમાં કાનપટ્ટી ઝાલીને પાપ કરવા પડે છે.’ ખોટા પાયાને નભાવવા ખોટું કરવું પડે એની અફસોસી તો જરૂર કરવાની હોય. એ અફસોસી એટલે જ પ્રતિક્રમણ.

તો એવું પણ નથી કે ‘પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી પાછા પાપ કરવા ને પાપ કર્યા પછી પ્રતિક્રમણ કરવું’ એનો અર્થ શો ? પ્રતિક્રમણનો અર્થ છે, ફળ છે, કે પ્રતિક્રમણ ન હોત તો જે કઠોર ભાવે પાપ થાત, એ ભાવે પાપ પ્રતિક્રમણ પછી નહિ થાય. પ્રતિક્રમણથી હૈયું પાપના ઉદ્દેગવાળું બન્યું, એટલે એવા ઉદ્દેગભર્યા હૈયે પછીથી પાપ નિર્ધ્વંસપણે નહિ થાય. જેને પ્રતિક્રમણથી જ નથી એને પૂર્વે બતાવ્યું તેવા પાપના પશ્ચાત્તાપપૂર્વક અહંત્વ-મમત્વના ત્યાગ કરવાનું ક્યાં છે ? એ જો નહિ, તો પછીથી પાપ સેવતાં કંપ-અફસોસી-મૂઢતા ક્યાંથી હોય ?

એટલે જ સવાર સાંજ પ્રતિક્રમણ કરતાં આ મહાન લાભ છે કે (૧) દિલ પાપસેવનમાં કંપતું રહે, (૨) ગ્લાની ભર્યું રહે, અને (૩) પાપાચારણનો મૂળ પાયો જે સંસારવાસ, એ ભૂંડો લાગ્યા કરે, ને (૪) અહર્નિશ વૈરાગ્ય જાગતો રહે. પાપની ભારોભાર ગ્લાની અને વૈરાગ્યથી જ માનવજીવન સુંદર બને, સફળ બને. પશુજીવન કે અનાર્થજીવનના બદલે આ આર્થ માનવભવ પામ્યો છું તો મારે આવા અતિદુર્લભ જનમને સુંદર જીવનથી સફળ કરી લેવો જોઈએ. આવો જેનામાં વિવેક હોય તેને પાપની ગ્લાની અને વૈરાગ્ય જાગતા રહે, અને એ કરાવનાર પ્રતિક્રમણક્રિયા વિના ચેન ન પડે.

એટલું ધ્યાનમાં રહે કે પ્રતિક્રમણક્રિયા વ્યવસ્થિત થવી જોઈએ. એ માટે શાસ્ત્રે ‘તચ્ચિતે, તમ્મણે, તલ્લેસ્સે...વગેરે’ ૬ સાધન જરૂરી બતાવ્યા છે. (૧) ‘તચ્ચિત્’ અર્થાત્ બીજી ક્રિયા પડતી મૂકી આ જ ક્રિયામાં મન. (૨) ‘તમ્મણ’ અર્થાત્ આ ક્રિયાના પ્રત્યેક અંગ પર સ્થિર મનનું પ્રણિધાન-સ્થાપન. (૩) ‘તલ્લેસ્સ’

૧૯૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

એટલે કે ક્રિયાને યોગ્ય ઊંચી લેશ્યા. (૪) ‘તદજઝવસાણ’ અર્થાત્ આત્માના અધ્યવસાય આ ક્રિયાના ભાવના હોય. (૫) ‘તદદ્ઙોવઉત્ત’ એટલે કે ક્રિયાના સૂત્રના અર્થનો બરાબર ખ્યાલ. (૬) ‘તદદ્ઙિયકરણ’ અર્થાત્ ક્રિયાનાં સાધન અને ઈન્દ્રિયો સલામત રાખી એને ક્રિયામાં સમર્પિત કરવા બરાબર જોડેલા રાખવા તે.

આ રીતે પ્રતિક્રમણ થાય તો એનાથી પાપકર્મોનો નાશ થાય; પણ અવ્યવસ્થિત પ્રતિક્રમણથી પાપ ઊભાં રહી જાય. માટે કહ્યું, ‘દુષ્પરિક્રમણ’ એટલે કે (૧) દુષ્પ્રતિક્રમણથી પાપ ઊભા રહેલા હોય, એનો નાશ હવે (૨) એનું ફળ ભોગવી લઈને થાય, કે (૩) તપથી થાય.

પ્રતિક્રમણ અંગે આ પણ ધ્યાન રાખવાનું છે કે સામાન્ય પાપ તો પ્રતિક્રમણની-ષડ્-આવશ્યકની ઉભય કાળની ક્રિયાથી નાશ પામે; પરંતુ વિશેષ પાપ ગુરુ આગળ કશું છુપાવ્યા વિના નિષ્કપટ હૃદયે બાળભાવે અને ગુરુએ આપેલ પ્રાયશ્ચિત્ત વહન કરવાથી સંપૂર્ણ પ્રકાશિત કરવાથી ફરીથી નાશ પામે. આમાં પણ જો ગરબડ થાય, તો દુષ્પ્રતિક્રમણ થાય; ને એમાંય ખાસ કરીને તો ગુરુ આગળ પાપપ્રકાશન યાને આલોચના કરતાં જો માયાભાવ કરાય, અહંત્વ ને માન-હાનિના ખ્યાલથી યથાસ્થિત ન આલોચાય, તો એનાં શલ્ય રહી જાય; જે ભવાંતરે જીવને પાપિષ્ઠ બનાવે છે. એમ પાપની આલોચના કરતાં એવો પાપનો તીવ્ર પશ્ચાત્તાપ ન હોય તો પણ પાપનું મમત્વ રહી જવાથી પાપનું પુનરાવર્તન સંભવે, ને પાપકર્મ સંપૂર્ણ નાશ ન પામે. એમ પાપસેવનનું ગુરુએ આપેલ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી આપવામાં બેદરકારી હોય તો પણ પાપ કર્મ ઊભાં રહી જાય.

તાત્પર્ય, પાપ (૧) સમ્યક્ પ્રતિક્રમણથી નાશ પામે, (૨) એનું ફળ ભોગવીને નાશ પામે; યા (૩) તપથી પાપકર્મ નાશ પામે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૨૭, તા. ૧૨-૩-૧૯૭૭

૮૦ દાનધર્મ પહેલો કેમ ? : વૈરાગ્ય પાયામાં જરૂરી

જીવને જ્યાં વારંવાર જનમવું પડે છે, અને વારંવાર મરવું પડે છે, તેમજ જનમની પછી પારાવાર દુઃખો રોગ શોક, અનિષ્ટ-સંયોગ ઈષ્ટ વિયોગ, પરાધીનતા, અપમાન, તિરસ્કાર, ભૂખ-તરસ, ઠંડી-ગરમી...વગેરે વગેરે વેઠવા પડે છે. એવો આ સંસાર પાર કરાવનાર દાન-શીલ-તપ-ભાવના ધર્મ છે. એનું કારણ સ્પષ્ટ છે,

સંસારનું મૂળ કષાયો છે, અને કષાયોનું સ્થાન આહાર-વિષય-પરિગ્રહ-ભય એ ચારની સંજ્ઞા છે, લત છે, ખણજ છે. કવિ કહે છે,-

‘આહાર કરંતા અહર્નિશ માચ્યો, નાચ્યો ઈણ સંસાર, સાંભળ વિસરામી.’

એમ, ‘વિષય સેવંતા અહર્નિશ રાચ્યો...’ ‘પરિગ્રહ કરંતા અહર્નિશ રાચ્યો...’ ‘ભય સેવંતા અહર્નિશ માચ્યો...’ એટલે જ્યાં સુધી જીવને આહાર સંજ્ઞા છે, આહારની લત છે, વિષયોની લત છે, પરિગ્રહની લત છે. ભયસંજ્ઞા છે, ત્યાં સુધી ‘નાચ્યો એણે સંસાર’ કેમકે એ સંજ્ઞાઓ પર જ કષાયો કરાય છે; જે સંસારનું મૂળ છે, પછી એથી ભવભ્રમણ વધે એમાં નવાઈ નથી. ‘કષાય મૂલો સંસારો.’ એટલે સહજ છે કે સંસારનો અંત ત્યારે જ આવે કે જો આહારાદિની સંજ્ઞાઓ મિટાવાય.

એમાં પરિગ્રહ સંજ્ઞા મિટાવવાને માટે દાનધર્મ છે. દાનથી પરિગ્રહ સંજ્ઞા ઓછી થતી આવે, શીલ-વ્રત-નિયમથી વિષય સંજ્ઞા કપાતી આવે, તપધર્મથી આહાર સંજ્ઞા દબાય, અને ભાવના ધર્મથી ભય સંજ્ઞા કપાતી આવે.

આ ઉપરથી આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે દાન દેતાં દેતાં પરિગ્રહ સંજ્ઞાને કાપતા આવવું જોઈએ. એ માટે મનને એમ થાય કે ‘હાશ ! આટલી પરિગ્રહની લપ ઓછી થઈ, ને સુકૃત થયું !’ નહિતર જો દાન કરીને પુણ્ય વધારી અધિક પૈસા મેળવવા છે, તો તે દાન એ ધર્મરૂપ ન બની શકે, ભવથી તારણહાર ન બની શકે. માટે દાન કરતાં કરતાં જેમ સુકૃત થયાનો આનંદ થાય, એમ એટલો પરિગ્રહ-ભાર ઓછો થયાનો આનંદ થવો જોઈએ. તો જ પરિગ્રહની સંજ્ઞા કપાતી આવે.

જીવને પરિગ્રહભાર ઓછો થયાનો આનંદ કેમ નથી આવતો ? એટલા જ માટે કે ‘એ પરિગ્રહ, એ પૈસા, ભૂંડા છે,’ એવું દિલને બેસતું નથી. કંઈક ધર્મ સમજેલા માણસને હજી વિષયો ભૂંડા લાગશે, પણ પૈસા ભૂંડા એવું નહિ લાગે. એટલે વિષયો પ્રત્યે હજી વૈરાગ્ય થશે, પણ ધન પ્રત્યે વૈરાગ્ય નહિ. કારણ ? જીવને અનંતાનંતકાળની આ પરિગ્રહની મમતા છે; એમાં સારાપણાની બુદ્ધિ છે. માણસ કંઈક ધર્મ સમજ્યો એટલે એને વિષયો માટે તો એમ થાય છે કે ‘આની લત ખોટી, કેમકે આ પશુરમત છે, એ વ્રત-નિયમ-આચાર વગેરે ધર્મને ભૂલાવે છે, દેવ-ગુરુને ભુલાવે છે.’ પણ પૈસા તો ધર્મ કરવા કામ લાગે છે તેથી એ પૈસા ખોટા શાના ?’ એમ એને લાગે છે.

ખરી રીતે જીવ આ જોવું ભૂલે છે કે ‘ધર્મ માટે પૈસા કામના લાગ્યા, પણ પૈસાથી ધર્મ કરી કરીને કેટલો કરે છે ? ને પૈસાથી પાપો કેટલા થાય છે ?

હિંસામય આરંભસમારંભો પૈસા માટે અને પૈસા પર જ થાય છે; જુઠ્ઠા-અનીતિ પણ પૈસા ખાતર; રાગ-દ્વેષ-કષાયો પણ પૈસા પાછળ ધુમ પ્રમાણમાં થાય છે. આમ પાપ જ પાપની વણઝાર ચલાવનાર પૈસા ભૂંડા નહિ ? ખોટા નહિ ? ત્યારે, માત્ર વિષયો ભૂંડા લાગે એટલા માત્રથી વૈરાગ્ય આવ્યો ન ગણાય. સાથે પૈસા પણ ભૂંડા લાગવા જોઈએ. તો જ વૈરાગ્ય ગુણ ઊભો થાય. જેમ સમ્યગ્દર્શન ગુણમાં એવું નથી કે ‘થોડા તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા થઈ તો થોડું સમ્યગ્દર્શન,’ એમાં ટૂંકડા નથી; એમ વૈરાગ્યમાં ય એવું નથી કે ‘થોડા વિષય ભૂંડા લાગ્યા તો થોડો વૈરાગ્ય’ વૈરાગ્યમાં ટૂંકડા નથી. એ તો જેમ કેવલિદંષ્ટ સમસ્ત પદાર્થ પર શ્રદ્ધા હોય તો જ સમ્યગ્દર્શન; એમ વિષયો-ધન-સત્તા-સન્માનાદિ સમસ્ત દુન્યવી પદાર્થ ભૂંડા લાગે તો જ વૈરાગ્ય.

ધર્મનો પાયો વૈરાગ્ય છે. જો દિલમાં વૈરાગ્ય નહિ, તો ધર્મ નહિ. એટલે જ પરિગ્રહ પૈસા પર વૈરાગ્ય જો નહિ, એ ભૂંડા એવું લાગે નહિ, તો દાનધર્મ ધર્મરૂપ ન બની શકે, એનાથી પરિગ્રહ સંજ્ઞા પર કાપ ન પડે એટલું જ નહિ, પણ પૈસા પરના અતિ રાગના પાપે વૈરાગ્ય નહિ હોવાથી આગળના શીલધર્મ, તપધર્મ વગેરે પણ ધર્મરૂપ ન બની શકે.

એટલા જ માટે જે લોકો એમ કહે છે કે ‘ધર્મમાં પૈસા ખરચવા જ જોઈએ એવું કાંઈ નહિ; શીલથી પણ ધર્મ થાય, તપસ્યાથી પણ ધર્મ થાય...’ આવું કહેનારાને મન પૈસા બહુ વહાલા છે, એટલું જ નહિ પણ પૈસા ભૂંડા લાગતા નથી; મનમાં વૈરાગ્ય નથી. અલ્યા ભાઈ ! જો વિષયો ખરાબ છે માટે શીલધર્મ જરૂરી, ખા-ખા કરવું ખોટું છે માટે તપધર્મ જરૂરી, તો શું પૈસા ખોટા માટે દાનધર્મ જરૂરી નહિ ? પણ ખરી વાત આ છે કે એને પૈસા ભૂંડા ખરાબ જ લાગતાં નથી, તેથી જ દાનની જરૂર નથી લાગતી. વળી દાન ન કરવા અંગે બચાવ કરી દાનની જરૂરિયાત ઉરાડે છે, ને પૈસા-પરિગ્રહ રાખવામાં કશો અનર્થ ન હોવાનું સમજે છે. તેથી ખરેખરો વૈરાગ્ય નથી.

આમ, વૈરાગ્યના અભાવે શીલાદિ બીજા ધર્મ પણ ધર્મરૂપ ન બનતા હોવાથી, વિષયોની જેમ ધન ઉપર પણ વૈરાગ્ય જરૂરી છે. તેથી જ દાનધર્મ પહેલો મૂક્યો છે. પરિગ્રહ ખરાબ, ધન ખરાબ, ખરાબી કરનારું એમ લાગે તો દાનનો અવસર મળતાં હૈયે હરખ થાય કે ‘વાહ ! મારી પાસેનું ધન રાગાદિ ઘણાં પાપ કરાવીને મારી ઘણી ખરાબીઓ સરજી રહેલ તે આજે દાનમાં જઈને લેખે લાગશે !’ પછી ગામમાં બહારગામથી સાધર્મિક આવ્યો જાણવા મળતાં એને હરખભેર ઘરે તેડી લવાય ને એની ભક્તિ કરાય. આવા ને બીજા દાન કરતાં કરતાં ધન પર વૈરાગ્ય દૃઢ થતો આવે. પછી શીલ અને તપધર્મ ન સાધી શકાતાં હોય તો પણ શીલવાન

અને તપસ્વીની ભક્તિમાં અસાર લાગેલા પૈસા લેખે લગાડાશે. સારાંશ, વૈરાગ્ય એ ધર્મનો પાયો, અને એ વૈરાગ્ય દાનની વૃત્તિથી કમાવાય; માટે દાનધર્મ પહેલો કલ્પો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૨૮, તા. ૧૯-૩-૧૯૭૭

૮૧ મનની સ્થિરતાનું મૂળ મમત્વ

માણસ ફરિયાદ કરે છે કે ‘મારું મન ચંચળ રહે છે તેથી ધર્મમાં મન ચોંટતું નથી. મન સ્થિર રહેતું નથી;’ પરંતુ એ જોવું ભૂલી જાય છે કે મન ખરેખર ચંચળ છે ? ના, મન સાંસારિક બાબતોમાં તો સારું સ્થિર છે. વેપાર કરતી વખતે મન ક્યાં બીજી બાબતોમાં જાય છે ? ભૂખ લાગી હોય છે છતાં જો વેપારમાં લાભ દેખાતો હોય તો ભોજનમાં ય મન જતું નથી. વેપાર કરતાં કરતાં કાંઈ મનને એમ નથી થતું કે ‘મારે ખાવું છે, મારે ખાવું છે.’ ‘મને ભૂખ લાગી છે, મને ભૂખ લાગી છે.’ એમ ન થવાનું કારણ વેપારમાં એને પૂરો રસ છે એમ, રૂપિયા ગણતો હોય ત્યારે મન એમાં બરાબર સ્થિર રહે છે. ભય છે કે કદાચ ગણવામાં ભૂલ થાય તો ? બેનોને રસોઈમાં મન બરાબર સ્થિર રહે છે. તેથી જ રસોઈમાં મસાલા, બરાબર પડે છે. રસોઈ રોજની વસ્તુ છતાં એમાં મન સ્થિર રાખી રસોઈ બરાબર સારી બનાવે છે. ‘રોજની વસ્તુ છે માટે વેઠ ઉતારો’ એવું નથી થતું, યા એ ગતાનુગતિક રીતે મન વિના થઈ જાય એવું રસોઈમાં નથી થતું. એ તો બરાબર વ્યવસ્થિત જ થાય છે.

તો પછી ધર્મસાધના દેવદર્શન-પૂજા-નવકારવાળી રોજની છે. માટે ગતાનુગતિક રીતે થવાનું કારણ શું ? કહો, બાઈને રસોઈ રોજની છતાં એમાં જેવો રસ છે, અને એ ધ્યાન ન રાખે તો બગડવાનો ભય છે. એવો ધર્મસાધના કરવામાં રસ નથી, અને એ બગડે એનો ભય નથી. માટે એ મન વિના યા ચંચળ મનથી થાય છે.

એટલે આ આવ્યું કે મન તો સ્થિર રહી શકે છે, પણ મૂળમાં મનને એ વસ્તુનો રસ જોઈએ, ને એ વસ્તુ બગડે એનો ભય જોઈએ.

તો હવે સવાલ એ આવીને ઊભો રહે છે કે, ‘સાંસારિક બાબતોમાં મનને રસ અને ધર્મની બાબતોમાં મનને રસ કેમ નહિ ?’

આનો જવાબ આ છે કે સાંસારિક બાબતો પર મમત્વ છે એવું ધર્મની બાબતો પર મમત્વ નથી, બાઈને ‘મારું રસોઈનું કામ,’ એ પ્રકારનું જેમ મમત્વ રહે છે, ‘એમ અહીં મારું દેવદર્શનનું કામ, મારું સામાયિકનું કામ’ એવું મમત્વ નથી રહેતું.

મમતા મોટી ચીજ છે. માતાને પેટના દીકરા પર મમતા છે, અને ઓરમાયા દીકરા પર મમતા નથી, તો એના બંને તરફના વર્તવિમાં ભારે તફાવત દેખાય છે. ઓરમાયા પુત્રનું ભલે સાચવશે, પણ કશા જ રસ વિના. ત્યારે પેટના દીકરાનું બધું જ રસપૂર્વક કરશે, મન દઈને કરશે. ત્યારે એવી પણ બાઈ હોય છે કે જેને પેટનો દીકરો નથી અને ઓરમાયો એને સગી માતાની જેમ માને છે, પૂજે છે, તો એ બાઈને એ ઓરમાયા દીકરા પર પણ ભારે મમતા બંધાય છે, ને એનું બધું સાચવવામાં રસ રહે છે, મન દઈને બધું કરે છે, કરવામાં મન સ્થિર રહે છે. મન સ્થિર બનવામાં મૂળ કારણ મમતા.

ધર્મનાં કાર્યોમાં રસ રહેવા માટે અને એ કાર્યો કરવામાં મન સ્થિર રહેવા માટે, બસ, આ જરૂરી છે કે એના પર મમતા બંધાઈ જવી જોઈએ. પ્રભુનાં દર્શન પ્રભુની પૂજા, નવકારમંત્રનો જાપ, દયા-દાન-પરોપકારનાં કાર્ય, સામાયિક પ્રતિક્રમણ વગેરે વગેરે ધાર્મિક કાર્ય પર મમતા બાંધી દઈએ તો એમાં રસ રહેવામાં અને મન સ્થિર રહેવામાં કશો વાંધો ન આવે. ‘આ સાધના ચીજ મારી છે’ એવું મનને હાડોહાડ લાગી જવું જોઈએ. તે પણ એવું કે એ સાધનાઓ વખતે મનમાં બીજાં દુન્યવી લફરાં જે ટપકી પડતા હોય એના પરની મમતા મોળી પાડી દેવાય. અર્થાત્ એ દુન્યવી લફરાં માટે મનને લગાડી દેવાનું કે ‘આ ક્યાં ખરેખર મારી ચીજ છે તે એને વારંવાર મનમાં લાવું છું ? આ લફરાં તો મનને અશાંત, અજંપાવાળું અને ચિંતાથી પીડિત રાખે છે, તેમ આર્તધ્યાન કરાવી આત્મા પર પાપના ભાર વધારે છે. એ મારી ચીજ શાની ? ખરેખર મારી ચીજ તો એ કે જેનાથી મનને શાંતિ રહે અને જે મારા આત્માના ભલામાં ઊતરતી હોય.’

અલબત્ત આવું મનને લાગવા માટે પોતાના આત્માની પાકી શ્રદ્ધા જોઈએ. ‘શરીર મારું’ એ જેમ સહેજે સહેજે થાય છે, એવું ‘શરીરમાં કેદ પૂરાયેલ આત્મા મારો’ એવું મનને હાડોહાડ ઠસી જવું જોઈએ. શરીર હાલે ચાલે છે, ઈન્દ્રિયો, વાણી અને મન કામ કરતા રહે છે, અને અવસરે એમાંના એકને એકાએક બંધ પાડી બીજાને કામ કરતું કરાય છે, તે બધું સંચાલન કરનાર કોણ ? અંદરનો આત્મા જ. શરીરમાંથી આત્મારામ નીકળી ગયા, એટલે એ બધાનું સંચાલન ડપ્પ-બંધ ! આત્મા વિના બીજું કોઈ એ બધાનું સંચાલન, પ્રવર્તન-નિવર્તન-પરાવર્તન

કરનાર નથી. ખુદ મનનું પણ સંચાલન કરનાર મન પોતે નથી, કિન્તુ કોઈ બીજો જ છે, ને તે બીજો એ આત્મા.

આત્માની આ સચોટ શ્રદ્ધા હાડોહાડ લાગી જાય, તો એના હિતને કરનારી દરેક ધર્મસાધના માટે મમતા ઊભી થઈ જાય કે ‘આ મારી ચીજ છે.’ મમતા આવે પછી તો એમાં રસ, એ શોધી શોધીને કરવાની લત, એ ધર્મસાધના કરવામાં વેઠ ઉતારવાની નહિ, પણ ભારોભાર ઉલ્લાહ અને વ્યવસ્થિતતા, તથા મનની સ્થિરતા સહેજે આવીને ઊભી રહે.

એટલે ભલે ને હવે બે મિનિટના પ્રભુદર્શન હોય કે નવકાર જાપ હોય, પરંતુ એનાં માટે દિલમાં આ વસી ગયું છે કે ‘આ મારી ચીજ. દુનિયાનાં માણસોનાં દર્શન એ મારી ચીજ નહિ. પ્રભુદર્શન એ મારી ચીજ. રૂપિયાની નોટો વ્યવસ્થિત ગણવી એ મારી ચીજ નહિ, પરંતુ નવકાર વ્યવસ્થિત ગણવા એ મારી ચીજ,’ આવું મનમાં વસી ગયું હોય એટલે મન એમાં રસપૂર્વક સ્થિર રહે. બસ, ધર્મસાધના કરતાં દા.ત. નવકારવાળી ગણતાં મનને વારે વારે એ લાગે કે ‘આ મારી ચીજ છે.’ દુન્યવી લફરાંમાં અશાંતિ-અજંપો ચિંતા રહે છે, તેમ આત્માને આર્તધ્યાન કરાવી પાપ બંધાવે છે, એટલે એ મારી ચીજ નહિ. વળી એ અંતકાળે હુંફ-આશ્વાસન નથી આપતી, માટે પણ એ મારી ચીજ નહિ. મારી ચીજ આ નવકારજાપ વગેરે.’ આમ મમત્વ વધારવાથી તે તે ધર્મસાધનામાં રસ રહે અને મન સ્થિરતાથી કામ કરે.

૯૨ અંતિમ લક્ષ્ય સાથે તાત્કાલિક લક્ષ્ય બહુ જરૂરી. લક્ષ્ય બાંધ્યા વિનાની ક્રિયા એ સંમૂર્ધિમ ક્રિયા.

ધર્મક્રિયા તારણહાર છે, પરંતુ ઉત્તમ લક્ષ્યપૂર્વક કરાય તો. જો લક્ષ્ય નથી બાંધ્યું કે ‘હું આ ક્રિયા કરું છું તે અમુક ઉદ્દેશથી.’ ‘અમુક સિદ્ધ કરવા માટે,’ તો જેમ પ્રવાસીએ પ્રવાસ ખેડ્યો રાખ્યો પરંતુ લક્ષ્ય વિના જ કે ‘મારે અમુક ગામ પહોંચવું છે,’ તો એ ચોક્કસ ગામ તરફ ન ચાલતાં એમજ આડોઅવળો ચાલ્યા જ કરવાનો. ને એ ચાલવાનું એને માથે પડવાનું, એવી રીતે લક્ષ્ય નક્કી કર્યા વિનાની ક્રિયા થયે જવાની, પરંતુ એ લક્ષ્યની દિશામાં નહિ. તેથી ક્રિયાની મહેનત માથે પડવાની.

ત્યારે ધર્મક્રિયા જો ચોક્કસ ઉત્તમ લક્ષ્ય તરફ લઈ જવાના રસ્તે ન હોય, ને ‘બીજા કરે છે એમ આપણે કરો’ અથવા ‘રાબેતા મુજબ ક્રિયા કરી કાઢવાની’ એવું રાખ્યું હોય, તો એ ગતાનુગતિક ક્રિયા થવાની, શાસ્ત્ર એને સંમૂર્ણિત ક્રિયા કહે છે. એનું ફળ શૂન્ય; એમાં કાંઈ લક્ષ્ય-સિદ્ધિ તરફ આગેકૂચ ન હોય. ત્યારે લાખ રૂપિયાની ધર્મક્રિયા કરીએ અને એથી ઉચ્ચ ફળ તરફ એક કદમ પણ આગળ વધવાનું ન હોય, એ કેવી મૂઠ દશા !

ખૂબી તો એ છે કે જીવનવ્યવહારમાં લક્ષ્ય નક્કી કરી એ તરફ પગ મંડાય છે, પણ માત્ર ધર્મક્રિયા વખતે જ કશું લક્ષ્ય ધ્યાનમાં લેવાનું નથી. મકાન બંધાવવું હોય તો પહેલાં પ્લાન નક્કી કરાય છે. તેથી જ પછી ચણતર કામ ચાલે. પ્લાનિંગ મુજબના મકાન નિર્માણની દિશામાં ચાલે છે. આમ જો મકાન બાંધવામાં પ્લાનિંગ જરૂરી, તો ધર્મ કરવામાં પ્લાનિંગ જરૂરી નહિ ?

અરે ! બેનો રસોઈ કરે છે તો તે પણ પહેલાં નક્કી કરીને કે ‘મારે અમુક ચીજ બનાવવી છે,’ તો જ રસોઈની પ્રક્રિયાથી એ ચીજ તૈયાર થાય છે. ચણાના આટાનું વેસણ પણ બને, કઢી પણ બને, અને પુડલા વગેરે પણ બને. પરંતુ જો આમાંની અમુક ચીજ મારે બનાવવી છે એ લક્ષ્ય નક્કી કર્યું હોય છે તો એ માર્ગે ચણાના આટા પર પ્રક્રિયા થાય છે. આમ રસોઈમાં ય લક્ષ્ય નક્કી કરાય છે, પણ ધર્મક્રિયા કરવા ટાણે લક્ષ્ય જ નક્કી નહિ ! એ આશ્ચર્ય છે.

લક્ષ્ય વિનાની ક્રિયા ‘હીરો ઘોઘે જઈ આવ્યો’ જેવી થાય છે. શું કરી આવ્યો એ ? કરવાનું કામ સાધ્યા વિના ખાલી ફોગટ ડહેલીએ હાથ દઈને પાછો આવ્યો, માત્ર આંટો થયો, એમ લક્ષ્ય વિનાની ધર્મક્રિયામાં માત્ર આંટો-મજુરી થાય છે, ઉદ્દેશ સરતો નથી.

એટલા માટે મનમાં પહેલું નક્કી કરવું જરૂરી છે કે ‘આ ધર્મક્રિયા મારે શા માટે કરવી છે ? કયા ઉદ્દેશથી ? કયા લક્ષ્યથી ? શું શરીરના હિત માટે ? કે આત્માના હિત માટે ?’

શરીરના હિતમાં શું શું આવે ? આ જ, શરીરની મજબુતી, આરોગ્ય, અશઆરામી, પૈસાટકા ને ખાનપાનાદિ, ગમતાં વિષયો, શરીરને મળતા માન-સન્માન, આબરૂ વગેરે.

આત્માના હિતમાં શું શું આવે ? ત્યાગ, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, મૈત્રી-કરુણાદિ, પ્રભુભક્તિ-બહુમાન, સાધુ-બહુમાન, સમતા-સમાધિ, વિરક્તભાવ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય, કર્મક્ષય...યાવત્ મોક્ષ.

ધર્મક્રિયા જો શરીરનાં હિત સાધવાના ઉદ્દેશથી કરાય, તો એ વિષક્રિયા-ગરલક્રિયા થાય. એના ફળમાં શરીરસુખો તો મળે ખરાં, પરંતુ એના પરિણામે ભવભ્રમણ વધે. એના બદલે જો આત્માનાં હિત સાધવા માટે ધર્મક્રિયા કરવામાં આવે, તે પણ વ્યવસ્થિત રીતે કરાય, તો એમાંથી નક્કર આત્મહિત સધાતાં આવે, અને પરિણામે ભવના ફેરા મટી મોક્ષ થાય.

આ ઉપરથી એ પણ ખૂબ સમજી રાખવા જેવું છે કે ‘મારે ધર્મક્રિયા કર્મક્ષય માટે અને મોક્ષ માટે કરવી છે,’ - એવું લક્ષ્ય બાંધવા છતાં જો એ બંને માટે જરૂરી વૈરાગ્ય, વિરક્તભાવ, ત્યાગભાવ, ઉપશમભાવ, સમતા, સમાધિ, પરમાત્મ-પ્રીતિભક્તિ, સાધુબહુમાન વગેરે આત્મહિતો સાધવાનું લક્ષ્ય ન હોય, તો એવા કર્મક્ષય કે મોક્ષ તરફ એવું પ્રયાણ નથી થતું.

ખરી રીતે અંતિમ લક્ષ્ય મોક્ષની સાથે તાત્કાલિક સિદ્ધ થનારા વૈરાગ્યાદિ આત્મહિતોનું લક્ષ્ય વિશેષ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. જો એ રખાય, તો ધર્મક્રિયા એવી રીતે કરાતી રહેશે કે એમાંથી એ તાત્કાલિક આત્મહિતો સિદ્ધ થતાં આવશે. દા.ત. ‘દાન કેમ દઉં છું ? અંતરમાં ત્યાગવૃત્તિ વધે એટલા માટે.’ આ લક્ષ્ય બંધાય તો પછી દાન દઈને આ રાજીવો રાખતા જવાય કે ઠીક થયું ‘આ દાનના નિમિત્તે એટલો ધનત્યાગનો લાભ મળ્યો.’ એમ દેવભક્તિ કે સુપાત્રદાનમાં અંતરમાં દેવાધિદેવ અને સાધુ પ્રત્યે પ્રીતિ-આદર-બહુમાનનું તાત્કાલિક લક્ષ્ય ધાર્યું હોય તો સધાતું આવે, એ તરફ ધ્યાન રહે.

એમ શીલ-વ્રત-નિયમની ધર્મક્રિયા કરવામાં તાત્કાલિક આત્મહિત તરીકે વૈરાગ્ય-વિરક્તભાવનું લક્ષ્ય રાખ્યું હોય તો એ શીલ આદિનું પાલન કરતાં કરતાં અંતરમાં શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય કેળવતા રહેવાય, વિષયો પ્રત્યે વિરક્તભાવ જગાવતા રહેવાય.

એમ તપરૂપી ધર્મક્રિયા કરતા પહેલાં ચિત્તસમાધિ, આહારસંજ્ઞાનિગ્રહ વગેરે લક્ષ્ય તરીકે ધ્યાનમાં રાખ્યા હોય તો એ સિદ્ધ કરવાની જાગૃતિ અને પ્રયત્ન રહે. ત્યાં ચિત્તસમાધિ આ, કે તપથી ચિત્તની ખાવા આદિની વ્યાકુલતા શાન્ત થાય.

સારાંશ, ધર્મક્રિયા લક્ષ્યબદ્ધ જોઈએ, અને એમાં પણ તાત્કાલિક આત્મહિતો સાધવાનું ખાસ લક્ષ જોઈએ.

૯૩ પૂર્વ પુરુષની હુંકે સાધનાનું બળ મળે

જૈન શાસ્ત્રોમાં શ્રી શત્રુંજય મહાતીર્થના ભરપુર ગુણ ગાવામાં આવ્યાં છે. ‘કાંકરે કાંકરે શ્રી સિદ્ધક્ષેત્રે સાધુ અનંતા સિધ્યા રે.’ ‘નિજ સાધ્ય સાધન શૂર મુનિવર કોડિનંત એ ગિરિવરં, મુક્તિરમણી વર્યા રંગે, નમો આદિ જિનેશ્વરં.’ આમાં ‘નિજ સાધ્ય સાધન’ એટલે પોતાનું સાધ્ય જે મોક્ષ એની સાધના કરવામાં શૂરવીર એવા ‘કોડીનંત’ અનંતા કોડ મુનિવરો શ્રી શત્રુંજય ઉપર મુક્તિસ્ત્રીને વર્યા. સિદ્ધગિરિ - શત્રુંજય જેવા નાના ક્ષેત્ર ઉપર અનંતા કોડ મુનિવર અનશન કાયોત્સર્ગ-ધ્યાનમાં રહી મોક્ષે પધાર્યા એટલે સિદ્ધિગિરિનો એકેક કાંકરો એટલે કે કાંકરા જેટલી જગા મોક્ષે જનારાથી સ્પર્શ્યા વિના રહી નહિ. તે ય, સિદ્ધિગિરિ શાશ્વત જેવો હોઈ, કાંકરે કાંકરાની જગા પર અનંતાનંત કાળમાં અનંતા મોક્ષે સિધાવ્યા. પંદર કર્મભૂમિના ક્ષેત્રોમાં ચૌદ ક્ષેત્રે આવું તીર્થ નહિ, ને એક માત્ર આ ભરત ક્ષેત્રમાં જ સિદ્ધિગિરિ મહાતીર્થ છે.

શ્રી સિદ્ધિગિરિનો આટલો બધો મહિમા કેમ ?

એ તીર્થભૂમિ જ એવી છે એનો પ્રભાવ જ એવો છે કે એનાં આલંબને જીવમાં અવનવા શુભ ભાવ જાગે તથા વધતા જાય; અને એ ભાવ પરાકાષ્ટાએ પહોંચતાં જીવને વીતરાગ સર્વજ્ઞ બનાવી મોક્ષ સધાવે. આ સામાન્ય ઉત્તર છે. પરંતુ પ્રશ્ન થાય કે ‘એમ તો ડોળીવાળા અને પૂજારી જિંદગીભર આ મહાતીર્થને સેવે છે, તો કેમ એમને એવા શુભ ભાવ નથી જાગતા ?’ એટલે વિશેષ ઉત્તર એ છે કે શ્રી સિદ્ધિગિરિ પર સાધના કરનાર મુમુક્ષુ જીવને મનમાં એ તરવરતું હોય છે કે અહીં અનંતા આત્મા મોક્ષ સાધી ગયા છે. મનમાં અહીં અનંતા મોક્ષ પામ્યાનું આવે એટલે એટલે મનને સહેજે થાય કે ‘તો પછી આ મહાતીર્થની ગજબની તાકાત ગણાય; એટલે એ મારા જેવાને પણ કેમ નહિ તારે ? કેમ મોક્ષ નહિ સધાવે ?’ આમાં આ બે ગર્ભિત ભાવ છે,-

(૧) એક તો આમાં મોક્ષે જવાની જબરદસ્ત તાલાવેલી છે, તેથી સાંસારિક ભાવો પ્રત્યે ભારે અરુચિ છે, નફરત છે, અકર્તવ્યતાની અને ત્યાજ્યતાની બુદ્ધિ છે. બીજું એ કે,

(૨) અનંતાએ ઠેઠ ચારિત્ર જીવનમાં ચડી અહીં અનશન અને કાયોત્સર્ગ

ધ્યાન સાધ્યા છે, એટલે કે એમણે મોહ માયાદિ સમસ્ત સાંસારિક ભાવો યાવત્ આહારસંજ્ઞા, વિષય-પરિગ્રહસંજ્ઞા, દેહાધ્યાસ-દેહમમતા અને બીજા ત્રીજા વિકલ્પોનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કર્યો છે, તો પછી એ અનંતાનાં આલંબને મારામાં પણ કેમ એ તાકાત નહિ આવે કે જેથી એ સમસ્ત મોહમાયાદિ સાંસારિક ભાવો નષ્ટ થાય ?

આજના અશ્રદ્ધાના યુગમાં આવા કુતર્ક ઉઠાવાય છે કે ‘રામાયણની વાતો કલ્પિત કેમ નહિ ? સિદ્ધિગિરિ પર અનંતા મોક્ષે ગયા એ સાચું શી રીતે ?’ પરંતુ અહીં સમજવાનું છે કે આવા કુતર્ક ઉઠાવીને લાભ શો ? માની લો કે આવું કશું બરેબર બન્યું નથી તો પણ આર્ય પ્રજાના માનસ પર રામાયણની કથાએ અને શત્રુંજય પર અનંતા મોક્ષે ગયાના ખ્યાલે લાભ કેટલો બધો કર્યો છે ? રાજ્ય હકદાર રામને બદલે ભરતને સોંપાયું, તે પિતાના કેકેથીને અપાયેલ વરનું પાલન થવા પર રામે હર્ષ અનુભવ્યો, ઉપરાંત પિતૃવચન પળાવું જ જોઈએ, એ માટે જાતે વનવાસ સ્વીકારી લીધો. આ વસ્તુ કાલ્પનિક હોય તો પણ એનો ખ્યાલ કથાના શ્રોતાના દિલમાં ત્યાગ-વિનય-પિતૃબહુમાન વગેરેની કેવી સુંદર સુવાસ પાથરે છે ! એ શું આવી કથાનાં શ્રવણ વિના બને ?

એમ સિદ્ધિગિરિ પર કુતર્કથી માનો કે, અનંતા મોક્ષે નથી ગયા, છતાં મોક્ષાર્થી જીવના મગજ પર આનો ખ્યાલ આત્મા પર દૃષ્ટિ મોહમાયાનો ત્યાગ વગેરેની કેવી ભવ્ય પ્રેરણા પાથરે છે ! મન પર સિદ્ધિગિરિનો આવો પ્રભાવ પડ્યા વિના આ શે બને ! એના પ્રભાવે જે મન ભર્યું ભર્યું બની જાય છે કે હું ? અહીં અનંતા આત્માઓએ કર્મનાં સમસ્ત બંધન તોડી નાખ્યાં ? હું ? આ સિદ્ધિગિરિ પર અનંતા મુનિઓએ મોહમાયા-પુદ્ગલપરિણતિ-પરભાવ-કષાયો-રાગદ્વેષ વગેરે બધું જ વોસિરાવી દીધું ? આટલો બધો પ્રભાવશાલી આ ગિરિરાજ ? તો પછી હું પણ કેમ અહીં મોહમાયા પડતી ન મૂકી શકું ? કેમ પુદ્ગલપરિણતિ-પરપરિણતિ-પરભાવ હું પણ ન વોસિરાવી શકું ? હું ય કામ-ક્રોધ-લોભ, મદ-માન-માયા વગેરેનો સદંતર ત્યાગ ન કેળવી શકું ?...’ આવું પ્રોત્સાહન જાગે છે. અનંતા સાધક આત્માઓની હુંકેથી આત્મામાં ભવસાગર તરવાનો વિશ્વાસ ઊભો થાય, પોરસ જાગે, એ દિશામાં પગલાં મંડાય, મનને એમ થાય કે ‘પૂર્વના સિદ્ધ બનેલા જુથના જુથ આત્માઓએ પણ આ જ રીતે એમની પહેલાના અનંતા સાધકોની સાધના તરફ દૃષ્ટિ રાખી બળ મેળવ્યું, સાધનામાં લાગી ગયા અને કામ કાઢી ગયા, તો હું પણ એમજ કરી શકું.’ આમ પૂર્વ પુરુષની હુંકે સાધનાનું બળ મળે.

૮૪ પરમાત્મા સાથે પ્રેમ શા માટે કરવાનો ?

‘પ્રભુની સાથે પ્રેમ કરો’ એવા જ્ઞાનીનાં વચન પર આપણે એ પ્રેમ કરવા તૈયાર થઈએ છીએ, કેમકે બીજા સાથે પ્રેમ કરીને શો સાર નીકળે છે એ અંતકાળે અનુભવમાં આવે છે. મરતા માણસમાં દેખાય છે કે એણે જીવનમાં પત્ની-પુત્રાદિ સાથે બહુ પ્રેમ કરેલા પરંતુ અત્યારે મરવા ટાણે એ એના પર હુંફ નથી લઈ શકતો કે ‘ચાલો ફિક્કર નહિ, આ બધા સાથે પ્રેમ કર્યા છે એટલે હવે મરવું પડે એમાં ચિંતા નથી.’ ત્યાં તો ઊલટું એમ થાય છે કે ‘અરેરે ! મારે આ બધાંને મૂકીને જવાનું ? હાય ! મારા વિના આ બધાનું શું થશે ? અને એમના વિના હું ક્યાં જઈશ ? અને મારું શું થશે ?’

આ સૂચવે છે કે દુનિયાની સાથે પ્રેમ કર્યાનો અંતકાળે કુરુણ અંજામ છે. જીવનમાં જેટલો આ પ્રેમ વધુ કર્યો એટલી અંતકાળે ગ્લાની વધારે, એટલી મનોવેદના વધારે કે ‘હાય ! આ મારા પ્રાણતુલ્યને મૂકી મરવાનું ?’ ત્યાં એમ આનંદ નહિ થાય કે ‘ખરેખર ! આ બધા સાથે પ્રેમ કરી લીધો એટલે જીવન લેખે લાગી ગયું !’ ઊલટું નાના તાવની તકલીફમાં પણ એ પ્રેમીઓ બહુ હુંફ આપતા હતા એ હવે મોટી મરણની તકલીફમાં એવી કશી હુંફની વાત નથી કરતા એ જોઈ જીવ ગરીબડો બની જાય છે.

ત્યારે જો જીવનમાં પ્રભુ સાથે જ પ્રેમ કર્યો હોય તો અંતકાળે હાયવોય થતી નથી, ગ્લાની-વેદના થતી નથી કે ‘હાય ! મારે પ્રભુને મૂકીને જવાનું ? મારા વિના પ્રભુનું શું થશે ? પ્રભુ વિના મારું શું થશે ? હું ક્યાં જઈશ ? આવો કશો ખેદ થતો નથી કારણ સ્પષ્ટ છે.

અહીંથી વિદાય થવા વખતે પ્રભુને મૂકીને જવાનું છે જ નહિ; કેમકે જીવનમાં પ્રભુ સાથે પ્રેમ કરતાં સમજી રાખ્યું છે કે પ્રભુ કાંઈ બહાર મૂર્તિરૂપે રાખવાની વસ્તુ નથી કિન્તુ આપણા હૃદયની અંદર સ્થાયી રાખવા જેવી વસ્તુ છે; અને અંતકાળે પણ એ હૃદયમાં સલામત છે પછી રોવાનું શું કે ‘હાય ! મારે આમને મૂકીને જવાનું ?’ બહારની ચીજ હોય તો મરણ થતાં મૂકીને જવાનું બને. પ્રભુને આંતરિક વસ્તુ બનાવવાની હોઈ અને મરતાં ય સાથે જ રહેનારી હોઈ એવું કશું નહિ થાય કે ‘મારા વિના પ્રભુનું શું થશે ? યા પ્રભુ વિના મારું શું થશે ?’ વિયોગની કશી મનોવેદના જ નહિ.

આટલા જ માટે જીવનમાં પ્રભુની સાથે પ્રેમ જે કરવાનો, એ પ્રેમ કરતાં આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે બહાર પ્રભુમૂર્તિનું આલંબન લઈ પ્રભુને અંદરમાં ઉતારવાના અને ધારી રાખવાના છે; તે એવા ધારી રાખવાના કે એમની સાથે અંદરમાં વાતો થાય. જેમકે,

‘પ્રભુ ! તમે મારી પાસે છતાં મને કેમ મોહ સતાવે છે ?’

ત્યારે અંદરમાં પ્રભુ જાણે કહેતા હોય, - ‘નાદાન જીવ ! જેના પર મોહ થાય છે એ ક્યાં અંતકાળે તને હુંફરૂપ-ઓથરૂપ બનવાના છે તે એના પર મમતા કર્યા કરે ? મમતા મૂકી દે, તો મોહ નહિ થાય.’

‘પણ પ્રભુ ! મને એમનો પ્રેમ-લાગણી જોઈને લાગણી થઈ આવે છે, ‘તેથી મોહ કેમ હટે ?’

ત્યારે અંદરમાં પ્રભુ કહે ‘મહાનુભાવ ! જરા એ વિવેક કર, કે તારા પર પ્રેમ કરનારા તારા શરીર પર ખોખા પર પ્રેમ કરે છે ? કે તારા આત્મા પર ? એમને લાગણી તારા શરીર માટે થઈ આવે છે કે શરીરની અંદર કેદ પૂરાયેલા તારા આત્મા પર ? જો તારા ખોખા પર જ પ્રેમ અને લાગણી છે તો તું તો તારા પોતાના આત્મા સામે જોનારો એ પ્રેમ-લાગણીમાં શું કામ લહેવાઈ જાય ? ત્યારે જો એમને પ્રેમ - લાગણી તારા આત્મા પર છે, તો તો એ તને રંગરાગમાં શું કામ તાણે ? તને પાપરહિત સર્વવિરતિ માર્ગની સલાહ ન આપતાં એમની સાથે પાપભર્યા ઘરવાસમાં બાંધી રાખવાનું શું કામ કરે ?’

આમ અંદરમાં પ્રભુ સાથે કેટલીય વાતો કરતા રહેવું જોઈએ, ને અંદરખાને પ્રભુને ધારી પ્રભુની સાથે પ્રેમ વધારતા રહેવું જોઈએ, જેથી અંતકાળે પ્રભુ આપણી સાથે જ હોવાનું લાગે, ને એમની હુંફ અને ઓથ લાગે. એથી અંતકાળે કશી મનોવેદના-હાયવોય-ગ્લાની કરવાની રહે નહિ.

પ્રભુની સાથે પ્રેમ કરવામાં અંતકાળે સ્વસ્થતા અને આનંદનો લાભ હોવા સાથે પરલોકમાં પ્રભુ સાથે સારો પ્રેમ કરી શકાય એવો જનમ મળવાનો પણ લાભ છે. ઉપરાંત અહીં જીવન જીવતાં પણ પ્રભુ સાથે પ્રેમ હોવાથી દુન્યવી સુખમાં કોઈ હરખધેલા થવાનું ને દુઃખમાં અફસોસી રોદણાં કર્યા કરવાનું રહે નહિ. ઊલટું પ્રભુ સાથે પ્રેમ કરીએ છીએ એટલે સુખ એમાં બાધક બનતું દેખાય ને તેથી સુખ પ્રત્યે નફરત રહે; અને દુઃખ વખતે પ્રભુના પ્રેમે પ્રભુ વિશેષ યાદ આવે કે ‘આ મેં પૂર્વ જન્મમાં પ્રભુને બરાબર સેવેલા નહિ, તેથી આ દુઃખ આવ્યું; તો હવે એનો બદલો વાળું, પ્રભુની સાથે વિશેષ ઊછળતો પ્રેમ કરતો ચાલુ’ આમ સુખમાં ઉન્માદ નહિ, દુઃખમાં પોક નહિ. દુઃખમાં પાપકર્મની હોળી થતી દેખાય તેથી દુઃખ વખતે સંતોષ

રહે કે 'ફિકર નહિ, આમાં તો (૧) મારાં પાપના કચરા સાફ થઈ રહ્યા છે, ને (૨) પ્રભુ સાથે, નિકટતા થઈ રહી છે.

પ્રભુ સાથે પ્રેમ આટલા માટે કરવાનો કે એમાં આવા ઘણાં ઘણાં લાભ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૨, તા. ૧૬-૪-૧૯૭૭

૮૫) પરમાત્મા પર પ્રેમ કરવો શી રીતે ?

ગયા લેખમાં એ જોયું કે પરમાત્મા પર પ્રેમ કરવો શા માટે ? એમાં મુખ્ય એક કારણ એ જોયું કે અંતકાળે પ્રભુના પ્રેમથી જીવને શાંતિ સમાધિ ઉલ્લાસ રહે અને સુખદ મૃત્યુ પમાય. એ માટે જીવન જીવતાં પરમાત્મા પર પ્રેમ કરવો જરૂરી; તો જ અંતે એ સાંપડવો સરળ. હવે એ જોઈએ કે એ માટે પ્રેમ કરવો કેવી રીતે ?

પરમાત્મા સાથે પ્રેમ કરવા માટે પરમાત્માની ખૂબ જ મહત્તા બતાવ્યા કરે એવા શાસ્ત્ર શ્રવણ અને મહાપુરુષોનાં ચરિત્રોનું વાંચન ખૂબ જ જરૂરી છે. એ વાંચનની સાથે સાથે એનું વારંવાર સ્મરણ ને ચિંતન પણ કરતા રહેવું જોઈએ. શાસ્ત્ર શ્રવણ કરાવનાર ગુરુઓની એવી ખૂબી હોય છે કે શાસ્ત્રમાંથી તત્ત્વો સમજાવે ત્યાં પણ પરમાત્માનું એક યા બીજી રીતે મહત્ત્વ આગળ કરતા જાય. આપણા મનમાં એ મહત્ત્વ અંકિત થતું જાય તેમ તેમ પરમાત્માનું મમત્ત્વ અને પ્રેમ વધતા જાય.

એટલે જ પરમાત્મા પર પ્રેમ વધારવા માટે આ પણ એક ઉપાય છે કે આપણા જીવનની બાબતો અને ઘટનાઓમાં પરમાત્માનાં મહત્ત્વને પ્રવેશ કરાવીએ. દા.ત. સવારે ઊઠતાં જ પરમાત્માને નમસ્કાર કરી વિચારાય કે 'અહો ! ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણામાંથી ઊંચે ચડતાં ચડતાં આવા ઉચ્ચ આર્ય માનવ અવતારે આવી પહોંચવામાં પ્રભુનો કેટલો બધો મહાન ઉપકાર ! જે કાંઈ સારું કરી કરી આટલે ઊંચે અવાયું એ સારું કરવામાં પરમાત્મા જ કારણભૂત હતા; કેમકે પરમાત્માનું આલંબન કરેલું માટે જ એ સારું કરી શકાયું. આવા પ્રભાવક આલંબનની કેટલી બધી મહાનતા !

એમ, રોજ ને રોજ જ્યાં જ્યાં મનગમતું મળી આવે ત્યાં ત્યાં પરમાત્માનો ઉપકાર મનાય, આભાર મનાય. એમની સામે જાતની લઘુતા વિચારાય કે 'ધન્ય મારા પ્રભુ ! આ બધું ઈષ્ટ મળી આવવામાં તમારો કેટલો બધો ઉપકાર ! મારું

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૨૦૭

એકલાનું શું ગજુ કે હું આ મેળવી શકું ? આ તો પૂર્વે કોઈ તમારું નામસ્મરણ-દર્શન-પૂજન વગેરે કર્યું હશે યા તમારા ઉપદેશાનુસાર વર્તન કર્યું હશે એથી પુણ્ય ઊભું થવા દ્વારા આ મનગમતું બની આવ્યું. આપનો કેટકેટલો ઉપકાર ! આપની કેટલી બધી મહાનતા !

એમ, જે કાંઈ અહીં સારું કરીએ એમાં અહંત્વ ન ચડે એટલા માટે વિચારાય કે 'હું તે શું એવું સારું કરી શકું છું ? મારા પ્રભુએ એમના સાધક જીવનોમાં જે જે સારું કર્યું છે, એની આગળ આ મારું સારું કરેલું શી વિસાતમાં છે ? એમ અહંત્વ તૂટતાં પરમાત્માની મહાનતા હૈયે વસતી જાય; તેથી એમના પર પ્રેમ જામતો જાય.

એમ, આપત્તિ સંકટ કે ધાર્યું સારું ન બનવામાં એ ખ્યાલ આવ્યા કરે કે 'પરમાત્માને પૂર્વે બરાબર ભજેલા નહિ તેથી બરાબર પુણ્ય ન ઊભું થવાથી અહીં પ્રાપ્તિમાં અધુરાશ રહી, પરમાત્માની અધુરી ભક્તિમાં બીજાં પાપસેવન ઘુસી ગયાં, તેથી આપત્તિ આવી દુઃખ-સંકટ આવ્યું. અધુરી પ્રભુભક્તિ અને અધુરા પુણ્યનાણામાં પૂરી અનુકુળતાનો માલ ક્યાંથી મળે ? પ્રભુભક્તિ ભૂલીને જમાવેલા પાપસેવનના બળતણ-અગ્નિ સંકટ આપત્તિના તાપ કેમ ન આવે ? માટે હવે તો પૂરી પરમાત્મ-ભક્તિમાં લાગું, જેથી વચમાં પાપસેવન પેસે નહિ, ને પુણ્ય પૂરાં ઊભા થાય.'

આ એક ખૂબી છે કે જીવનમાં ખાનપાન-વેપાર વગેરે અંગે પાપ સેવવાં પડતા હોય ત્યાં જો દિલમાં પરમાત્મા વસાવાય, પરમાત્માની ભક્તિ વસાવાય કે 'અરે ! જીવની આ કેવી વિટંબણા કે આ ઉત્તમ ભવમાં પરમાત્માની સેવા ભૂલી આ પાપ સેવન કરવા પડે છે !

ખરેખર તો જનમમાં પરમાત્માને ભજવા સિવાય બીજું કર્તવ્ય જ શું છે ? આમ પરમાત્માને મહત્ત્વ આપતાં આપતાં પરમાત્મા પર પ્રેમ વધતો આવે.

અલબત્ત પરમાત્માને કોરું મનથી મહત્ત્વ આપીને નહિ, કિન્તુ વાણીમાં પણ પરમાત્માનું મહત્ત્વ વારે વારે આવ્યા કરવું જોઈએ, અને તનથી અને ધનથી પણ પરમાત્માની ભક્તિ કરી કરીને ય એમને મહત્ત્વ કરવું જોઈએ. તો જ ખરેખરો પરમાત્મ-પ્રેમ વધે.

પોતાનાં જીવનની જેમ બીજાનાં પણ જીવનની બાબતો નજરે ચડતાં એમાં પણ પરમાત્માનું અનુસંધાન કરાય. બીજાનાં દુઃખ-ગરીબી-રોગ વગેરે જોતાં મનને એમ થાય કે, 'મારા પરમાત્માએ દુઃખીનાં દુઃખ નિવારવા ફરમાવ્યું છે, પ્રભુએ સ્વયં પણ એ કર્યું છે, જગતના જીવમાત્રની કરુણા વિચારી છે તો મારે પણ એ

૨૦૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

જ કર્તવ્ય હો.’ એમ વિચારી દયા-દાન-પરોપકાર કરાય એ પ્રભુનાં જીવન-કવનના હિસાબે કરાય, ગૌરવ લેવાય કે ‘ધન્ય પ્રભુ ! મને આ દયા દાનાદિ કરાવી રહ્યા છો.’ જનસમૂહની આગ-લૂંટ-હેલી-રેલ વગેરે આપત્તિમાં પણ આવું વિચારાય કે ‘બિચારાએ પ્રભુને ભજેલા નહિ અને તેથી કોઈ સમૂહ પાપમાં પડેલા તેથી આ આપત્તિ આવી.’

પરમાત્મા પર પ્રેમ જગાડવા અને વધારવા માટે ખાસ તો આ સાધન જરૂરી છે કે જગતની વસ્તુ પર પ્રેમ કરવાનું પડતું મૂકાય. કારણ સ્પષ્ટ છે, - દા.ત. પૈસા પર પ્રેમ છે તો પરમાત્માની ભક્તિમાં ખરચતાં આંચકો આવે છે. એ સૂચવે છે કે ધનપ્રેમ તેવા પરમાત્મપ્રેમને જાગવા કે જામવા દેતો નથી. એમ પત્ની-પુત્રાદિ પરના પ્રેમને લીધે એમનાં દર્શન-મિલનાદિ તથા એમની સાથે પ્રેમગોષ્ઠીમાં લીન બનાય છે. તેથી પરમાત્મભક્તિ-ગુણગાન કે જિનાજ્ઞાપાલનમાં દિલ ભળતું જ નથી, અથવા એ કરવાના જ અખાડા.

સારાંશ, પરમાત્મા પર પ્રેમ ચકાવવો હોય તો સંસારની જડ-ચેતન ચીજ-વસ્તુ પરથી પ્રેમ ઉઠાવી લેવો જોઈએ. જેટલો બહારનો પ્રેમ મંદ તેટલો પરમાત્મ પ્રેમ સતેજ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૩, તા. ૩૦-૪-૧૯૭૭

૯૬ કોઈ પણ ધર્મમાં ત્યાગ વણાયેલો જોઈએ.

જૈનધર્મ ત્યાગપ્રધાન છે. જીવનમાં ધર્મની આરાધના કરવી છે, તો ત્યાગને નજર સામે રાખ્યા કરો, અને ત્યાગને જીવનમાં વણતા ચાલો. જેને માત્ર સંગ્રહ અને ભોગ જ નજર સામે રહ્યા કરે છે, એ પ્રભુભક્તિ વગેરે કાંઈ પણ ધર્મ કરવા જશે, ત્યાંય એ ભક્તિ વગેરે ધર્મ કરીને ય ધન વગેરે મેળવવા-વધારવાની લાલસાવાળો રહેવાનો. જ્યારે, ત્યાગને જે મુખ્યતા આપનારો હશે એ ધર્મ કરીને કોઈ પાપત્યાગ સાધવાનું શોધશે. તેથી જ ધર્મ કરવામાં ધનત્યાગ, સુખત્યાગ વગેરેને સાધન તરીકે રાખવા અત્યંત જરૂરી.

ધર્મ ત્યાગથી વણાયેલો છે. સારું કાંઈક કરો એમાં નરસુ છોડવાનું વણાયેલું જોઈએ. સારામાં પ્રવૃત્તિ અને નરસાથી નિવૃત્તિ એ તાજા-વાજાની જેમ વણાયેલા રહેવા જોઈએ. દા.ત. સમ્યક્ત્વ આરાધના હો એમાં સાથે સાથે જ મિથ્યાત્વનો

ત્યાગ વણાયેલો જ રહેવો જોઈએ. વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન કરો છો પણ સાથે જો મિથ્યાદેવનાં પણ દર્શન કરી આવો છો તો સમ્યક્ત્વની આરાધના ન થાય. સુસાધુની ગુરુ તરીકે સેવા કરો છો પરંતુ સાથે જો કુગુરુની ય સેવા ખપે છે તો સમકિત ન આવે.

જૈન ધર્મના ચૌદ ગુણસ્થાનકનું માળખું જુઓ તો દેખાશે કે જેમ જેમ મિથ્યાત્વનો અને કષાયનો ત્યાગ થતો આવે તેમ તેમ ઉપર ઉપરનાં ગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિ થાય છે. મિથ્યાત્વનો ત્યાગ હોય તો જ રજું, ઝજું, ... વગેરે ગુણસ્થાનક. મિથ્યાત્વ અને અનંતાનુબંધી કષાયનો ત્યાગ હોય તો જ સમ્યક્ત્વનું ચોથું ગુણસ્થાનક આવે. ત્યાં વળી અપ્રત્યાખ્યાનીય કષાયનો ત્યાગ કરો તો જ પાંચમાં ગુણસ્થાનકે ચડાય. ત્યાં પણ પ્રત્યાખ્યાનાવરણ કષાયનો ત્યાગ કરો તો જ છઠ્ઠા સાધુના ગુણસ્થાનકે ચડાય.

આમાં ક્યાંય એમ ન કહ્યું કે ‘આટલી રકમનું દાન દે અથવા આટલી તપસ્યા કરે તો ગુણસ્થાનક ચડે’ એનું કારણ આ જ, કે ગુણની વૃદ્ધિ દોષના વધતા ત્યાગથી થાય, જેમ જેમ દોષ ત્યજાય તેમ તેમ ગુણ આવે. દાનાદિ કરે છતાં ધનાદિનો મોહ ન છોડાય તો દાનાદિ શું કામના ?

પ્ર.- તો શું દાન, તપસ્યા, પ્રભુભક્તિ વગેરે નકામા છે ?

ઉ.- નકામા નથી. આત્માના જે મુખ્ય દોષો રાગ-દ્વેષાદિ કષાયો છે, એનાથી બચાવનાર એ દાનાદિ ધર્મ છે. સ્વાભાવિક છે કે જો દાન દો તો એટલો પૈસાનો રાગ, પૈસાનો લોભ કષાય ઓછો થાય. પૈસા દે જ નહિ રાખી મૂકે તો એનો રાગ શે મીટે ? વીતરાગ પ્રભુને ઓળખીને એમની ભક્તિ કરાય, તો રાગાદિ કષાયો મોળા પડતા આવે. ઊલટું, દાન ન દે તો લોભ પોષાતો આવે. તપ ન કરે તો ખાનપાનાદિના રાગ પોષાતા રહે. પ્રભુભક્તિમાં ન જોડાય, તો મોહમાયાનાં સેવન થતા રહેવાથી કોષાદિ કષાયો પોષાતા આવે.

આ ઉપરથી સમજાશે કે ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરવામાં કષાય-પ્રમાદ આદિ દોષોના ત્યાગનું લક્ષ્ય બરાબર ધ્યાનમાં રહેવું ઘટે. ધર્મના તાજાને દોષત્યાગના વાણાનો વણાટ જોઈએ. અર્થાત્ જેમ દુન્યવી સાંસારિક પ્રવૃત્તિ અને રાગાદિ દોષોના તાજાવાણાના વણાટ હોય છે, તેમ,

ધર્મપ્રવૃત્તિ અને દોષનિવૃત્તિ પરસ્પર વણાયેલા રહેવા જોઈએ.

ધર્મપ્રવૃત્તિની અંતર્ગત ત્યાગ રહેવો જ જોઈએ. વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં તો સાથે સાથે આ જોવું જ જોઈએ કે ‘મારા રાગાદિ દોષોને ધક્કો લાગે છે

ને ?' આ માટે એ વિચારવાનું છે,-

‘અહો કરુણાવંત પ્રભુ ! તમને દુષ્ટ દેવે કે મનુષ્ય-તિર્યચે ભયંકર ઉપદ્રવ કરી જાલિમ દુઃખ આપ્યાં છતાં તમે એના પર ભારોભાર કરુણા વરસાવી હૈયે કરુણાનો સાગર એવો ઊલસાવ્યો કે આંખમાં કરુણાના આંસુ આવી ગયા ! તમારી આ કેટલી બધી અહિંસક વૃત્તિ ! ત્યારે હું મૂર્ખ શું જોઈને મારો બહુ નાનો અપરાધ કરનારને ય, મારું સહેજ અનિષ્ટ સહેજ અણગમતું કરનારને ય જાણે દુશ્મન સમજું છું ? શું સમજીને એના પર ક્રોધ ધમધમાવું છું ? મનમાં અહંત્વ લાવું છું ? ને બહાર અભિમાન દેખાડું છું ? લાવ, અહીંથી સંકલ્પ કરતો જાઉં કે મારા પ્રત્યે કમમાં કમ નાના નાના નજીવા અપરાધ કરનારને તો ક્ષમા જ કરતો જાઉં, ને દિલમાં ગુસ્સો અહંત્વ ઊઠવા જ ન દઉં’ આની ભાવના-પ્રાર્થના કરતાં કરતાં કષાયત્યાગ થતો આવે.

એમ, પ્રભુનાં દર્શન વખતે આ ભાવના કરાય કે ‘પ્રભુ ! તમારે ઘરવાસનાં જીવન વખતે વૈભવાદિ મળવામાં શી કમીના હતી ? તમને જે મળેલું, એની આગળ મને મળેલું તો ઠીકરાં જેવું ગણાય. છતાં જ્યારે પ્રભુ ! મહાસમૃદ્ધિ વચ્ચે ય તમે મહાન અનાસક્ત યોગી જેવા હતા, ત્યારે હું ઠીકરાં પર ગાઢ આસક્તિ કર્યાં કરું છું ! તમે પ્રભુ ! મહા ઐશ્વર્યને પણ પળવારમાં તિલાંજલિ આપી સર્વત્યાગનો સાધુમાર્ગ લીધો, ને હું હજી ઠીકરાં ચાટતો બેસી રહ્યો છું !’ આમ ભાવના કરતાં કરતાં અંતરના રાગ-આસક્તિ-મોહમૂઢતા વગેરેને ધક્કો લાગતો આવે.

પ્રભુદર્શન-પૂજન આદિ પ્રવૃત્તિધર્મ વખતે કષાયત્યાગનો મોહત્યાગનો આરંભસમારંભ-જુઠ-અનીતિ આદિ પાપત્યાગનો ને વિષયવિલાસત્યાગનો નિવૃત્તિધર્મ સાધતા જ રહેવું જોઈએ. તો જ વીતરાગ પ્રભુના ધર્મની હૈયે સ્પર્શના થાય. જૈન ધર્મનો આ મર્મ છે, - ધર્મ પાપત્યાગ-મોહત્યાગ માટે કરો અને પાપત્યાગ-મોહત્યાગ ધર્મ માટે કરો. ધર્મ સાધતાં સાધતાં એ જોતાં રહો કે એક યા બીજા પાપનો ને મોહનો ત્યાગ થતો આવે છે ને ? અને પાપત્યાગ-મોહત્યાગ કરવા માટે ધર્મસાધના ખૂબ ખૂબ કરતા રહો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૪, તા. ૭-૫-૧૯૭૭

૯૭ વાસના અને પ્રતિકાર

(લેખાંક-૧)

તેતલીપુત્રમંત્રીની પત્નિ પોટ્ટિલા સાધ્વીજીને કહે ‘મહારાજ ! હું બહુ દુઃખી છું. મારાં પતિ મને પહેલાંની જેમ હેતથી બોલાવતા નથી. તમે કાંઈક ઉપાય બતાવો ને ?’ ત્યારે સાધ્વીજીએ કહેલું કે ‘ભાગ્યવતી ! તું એથી દુઃખી નથી પણ અનંત કાળથી તારામાં-આત્મામાં બળતી આવેલ એ વાસનાની આગથી દુઃખી છું. એ આગ ઠાર, તો તને કશું દુઃખ નહિ લાગે; કેમકે પતિ પછી તને પ્રેમથી બોલાવે એ જરૂરી જ નહિ લાગે.’ પોટ્ટિલાને વાત ગળે ઊતરી, ને પછી ધર્મ લઈ મહા સુખી બની ગઈ.

અજ્ઞાન જીવ વાસનાના સુખમાં આનંદ માને છે તેથી ભૂલો પડે છે. ખરો આનંદ આત્માના સુખમાં છે.

કામ સુખ અને આત્માનંદ :-

શાસ્ત્ર આ દાખલો આપીને કહે છે કે જેવી રીતે ગમે તેટલું સજ્જડ માથું દુઃખતું હોય તો ભલે એને ખાવું નહીં ગમે, વાહન નહિ ગમે, કદાચ પૈસા ય સુખ નહીં આપે, પણ એ કામવાસનાના સુખમાં મસ્ત બની જાય છે; એવી રીતે, મહાત્માઓ ઉપર દુષ્ટોનો ઉપદ્રવ-ઉપસર્ગ વરસી રહ્યો હોય છતાં આત્માનો આનંદ અને પરમાત્મભાવની નિર્વિકાર દશાની ઝાંખીના આનંદમાં એ મસ્ત રહી શકે છે. આ ધ્યાનમાં ઉતરે છે ? પરંતુ આ ક્યારે બને ? આપત્તિની વાત તો પછી, પણ પહેલા સારાસારીમાં આ કર્યું હોય - વીતરાગ પ્રભુનાં દર્શન-સ્મરણ કરતી વખતે એમની આંખની કીકીમાં વીતરાગતા-નિર્વિકારતા કેવી કેવી છે, એ પ્રભુનાં જીવનના વિવિધ પ્રસંગોથી ધ્યાન પર લઈ, પોતાના આત્માની નિર્વિકાર દશાની ઝાંખીને અનુભવ-અભ્યાસ કરવામાં આવે, એ ચિંતવતા રહેવું જોઈએ કે,-

વિષયોમાં નિર્વિકાર કેમ રહેવાય ? : નિર્વિકાર દશાનું ચિંતન :

“હું કોણ ? હું તો અસલી સ્વરૂપમાં શુદ્ધ અચ્છેદ-અભેદ આત્મા કોઈ પણ જાતના વિકાર વિનાનો ! મારે વળી આ ઈન્દ્રિયોની ખણજ સાથે શું લાગે વળગે ? ઈન્દ્રિયોને મારે વિષયોથી વિડંબવાનો આ ધંધો શો ? તેમ ઈન્દ્રિયોના સુખદુઃખમાં મારે સુખદુઃખ માનવાનું શું કામ ? દેખાય છે કે તે તે ઈન્દ્રિયને ગમતા-અણગમતા વિષય સંપર્કમાં એ જ ઈન્દ્રિય સુખદુઃખ માને છે, બીજી ઈન્દ્રિયો નહિ;

તો પછી જેમ બીજી ઈન્દ્રિયોને આના વિષયની કોઈ સારી-નરસી અસર નથી, એમ મારે પણ સારી-નરસી અસર લેવાનું શું કામ ? ચક્ષુને સારું જોવા મળ્યું તેથી કાંઈ ચામડીને ઠંડક નથી વળતી; અને એને મુલાયમ સ્પર્શવાનું મળ્યું તો કાંઈ જીભને ટેસ નથી આવતો. એથી ઊલટું આંખને ખરાબ જોવાનું મળ્યું, દા.ત. દૂરથી કોઈ ઉકરડો માત્ર જોયો એટલું જ તો તેથી કાંઈ નાક ફાટી નથી પડતું, યા જીભને કડવું મળ્યું તો એને દુઃખ થાય પણ એથી કાનને કોઈ વિટંબણા નથી; બસ આ રીતે બધી ય ઈન્દ્રિયોના સારા-નરસાં વિષય સંપર્કમાં મારે વળી હર્ષ-ખેદ શાં ? લહેવાઈ-કરમાઈ જવાનું શું ? બીજું અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ જોવા-ખાવાનું તો શું, કિન્તુ સ્પર્શવાનું આવે. અર્થાત્ એક બાજુ કોઈ અગ્નિથી દગાડે અને બીજી બાજુ ચંદનથી લેપે, પરંતુ મારે એની સાથે શી નિસ્બત, શી લેવા ? આત્મા બળતો નથી કે ઠરતો નથી. હું નિર્વિકાર છું, કાયા વિકારી છે. તે દાઝે અને ઠરે, પણ હું નહિ. છતાં જે સુખ-દુઃખના અનુભવ છે તે તો શાતા અને અશાતા વેદનીય નામના કર્મના ઘરના છે. જો કે તે મારે ભોગવવા પડે છે, છતાં મારા આત્મ-સ્વરૂપને એ કશું જ ન કરી શકે; હું તો સ્વરૂપે અનંત જ્ઞાનાદિમય નિરંજન નિર્વિકાર છું....’

સારાસારીમાં શુભભાવ કેળવાય તો પ્રતિકૂળમાં શુભભાવ આવી શકે : આવી ભાવના, સારાસારીમાં અર્થાત્ ઈષ્ટ વિષયો વખતે, વારંવાર સેવી હોય, એ વિષયોમાં રસ ન લીધા હોય, તો અવસરે અનિષ્ટ પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં પણ એનાથી અલિપ્તભાવ ભાવી શકાય, અને આત્માના સમભાવના આનંદમાં મસ્ત રહેવાય. આ શેની જેમ ? જેવી રીતે સપ્ત માથાની પીડા આદિ વખતે કામભોગનાં આનંદમાં જીવ મસ્ત બને છે, એની જેમ. એ દૃષ્ટાંતથી અહીં પણ પ્રતિકૂળતા છતાં આત્માનંદમાં મસ્ત કેમ ન રહેવાય ?

દેવ-ગુરુ કેમ ભૂલાય છે ? દેવ-ગુરુ પ્રત્યે સ્વાર્થ ? :- સંસારી જીવને એ શ્રેષ્ઠ લાગતો ભોગનો આનંદ, એ એને દેનારી પત્ની તરફ વિશેષ આવર્જ દે છે, એટલે પછી એના તરફ વિશેષ લાગણીવાળો બને છે, પછી ત્યાં એના પઢાયો પઢે છે, મહા ઉપકારી એવા માતા-પિતાને પણ ભૂલે છે. એમનાથી જુદો થાય છે, કદાચ એમને દુશ્મન પણ દેખે છે.

જેનો ઉપકાર પ્રત્યક્ષ દેખાય છે એવા મા-બાપને ય જે ભૂલે, ને એમની સામે સ્વાર્થની રમત રમે, તે પછી આવા ઊંચા મનુષ્યભવ અને બીજી પુણ્યાઈ પમાડવાનો જેમનો ગજબનો ઉપકાર છે એવા દેવ-ગુરુ-ધર્મને એ ભૂલે એમાં શી નવાઈ ?

સ્ત્રીમાં આકર્ષાયો અને એનો પઢ્યો પઢનારો આવો કૃતઘ્ન બને છે તો એનું પરિણામ શું ? ઊંચી ગુણસંપત્તિ અને ધર્મસાધના સાધી લેવાના માનવભવમાં અધમ જીવન જીવી ચોરાશીના ચક્કરે ચડી જવાનું ! હલકા જન્મનાં દુઃખોમાં રિભાવાનું ! ત્યાં પેલી પત્ની હાથ દેવા ન આવે ! સાથે ય ન ઊભી રહે ! ત્યાં તો એકલે પંડે ભયંકર ત્રાસ-ચાતનાઓમાં પીડાવાનું ! આ બધાનું મૂળ શું ? કામ-સુખને શ્રેષ્ઠ માન્યા અને પત્ની પર ઓવારી ગયા તે જ ને ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૫, અંક-૩૫, તા. ૧૪-૫-૧૯૭૭

૮૮ (લેખાંક-૨)

કામના વિચાર કરતાં કામની વાસના જાગે છે, માટે જ વિચારવા જેવું છે કે આ કામભોગની કેટલી કારમી વિટંબણા છે ? શા માટે એને મહત્ત્વ જ આપવું ? શા માટે એણે સંસારમાં સર્જેલી ભયંકર ખરાબીઓ વારંવાર નજર સામે ન લાવવી ? જે દેહમાં કેવળ ગંદવાડ છે એવા નારી-દેહ પર શા માટે આકર્ષાવું ? એનો વિચાર આવે છે માટે જ ઈન્દ્રિયની ખણજ ઊઠે છે. પરંતુ એ તરફ લક્ષ ન લઈ જવાય તો કોઈ પંચાત છે ? શાસ્ત્રે કહ્યું છે.

“કામ ! જાનામિ તે મૂલં સંકલ્પાત્ કિલ જાયસે ।

ન ચાહં તં કરિષ્યામિ, કથં હિ ત્વં ભવિષ્યસિ ॥”

અર્થાત્ હે કામ ! હું જાણું છું કે તું વિચારમાંથી ઊઠે છે, પણ હું તેવો વિચાર જ નહિ કરું. પછી તું ક્યાંથી હોઈશ જ ?

વાસના રોકવા વિચારણા : મોહના ઉદયે કદાચ વિકાર જાગ્યો તો વિચારાય કે ‘હું ચિદાનંદઘનઆત્મા મારે તે વળી ઈન્દ્રિયોની ખણજ પોષવા દોડવાની જરૂર જ શી છે ? ને તે પોષ્યાંથી ક્યાં કાયમી તૃપ્તિ થાય છે ? ઊલટું ખણજ વધતી જાય છે. હું કાંઈ ઈન્દ્રિયોનો તાબેદાર નથી. ઈન્દ્રિયો મારી છે; એ હું ચલાવું એમ ચાલે છે. એના પર મારો અધિકાર છે, માટે એનું તોફાન, એની ભૂખ-ખણજ પોષવાનો મારે મોખ નથી. એને ન પોષું એથી જીવન કાંઈ અટકી પડતું નથી, ઊલટું સારું સ્વસ્થ જીવન જીવી શકાય છે, દેવ-ગુરુ-ધર્મમાં સારું ચિત્ત પરોવી શકાય છે, એમના અથાગ ઉપકારને લક્ષમાં રાખી એમના પ્રત્યે ગદ્ગદ રહી શકાય છે. નહિતર તો વિષયપાત્ર આગળ જ ગદ્ગદ રહેવું પડે છે. અનંતા અનંત કાળ ઈન્દ્રિયોની ખણજથી લહેવાઈ જવામાં અને એને પોષવામાં ગુમાવ્યો, હવે એ મોખ નથી. શું એ કહે એ બધું કર્યા કરવું ? એવી ગાંડી રમત, નાદાન ચેષ્ટા, અવિવેકી

પ્રવૃત્તિ હવે કરવાની મારે જરૂર નથી. આમ સાવધાન ન બની જાઉં તો સામે નરકની ભઠ્ઠીઓ અને પરમાધામીના ભાલા તૈયાર છે ! પગે પડતી ઈન્દ્રાણીઓ સામે મટકું પણ ન મારનાર જિનેશ્વર ભગવાનનો સેવક હું શું ભટકતી વાઘરણો જેવી ઈન્દ્રિયો અને વિષયમા વિષયોમાં રસ લઉં ? ના, ના, હવે તો તીર્થંકર ભગવાન અને મહાપુરુષોના ભવ્ય ત્યાગભર્યા જીવન-પ્રસંગોમાં રસ લઈ મન એમાં પરોવી રાખીશ, મારા આત્મ-સ્વરૂપમાં મન પરોવીશ ! આત્મા સાથે ગાઢ સંબંધ ધરાવનારી કર્મસત્તાના ભેદ-પ્રભેદ, બંધ-ઉદય-ઉદીરણા, પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ-પ્રદેશ વગેરેનો તથા જીવ-અજીવાદિ નવ તત્વોનો જ વિચાર કર્યા કરીશ. આત્મા કેમ સ્વસ્થ બને, શાંત બને, શુદ્ધ બને, ઈન્દ્રિયોથી કેમ સ્વતંત્ર બને, એનો જ વિચાર રાખીશ...'

વાસના મોળી પાડવા આ વિવેક, આ વિચારણા, આ નિર્ધાર જરૂરી છે; એ વારંવાર સેવવા યોગ્ય છે, પછી શક્ય પ્રમાણમાં વિષયોની પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ જ મૂકી દેવો જોઈએ.

મનોનિગ્રહના ઉપાય : પ્રવૃત્તિ કેમ ઊઠે છે ? :- વિષયો તરફની પ્રવૃત્તિ થવામાં મોટું કારણ એ છે કે મન જ પહેલું એ તરફ દોરાય છે, અને એની પ્રત્યે ઢળતું અને ઢીલું બને છે. પછી વાસના જાગીને જીવના ઉપર ચડી બેસે એમાં નવાઈ નથી. જો આ નસ પરખીએ, આટલી સાવધાની રખાય, કે મન વિષય તરફ લઈ જ ન જવું; જતું જણાય કે તરત જ અટકાવીને બીજી તરફ વાળી લેવું અર્થાત્ એ વિચાર પડતો મૂકી બીજો કોઈ સારો વિચાર શરૂ કરી દેવો; દા.ત.

(૧) સિદ્ધગિરિની યાત્રાનો વિચાર કરવો. એ એવી રીતે કે જાણે આપણે તળેટીએ પહોંચી ગયા; સામે ભવ્ય ગિરિરાજ દેખાયો ! હવે ઉપર ચઢતા જઈએ છીએ એમાં પહેલું બાબુનું દહેરું આવ્યું. એમાં મૂળનાયક ભગવાનની આવી પ્રૌઢ ગંભીર મુદ્રાવાળી મૂર્તિ છે,... પછી બાજુમાં સહસ્ર્રણ પાર્શ્વનાથ ભગવાન જોઈએ છીએ; બધું માનસિક સૃષ્ટિમાં, બાદ મનથી જ પ્રદક્ષિણા વગેરેમાં ફરતા ફરતા દર્શન કરીએ છીએ ત્યાં બધે દર્શન કરી બારીમાંથી બહાર નીકળી ચઢ્યા ગિરિરાજ પર...ઉપર ચઢતાં, પહેલાં ભરતપાદુકાનો હડો આવ્યો,... પછી બીજો આવ્યો, કુંડ આવ્યો, આમ વળ્યા, સીધા ચાલ્યા, ચઢવાનું આવ્યું, એમ કરતાં કરતાં પહોંચ્યા હનુમાન હડો રામ પોળે, ચોકમાં,... ઠેઠ આદીશ્વર દાદાના મંદિરે પહોંચ્યા ! દાદાને જોઈએ છીએ તો 'અહો ! કેવી પ્રૌઢ મોટી કાયાના ભગવાન દેખાય છે ! કેવી વિશાળ ગંભીર મુખમુદ્રા !' નમન કરીને ચાલ્યા નાની, વચલી અને મોટી પ્રદક્ષિણા ફરવા...બસ, આ રીતે વિચારણામાં તે તે ભગવાન જોતાં જવાનું, અને

દરેકને નમો-જિણાણં બોલતાં અંજલિ સાથે મસ્તક નમાવતા જવાનું. પ્રદક્ષિણામાં છેલ્લે ગણધર ભગવાન પુંડરિક સ્વામીને જુહારવાના... પછી આદીશ્વર દાદા પાસે આવી દર્શન-વંદન સ્તુતિ કરવાની. આવી માનસિક વિચારણા શરૂ કરીને દિલના ભક્તિભર્યા ભાવમાં આગળ વધતાં જવાનું... એમ બીજા પણ તીર્થની યાત્રા વિચારી શકાય. આ વિચારમાં ચડેલું મન વિષયના વિચાર ભૂલી જાય.

બીજા સારા વિચાર :- (૨-૩) અથવા મહાવીર પરમાત્માનું જીવન ઠેઠ પહેલેથી વિચારી શકાય; કે બીજા કોઈ મહાપુરુષનું આત્મ પરાક્રમ વિચારવું.

(૪) યા જીવવિચાર-નવતત્ત્વ-તત્ત્વાર્થ, કર્મપ્રકૃતિઓ અને એના બંધ-ઉદય વગેરે ક્રમશઃ વિચારી શકાય.

(૫) બીજો વિચાર ઝટ ન સ્ફૂરે તો નવકાર મંત્ર કે લોગસ સૂત્ર ગણવા; પણ ગણતરીબંધ ગણવા કે જેથી ગણતરીનાં આંકડા પર ધ્યાન પર ધ્યાન રાખવામાં ચિત્ત એમાં બરોબર પરોવાય, ને બીજે જાય નહિ અથવા જાણે મન સામે નવકારનાં અક્ષરે અક્ષર વાંચીએ છીએ એ રીતે નવકારને યાદ કરતાં જવું.

આમ મનને બીજા વિચારમાં રોકી દેવાથી વિષયો તરફથી એ હટી જવાનું; એટલે વાસનાના ઉદયનું મૂળ પડી ભાંગવાનું. વાસનાના ઉદયનું મૂળ છે. વાસનાનો વિચાર, એ બીજા વિચારથી ઊડી જવાનો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૨૬, અંક-૧, ૨, તા. ૧૦-૮-૧૯૭૭
ભદ્રસૂરીશ્વર-જિનવાણીસૂત્ર-૭

૯૯ દેહ ઔદારિક, દુઃખનો દરિયો

સ્વ.પૂ. આચાર્ય મહર્ષિ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજની સહિષ્ણુતા અને ઉદાસીનભાવ કેવો કે નાના મુનિ એઓશ્રીને કદાચ કહે, ‘સાહેબજી ! આપના શરીરે ભારે બિમારી !...સાહેબજી ! આ મોટા વિહારથી શ્રમ ઘણો લાગે છે. ત્યારે એઓશ્રી કહેતા, ભાઈ !’ ‘દેહ ઔદારિક, દુઃખનો દરિયો’ ‘શરીરં વ્યાધિમંદિરમ્’

પોતાની ભારે સહિષ્ણુતા, આર્તધ્યાનના હાયવોચનું નામ નહિ, તેમજ ‘અવધુ ! સદા મગનમેં રહેના’ કરી જડ જગત પ્રત્યે ઉદાસીનતા રાખતા. એની પાછળની ચાવી શી હતી એ બતાવવા કે ‘આ ઔદારિક દેહ તો દુઃખનો દરિયો ગણાય.’ એ તો દેવોની વૈક્રિય કાયા, કે એ સુખથી છલોછલ ભરેલી મનુષ્ય-

તિર્થચની કાયા તો દુઃખથી ભરેલી, દુઃખનો દરિયો, એમાં દુઃખ સ્વાભાવિક ગણાય અને સુખ દેખાય અચ્છેરું.

સ્વાભાવિક વસ્તુમાં ખેદ શો કરવો ? કહે છે ને કે ‘દરિયામાં રહેવું ને મગરમચ્છથી બીવું ?’ દરિયામાં રહી કોઈ આશ્ચર્ય બતાવે કે, ‘હૈં ! અહીં આટલા બધા મગરમચ્છ ?’ તો એ ખોટું છે; એમ ઔદારિક દેહ ધરીને આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરવું કે, ‘હૈં ! અહીં આટલા બધા દુઃખ ?’ એ ખોટું. પેલાને જેમ કહેવાય કે ‘ભાઈ રે દરિયામાં મગરમચ્છની નવાઈ નહિ, ત્યાં તો એ હોય જ.’ એમ પણ કહેવાય કે ‘ભાઈ રે ! ઔદારિક કાયામાં દુઃખની નવાઈ નહિ, એવા તો દુઃખો હોય જ.’

દરિયામાં રહી મગરમચ્છથી બીવાનું નહિ એમ ઔદારિક દેહ ધરીને દુઃખથી બીવાય નહિ, કેમકે દેહ ઔદારિક દુઃખનો દરિયો.

‘શાલીભદ્રના દેહને ક્યાં દુઃખનો દરિયો હતો ?’ એવું ઓહું લેવાય નહિ; કેમકે કરોડો શું પણ અબજો મનુષ્યોમાં શાલીભદ્ર કેટલા ? એ કાંઈ દાખલો લેવાય ? એ તો અચ્છેરું કે ઔદારિક દેહે સુખનો દરિયો ! બાકી તો જનસાધારણના ઔદારિક, દેહમાં દુઃખ ભરેલા, પૈસાની સરખાઈ છે તો પરિવારની સરખાઈ નથી, ને પરિવાર ઠીક છે તો પૈસાની સરખાઈ નથી ! માતા સારી છે, તો પત્ની ક્યકચિયાણી છે; ને પત્ની સહિષ્ણુ છે તો માતા ટકટકારી છે ! પત્ની સ્વભાવે સારી છે તો રૂપે ગુલાબી નથી, ને રૂપે ગુલાબી છે તો સ્વભાવે તુચ્છ છે ! રૂપ સ્વભાવ બેય બરાબર છે તો અક્કલે અધુરી, બુદ્ધ છે. પૈસા સારા મળે છે તો ટેક્ષની પંચાતી છે, એ પંચાતી નથી તો બેનંબરના એટલે ભય છે કે ક્યાં સાચવવા ? સારું ખાવા છે તો પચન નથી, ને પચનશક્તિ છે તો સારું ખાવા નથી મળતું ?’

ઔદારિક માનવદેહમાં આ બધી વિટંબણા પર ‘દેહ ઔદારિક, દુઃખનો દરિયો’ એ જો ખ્યાલમાં રહે, ને માનવદેહે દુઃખ સ્વાભાવિક લાગે, તો મન ઘણાં-ઘણાં આર્તધ્યાનથી બચી જાય. એને દુઃખમાં-કષ્ટમાં કશી હાયવોય કે ખેદ-ગ્લાની અરતિ-ઉદ્દેગ કરવાનો હોય નહિ, એ તો ગમે તેવા દુઃખ-આપત્તિ-સંકટામણમાં એક જ હિસાબ રાખે ‘અવધુ ! સદા મગનમેં રહેના.’ જીવ ! હંમેશા આત્માના સ્વરૂપ સામે નજર રાખી પ્રસન્ન પ્રશાંત રહેજે.

પૂ.ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજમાં આ બડાઈ હતી, એઓશ્રી ભાગ્યે જ ગુસ્સે કે આકુળ-વ્યાકુળ થાય. જેવા સુખરૂપતામાં એવા કષ્ટ-આપત્તિમાં ‘મગનમાં’ અર્થાત્ પ્રસન્ન રહેતા. એટલે તો રાતના ૧૧-૨ વાગે ઊઠી જઈને સાધના ચાલુ કરી, તે બપોર સુધીય એ પૂરી ન થઈ તો ખાન-પાનની ઊતાવળ નહિ ! ને શારીરિક

કષ્ટમાં દુઃખરૂપતા માનવાની નહિ.

વિચાર કરીએ તો દેખાય કે આપણે ‘દેહ ઔદારિક દુઃખનો દરિયો’ એ સૂત્ર પકડીને દુઃખને જો સહજ માનતા નથી તો તેથી દુઃખમાં કેટલા બધા આકુળ-વ્યાકુળ થવાય છે ! એથી એક બાજુ આર્તધ્યાન-ખોટા વિકલ્પો અને કષાયોથી પાપના થોક ઉપાર્જવાના ! અને અનાદિના દુઃખ-દ્વેષ-આર્તધ્યાન વગેરેના કુસંસ્કાર-કુઆદત પુષ્ટ કરવાની ! તેમજ બીજી બાજુ મન એ રામાયણમાં મગ્ન એટલે બીજું સારું કરવાનું થાય નહિ ને થાય તે ઉલ્લાસ-ઉછળતા ભાવે થાય નહિ. આમ,

દુઃખની હાયવોયમાં મહામૂલ્યવંતા આ જિનશાસન સાથેના માનવઅવતારમાં આત્માનાં અનેક વાતે ઉત્થાન કરી લેવાની તક વેડફાઈ જાય; ને ઉપરથી જુની ખરાબીઓમાં સારા જેવો ઉમેરો થાય !

કષાયોના સંસ્કાર પોષાય, આર્તધ્યાન અને અસદ્ વિકલ્પો કરવાની કુટેવ પોષાય, હાયવોય-દીનતા-સત્વહનન વગેરેની કુવાસનાઓ પુષ્ટ થતી રહે.

વળી આ દુઃખની હાયવોય પણ શાથી રહે છે ? કારણ આ, કે જીવ વિષયસુખોનો લાલચુ છે એટલે. આમાં તો વિષયસુખની લાલસા પણ પોષાતી રહે; ને આ બધામાં ધર્મનું મહામૂલ્ય આંકવાનું, તેમજ મન પર ધર્મનું તથા સદ્ગુણોનું-સુકૃતોનું મહત્ત્વ અંકિત કરવાનું પણ ન બને. તેમ એની સાધના ય જોરદાર ન બને.

એટલું જ નહિ પણ માનવદેહે દુઃખથી ભડકવું છે તો પછી સગા-સ્નેહી કે ઈતર સાથે રગડાઝગડા-વૈરવિરોધ-ઈર્ષ્યા વગેરે પણ પોષાતા રહેવાના. કેમકે પુણ્યાઈ અધુરી છે એટલે એ લોકો તરફથી કોઈ ને કોઈ વાતે તુચ્છ મનને ઓહું આવવાનું દુઃખ લાગવાનું ! ‘દેહ ઔદારિક, દુઃખનો દરિયો’ એ સમજી જો દુઃખને સ્વાભાવિક માનવું નથી, ને એમાં નવાઈ માનવી છે, દુઃખ પર જો ભારે દ્વેષ કરવો છે, તો પછી દુઃખના કારણભૂત માનેલા સગા કે બીજા સાથે વિરોધ-રગડો-અસૂયાદિ થવાના.

બાકી આ ઔદારિક માનવદેહ દુઃખ સ્વાભાવિક અને નિત્ય સંકળાયેલા સમજી મૂકવાથી, જેમ વરસાદના બહુવાર ઝાપટાવાળા દેશમાં વસનારા એને બહુ લેખામાં ન લેતા, જાતને adjust ટેવાયેલી કરી લઈ પોતાના કામ સંભાળ્યે જાય છે, તેમ દુઃખમાં જાતને adjust ટેવાયેલી કરી લઈ પોતાના સુકૃત-સદ્નુષ્ટાન વગેરે કાર્યો સારી રીતે સંભાળતા બની જવું જોઈએ.

૯૦ ક્રિયામાં મનની સ્થિરતાનો એક પ્રયોગ

શ્રાવકપણાની કે સાધુપણાની ધર્મક્રિયાઓ જેવી કે દેવદર્શન, ચૈત્યવંદન, સામાયિક, પૌષધ, પ્રતિક્રમણ વગેરે એ ધર્મ ક્રિયાઓમાં જેનું મન સ્થિર રહે, બીજા-ત્રીજા વિચારમાં ન ચાલ્યું જાય, એ આત્માની બલિહારી છે; કેમકે આવી ઉત્તમ ક્રિયામાં મન સ્થિર કર્યું એને સ્થિરતાનો અભ્યાસ શરૂ થયો. એથી એ એટલા પ્રમાણમાં પાપવિકલ્પોથી બચી ગયો. પાપવિકલ્પોના નિમિત્તના એટલા કષાયોથી બચ્યો. એવા બચાવ વારંવાર એકઠા થતાં-થતાં એની એક શક્તિ ઊભી થાય કે જેથી પાપવિકલ્પો પ્રત્યે નફરત-ઉદાસીનતા-અપરિચિતતા ઊભી થાય એથી ક્રિયા સિવાયના સમયમાં પાપવિકલ્પો ઓછા થતાં આવે.

એમ ક્રિયામાં મન સ્થિર રહે એટલે આ લાભ ઉપરાંત ક્રિયાના ભાવ જાગે, તે તે ક્રિયાને અનુરૂપ ભાવ હૈયાને સ્પર્શે, મન જ રખડતું હોય તો આ ક્યાંથી બને? ભાવ જાગવાથી ક્રિયામાં રસ વધે તેથી ક્રિયામાં કંટાળો ન આવે. ઊલટું આ ધર્મક્રિયાનો રસ વધવાથી કર્મક્રિયાઓ યાને સાંસારિક ક્રિયાઓમાં રસ સુકાતો જાય, અને એક દિવસ બધો જ રસ સુકાઈ જતા સાંસારિક ક્રિયાઓ અને સંસારનો ત્યાગ થઈ જાય; એટલે મહાપવિત્ર ચારિત્રમાર્ગે પ્રયાણ થાય. એમાં પણ એ જ પ્રમાણે સાધુક્રિયામાં રસ વધતા ભાવ વધે, ને ભાવ વધતા ક્રિયામાં રસ અને તન્મયતા વિશેષ વધે... એમ કરતાં કરતાં એક દિવસ એવો આવીને ઊભો રહે કે તન્મયતા એકાકારતાપૂર્ણ અનાસક્તયોગમાં ચડી વીતરાગસર્વજ્ઞ બનાય. હવે આનાથી શું વધારે જોઈએ ?

પણ આ બધાનું મૂળ ધર્મક્રિયામાં મન સ્થિરતા છે. મનની સ્થિરતાનું જ મહત્ત્વ છે. માટે કહીએ છીએ કે એવી સ્થિરતા લાવનાર-કેળવનાર આત્માની બલિહારી છે, કેમકે એ ઊક્ત લાભોનો ભાગી બને છે, ત્યારે સવાલ એ છે કે સ્થિરમાં લાવવી કેવી રીતે? આ સ્થિરતા પાછી એવી કે ધર્મક્રિયાના વિવિધ ભાગમાં મન સરળતાથી ઝટઝટ પલોટાતું રહે, દા.ત.

ચૈત્યવંદનની ક્રિયામાં ‘નમુત્યુણં’ સૂત્ર બોલતાં ‘નમો જિણાણં જિઅભયાણં’ સુધીના પદોથી ભાવ જિનને નમસ્કાર છે, પછી તરત ‘જેએ અઈયા સિદ્ધા...’ ગાથાથી ભૂત-ભવિષ્ય-વર્તમાનના સર્વદ્રવ્યજિનને નમસ્કાર છે. પછી તરત ‘જાવંતિ

ચેઈયાઈ’ સૂત્રથી ઉર્ધ્વ-અધો-તિર્યક લોકના સર્વ ચૈત્યો-બિમ્બો અર્થાત્ સ્થાપના-જિનને નમસ્કાર છે. પછી તરત પ્રભુ કે ગુરુ સન્મુખ ખમાસમણું છે, પછી તરત ‘જાવંત કે વિ સાહુ’ સૂત્રથી ભરત-ઐરાવત-મહાવિદેહમાં રહેલા સર્વ સાધુને નમસ્કાર છે. પછી તરત ‘નમોહર્હત્...’ થી અનંત પંચ પરમેષ્ટીને નમસ્કાર છે.

હવે જોવાનું એ છે કે ચૈત્યવંદન ક્રિયાના આ વિવિધ ભાગોમાં એ બધું મનની નજર સામે ફટોફટ આવવું જોઈએ, અને એમને-એમને નમસ્કાર કરાતો જાય. આ શી રીતે બની શકે? મન એકથી બીજે, બીજેથી ત્રીજે, તુરતા તુરત પરોવાતું જાય એ કેમ બને? આના માટે એક પ્રયોગ છે.

પ્રયોગ આ છે કે આપણી નજર સામે સર્વદા પ્રભુ છે, અને એમનું દૃઢ્ય ખુલ્લું દેખાય ને એમાં ચાટલા જેવું ચમકતું કેવળજ્ઞાન દેખાય, જેમાં આખું જગત પ્રતિબિંબિત છે. તેથી એમાં તે તે સૂત્રની વસ્તુ પ્રતિબિંબિત જોવાની. આખા જગતનું ત્રણેય કાળનું બધું અહીં પ્રભુના કેવળજ્ઞાનમાં અર્થાત્ એક જ ઠેકાણે પ્રતિબિંબિત છે એટલે ફટોફટ જોવા મળે.

આમ તો જોઈએ તો ઉપરોક્ત દાખલામાં ભાવજિનને એટલે કે સમવસરણસ્થ જિનને જોવા માટે મહાવિદેહ પર દૃષ્ટિ નાખવી પડે અને ત્યાં સીમંધર ભગવાન જોવા પડે. પછી ‘જે અ અઈયા સિદ્ધા...’ ગાથાથી ત્રણે કાળ પર દૃષ્ટિ નાખવી પડે અને દ્રવ્યજિન જોવાય, એમાંય ભૂતકાળના જિન જોવા સિદ્ધશિલા પર નજર લઈ જવી પડે, ને ત્યાં સિદ્ધ થયેલા અતીત જિન જોવા પડે; ત્યારે ભવિષ્યકાળના જિન જોવા અઢી દ્વીપ પર દૃષ્ટિ લેવી પડે અને સંપ્રતિ એટલે કે વર્તમાનના જિન જોવા પાંચ મહાવિદેહ પર દૃષ્ટિ લેવી પડે. પછી ‘જાવંતિ ચેઈયાઈ’ માટે ઉપર અનુત્તર સ્વર્ગથી માંડી નીચે ઉર્ધ્વલોક, નીચે ૧૦ ભવનપતિ-અધોલોક, તથા તિર્થ્યુ, વ્યંતર-જ્યોતિષી સહિત મધ્યલોક પર નજર નાખવી પડે. વળી ‘જાવંત કે વિ સાહુ’ માં અઢીદ્વીપ દૃષ્ટિમાં લાવવા પડે. સારાંશ, હહુવાર દૃષ્ટિ આમ તેમ ફેરવવી પડે. ત્યારે પ્રભુના કેવળજ્ઞાનરૂપી દર્પણને એકલાને જોઈએ, તો એમાં આ બધા ભાવ પ્રતિબિંબિત જોવા મળે, આમ એકજ ઠેકાણે જોવા મળવાથી અહીંથી તહીં ફેરવવું ન પડે. જગતમાં જુદા-જુદા ભાવ ભલે જુદા સ્થાને અને જુદા જુદા કાળે બનતા કે બન્યા હોય, પણ અહીં કેવળજ્ઞાન જ્યારે ત્રણેય કાળ અને ત્રણેય જગતને વિષય કરે છે, તેથી એમાં જ એ બધા ભાવ પ્રતિબિંબિત દેખાય; એટલે વર્તમાન જિનેશ્વર ભગવાન પણ દેખાય. અને ભૂતકાળ તથા ભવિષ્યકાળના પણ ભગવાન દેખાય. એમ વર્તમાન અઢીદ્વીપના મુનિઓ પણ દેખાય. કેવળજ્ઞાનમાં શું ન

દેખાય ? ત્રણેય કાળનો લોકલોક, ને એમાં જે કંઈ ખરેખર હતું, છે, કે થશે, એ બધું જ દેખાય. ‘નમો અરિહંતાણં’ બોલીએ, એમાં અનંતા અરિહંત દેવોને નમસ્કાર કરવો છે, તો તે અનંત સમવસરણ પર બેઠેલા દેખાય. ‘નમો સિદ્ધાણં’માં અનંતા સિદ્ધભગવંતોને જોવા મળે છે તો ત્યાં કેવળજ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત સિદ્ધશીલા પર જ્યોતિમય અનંતા સિદ્ધ દેખાય. એમ આપણી જાત પણ કેવળજ્ઞાનમાં પ્રતિબિંબિત દેખાય. એટલે એમાં આપણાં દોષો પણ દેખવા મળે. તેથી પાપ આલોચવાની, પ્રતિક્રમવાની બધી ક્રિયા એમાં જોઈને થાય.

તાત્પર્ય, કેવળજ્ઞાન માનસિક નજર સામે રાખી, એમાંજ ક્રિયા-સૂત્રના તે તે વિષય જોતા રહી ધર્મક્રિયા સાધીએ એટલે સહજ છે કે મનને એ જોવામાં પરોવવું પડે, તેથી ત્યાં મનની ભારે એકાગ્રતા રહે, અને શુભ ભાવોલ્લાસ ઉછળતા રહે.

મનની સામે અરિહંતપ્રભુને ધારી એમના સર્વ પ્રકાશક કેવળજ્ઞાનને જોવાની મજા ઓર છે. એમાં આપણા દુર્દશાવાળા પૂર્વભવો દેખી શકાય. ગુણવાનના ઉત્તમ ભવોના ઉત્તમ ધર્મ પરાક્રમ દેખી શકાય, એકમાં કકળતી દુષ્ટતગર્હા થાય, બીજામાં ગળયટી સુકૃતાનુમોદના થાય. એમ ત્રિકાળના અરિહંત ભગવાન જોવાના, તે વર્તમાનના ૨૦ આપણી સામે પાંચ મહાવિદેહમાં અને એમની એક બાજુ ભૂતકાળના અનંત ભગવાન, તથા બીજી બાજુ ભવિષ્યના અનંતા તીર્થંકર જોવાના. આ મન સ્થિર કરવાનો એક પ્રયોગ છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪, તા. ૨૪-૯-૧૯૭૭

૯૧ દિલના કેટલાંક ઝેર

આજે દીકરા બાપથી કે નાના ભાઈ મોટા ભાઈથી જુઆરું કેમ લે છે ? એના અનેક કારણો પૈકી આ પણ કારણ હોય છે કે દિલમાં આત્મીયતા નથી ઊભી થતી, પરાયાપણાનું ઝેર ઊભું રહે છે, તેમજ દિલમાં અહંત્વ, વિષયોન્માદ અને ઈર્ષ્યાના ઝેર સળવળી રહ્યા હોય છે.

ખરી રીતે કન્યા પરણીને પુત્રવધૂ કે દેરાણી તરીકે સાસરે આવી ને એ હવે બાપના ઘરને બદલે પતિના ઘરને પોતાનું ઘર કહે છે, તો આને બધી રીતે પોતાના તરીકે અપનાવી લેવું જોઈએ. પછી સાસુ-સસરા, નણંદ-દિયેર-જેઠ વગેરે બધાને અર્થાત્ પોતાના માની લેવા જોઈએ, એ નથી મનાતું અને ‘એ તો પતિના

સગાં, મારા સગાં તો મારા બા-બાપુજી-ભાઈ-બેન’ એવું પરાયાપણાનું દિલમાં બેઠું હોય છે તેથી વિખવાદ ઊભા થાય છે. નહિતર જો એટલું જ સમજી લે કે હવે જ્યારે જીવન અહીં જ ગાળવું છે, તો અહીંના બધાને આત્મીય એટલે કે મારા પોતાના સગા ગણી એ રીતે વર્તવા દે, દૂધમાં સાંકળ ભળે એમ આ બધામાં ભળી જવા દે. જેથી જીવનમાં મિદાશ રહે તો વિખવાદ શાને થાય ? પરાયાપણાનું ઝેર બીજાઓમાં પણ વિખવાદ ઊભા કરે છે.

પરાયા માન્યા પછી સુંવાળાપણાનું ઝેર જોર કરે છે. દા.ત. પુત્રવધુ કે દેરાણીને એમ લાગ્યા કરે છે કે ‘શું અમે એકલા જ ઢસરડો કરીએ ? ને એ બેઠા-બેઠા ખાય ?’ ખરી રીતે અહીં એ સુંવાળાશ છોડી ખડતલ બનવાની અને બીજાનું કરી છૂટવાની કલ્યાણકારી વૃત્તિ રહેવી જોઈએ. મનને એમ થાય કે ‘બીજાનું કરીને કંઈ ઘસાઈ જતા નથી; ઊલટું એમાં સામાનો પ્રેમ, સદ્ભાવ, બહુમાનભર્યા વ્યવહાર મળવાથી આપણું દિલ પ્રફુલ્લિત રહે છે, ખોટા સંકલ્પ-વિકલ્પથી બચે છે, અને કાયાનું પણ એ પ્રફુલ્લિતતામાં લોહી વધે છે...’ તેમ શ્રમ કરવાથી આરોગ્ય સારું સચવાય છે. તો નિરોગી શરીર પર શુભભાવોલ્લાસ ને આત્માની વિચારણા સારી જાગવાનો, અવકાશ રહે છે. સુંવાળા રહેવાથી, સેવાથી ભાગવાથી સ્વાર્થ જ સંભાળવાની, અને બીજાની બેપરવાઈ રાખવાની વૃત્તિ એ ઝેર છે...એમ દિલમાં અહંત્વ-વિષયોન્માદ ને ઈર્ષ્યા એ પણ ઝેર છે.

‘અહીં આ મારા તો સાસુ-જેઠાણી છે અને અમારે જાણે એમના પૂરેપૂરા આશ્રિત થઈને ગુલામ થઈને રહેવાનું છે ! વળી આખો દિવસ સાસુ-જેઠાણી પાસે ને પાસે, એટલે એમની આમન્યા-મર્યાદા સાચવ્યા કરવાની; એમાં પતિની સાથે કશી છૂટથી વાત જેવુંય થાય નહી ! પછી બીજી શી વાત ? વળી આ પતિ મારો એમની મા-ભાભીને જાણે ભવાનીમાતાની જેમ પૂજે છે, તે એનામાં કઈ દૈવત છે કે નહિ ?’...

આ બધું શું ? દષ્ટિમાં અહંત્વ-ઈર્ષ્યા અને વિષયલંપટતાનું ઝેર અહંત્વનું ઝેર હિતકર હકુમત પણ પસંદ કરતું નથી, વિષયોન્માદના ઝેરથી આમન્યા-મર્યાદા ખૂંચે છે અને ઈર્ષ્યાના ઝેરમાં વાત્સલ્યભરી પણ સાસુ-જેઠાણીનો દરજ્જો અસહ્ય લાગે છે. આ ઝેર સીધું પણ ઉંધું દેખાડે છે. જીવન ખારું કરી નાંખે છે. મોજ-આનંદથી સામગ્રીની કોઈ કમી નથી. ત્રાસ-તકલીફ તો નથી જ ઊલટું નીતરતા હેત અને સેવાઓ વરસી રહી છે ! છતાં દષ્ટિમાં ઝેર ચીજ એવી છે કે એ એને સુખી અને સ્વસ્થ રહેવા દેતી નથી. મન સળવળ્યા કરે છે કે ક્યાં સુધી આમ ચલાવવાનું ? એને દુઃખ-દુઃખ અને દુઃખ જ લાગ્યા કરે છે.

દુઃખી કોણ કરે છે ? જીવન ખારું કોણ બનાવે છે ? સંયોગો કે દષ્ટિ ?- કહેવું જ પડશે કે મોટા ભાગે ઝેરભરી દષ્ટિ જ દુઃખી કરે છે...જોશો તો દેખાશે કે કેટલાય શ્રીમંત કરતાં અમીભરી દષ્ટિવાળા ગરીબ માણસો પણ સારા સુખી છે, સંયોગો તો શ્રીમંતને સુંદર મળ્યા છે, પણ દષ્ટિ વિષભરી છે, તેથી સુખી નથી. અહંકાર-વિષયોન્માદ-ઈર્ષ્યા વગેરે ઝેર સુખને આધું રાખે છે અને દુઃખને પાસે રાખે છે...

(૧) અહંત્વનું ઝેર :- ‘ગામમાં ફલાણો મારું માનતો નથી-મારી નિંદા કરે છે, એ હરામી શું સમજે છે ? આમ અહંત્વની દષ્ટિએ વિચારે છે એથી એ દુઃખી છે. એ શ્રીમંતના બદલે કોક ગરીબ માણસની કદાચ અનેક જણા પણ નિંદા કરતા હોય, ગરીબનું કોઈ માનતું ન હોય, છતાં જો એ નિરભિમાનરૂપી અમીથી ભરેલી દષ્ટિ રાખે છે, તો એને એ વિચાર આવે છે કે ‘આપણે વળી પૂર્વમહાપુરુષોના જેવા ક્યાં સારા માણસ હતા કે ક્યાં સારી પુણ્યાઈવાળા અગર સારા પરોપકાર કરનારા હતા, કે બધા આપણી પ્રશંસા જ કરે ? કોઈ જ નિંદા ન કરે ? એ બધા આપણું માને જ ? માટે ચાલવા દો ચાલે એમ, દુનિયા સામે બહુ જોવાની જરૂર નથી.’ દષ્ટિમાં નિરાભિમાનિતાનું અમી છે, તો ગરીબ પણ સુખી છે, અહંકારનું ઝેર હોય તો શ્રીમંત પણ દુઃખી છે...

(૨) વિષયોન્માદનું ઝેર :- એમ વિષયોન્માદના ઝેરવાળો ગમે તેટલું મળે તોય ઓછું માનવાનો. સિકંદર બાદશાહને સંતોષ નહોતો, નવનવી લૂટ અને નવનવી સ્ત્રીઓ ઉપાડી લાવતો, છતાં એને ઉન્માદથી જંપ નહોતો. આમાં સુખ કે સ્વસ્થતા ક્યાંથી મળે ? વિષયો ઈંધણ જેવા છે. વાસના અગ્નિ છે. એમાં વિષયો ગમે તેટલા હોમોં છતાં એ શમે નહિ, વધે. એથી સંતાપ જ રહે. ગરીબ જો વિષયોન્માદવાળો નથી, થોડામાં બહુ મુલ્યું માનનારો છે; તો એની અમીભરી દષ્ટિ છે. એમાં એ આનંદ-કલ્લોલ કરે છે.

(૩) ઈર્ષ્યાનું ઝેર :- ત્યારે ઈર્ષ્યાનું તો કહેવાનું જ શું ? બીજાનું સારું ખમાય નહિ, ત્યાં રોજ સંતાપ રહે. પરિસ્થિતિ તો એની એ જ રહેતી હોય, પણ દષ્ટિમાં ઈર્ષ્યાના ઝેરથી મફતિયા સંતાપે બળવાનું ? શ્રીમંતાઈ હોય, પોતાને ઘણુંય પૂરતું મલ્યું હોય છતાં આ ઝેરથી બળ્યા કરવું પડે એ કેવી કમનસીબી ! ત્યારે જો ગરિબાઈ હોવા છતાં દષ્ટિ સર્વસ્નેહ અને પરપ્રમોદરૂપી અમીની ભરેલી છે. તો બીજાનું સારું ખમાય છે, હૈયે સમાય છે, કલેજે ઠંડક રહે છે, સંતાપ નથી થતો.

વિષયતૃપ્તિ અને સ્નેહપ્રમોદ :- માનવજીવનની મઝા અમીભરી દષ્ટિ રાખવામાં છે, જુઓ કેટ કેટલા અમીનો વિચાર થયો ?

માતા-પિતા સદા ઉપકારી તરીકે જોવાનું અમી...ઉપકારનો શક્ય બદલો વાળવો જ જોઈએ એવા કૃતજ્ઞભાવનું અમી...આત્મીયતા એ અમી...દરેક પ્રસંગમાં સારી જ ને નમ્રતા-લઘુતાપૂર્વક જ વિચારવાનું એ અમી...વિષયતૃપ્તિ એ અમી...સર્વને સ્નેહ-પ્રમોદથી જ જોવાનું એ અમી...

આવા બધા અમી દષ્ટિ રાખવાના...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૫, તા. ૧-૧૦-૧૯૭૭

૯૨) શું જૈનધર્મ માત્ર નિવૃત્તિરૂપ યાને નિષેધરૂપ છે ?

આજે એવો, આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે “જૈનધર્મ માત્ર નિવૃત્તિરૂપ છે, નિષેધરૂપ છે, Negative destructive, પદ્ધતિનો છે, કિન્તુ રચનાત્મક Positive constructive નથી.” આમાં દલીલ એ આપે છે કે “જૈનધર્મના મુખ્ય નવકારમાં જ જુઓ ‘નમો અરિહંતાણં’માં અરિહંત એટલે શત્રુનો નાશ કરવાની વાત છે. દાનધર્મમાં ધનની મૂર્ચ્છા પ્રત્યે તિરસ્કાર છે, શીલધર્મમાં વાસનાનું ખંડન અને વિષયો પ્રત્યે તિરસ્કાર છે, તપધર્મમાં આહારનું ખંડન છે, ભાવનાધર્મમાં અનિત્યાદિની એટલે કે સંયોગો નિત્ય નથી, જીવને કોઈ શરણ નથી વગેરે નિષેધની ભાવના છે, ભાવધર્મમાં ભયનું ખંડન છે. ‘વિરતિ’ ધર્મમાં ઈચ્છા-આસક્તિનું ખંડન છે. આમ ચારે બાજુ ખંડન જ ખંડન છે.”

આ આક્ષેપ અણસમજણનો છે, આ અધુરી સમજનો છે. જૈનધર્મ પ્રવૃત્તિને-રચનાત્મકતાને પણ ભારે મહત્ત્વ આપે છે, એવી પ્રવૃત્તિઓના વિધાન કરે જ છે. તે આ રીતે,-

જૈનધર્મમાં મુખ્ય ચારિત્ર છે, એના માટે કહ્યું છે કે ‘પ્રવૃત્તિ ને નિવૃત્તિભેદે ચારિત્ર છે વ્યવહારજી; નિજગુણ સ્થિરતા ચરણ તે કહીએ, નિશ્ચય શુદ્ધ પ્રકાર...ભવિજન ભજયેજી ? જૈનધર્મ સ્યાદ્વાદ-અનેકાન્તવાદ પર નિર્ભર છે, તેથી તે એકલી નિવૃત્તિના એકાન્તમાં જઈ શકે નહિ; એકલા વ્યવહાર કે નિશ્ચયના એકાન્ત પર નિર્ભર રહી શકે નહિ, પ્રવૃત્તિ પણ અપનાવવી જ પડે.’

હવે ઉપરોક્ત આક્ષેપોને પરિહાર વિચારીએ.

‘નમો અરિહંતાણં’ પદમાં ‘નમો’ પદ પહેલું મૂક્યું ‘અરિહંતાણં’ પછી મૂક્યું; એ જ પ્રવૃત્તિની મહત્તા સૂચવે છે. નમસ્કાર એ પ્રવૃત્તિ છે. એમાં નમસ્કરણીય

ગુણો-સુકૃતોનું બહુમાન-અનુમોદનાની પ્રવૃત્તિ છે. આ પ્રવૃત્તિ એ આત્મામાં ગુણો-સુકૃતોના બીજનું વાવેતર છે.

‘અરિહંતાણં’ પદમાં ‘અરિહંત’ શબ્દનો મૂખ્ય અર્થ ‘આંતરશત્રુનો નાશ’ એવો છે જ નહિ; કેમકે તો તો સામાન્ય (અતીર્થકર) કેવળજ્ઞાનીને પણ અરિહંત કહેવા પડે ! ‘અરિહંત’નો મુખ્યાર્થ દેવાદિની પૂજાને અર્હ ‘અષ્ટ પ્રાતિહાર્યની શોભાને યોગ્ય’ એવો છે, આમાં પણ પૂજાની યોગ્યતા ધર્મશાસનસ્થાપકતાને લીધે છે, તેથી ધર્મશાસન સ્થાપનાની પ્રવૃત્તિ જ આગળ આવી.

દાનધર્મમાં માત્ર ધનમૂર્છાનો તિરસ્કાર નથી, કિન્તુ સાથે-સાથે અભયદાન અને અનુકંપાદાનમાં જે જીવને દાન કરીએ છીએ એના જીવત્વનું સન્માન છે. પાત્રદાન-સાધર્મિકભક્તિમાં ધર્મ-ધર્મિતાનું બહુમાન છે, અને સુપાત્રદાન-પરમપાત્ર દાનમાં ગુરુ તથા દેવાધિદેવની પૂજ્યતાનું પૂજન છે. આ સન્માન-બહુમાન-પૂજન સ્પષ્ટ પ્રવૃત્તિરૂપ છે. Positive Approach છે.

શીલધર્મમાં માત્ર વાસના-વિષયોનો તિરસ્કાર નહિ, કિન્તુ આત્મરમણતાના ઉત્થાનરૂપ પ્રવૃત્તિ પણ છે. શીલ-પાળતા-પાળતા આત્માની નિર્વિકારતા અને અસંયોગાધીન પ્રસન્નતામાં રમણતાની પ્રવૃત્તિ-પ્રેકટીસ કરવાની છે. તો જ શીલ નૈષ્ઠિક શીલરૂપ બની દૃઢ શીલ બને.

તપમાં માત્ર આહારસંજ્ઞાનો નિષેધ નહિ, કિન્તુ રચનાત્મકરૂપે આત્માના સત્ત્વનો વિકાસ પણ છે, કેમકે અનાદિથી પૂઠે લાગેલ ‘ખાઉ’ ની સંજ્ઞાને દબાવવા સત્ત્વ પ્રગટાવવું પડે છે, ને આ સત્ત્વ-વિકાસ એ ઘણી બધી પરાક્રમી શુભ પ્રવૃત્તિનું મૂળ છે.

ભાવનાધર્મમાં માત્ર નિત્યતા-શરણ વગેરેના નિષેધની ભાવના નથી, કિન્તુ એવી શુભ ભાવનાનો સારો અભ્યાસ કરતાં કરતાં એ શુભ ચિંતનધારાની પ્રવૃત્તિ કરવાની છે, એ અસદ્ વિકલ્પોથી બચાવી આત્માની શુદ્ધ જ્ઞાનશક્તિને વધુ ને વધુ પ્રગટ કરે છે, જેથી પછી તત્ત્વજ્ઞાનની મહાતારક પ્રવૃત્તિ ચાલે છે.

ભાવધર્મમાં માત્ર ભયખંડન નહિ, કિન્તુ આત્માના જ્ઞાનદંષ્ટિની ઉત્તેજના છે. આ જ્ઞાનદંષ્ટિ પરોપકાર-પરાર્થ-જિનભક્તિ વગેરેની કેટલીય પ્રવૃત્તિ કરાવે છે.

વિરતિમાં માત્ર આસક્તિનું ખંડન નહિ, કિન્તુ આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપ તરફ પ્રયાસ અને પ્રયાણ પણ છે, તે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ત્રૈકાલિક જગતનું શુદ્ધ દર્શન છે. એ શુદ્ધસ્વરૂપ જ્ઞાનાચાર આદિ પંચાચારની પ્રવૃત્તિ દ્વારા સિદ્ધ થાય છે. પંચાચાર-પ્રવૃત્તિ દ્વારા શુદ્ધસ્વરૂપ ઉઘડતું જાય એ રચનાત્મક કાર્ય છે.

આ પંચાચારમાં ભરચક પ્રવૃત્તિ છે, દા.ત. જ્ઞાનાચારમાં જ્ઞાન-જ્ઞાની જ્ઞાનસાધના બહુમાનનો આચાર પાળવા માટે અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરાય, જેમકે સર્વજ્ઞનું તત્ત્વજ્ઞાનને પોતાનામાં, પોતાના આશ્રિતમાં, અને શક્યાતાનુસાર જગતમાં પ્રસારવા અનેક રીતે પ્રયત્નો થાય. જ્ઞાનવાળાના કદર-સન્માન થાય. સમ્યક્ જ્ઞાનનાં સાધન શાસ્ત્રગ્રન્થોનાં ઉત્પાદન-રક્ષા-પ્રચારાદિની પ્રવૃત્તિ થાય. આ બધું જૈનધર્મમાં વિહિત છે.

એમ દર્શનના-સમ્યગ્દર્શનના આચારમાં જૈનધર્મમાં આચાર-અનુષ્ઠાનની ઉપબંહણાં અર્થાત્ પ્રશંસા-સમર્થન-પ્રોત્સાહન, ધર્મમાં શિથિલ પડતાના સ્થિરીકરણ, ધર્મ પાળનાર-માનનાર પર વાત્સલ્ય, હૈયાના હેત, ધર્મની પ્રભાવનાર્થે જૈનેતર પણ ગરીબોની કરાતી અનુકંપાપૂર્વક વરઘોડા, મહોત્સવ, વિશિષ્ટ ત્યાગ-તપ-દાન આદિની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ જૈનધર્મ ફરમાવે છે.

સમ્યક્ચારિત્રમાં આહાર-ગવેષણાની એવી પ્રવૃત્તિ, કે જેમાં કોઈને ય ભારભૂત થવાય નહિ, બોલવાની મિત-મધુર-સત્ય-હિતકરજ ભાષા-પ્રવૃત્તિ જેથી જનતાને પાપત્યાગ અને કલ્યાણઆદરની પ્રેરણા મળે.

સમ્યક્ તપના આચારોમાં તો તિતિક્ષાનો જબરદસ્ત લાભ કરાવનાર વિવિધ તપસ્યાઓ વૃત્તિ-સંક્ષેપ, કાયકષ્ટ, સંલીનતા ઉપરાંત પ્રાયશ્ચિત્ત વિનય વૈયાવૃત્ય સ્વાધ્યાય ધ્યાન કાયોત્સર્ગની ભરચક પ્રવૃત્તિઓ ફરમાવેલી છે.

સારાંશ આત્મોત્થાનના પાયામાં માર્ગાનુસારિતા-યોગપૂર્વસેવા વગેરેથી માંડી ઠેઠ પરાકાષ્ટાએ શુકલ ધ્યાન સુધી મહાતારકપ્રવૃત્તિમાર્ગ જૈનશાસને જરૂરી કહ્યા છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૬, તા. ૮-૧૦-૧૯૭૭

૯૩ ગદ્ગદ સંવેદનના સુખદ પ્રયોગથી અદ્ભુત અભ્યુદય

રોજ મંદિરે જાઓ છો ? હા, પ્રભુદર્શન રોજ કરીએ છીએ તો એની જીવન પર અસર પડતી જણાય છે ? એના પર અદ્ભુત અભ્યુદય થઈ રહ્યો દેખાય ?

આનો ‘હા’ ઉત્તર આપતાં વિચાર કરવો પડે એમ છે. કારણ કે જીવન પર અસર એટલે જિનદર્શન વિનાના જીવો જે ખાનપાન-પૈસાટકા-વેપાર અને રંગરાગની મસ્તીનું જીવન જીવતાં દેખાય છે; એ મસ્તી કરતા જીવનમાં જિનદર્શનથી કંઈ ફરક પડતો આવવાનું દેખાતું હોય, ખાનપાનાદિમાં મસ્તી નહિ પણ કંઈક સુસ્તી,

નફરત, ઉદાસતા, અનુભવાતી હોય તો તો લાગે કે દર્શનની જીવન પર અસર પડી રહી છે.

પ્રભુદર્શન-પૂજન એ ધર્મ છે, ને ધર્મ એ ઔષધ છે, પાપરોગ કાઢવાનું ઔષધ, પાપરોગ મોળા પાડવાનું ઔષધ, પાપરોગ છે મોહમાયામાં લીનતા, ધર્મઔષધ સેવીએ ને આ રોગ જાય નહિ ? રોગ મોળોય ન પડે ? મોહમાયાની લીનતા-લગન ઓછા ય ન થાય ? મોહમાયા હજી સદંતર ઘૂટવી મુશ્કેલ, પણ એની લીનતા તો ઓછી થાય ને ? પણ;

જિનદર્શન કરવા છતાં મોહમાયામાં લીનતા એવી ને એવી ઊભી રહે છે, લીનતા ઓછી નથી થતી એ હકીકત છે. દર્શન વિનાના માણસની જેમજ વેપાર-ધંધા-નોકરીમાં લીનતા છે; પૈસાની મહત્તા છે; ખાનપાનના રસ છે, રંગરાગ વિષય વિલાસ અને મોજ શોખમાં ચક્રચુરતા છે, એવા જ રોફ-રોષ-ઈર્ષ્યા છે, એવા જ પત્ની-પુત્રાદિને સર્વસ્વ માનવા છે, તો આમ શાથી ? અથવા કહો કે આ સ્થિતિ પલટવા શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર આ છે કે દર્શનાદિ ધર્મની સાધના સંવેદનભરી થવી જોઈએ. તે થતી નથી એટલે એની પાછળ અસર રહેતી નથી. તેથી પાપવૃત્તિ રસતરબોળ ચાલે એ સહજ છે. આ પરથી સમજાશે કે,

પાપવૃત્તિને નીરસ બનાવવાના આ ઉપાય છે કે દેવદર્શનાદિ ધર્મ સંવેદનભર્યો કરો.

‘સંવેદન એટલે’ (૧) સંભ્રમ, (૨) ગદ્ગદતા; (૩) અપૂર્વ ભાગ્યોદયનો અનુભવ-સમ્યક્સંવેદન, (૪) દિલદર્દ સાથે ઝણઝણાટી

(૧) દા.ત.વીતરાગના દર્શન વખતે મનને સંભ્રમ થાય જાણે અચાનક અપૂર્વ નિધાન મળી ગયું અને જે આશ્ચર્ય સાથે પારાવાર હરખ થાય તે સંભ્રમ; ગદ્ગદતા એટલે દિલ પીગળું-પીગળું થઈ જાય તે; અને હવે અપૂર્વ ભાગ્યોદય થવાનો છે એવો અનુભવ થાય.

દર્શન કરતી વખતે મનને આશ્ચર્ય થાય કે ‘અરે હું રાંક-ભિખારી અને મને આ કોડો સોનૈયાના ખજાનાતુલ્ય આ અરિહંત પ્રભુનું દર્શન મળ્યું ? પાપ અને પાપવાસનાઓથી ખચ ભરેલા મારા મલિન આત્માની શી લાયકાત કે આવા પરમપવિત્ર ત્રિભુવન ગુરુ અરિહંત પરમાત્માનો મને યોગ થાય ? એમના દર્શન મળે ?’ આમ એકલું આશ્ચર્ય જ નહિ, પણ જેવો અપૂર્વ નિધાન મળી જતાં પારાવાર હરખ-હરખ થાય એવો પ્રભુદર્શને હરખ-હરખ થાય. શું ? મન મસ્તી અનુભવે કે ‘હવે મારે શી ફિકર જો આ કોડો સોનૈયાના ખજાનાતુલ્ય વીતરાગદર્શન

મળ્યું છે !’ આ બધો સંભ્રમનો અનુભવ...

(૨) ગદ્ગદતામાં જેમ ખોવાઈ ગયેલો છોકરો, જેની પાછળ મા-બાપ ઝુરી મરતા હતા, એ અચાનક પાંચ વરસે સમૃદ્ધ થઈને આવી મળે એ વાત મા-બાપનું દિલ કેવું ગદ્ગદ થઈ જાય ! પાણી-પાણી થઈ જાય ! એવું વીતરાગદર્શને મનને થાય કે ‘અનંત-અનંત કાળથી ગુમાવેલા આ વહાલા હેમ વીતરાગ પ્રભુ મને સાંપડી ગયા ?’ બસ, એમ જોતા દિલ પાણી-પાણી થઈ જાય ! ખરેખર મારા સાચા સગાં મને મળી ગયા, એ વાત પર હૃદય દ્રવિત થઈ જાય એ ગદ્ગદતા.

(૩) દેવદર્શને પરમ ભાગ્યોદયનો અનુભવ એવો થાય કે ‘અરે ! અત્યાર સુધી ષટ્કાય જીવોના સંહારમય આરંભ-સમારંભનું, વિષયોના વિલાસ, અને પૈસા-પ્રતિષ્ઠા-માલમિલકત તથા પરિવારની પાપલેશ્યામાં મારા આત્માનું અધઃપતન અને દુર્ભાગ્ય સરજાઈ રહ્યા હતા. તે આ દેવાધિદેવના દર્શન મળતાં પરમ સૌભાગ્ય સદ્ભાગ્ય સરજાઈ રહ્યું છે, તેથી હવે મારો ભવિષ્યમાં પરમ ભાગ્યોદય થવાનો ! વર્તમાનમાં કદાચ આપત્તિ હોય, દુઃખ હોય, તોય તે વચગાળાના કામચલાઉ. એમાંય હવે વીતરાગના દર્શન મળ્યાનું સુખ સંવેદન છે; એ પરમ ભાગ્યોદય છે, ને પછીથી તો મહાન ભાગ્યોદય છે જ. આવાં અણમોલા અરિહંતદર્શનથી જો ભાગ્યોદય નહિ થાય તો બીજા શેનાથી એ થનાર હતો ? પૂર્વના કંઈ આત્મા દેવાધિદેવના દર્શનથી પરમ ભાગ્યોદય પામ્યા છે. જેમકે શયંભવ બ્રાહ્મણ યજ્ઞની વચ્ચે મુખ્ય યજ્ઞસ્તંભની નીચે દાટવામાં આવેલી જિનપ્રતિમાનું દર્શન પામતા એમને ઠેઠ શ્રુતકેવળી ચૌદપૂર્વધર બનવાનો પરમ ભાગ્યોદય સાંપડ્યો.

વાત આ છે કે જેવું દેવદર્શનમાં એવું બીજી બધી દેવપૂજન-સામાયિક-પ્રતિક્રમણ-જાપ-વ્રત-નિયમ, કે દાન, દેવ-ગુરુ-ભક્તિ-શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય વગેરે ધર્મ સાધનામાં જો આ સંવેદન સંભ્રમ ગદ્ગદતા અને પરમ ભાગ્યોદયનો અનુભવ થાય, તો હૃદય પર એની એવી સુખદ અસર રહે કે પછી દુન્યવી પ્રવૃત્તિઓ પાપારંભો, પરિગ્રહ અને વિષયવિલાસમાં એવો રસ રહે નહિ; એ નીરસ જેવી બની જાય.

(૪) સંવેદનમાં ચોથી વસ્તુ આ જોઈએ, દિલના દર્દ સાથે અંતરમાં ઝણઝણાટી જોઈએ, આ બહુ મહત્વનું છે, ‘દરેક ધર્મસાધનાને આ ભાવ આપવાની ખાસ જરૂર છે, તો જ સાધના ચૈતન્યવતી બને. મનને અહો ! અહો ! થાય, અહો ! જગતના કોઈ ધર્મમાં ન મળે એવા વિવેકવાળું આ અનુભાન, આ સૂત્ર, આ જપ, આ ધ્યાન મને મળ્યું ! આ વિચાર હૃદયવેધી થાય, હૃદયમાં ઝણઝણાટી થાય, ‘કેવા મારા અહો ભાગ્ય કે કદાચ અનંતકાળે મને આ મળ્યું ને ગમ્યું !’ એમ

દિલદર્દ સાથે ભાવના થાય. સારાંશ દરેક ધર્મઆરાધના આવા સંવેદન સાથે થાય તો એની દિલ પર એવી સુખદ અસર થાય કે પછી એ દિલ પાપમાં એવા રસથી પ્રવર્તે નહિ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૭, તા. ૧૫-૧૦-૧૯૭૭

૯૪) કાયાંધ એ કામાંધ જેવો છે, નાસ્તિક છે

જેને અલગ આત્મા માન્ય છે, એ આત્માના હિત આત્માના જતન, ને આત્માના ઉદયને ઝંખનારો હોઈ એના માટે પુરુષાર્થ ફોરવનારો હોય. દેખાય છે; કે જે કાયાને જ ‘હું’ તરીકે માનનારો છે, એ કાયાના જ હિત જતન અને ઉદયની ઝંખના રાખે છે અને એનો શક્ય પુરુષાર્થ કરે છે. તો પછી ‘હું’ તરીકે આત્માને માનનારો આત્માના હિત, જતન અને ઉદયની વૃત્તિ રાખી, પ્રવૃત્તિ કરનારો ન હોય? એ જો ન હોય તો એણે અલગ આત્માની માન્યતા શી રાખી કહેવાય? એણે આસ્તિકપણું શું ધાર્યું ગણાય?

પહેલી વાત આ છે કે સાચા આસ્તિક બનવું હોય તો મનને આ બરાબર લગાડી દો કે ‘હું’ જોઈ છું, હું બોલું છું, હું ચાખું છું...વગેરે પ્રતીત થાય છે. એમાં ‘હું’ એટલે ખોખું નહિ, પણ અંદરમાં રહેલો આત્મા જ છે; તેથી તો મને શરીર બગડે એ પસંદ નહિ, એમ બોલાય છે. બોલનાર કાયા નહિ પણ આત્મા છે; માટે એમ પોતાની કાયા માટે બોલી શકે છે. પરંતુ બોલનારું જો શરીર જ હોય તો તો એમ બોલવું જોઈએ કે ‘હું બગડું એ મને પસંદ નહિ,’ ડોક્ટર પાસે જાય તો એમ કહે છે, ડો. જુઓને મારું શરીર બગડ્યું છે, પણ નહિ કે જુઓને આ હું બગડ્યો છું. પેટ ભરાઈ ગયા પછી ય સામો વધુ ખવરાવવા આગ્રહ કરે તો આમ કહેવાય છે કે ના, હવે રહેવા દો ભાઈસાબ હવે વધારે ખાઉં તો મારું શરીર બગડે.’ પણ નહિ કે વધારે ખાઉં તો હું બગડું, આ સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે બોલનાર શરીર નથી, પણ શરીરમાં રહેલ જુદો આત્મા છે.

છોકરો માંદો પડ્યો હોય તો એમ કહેવાય છે કે ‘છોકરાનું શરીર બગડ્યું છે.’ પરંતુ એ જો નઠારા સંગતે ચડ્યો હોય તો એમ બોલાય છે કે છોકરો બગડ્યો છે. ‘બેય બગડ્યા હોય તો એમ બોલાય છે કે ખરાબ સંગતે છોકરોય બગડી ગયો છે, ને ખાઈ-ખાઈને એનું શરીરેય બગડી ગયું છે.’ આ સૂચવે છે કે શરીર અને

આત્મા બે અલગ-અલગ છે. બેય જુદી-જુદી વસ્તુ છે. એમાં આત્મા પર શરીરની માલિકી નહિ શરીર કાંઈ અંદરના આત્મા પર માલિકી મમત્ત્વ ધરવા જતું નથી. કિન્તુ શરીરમાં રહેલ આત્મા એ શરીર પર માલિકી ધરાવે છે. શરીર પર એ મહત્ત્વ કરે છે. વાંધો આટલો જ છે કે જેમ કામાંધ મૂઢ પતિ-પત્નીને જ સર્વસ્વ માને છે. પત્ની પર અથાગ મોહ-મમતા ધરે છે, અને એને અમન-ચમન કરાવવા પાછળ લક્ષ્મી તારાજ કરે છે, જાતે ફના થઈ જાય છે. પત્નીમાં પોતાની જાત પણ ભૂલી જાય છે. એમ કાયામાં અંધ બનેલો મૂઢ આત્મા કાયાને જ સર્વસ્વ માને છે. કાયા પર જ મોહમમતા કરે છે. કાયાને અમન-ચમન કરાવવા પાછળ તારાજ થાય છે. પોતાની પુણ્ય-લક્ષ્મી ફના કરે છે. પોતાની જાત જ ભૂલી જાય છે. જેમ પેલા કામાંધને જાતની કશી ચિંતા નહિ, રાત ને દિવસ વહાલી પત્નીની જ ચિંતા, એય મૂઢ આત્માને પોતાની કશી ચિંતા નહિ, રાત ને દિવસ વહાલી કાયાની જ ચિંતા; પછી ભલે પોતે ખુવાર થઈ જાય, ‘વહાલીને સારી રાખવાની,’ આ સૂત્ર ધરીને ચાલે છે આ જ મોટો વાંધો છે.

જેમ પોતાનું વ્યક્તિત્વ સમજનાર પતિ પત્નીમાં આવો અંધ થઈ ખુવાર નહિ થાય. એમ કાયાથી અલગ પોતાનું વ્યક્તિત્વ સમજનાર આત્મા કાયા પાછળ અંધ થઈ ખુવાર ન થાય. જેમ પેલો પત્નીનું હિત જોશે. પણ પોતાનું હિત ખોઈને નહિ, પત્નીનું જતન કરશે, પણ પોતાનું જતન સાચવીને, પત્નીનો ઉદય કરશે ખાન-પાન-કપડા-દાગીના-મોજમજા ચડતીકળા કરશે પણ પોતાનો ઉદય ગુમાવીને નહિ, કિન્તુ પોતાના ખાનપાન ગુમાવીને નહિ તથા મૂડી-પ્રતિષ્ઠાની ચડતી કળા સાચવીને. એમ કાયાથી અલગ પોતાનું આત્માનું વ્યક્તિત્વ સમજનારો કદાચ કાયાના હિત-જતન ઉદય કરશે, પણ પોતાના આત્માના હિત-જતન ઉદય ગુમાવીને નહિ. જેમ પત્ની ખોટો ખરચો, ખોટી આરામી કે આડા માર્ગે જવાનું કરતી હશે તો પોતાનું વ્યક્તિત્વ સમજનાર પતિ એના પર અંકુશ મૂકી દેશે, એમ આત્માનું અલગ વ્યક્તિત્વ સમજનારો કાયાના ખોટા ખરચા ઉદ્ભટ ખાન-પાન-પહેરવેશાદિ ખોટી આરામી ને આડા માર્ગે જવાનું નહિ નભાવી લે એના પર અંકુશ જ મૂકે.

આ વાત છે, આપણે સાચા આસ્તિક હોઈએ, હૃદયથી આસ્તિક હોઈ, કાયાથી અલગ આપણું વ્યક્તિત્વ સમજનાર હોઈએ તો આપણું આત્માના હિત-જતન ઉદયને બગાડીને કાયાના હિત-જતન ઉદય કરનારા ન બનીએ, કાયાની પાછળ અથાગ પુણ્યલક્ષ્મી તારાજ ન કરીએ, જિંદગીના છેડા સુધી કાયાનું જ જોતા ન બેસીએ.

કાયા, તો આત્માનો ડગલો છે. જીર્ણ ડગલો પડતો મૂકી નવો ડગલો પહેરાય છે. એમ આત્મા જીર્ણ કાયા મૂકી નવા ભવે નવી કાયા પહેરે છે. એક જિંદગીમાં શરીર અને ડગલા બદલે છે. એમ જનમ જનમ ધુમતા આત્મા અનેક કાયાઓ બદલે છે. હવે જેમ ડગલો બગડે-ફાટે પણ સાથે શરીર બગડ્યું તો શરીર બગડતું રાખી ડગલાની ચોકખાઈ-મરામત કરાતી નથી, પહેલું શરીર સુધારવાનું સમાલવાનું કરાય છે, એમ અહિ આસ્તિક પોતાના આત્માને બગડતો રાખી કાયાને સુધારવાનું સમાલવાનું નથી કરતો, પણ પહેલું આત્માનું સુધારવાનું અને સમાલવાનું જ કરનારો હોય. શરદી-તાવ ધખતો માણસ એના ઉપચાર ભુલી ડગલાને ધોવા બેસે એ ભૂલો પડ્યો, એમ આત્માના ભારે અહિત અને પતન થઈ રહ્યાં હોય ત્યાં કાયાને અમનચમન કરાવવાનું કરનારો ભૂલો પડે છે. આસ્તિક તો સમજે કે શું જાતનું ભૂલી ડગલાને સમાલવા સુધારવા બેસું? ના, આત્માનું પહેલું સમાલવાનું, પછી શરીરનું. આત્માનું ખોઈને કાયાની જાહોજલાલી નહિ કરવાની.

આપણે હૃદયથી આસ્તિક છીએ કે નાસ્તિક? એનો હિસાબ આના પર મંડાય કે કોના ભોગે કોની જાહોજલાલી કરવી ગમે છે? કરવી ખપે છે? કાયાનો ભોગે આત્માની? કે આત્માના ભોગે કાયાની?

કાયાની જાહોજલાલી આ, - સારા ટેસ્ટદાર ખાન-પાન, રાત્રિભોજન અભક્ષ્ય ભક્ષણ, કિંમતી કપડાં, કિંમતી ડેકોરેટેડ રહેઠાણ, વાહન, મોજશોખ, પત્તાબાજી, પિક્ચર-ટી.વી. કામચેષ્ટાઓ ઉદ્ભટ બોલ, સ્વાર્થાધતા, બીજા પર રોષ-રોફ અસત્ય-અનીતિ કરીને ધુમ કમાઈ.

આત્માની જાહોજલાલી આ, - વિવિધ ત્યાગ સંયમ, તપસ્યા, બ્રહ્મચર્ય, સદાચાર, સાદાઈ, સત્ય નીતિ, અલ્પપરિગ્રહ, ક્ષમા-નમ્રતા-લઘુતા પરોપકાર, દેવ-ગુરુ સેવા, ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાન શુભ ભાવનાઓ.

બસ, આમાંથી પસંદ કરવાનું છે, કાયાની જાહોજલાલી ગમે? કે આત્માની? કઈ જાહોજલાલી ખપે? હજી આચરવાની વાતમાં કાયરતા હોય, પરંતુ વિચારવાની વાતમાં કાયરતા ન ચાલે. તો કરો વિચારસરણી કઈ જાહોજલાલીની ચાલે છે? અત્યાર સુધી માનો ભુલા પડ્યા હો, પણ હવેય જો આસ્તિકતા ઊભી કરવી છે તો આ કરો, આત્માની જાહોજલાલીના તત્ત્વ વિચારસરણીમાં ખુબ રમતા કરી દો. કાયાની જાહોજલાલીના વિચારોને અટકાવી-અટકાવી ત્યાં સંબંધિત તે તે આત્માની જાહોજલાલીના વિચારોને ગોઠવી દો.

૯૫) ધર્મ કેમ સારો ? અંતરંગ ધર્મનું કેમ મહત્વ ?

ધર્મ કોણ નથી માનતું? નાસ્તિક આત્મા પણ પોતાની પ્રત્યે બીજા તરફથી અહિંસા સત્ય વગેરે ઈચ્છે છે એ શું છે? ધર્મ જ ઈચ્છે છે. (૧) એને કોઈ મારે, (૨) એની સામે પત્ની, પુત્ર કે નોકર જુઠ બોલે. (૩) એનો કોઈ માલ ચોરે. (૪) એની સામે એની પત્નીને કોઈ અડપલા કરે, કે (૫) એનો નોકર કે ભાગીદાર સ્વતંત્ર ધંધો કરી પરિગ્રહ જમાવે, તો એ નાસ્તિકને પણ ગમતું નથી. અવસર આવ્યે એ પેલાને કહે છે, - ‘હરામખોર ! મારી પ્રત્યે આ હિંસા-જુઠ વગેરે (પાપ) કરે છે?’ એથી ઊલટું, એની આપત્તિમાં એને કોઈ બચાવે, કોઈ દયા કરે, એમ સત્ય બોલે, નીતિ-પ્રામાણિકતા જાળવે, એની પત્ની પ્રત્યે સદાચારની મર્યાદા જાળવે, ને એની સામે નોકર કે ભાગીદાર સ્વતંત્ર પરિગ્રહ ભેગો ન કરે તો એ બધું નાસ્તિક જેવાને પણ ગમતું બને છે.

આ શું બતાવે છે? એ જ કે માણસને પોતાની પ્રત્યે બીજા હિંસા-જુઠ-અનીતિ વગેરે પાપ કરે એ એને પસંદ નથી, અને દયા-સત્ય વગેરે ધર્મ આચરે એ પસંદ હોય છે. એટલે એ આવ્યું કે પોતાની પ્રત્યે ધર્મ પસંદ અને પાપ અપસંદ, બીજાઓ તરફથી ધર્મ આચરાય એ સારો ને પાપ આચરાય એ ખરાબ.

તો પછી શું આ પોતાની જાતમાં ‘ધર્મ હોવો જોઈએ, પણ અધર્મ-પાપ નહિ,’ એ અપેક્ષિત નથી? બીજાઓ તરફથી પોતાની પ્રત્યે આચરાતો ધર્મ સારો ને આચરાતા પાપ ખરાબ, તો શું બીજાઓ પ્રત્યે પોતે ધર્મ આચરે એ સારો નહિ? પાપ કરે એ ખરાબ નહિ? ‘ધર્મ જ આચરવા જેવો, અને પાપ છોડવા જ જેવો,’ આ નિયમ નહિ? ત્યારે કહે છે,-

પ્ર.- અહિંસાદિ ધર્મ તો સારા પરંતુ દેવદર્શન-પૂજન, સાધુસેવા, ત્યાગ, તપ, શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય...વગેરે ધર્મ શેના સારા? એથી શો લાભ?

ઉ.- (૧) એ એટલા માટે સારા કે એનાથી અહિંસા-સત્ય વગેરે ધર્મને ઉત્તેજન મળે છે, ધર્મની પ્રેરણા મળે છે. વળી દેવાધિદેવમાં પરમ અહિંસા, પરમ દયા આદિ છે, ત્યાગીસાધુમાં મહાઅહિંસા આદિ છે. હવે જો અહિંસાદિ સારા અને માન્ય છે, તો અહિંસાદિવાળા પણ સારા માન્ય અને પૂજા કરવા યોગ્ય હોય એમાં નવાઈ શી? અને એમનામાં અહિંસાદિ હોવાને લીધે એમની જો સેવા-ભક્તિ

કરીએ તો એમના આલંબને આપણને અહિંસાદિ મળે, વધે, એ સ્વાભાવિક છે.

(૨) બીજી પણ આ વાત છે કે દુનિયાદારીની પ્રવૃત્તિ સહેજે-સહેજે કાંઈ ને કાંઈ આરંભ-સમારંભ, હિંસા, જૂઠ, પરિગ્રહ, વિષયવિલાસ વગેરે પાપો તરફ જીવને ઘસડી જાય છે. ત્યારે જો, જીવ આ દેવદર્શનાદિ ધર્મમાં લાગ્યો જીવ એટલા કાળ પૂરતું એ મહાઆરંભ-પરિગ્રહ વિષયવિલાસ આદિના પાપોથી બચે છે.

(૩) એ પણ હકીકત છે કે અહિંસાદિ ધર્મ શા માટે આચરવાના છે ? એટલા જ માટે કે હિંસાદિ આચરીને જીવ ભવભવચક્રમાં ભટકતો રહ્યો છે. જન્મ-મરણ, જન્મ-મરણની વિટંબણા-નાલેશી ભોગવતો રહ્યો છે. એ એમાંથી ક્યારે છૂટે ? ત્યારે કે જ્યારે એ સર્વથા અહિંસા, વિષય-ત્યાગ વગેરેમાં આવે, એનું જીવન બનાવે. એ માટે પવિત્ર આચારો-પ્રવૃત્તિઓનો અભ્યાસ જોઈએ, ને તે દેવદર્શનપૂજન, સાધુ-સેવા, વ્રત-નિયમ શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય, ઈશ્વરધ્યાન આદિના આચાર પાળવાથી બને. એમાં આગળ વધતાં દુન્યવી મોહમાયાની પ્રવૃત્તિઓ બંધ થઈ જાય, અને ક્રમશઃ આત્માનો મોક્ષ થાય. આ મોક્ષ પમાડનાર એ દેવદર્શન આદિ પણ અહિંસાદિની જેમ ધર્મરૂપ છે, અને જીવનમાં અવશ્ય કર્તવ્ય છે.

આ દેવદર્શનાદિ અહિંસાદિ ધર્મ બે પ્રકારે છે, -બહિરંગ અને અંતરંગ, બહારથી દેવાધિદેવ પર આંખ લગાવીએ ને હાથ જોડી નમન કરીએ. એ થયું બહિરંગ દેવદર્શન અને અંતરમાં દેવાધિદેવ પ્રત્યે અહોભાવ લાવીએ કે અહો ! મારું કેવું સૌભાગ્ય કે મને દેવાધિદેવ મળ્યા, એમનું મહાકિંમતી દર્શન મળ્યું ! કેટલું બધું કિંમતી ! ચિંતામણી અને કલ્પવૃક્ષ પણ જે સદ્ગતિ અને મોક્ષ ન પમાડી શકે એ પમાડનાર દેવદર્શનાદિ છે. અહોભાગ્ય મારા કે આવું વીતરાગદર્શન મને મળ્યું !' આ થયું અંતરંગ દેવદર્શન. એમાં અંતરમાં જાણે અષ્ટપ્રાતિહાર્યયુક્ત હુબહુ વીતરાગ દેવાધિદેવ દેવોથી સેવાતા અને સમવસરણ પર દેશના આપતા દેખાય, તે દેખીને અનુપમ આલ્હાદ થાય. આ અંતરંગ દેવદર્શન કરતા કરતાં વીતરાગ પર મમતા બહુમાન જાગે વધતા જાય.

એમ બહિરંગ દેવપૂજનમાં આપણા કિંમતી દ્રવ્યોથી દેવાધિદેવની વિધિસર પૂજન-સંસ્કારક્રિયા, અને ગુણસ્તુતિ સ્તવના આવે. ત્યારે અંતરંગ દેવપૂજનમાં એના દરેક પ્રકારનું રહસ્ય ભાવવાનું ને એનાથી આત્માને ભાવિત કરવાનું આવે. મોહમાયાની સેવામાં નકરા મારક સનેપાતિયા યાજ્ઞા લાગે ને સામે દેવ પૂજનમાં શિષ્ટ નિપુણ અને તારક વિવેકભરી પ્રવૃત્તિ લાગે. એથી સર્વેસર્વા વીતરાગભક્તિની અભિલાષા વધતી જાય.

એમ, બહિરંગ અહિંસાધર્મમાં જીવો ન મરે એનો પ્રયત્ન એની જતના આવે. ત્યારે અંતરંગ અહિંસાધર્મમાં જીવોની પ્રત્યે આત્મવત્ત્વાવ સમત્વભાવ આવી જાતે એમને દુઃખ ન આપવા-અપાવવાનો કે દુઃખ યા પાપમાં નિમિત્ત પણ ન બનવાનો ભાવ આવે. આમ બીજા સત્ય આદિને ક્ષમા આદિ ધર્મમાં બહિરંગ-અંતરંગ પ્રકાર સમજવાના.

ધર્મના બધા અંતરંગ પ્રકાર એવા છે કે એ અંતરમાં ઊતરવાથી આત્માને પરમ શાન્તિ, પરમ તૃષ્ટિ, પરમ આલ્હાદ આપે છે, દ્યુતિ-સ્ફુર્તિ-સત્ત્વને વિકસાવે છે, જીવને ખરેખર આ જ જોઈએ છે. જીવને પૈસાટકા, વાડી-બંગલા, વેપાર-પરિવાર, ખાનપાન વગેરે સુખરૂપ ત્યારે જ લાગે છે કે જો દિલમાં શાંતિ-નિરાંત-નિશ્ચિંતા-નિર્ભયતા હોય, મકાનને અચાનક આગ લાગી કે વહાલામાં વાહાલી પત્ની યા પુત્ર મર્યો, અથવા વેપારમાં પૌ હજાર પડી ગયા, કે સરકારી ભારે લફરામાં ફસામણી થઈ, ત્યાં બીજા બધાં સુખસાધન છતે જીવ ઊંચો થઈ જાય છે, હૈયું તપે છે, સુખચેન નથી. સૂચવે છે કે સુખ-દુઃખ દિલની વસ્તુ છે, માટે જ અંતરંગ ધર્મનું મહત્ત્વ છે કે દિલને પ્રશાંત-પ્રસન્ન-પ્રકૃત્તિલિત રાખી સદા સુખી રાખે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૯, તા. ૨૯-૧૦-૧૯૭૭

૯૬ ધર્મલાભ દીર્ઘકાળ કેમ જરૂરી ?

માણસને એમ લાગે છે કે ‘ધર્મની અત્યારથી શી ઉતાવળ છે ? પછી પાછળથી કરીશું,’ નાના છોકરા માટે પણ મનને થાય છે કે ‘એને બિચારાને અત્યારથી ધર્મનો ભાર શા માટે ?’ મોટો થયા પછી ધર્મ કરશે.’ પણ આ ખોટી સમજ છે. જીવન સમગ્ર માત્ર ધર્મ સાધવા માટે છે. કેમકે-

(૧) જીવનમાં કરવાલાયક શું છે ? પાપ નહિ, મોહમાયા નહિ, કિન્તુ ધર્મ જ કરવાલાયક છે. તો પછી અત્યારથી જ ધર્મ કેમ ન કરવો ? વળી,

(૨) આયુષ્યનો ભરોસો નથી કે એ ક્યારે તૂટી જાય, વિશ્વાસે રહ્યા ને વહેલું જ તૂટી ગયું તો ધર્મ વિનાના રહી જવાય, ને પરલોક બગડી જાય !

(૩) અંતરને ખરેખર સુખ-શાંતિ ધર્મથી ધર્મજીવનથી જ મળે છે, પણ ધર્મ વિનાના પાપજીવન કે મોહમાયાથી નહિ, તેથી જીવનમાં ધર્મ જ બહુ કરવા લાયક છે.

(૪) ધર્મ લાંબો કાળ કરતા રહેવાથી જ (૧) ધર્મ સાથે સગાઈ થાય છે, (૨) ધર્મ અંતરાત્મામાં પરિણત થતો જાય છે, (૩) મનને ધર્મ સહજ સ્વભાવની વસ્તુ બને છે તેથી જીવનમાં ધર્મ દીર્ઘ સમય સુધી સેવવો જરૂરી છે.

માણસ એમ સમજે છે કે ‘ધર્મ પાછળથી કરીશું એટલે કલ્યાણ થઈ જશે.’ પરંતુ આ ભ્રમણા છે, કેમકે જીવનું કલ્યાણ ક્યારે થાય ? મનમાં સહજસ્વભાવે જે પાપ ઊઠે છે, મોહમાયા ઊઠે છે, એના બદલે સહજભાવે ધર્મ ઊઠતો થઈ જાય...તો જ સ્વભાવે ધર્મ ગમતો થઈ જાય, ને આત્માનું કલ્યાણ થાય.

જીવન જીવવાના ઢંગ જોવા જઈએ તો દેખાય છે કે જીવનમાં પાપ અને મોહમાયા સહજ સ્વભાવે ઊઠે છે. (૧) આપણું કોઈ પ્રતિકૂળ કરે કે ઝટ એ દેખી સહેજે મનમાં રોષ આવે છે ને સામા પર અરુચિ અને ઉદ્વેગ થાય છે. આ રોષ-અરુચિ-ઉદ્વેગ એ પાપ છે.

(૨) નોમના દિવસે કોઈએ ઉપવાસ કે આંબેલ કર્યાનું જોયું તો ઝટ મનને આશ્ચર્ય થાય છે કે ‘આજે વળી તપ શાનો કર્યો ?’ કેમ આશ્ચર્ય ? મનને સહેજ સ્વભાવે ખાવાની લેશ્યા રહે છે માટે આ પ્રશ્ન થાય છે કે આજે તપ શેનો ?

(૩) ‘કોઈએ ડા. પાંચ હજાર કમાયામાંથી જો ચાર હજારનું દાન દઈ દીધું’ એવું જાણવા મળે તો મનને એમ ચમકારો થાય છે કે ‘આટલું બધું દાન ? શા માટે ?’ કેમકે એ મનને સહજ સ્વભાવે આ લાગે છે કે ‘રૂપિયા તો સારા કમાવા ને સંઘરી રાખવા લાયક.’ આમાં દાનની વાતમાં નવાઈ જ લાગે. સહજ સ્વભાવે દાનની વૃત્તિ નહિ પણ સહજ સ્વભાવે દાન રુચવાનું ય નથી.

(૪) એમ કષ્ટ દેનારનો સહજ સ્વભાવે તો સામનો કરી લેવાની વૃત્તિ થાય છે, પણ એનું સહન કરી લેવાની મનોવૃત્તિ નહિ. રોષથી સામનો કરવાની વૃત્તિ એ પાપવૃત્તિ છે.

(૫) એમ, જીવની વિષયવૃત્તિ પણ સહજ સ્વભાવે ચાલી આવે છે, એટલે ઈન્દ્રિય સામે ઈષ્ટ વિષય આવ્યો તો ઈન્દ્રિયને સહેજે સહેજે એમાં જોડવાની વૃત્તિ થાય છે. પરંતુ સહેજ સ્વભાવે એમાં સંયમનની કે એના ત્યાગની વૃત્તિ નથી ઊઠતી. ત્યારે વિષયને જોઈ જાણી લેવાનું મન રહે, ને ઈન્દ્રિય સહજ સ્વભાવે ત્યાં પહોંચી જાય એવા સહજ સ્વભાવને પલટવા કેટલા બધા દીર્ઘકાળ સુધી ઈન્દ્રિયોને વિષયોમાં જતી રોક્યા કરવી પડે ?

(૬) પૈસા પત્ની પુત્ર વગેરે પર સહેજે સહેજે વૈરાગ્ય નહિ, કિન્તુ રાગ રહ્યા કરે છે !

(૭) વાતવાતમાં સહેજે સહેજે પોતાની લુધતા નહિ પરંતુ વડાઈ ગાવાનું મન રહે છે.

(૮) સહેજે સહેજે માનની આકાંક્ષા રહે છે, જિનાજ્ઞા-પાલનની નહિ.

આ બધું સૂચવે છે કે જીવના સહજ સ્વભાવમાં પાપ છે, કષાયો કરવાનું છે, મોહમાયા ખેલવાનું છે, પણ ધર્મ આચરવાનું નહિ. આહારાદિ સંજ્ઞાઓને પોષવાનું છે, શોષવાનું નહિ.

આ પરિસ્થિતિમાં જો ધર્મને સહજ સ્વભાવમાં ઉતારવો હોય તો એ શું એક વાર આચરી લીધાથી જીવનો સહજ સ્વભાવ બની જાય ? ના, એ તો મન મારીને પણ દીર્ઘકાળ સુધી સેવતા રહો, આચરતા રહો, તો જ પછી એ સહજ સ્વભાવે સેવવાનું બને.

યુક્તિથી જોતા પણ આ સમજાય એવું છે, કે આજે સહેજે સ્વભાવે ખાવા-પીવા તરફ, પૈસા તરફ સ્ત્રી વગેરે વિષયો ને માન-સન્માન તરફ મન કેમ થાય છે ? સહેજે-સહેજે એ કેમ સારા લાગે છે ? કહો, અનંતાભવોમાં એ જ કર્યા કર્યું છે. ગુસ્સો-ગુમાન-અહંત્વ, માનાકાંક્ષા-માયા-લોભ, રતિ-અરતિ વગેરે કષાયો સહેજે કેમ ઊઠે છે ? કારણ, અનંતાભવોનો અભ્યાસ છે. અનંતાભવો એ જ કર્યા કર્યું છે, તો પછી હવે જો તપનો ભાવ, ત્યાગનો ભાવ, દાનનો ભાવ, શીલ-સંયમ-સદાચારનો અને વિષય-વૈરાગ્યનો ભાવ સહેજે-સ્વભાવે જાગે એવું કરવું હોય તો એની એટલે કે તપની-ત્યાગની-દાનની-શીલસંયમની અને વૈરાગ્યની પ્રવૃત્તિ દીર્ઘકાળ સુધી સતત આચર્યા વિના એ સહજભાવે જાગવાનું ક્યાંથી શક્ય બનવાનું હતું ? એમ, જ્યારે ગુસ્સો વગેરે સહેજે ઊઠી આવે છે, તો એની જગ્યાએ ક્ષમા વગેરે સહજભાવે ઊઠે એવું કરવું હોય તો ક્ષમાદિની પ્રવૃત્તિ દીર્ઘકાળ કરતા રહ્યા વિના એ ક્ષમાદિ સહેજે ઊઠતા ક્યાંથી થવાના હતા ?

પ્ર.- પૂર્વે ચારિત્ર સુધીના ધર્મ અનંતીવાર સેવ્યા એમ શાસ્ત્ર કહે છે, તો એમાં તપ-સંયમ વગેરેને ક્ષમા વગેરેના સેવન તો કરેલા, તો એવું અનંતીવાર કર્યું છતાં કેમ એ સહજ-સ્વાભાવિક ન બન્યા ?

ઉ.- ન બનવાનું કારણ એ છે કે એમાં મુખ્ય લક્ષ્ય એને સહજ બનવાનું નહોતું; પરંતુ દુન્યવી સુખ બનાવવાનું મુખ્ય લક્ષ્ય હતું. દાખલા તરીકે પૂજા-પૌષ્ઠ વગેરે દુન્યવી લાલચથી જ કરતો હોય તો, ભલેને એ જીવનભર કરતો રહે, છતાં એના સહજ-સ્વભાવમાં જિનભક્તિ અને પૌષ્ઠના ભાવ ક્યાં ઉતરે છે ? એ તો જ્યાં લાલચ પૂરાતી બંધ, કે એની પ્રવૃત્તિ બંધ.

સારાંશ આ છે કે વગર થાક્યે, દીર્ઘકાળશું, જીવનભર આ તપ-સંયમાદિની તથા ક્ષમા-નમ્રતાની પ્રવૃત્તિ આચરતા જ રહેવું જોઈએ; તો જ એના સંસ્કારોનો જબ્બર જથ્થો ઊભો એ તપ વગેરે સહજ-સ્વભાવિક બની જાય, અને અંતે વીતરાગતા ને મોક્ષ લઈ આવે.

આટલા જ માટે ધર્મ દીર્ઘકાળ સુધી સાધતા રહેવાની જરૂર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૧૦, તા. ૫-૧૧-૧૯૭૭

૯૭ તથાભવ્યત્વનો ક્રમિક પરિપાક : મોક્ષ સુધી ચડતી સાધના

જગતમાં જીવો બે પ્રકારે, ભવ્ય અને અભવ્ય. ‘ભવ્ય’ એટલે ભવન યોગ્ય, મુક્ત થવાને યોગ્ય. મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા-લાયકાતવાળા ‘અભવ્ય’ એટલે મોક્ષ પામવાની યોગ્યતા વિનાના. એ અનાદિકાલથી હોય છે. જેમ જીવ અનાદિકાલથી છે, એમ એનામાં ભવ્યત્વ કે અભવ્યત્વ પણ અનાદિકાલથી એ અનાદિકાલથી છે. ભવ્યત્વ નવું ઉત્પન્ન કરી શકાતું નથી. અર્થાત્ અભવ્ય તે સદાનો અભવ્ય, એને કદીય ભવ્ય ન બનાવી શકાય, ક્યારેય પણ એનામાં ભવ્યત્વ ન આવી શકે. ભવ્ય તે હંમેશનો યા મોક્ષ પામે ત્યાં સુધી ભવ્ય.

ભવ્યમાં મોક્ષ થવાની યોગ્યતા છે, તે પૂરી પકવ બને એટલે એનો મોક્ષ થાય. એ માટે એ ક્રમશઃ પાકતી આવે તેમ તેમ આત્માની ઉન્નત ઉન્નત દશા બનતી આવે. મોક્ષ એ સ્થાનનું નામ નથી. પણ એ આત્માની જ સર્વથા કર્મમુક્ત અને શુદ્ધ જ્ઞાનાદિમય અવસ્થા છે. ભવ્યત્વ પાકતું જાય તેમ તેમ શુદ્ધ અવસ્થા વિકસતી જાય. એ ભવ્યત્વનો ચરમ-અન્તિમ પરિપાક થતાં ચરમ (છેલ્લી) શુદ્ધ અવસ્થા અર્થાત્ પૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા પ્રગટે.

તાત્પર્ય ભવ્યતાનો પરિપાક અનેક કક્ષાવાળો છે, પ્રારંભિકથી માંડી છેલ્લી પૂર્ણ શુદ્ધ અવસ્થા સુધી ચડતી ચડતી કક્ષા પરિપાકની હોય છે. દા.ત. કેરી પાકવા માંડે તે પાકતી પાકતી છેલ્લે પૂરી પાકીને ખાવા-ચૂસવા લાયક ગદ્ગદ મીઠા રસવાળી થાય. એમ ખેતરમાં બી વાવ્યું, તે પાકતું આવે એટલે અંકુર, નાળ, પત્ર, પુષ્પ (મહોર) વગેરે થતું આવી છેલ્લે ધાન્યનાં પાકરૂપ બને. એ ચરમ પરિપાક થયો. હવે રસોઈમાં એ ધાન્યને ઉકળતા પાણીમાં સિંજાવવામાં આવે, તે પ્રારંભે સહેજ

પોચું પડે ત્યારથી પરિપાક શરૂ થયો ને છેલ્લે પૂરું ચડી જાય, નરમ ભાત વગેરે રૂપ બની જાય એ એની ચરમ પરિપાક અવસ્થા થઈ.

તાત્પર્ય, પરિપાકમાં પહેલેથી માંડી છેલ્લી અવસ્થા સુધી ચડતી ચડતી અનેક કક્ષાઓ છે. ભવ્યત્વના પરિપાકમાં પણ આવું જ છે.

હવે આપણે તથાભવ્યત્વનો વિચાર કરીએ.

આમાં દરેક ભવ્યને જુદા જુદા કાળે, શીઘ્ર, યા ધીમે ધીમે વગેરે જુદી જુદી રીતે, ને જુદા જુદા નિમિત્ત સામગ્રીથી, પરિપાક થતો આવે છે. એ સૂચવે છે કે એનામાં તેવી તેવી ખાસ યોગ્યતા છે. અર્થાત્ દરેક ભવ્યાત્માને ભવ્યત્વ=મોક્ષગમન યોગ્યતા ખરી, પરંતુ એની વૈયક્તિ યોગ્યતા જુદી જુદી. માટે જ જુદા જુદા નિમિત્તથી, જુદા જુદા સમયે, જલદી યા ધીમે ધીમે ઇત્યાદિ જુદી જુદી રીતે ભવ્યત્વ પાકીને મોક્ષ થાય છે. આ સૂચવે છે કે દરેક ભવ્યનું વૈયક્તિક ભવ્યત્વ જુદું જુદું, એને ‘તથાભવ્યત્વ’ કહેવાય. એમાં તીર્થંકર બનનાર ભવ્યાત્માનું વિશિષ્ટ તથાભવ્યત્વ હોય છે. તેથી એ બીજા કરતાં વિશિષ્ટ રીતે પરિપાક પામતું આવે છે.

હવે સમજાશે કે તથાભવ્યત્વનો પરિપાક પ્રારંભિક અતિ અલ્પ અંશે થઈ વધતો વધતો ચરમ દશાએ પહોંચે છે. આ પરિપાક કરવા માટે શ્રીપંચસૂત્ર શાસ્ત્રે ત્રણ સાધન બતાવ્યા છે, -(૧) અરિહંતશરણ આદિ ચાર શરણનો સ્વીકાર, (૨) દુષ્કૃતગર્હા અને (૩) સુકૃત આસેવન.

શું આ માત્ર પ્રારંભિક જ પરિપાકના સાધન છે ? ના, છેક છેલ્લી કોટિના પૂર્ણ પરિપાક સુધીની બધી પરિપાક અવસ્થાઓ નિપજાવવાના સાધન છે. એટલે જેમ જેમ અધિકાધિક જવલંત એ ત્રણ ઉપાયની સાધના કરતા જવાય, તેમ તેમ અધિકાધિક તથાભવ્યત્વ-પરિપાક થતો આવે. નહિતર તો એ પરિપાકની કક્ષાઓ અને ઉપાયસાધનાની કક્ષાઓ ન હોય, તો તો પહેલાં પહેલાં જ્યાં એ ત્રણ ઉપાય સાધ્યા કે તથાભવ્યત્વ-પરિપાક થઈ ગયો એટલે ત્યાં જ મોક્ષ થઈ જાય, પણ એવું બનતું નથી. એ સૂચવે છે કે તથાભવ્યત્વ ક્રમશઃ પાકતું આવે છે ને તે પરિપાક ક્રમશઃ વિકસવા માટે એ ઉપાયો ક્રમશઃ વિશેષ વિશેષરૂપના જવલંત સાધવા જોઈએ.

એટલા જ માટે ત્રીજું સાધન ત્રીજા ઉપાય તરીકે સુકૃતોનું આસેવન કહ્યું. કરણ-કરાવણ-અનુમોદનરૂપ આસેવન, પણ માત્ર અનુમોદના નહિં. અલબત્ત અનુમોદના પણ એક પ્રકારનું આસેવન છે, પણ તે પ્રારંભિક છે, કિન્તુ આગળ વધતાં સુકૃતોનું કરણ-કરાવણ-અનુમોદનરૂપ આસેવન વધારતા જવાનું છે.

પ્ર.- તો પછી દુષ્ટ ગર્હા જ કેમ મૂકી ? દુષ્ટ-ત્યાગ કેમ નહિ મૂક્યો ?
 ઉ.- વાત સાચી છે કે દુષ્ટનો ત્યાગ જરૂર કરવાનો છે, ને એમાં ત્રિવિધ ત્યાગ આવે. ‘દુષ્ટ કરું નહિ, કરાવું નહિ.’ કરતાને સારા માનું નહિ. પરંતુ અત્યાર સુધી અનંતીવાર દુષ્ટ્યો સેવ્યા એનું શું ? એના પાપાનુબંધો આત્મામાં જમા છે. એ તોડવા આજ સુધી જે દુષ્ટ્યોથી બાંધેલા પાપાનુબંધ તૂટે શી રીતે ? એ ન તૂટે તો એ અનુબંધો નવી નવી પાપબુદ્ધિ આપ્યા જ કરે. એટલા માટે એને તોડવા દુષ્ટ ગર્હાની મોટી જરૂર છે. તેથી એને સ્વતંત્ર સાધન કહ્યું.

પ્ર.- તો ભલે એક એ ઉપાય વધારે રહે. પણ દુષ્ટ-ત્યાગ નામનો ઉપાય પણ જરૂરી રહેવો જ જોઈએ ને ? તો એને એક સ્વતંત્ર ઉપાય કેમ ન કહ્યો ?

ઉ.- સુકૃત-આસેવન ઉપાય કહ્યો એમાં દુષ્ટ-ત્યાગ સમાઈ જાય છે. તેથી એ પણ જરૂરી છતાં એને અલગ ન કહ્યો. દા.ત. અહિંસા, સત્ય, એ સુકૃત છે. એમાં દુષ્ટ હિંસા, અસત્યનો ત્યાગ સમાય. એમ હિંસા, અસત્ય, દુષ્ટની વિરતિરૂપ સુકૃતમાં એની અવિરતિરૂપી દુષ્ટનો ત્યાગ સમાઈ જાય છે. એમ, સુકૃતમાં ક્ષમા સેવવાની આવે. એમાં ક્રોધ-દુષ્ટનો ત્યાગ સમાઈ જાય છે. એમ પરમાત્મ ભક્તિરૂપ સુકૃત સારું બજાવવું, સારું સેવવું હોય તો એમાં મોહમાયા વિસારવી પડે. એટલે મોહમાયા સેવનરૂપી દુષ્ટનો ત્યાગ એમાં સમાઈ જાય. તાત્પર્ય, દુષ્ટત્યાગ સુકૃતાસેવનમાં અંતર્ગત છે.

હવે જ્યારે ભવ્યત્વ પાકતું પાકતું, એટલે કે મોક્ષરૂપી કાર્ય થવાની યોગ્યતા પાકતી પાકતી, છેલ્લે જઈને કાર્ય નિષ્પન્ન થવા સુધી પહોંચે છે, તો વચ્ચેની બધી વિકાસ અવસ્થાઓ એ ભવ્યત્વના ચડતા ચડતા પરિપાકની અવસ્થાઓ છે, તો પછી એ પ્રમાણે ચતુ:શરણ સ્વીકાર આદિ ત્રણ સાધનાઓમાં ચડતી ચડતી કક્ષા લાવવી જોઈએ. એનો વિચાર હવે પછી...

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૨૬, અંક-૧૧, તા. ૧૨-૧૧-૧૯૭૭

૯૮ શરણસ્વીકારમાં ચડતી કક્ષા

ભવ્ય આત્મા મોક્ષ પામવાને યોગ્ય છે, તેથી એ જ્યાં સુધી મોક્ષ નથી પામ્યો ત્યાં સુધી એ મુક્ત બનવાને યોગ્ય ગણાય, ત્યાં સુધી એનામાં જે યોગ્યતા યાને ભવ્યત્વ ગણાય, એમાં પ્રારંભની યોગ્યતા કરતાં ઉપરની વિકસિત અવસ્થામાં

યોગ્યતા સારી પાકેલી ગણાય. આ સૂચવે છે કે યોગ્યતા યાને ભવ્યત્વ ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક પાકતું આવે છે, અધિક અધિક પરિપાક પાકતું આવે છે, જે ‘પરિપાક પરાકાષ્ટાએ પૂર્ણપક્વ ફળ યાને મુક્ત અવસ્થા ઊભી કરે છે.’

ભવ્યત્વ-પરિપાકની ક્રમિક ક્રિયાના હિસાબે એ પરિપાકના બતાવેલ સાધન ચતુ:શરણ-સ્વીકાર આદિમાં પણ ક્રમિક વિકાસ થતો આવવો જોઈએ. તો જ એના આધારે ભવ્યત્વ-પરિપાક-અવસ્થા પણ ઉત્તરોત્તર વિકસિત થતી આવે. તો આ ચતુ:શરણ સ્વીકાર-દુષ્ટગર્હા-સુકૃતાસેવનમાં ઉત્તરોત્તર વિકાસ કેવો હોય, અને કેમ થાય. એ વિચારીએ.

ચતુ:શરણ યાને અરિહંત-સિદ્ધ-સાધુ તથા જૈનધર્મ એ ચારનું શરણ સ્વીકારવું એટલે શું ? એ જ કે જેવી રીતે લુંટારા કે વાઘ-વરુ આદિના ભય વખતે માણસ શસ્ત્રધારી મિલિટરી પોલિસને શરણરૂપ માને, જેવી રીતે રોગિષ્ટ માણસ વૈદ-ડોક્ટરને શરણભૂત માને, દરિદ્ર બેકાર માણસને ઉદાર તવંગર વેપારી હાથ પકડનાર મળી જાય તો એને એ શરણભૂત માને, એવી રીતે ભવ-ભ્રમણના ભય વખતે, તથા કર્મ રોગની પીડા વખતે અને આત્મસંપત્તિના અભાવથી દરિદ્ર બેકાર અને દુઃખિત અવસ્થામાં આ ચાર શરણભૂત લાગે. મન કહે ‘હે અરિહંત પ્રભુ !...તમે જ મારી ભયભીત-રોગિષ્ટ-દુઃખિત અવસ્થામાં શરણ એટલે કે રક્ષણહાર તારણહાર છો, ભય-રોગ-દુઃખ ટાળવા એકમાત્ર આધાર છો.’

શરણું સ્વીકારવામાં મનમાં આ ભાવ લાવવાનો છે. હવે એમાં વિકાસ કરતાં જવાય એ માટે પહેલા મનમાં એની વિશેષ સ્પષ્ટતા એ રીતે કરવાની કે-
 (૧) ‘અરિહંત જ મારે શરણ, આધાર, એટલે બીજા કોઈ દેવ-મનુષ્ય કે ચીજવસ્તુ શરણભૂત-આધાર-ભૂત-રક્ષણભૂત નહિ. કદાચ ક્યારેક કોઈ દેવ મદદગાર થાય, પરંતુ તેથી કોઈ મારે દેવ શરણભૂત નહિ; શરણભૂત તો અરિહંત પ્રભુ જ એમની કૃપા છે માટે જ દેવ મદદમાં આવે છે. એમ કોઈ માણસ પણ મદદરૂપ થતો હોય તો તેની પાછળ પણ અરિહંતની કૃપા જ કામ કરી રહી છે. જો એ કૃપા મારી પાસેથી ખૂટી જાય તો કોઈ મદદરૂપ ન થાય. એમ ચીજવસ્તુનું પણ એવું જ છે. એ ય અરિહંતની કૃપા પહોંચે છે ત્યાં સુધી જ સુખરૂપ નીવડે, સહાયક નીવડે, એ વિના નહિ. આ તો ચાલુ સામાન્ય બાબતમાં; બાકી પરલોકનો ભય અને જનમમરણનો ભય ટાળવા તથા કર્મનો રોગ કાઢવા અને આત્મગુણોની દરિદ્રતા અને મોહના દોષોના કલંક કાઢી આત્મગુણોની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવા એકમાત્ર અરિહંત એક જ સમર્થ છે.

પ્ર.- તો શું મંદિર તીર્થ, શાસ્ત્ર, સંઘ...વગેરે ભવભય-જનમરણભય-કર્મરોગ અને ગુણસંપત્તિ દારિદ્ર કાઢવા સમર્થ નથી ?

ઉ.- એ મંદિરાદિ સમર્થ છે તે અરિહંતની કૃપારૂપ છે માટે સમર્થ છે. એટલે અન્તતોગત્વા અરિહંતની કૃપા જ અર્થાત્ અરિહંત જ સમર્થ છે. માટે એ જ શરણભૂત છે.

આમ, અરિહંતાદિ ચારનું સામર્થ્ય મન પર જેમ વધુ ને વધુ વસતું જાય, એના પર શ્રદ્ધા વિકસતી જાય, એની સામે પોતાના સામર્થ્યનું અહંત્વ, ભ્રમ તેમજ જગતના જડચેતન પદાર્થોના સામર્થ્યના પણ ભ્રમ ઓછા થતા જાય. મનને સચોટ બેસતુ જાય કે મહત્વની આફતો ભવભ્રમણ-જનમરણ પરંપરાની; મહત્વના રોગ કર્મબંધન તથા રાગ-દ્વેષ-મોહના; એ ટાળવાની તાકાત અરિહંતાદિ ચારમાં જ છે, અહંત્વથી ભરેલા મારામાં નહિ, કે જગતના પદાર્થોમાં નહિ, માટે મારે અરિહંતાદિ ચારનું જ શરણ છે. આ ભાવ વધતો જાય એટલે અસમર્થ જાતનો અને જગતના અસમર્થ પદાર્થોનો રાગ ઘટતો આવે. મનને એમ થાય કે ‘આવા અસમર્થ બેકાર પર શા બહુ રાગ કરવા’તા ?’

શરણ-સ્વીકારમાં આ પણ શ્રદ્ધા વધારવાની કે આત્માની અનંતસુખ વગેરે સંપત્તિ-સમૃદ્ધિ અપાવવાની તાકાત કોઈનામાં હોય તો તે આ અરિહંતાદિ ચારમાં જ છે. વળી જેનામાં અનંતકર્મનો નાશ કરાવવાની અને અનંતસુખ અપાવવાની તાકાત હોય એનામાં શું અલ્પ દુઃખના થોડાં કર્મનો નાશ કરાવવાની અને અલ્પ સુખ અપાવવાની તાકાત ન હોય ? હોય જ. એટલે સંસારના સુખ પણ અપાવવાની અને દુઃખ દૂર કરવાની પણ તાકાત જ્યારે અરિહંતાદિ ચારમાં છે, તો મારે એમનું જ શરણ હો. અહીં હું જે કાંઈ સુખ પામ્યો અને જે કાંઈ દુઃખથી બચ્યો છું એ એમના પ્રતાપે; ને ભવિષ્યમાં પણ એમના જ પ્રતાપે સુખ પામીશ, દુઃખથી બચીશ...યાવત્ સર્વ કર્મનું દુઃખ જઈને અનંત સુખ પ્રગટ થશે. અહો ! કેવા સમર્થ એ અરિહંતાદિ ચાર ! મારે એમનું જ શરણ હો. બસ, મારે એ જ આધાર, એ જ સર્વેસર્વા; હું એમને જ દેખું ને એમને જ મન પર લઉં. આવી ભાવના વધારતા વધારતા અરિહંતાદિમાં લીનતા વધતી જાય. ચાર શરણ-સ્વીકારમાં આગળ વધતા આ કરવાનું.

શરણ વિકાસ માટે અરિહંતાદિ ચાર પ્રત્યે હૈયું વધુ ને વધુ ઝુકતું જવું જોઈએ; ને એ માટે અરિહંતાદિની ભક્તિ વધતી જવી જઈએ. જેમનું શરણ સ્વીકારીએ છીએ, એમના પ્રત્યે હૈયામાં ભક્તિભાવ ન ઊભરાય ? સતીના દિલમાં પતિ પ્રત્યે ભારે ભક્તિભાવ રહે છે એટલે જ મનમાં પતિનું શરણું જોરદાર ધરે

છે, ‘મારે તો પતિ જ શરણ’ એમ ધારે છે. એમાં પતિ ખાતર જેમ જેમ વધુ ભોગ આપે છે, તેમ તેમ ભક્તિભાવ અને શરણભાવ વધે છે. તો બસ, અરિહંતાદિ ચારના શરણનો સ્વીકાર જોરદાર બનાવવા જોરદાર ભક્તિભાવ જરૂરી. ને એ માટે એમની ખાતર ભારે ભોગ આપતા ચાલવું જોઈએ. જેમ કે રાજા શ્રેણિક અતિપ્રિય પટ્ટરાણી ચેલણાને માટે સવા લાખ સોનેયાનું રત્નકંબળ ખરીદતાં સંકોચાય. પણ મહાવીર પ્રભુની એક સુખશાતાના સમાચાર લાવનારને હોંશથી જરૂર પડ્યે હીરા-માણેકનું વધામણીદાન દેતા ! કેમકે સમજતા ‘પ્રભુ ! તું જ મારે શરણ છે, તું શાતામાં એટલે મારે પરમ શાતા !’

અરિહંતાદિ ચારની ખાતર તન-મન-ધનથી ભોગ આપવાની પરાકાષ્ટા સર્વ સંસાર સુખત્યાગ, પ્રમાદ ત્યાગ, અહંત્વત્યાગ સર્વસંગત્યાગમાં આવે. એ હિસાબે ભક્તિભાવ અને શરણભાવ વિકસતો સર્વોચ્ચ કક્ષાએ પહોંચી તથાભવ્યત્વના પરિપાકને પૂર્ણતાએ પહોંચાડે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૧૨, તા. ૧૯-૧૧-૧૯૭૭

૯૯ દુષ્ટગર્હમાં ચડતી કક્ષાઓ

ભવ્યત્વનો પરિપાક થયે પાપકર્મનો નાશ થઈ શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવા દ્વારા ભવનો ઉચ્છેદ યાને મોક્ષ થાય...એ પરિપાકના ત્રણ ઉપાય-અરિહંતાદિ-શરણસ્વીકાર-દુષ્ટગર્હ-સુકૃતાસેવન. જેમ જેમ આ ત્રણમાં પ્રબળતા આવે તેમ તેમ ભવ્યત્વ-પરિપાક અધિકાધિક થવા દ્વારા અધિકાધિક પાપકર્મનાશ પ્રબળ શુદ્ધ ધર્મપ્રાપ્તિ ને અંતે એ ત્રણની ઉત્કૃષ્ટ સાધના દ્વારા પૂર્ણ ભવ્યત્વપરિપાકાદિ દ્વારા મોક્ષ. તો એ વિચારણા ચાલુ છે કે એ ત્રણ ઉપાયની ચડતી ચડતી સાધના કેવી હોય ? એમાં ચારના શરણના સ્વીકારની સાધનામાં ચડતી કક્ષાઓ જોઈ.

હવે દુષ્ટગર્હમાં ચડતી કક્ષાની સાધના જોઈએ.

એટલું ધ્યાનમાં રહે કે આ ચતુઃશરણ સ્વીકાર રોજ ત્રિકાળ કરવાના છે, અને ચિત્ત સંકલેશ હોય ત્યારે વારંવાર કરવાના રહે છે. ક્યાં સુધી કર્યે જવાના ? સિદ્ધ ન થઈએ ત્યાં સુધી, સાધક-અવસ્થા હોય ત્યાંસુધી. તો એ સવાલ છે કે એ ત્રણ ઉપાયસાધના પ્રારંભિક સાધક, આગળ વધેલો સાધક, અને ખૂબ આગળ વધેલો સાધક એ બધાની સાધના સમાન કક્ષાની હોય ? દા.ત. ગુજરાતી ચોથી ચોપડી ભણનારો ઈતિહાસના વિષયમાં ‘મોગલસમય’ ભણી જે રીતે સમજે,

એ જ રીતે શું મેટ્રિકવાળો સમજે ? ને એ જ રીતે બી.એ. વાળો સમજે ? ના, શાળામાં કક્ષા વધે એમ સમજ ઊંચી ઊંચી કક્ષાની જોઈએ. એવું અહીં છે. સાધનાની કક્ષા વધે એમ આ ઉપાયસાધના ઉચ્ચ ઉચ્ચતર હોવી જોઈએ. આ હિંસાબે દુષ્ટગર્હાની સાધના ઊંચી ઊંચી અર્થાત્ વધુ ને વધુ જોરદાર કરવાની છે. તો જ પૂર્વે બાંધેલા સાનુબંધ પાપકર્મોમાંથી પાપાનુબંધો અધિકાધિક તૂટતા આવે. એટલે એ પાપાનુબંધો જે પાપબુદ્ધિ જગાડ્યા કરતા હતા ને દુષ્ટતસેવન કરાવતા હતા, તે હવે નહિ જગાડે ને દુષ્ટતસેવન અટકશે. દુષ્ટગર્હા જેમ જોરદાર, તેમ જોરદાર પાપાનુબંધનાશ, અને જોરદાર દુષ્ટતનિરોધ.

પ્રારંભિક જીવની દુષ્ટગર્હા મોટા મોટા દુષ્ટતની હોય. દા.ત. “હાય ! મેં અજ્ઞાનતાવશ કેટકેટલી જીવહિંસાઓ કરી ! જુઠ બોલ્યા ! ચોરી-લૂંટ-વિશ્વાસઘાત કર્યા ! પરસ્ત્રી વેશ્યાગમન કર્યા ! પરિગ્રહના ઢેર એકલા ભેગા કરવાનું જ કર્યું...” આ મારી મોટી ભૂલ છે. હું પાપાત્મા, તે આવાં આવાં જાલિમ પાપ કર્યા ! મારાં એ પાપ મિથ્યા થાઓ, ‘મિથ્યા મિ દુક્કડં’ હું એને વોસિરાવું છું. મિથ્યા-ખોટા-અકર્તવ્ય માનું છું.”

આ પ્રારંભિક અવસ્થામાં પછી જેમ જેમ તત્ત્વબોધ વધતો જાય, અને સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ પાપની ઓળખ થતી જાય, તેમ તેમ એ નાના નાના દુષ્ટતની પણ ગર્હા થતી જાય. દા.ત. પહેલા જીવ એટલે ત્રસ-હાલતાચાલતા કીડા-કીડા વગેરે, એટલી જ ઓળખ થઈ, તો હવે વાશી વગેરેમાં અઢળક ત્રસ જીવોની ઓળખાણ થઈ તો એની ભક્ષણાદિમાં થયેલ હિંસાદુષ્ટતની પણ ગર્હા થાય. એથી આગળ પૃથ્વીકાયાદિ એકેન્દ્રિય સ્થાવર જીવોની ઓળખ થઈ તો હવે એની હિંસા-આરંભ-સમારંભરૂપી દુષ્ટતની ય ગર્હા થતી જાય.

જૈનધર્મ પામ્યો, સાંભળ્યો, અને આ સ્થાવર જીવોની ઓળખ થઈ. પછી એ ભલે જૈન-શ્રાવક સંસારમાં બેઠો એ સ્થાવરની હિંસા હજી કર્યે જાય છે, છતાં એના દિલમાં આ હિંસા આરંભસમારંભરૂપી દુષ્ટતની ગર્હા હોય, સંતાપ હોય. માટે જ એ હંમેશા જંખતો હોય કે ‘આ જીવસંહારમય ધરવાસથી ક્યારે છૂટી ચારિત્ર લઉં !’

પ્ર.- રોજ ધરવાસમાં બેઠા હિંસા કરવી જ છે, કરે જ છે, તો હિંસા દુષ્ટગર્હાનો અર્થ શો ?

ઉ.- એનો અર્થ એનો લાભ એ છે કે પૂર્વ હિંસાથી બાંધેલ પાપના અનુબંધ તૂટે છે. વર્તમાનમાં દુષ્ટત આચરવા પડે છે. છતાં પૂર્વ દુષ્ટતની ગર્હામાં માલ છે.

એ બોગસ નથી. લાંબી બિમારીવાળાને હજી બિમારી ચાલુ છે, છતાં ભોગવેલી બિમારી પર રોજ સંતાપ થાય છે, એ કાંઈ ઢોંગધતુરો નથી. કમભાગ્ય વશ હજીય દેવું કરીને જીવન ચલાવવું પડતું હોય છતાં પૂર્વે કરેલા દેવાના રોજ સંતાપ રહે છે, એ કાંઈ બનાવટી નથી. એવું સ્થાવર પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની હિંસા કે એક નયા પૈસાનોય પરિગ્રહ અને પાપદુષ્ટત લાગતું હોય, તો હજી એ આચરવા પડે છે છતાં એની ગર્હા-સંતાપ હોય. અલબત્ત એ સંતાપ સાચો થવો જોઈએ.

એમ રાગ એ મોટું પાપ છે. દુષ્ટત છે, એ સમજાયું એટલે એની ય ગર્હા-સંતાપ-ઘૃણા થવા માટે. પછી ભલે સેવાકારી પત્ની હોય, યા આજીવિકા પૂરતો ધનપરિગ્રહ હોય, છતાં પણ થતો રાગ એ ય મનને દુષ્ટત લાગી એની ય ગર્હા થાય. એવા અઢારેય પાપસ્થાનક દુષ્ટતરૂપ લાગીને એ સેવેલા બદલ ગર્હા-સંતાપ-ઘૃણા થાય.

આ દુષ્ટગર્હાની ઉપર ઉપરની કક્ષામાં દુષ્ટતની બળતરા વધતી જાય. એવી વધે, એવી વધે, કે દુષ્ટત સેવાયા પર થયેલા લૌકિક લાભ ગોઝારા લાગે, લોહીના લાડુ લાગે. કસાઈનો બંગલો કેવો ? વખાણવા જેવો ? ના, એ તો લોહીનો વૈભવ છે. હજારો બકરાદિના લોહી રેડાયા પર એ ઊભો થયેલો છે. તેથી એની હિંસા ભૂંડી, એમ એના પર ઊભો થયેલ બંગલો ય ભૂંડો.

આમ દુષ્ટતથી થતાં લૌકિક લાભ ગોઝારા લાગે, દા.ત. અસંખ્ય સ્થાવર જીવોની હિંસા પર તૈયાર થયેલી ગરમાગરમ રસોઈ પણ દિલને ખટકતી હોય ત્યાં એ હિંસા દુષ્ટતની ગર્હા જોરદાર છે એમ કહેવાય.

એ દુષ્ટગર્હા વળી પ્રબળ થતી જાય એટલે તો એવા જાતનો પ્રમાદ, લેશ પણ કર્તવ્યચૂક, સૂક્ષ્મ પણ વિષયરાગ, કષાયવિકાર, આપમતિ-અહંત્વ-આસક્તિ, શરીરરાગ, વગેરેની ય ભારે ગર્હા-સંતાપ-ઘૃણા-ઊભા થાય, અને એથી આસક્તિ સાવ છૂટી જઈ, અનાસકતભાવ આવે, ને વીતરાગતા સિદ્ધ થાય. બસ, ભવ્યત્વ પરિપાક પરાકાષ્ટાએ પહોંચી ગયો.

સાધ્વી મૃગાવતી, ઝાંઝરિયામુનિનો ઘાતક રાજા વગેરે આમ દુષ્ટગર્હાની કક્ષા વધારતા વધારતા ત્યાં જ વીતરાગસર્વજ્ઞ બની ગયા.

૧૦૦ સુકૃતાસેવનમાં ચડતી કક્ષા

તથાભવ્યત્વનો પરિપાક વધતાં વધતાં પૂર્ણ પરિપાક થયે મોક્ષ થાય. તો એ પરિપાક વધતો રહેવા માટે પરિપાકના ત્રણ ઉપાયમાં પણ જોસ-પાવર વધતો રહેવો જોઈએ. ચાર શરણ સ્વીકાર અને દુષ્ટ ગર્હમાં જોસ-વૃદ્ધિ કેવી રીતે એ વિચાર્યું. હવે ત્રીજા ઉપાય સુકૃત-આસેવનમાં જોસની વૃદ્ધિનો વિચાર કરીએ.

સુકૃત-આસેવનમાં કરણ-કરાવણ-અનુમોદન આવે. એમાં પ્રાથમિક કક્ષામાં ઊંચે અરિહંતદેવથી માંડી નીચે માર્ગાનુસારી જીવ સુધીના આત્માઓના સુકૃતોની હાર્દિક અનુમોદના કરવાની છે. હાર્દિક ત્યારે થાય કે એ સુકૃતોની સામે દુષ્ટતો ગર્હ લાગે. નિંદ્ર લાગે, ત્યાજ્ય લાગે, દા.ત. અરિહંતદેવનું એક સુકૃત જગત ઉપરનો મોક્ષમાર્ગ-દાનનો અતિ ઉત્તમ ઉપકાર. આ સુકૃતની સામે દુષ્ટ આ, કે બીજાને સંસાર વૃદ્ધિ માર્ગનું ઉપાયનું દાન કરવું તે. યા મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય કરવો તે. આ દુષ્ટ હોવાનું સમજાય અને એ નિન્દ્ર લાગે, ત્યાજ્ય લાગે, એથી મોક્ષમાર્ગદાનરૂપી સુકૃતની હાર્દિક અનુમોદના થાય. કે

અહો ! કેવું ભવ્ય સુકૃત ! કેટલું બધું ઉત્તમ જીવનકાર્ય ! ઊચ્ય સુકૃત્ય !

આ અનુમોદનામાં જોસ લાવવા એને પ્રબળ બનાવવા હૈયામાં એ સુકૃત પર રાગ-આકર્ષણ વધતો જાય; પ્રતિપક્ષી દોષ-દુષ્ટ પર અભાવ વધતો જાય. દા.ત. અરિહંતદેવની ક્ષમા-સુકૃતની અનુમોદનાનો જોસ વધારવા ક્ષમાનો પ્રતિપક્ષી જે ક્રોધ ગણાય, એ ક્રોધ-દુષ્ટ પર અભાવ વધતો જાય. પોતાનાથી ક્રોધ થઈ જતો હોય, પરંતુ એ અકારો લાગે, એ કરવામાં પોતાની મહાનબળાઈ લાગે, એટલે બીજા બાજુ અરિહંતની ક્ષમા ઉત્તમ કર્તવ્ય સુકૃત લાગે, અને એ જ ખરેખર અનુમોદનીય લાગી એની અનુમોદના થાય; એના પર દિલ ઓવારી જાય.

સુકૃત પર દિલ ઓવારી જવા માટે આ પણ જરૂરી છે કે એની સામે સંસારની સુખલીલા અને એના સાધનરૂપ વિવિધ સંપત્તિ-વિષયો બેકાર લાગે. મનને એમ થાય કે ‘આમાં શા માલ છે ? કેવા એ જીવનને શોભા આપનારા ઉત્તમ સુકૃતો ! એ સુકૃતો એ જ સાચી સંપત્તિ છે. એ સુકૃતાચરણમાં જે મનને અનેરું સુખ સવેદન છે, જે મોટી દુન્યવી માટીની સંપત્તિઓમાં ને એના ઉપભોગમાં નથી.’ આમ સુકૃત પર દિલ ઓવારી જાય એટલે સુકૃત કરનારનું બહુમાન ભોગ

આપીને કરે. દા.ત. તપસ્વીને પ્રભાવના. આ પણ સુકૃત-અનુમોદન છે. સુકૃત-આસેવનમાં પ્રાથમિક કક્ષા એ અનુમોદના, સુકૃત પર એવા દિલ ઓવારી જવારૂપે થતી જાય, એટલે પછી પોતે પણ એ સુકૃતોના અલ્પાંશે પણ કરણ-આચરણને પોતાના જીવનમાં લાવતો જાય, અને શક્ય હોય ત્યાં કરાવણ અર્થાત્ બીજાને એ સુકૃત કરવાની પ્રેરણા-ઉપદેશ પણ કરતો થાય, બીજાઓ પણ સુકૃત કરે એવા નિમિત્ત આપતો જાય.

આ સ્વયં સુકૃત-આસેવન કરતો થાય એમાં પણ ઉત્તરોત્તર જોસ વધારતા જવાનું છે, તો જ એ ભવ્યત્વ અધિકાધિક પાકતું જાય. એનો પરિપાક વધતો ચાલે. આ સુકૃતાસેવનનો જોસ વધારવા માટે એમાં કર્તવ્યબુદ્ધિ વધતી કરવાની, સુકૃત અત્યંત કર્તવ્ય લાગે. દા.ત. વીતરાગદેવાધિદેવનું દર્શન જગતના પાપદર્શનોથી જીવના ભાવ બગડવાની સામે ભાવ સુધારવા માટે એટલું બધું ઊચ્ય અતિશય કર્તવ્ય લાગે કે એ દર્શન કરવાની રઠ લાગી જાય. દર્શન કરતી વખતે વીતરાગની આંખમાં-કીકીમાં નિર્વિકારતા યાને એમનું નિર્વિકાર જીવન દેખાય. આ દર્શન અત્યંત કર્તવ્ય લાગે એ માટે વીતરાગના એ નિર્વિકારતા-સુકૃતની અનુમોદના જોરદાર કરતા રહેવાનું. એના પર વધુ ને વધુ દિલ ઓવારી જાય તેમ તેમ સ્વયં એ નિર્વિકારતા-સુકૃત-આસેવનના માર્ગ અત્યંત કર્તવ્યબુદ્ધિ વિકસીને પુરુષાર્થ વધતો જાય.

બીજું એ કરવાનું કે સુકૃત-આસેવન વખતે આહાર-વિષય-પરિગ્રહાદિની સંજ્ઞાઓને તદ્દન અટકાવી દેવાની. કેમકે નહિતર એ સંજ્ઞાનો વિષય પ્રધાન મહત્વનો બનીને સુકૃતને ગૌણ બનાવી દે છે. દા.ત. પ્રભુ પૂજન વખતે જો ખાવાનું યાદ આવે ને મનમાં સ્ફુર્યા કરતું હોય તો એ ખાવાનું પૂજા કરતાં મહત્વનું લાગીને જ ને ? પેઢી પર બેઠા રૂપિયા ગણી લેવાના હોય એ વખતે ખાવાનું ક્યાં યાદ આવે છે ? કેમ નહિ ? એ રૂપિયા ગણી લેવાને ખૂબ મહત્વ આપેલું છે, ભાવ આપેલો છે, એનું જોરદાર પ્રણિધાન છે. એટલે જ

સુકૃત-આસેવનની કક્ષા વધારવા માટે એને હૈયાનો ખૂબખૂબ ભાવ આપવાનો છે, વિશુદ્ધ ભાવનાથી લયબચ મનનું એમાં પ્રણિધાન અર્થાત્ મનની એમાં તન્મયતા વધારતા જવાનું છે. અરિસાભવનમાં ભરત ચક્રવર્તીએ સંસાર ઘટમાળની અનિત્યતા ભાવવાં આ પ્રણિધાન જોરદાર વિશુદ્ધભાવના સાથે કરવા માંડેલું. તો એ સુકૃતાસેવનનો જોસ વધતો ચાલ્યો તે ઠેઠ એમને એણે વીતરાગ બનાવી દીધા !

સુકૃત-આસેવનની ચડતી કક્ષા માટે આ પણ જરૂરી છે કે આ સાધવા

પાછળ કોઈ જ દુન્યવી લાભની આકાંક્ષા તો નહિ, પણ સાધ્ય મોક્ષ આદિનો પણ વિચાર એ સાધના વખતે નહિ, સુકૃત શરૂ કરતાં પહેલાં ભલે એ મોક્ષાદિ સાધ્ય મનમાં અંકિત કરી દીધું. પણ પછી સાધના માંડી એટલે હવે કેમ ? તો કે સાધનામાં જ તરબોળતા, એનો જ અધિકાધિક જોસ વધારતા જવાનું.

નાગકેતુને પ્રભુની પુષ્પપૂજા કરતાં કરતાં સાપ કરડ્યો. તો એ પૂજન-પ્રભુભક્તિની સાધનામાં જોસ વધ્યું. સર્પદંશથી શરીરે ઝણઝણાટી ઊપડી હશે એ વખતે મનને આવું કંઈક થયું હશે. ‘અહો ! અનિત્ય શરીરલીલા વખતે મને વીતરાગભક્તિ મળી છે !! પ્રભુની આટલી બધી દયા ? કે મને અહીં ઊભો રાખ્યો છે ? વાહ રે મારા પરમદયાળુ વીતરાગ ! મારે તમારી સાથે નિસ્ખત, પર એવી અનિત્ય કાયા સાથે મારે શું લાગેવળગે ? આમ વીતરાગની ભક્તિરૂપી સુકૃતનું જોસ વધતું ગયું તે વીતરાગતા તરફ દોટ મુકાવનારું થયું. આમાં ક્યાં સાધ્યનો વિચાર આવ્યા કર્યો ?’ સાધનામાં લયલીન બની ગયા.

અર્ષિકાપુત્ર આચાર્ય કેવળજ્ઞાની પુષ્પયુલા સાધ્વીજી મહારાજના કહેવાથી ભલે કેવળજ્ઞાન ને મોક્ષ સાધ્ય માટે નાવમાં ગંગા પાર કરી રહ્યા હતા, પરંતુ જ્યાં વૈરી દેવતાએ ગંગા પર ભાલે લટકાવ્યા ત્યારે એ પોતાની દયા-અહિંસાની સાધનામાં જ દત્તચિત્ત બની ગયા; અરે ! ક્યાં મારો કરુણા-અહિંસાનો ધર્મ ને ક્યાં મારું આ પાપી શરીર કોઈ બિચારા જીવને ભાલો ભોંકવાનું પાપ-ભાવદુઃખ કરાવી રહ્યું છે ? અને નીચે પાણીના અસંખ્ય જીવ બિચારાને મોતનું દ્રવ્યદુઃખ આપી રહ્યું છે ? માટે અહિંસાધર્મ, ને મારું જે શરીર હિંસામાં નિમિત્ત બને ? એ જોરદાર અહિંસા સુકૃતાસેવનમાં આગળ વધતાં વીતરાગ-સર્વજ્ઞ બની ગયા ને તરત મોક્ષે પધારી ગયા.

સારાંશ, સુકૃતાસેવનમાં પ્રારંભિક દિલ ઓવારી જવારૂપ અનુમોદનાથી માંડી આગળ આગળ પ્રણિધાન વિશુદ્ધ ભાવનાયુક્ત અત્યંત કર્તવ્યબુદ્ધિ, સંજ્ઞાનિરોધ, સાધનામાં તરબોળતા, જવલંત વિષયવૈરાગ્ય, વગેરેથી સુકૃતાસેવનની ચડતી ચડતી કક્ષા ઊભી થાય. એથી તથાભવ્યત્વ અધિકાધિક પાકતું જાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૨૬, અંક-૧૪, ૧૫, તા. ૩/૧૦-૧૨-૧૯૭૭

૧૦૧ વિકલ્પોથી બચવા, ને જાપમાં ઠરવા

આજે માણસ ફરિયાદ કરે છે કે ‘મનમાં બહુ મફતિયા વિચારો અને સંકલ્પ-વિકલ્પો ચાલ્યા કરે છે; અને માળા ગણવા હાથમાં લઈએ તો ચિત્ત જાપમાં ઠરતું નથી, સ્થિર રહેતું નથી, ચિત્ત બીજા ત્રીજા કેટલાય ભળતા વિચારોમાં ચડે છે.’

આ ફરિયાદ હટાવવા મુખ્ય ઉપાય એ છે કે જીવનમાં જરૂરિયાતો ઘટાડી નાંખવી જોઈએ; કેમકે મનને ઘણી બધી જરૂરિયાતો લાગતી હોય એટલે ચિત્ત એના ને એને લગતી વસ્તુના વિચારો કરે એ સહજ છે. દા.ત. કોલસાના વેપારીને એના ને એને લગતી વસ્તુના વિચારો આવે છે, તો કાપડના વેપારીને એના; પણ કોલસાની નહિ. તો નોકરી ભરનારને એ કશાના વિચાર નથી આવતા કેમકે એની એને કશી જરૂરિયાત નથી.

આમ છતાં, કાળબળે વ્યાપેલી હીન-સત્ત્વ દશામાં જરૂરિયાતો એકદમ ઘટવાની લાગતી નથી, એ સ્થિતિમાં ઉપરોક્ત ફરિયાદ ઓછી કરવા એક ઉપાય આ છે કે શાસ્ત્ર વ્યવસાય, જ્ઞાનધ્યાન સારા પ્રમાણમાં રાખવું જોઈએ, જેથી મનમાં શાસ્ત્રપદાર્થો સ્ફુરતા રહે.

બીજો ઉપાય એ છે કે નવકાર જાપ-રટણા નવકારના અક્ષર વાંચીને જપ થાય. મનથી રટવાનો નહિ, પણ સામે શા શા અક્ષર લખ્યા છે તે વાંચવાનું; જેથી વાંચવા માટે ચિત્તને પકડાયેલું રહેવું પડે.

અથવા મૂર્તિના દરેક અંગ પર આ રીતે નવકાર ગણાય,-

વિના માળાએ ૧૦૮ નવકાર તીર્થોપર

૧૦૮ નવકાર ગણવા છે, માળા-નવકારવાળી કે આંગળીના વેઠાનો પણ ઉપયોગ નથી કરવો, તો તે કાર્ય આ તીર્થોની ધારણા પર આ રીતે સહેલાઈથી થઈ શકે,-

(૧) પહેલું તો નંબરવાર તીર્થો મનમાં ફિક્સ જોઈએ. બસ, પછી એકેક તીર્થપર મૂળનાયક ભગવાનને ધારવાના. એ ભગવાનના એકેક અંગ પર એકેક નવકાર ગણવાનો. એમાં પહેલા ચાર અંગ જમણો અંગૂઠો, ડાબો અંગૂઠો; જમણો ઢીંચણ, ડાબું ઢીંચણ; જમણો હાથ, ડાબો હાથ; જમણો ખભો, ડાબો ખભો; એમ ડબલ ડબલ છે, પછીના મસ્તક-લલાટ-કંઠ-હૃદય-નાભિ એ પાંચ એકેક છે. એ

१०२ विनपूजामांनं नवांगी-तिलकानं रहस्य

हिसाभे नव अंगना कुल १३ अंग थाय; अना पर अकेक नवकार अने हथेली जमणी-डाभी पर अकेक नवकार, अम कुल १५ नवकार थाय अवा सात भगवान अटले के शंभेश्वर पार्श्वनाथ भगवान सुधी नवकार गणता कुल १०५ थाय. पछी उपर त्रण नवकार गणतां कुल १०८ नवकार गणार्ण जय.

आवा अकेक तीर्थ पर १५-१५ नवकार गणता सुधी ते ते तीर्थ बराबर ध्यानमां रहे छे. अटले अना अना पर १५ नवकार गणता पछी तीर्थ क्युं अे प्यालमां आवी जय छे. तेथी भूलभाल थवानो संभव ओछो रहे छे.

(२) अथवा अकेक तीर्थ पर सिद्धयक यंत्र धारी अना पर ८-८ नवकार गणता शकाय तो १२ तीर्थ सुधी जवुं पडे या सिद्धयक उपर कणशकंठ ने बे बाजु आंभ पर पण गणता १२ नवकार थाय; तो ८ तीर्थ तारंगा सुधी जवुं पडे.

(३) अथवा अकेक तीर्थ पर यार पांभडी अने वयमां कर्षिका वाणुं कूल कल्पी कर्षिका अने अकेक पांभडी पर अकेक नवकार गणता शकाय. अम २० तीर्थ सुधीमां १०० नवकार थाय. पछी भगवानना पहला यार अंग उपर ८ नवकार गणतां १०८ थाय. ...अम ते ते मंदिर अने अमां ते ते भगवानने कल्पनामां लावी मानसिक नमस्कार करतो जय; अटले यित्त तेमां तन्मय थवाथी आर्तध्यानना विचार-संकल्प विकल्पो अटकी जय.

सकलतीर्थनी वंदनाथी, यित्त स्थिर :-

अथवा सकलतीर्थ स्तोत्रमां तीर्थो बताव्या छे. अे कमथी अेने मनमां लवाय अने पछी भीज पण परिचित तीर्थ जोडाय; द्वा.त.

१. समेत शिभर, २. अष्टापद, ३. शेत्रुंजो, ४. गीरनार, ५. आभू, ६. अयलगढ, ७. शंभेश्वर, ८. केसरिया, ९. तारंगा, १०. अंतरीक्ष, ११. वरकाणा, १२. जुरावला, १३. थंभणपास, १४. लोढणपास, १५. नवलभा, १६. नवभंडा, १७. अवंती, १८. मक्षीज, १९. जगवल्लभ, २०. पंयासरा

रोज ने रोज सवारे ‘सकल तीर्थ’ स्तोत्र बोलवा उपरांत आ प्रमाणे तीर्थो नंबरवार याद करी नमस्कार कराय अथवा भीज परिचित तीर्थो उमेरीने य अम कराय, तेमज रोजने माटे अेक ज कमे, तो पछीथी जयारे जयारे गुस्साना के आर्तध्यानना या इजुल विचारोथी अयवुं डोय तयारे तयारे सहेलाईथी अे तीर्थोमां मन लगाडी शकाय.

विशेषमां अे पण लाभ छे के कोईपण जपनी वधारे माणाओ गणवी डोय तयारे केटली माणा गणार्ण अे संभ्यानी धारणा माटे कमसर अकेक तीर्थ सामे लावी अकेक माणा गणाय तो केटली माणा थती आवी अे बराबर प्यालमां रहे.

श्री जिनेश्वर भगवाननी भक्ति अष्टप्रकारी पूजथी थाय छे. अमां यंदन, पूजामां केशरपूजा, प्रभुना नव अंगे तिलक करवाथी थाय छे. अष्टप्रकारी पूजानी जेम आनी पाछण पण विशिष्ट हेतु छे, रहस्य छे, अर्थात् आ दरेक तिलकमां पूजामां योक्कस प्रकारनो विशिष्ट भाव जणववानो छे. अे जो भेणवाय तो आ बाह्य पूजधर्म आभ्यन्तरधर्म बनी जय. धर्मनो प्रभाव, आभ्यन्तर धर्म ओभो करीअे तो ज कार्यशील बने छे.

जमणा-डाभा-अंगूठे तिलक :-

अम मानवामां आवे छे के शरीरना अंगना छेडेथी अेक प्रकारनो विजणीक प्रभाव वहेतो रहे छे. अे हिसाभे आपणे प्रभुना यरण-अंगूठे तिलक करता आंगणी अडाडीअे अटले प्रभुमांथी परमात्मपणाना आछा अंशनो करन्ट आपणामां यालु थाय छे. ‘ओछो अंश’ अटले परमात्म-स्वरूप तरङ्ग दृष्टि. तेथी आ तिलक करता भाववानुं के, “प्रभु ! तमारा निर्विकार परमात्म-स्वरूपनो करन्ट मारामां आवो. हुं राग-द्वेष-तृष्णा वगेरे विकारोथी थाक्यो छुं के जे मने असत् प्रवृत्ति करावे छे. पण हवे प्रभु ! तमारा यरणे स्पर्शथी मारा अे विकारो शमो.”

वणी मोटा पुरुषना यरणे करस्पर्श-शिरस्पर्श, अे विनय छे, नम्रता छे. तेथी अंगूठे तिलक करतां आ अहोभाग्य मानवुं के “अहो ! मने मारा तीर्थकर भगवान जेवानी आगण नम्रता दाभववा मणे छे ! अेमनो विनय कमावानो मणे छे !” नम्रता न जगणी डोय तोय प्रभयरणे तिलकद्वारा करस्पर्श अे नम्रतानो उतेजक छे. अटले अम भाववानुं के ‘प्रभु ! मारामां नम्रता आवो. तमारी आगण मारुं अहंत्व न रहो’ तमारुं मने सदा शरण छो !!

अंगूठे तिलक आ रहस्यनी भावनाथी रोज ने रोज थाय, तो अना शुभ संस्कार वधवाथी रागादि विकारो दभाववानुं जेम आवे छे.

(२) जमणे डाभे ढींयणे तिलक :-

ढींयणे तिलक करता आ भाववानुं के ‘प्रभु ! यारित्र लीधा पछी केवणज्ञान न थयुं त्यां सुधी वरसोना वरसो सुधी जेवी रीते आप ढींयण वाणीने पलाठी वाणीने जमीन पर बेठा नछि,’ किन्तु अडे पगे कायोत्सर्ग-ध्यानमां रह्या ! अेम मने पण आ तिलक-पूजथी अेवुं अण मणो के हुं य अधुं वोसिरावी कायोत्सर्ग

ધ્યાનમાં મન લગાવું.

(૩) જમણા-ડાબા કાંડે તિલક :-

પ્રભુના હાથના કાંડા પર તિલક કરતાં એ ભાવવાનું કે “પ્રભુ ! આ હાથથી આપે એક વરસ સુધી રોજ ને રોજ ૧ કરોડ ૮ લાખ સોનેયા જેટલું દાન દીધે રાખ્યું, તો મને પણ આ દાનરુચિ અને દાન-શક્તિ મળો. જેથી રોજ મારી શક્તિ પહોંચે એટલું દાન કર્યે રાખું ! આપની આ કર પૂજાના પ્રભાવે મારે દાન કરવાનું જોઈએ છે.”

(૪) જમણા-ડાબા ખભા પર તિલક :-

ખભા પર તિલક કરતાં આ ભાવવાનું કે “પ્રભુ ! ધન્ય છે આપને કે આપની શક્તિ છતાં મામુલી દુશ્મન સામે પણ આપે અભિમાન કર્યું નહિ, ને ખભા જરાય અભિમાનથી ઊંચા થયા નહિ ! મારે પણ એવું બનો કે કયાંય હું જરાય અભિમાન કરું નહિ.”

(૫) મસ્તક પર તિલક :-

પ્રભુના મસ્તક પર તિલક કરતાં આ ભાવવાનું છે કે, “પ્રભુ ! મસ્તકની જેમ લોકાકાશ લોકપુરુષનો સૌથી જે ઊંચો નિર્મળ ભાગ સિદ્ધ શિલા ઉપરનો ત્યાં જઈ આપે શાશ્વત વાસ કર્યો, તો એવા નિર્મળ ભાગ રૂપ આપના મસ્તકની પૂજાના પ્રભાવે મને પણ સિદ્ધ શિલા પર કાયમી વાસ મળો.” અથવા એમ ભાવી શકાય કે “હે પ્રભુ ! આપના મસ્તકમાં, મગજમાં. મનમાં અપાર સમાધિ સ્વસ્થતાથી નિરવધિ આનંદ છે. આપના મસ્તકની પૂજાથી મનેય એવી સમાધિ મળો.”

(૬) લલાટ તિલક પૂજા :-

પ્રભુના લલાટે તિલક કરતાં આ ભાવવાનું કે ‘ હે પ્રભુ ! આપના ચરણ ત્રિલોકના ઈન્દ્રો પણ પોતાના લલાટ ચૂમે છે, અર્થાત્ આપ મોટા ભક્ત ઈન્દ્રોનાય લલાટધાર્ય બનો છો, તો મારે પણ આપ સદા લલાટધાર્ય બનો, આપના લલાટે રહેલી પૂજ્યતા; મારામાં સાચું પૂજકપણું સેવકપણું ઉત્પન્ન કરનાર બનો એ ભાવનાથી આપના લલાટે તિલક કરું છું. એથી મારા લલાટે આપની આજ્ઞાનું તિલક હો.’ અથવા ‘આપ ત્રૈલોક્ય લક્ષ્મીના લલાટ તિલક ભૂત છો; એથી મારાં અહોભાગ્ય છે કે આવા આપને લલાટે મને તિલક કરવાનું મળે છે !’

(૭) કંઠ પર તિલક પૂજા :-

પ્રભુના કંઠ પર તિલક કરતાં આ ભાવવાનું કે “પ્રભુ ! આપે તો આ કંઠથી તત્ત્વની વાણી વરસાવવાનો અનુપમ અને અતિ ભવ્ય ઉપકાર કર્યો એ કંઠની પૂજા

કરતાં મને એ ઉપકાર પ્રવૃત્તિની ખૂબ અનુમોદના હો. મારામાં પરોપકાર વૃત્તિ આવો.” અથવા, “પ્રભુ ! આપના કંઠથી નીકળતી વાણીમાં ભારોભાર કરુણા છે. તો હું પણ આ કંઠને પૂજા મારી વાણીમાં નીતરતી કરુણા પામું.”

(૮) હૃદય પર તિલક પૂજા :-

“પ્રભુ ! આપના હાથ પર તિલક કરું છું, કેમ કે આપે આ હૃદય-કમળમાં સમસ્ત રાગદ્વેષ બાળી નાખી એકાંતે ઉપશમનું સૌંદર્ય અને કેવલ્ય લક્ષ્મી, વસાવી દીધી છે. મને પણ પ્રભુ ! આ તિલક-પૂજાથી એ ઉપશમનું સૌંદર્ય અને જ્ઞાન લક્ષ્મી મળો.”

(૯) નાભિ ઉપર તિલક પૂજા :-

“પ્રભુ ! આપના નાભિકમળે તિલક કરી મારું છું કે જેમ નાભિ શરીરના મધ્યમાં છે, એમ આત્માની મધ્યમાં ઉજ્જવળ આઠ રુચક પ્રદેશ છે, ને એમાં જેવા આત્માના ઉજ્જવળ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર છે, તે વિકસાવી પ્રભુ ! આપે આપના સમસ્ત આત્મ-પ્રદેશોમાં પ્રગટ કરી લીધા. એમ નાભિ કમળે તિલકથી મારા આત્માના રુચક પ્રદેશના ઉજ્જવળ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રની જેમ મારા સમસ્ત આત્મ-પ્રદેશે એ પ્રગટ થાય.”

હવે આગળ બતાવાતા અષ્ટપ્રકારી પૂજા અને આ નવાંગી તિલક પૂજાના રહસ્ય સમજીને નજર સામે રાખી એ પૂજા અને તિલક કરતાં પૂજા ચૈતન્યવંતી બને છે. હૃદયમાં અનેરા શુભ અધ્યવસાય ઝળકે છે; હૃદય પરિવર્તન પામે છે, તત્ત્વચિંતનને અવકાશ મળે છે. આ માટે પહેલાં આ રહસ્યોને હુરસદ લઈ કંઠસ્થ કરી રાખવા જોઈએ, તો જ એ તે તે પૂજા વખતે મનમાં ઝટ સ્ફુરી આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૧૭, તા. ૨૪-૧૨-૧૯૭૭

૧૦૩ અષ્ટપ્રકારી પૂજાના અદ્ભુત રહસ્ય

(લેખાંક-૧)

ભાવ વિનાની ક્રિયા રસ કાઢી લીધેલી શેરડી જેવી છે. ભાવવાળી થોડી પણ ક્રિયા રસભરી ગંડેરી જેવી છે. તીર્થંકર ભગવાનની પૂજાની ક્રિયામાં સાથે હૈયાના ભાવ ન મેળવાય તો એનું શું મહત્ત્વ રહે ? કેટલું ફળ આવે ? રોજ ને રોજ ભગવાનની પૂજા કરતા રહીએ પણ ભાવ ન ઊલસે તો ફળ મામુલી નીપજે છે ત્યારે દિવસોની મહાનેત નહિવત્ ફળ આપીને જાય એ કેવું કરુણ ચિત્ર છે !

ખૂબી તો એ છે કે આ પૂજનક્રિયા એવા સુંદર ભાવ હૈયે ઊછળતા કરવા માટે જબરદસ્ત સાધન છે. એવા ભાવ લાવવાનું સાંસારિક ક્રિયામાં સામર્થ્ય નથી, તેમ બીજી દર્શનાદિ ક્રિયામાં પણ એવું સામર્થ્ય નથી. એ તો જિનપૂજનની ખાસ ક્રિયામાં તથા પ્રકારના ભાવ પેદા કરવાની તાકાત છે. પૂજના એ આલંબને પણ ભાવથી દિલને રંગી ન દેવાય એ કેવી દુર્દશા ! એ ટાળવા માટે ભાવ જગાવવાની જરૂર છે.

ભગવાનની પૂજા એટલે ભગવાનના ચરણે આપણા કિંમતી દ્રવ્યોનું સમર્પણ. તો પહેલું તો આ વિચારવાનું છે કે ‘જેમ સમુદ્રમાં પડેલું એક પાણીનું બિન્દુ પણ અક્ષય બને છે, એમ જિનેશ્વર ભગવાનના ચરણે અર્પેલી થોડી પણ લક્ષ્મી અક્ષયલક્ષ્મી બને છે. રાજાકુમારપાળે પૂર્વ અતિ ગરીબ સ્થિતિમાં પણ પ્રભુને માત્ર પાંચ કોડીઓના ફૂલ ખરીદી ચડાવ્યા તો એ અક્ષયલક્ષ્મી એવી રીતે થઈ કે પછીના કુમારપાળના ભવે ૧૮ દેશનું રાજ્ય ઊભું થયું, તે પણ નરકમાં ડૂબાડે એવું નહિ, પણ પરસ્ત્રીત્યાગ, ચોમાસામાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય, પરમ ગૃહસ્થધર્મ, જૈનધર્મ પર અલૌકિક શ્રદ્ધા, પ્રબળ અર્હટ્ભક્તિ-બહુમાન બાર વ્રત વગેરે કેટલું ય અક્ષયધન પામ્યા ! એટલું જ નહિ પણ પોતાના ૧૮ દેશના રાજ્યમાં એમણે સાત વ્યસનોને દેશવટો દેવરાવી દીધો ને જીવદયા ફેલાવી દીધી. આ બધી સાચી આત્મલક્ષ્મી છે. એના પર ગણધરપદનું પુણ્ય ઊભું થયું તે એ દેવલોકમાં જન્મી હવે પછી આવતી ચોવીસીમાં પ્રથમ તીર્થંકર ભગવાનના ગણધર થઈ મોક્ષે જશે ! પાંચ કોડીના અતિ મામુલી લક્ષ્મી ફૂલરૂપે પ્રભુચરણે અર્પિત કરી તો એમાંથી એક મોક્ષ સુધી વધતી ચાલી, તો અક્ષયલક્ષ્મી થઈ જ ને ?’

બસ, ભગવાનની આપણા પોતાના દ્રવ્યથી પૂજા કરતાં આ ભાવના જોઈએ કે, ‘મારા અહોભાગ્ય ક્યાંથી કે મારી લક્ષ્મી ત્રિલોકનાથના ચરણે જાય ! અને આવી ઉત્તરોત્તર ચડતી આત્મલક્ષ્મી પમાડતી પમાડતી અંતે મને અક્ષય મોક્ષલક્ષ્મી પમાડી દે !’ દ્રવ્ય પૂજા સાથે આવી આવી ભાવના રહે ત્યારે એવા ભાવ મળે.

હવે દ્રવ્યપૂજાના આઠ પ્રકાર પૈકી દરેક પ્રકારમાં શી શી ભાવના કરીએ તો ઉત્તમ ભાવ એમાં ભળે એ વિચારીએ.

અષ્ટપ્રકારી પૂજાની પહેલાં સવારે વાસકેપપૂજા કરવાની, તે નવાંગી પૂજા નથી, કિન્તુ પ્રભુની ઉપર અને આજુબાજુ ‘વાસ’ એટલે કે સુંગધવાસિત ચંદનચૂર્ણનો ‘ક્ષેપ’ કરવાની અર્થાત્ ચૂર્ણ નાખવાની-વરસાવવાની પૂજા છે. એ કરતી વખતે મનમાં ભાવવાનું છે કે ‘પ્રભુ ! તમારા પ્રભાવે, આ વાસની જેમ મારા આત્મામાં સુવાસના વરસો.’

‘કુવાસના’ એટલે કે આહારસંજ્ઞાના રૂપ-રસ આદિ વિષયોના પરિગ્રહ-આરંભ સમારંભના તથા નિદ્રા-આરામીના કુસંસ્કારો તેમજ ક્રોધ-આપમતિ-અહંત્વાદિ કષાયોના કુસંસ્કારો અને ‘ઓઘ’ ગતાનુગતિકતા તથા લોકેષણાના કુસંસ્કારો. આ બધી કુવાસનાઓને મિટાવે એવી શુદ્ધ સુવાસનાઓ મળે એવું ભાવવાનું છે.

સુવાસનાઓ કુવાસનાથી વિરુદ્ધ છે. દા.ત આહારસંજ્ઞાની કુવાસના સામે તપના માનસિક ઝોકની સુવાસના-સુસંસ્કાર, રૂપ-રસાદિ વિષયોની સામે એના પર અંકુશ નિયંત્રણ અને એના ત્યાગના ઝોકની સુવાસના. પરિગ્રહની કુવાસના સામે દાન-પરિમાણ, નિર્લોભતા-નિસ્પૃહતાના માનસિક વલણની સુવાસના. આરંભ સમારંભની વાસના સામે જીવદયાના અને જરૂરિયાત પર નિગ્રહના માનસિક વલણના સુસંસ્કાર, કષાયોની સામે ક્ષમાદિ વલણની સુવાસના. ગતાનુગતિકતાની સામે તાત્વિક સમજના વલણની, ‘કુસંસ્કાર’ લોકેષણાની સામે જિનાજ્ઞાબંધનના માનસિક વલણના સુસંસ્કાર. અલબત આ બધી કંઈ પ્રભુની પૂજા વખતે મનમાં નથી લાવવાની પણ અવકાશના સમયે આ બધી મનમાં નક્કી કરી રાખવી જોઈએ. પછી પૂજા વખતે તો માત્ર આટલું ભાવવાનું કે ‘પ્રભુ ! મને સુવાસનાઓ મળો.’ એમાં વળી પોતાને જે દોષ વધુ નડતો હોય, ખાસ તેની સામેની સુવાસના વાસકેપ કરતા માંગવાનું ભાવી શકાય.

હવે પ્રભુની અષ્ટપ્રકારી પૂજા શરૂ કરતા પહેલા પ્રભુ પાસેથી જીવજંત ઊડી જાય એ માટે એક મોર પીંછી પ્રભુ પર ફેરવી અને બીજી જુદી મોરપીંછી પબાસણ ઉપર ફેરવીને, પછી પ્રભુના અંગ પરથી નિર્માલ્ય ઉતારતા આ ભાવનાનું કે ‘પ્રભુ ! મારા આત્માપરથી જડ પુદ્ગલની રાગદશાના નિર્માલ્ય ઊતરી જાઓ.’ રોજ આ ભાવતા એના સંસ્કાર પડતા જાય. વધતા જાય, એની જીવન પર અસર પડે અને જડના રાગ ઓછા ઓછા કરતા અવાય. હવે અષ્ટપ્રકારી પૂજામાં પહેલી અભિષેક પૂજા છે.

(૧) અભિષેક પૂજા :- જેમ કોઈને રાજા બનાવવો હોય, ત્યારે અમાત્યો અને સામંત રાજાઓ એના મસ્તક પર અભિષેક કરે છે, અને જાહેર કરે છે કે ‘આજથી આપ રાજ્યના અમારા, અને પ્રજાના રાજા છો.’ એમ અહીં પ્રભુના મસ્તકે અભિષેક કરતાં આપણા હૃદયસિંહાસન પર પ્રભુને રાજા તરીકે પ્રતિષ્ઠિત કરીએ છીએ. માટે પ્રભુના જન્મ વખતે મેરુશિખર પર ૬૪ ઈન્દ્રો અને કરોડો દેવો પ્રભુના મસ્તક પર અભિષેક કરે છે. તેથી અભિષેકપૂજા કરતી વખતે આ ભાવના કરવાની છે કે ‘પ્રભુ આજસુધી મારા હૃદયસિંહાસન પર મોહરાજા સ્થાપિત હતો અને એની આજ્ઞા મારા પર ચાલતી હતી, હવે પ્રભુ એ પદભ્રષ્ટ થઈ, આપ મારા

હૃદયસિંહાસને સ્થાપિત થાઓ અને આપની આજ્ઞા મારા જીવન પર, ‘ચાલો’
રોજ ને રોજ આ ભાવના કરતાં અભિષેકપૂજા થાય. એટલે આત્મામાં એવા
સંસ્કાર ઊભા થાય છે કે મારા જીવન પર હવે મોહની હકુમત નહિ, એની
આજ્ઞાને હું બંધાયેલો નહિ, પરંતુ ભગવાન, ‘જિનેશ્વરદેવની હકુમત, ને એમની
આજ્ઞાને હું બંધાયેલો.’ મારા માથે જિનની આજ્ઞા. આ સંસ્કાર દૃઢ થવાથી સમ્યગ્દર્શન
પમાય છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૨૬, અંક-૧૮, તા. ૩૧-૧૨-૧૯૭૭

(૧૦૪) (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં ભાવવાળી ક્રિયાનું મહત્વ બતાવવા સાથે,

(૧) પહેલી અભિષેક પૂજાનું રહસ્ય આ બતાવ્યું કે ‘પ્રભુનો રાજ્યાભિષેક
કરવાનો છે; આપણા હૃદયમાં રાજા તરીકે અધિકાર રહે એ માટે પ્રભુના મસ્તકે
અભિષેક કરવો’ એટલે એમાં આવી ભાવના કરવી, ‘આ અભિષેકથી, આપને
પ્રભુ ! મારા હૃદયસિંહાસને પ્રતિષ્ઠિત કરું છું; ને મોહને પદભ્રષ્ટ કરું છું. હવેથી
મારે આપની આજ્ઞા પ્રમાણે, હો.’

(૨) હવે બીજી ચંદનપૂજામાં પ્રભુને ચંદનથી વિલેપન કરવાનું છે, તો એ
કરતી વખતે મનમાં આ ભાવવાનું છે કે ‘પ્રભુ ! ચંદન બળવા છતાં સુંગધ અને
ઘસવા છતાં શીતળતા આપે છે, તો આ ચંદનપૂજાથી હું માગું છું કે હું પણ
પ્રભુ ! પ્રલોભનોની આગમાંય શીલ-સંયમની સુંગધથી હું મહેકું, અને પ્રતિકૂળતા
યા અનિષ્ટથી ઘસાવા છતાં સૌમ્યતાની શીતલતા દાખવું, આમ ચંદનપૂજામાં રોજ
ભાવતાં ભાવતાં, પ્રલોભનો સામે શીલ-સંયમની અભિલાષા અને પ્રતિકૂળ કે ભૂલતા
જનોની પ્રત્યે સૌમ્યતાની અભિલાષા સતેજ બનતી જાય. એમ કરતા કરતાં એ
સુંગધ-સુવાસના આદરના સંસ્કાર પડતા જાય છે. એના આદરના સંસ્કાર વધી
ગયા પછી તો એનો અનેરો પ્રયત્ન થાય છે.

આ પૂજાની પછી કરાતી કેશરપૂજામાં પ્રભુના નવ અંગે તિલક કરાય છે,
એ નવાંગી તિલકના રહસ્ય પૂર્વ અંકમાં જોયા.

એ પછી પોતાના વરખ-રેશમ-બાદલું વગેરેથી પ્રભુની અંગરચના થાય એ
વસ્ત્ર-સત્કાર પૂજા છે. એમાં એ ભાવવાનું કે ‘પ્રભુ જેમ આ અંગરચનાથી આપનો
દેહ શોભે છે, એમ સમ્યગ્દર્શન અને જ્ઞાનદષ્ટિથી મારો આત્મા સુશોભિત બનો.
મારા નાથ ! આપના જ પસાયે મેં પાળેલી લક્ષ્મી, મારા અને કુટુંબના ઉપભોગની

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૨૫૫

ખાળમાં તણાઈ જાય છે, તેમાંથી આપના અંગરચનામાં ઉપયોગી લાગી એટલી
લક્ષ્મી કૃતાર્થ થાઓ. મને કૃતજ્ઞતા અર્પો.’

આભરણપૂજામાંય પ્રભુના અંગને શોભાવી સ્વાત્મામાં એ જ સમ્યગ્દર્શન-
જ્ઞાનદર્શન-જ્ઞાનદષ્ટિની સુશોભિતતા માંગવાની.

(૩) ત્રીજી પુષ્પપૂજામાં આ ભાવવાનું કે ‘પ્રભુ ! પુષ્પ સુમનસ્ કહેવાય
છે, તો આપને સુમનસ્ ચડાવતાં-અર્પતા મને પણ આપ ‘સુમનસ્’ એટલે કે સારું
પ્રશાંત-પ્રસન્ન પરાર્થરસિક મન આપો. પ્રશાંતતાથી કામ-કોધ-લોભાદિ કષાયોથી
અશાન્તિ-ઉકળાટ મીટો; પ્રસન્નતાથી આજે અશુભધ્યાનની અને અસંતોષની પીડા
જશે, પદાર્થરસિકતાથી સ્વાર્થાધિતા મીટો,’ વળી પુષ્પપૂજામાં એમ પણ ભાવી
શકાય કે ‘પ્રભુ ! પુષ્પના ખૂણે ખૂણે સુવાસ અને સૌન્દર્ય ભર્યું છે, એમ મને પણ
પ્રભુ ! પુષ્પપૂજાથી મારા આત્માના ખૂણે ખૂણે સદ્ગુણોની સુવાસ અને સુકૃતોનું
સૌન્દર્ય મળે.’ રોજ ને રોજ પ્રભુને પુષ્પ ચડાવતા આ ભાવના ભાવવાથી એના
સંસ્કાર આત્મામાં જમા થતાં સદ્ગુણો અને સુકૃતોનો પક્ષપાત-આદર વધે છે,
દુર્ગુણો-દુષ્કૃત્યો તરફ નફરત વધે છે. એથી પહેલામાં પ્રવૃત્તિ અને બીજાની નિવૃત્તિનો
પ્રયત્ન સુલભ થાય છે.

(૪) ચોથી ધૂપપૂજામાં આ ચિંતવવાનું કે ‘પ્રભુ ! ધૂપ જેમ ઊંચે જ જાય
છે, એમ મારા દિલના ભાવ પણ ઊંચે જ જાઓ, અર્થાત્ શુભ જિનભક્તિ-
જીવદયા ક્ષમાદિમાં જ જાઓ, પણ નીચા કોધાદિ તથા વિલાસ અને આરંભ-
સમારંભમાં ન જાઓ ! અથવા એમ ચિંતવાય કે ‘પ્રભુ જેમ આ ધૂપથી મંદિરની
અંદર દુર્વાસ ભરાઈ ગઈ હોય તો તે દૂર થાય અને સુવાસ ફેલાય છે, એમ
પ્રભુ ! મારા આત્મામાંથી મિથ્યાત્વની દુર્વાસ દૂર થાઓ અને સમ્યક્ત્વની સુવાસ
ફેલાઓ. રોજ ને રોજ દિલથી આ ભાવતાં એના સંસ્કાર વધવાથી હૈયાના ભાવ
નીચા-હલકા કષાયોમાં લઈ જતાં જીવ ખચકાશે અને ઊંચા જિનભક્તિ-દયા-
ક્ષમાદિમાં ભેળવવા લક્ષ રહેશે.

(૫) પાંચમી દીપકપૂજામાં એવી ભાવના કરવાની છે કે ‘પ્રભુ ! જેમ આ
દીપક ધી અને વાટમાંથી જનમ્યા છતાં એ બંનેથી તદ્દન વિલક્ષણ ઝગમગ પ્રકાશમય
અને બીજાને પ્રકાશદાતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, એમ પ્રભુ ! હું આ દીપકપૂજાથી
મોહમૂઢ જગતના સંયોગોમાંથી જનમ્યો છતાં જગતથી વિલક્ષણ શુદ્ધ જ્ઞાનાદિ
પ્રકાશમય થાઉં અને બીજાને એ પ્રકાશનો દાતા બનું ! અથવા એમ ચિંતવાય કે
‘પ્રભુ ! આ દ્રવ્યદીપક આપના ભાવદીપક કેવળજ્ઞાનનું સ્મરણ કરાવે છે, તેમજ
લોકમાં મંગળરૂપ મનાય છે, તેથી લોક દિવાળી દીપકથી ઊજવે છે, એમ પ્રભુ !

૨૫૬

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

દીપકપૂજાથી અને ભાવદીપક સમ્યગ્જ્ઞાન તે ઠેઠ કેવળજ્ઞાન સુધીનું મળો ! જ્ઞાનપ્રકાશ-સમ્યગ્જ્ઞાનની રોજ ને રોજની દીપક પૂજામાં પ્રાર્થના કરતાં એના સુસંસ્કાર જમા થતા જાય એ જીવનમાં પહેલા નંબરમાં અબૂઝતા ટાળી સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવવાનો આદર અને પ્રયત્નને સુલભ કરી દે છે.

(૬) છઠ્ઠી અક્ષતપૂજામાં આ ભાવવાનું કે પ્રભુ ! જેમ અક્ષત-ચોખા વાવવાથી ઊગતા નથી, એમાં અંકુરો ફુટતો નથી, એમ અક્ષતપૂજા કરતાં મને પણ આવી અક્ષત જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાઓ જેથી મારા આત્મામાં હવે જન્મનો અંકુર ન ઉગો. અથવા એમ ચિંતવાય કે ‘પ્રભુ ! અક્ષત એટલે જેમાં ક્ષતા ન આવે, ક્ષય ન થાય; તો અક્ષતપૂજાથી મને અક્ષયપદ મળો !’

(૭) નૈવેદ્યપૂજામાં એમ ભાવના કરવાની કે ‘પ્રભુ ! નૈવેદ્ય એ કિંમતી ખાદ્ય વસ્તુ છે, એના પર આપે નિર્વેદ્ય-વૈરાગ્ય ધર્યો, એને વૈરાગ્યનો વિષય બતાવ્યો, તો પ્રભુ ! મને પણ નૈવેદ્યપૂજા કરતાં કરતાં મેવા મિષ્ટાન્નાદિ પર વૈરાગ્ય-અરુચિ નફરત જાગ ! અથવા એમ ચિંતવાય કે ‘પ્રભુ ! આપે નૈવેદ્ય જેવા સ્વાદિષ્ટ ખાદ્ય પરથી પણ આસક્તિ ઉઠાડી મૂકી, રાગ હટાવી દીધો, તો સામાન્ય આહાર પર તો આસક્તિ રાગ રહે જ શાના ? આપે અજ્ઞાહારીપદ પ્રાપ્ત કર્યું એમ નૈવેદ્યપૂજા કરતાં મને પણ પ્રભુ ! એ રાગઆસક્તિ હટાવો, અને અજ્ઞાહારીપદ પમાડો. થાક્યો હું પરવસ્તુ આહારની વેઠ કરતાં કરતાં !’ આ ભાવના રોજ ને રોજ નૈવેદ્યપૂજા કરતાં કરતાં એના સુસંસ્કાર ઊભા થતા જાય, ને એથી આહારસંજ્ઞા-રસસંજ્ઞા પર ઘૂણા થતી જાય.

(૮) આઠમી ફળપૂજામાં એ ભાવવાનું કે ‘પ્રભુ ! ફળ એ બીજની અંતિમ પક્વ અવસ્થા છે. (બીજમાંથી અંકુર-નાળ-પત્ર-મહોર વગેરે તો વચલી પાકદશા છે, પણ અંતિમ નહિ જ્યારે ફળ પછી આગળ કશું પેદા નથી થવાનું. માટે એ અંતિમ પક્વ અવસ્થા) એમ પ્રભુ ! મને મારા આત્માની અંતિમ પક્વ અવસ્થા પરમાત્મદશા પમાડો. એ માટે પ્રભુ ! મારી દુન્યવી પદાર્થની ઈચ્છા-તૃષ્ણાની અવસ્થાને અંતિમ અવસ્થા બનાવી દો, જેથી હવે આગળ નવી કોઈ દુન્યવી પદાર્થની ઈચ્છાની અવસ્થા જ ન રહે ! અથવા એમ ચિંતવાય કે ‘પ્રભુ ! આ ફળપૂજા કરતાં કરતાં મને પૂજાના ફળ તરીકે તમારી વધતી ભક્તિ મળો ! આમ રોજ ને રોજ ફળપૂજા કરી કરી આ ભાવતા રહેતાં એના સંસ્કાર વધવાથી સ્વાત્માની અંતિમ પક્વ દશા પરમાત્મપણાની આકર્ષણ-અભિલાષા ઊભી થાય છે, પછી સહેજે એ દશા પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગે પ્રયાણ થાય.

૧૦૫ ધર્મના અખંડ ઉત્સાહનું એક સૂત્ર

ધર્મપ્રેમી જીવની આ એક ફરિયાદ રહે છે કે મારે ધર્મનો ઉત્સાહ કેમ અખંડ બન્યો રહેતો નથી ? એને એની અફસોસી છે, ધર્મનો પ્રેમ છતાં સંસારની વિચિત્ર ઘટમાળમાં ધર્મનો ઉત્સાહ મંદ પડી જાય છે. થોડું દાન દીધું હવે બીજા દાનનો અવસર છે છતાં મનમાં સંસાર આડે આવીને ઊભો રહે છે, એને શીખવે છે. ‘એમ બધે દાન દેતો ફરીશ તો આ બધું શી રીતે નભાવીશ ?’ એટલે ? ‘ધર્મ કરવાનો ખરો, પણ સંસારને બાધ ન પહોંચે ત્યાં સુધી જ,’ આ ગણતરી છે.

અમે કોઈને એક વાર ક્ષમા કરી, પછી પેલો બીજીવાર અપરાધ કરે, તો હવે મન ક્ષમાને માટે ઉત્સાહિત નથી રહેતું. મનને એમ થાય છે, ‘આમ ક્ષમા જ ક્ષમા કર્યે કેમ ચાલે ? એમ તો સામો અપરાધ કર્યે જ જાય અને આપણે સોસાવું પડે, નુકસાનમાં ઉતરવું પડે.’ શું થયું આ ? આપણી બાહ્ય વસ્તુરૂપી સંસાર આડે આવીને ઊભો કે ‘એને નુકસાન થશે.’ એવું દુઃખ થઈ આવ્યું. કેવી ખૂબી છે ? ગુસ્સો કરીને આત્માને મહાનુકસાન થશે એનું કશું દુઃખ ન લાગી આવ્યું ! ને અહીંના મામુલી સાંસારિક નુકસાનનું દુઃખ લાગી આવ્યું ! એટલે હવે ફરીથી ક્ષમા કરવાનો ઉત્સાહ મરી ગયો.

આમ ક્ષમાધર્મમાં, દાનધર્મમાં, તપધર્મ-પ્રભુભક્તિધર્મ-સાધુસેવાધર્મ વગેરે વગેરે ધર્મમાં ને ધર્મક્રિયામાં પાછળથી ઉત્સાહ મોળો પડી જાય છે. શીલ પાંચ તિથિનું બસ, એથી આગળ માટે ઉત્સાહ નથી. રસ એક ત્યાગ, પછી બીજા રસના ત્યાગનો ઉલ્લાસ નહિ ! એમ ૪-૬ દહાડે એક દિવસ પણ નવકારશીમાંથી પોરિસીતપમાં, યા છૂટા મોઢેથી બિયાસણતપમાં જવા ઉત્સાહ નથી. પ્રભુની ભક્તિમાં દસ મિનિટ ધારી હોય ને હવે કદાચ ક્યારેક વધુ સમય જાય તો ત્યાં ઉત્સાહ મંદ ! અથવા પ્રભુભક્તિમાં દસ પૈસાને બદલે ક્યારેક વધુ ખરચવા પડ્યા, તો ઉલ્લાસ રહેતો નથી. એવું સાધુસેવા-સુપાત્રદાનમાં ધારણાથી સહેજ વધુ કરવાનું આવ્યું તો મન માંદું ! પ્રતિક્રમણમાં પ્રારંભે ઉલ્લાસ, પણ સૂત્ર બોલનારો ધીમે ધીમે બોલે છે તો ઉલ્લાસને માંદો પડતા વાર નહિ. પાછું ખૂબી આ કે સંસારના સુખ પ્રસંગોમાં કે સ્વના કામોમાં ઉત્સાહ મંદ નથી પડતો. મન નિરુત્સાહ નથી બનતું. નિરુત્સાહની ધાડ ધરમના ઘરમાં જ આવે છે એ અટકાવવા શું કરવું ?

ધર્મમાં ઉત્સાહ બન્યો રાખવા અનેક ઉપાય છે; દા.ત.

(૧) તે તે ધર્મના રહસ્ય, ધર્મનો મહિમા, અને તે તે ધર્મના લાભ વધુ ને વધુ જાણવા, ને મનની સામે રાખવા. આ જાણવાને માટે સત્સંગ અને શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરતા રહેવું, સાંભળેલાની ટૂંકી નોંધ લખતા રહેવું, ને એ વારંવાર વાંચવી.

અકબરબાદશાહને દયા ધર્મનો ઉત્સાહ કેમ વધતો રહ્યો ? એટલા જ હિસાબે કે એ સાધુ પાસે ધર્મનું શ્રવણ કરતો રહ્યો. જીવનમાં અનુભવાય પણ છે કે શાસ્ત્ર વાંચતા વાંચતા કે સાંભળતા સાંભળતા ધર્મનો ઉલ્લાસ વધે છે. ચરિત્રોનું શ્રવણ પણ ઉત્સાહ વધારવામાં અદ્ભુત કામ કરે છે.

(૨) ધર્મ-ઉત્સાહ બન્યો રાખવા આ લોકની દૃષ્ટિ ગૌણ કરી પરલોકદૃષ્ટિ મુખ્ય બનાવીને પરલોકના હિત નજર સામે તરવરતા રાખવા. એમાં પછી સંસારના નુકસાન નગણ્ય લાગશે, આત્માને થતાં નુકસાન ભારે લાગશે.

(૩) જીવનમાં મોહની આજ્ઞા માથે ન રાખતાં જિનાજ્ઞાનો ભાર માથે રાખવો. હું જ્યારે અનંત પુણ્યના ઉદયે અતિદુર્લભ વીતરાગ અરિહંત પ્રભુ અને એમનું શાસન પામ્યો છું, તો હવે મારે એમની આજ્ઞાને જ મારા જીવનમાં સતત આગળ કરવી જોઈએ. દિલ પર એનું જ બંધન, એનું જ વચસ્વ રાખવાનું, આમ નિર્ધાર રાખ્યાથી એ આજ્ઞાને અનુસરતા ધર્મમાં ઉત્સાહ બન્યો જ રહે. મનને થયા કરે કે અહોભાગ્ય મારા ! કે મને જિનાજ્ઞા પાળવાની મળે છે.'

(૪) ધર્મમાં ઉત્સાહ અખંડ રાખવા આ એક સરળ સૂત્ર વારંવાર યાદ કરવા જેવું છે, કે 'મેં ખાનપાન, ધંધો-રોજગાર, પૈસા-પ્રતિષ્ઠા, પરિવારની પાછળ અનંતા ભવ બગાડ્યા ! હવે એ જ કરીને આ ઉત્તમ ભવ બગાડવાનો મોખ નથી. આ ભવ સુધારી લેવો છે, ને ઉત્સાહભેર કર્યે જવાથી એ સુધરતો રહેશે.'

આ સૂત્ર એટલું સુંદર કામ આપે છે કે દા.ત. સવારે પ્રભુદર્શન કર્યા હતા, પણ સાંજે દર્શન કરવા જવા સુસ્તી લાગે છે; તો ત્યાં તરત આ સૂત્ર લગાડાય કે 'અરે ! શામાં સુસ્તી ? શામાં નિરુત્સાહ ?' વાતો ચીતો ટહેલટપ્પા મોજ આરામીમાં અનંતા માનવભવ પણ બગાડ્યા. હવે અહીં પણ એવું જ કરીને આ ભવે ય બગાડવો ? ના, આ મારો લાખેણો ભવ નહિ બગાડું. ટેસથી પ્રભુદર્શન કરીને ભવ સુધારીશ.'

એમ સ્વાર્થની માયામાં પરોપકારનો ઉત્સાહ નથી થતો; તો આ જ સૂત્ર લગાડવાનું,- 'સ્વાર્થ લંપટતામાં અનંતા ભવ બગાડ્યા. આ ભવ હવે નથી બગાડવો.' તેથી પરોપકાર ચાહીને શોધીને દિલથી કરીશ-એથી અવશ્ય ભવ સુધરતો રહેશે.'

એમ, દયા, દાન, ક્ષમા વગેરેમાં ઉત્સાહ મંદ પડતા જ આ સૂત્ર લગાડવાનું- જીવને કહેવાનું, કે ગાંડા ! ક્યાં મંદ પડ્યો ! આરંભ-સમારંભ, ધનમૂર્ચ્છા, ગુસ્સો-દ્વેષ ઈન્દ્રિયવિષયો ને ખાનપાન વગેરેમાં તો અનંતા ભવ બગાડ્યા ! હવે શું આ ભવ પણ બગાડવો છે ? ના, તો નક્કી કર કે આ ભવ દયા-દાન-ક્ષમા વગેરેથી સુધરતો રહે છે; માટે આ ધર્મ તો હું હોંશે હોંશે કરું. કેવા મારા અહોભાગ્ય ને ભાવી ભાગ્યોદય ! કે જો મને આ દયા-દાનાદિ જ સૂઝતા રહે ! અનંત ભવ બગાડ્યા, આ ભવ ન બગાડું.'

આમ, અનંત ભવ બગાડ્યા પછી આ ભવ ન બગાડવાનું સૂત્ર પકડી ચલાય, એટલે ધર્મમાં ઉત્સાહ બન્યો રહે; કેમકે પાપથી ભવ બગડે છે, ધર્મથી બગડતો અટકે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૨૦, તા. ૧૪-૧-૧૯૭૮

૧૦૬ ડીળની અધીરાઈ ન કરો : સાધનામગ્ન બનો

ધર્મી માણસને મુંઝવણ થાય છે કે 'હું અહીંથી સ્વર્ગમાં જાઉં તો ચારિત્ર જ નહિ તો મોક્ષ પણ ન મળે, એના કરતાં મહાવિદેહમાં જાઉં ને સીમંધર ભગવાન પાસે ચારિત્ર લઉં તો વહેલો નિસ્તાર થાય. પરંતુ મહાવિદેહમાં મનુષ્ય તરીકે જનમવા માટે એનું આયુષ્ય અહીં બાંધવું પડે ને અહીં માનવ-આયુષ્યનો બંધ સમ્યક્ત્વની હાજરીમાં થાય નહિ, એ માટે તો સમ્યક્ત્વ ગુમાવવું પડે. તો શું કરવું ?'

આવી મુંઝવણવાળાને કહીએ કે 'ભલે દેવલોકમાં જવું પડે, પણ તમે દિવ્ય સુખની લાલસાથી નથી જતાં એટલે વૈરાગ્ય ઊભો રહે છે, ને પછી મનુષ્યભવ મળવાનો જ છે એટલે ગાડી આગળ ચાલવાની છે.'

ત્યારે એ કહે છે, “દેવલોકમાં પ્રતપચ્ચક્ષ્માણ હોતા નથી, અને દેવતાઈ ભોગ સુખ સામગ્રી સામે છે. એટલે વૈરાગ્ય પણ શે ટકે ? એટલે અહીંથી દેવ થવામાં તો સમ્યક્ત્વ-ચારિત્રથી માંડી ઠેઠ વીતરાગતા સુધીના સંપૂર્ણ બોધિમાર્ગ પામવાની અમારી અત્યન્ત ઉત્કટ ઈચ્છા નિષ્ફળ જ નીવડવાની ને ?”

એને આ સમાધાન છે. 'સંપૂર્ણ બોધિમાર્ગની અત્યુત્કટ ઈચ્છા નિષ્ફળ નીવડવાની ?' એવું શા સારુ ધારો છો ? આપણે સાધના-મગ્ન બનવાનું છે.

સાધના જ સિદ્ધિ લાવી દેશે. સિદ્ધિના કોરા અભરખા કરવાના ન હોય. કહ્યું છે
ઉપાદેયધિયાત્યન્તં સંજ્ઞા-વિષ્ક્રમ્મણાન્વિતમ્ ।

फलाभिसन्धि-रहितं संशुद्धं ह्येतदीदृशम् ॥

સાધના સંશુદ્ધ એ છે, જેમાં સાધના-કાળે,-

૧. અત્યંત કર્તવ્યબુદ્ધિ ઉપાદેયબુદ્ધિ હોય

૨. આહારાદિ ૧૦ સંજ્ઞાની અટકાયત હોય,

૩. પૌદ્ગલિક ફળની આશંસા નહિ; તેમજ આધ્યાત્મિક ફળનાય વિચારોની દખલ ન હોય. બસ, સાધના એટલે સાધના.

સાધના ચાલુ કરતા પહેલા, અલબત સાધ્ય ફળ ‘મોક્ષ’, ‘કર્મનિર્જરા’ ‘આત્મશુદ્ધિ’ એનું લક્ષ્ય બાંધે કે, આ માટે જ મારે સાધના કરવી છે. પરંતુ સાધના ચાલુ કર્યા પછી એના વિચારો ન લવાય. નહિતર મન એમાં જવાથી સાધના જોરદાર ન જામે. તીવ્ર પ્રણિધાન જોરદાર ન થાય. તીવ્ર પ્રણિધાન વિનાની સાધના ઉચ્ચ ફળ ન આપી શકે, તેમજ સાધનામાં આગળ જતાં સાધનાને સહજ-સ્વભાવિક પુરુષાર્થ ન રહે. દા.ત. ક્ષમાની સાધના પહેલ પહેલા તો શાસ્ત્રના આદેશથી, જિનાજ્ઞાની શ્રદ્ધાથી, પરલોકના ભયથી, વગેરે વગેરેથી મન મનાવીને કરાય છે, પરંતુ એમ કરતાં કરતાં ક્ષમાને અંતે આત્માના સ્વભાવભૂત બનાવી દેવાની છે. શાસ્ત્રાજ્ઞા વગેરે યાદ કર્યા વિના જ દિલમાં સહેજે સહેજે ક્ષમા તરવરે. આ ક્યારે શક્ય બને ? ત્યારે જ કે ક્ષમાની સાધનાના અવસરે ક્ષમામાં જ ચિત્ત ઓતપ્રોત થાય તો. ત્યાં જો ‘મારે આ ક્ષમાથી મોક્ષ જોઈએ છે.’ એવા વિચારો લાવે તો ક્ષમારૂપે ક્ષમામાં ચિત્ત તરબોળ ન બની શકે.

એવી અહિંસાની, જિનભક્તિની, ઈત્યાદિ સાધના કરવાની, તે એમાં જ મગ્ન-મસ્ત થઈ થઈને કરવાની, ફળની અધિરાઈ મનમાં નહિ લાવવાની. અર્ણિકાપુત્ર આચાર્યને કેવળજ્ઞાની પુષ્પચૂલા સાધ્વીએ ગંગા પાર કરતાં કેવળજ્ઞાન પામવાનું કહ્યું, તો ભલે એ ઉદ્દેશથી આચાર્ય ચાલ્યા, પણ ગંગા નાવમાં પાર કરતા વૈરી દેવતાએ ગંગા પર ભાલે લટકાવ્યા. ત્યારે એ દયા-અહિંસાની જ વિચારણામાં અર્થાત્ સાધનામાં જ લીન બની ગયા. ‘અરે ! ક્યાં મારો કરુણા, અહિંસાનો ધર્મ ? ને ક્યાં મારું આ શરીર કોઈ બિચારા જીવને ભાલો ભોંકવાનું પાપ (ભાવ-દુઃખ) કરવામાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે ? ને નીચે પાણીના બિચારા અસંખ્ય જીવોને મોતનું દ્રવ્ય-દુઃખ આપી રહ્યું છે ? મારે અહિંસાધર્મ પાળવાનો, અને મારું જ શરીર હિંસામાં નિમિત્ત બને ?’ એમ જોરદાર અહિંસા-ભાવની સાધનામાં મગ્ન

થયા. તો અક્ષય અહિંસા-ભાવ, વીતરાગતા, કેવળજ્ઞાન પામ્યા, જો ‘સાધ્વીએ તો મને કેવળજ્ઞાનનું કહેલું, ને અહીં તો આપદા આવી ! તો મારા કેવળજ્ઞાનનું શું ?’ એમ મન જો સાધ્ય કેવળજ્ઞાનની ગડમથલમાં પડ્યું હોત તો અહિંસાભાવમાં એ આવા મગ્ન ન બની શકત ને એનો જોસ નહિ ચડતે.’

નાગકેતુને પુષ્પપૂજા વખતે નાગ કરડ્યો, તો પૂજન-પ્રભુભક્તિની સાધનામાં જોસ વધ્યું. મનને આવું કાંઈક થયું હશે કે અહો અનિત્ય શરીર-લીલા વખતે મને વીતરાગ-ભક્તિ મળી છે. પ્રભુ ! મારે તમારી સાથે નિસ્ખત; અનિત્ય કાયાને મારે શું લાગેવળગે ? ‘આમાં મારે આ પૂજાથી કેવળજ્ઞાન જોઈએ છે,’ એવી ક્યાં ઈચ્છા કે વિચાર જ હતો ? એ હોત તો ભક્તિનું જોસ ન ઊઠત.

તાત્પર્ય, ‘દેવલોકમાં જવું પડે તો શું થાય ?’ એવો વિચાર જ ન કરો. અહીંની સંયમની અર્થાત્ ૧૦ યતિ-ધર્મની અને અન્ય સંવર-નિર્જરાની સાધના જ જોરદાર બનાવો, એવી કે એ સંયમ-સંવર-નિર્જરા આત્માના સ્વભાવ બની જાય, સહજ સ્વભાવે ચાલ્યા કરે.

આ સાધના જેટલી જોરદાર એટલો તથાભવ્યત્વનો પરિપાક અધિકાધિક, કેમકે એ પરિપાક શું છે ? મોક્ષ ની નિકટતા, શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપની નિકટતા. એ ક્ષમાદિની જોરદાર સાધના કરતાં થઈ જ રહી છે.

આ જ કરો. કશી નિરાશા ન કરો. ફળની અધિરાઈમાં જો અહીં સાધના પર જોર નહિ અપાય, તો મહાવિદેહમાં ગયે પણ સિદ્ધિ નથી. તે અહીં સાધના જો જોરદાર કરાઈ જશે, તો પછી કદાચ દેવલોકમાં જવું પડ્યું, તો ત્યાં સંવેગ, વૈરાગ્ય, અને જિનભક્તિ, એટલી બધી અવ્વલ કક્ષાના થવાના કે એથી પણ તથાભવ્યત્વનો પરિપાક આગળ વધવાનો.

અસલમાં વીતરાગ પરમાત્મા સાથે, અભેદભાવની પૂર્વ ભૂમિકા સર્જવાની છે. એ પરમાત્મેતર ભૂલાઈને પરમાત્મા સાથે એકાકારતા વધારવાથી, અને નિર્વિકારતા વધારતા જવાથી સર્જાય. આ જ પરમ કર્તવ્ય છે.

‘કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે, મા ફલેષુ કદાચન ।’

તારો અધિકાર કર્તવ્ય કર્યે જવાનો છે. (ફળ વિચારવાનો નહિ,) તેથી ક્યારેય સાધના કરતાં કરતાં ફળમાં મન ન લઈ જઈશ.

૧૦૭ ભવનિર્વેદાદિ ૬ વિના શુભગુરુયોગ કેમ નહિ ?

(લેખાંક-૧)

પરમગુરુ પરમાત્માનો સંયોગ ગુરુ દ્વારા જ થાય છે. તેથી એવા ચારિત્રસંપન્ન ગુરુનો યોગ થવો એ અત્યંત જરૂરી છે. એ લોકોત્તર ધર્મ છે. એમાં માત્ર ગુરુદર્શન નથી, કે માત્ર ગુરુસમાગમ નથી, કિન્તુ એવા ચારિત્રસંપન્ન સાધુને તરણતારણ અને શરણભૂત ગુરુ તરીકે સ્વીકારવાના છે. એમ તો ભદ્રક જૈનેતર સજ્જન આવા સાધુને જોતા હાથ જોડે છે, કહે છે, ‘આપ લોકોના ત્યાગ-તપ-નિયમ ઊંચા’ સત્સંગ પણ કરે છે; કિન્તુ એ થોડો જ એ પોતાના અનન્ય ગુરુ તરીકે સ્વીકારે છે ? ના, એ તો પાછો પોતાના ધર્મના સંન્યાસીને જ તારણહાર ગુરુ તરીકે માનતો હોય છે. એટલે અને ચારિત્રસંપન્ન-સાધુનોયોગ થયો ન કહેવાય; ને જે યોગ છે તે યોગ એ શુભ-ગુરુયોગ નથી. એ પરથી સૂચિત થાય છે કે ચારિત્રસંપન્ન સાધુને તરણતારણ શરણભૂત અને અનન્ય ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા એ જ શુભ ગુરુયોગ છે.

એટલે ચારિત્રસંપન્ન સાધુને જૈન પણ એવા અનન્ય શરણ તારણહાર ગુરુ તરીકે દિલથી સ્વીકારે તો જ એને શુભ ગુરુયોગ થયો કહેવાય. અને આ લોકોત્તર ધર્મ છે; એટલે કે લોકોત્તર જૈનશાસને આરાધવા કહેલો, અને લોકોત્તરપદ મોક્ષપદ પમાડનારો ધર્મ છે. એવો શુભ ગુરુયોગ નામનો લોકોત્તર ધર્મ ક્યારે પ્રાપ્ત થાય ?

પરમાત્મા આગળ કરાતી ચૈત્યવંદન-ક્રિયામાં બોલાતા ‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાં મૂકેલી આઠ માગણી અંગે સૂત્ર-વિવેચનકર્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે આ આઠમા પહેલી છ માગણીના વિષય ‘ભવનિર્વેદ...’ આદિ એ લૌકિકધર્મ છે, અને છેલ્લા બે ‘શુભગુરુયોગ’ તથા ‘તદ્વચનસેવના’ એ લોકોત્તરસૌંદર્ય લોકોત્તરધર્મ છે, અને લોકોત્તર ધર્મનો અધિકારી તે જ છે કે જેને છ લૌકિક ધર્મ પ્રાપ્ત હોય, લોકિકધર્મની પ્રાપ્તિ વિના લોકોત્તરધર્મની વાસ્તવમાં પ્રાપ્તિ થતી જ નથી.

અર્થાત્ ભવનિર્વેદ માર્ગાનુસારિતા વગેરે છ ગુણ જેનામાં આવ્યા હોય, એને જ સાચો શુભગુરુયોગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આના પર પ્રશ્ન થાય,

પ્ર.- ભવનિર્વેદ એટલે કે સંસાર પર વૈરાગ્ય વગેરે છ ગુણોને શુભગુરુયોગ સાથે શો સંબંધ કે એ છ ગુણ વિના એ પ્રાપ્ત થાય જ નહિ ?

ઉ.- સંબંધ આ છે કે શુભગુરુયોગ કરવાનો છે અર્થાત્ ચારિત્રસંપન્ન સાધુને જ તારણહાર અને શરણભૂત ગુરુ તરીકે જ સ્વીકારવાના છે, માથે ધરવાના છે, માથે ધરીને ગુરુ તરીકે સેવવાના છે, એ અંતરમાં ભવ વૈરાગ્ય વગેરે ગુણ આવ્યા હશે તો જ સ્વીકારી શકાશે, સેવી શકાશે, નહિતર નહિ. આ સત્ય એ દરેક ગુણ લઈને વિચારીએ,-

(૧) ભવનિર્વેદ અર્થાત્ સંસાર અને સંસારના ઈષ્ટ વિષયો પર જો વૈરાગ્ય નહિ હોય, એ ભયંકર નહિ લાગતા હોય, અનંત જનમ-મરણમય ભવમાં ભટકાવનારા નહિ લાગતા હોય, તો તો એ સુખદ હિતકારી લાગવાથી એના મોહમાં અવસરે ગુરુને માથેથી ઉતારી નખાશે, વહેતા મુકાશે, એમના વૈરાગ્ય-વચન ગમશે નહિ. અરે ! તારણહાર તો ઈષ્ટ વિષયો લાગશે. શુભ ગુરુ નહિ. એટલે ગુરુને કદાચ સેવશે તે સંસારના ઈષ્ટ વિષયો માટે. ત્યાં પૂર્વોક્ત ગુરુયોગ છે જ નહિ.

(૨) માર્ગાનુસારિતા એટલે તત્વાનુસારિતા, અર્થાત્ તાત્ત્વિક વાતને જ મહત્ત્વ આપવું, અતાત્ત્વિક યાને માલ વિનાની વાત-વસ્તુને મહત્ત્વ નહિ આપવું, એના અંગે ખેંચપકડ નહિ કરવી. આ ગુણ નહિ હોય તો અવસરે અતાત્ત્વિક વાત પર ખેંચાઈ તાત્ત્વિક વાત કહેનાર ગુરુ પર દ્વેષ કરશે, એમના પર અભાવવાળો થશે. અથવા માર્ગાનુસારિતા એટલે મોક્ષમાર્ગને અનુકૂળ માર્ગાનુસારી ગુણો. જીવનમાં આ જો નહિ લાવ્યો હોય તો અવસરે એનાથી વિરુદ્ધ અવગણમાં તણાયો માથેથી ગુરુનું ઉલાળિયું કરશે. એવાનાં દિલમાં શુભ ગુરુનો સ્વીકાર છે જ ક્યાં ?

(૩) ઈષ્ટફળ-સિદ્ધિ એટલે દેવદર્શનાદિ ધર્મકાર્ય સમાધિપૂર્વક થયા કરે ને એમાં ખેદ-ચિન્તા ન થાય એટલા માટે જ ઈષ્ટફળ યાને જીવનજરૂરી વસ્તુ ઈચ્છનારો જો નહિ હોય, તો જીવનજરૂરીથી અધિક લોભની વસ્તુની લાલસામાં અથવા દેવદર્શનાદિ ધર્મની બેપરવાઈમાં અવસરે ગુરુની અપેક્ષા-અવગણના કરશે; કેમકે શુભ યાને ચારિત્રસંપન્ન ગુરુ તો લોભને ખતરનાક કહેવાના. તથા માનવજનમની વડાઈ દેવદર્શનાદિ ધર્મકાર્યની ખૂબ સાધનાથી જ હોવાનું કહેશે; ત્યાં એ ગમશે નહિ પછી એમને તરણતારણ અને શરણભૂત તરીકે સ્વીકાર્યાનું ક્યાં રહ્યું ? એ સૂચવે છે કે એવી ઈષ્ટફળ-સિદ્ધિ હોય ત્યાં જ શુભ ગુરુયોગ આવે.

(૪) લોકવિરુદ્ધનો ત્યાગ એટલે કે જેનાથી લોકના દિલને સંકલેશ થાય એવી

પ્રવૃત્તિ નહિ કરવી. આ ગુણને પણ શુભગુરુ-યોગ સાથે સંબંધ એ રીતે છે કે ચારિત્ર સંપન્ન ગુરુ આ તો “ખાસ કહે છે કે તમે બીજાને શુદ્ધ ધર્મ ન પમાડી શકો એ હજી બનવા જોગ છે, પરંતુ કમમાં કમ તમે બીજાને શુદ્ધ ધર્મ પર અભાવ થાય એવું તો હરગીજ કરતા નહિ. એમ તમે બીજાનો કોધાદિ કષાયોને શાંત ન કરી શકો એ, હજી બનવા જોગ છે પરંતુ કમમાં કમ તમે બીજાના કષાય-સંકલેશ વધી જાય એવી પ્રવૃત્તિ કરતા નહિ, કેમકે જો એ બિચારા માણસો શુદ્ધ ધર્મ પર અભાવવાળા; બનશે, તો દુર્લભ બોધિ થશે. અર્થાત્ ભવાંતરે પણ શુદ્ધ ધર્મ પામવાની લાયકાતવાળા નહિ રહે. તેમ જો સામા બિચારા અધિક કષાયવશ થશે, તો ચિક્ષાં પાપકર્મ બાંધશે ! જે એમને પરભવે ભારે ભારે દુઃખદ અને કષાયકારી નીવડશે. આવું કહેનાર ગુરુને લોકવિરુદ્ધ આચરવામાં રક્ત માણસ, સ્વીકારનારો શી રીતે બને ?

અરે ! જેને લોકવિરુદ્ધનો ત્યાગ નથી, એ અવસરે; ચારની વચનમાં ગુરુનેય, કદાચ એવા બોલ સંભળાવશે કે જેથી એ સાંભળનારાને ગુરુ પર ને ધર્મ પર અભાવ થઈ જશે ! આવા લોકસંકલેશ કરાવનારને વાસ્તવમાં ગુરુયોગ શાનો હોય ?

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૨૪, તા. ૧૧-૨-૧૯૭૮

૧૦૮ (લેખાંક-૨)

ગયા લેખમાં એ જોયું કે ‘જયવીરયાય’ સૂત્રમાં પ્રભુના પ્રભાવે, માગેલ, ભવનિર્વેદ આદિ ૮ સદ્ગુણ સુકૃતો પૈકી ભવનિર્વેદાદિથી માંડી પરાર્થકરણ સુધીના ૬ એ લૌકિક ધર્મ છે, લૌકિક સૌંદર્ય છે. એ પ્રાપ્ત થાય તો જ પછીના શુભ ગુરુયોગ અને તદ્વચન સેવા એ બે લોકોત્તર ધર્મ, લોકોત્તર સૌંદર્ય, પ્રાપ્ત થાય. એમાં ભવનિર્વેદથી લોકવિરુદ્ધ ત્યાગ સુધીના ૪ વિના શુભગુરુયોગ કેમ ન પ્રાપ્ત થાય એ વિચાર્યું, હવે એ જોઈએ કે ગુરુજન પૂજા અને પરાર્થકરણ વિના કેમ શુભગુરુયોગ પ્રાપ્ત ન થાય.

પૂર્વ લેખમાં એ વસ્તુ ચર્ચા લીધી છે કે શુભગુરુનો યોગ એ ગુરુનું માત્ર દર્શન કે સમાગમ સ્વરૂપ નથી, કિન્તુ

ગુરુયોગ એ ગુરુને તારણહાર અને શરણ્ય માની ગુરુને હૈયે વસાવવા રૂપ છે

એ બને તો જ પછી તદ્વચન સેવના અર્થાત્ ગુરુવચનનો અમલ કરવાનું થાય.

એ સીધી વાત છે કે જે માણસ ગુરુજન પૂજા અર્થાત્ માતપિતા વિદ્યાગુરુ અને ધર્માચાર્યની પૂજાભક્તિ નથી કરતો, એ શુભગુરુને દિલમાં તારણહાર શરણ્ય તરીકે શી રીતે વસાવી શકે ? કેમકે એ રીતે હૈયે વસાવ્યાની સાધકતા ગુરુની સેવા-ઉપાસનામાં છે, પણ જો પહેલેથી જ વડિલ જનોની સેવાભક્તિ કરવામાં અખાડા છે તો એ અહીં શુભગુરુની નિત્ય સેવા શુશ્રૂષા ક્યાંથી કરવાનો ? એ ન કરે તો એના હૈયામાં શુભગુરુયોગ થયો શેનો ગણાય ? ઘરવાસમાં રહ્યો હોય એ ગુરુજન-વડિલોની સેવાભક્તિ ક્યારે કરે ? એને એમના પ્રત્યે ઉપકારી તરીકેની લાગણી હોઈ કૃતજ્ઞતાનો ભાવ હોય, તેમજ પૂજ્ય તરીકે એમના પર બહુમાન હોય ત્યારે જ એમની સેવા-ભક્તિ-વિનય સાચવવા તૈયાર હોય. હવે જો પોતાના ઉપકારી પણ ગુરુજન પ્રત્યે દિલમાં આ કૃતજ્ઞભાવ નથી, પૂજ્ય તરીકે એમની પ્રત્યે નમ્રતા ને ભક્તિભાવની લાગણી નથી. તો એ શુભ ગુરુ પ્રત્યે પણ એ કૃતજ્ઞભાવ-ભક્તિભાવ ક્યાંથી લાવી શકવાનો ? અને જો એ ભાવ ન હોય તો ‘શુભગુરુ મારા તારણહાર મારે શરણભૂત, મારી સેવા-ભક્તિના એ પાત્ર, એમની સેવા-ભક્તિ એ મારું કર્તવ્ય. આવા ભાવ ક્યાંથી જાગવાનો ? ક્યાંથી જાગતો રહેવાનો ? ત્યારે જો દિલમાં શુભગુરુ યોગ શો આવ્યો ? ઠીક છે કોઈક દુન્યવી સ્વાર્થવશ ગુરુનો સમાગમ સાધ્યો, પરંતુ એ શુભગુરુયોગ થયો ન કહેવાય.

ધ્યાનમાં રહે, શુભગુરુ જે કરવાના છે, એ જીવનનૈયાને મુક્તિ તરફ તરતી કરવા માટે, અને એમાં કૃતજ્ઞતા-ગુણજ્ઞતા-ગુણબહુમાન વગેરે તો પાયાના ગુણ છે, પાયાના કર્તવ્ય અદા કરવાના છે. સંસારમાં ઉપકારી અને ગુણિયલ ગુરુજન પ્રત્યે પણ જો એ ગુણો નથી, માટે તો ગુરુજનની સેવા-ભક્તિ જો કરતો નથી, તો પછી શુભગુરુ પ્રત્યે પણ એ કૃતજ્ઞભાવ ગુણજ્ઞતા ગુણની કદર ક્યાંથી લાવી શકવાનો ? એટલે જ એ ભાવ વિના દિલમાં ખરેખર તારણહાર શુભગુરુ તરીકે ગુરુનો યોગ નહિ વસી શકે. કોઈ વિદ્વતા આદિ સ્વાર્થ સાધવા યા ‘સાધુને નમીએ, ભજીએ, તો પુણ્ય મળે. એવી લાલચથી ભલે સાધુને સેવ્યા, પણ એ કાંઈ એમને તારણહાર, શરણભૂત ને મહાઉપકારી શુભગુરુ તરીકે દિલમાં ધર્યા ગણાય નહિ, માટે શુભગુરુ યોગ અર્થે ગુરુજનપૂજાનો ગુણ જોઈએ !

(૬) એમ, પરાર્થકરણ વિના પણ શુભગુરુનો યોગ નહિ, કારણ કે પરાર્થકરણ અર્થાત્ બીજાનું કરી છૂટવું, બીજાને કામમાં આવવું, એ ગુણ નહિ હોય તો હૈયે નકરી સ્વાર્થ-સાધુતા હશે. હવે એ શુભગુરુ તરફ વળે તો એ કાંઈ ને કાંઈ સ્વાર્થ સાધવો જ હોય, દુન્યવી માયાને પોષવા-વધારવા જ હોય. જ્યારે અહીં તો શુભગુરુયોગમાં શુભગુરુને તારણહાર તરીકે સ્વીકારવા છે એટલે દુન્યવી માયાજાળથી

મુકાવનાર તરીકે ગુરુને અપનાવવા છે. એ સ્વાર્થાધતામાં ક્યાંથી અપનાવાય ? જો અનાદિકાળથી ચાલી આવતી સ્વાર્થસાધુતા જો એવી ઊભી છે કે પોતાના લૌકિક સ્વાર્થ જતા કરીને બીજાનું ભલું કરવાનું; બીજાની સેવા કરવાનું ખપતું નથી. દા.ત. પોતાને હાડકા એવા હરામ કરવા છે ને આરામી એવી વહાલી કરવી છે કે બીજાને કશા કામમાં આવવાની વાત નહિ, તો તો આવી આરામી પણ એક પ્રકારની સંસારની માયા છે; એ આટલી બધી વહાલી કરી રાખવાની હોય, તો ગુરુને પોતાની આરામી વગેરે માયાજાળ મુકાવનારો તરીકે અપનાવવાની વાત ક્યાં રહે ?

શુભગુરુનો યોગ સાધવો છે તો એમાં ગુરુનો વિનય વગેરે સેવા કરવાનું તો હોય જ. વિનય વિના વિદ્યા નહિ. એટલી ય સેવા નથી કરવી તો ગુરુ પાસેથી પરલોક હિતકારી માલ શો લેવાનો રહ્યો ? ગુરુને સેવવા છે, એ એમની પાસેથી આત્માના હિતનું જ્ઞાન મેળવવા અને એ ત્યાગી ગુરુની સેવાનો લાભ લેવા. પરંતુ ચાલુ જીવનમાં પ્રસંગે પ્રસંગે બીજાની સેવા કરી લેવાની જેને વૃત્તિ જ નથી. માત્ર લૌકિક સ્વાર્થ જ સાધી લેવાનું લક્ષ્ય છે, એ શું કામ ગુરુની સેવા કરી લેવાનું ઝંખે જ ? કે શા સારુ ગુરુ પાસેથી એવો પરાર્થસેવાનો ઉપદેશ પણ ઈચ્છે ?

તાત્પર્ય ‘જેના જીવનમાં પરાર્થકરણ-પરોપકાર-પરસેવા છે જ નહિ, ને માત્ર સ્વાર્થસાધુતા જ છે, એનું હૃદય બહુ સંકુચિત છે, ક્ષુદ્ર છે, તુચ્છ છે. એવા ક્ષુદ્રકાર્યમાં જાતને ગૌણ કરી લોકોત્તર શુભગુરુને મુખ્ય કરવાનું આવી શકે નહિ, પછી ત્યાં શુભગુરુને મુખ્ય કરવાનું આવી શકે નહિ. પછી ત્યાં શુભગુરુયોગ જ્ઞાનો હોય ?

સારાંશ, ભવનિર્વેદથી માંડી પરાર્થકરણ સુધીના ૬ લૌકિક જેનામાં હોય, એ જ શુભગુરુ યાને ચારિત્રસંપન્ન ગુરુનો યોગ દિલમાં સ્થાપી શકે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૨૩, તા. ૪-૨-૧૯૭૮

૧૦૯ દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર બહુમાનનું લક્ષણ

ભૌતિક સુખ સગવડની વધી ગયેલી સામગ્રી ને વધી ગયેલા વિલાસો તથા યથેચ્છ વિહરણથી માણસ સત્ત્વહીન બની ગયો છે ને તેથી સારો ભોગ આપીને ઘસારો વેઠીને દાનાદિ ધર્મ સાધવામાં માણસ ગણિયો બની જાય છે. વધુ પડતા ભૌતિક સુખ વિલાસો માણસને સત્ત્વહીન બનાવી દે છે.

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૨૬૭

ત્યારે આજે સમષ્ટિગત જોતા પરલોકના તેવા ભય પણ હોય એવું નથી દેખાતું, એટલે જ સુખશીલતા; ધનનો રાગ અને આત્માનું સરાસર વિસ્મરણ, મનની નિશ્ચિંતતા-નિર્વિચારતા એ ધર્મપ્રવૃત્તિના તેવા ઉછરંગ અને ઉભયને જાગવા દેતા નથી.

આ સંયોગ-પરિસ્થિતિમાં પણ આ ઉત્તમ જીવનમાંથી સદ્ધર કમાઈ જવા જેવું હોય તો દેવાધિદેવ, સદ્ગુરુ વીતરાગનો ધર્મ અને ધર્મના પ્રકારો તથા ધર્મના અંગો, પરની અથાગ શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન છે. કેમકે એ કમાઈ લેવામાં તેવું કષ્ટ નથી, અને લાભમાં આત્મામાં ધર્મના સદ્ધર બીજ વવાઈ જાય છે, જે બીજ આગળ પર ધર્મની મહાન સાધનાઓ ઉગાડી દે છે. ખેતરમાં વવાયેલ પાંચ ઘઉંના દાણા ઉગી વધીને ૫૦-૧૦૦-૨૦૦ દાણા પકાવી દે છે ને ?

આ શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન જગાવવા માટે પહેલું આ વિચારવું જરૂરી છે, ‘દુનિયામાં દેખાય છે કે જેને મેલાઘેલા ધર્મ મળ્યા છે, બકરી સંહાર જેવું કરાવનારા હિંસામય ધર્મ મળ્યા છે, એ પણ જો એવા ધર્મ-ધર્મનેતા પર અથાગ શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન ધરાવે છે, તો પછી એમના કરતાં તો મને કોડોગુણો ઉંચો જૈનધર્મ મળ્યો છે, ઉંચા વીતરાગદેવ ધર્મનેતા તરીકે અને ઊંચા સાધુમહાત્મા ગુરુ તરીકે મળ્યા છે, તો પછી હું કેમ એના પર અથાગ શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન ન ધરાવું ?’ મનને એમ વારે વારે થયા કરવું જોઈએ કે ‘અહોભાગ્ય મારાં કે દુનિયામાં બહુ ઓછાને મળે એવા, ઊંચા ઝવેરાતની જેમ, મને આ વીતરાગ દેવાધિદેવ વગેરે મળ્યા !’

એમના પર શ્રદ્ધાબળ-પ્રીતિબળ-બહુમાનબળ જગાવવા-વધારવા માટે બીજો ઉપાય આ છે કે જ્યારે ખુદ તીર્થકર દેવો પણ પૂર્વભવોમાં આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ અપનાવીને તીર્થકર બનવા સુધીની પરમોચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચ્યા છે, અને છેલ્લા ભવમાં પણ મહાવીર ભગવાન જેવાએ તો ઘોર કષ્ટ વેઠીને આ ધર્મ આરાધ્યો છે, તેમજ જ્યારે મોટા સમ્રાટ સનત્કુમાર ચક્રવર્તી જેવાએ, મહાસમૃદ્ધ શાલિભદ્ર-જંબુકુમાર વગેરેએ બુદ્ધિનિધાન અભયકુમાર જેવાએ, મહાવિદ્વાન ઈન્દ્રભૂતિ હરિભદ્ર બ્રાહ્મણ વગેરેએ આ દેવ-ગુરુ-ધર્મની અથાગ શ્રદ્ધાદિ સાથે આરાધનામાં લાગી પડ્યા છે, તો પછી સમૃદ્ધિહીન-બુદ્ધિહીન અને વિદ્વતા હીન મારા જેવાએ શો વિચાર કરવાનો હોય ? આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ, ધર્મના પ્રકારો, અને ધર્મના અંગો પર અથાગ શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન ધરવાના હોય જ.

એ શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન જગાવવા-વધારવા ખાસ ઉપાય સત્સંગ અને જિનવાણીશ્રવણ છે. પછી સદ્ગુરુનો એટલો યોગ ન મળતો હોય તો જિનવચનના પુસ્તકોનું ભરપૂર વાંચન-મનન-અધ્યયન પણ અદ્ભુત ઉપાય છે.

૨૬૮

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૧૧૦ આજના કષ્ટોમાં રાહત કેમ મળે ?

અહીં એક ધ્યાન આ રાખવાનું છે કે મન ભ્રમણામાં ન પડે કે શ્રદ્ધા ખરેખર ન હોવા છતાં હોવાનું માની લે. એવું બહુ બને છે કે કુળપરંપરાથી આ દેવ-ગુરુ-ધર્મ મળ્યા હોઈને દાવો રખાય છે કે મને આ ભગવાન ગમે છે, આ ગુરુ પર બહુમાન છે, જૈનધર્મની શ્રદ્ધા છે, જ્યારે હૈયાની સ્થિતિ તપાસે તો દેખાય કે વસ્તુગત્યા તો પત્ની-પુત્રાદિ પર રાગ છે, જે રાગવશ એમની પાછળ તન-મન-ધનનો ભોગ અપાય છે, તેમ વેપારાદિ પર શ્રદ્ધા છે કે એ જીવનમાં સુખ આપે છે, તો એ શ્રદ્ધાથી એની પાછળ શરીર-સમયનો કેટલો ભોગ અપાય છે, કાયા અને ઈન્દ્રિયો પર માન છે એટલે એના આનંદમંગળ માટે જીવન લગભગ સમર્પિત છે.

દેવ-ગુરુ-ધર્મ પર આ બહુમાન-રાગ-શ્રદ્ધા ક્યાં છે ? તો એ લાવવા શું કરવું ? ઉપરોક્ત ઉપાય કર્યા પછી પણ આ કરવા જેવું છે કે એમનું આટલું બધું મહત્ત્વ ઊભું કરવાનું કે એ મળ્યા પર મહાનિધાન મળ્યું લાગે, જગતનું સર્વસ્વ મળ્યું લાગે, તે પણ એવું મળ્યું લાગે કે એની આગળ દુન્યવી મોટી સંપત્તિ-પરિવાર મળેલા વિસાતમાં ન લાગે, હૈયે એની કશી હુંફ ન હોય, એથી નિશ્ચિતતા ન હોય, નિર્ભયતા ન હોય. ‘ભરત-મન-હી મેં વૈરાગી’ આ રીતે હતા. હૈયે હુંફ નિશ્ચિતતા-નિર્ભયતા-દેવ-ગુરુધર્મ-ધર્મના અંગો મળ્યાની હોય, આનંદમંગળ આ મળ્યાના હોય, પણ દુન્યવી સંપત્તિ-સન્માનના નહિ.

એટલે જ ગમે તેવી દુન્યવી આપત્તિમા-દુઃખમાં કે અગવડ-ઓછાશમાં મનને જરાય ઓછું ન આવે, દુઃખ ન લાગે, ખેદ-શોક ન થાય. મન માને કે ‘મને સર્વોત્તમ વીતરાગ પરમાત્મા મળ્યા છે. સર્વોત્તમ ગુરુ મળ્યા છે, આ બંને પર હૈયે-પ્રેમ-શ્રદ્ધા-બહુમાન મળ્યા છે, માટે શી કમીના છે ? મને નવકાર મળ્યો છે. સવ્વપાવપ્પાસણો પરમેષ્ઠિ-નમસ્કાર મળ્યો છે, રુડાં દેવદર્શનાદિ મહાસુકૃતો મળ્યા છે મારે શી ઓછાશ છે ? અહીં પણ ખરેખર આનંદમંગળ આ બધાથી છે, ને પરલોકે તો આ જ કલ્યાણકારી અને સુખકારી છે તો આ મળ્યા પછી મારે ક્ષણિક બાહ્ય આપત્તિમાં શું રોવાનું ?’

દેવ-ગુરુ-ધર્મ, મંદિર-શાસ્ત્રાદિ ધર્મ-અંગો અને મહાન સતા-સતીઓ પર શ્રદ્ધા-પ્રીતિ-બહુમાન એવા જગાવવા કે એ જાગ્યાની પારાશીશી આ બને કે દુન્યવી આપત્તિ, અગવડ કે ઓછાશથી દિલ જરાય દુભાય નહિ, મસ્ત રહે. ‘મારે મહાનિધાનરૂપ દેવ-ગુરુ-ધર્મ-નવકાર આદિ મળ્યા છે. કશી ફિકર નથી.’ તેમ દુન્યવી સંપત્તિમાં હાશ ન થાય, ગર્વ ન થાય.

આજના જીવનમાં અનેક પ્રકારના કષ્ટો કાંટાની જેમ ખૂંચેલા, તે જીવને પીડા આપ્યા જ કરે છે. વળી નવા નવાં કષ્ટ ઊભા થતાં હોય છે. મોંઘવારીનું કષ્ટ સૌને લાગ્યું છે. એક યા બીજા પ્રકારની બિમારી ઘણાને પીડી રહી છે. ગરીબીનું કષ્ટ ઘણાને કનડી રહ્યું છે. બાકી પતિને પત્ની તરફથી કે પત્નીને પતિ તરફથી યા બાપને દીકરા તરફથી અથવા દીકરાને બાપ તરફથી યા વહુને સાસુ તરફથી કે સાસુને વહુ તરફથી અપમાન ટોણાં-મેણાં આદિના કષ્ટ જ્યાં ને ત્યાં દેખાય છે. આ સિવાય પણ કેઈ પ્રકારના કષ્ટ જીવોને વિડંબ્યા કરે છે.

કષ્ટના લીધે જીવન ડહોળાઈ રહ્યું છે. મનને સતત આર્તધ્યાન-અસમાધિ અને કષાયોમાં જીવ અગ્નિમાં મકાઈડોડાની જેમ શેકાઈ રહ્યો છે. સંતાપાઈ રહ્યો છે. એથી અહીં બીજા છતાં સુખનો પણ નિર્ભેગ આનંદ અનુભવી શકતો નથી. કેટલીકવાર ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહ્યો છે. એટલા માટે તો જ્ઞાનીઓ આવા સંસારને અસાર કહે છે, દુઃખરૂપ કહે છે.

વળી, કષ્ટોના આર્તધ્યાનના લીધે અઢળક પાપકર્મો બાંધે છે. અને અનેક પ્રકારના કુસંસ્કાર ઊભા કરી રહ્યો છે, યા પરાપૂર્વથી ચાલી આવતા કુસંસ્કારોને દઢ કરી રહ્યો છે. પછી પાપકર્મના ફળમાં પરલોકે જીવને અથાગ દુઃખ રહે છે અને કુસંસ્કારોના ફળરૂપે જીવ પાપિષ્ઠ બને છે.

એટલા જ માટે કષ્ટોમાં રાહતની જરૂર છે; પરંતુ આજના જીવોના પુણ્યની દુબળાશ તે કેટલાય કષ્ટોમાં રાહત થાય, કષ્ટો ઓછા થાય એવું દેખાતું નથી. આજના સંયોગો અને પરિસ્થિતિ એવી છે કે કષ્ટોને સલામત રાખે. દા.ત. આજની કેળવણી પદ્ધતિમાં કેળવાયેલા છોકરા તરફથી મા-બાપને એક યા બીજા પ્રકારના કષ્ટ જાણે જીવનભરનાં સમજી રાખવાના હોય છે. એમ મોંઘવારી કાંઈ ટળે એમ નથી, એવાં કેટલાંય કષ્ટ ટળે એમ દેખાતું નથી.

તો પછી સવાલ થાય કે કષ્ટોમાં રાહત ક્યારે થવાની ? આનો જવાબ આ છે કે આમ તો રાહત થાય એવું દેખાતું નથી, છતાંય રાહતનો એક મહાન ઉપાય આ છે, કે

જો આપણે તેવો તેવો શુભભાવ ઊભો કરીએ, તો તે તે કષ્ટમાં રાહત મળે છે.

આ માટે એટલું સમજી રાખવાનું છે કે જીવને શારીરિક કષ્ટ કરતાં માનસિક કષ્ટની જ પીડા વધારે રહે છે. કષ્ટો શારીરિક પીડા કરતાં માનસિક પીડા મોટી આપે છે. દા.ત. બાપની સામું બોલનારા છોકરા તરફથી બાપને મનમાં ભારે સંતાપ ઊભો થયા કરે છે; તે પછીથી જ્યારે છોકરો સામું બોલતો હોય એવો પ્રસંગ નથી ત્યારે પણ બાપને મનને યાદ આવીને મનમાં સંતાપ રહ્યા કરતો હોય છે. મોંઘવારી, ખરીદી કરવી હોય ત્યારે તો પીડે, પણ ખરીદીનો પ્રસંગ ન હોય ત્યારે પણ મનમાં મોંઘવારી આવીને મનને સંતાપે છે, આમ કષ્ટોના મનના સંતાપ બહુ રહે છે. અરે! એમ કહીએ તો ચાલે કે જો મનને પીડા-સંતાપ નથી તો જીવને કશું કષ્ટ નથી.

શુભભાવ આ કામ કરે છે, મનમાં સંતાપને મિટાવી આપે છે, યા ઓછો કરી આપે છે, તે માટે તેવા તેવા બાહ્ય કષ્ટમાં તે તે પ્રકારના શુભભાવ નક્કી કરી રાખવાની જરૂર છે. જેથી તેવા કષ્ટોમાં તેવો ભાવ ઊભો કરી મનનો સંતાપ મટીને સ્વસ્થતા આવે છે. એ જ કષ્ટમાં રાહત થઈ.

દા.ત. મોંઘવારીથી મનને સંતાપ થતો હોય ત્યાં મનથી જે જુના કાળની સસ્તીવારી યાદ કરીને એની સાથે તુલના કરવાનો અશુભ ભાવ થાય છે તે રોકી તથા જડનું બહુ મૂલ્યાંકન અને આસક્તિનો અશુભ ભાવ અટકાવી દેવામાં આવે, એમાં અતીત પ્રત્યે ઉદાસી ભાવનો શુભભાવ જગાવવામાં આવે તો મોંઘવારીના કષ્ટનો માનસિક સંતાપ બહુ ઓછો થઈ જાય.

શુભ ઉદાસીન ભાવથી મન જ બોલે કે ‘જુનું પુરાણું હવે જો હાથમાં નથી તો એને શું યાદ કરવું હતું? પૂર્વના જન્મોમાં ઘણું ય સારું મળ્યું હશે, પણ ક્યાં આજે યાદ કરીએ છીએ? તો આ જનમની પણ વીતી ગયેલી જુની વાત યાદ કરીને દુબળા શું કામ પડવું?’

એમ, જડ પ્રત્યેના વૈરાવ્યભાવથી મન બોલે કે ‘જીવને જડ જ દુઃખી કરનારાં છે, માટે જડનું બહુ મહત્ત્વ આંકવા જેવું નથી. એના પર આંધળો રાગ કરવા જેવો નથી. જડ પદાર્થ સસ્તા હોઈને ય જીવને ક્યા શુભ ભાવ કરાવે છે? ઊલટું એમ કહો કે સસ્તીવાહીથી જડની બહુ સુલભતા હોઈ જીવને જડનો બહુ ઉપભોગ અને વિલાસ કરવાનું મન થાય છે. એમ રાત્રે આસક્તિ વધે છે, એ ખતરનાક નીવડે છે.’

એમ માને કે બિમારીનું કષ્ટ છે, ને એ દિલને બહુ આકુળવ્યાકુળ કરી રહ્યું છે, ત્યાં ‘વિપાક-વિચય’ નામના ધર્મધ્યાનનો શુભ ભાવ લવાય, કે ‘આ મારા

પોતાના પૂર્વ હિંસાદિ જનિત કર્મનો વિપાક છે, અવશ્ય વેદનીય છે, ત્યાં ખેદ શો કરવો?’ તો મનને ભાર ઓછો થઈ જાય છે. અથવા મનને એમ થાય કે ‘આમ હાયવોયમાં સમય બગાડું એના કરતાં, લાવ ને પ-રપ નવકાર જ ગણું, લાભ તો થાય; ને પછી ગણતરીબંધ નવકારનો જાપ કરે, તો એનાં શુભ ભાવમાં મનને કષ્ટમાં રાહત થાય.

એમ, મા-દીકરો, સાસુ-વહુ વગેરેનો ઝઘડાનો કષ્ટમાં ‘અહો! આ સંસાર જ આવો છે.’ એવા વૈરાગ્યના શુભ ભાવમાં, અથવા ‘સવ્વે જીવા કમ્મવસ’ આ બિચારાનો જીવ પોતાના કર્મથી પીડાઈ આમ રગડો કરી રહ્યા છે, એ કર્મની પીડામાં વળી હું રગડો કરી વધુ પીડા શું કામ આપું?’ એવા દયાના શુભ ભાવમાં મનને રગડાનું કષ્ટ ઓછું લાગે છે.

તાત્પર્ય, આજના કષ્ટોમાં કદાચ કદાચ બાહ્યથી ઓછાસ ન થાય, તો ય એનાથી જે માનસિક કષ્ટ ઊભું થાય છે એમાં શુભ ભાવથી રાહત મળે છે. વૈરાગ્ય-ક્ષમા-દયા-મૈત્રી-ઉદાસીનતા-જિનભક્તિ પાપઘૂણા વગેરે શુભ ભાવો છે. એનો ખૂબ અભ્યાસ અને અવસરે અવસરે એનો ઉપયોગ કષ્ટમાં રાહત આપે છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૨૭, તા. ૪-૩-૧૯૭૮

૧૧૧ સત્પ્રાપ્તિની આંસુભીની અનુમોદનાનો ચમત્કાર

અનંત અનંત કાળથી ચાલી આવતી જનમ-મરણની વિટંબણામાંથી મુક્ત કરનારી શુદ્ધ ધર્મની વિશુદ્ધ સાધનાનો યોગ્ય એવા આ આર્ય માનવ-જનમમાં એ શુદ્ધ ધર્મ જ સાધવાનો હોય; ને એ સાધવા માટે ચિત્ત એકાગ્ર વદ્ગદ અને દુન્યવી બાબતના હરખ-ખેદના ભાવથી મુક્ત રહેવું જોઈએ. કેમકે,

(૧) જો એકાગ્રતા ન હોય તો ચિત્ત સાધનામાં જડાયેલું ન રહે. બીજ જમીનમાં જડાયેલું રહે છે તો જ, એમાંથી અંકુર ફૂટે ને એમાંથી નાળ વગેરે ઊગી પાક આવે છે, પરંતુ બીજ દા.ત. ડાંગર વાવ્યા પછી બે દિવસ પછી માટી સાથે એને ત્યાંથી ઊપાડી ત્રીજી જગાએ રોપાય...તો કંઈ એમાંથી છોડ ને છોડ પર પાક ડાંગર ન તૈયાર થાય. એ જ રીતે સાધનામાંથી ચિત્ત ઉઠાવી બીજે લઈ ગયા, ત્યાંથી ત્રીજે લઈ ગયા, વળી પાછી સાધનામાં લાવી જરાવારમાં બહાર લઈ ગયા, તો એવી સાધનાથી ધાર્યું ફળ ન આવે. તેથી સેંકડો-હજારો વાર પણ કરેલી આવી

સાધના નિષ્ફળ જાય. એટલા જ માટે શાસ્ત્ર કહે છે કે ધર્મયોગ નિવ્યાધાત સધાવો જોઈએ, એટલે કે યોગ-વ્યાધાત ન થવો જોઈએ. ધર્મયોગમાં સ્ખલના ન થવી જોઈએ. અસ્ખલિત-અખંડધારાએ ધર્મયોગ ચાલવો જોઈએ. ચિત્ત ધર્મયોગમાં જ ચોટ્યું રહે, જડાયેલું રહે, તો જ નિવ્યાધાત યોગસાધના ચાલે એ માટે મનની પાકી એકાગ્રતા જોઈએ.

(૧) એકાગ્રતા માટે જેમ બહારની બીજી ત્રીજી લપ મનમાં ન લાવવી જોઈએ એમ બીજા ધર્મ યોગના વિચાર પણ ન લવાય, દા.ત. પ્રભુને પ્રક્ષાલ કરતા કરતા આ ઝટ પતાવી માળા ગણી લઉં, એટલામાં પૂજારી અંગલુછણાં કરી લેશે, એટલે તરત કેશરપૂજા થઈ જશે. આવો વિચાર ન લવાય. પ્રક્ષાલ પૂજા વખતે એ પૂજાનો જ વિચાર જોઈએ. એમ ચૈત્યવંદન અર્થાત્ વંદનાનો યોગ સાધતી વખતે આ કોણ બરાડીને બોલે છે ? પેલો કોણ પ્રભુની આડે ઊભો ? માણસો કેવા વિવેક વિનાના છે ?...વગેરે વિચાર ન લાવવા જોઈએ. મન વંદનના જ યોગમાં એકાગ્ર હોય તો જ નિવ્યાધાત યોગની સાધના થાય. વીતરાગની શાસ્ત્રોક્ત પૂજા એ શુદ્ધ ધર્મ છે, પરંતુ મન એકાગ્ર ન હોય તો એની સાધના શુદ્ધ નથી થતી.

(૨) એમ સાધનામાં મન ગદ્ગદ ન થાય તો સાધના ભલે એકાગ્રતાથી કરાતી હોય પણ લુખ્ખી સુક્કી થવાની, ભાવભીની નહિ. એવા ભાવ વિનાની સાધના ચિત્તને-હૈયાને ધર્મથી ભાવિત યાને રંગાયેલું નથી કરી શકતી. તેથી ધર્મથી અભાવિત હૈયામાં, અનાદિના મોહના રંગ ઊભા જ રહે છે, હૈયું ધર્મસાધના પૂર્વે જેવું મોહથી ને દુન્યવી વસ્તુથી ભાવિત હતું તેવું જ સાધના પછી પણ બન્યું રહે છે. તો પછી એવી સાધનાથી શું પામ્યા ?

ધર્મ સાધવાનો મોટો ઉદ્દેશ આ છે કે એથી દિલ ધર્મથી વધુ ને વધુ ભાવિત થતું જાય, દિલમાં ધર્મનો રંગ અધિકાધિક ચડતો જાય, ને મોહનો સાંસારિક વિષયોનો રંગ ઊતરતો જાય. કોઈ કહે ‘કેમ ધર્મ બહુ કરો છો ? તો આ જ કહેવાનું કે દિલને ધર્મથી રંગવા માટે.

ત્યારે લાખ રૂપિયાની ધર્મસાધના-ભલેને વીતરાગ પ્રભુનું દર્શનમાત્ર-કરીએ, અને હૈયું એથી ભાવિત ન થાય; તો એવાં હજારો દર્શનની પણ કિંમત શી ? આત્માનું શું ભલે કરે ? ધર્મસાધના ઉચ્ચ ફળ લાવે છે. શિકારીના બાણથી ઘવાઈ નીચે પડેલી, તે મુનિ પાસેથી નવકાર સાંભળતા, ભાવિત દિલને એની કરેલી શ્રવણસાધનાએ એને સુદર્શના રાજપુત્રી બનાવી. ભાવિત એટલે કે ગદ્ગદ દિલે. સંગમ છોકરાએ મુનિને ખીર વહોરાવી તો એ મહાસમૃદ્ધ શાલિભદ્ર થયો. એટલે

ધર્મસાધનામાં એકાગ્રતા સાથે બીજું જરૂરી આ કે ગદ્ગદ દિલે એ કરાય.

(૩) ત્રીજું જરૂરી આ છે કે સાધના વખતે દુન્યવી બાબતના હરખ-ખેદ ન જોઈએ. દા.ત. દિલમાં દુન્યવી કોઈ બાબતની દા.ત. ખાનપાન કે વ્યાધિ-વેપારાદિની વ્યગ્રતા છે અને દેવદર્શન આદિ સાધનામાં લાગ્યો, ત્યાં પેલી વ્યગ્રતાનો ભાવ સાધનાને ભવ્ય ઝગમગતી નહિ થવા દે અથવા સાધના કરતાં દુન્યવી સારું-નરસું કંઈક યાદ આવ્યું ને એના હરખ-ખેદ થયાં, તો પણ એ સાધનાના રંગને બગાડી નાખશે.

એ કશી જ વ્યગ્રતા ન હોય તો ધર્મરંગ ભારે યઠી જાય.

ઘાણીમાં પીલાઈ જનાર મુનિઓએ ક્ષણવાર ભયંકર વેદનાની પણ લેશ માત્રેય વ્યગ્રતા ન કરી. તો ધર્મનો રંગ એવો ચડ્યો કે એ કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે ગયા.

હવે સવાલ આ છે કે આ એકાગ્રતા-ગદ્ગતા-અવ્યગ્રતા લાવવી કેવી રીતે ?

જવાબ આ છે, કે એક મહાન ઉપાય આ કે

સત્પ્રાપ્તિની દા.ત. જિન-જિનશાસન-નવકાર-સંયમ-જૈન ક્રિયા વગેરે પામ્યાની આંસુભરી અનુમોદના કરતા રહેવું.

જેમકે, મનને એમ થયા કરે ‘અહો ! નિગોદથી દેવલોક સુધીના અપરંપાર ભવોમાં અનંતવાર મળેલા ભવોમાં નહિ, ને આ ભવમાં મને વીતરાગસર્વજ્ઞ તીર્થંકર ભગવાન ઓળખવા-પૂજવા મળ્યા ! કેવું મારું અહોભાગ્ય !’ એમ એ જિનપ્રાપ્તિ-સત્પ્રાપ્તિની હૃદયવેધી એવી અનુમોદના થાય કે આંખ ભીની થાય. એમ જિનશાસનપ્રાપ્તિની, પંચપરમોષ્ટિ-નવકારમંત્રપ્રાપ્તિની, જૈનધર્મોક્ત દાનાદિ ક્રિયા-દયા-સંયમ પ્રાપ્તિની ભરહેસર સજ્ઞાય અને બીજે કહેલા જૈન મહાપુરુષોની આપણને પ્રાપ્તિની આંસુભરી અનુમોદના થયા કરે. ‘મને ને આ પ્રાપ્તિ ! કેવું મારું પરમ સૌભાગ્ય ! હું પાપ ભરેલો ને, આ અનંતી પવિત્રતાવાળા અરિહંત ભગવાન વગેરે, એનો યોગ થયો ? કેટલું અહોભાગ્ય !’ એમ યાદ આવ્યા કરે. આંખ ભીની થાય આવું વેપાર-રોજગાર રસોડું-ઘરકામ વગેરેમાં વચ્ચે વચ્ચે થયા કરે.

આની ચમત્કારિક અસર એવી પડે છે કે દા.ત. એ સાંસારિક બાબતમાં ઊંચું-નીચું થતાં મન બગડવા જાય ત્યાં ઝટ આ આંસુભીની અનુમોદનાથી મનને એમ થાય કે ‘રાંક ! શાના પર રુએ છે ? આ ઉત્તમ સત્પ્રાપ્તિ થયા પછી તુચ્છ

વસ્તુ પર રોવાનું ?’ મનને એમ થતાં તરત પાવર આવી જાય છે, અને પેલી દીનતા-રોદણું અલોપ થઈ જાય છે. એમ રોગ-પીડા વખતે હાયવોય થવા જાય એને આ સત્પ્રાપ્તિની આંસુભીની અનુમોદના હરાવી દે. માત્ર, સત્પ્રાપ્તિની વારંવાર આંસુભીની અનુમોદના થતી રહેવી જોઈએ.

એવી રીતે દર્શનાદિ ક્રિયા વખતે મન ચંચળ થવા જાય ત્યાં વારંવાર કરેલી સત્પ્રાપ્તિની આંસુભીની અનુમોદનાના શુભ સંસ્કારથી મનને એમ થાય ‘રાંક ! આ અતિ દુર્લભ દેવદર્શન મળ્યા ત્યાં કચરા-ભૂંસા પૂરવા છે ?’ તરત દર્શનમાં એકાગ્રતા આવી જાય.

એમ, ધર્મસાધના વખતે કોઈ સાંસારિક બાબતની વ્યગ્રતા આવે. દા.ત. દાન-સુકૃત કરતાં ‘પૈસા બહુ ખરચાયા !’ એમ વ્યગ્રતા થવા જાય ત્યાં આ દુર્લભ ધર્મક્રિયા મળ્યાની આંસુભીની અનુમોદના કરતાં એ વ્યગ્રતા હટી જાય છે.

એમ, સાધનામાં ગદ્ગદતા લાવવા પણ આ ઉપાય છે, કે આ સાધનારૂપી સત્પ્રાપ્તિની આંસુભીની અનુમોદના કરવાની. દર્શન કરતાં, દાન કરતાં, પૂજા કરતાં, જાપ-શાસ્ત્રસ્વાધ્યાય-સામાયિક-વ્રતનિયમ-તપસ્યા વગેરે વખતે ‘કેવું મારું પરમ સૌભાગ્ય કે મને આ જૈનધર્મની અનુપમ અણમોલ સાધના મળી !’ એમ આંસુભીની અનુમોદના કરતાં હૈયું ગદ્ગદતાં અનુભવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૨૮, તા. ૧૧-૩-૧૯૭૮

૧૧૨ જીવન પર પુણ્યનો પ્રભાવ

પરમ ઉપકારી સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્ય ભગવાન શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ અષ્ટકજી શાસ્ત્રમાં પુણ્ય, પુણ્યાનુબંધી શી રીતે હોય એનાં ચાર લક્ષણ બતાવે છે,-

- (૧) જીવો પર દયાભાવ,
- (૨) વૈરાગ્ય,
- (૩) વિધિપૂર્વક ગુરુપૂજન, અને
- (૪) વિશુદ્ધ શીલવૃત્તિ.

આપણે પુણ્ય તો ભોગવીએ છીએ, અને શુભ કર્મથી નવું પુણ્ય પણ ઉપાર્જીએ છીએ, પરંતુ એ પુણ્ય-ભોગવટો અને પુણ્યોપાર્જન પુણ્યાનુબંધી છે,

શુભાનુબંધવાળો છે, એ શી રીતે સમજાય ? તો કે; દયા આદિ એના ચાર લક્ષણ પરથી સમજાય; આ ચાર લક્ષણ આપણા જીવનમાં દેખાતા હોય તો આપણે સમજી શકીએ કે પુણ્યાનુબંધી છે.

બનાવટી નિશ્ચયવાદી કહે છે કે પુણ્ય બિનજરૂરી છે પણ જીવન પર પુણ્યનો કેટલો બધો પ્રભાવ છે તે જોઈએ.

આપણે ઘણી વાતે પુણ્ય ભોગવી રહ્યા છીએ, પહેલો તો આ મનુષ્યભવ મનુષ્ય ગતિ ભોગવીએ છીએ, એ પુણ્ય છે, પુણ્યનું ફળ છે, પુણ્યનો ઉદય છે, પાપનો ઉદય હોત તો તિર્યંચગતિ કે નરકગતિ અનુભવતા હોત. શાસ્ત્ર કહે છે દેવગતિ અને મનુષ્યગતિ એ પુણ્ય છે, પુણ્યથી મળે છે.

એમાંય દીર્ઘ આયુષ્ય મળ્યું એ પુણ્ય છે. એમાંય આર્યદેશ, આર્યકુળ, જૈનકુળમાં જન્મ, એ વિશિષ્ટ પુણ્યનો પ્રભાવ છે. ત્યાંય પાંચે ઈન્દ્રિયો પૂર્ણ મળી એ પણ પુણ્યના ઉદયથી. પાપનો ઉદય હોત તો કાને બહેરા, કે આંખે કાણાં, યા આંધળા વગેરે બનવાનું થયું હોત. પુણ્યનો પ્રભાવ ન માનનાર બતાવે તો ખરા કે માતાના પેટમાં આંખ-કાનની શક્તિ કે ખામી કોણ સરજે છે ?

સાથે આરોગ્ય પણ ઠીક ઠીક મળ્યું, એય પુણ્યનો પ્રભાવ, જેથી હરી-ફરી શકીએ છીએ, બોલી ચાલી શકીએ છીએ ને કામકાજ કરી શકીએ છીએ, આરોગ્ય આપનું શાતાવેદનીય પુણ્ય ન હોત તો કોણ જાણે અશાતાવેદનીય પાપના લીધે શરીરમાં તાવ, કેડ ફાટવી, પગ તૂટવાં; માથામાં સણકાં, દાંતમાં પીડા, આંખમાં બળતરા, કાનમાં ચસકા એવું એવું કાંઈ ને કાંઈ કેવું ય અનુભવતા હોત ? એમાનું કશું નથી એની પાછળ શાતાવેદનીય પુણ્યનો પ્રભાવ જ કામ કરી રહ્યો છે, એવું જ માન્યે છુટકો છે.

આ ઉપરાંત ધન-માલ-ખાન-પાન રહેઠાણ...વગેરે વગેરે અનેક વાતની સરખાઈ મળી આવી એ પુણ્યનો જ પ્રભાવ છે, પુણ્ય વિના ન મળે. પાપનો ઉદય હોત તો નિર્ધન ભિખારીપણું મળ્યું હોત, યા બહુ અલ્પ કમાઈમાં ખાવાનું પુરું ન થતું હોત. એમ બીજી એક યા બીજી અગવડ પ્રતિકૂળતા ભોગવતી પડતી હોત અરે ! પુણ્યથી પત્ની મળી, પરંતુ જો પાપનો ઉદય હોત તો એ કર્કશા લઢકણી અને આખો દિવસ જીવ ખાતી મળી હોત. એમ પાપનો ઉદય હોત તો બીજાને અળખામણા અપ્રિય બન્યા રહેતા હોત. બીજાના કામકાજમાં તૂટી મરવા છતાં આપણું મોઢું એને ન ગમે. આપણાં પગલાં એને ન ગમે, એ દૌર્ભાગ્ય નામ કર્મ-પાપનો ઉદય છે. યુક્તિપૂર્વકનું અને પ્રિય-મધુર બોલવા છતાં આપણા એ બોલ

બીજાને ગ્રાહ્ય-આદેય ન થાય એ પાપરૂપ અનાદેય નામકર્મનો ઉદય છે. દીવા જેવા સ્પષ્ટ પુણ્ય અને પાપના પ્રભાવ ન માનવા એ કેવુંક મિથ્યાત્વ ?

કોઈ કહે ‘હું પુણ્ય-પાપને માનતો નથી, એને આ પ્રશ્ન છે કે’ બોલ ભાઈ ! આજે કેટલીક વહુરો જે સારી સદ્ગુણી અને સેવા કરનારી છતાં કુટુંબને અળખામણી કેમ છે ? ચારની વયમાં જઈ બેસે તો એમને એના પગલાં કેમ ગમતા નથી ? કહેવું જ પડે કે એમને દૌર્ભાગ્યનામ કર્મનામના પાપનો ઉદય છે.

અંજનાસુંદરી ઘણી ગુણિયલ હતી મહાસતી હતી, મોટા વિદ્યાધર રાજાની પુત્રી અને પિતા વડે પસંદ કરાયેલ વિદ્યાધર રાજા પુત્ર પવનંજયને વરાયેલી હતી; છતાં પાપકર્મના ઉદયે પતિએ ખોટી કલ્પનામાં પરણ્યા બરાબર એને તરછોડાયેલી એવી એ બાવીસ વરસ પતિને અણગમતી રહી. પાપકર્મ ભોગવાઈ ગયું એટલે સહેજ વાતમાં પતિની કલ્પના બદલાણી. રાતના માત્ર ચક્રવાકના વિરહમાં ચક્રવાકીને ઝુરતી અને સરોવરના પાણી પર માથું પછાડતી જોવા પર પતિ પવનંજયનું મન ફર્યું, અને અંજના ગમતી થઈ ગઈ. આમાં પુણ્ય પાપના પ્રભાવ વિના બીજું કયું કારણ જવાબદાર ગણાય ?

આપણને આવા કોઈ દૌર્ભાગ્ય અપ્રિયતાદિ નથી નડતા; અને સામાન્ય પણ પ્રેમ-આદર-આવકાર મળે છે એ પુણ્યનો પ્રભાવ છે. પુણ્ય જ આ જગતની વસ્તુની સરખાઈ મેળવી આપે છે ત્યાં હોશિયારી બહુ કામ કરતી નથી લાગતી. આજ દુનિયામાં જુઓ કે કેટલાયમાં હોશિયારી હોવા છતાં એમને ધાર્યા પૈસા નથી મળતા, પત્ની-પુત્રાદિને અનુકૂળ નથી બનાવી શકાતા ! તેવા આરોગ્યને બદલે રોગ અશાતા ભોગવવી પડે છે. શાથી ? કહેવું જ પડે, પોતાના પુણ્યના અભાવે, પોતાના પાપના પ્રભાવે.

વાત આ છે મનુષ્યભવથી માંડીને અનેકાનેક વાતની સગવડ સરખાઈ મળી આવી છે એ પુણ્ય સમૂહના પ્રભાવે, હવે સવાલ એ છે કે આ પુણ્ય ભોગવતા નવી પુણ્ય ભરતી ચાલી રહી છે ? કે પાપની ભરતી ? ભોગવાતું પુણ્ય પુણ્યાનુબંધી હોય તો નવા પુણ્યની ભરતી થઈ રહી ગણાય; ને પાપાનુબંધી હોય તો નવા પાપની ભરતી ચાલુ ગણાય. એ પુણ્યાનુબંધી હોવાની ખાતરી માટે પહેલા કહ્યું તેમ જીવો પર દયા વગેરે ચાર ગુણો જરૂરી છે.

બીજી એ પણ વાત છે કે જ્યારે જીવન પર પુણ્ય-પાપનો મુખ્ય પ્રભાવ છે તો સંપત્તિમાં હરખ ભર્યા છલકાવું નહિ, ને આપત્તિમાં શોક-પોક મૂકવી નહિ, પરંતુ બંનેના ઉદયને જીવો પર દયા વગેરેમાં ઉપયોગી બનાવી દેવો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૨૬, અંક-૨૮, ૩૦, ૩૧, તા. ૧૮/૨૫-૩/૧-૪-૭૮

૧૧૩ બાહ્ય તપની આવશ્યકતા

તપ વિના સિદ્ધિ નહિ. મોટા તીર્થંકર ભગવાન જેવા પણ દીક્ષા લઈ બાર પ્રકારના તપમાં લીન રહી જ્ઞાનકૈવલ્યની સિદ્ધિ કરે છે. સંસારમાંય કંઈક કરવું હોય તો તપવું પડે છે. મોટા શેઠિયાને પણ અધિક કમાઈ સિદ્ધ કરવા દુકાને-ઓફિસે ૪-૬ કલાક બેસી તપવું પડે છે. તો પછી મહાન ઈષ્ટ મોક્ષ સિદ્ધ કરવા તપવું પડે એ યુક્તિયુક્ત છે; કેમકે તપસ્યાથી મોક્ષ આડેના કર્મ નષ્ટ થાય છે.

ભગવાન શ્રી મહાવીર પરમાત્મા ગૌતમસ્વામીને કહે છે -

‘एवं खलु भो गौयमा ! कडाणं कम्माणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कताणं नत्थि मोक्खो अवेयइत्ता तवसा वा सोसयित्ता ।’

‘હે ગૌતમ ! ખરાબ રીતે એકત્રિત કરેલ અને ખરાબ રીતે પ્રતિક્રમણ કરેલ કર્મોનો ભોગવ્યા વિના કે તપથી ક્ષય કર્યા વિના છુટકારો નથી.’

આમાં આત્મા પર અસંખ્ય કાળના કર્મો લદાયેલા પડ્યા હોય એનો છુટકારો ભોગવી ભોગવીને શે થાય ? એટલે એવા જથાને હટાવવા તપની જ સાધના જોઈએ. તપની સાધનાથી જ એનો નિકાલ થાય. આ સમજીને જ ખુદ તીર્થંકર ભગવાન પણ તીર્થંકર બનતા પહેલાં સંયમ લઈને એની સાધના સાથે તપની જોરદાર સાધનામાં લાગી પડે છે. આ જાણ્યા પછી ઊંચા માનવભવે તપ વિનાના રહેવું એ મહામૂર્ખતા નહિ તો બીજું શું ?

તપ બે પ્રકારે, બાહ્ય અને આભ્યન્તર. સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ એ આભ્યન્તર તપ છે, એમાં એકતાન થવા માટે બાહ્ય તપ યાને દેહની ખણજો પર અંકુશ જોઈએ. દા.ત. ‘ખાઊં ખાઊં’ થાય એ દેહની ખણજ છે. એ સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં એકતાન નહિ થવા દે. એ ખણજ પર અંકુશ જોઈએ. ને એ માટે અનશનતપનો અભ્યાસ જોઈએ. ઉપવાસ તો અનશન છે જ, પણ રોજ એકાશન કરનારે સવાર-સાંજનું અશન બંધ કર્યું એ પણ અનશન કર્યું કહેવાય. અને અનુભવ છે કે સવાર-સાંજની ‘ખાઊં’ની ખણજ અંકુશમાં આવી ગઈ. હવે સવારે-સાંજે એ ખણજ નથી એટલે એ વખતે સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં એકતાનતા રહી શકે છે. શ્રાવકપણાના ધર્માનુષ્ઠાનોમાં ધ્યાન સ્થિર ચાલે છે.

એમ દેહની ખણજમાં મળે એટલું ખાવું, મળે એટલા દ્રવ્ય ભોગવવાં, મળે

એ રસ ઉડાવવા, આરામી ભોગવવી, સુખશીલતા રાખવી, આવી આવી ખણજો આવે. આ ખણજો રહ્યા કરે ત્યાં સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં એકતાન શી રીતે બન્યા રહેવાય ? એટલે એ ખણજો બંધ કરવી જોઈએ. ને એ માટે ઉપાય છે,- ‘ઊનોદરીતપ, દ્રવ્ય સંક્ષેપતપ, રસત્યાગ-તપ, કાયકષ્ટ તપ...આ બધા બાહ્ય તપ છે, એના ખૂબ અભ્યાસથી એ સહજ જેવો બની જાય, ને પછી પેલી ખણજો શાંત પડી જવાની, બંધ થઈ જવાની. દા.ત. ઊનોદરી તપની લગન રાખી, એટલે ‘મળે એટલું પૂરે પૂરું ખાવું.’ એ ખણજ પર અંકુશ આવવાનો. લાંબા આયંબિલ કે રસત્યાગના અભ્યાસથી હવે મળે એ રસ ઉડાવવાની ખણજ દબાશે. જો એ ન દબી હોય તો સંયોગવશ મનમાન્યા રસ વિનાનું ભોજન કરવું પડ્યું ત્યાં ભલે પેટ ભરાઈ ગયું છે, છતાં મનમાં ઓછું આવ્યા કરશે કે આજે રસદાર ભોજન ન મળ્યું’ ને એ મનોભાવ સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં એકતાનતા નહિ થવા દે. એમ કાયકષ્ટથી કાયાની સુખશીલતા પર લક્ષ જશે, ને એ એમાં એકતાન નહિ થવા દે.

એમ, ‘સંલીનતા’ એટલે કે તન-મન-વચનનું સંગોપન-સ્થિરતા-પ્રશાંતતા. એના ખૂબ અભ્યાસથી તન-મન-વચનની ખણજો અટકે, પછી સ્વાધ્યાયધ્યાનમાં એકતાન રહેવાય. નહિતર તો ફાવે તેમ હાથ-પગ, આંખ-મોઢું વગેરે હલાવ્યા કરવાનું થાય. હાથ પગ શરીર ઊંચા-નીચા-આઘાપાછા થયા કરે, ડાફોળિયા મરાય, કોઈ મળ્યો કે બોલ-બોલ કરવાનું કરાય, એ બધું સ્વાધ્યાય-ધ્યાનાદિમાં એકતાન નહિ થવા દે. એ તો કડક સંલીનતા-સંગોપન કરાય, તો જ એ તન-મન-વચન ચલાવ્યા-હલાવ્યા કરવાની અનંતકાળની ખણજો શાંત પડે, ને ધર્મસાધના-સ્વાધ્યાય દયા ધ્યાનાદિમાં સ્થિર ચિત્તે કામ થાય.

જીવને હજી દેવદર્શન-પૂજા વગેરે જરૂરી લાગે છે, પણ ‘એમાં ડાફોળિયાં ન મારવાં, બિનજરૂરી હાથપગ ન હલાવવા, વાતચીત ન કરવી, એ બહુ આવશ્યક છે.’ એવું નથી લાગતું. તેથી જ એ દર્શનાદિ સાધના વખતે એમાં ધ્યાન સ્થિર નથી ચાલતું, એકતાનતા નથી ચાલતી. ત્યારે,

કોઈપણ ધર્મયોગની સાધના જો એકતાન થઈ ન ચાલે, એમાં જો મન સ્થિર ન રહે, ને વચમાં વચમાં ડાફોળિયા મરાય, વાતો થાય, તો એ ધર્મયોગમાં ભંગ પડવાનો. યોગ-વ્યાઘાત થવાનો, ધર્મયોગના ધ્યાનમાં સ્ખલના થવાથી, યોગ સતત ચાલે, સ્ખલના વિનાનો અવ્યાહત ચાલે, તો તો એના આત્મામાં ઊંડા સંસ્કાર પડે, ને એ સંસ્કારથી આગળ પર યોગ સુલભ થાશે, યોગ આત્માને સ્વાભાવિક બને, અને યોગમાં ઉત્કર્ષ આવે, પરંતુ જો યોગ સ્ખલિત થાય, વ્યાહત થાય. અર્થાત્

યોગ વ્યાઘાત (ભંગ) થાય તો એના એના સંસ્કાર પડે નહિ, એટલે ભવાંતરે યોગ સુલભ ન બને, સહજ ન થાય.

આ યોગવ્યાઘાત થાય એટલા જ માટે દેવદર્શનાદિ ધર્મયોગ વખતે ડાફોળિયા, હાથપગ હલાવવા, વાતો-ચીતો કરવી...વગેરે ન હોવું જોઈએ. એ માટે સંલીનતા તપ જરૂરી છે. એથી યોગ અસ્ખલિત ચાલે, ને એમાં ધ્યાન બરાબર અખંડિત રહે. કાયોત્સર્ગ કરાતો હોય તો તે અભગ્ન-અવિરાધિત ચાલે.

સારાંશ, આભ્યન્તર તપમાં સ્થિરતા લાવવા માટે બાહ્ય તપની અતિ આવશ્યકતા છે, અનશન તપનો અભ્યાસ હશે તો જ સ્વાધ્યાય-ધ્યાન કે વિનય-વૈયાવચ્ય વગેરે આભ્યન્તર તપની સાધના વખતે આહારસંજ્ઞા નહિ ટપકી પડે, નહિ ઊઠી આવે, ને યોગવ્યાઘાત નહિ થવા જાય. કાયકષ્ટનો અભ્યાસ હશે તો સ્વાધ્યાયાદિ વખતે થાક લાગીને મન સુસ્ત નહિ થાય.

બાહ્ય તપની બેપરવા કરીને જે આભ્યન્તર તપ સ્વાધ્યાય-ધ્યાનાદિ સાધવા જાય છે, એ ખોરાક વિના એકલા વ્યાયામથી શરીર મજબૂત કરવા ઈચ્છે છે. બાહ્ય તપ આભ્યન્તર તપનો પોષક છે.

હવે એ વિચારવું છે કે છ પ્રકારના બાહ્ય તપમાં વૃત્તિસંક્ષેપ તપની કેવી વ્યાપકતા છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૩૬, તા. ૬-૫-૧૯૭૮

૧૧૪ વૃત્તિસંક્ષેપ તપની વ્યાપકતા

ગત લેખમાં એ જોયું કે આભ્યન્તર તપ માટે બાહ્ય તપ અત્યન્ત આવશ્યક છે. આ બાહ્ય તપ અનશન-ઊનોદરિકા-વૃત્તિસંક્ષેપ-રસત્યાગ-કાયક્લેશ-સંલીનતા એમ છ પ્રકારે છે, એમાં વૃત્તિ-સંક્ષેપ તપ બીજા બાહ્ય તપોમાં કેવી વ્યાપક રીતે કામ કરે છે એ જોઈએ.

‘વૃત્તિસંક્ષેપ’ એટલે ‘જેટલું મળે એટલું ખપે’ એવી ચિત્તવૃત્તિનો સંકોચ કરવો તે. દા.ત. જમવા બેઠા ત્યાં જેટલા ખાવા-પીવાના દ્રવ્ય મળે એટલા ખપે એવી મનોવૃત્તિનો સંકોચ કરવા નિયમ ધારી લેવાય કે ‘રોજના માટે મારે ૧૦ દ્રવ્યથી વધુ દ્રવ્ય ન વાપરવા,’ આમ દ્રવ્યસંક્ષેપ-દ્રવ્યસંકોચ કરાય. એ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ થયો.

આમ જ્યાં ને ત્યાં મનોવૃત્તિનો સંક્ષેપ કરાય તો એ અનશનાદિ તપમાં સહાયક થઈ જાય. સામાન્યથી માણસની મનોવૃત્તિ એવી રહે છે કે ‘દાબડામાં ખાવાનું પહોંચે છે તો જ્યારે જોઈએ ત્યારે ખાઓ. છતે ધાન્ય શા માટે ભૂખે મરવું ? શા સારું ભૂખ્યા રહી દુબળા પડવું ?’ કેમ જાણે આ ઊંચો જનમ પૈસા સંગ્રહીત કરી સારી રીતે ખાવા-પીવા માટે મળ્યો છે ! માનવ જન્મ ગમે તેટલો ઊંચો, પણ મૂઠ જીવ એનો ઉદ્દેશ તુચ્છ ધનસંગ્રહ અને ખાનપાન સમજે છે ! જનાવરના જન્મ કરતાં છે કોઈ વિશેષતા આવા માનવ જનમની ?

મૂઠતા હોય ત્યાં માનવ જનમની કશી વિશેષતા ન લાગે :-

આ મૂઠતાનું કારણ નિરંકુશ મનોવૃત્તિ છે, મનનું વલણ અનંતકાળથી યથેચ્છ રીતે ભેગું કરવાનું કે ભોગવિલાસમાં મહાલવાનું છે. આ મનોવલણ-મનોવૃત્તિ પર અંકુશ મૂકવાની જરૂર છે. મનોવૃત્તિનો સંક્ષેપ-સંકોચ કરવો.

એમાં મન એમ વિચારે કે ‘ખા-ખા કરવાનું તો અનંતા જન્મોમાં કર્યું.’ પરંતુ એથી જીવનું ભલું શું થયું ? ખાવું એ કાંઈ પુણ્યકાર્ય નથી કે ખૂબ ખા-ખા કરવાથી પુણ્ય વધીને સદ્ગતિ મળે. એ તો કનિષ્ઠ જઘન્ય વૃત્તિ છે. એથી તો દુર્ગતિના અવતાર મળ્યા, ને ત્યાં આ ખા-ખાની વૃત્તિ એવી રહી કે જે મળ્યું તે ખાધું, હલકા ભુંડ જેવા અવતારે માણસની વિષ્ટા ખા-ખા કરી ! માટે આ ખા-ખાની વૃત્તિ પર અંકુશ કરવો જોઈએ. આ ઉચ્ચ જનમ આટલા માટે મળ્યો છે. તો લાવ, ઉપવાસ કરું, એકાશન કરું, બિયાસણ કરું, સર્વથા કે અમુક અંશે અશન યાને ખાવાનું છોડું, અનશન કરું, એમ ઉપવાસ આદિ તપ થાય એ યથેચ્છ ખાવાની મનોવૃત્તિ પર અંકુશ થયો, વૃત્તિસંક્ષેપ થયો. વૃત્તિસંક્ષેપ તપ અનશનતપમાં સમાયો.

(૨) એમ બીજા ‘ઉનોદરી’ તપમાં પણ વૃત્તિસંક્ષેપ તપ કામ કરી જાય. મનની વૃત્તિ સામાન્યથી પૂરેપૂરું પેટ ભરીને ખાવાની હોય છે. એમાં વિચાર આવે કે મહાવીર ભગવાને પૂર્વના ત્રીજા ભવે લાખ વરસ સુધી સતત માસખમણના પારણે માસખમણ કરેલા. હું એ તો નહિ, અરે ! ઉપવાસને પારણે ૧ ઉપવાસે ય નહિ, અરે ! નિત્ય એકાસણ પણ નથી કરતો. તો કમમાંકમ ખાવાના ટંકે ટંકે ૨-૪ કોળિયા તો ઓછા ખાઉં ? તો કંઈક તપનો અભ્યાસ રહેશે. એમાં ક્યાં લૂંટાઈ જવાનો છું ? સવારે એટલું ઓછું ખાધું તો સાંજે ય પાછું ખાવાનું તો મળવાનું જ છે.’ આમ પૂરેપૂરું ખાવાની મનોવૃત્તિ પર અંકુશ મૂકાય એ ઉનોદરી-તપમાં વૃત્તિસંક્ષેપ સમાયો.

(૩) એમ નિરંકુશપણે ખાનપાનમાં દ્રવ્યો ઉડાવવાની વૃત્તિમાં સંકોચ કરાય એ દ્રવ્યસંકોચમાં પણ વૃત્તિ સંક્ષેપ સમાયો.

(૪) એમ, મનને જેટલા રસ ઉડાવવા મળો, દૂધ, દહીં, ઘી, તેલ, ગોળ-સાકર, અને તળેલું, તેમજ કુટ વગેરે જ કાંઈ મળે એ ખાઈ લેવાનું વલણ હોય છે, ત્યાં જો એ વિચારાય કે ‘આ જડના રસ નિરંકુશપણે યથેચ્છ રીતે ઉડાવ્યે જવામાં જીવ જડનો જ રસિયો બન્યો રહે છે. પુદ્ગલાનંદી બન્યો રહે છે. ત્યાં પછી આત્માનંદી આત્મરસિક ક્યાંથી બનવાનો ? આ જડના રસનો કદાગ્રહ મૂકું, તો જ આત્માનો રસ જાગશે. જડની બહુ ગુલામીમાં-આસક્તિમાં આત્માનું મહત્ત્વ ભૂલી જવાશે. માટે રસત્યાગ કરું.’ આમ રોજના રસ ભોગવવાનું મર્યાદિત કરાય, એ રસ-ત્યાગમાં વૃત્તિસંક્ષેપ સમાયો.

(૫) એમ, મનને બેઠાખાઉંની વૃત્તિ હોય છે, હરામહાડકાપણું હોય છે, બને ત્યાં સુધી કાયાને કષ્ટ ન આપવું, યા ઓછે કષ્ટે પતાવવું એવી વૃત્તિ હોય છે. ત્યાં એમ વિચારાય કે ‘કાયાની આ હરામી-બેઠાખાઉં-સુખશીલ દશામાં કાં તો તારણહાર ધર્મસાધના ગુમાવાય છે. અથવા તો ધર્મસાધનામાં વિધિ ચૂકાય છે. એટલે જિનાજ્ઞા ભંગાય છે, ધર્મના પ્રેમ કરતાં કાયાની આરામીનો પ્રેમ વધુ પોષાય છે, આ ખતરનાક છે. જિનાજ્ઞાનો પ્રેમ કેળવવાના ધર્મ-સાધનાના અવસરે જડ કાયાના સુખનો પ્રેમ પોષાય તો પછી જિનાજ્ઞાનોને આત્માનો અખંડ નિર્ભેળ પ્રેમ ક્યારે પોષવાનો ? માટે લાવ ધર્મસાધનામાં બરાબર કાયકષ્ટ ઉઠાવું. એમ કાયકલેશતપમાં મનની યથેચ્છવૃત્તિ સંકોચવાથી વૃત્તિસંક્ષેપ થાય.

(૬) અનંત અનંતકાળથી જીવને જે કાં ઈન્દ્રિય મળે અંગોપાંગ મળે, વાણીશક્તિ-વિચારશક્તિ મળે, એ બધાને સક્રિય રાખવાની, યથેચ્છ પ્રવર્તાવવાની એની મનોવૃત્તિ હોય છે. તે પણ મોટા ભાગે પાપમાં જ લગાવવાની વૃત્તિ હોય છે. પછી જરૂર નહિ હોય તો ય ડાફોળિયાં મારશે, હાથ પગ આઘા પાછા કરશે. વાતો કર કર કરશે, અલકમલકના વિચારો કરશે...આમ કરવામાં બાહ્યભાવ પોષાય છે. ને તેથી અંતરાત્મભાવને ઘા પડે છે. વળી મનની ચંચળતા પોષાય છે, તેથી ધર્મયોગ સાધવામાં મનની સ્થિરતા નથી રહેતી. એમ વાતોમાં અસત્ય વિચાર, અસત્ય વાણી, નિંદાની વાણી, પણ સુલભ રહે છે. બહુ હીલચાલમાં જીવોના આરંભ સમારંભ-હિંસાનો પણ સંભવ રહે છે. મનને એમ થાય કે ‘આવી પાપપોષક પ્રવૃત્તિઓ શું કામ ચલાવું ? ને શા માટે બહિર્ભાવ, ચાંચલ્ય, વગેરેને પગભર રાખું ? લાવ સંલીનતા કરું, મન-વચન-કાયાનું સંગોપન કરું, જેથી અંતરાત્મભાવ-

ચિત્ત સ્થિરતા, પરમાત્મધ્યાન વગેરેને અવકાશ મળે.’ આમ વિચારી, સંલીનતા તપ કરાય. ત્યાં પણ મનની વૃત્તિનો સંકોચ યાને વૃત્તિસંક્ષેપ એમાં સમાય.

સારાંશ, વૃત્તિસંક્ષેપ છ એ પ્રકારના બાહ્ય તપમાં વ્યાપી રહે છે, એની વ્યાપકતા છે. માટે જીવન વૃત્તિસંક્ષેપનું બનાવવું હિતકર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૩૭, તા. ૧૩-૫-૧૯૭૮

૧૧૫ જીવન દૂધની મલાઈ : સૌમ્ય દિલ

માનવ જીવનને દૂધ ગણીએ, તો એની મલાઈ છે સૌમ્ય દિલ. જો સૌમ્ય દિલ, પ્રશાંત દિલ, અમીભર્યું દિલ કેળવતાં આવડ્યું, તો સમજો કે જીવનમાંથી મલાઈ તારવી. સૌમ્ય દિલ, સૌમ્ય વિચારણા, એ માનવજીવનની લહાણ છે.

A Peaceful mind is the cream of life.

સૌમ્ય દિલ એ મલાઈ શી રીતે ? મલાઈથી શરીર પુષ્ટ બને છે, સુંવાળું અને લાલિમાવાળું બને છે. એમ સૌમ્ય દિલ-સૌમ્ય વિચારસરણીથી આત્મા પુષ્ટ બને છે. ગુણસમૃદ્ધ બને છે. કરુણાની સુંવાળાશવાળો અને ચિત્તસમાધિની લાલિમાવાળો બને છે.

એ તો સ્પષ્ટ વાત છે કે દિલ જો ઉગ્રતા અશાંતતા-અસૌમ્યતાના આવેશવાળું હોય, તો ત્યાં ક્ષમા-નમ્રતા-મૃદુતા ગંભીરતા-સહિષ્ણુતા-ઉદારતા...વગેરે ગુણને કેળવી-સાચવી શકાય નહિ. ત્યારે સૌમ્ય પ્રશાંત દિલવાળાને એ ક્ષમાદિ ગુણો કેળવવા સહેલું થઈ પડે છે.

પ્ર.- આ બધું જાણવા છતાં એવો પ્રસંગ આવે ત્યારે મન ઉકળી ઊઠે છે, તો શું કરવું ?

ઉ.- કરવાનું આ કે માત્ર પ્રસંગ પર નહિ કિન્તુ ચાલુ જીવનમાં આ સૌમ્ય વિચારસરણીનો અભ્યાસ કરવા જેવો છે. તો એ તેવા પ્રસંગે ઉપયોગી થાય.

પ્રસંગ કાં મનવાંછિત થયાથી મદ કરવાનો આવે છે, યા કંઈક પ્રતિકૂળ બન્યાથી મન બગડવાનો આવે. એ બંને પ્રસંગમાં હૈયું અ-સૌમ્ય બને છે. એવા વખતે સૌમ્યતા રાખવા આ વિચારવાનું કે મારા ગમે તેવા પ્રયત્ન હો, યા સામેથી આઘાત-પ્રત્યાઘાત આવે, પણ ખરી વાત તો આપણા કર્મો જ બધું કરી રહ્યા છે. કર્મવશતામાં ગર્વ કરવો કે બીજાને દોષ દેવો નકામો છે. ‘ચાલવા દો’ એમ મન વાળી લેવું. કર્મથી બનતા અનુકૂળમાં પુણ્ય ભોગવાઈ રદ થતું જાય છે. તો મદ

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૨૮૩

શો કરવો ? ને પ્રતિકૂળમાં પાપકર્મ ભોગવાઈ ઓછા જ થાય છે ને ? ચિંતા શી ? ચિંતા તો પાપ વધે તો કરવાની હોય. ઓછા થતાં હોય એની નહિ. તેથી સુખમાં મદ ને દુઃખમાં ચિંતા ન કરાય. આમ હૈયું એટલું બધું સૌમ્યતાના રસથી છલોછલ ભર્યું રાખ્યું હોય ત્યારે શાંત મુદ્રાએ જૈનત્વને અને સજ્જતાને છાજે એવા પ્રશાંત વિચાર ચાલે, શાંત ઉદ્દગાર નીકળે.

ગમે તે પરિસ્થિતિમાં આ સૌમ્ય હૃદય, સૌમ્ય મુદ્રા અને સૌમ્ય વાણી જળવાઈ રહે એ વિચારવા જેવું છે. અશક્ય કાંઈ નથી હો.

‘જીવન જીવતા આત્માને ઉજ્જવળ કરતા જવું છે’

આ નિર્ધાર હોય, જીવવાનું આ પ્રયોજન સચોટ ઘડી રાખ્યું હોય તો સૌમ્યતા કંઈ જ કઠિન નથી. જુઓને આવી સૌમ્યતાવાળા માણસો આ જ દુનિયામાં વસીને આ સૌમ્યતા સાચવી શકે છે ને ? દેશકાળ તો એને મળ્યા છે એના એ જ આપણને મળ્યા છે. એ ફર્યા નથી. આપણે ફર્યા છીએ. પૂર્વ પુરુષોના આદર્શ અને જીવનરાહથી જુદા પડ્યા છીએ. બાકી ધારીએ તો તો આપણે કદાચ એટલા બધા કપરા સંયોગમાં નહીં તો પણ ચાલુ સંયોગો વચ્ચે તો સૌમ્યતા રાખી શકીએ ને ?

માણસને એમ લાગે કે ‘અવસરે રોફ પાવર ન બતાવીએ તો આપણે સૌના દબાતા જ રહેવું પડે.’ તેથી જરાક મોકો આવ્યો કે ચડભડવાનું જ મન થાય છે. પછી ભલે ને મોકો અવસર સામાન્ય હોય, મામુલી હોય, આમ સામાન્ય પ્રસંગમાં પણ સૌમ્યતા ગુમાવવાથી અને રોફ-રોષ બતાવવાથી સામાનું દિલ ઘવાય છે. દિલમાં આના પ્રત્યે વિરોધ-વિખવાદ ઊભા થાય છે. આવું અનેકોને બનવાથી એ બધાય આને ક્રોધી અને અભિમાની તરીકે જુએ છે. એ પછી બીજા સાથે વાતો કરશે એમા ય આ ભાઈ માટે સારું બોલવાનું જરાક અને ઘસાતું બોલવાનું બહુ ! પરિણામ ? આ ભાઈ લોકપ્રિયતા ગુમાવે છે.

આવા અ-સૌમ્ય, અશાંત અને રોષ-રોફ ભર્યા જીવનની શી મજા ? મનથી સંતોષ માન્યો કે મેં સામાને ઠીક દબાવી દીધો. પરંતુ એના હૈયાનું હેત-સદ્ભાવ ગુમાવી દીધા એનું શું ? પછી પેલા અવસરે જરૂર પડ્યે સહાયમાં નહિ ઊભા રહે ત્યારે પોતાને કેવી વિમાસણ ?

સૌમ્ય દષ્ટિવાળો તો એ જુએ છે કે

‘સામાને બહારથી દબાવવો ને એના પર બાહ્ય વિજય મેળવવો એના કરતાં એનાં હૃદય પર વિજય મેળવવો એમાં ડહાપણ છે.’

સામાના હૃદય પર વિજય મેળવવો એટલે સામાનું હૃદય આપણા તરફ

૨૮૪

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

આકષયિલું બનાવવું, આપણાવશ બનાવવું, આ વસ્તુ પ્રેમ-સૌમ્યતા-ખામોશીથી બને, એટલે તો દેખાય છે કે ઘરમાં-કુટુંબમાં જેને આ રીતે જીવતાં આવડે છે, ત્યાં આખું કુટુંબ એને સન્માને છે. વધાવે છે. આવકારે છે. એનું વચન માને છે. તો બહારમાં પણ સૌમ્યતાગુણથી એટલે કે પ્રેમ, શાંતતા, અને ખામોશના સ્વભાવથી બહારનાઓ પણ સન્માનતા સત્કારતા થઈ જાય છે. એટલે શું ઘરમાં કે શું બહારમાં સૌમ્ય-સ્વભાવવાળામાટે ખુશનુમા વાતાવરણ બન્યું રહે છે, અને સૌના એમ હૃદય જીત્યાથી અનેરાં કામ થાય છે ! અનેરી શાંતિ મળે છે !

આ તો આ જીવનની દૃષ્ટિએ વાત થઈ. કિન્તુ પરલોકની દૃષ્ટિએ પણ સૌમ્ય પ્રેમાળ અને ક્ષમાશીલ (ખામોશવાળા) સ્વભાવથી જીવવામાં આર્તધ્યાન ઓછું રહે છે. ચિત્તની અસમાધિ ઓછી રહે. એટલે અ-સૌમ્યતાના ઘરના ભારે અશુભ કર્મબંધથી બચી જવાય છે. અને અવસરે વાઘ-વરુની હરિકાઈ કરે એવા રોષ-રોફના તથા નિર્દયતાના જાલિમ કુસંસ્કારોથી પણ બચી જવાય છે. વધારામાં સૌમ્યતા-ખામોશના શુભ ભાવે અઢળક પુણ્યકમાઈ અને પવિત્ર સંસ્કારો મળે એ જુદું. સારાંશ, બોલ-મુદ્રા અને વર્તાવ-વિચારણામાં સૌમ્યતા જરૂરી છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૩૮, તા. ૨૦-૫-૧૯૭૮

૧૧૬ આત્મા શી રીતે નજર સામે રહે ?

આત્માનું અસ્તિત્વ માને તે આસ્તિક; અસ્તિત્વ ન માને, નાસ્તિત્વ માને તે નાસ્તિક. આપણી જાતને નાસ્તિક કહેવરાવું નથી ગમતું, ‘આસ્તિક કહેવરાવવું ગમે છે, તો પછી આપણે ખરેખર આસ્તિક બનવું જોઈએ. આ બનવું સહેલું નથી. કેમકે એમાં આપણે કહીએ કે હું આત્માને માનું છું એટલું બસ નથી. કારણ, માત્ર જીભ પરના શબ્દની કિંમત નથી. એમ તો ઠગનારો વેપારી જીભથી તો એમ જ કહે છે કે પ્રમાણિકતા અમારો મુદ્રાલેખ છે; પરંતુ જો એ ઘરાકને ખરેખર ઠગે છે, જો ખરેખર અપ્રમાણિક વ્યવહાર કરે છે, તો એના સુફિયાણા શબ્દની શી કિંમત રહી ?

એટલે જેવી રીતે વેપારી હૈયાથી પ્રામાણિક હોય ને હૈયાથી પ્રામાણિકતા ને જરૂરી માનતો હોય, તો જ એ ખરેખર પ્રામાણિક છે; એવી રીતે આપણે હૈયાથી આત્માને માનતા હોઈએ, તો જ આપણે ખરેખર આસ્તિક છીએ. હૈયા વિના એકલા શબ્દોની કશી કિંમત નથી.

સવાલ એ થાય કે હૈયાથી આત્માને માનવાનું શી રીતે બને ? આ રીતે બને કે જ્ઞાનીઓનાં વચન પરની શ્રદ્ધાથી માનવાનું બને, અથવા શરીરમાં આત્મા એક જુદું તત્ત્વ છે એના પુરાવા-સાબિતીઓથી માનવાનું બને. પરંતુ એમ આત્માને માનવા છતાં જીવનમાં જો નાસ્તિકની જેમ જ વિષયાંધતા સલામત હોય, યેનકેન પ્રકારે જેટલાં વિષયસુખ મળતા હોય એ બધા જ મેળવી લેવાનું અને ભોગવી લેવાનું બનતું હોય, તેમજ નાસ્તિકની જેમ અવસરે સગવડ મળ્યે કાળાં પાપ પણ કરી લેવાતા હોય, તો જ્ઞાનીના વચનની શ્રદ્ધાથી કે અનુમાનથી આત્માને માની લેવાનો અર્થ શો રહ્યો ?

આત્માને માન્યો એ સાચું ત્યારે કે જો આત્મા નજર સામે રમ્યા કરે.

મન વિષયલંપટ બનવા જતું હોય, પરંતુ જો આત્મા નજર સામે છે તો આ વિચાર આવશે કે વિષયસુખોથી કાયા ને ઈન્દ્રિયોને લહેર પડે, પરંતુ એમાં મારા આત્માની કેવી દુર્દશા થાય ? વિષયલંપટ ભગવાનમાં ન ઠરી શકે, ગુરુમાં ને ધર્મમાં ન ઠરી શકે. એથી અહીં ય શાન્તિ ન મળે, અને પરલોકમાં તો આત્માને વિષયલંપટ મનથી બાંધેલ ઘોર અશાતાવેદનીય વગેરે પાપોના દારુણ વિપાક નરક-તિર્યચગતિમાં ભોગવવા પડે. ત્યારે જો આત્મા નજર સામે હોય તો આ પોતાના આત્માની દુર્દશાનો ખ્યાલ આવે, ને મન વિષયલંપટ થતું ને કાળા પાપમાં લાગતું અટકે.

એટલે જીવન જીવતાં, બોલતાં-ચાલતાં-વિચારતાં આત્મા નજર સામે રહેવો જોઈએ, આર્યદેશની બલિહારી હતી કે આર્યના જીવનમાં સહેજે સહેજે આત્મા નજર સામે રહેતો. એટલે તો અહીં આટલા ધુમ પ્રમાણમાં ચોરીઓ-ખૂનો-બદમાસી વગેરે નહોતા ચાલતાં.

પૂર્વના કાળમાં પહેલું શિક્ષણ પૈસા કમાવાનું નહિ, પણ આત્માને નજર સામે રખાવી માણસાઈ કેળવવાનું અપાતું. ધંધો કળા વગેરેના શિક્ષણ વખતે પણ આધ્યાત્મિકતા, ધાર્મિકતા, અને માનવતાના એક યા બીજી રીતે પાઠ ભણાવાતા. શું કારણ ? આજ, કે આનું સંસ્કરણ થયું હશે તો કંચન અને કામિની પાછળ ઘેલાયેલો નહીં બને...એ ઘેલણમાં અનુચિત આચરણો નહીં કરે. અરે ! બુદ્ધિમાં પણ એવી અયોગ્ય વસ્તુ નહીં લાવે...

આજે આ બધું કાઢી નાંખીને એકલી પૈસા કમાવવાની વિદ્યા આપવાનું થઈ ગયું ! વળી વધારામાં વિલાસની પ્રેરણાઓ વધી ગઈ ! એનાં પોષક સાધનો અને વાતાવરણો ઊભા થઈ ગયા. પછી ચોરીઓ-ખૂનો-બદમાસી કોરટના ઝઘડા વગેરે ધૂમ વધી જાય એમાં શી નવાઈ ? પાછી બૂમો મારવાની કે ‘લાંચરુશ્વત, ઘાલમેલ, ઝઘડા-ડંડા, ચોરી, લૂંટફાટ, વગેરે બહુ વધી ગયું છે પણ એનું ખરું નિદાન

જોવું નથી. એકલા પૈસા અને સુખોના અર્થાત્ અર્થ અને કામના શિક્ષણમાં આજ પરિણામ આવે. અપકૃત્ય કરાવનાર આજ તત્ત્વ છે. આત્માને નજર સામે રાખવાના પાઠ ભણાવવા નથી, પછી વિષયો ને પૈસાના લોભમાં ચોરીઓ વગેરે અનર્થો વધે ને ?

હવે સવાલ એ છે કે આત્મા શી રીતે નજર સામે રહે ? કેમ ? ‘હું કાયાથી જુદો છું.’ એમ ગમે તેટલું માન્યા કરીએ, પણ ખરેખર તો અંદરમાં ‘હું તરીકે કોઈ જુદી વ્યક્તિ દેખાતી નથી, વરતાતી નથી, તેથી જ તો મન ભૂલું પડી જાય છે, ને કંઈ પ્રકારના કામકોધાદિ મલિન ભાવો સેવે છે, તેમજ કેટલાય પાપો કરાવે છે. તો આત્મા તરીકે કોને નજર સામે રાખવો ?

આનો જવાબ એ છે કે

‘સચ્ચ અપ્પા બંભવેર અપ્પા’

અર્થાત્ ‘સત્ય એ આત્મા છે. બ્રહ્મચર્ય એ આત્મા છે.’ આ કથનને અનુસારે સદ્ગુણોને પોતાના આત્મા તરીકે નજર સામે રાખવા. કેમકે આત્મા સદ્ગુણમય છે; અને અંદરમાં આત્માનો અનુભવ કરવો કઠિન છે. પરંતુ સદ્ગુણોનો અનુભવ સરળ છે. આપણે અંતરમાં જોઈએ તો સમજાય એવું છે કે ‘મારામાં ક્ષમા છે ? નમ્રતા નિરહંકાર છે ? મૈત્રી-અહિંસા છે ? સંયમ-ઈન્દ્રિયનિગ્રહ છે ? પરાર્થવૃત્તિ-સહિષ્ણુતા છે ?’ આ ગુણો કાંઈ શરીરના નથી. જડ અંગેના નથી, આત્માના જ છે. એટલે એ ગુણો નજર સામે રાખ્યા એટલે આત્માને જ નજર સામે રાખ્યો કહેવાય; અને સદ્ગુણો નજર સામે રાખવા એટલે કે એનું જ મહત્ત્વ આંકી એનું જ મમત્વ ધરવું. આ થાય તો સાચી આસ્તિકતા આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૩૮, તા. ૨૭-૫-૧૯૭૮

૧૧૭ પ્રભુભક્તિ : પ્રભુચરણે ચિત્ત અટકી પડે (૧)

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કવિ ઉદયરત્નજીએ ગાયું -

‘ઉદયરત્ન કી એહી અરજ હૈ, દિલ અટકો તોરા ચરણ કમલ મેં’

કવિએ પોતાનું દિલ પ્રભુના ચરણમાં અટકી પડવાનું માંગ્યું. ‘પ્રભુ ! મારું મન દુનિયામાં જ્યાં ને ત્યાં ભટકે છે, એ હવે આપના ચરણમાં સ્થિર થઈ જાય તેવી દયા કરો. નાથ ! મારું દિલ ઈન્દ્રિયોના જડ વિષયોમાં અટકી પડે છે. મગ્ન-લીન થઈ જાય છે, તે હવે એના બદલે તમારા ચરણમાં અટકી પડો, એવું લીન-

મગ્ન થઈ જાય કે પછી વિષયોમાં એ જાય જ નહિ; એવી પ્રભુ ! સેવકની અરજ છે, વિનંતી છે, તો આપ મારા પર એવી મહેર કરો; -આ કવિનો કહેવાનો ભાવ છે.

પ્રભુભક્તિનો આ એક પ્રકાર છે કે આપણું ચિત્ત વીતરાગ પ્રભુનાં ચરણે લીન બને.

મનને પ્રભુચરણે સ્થિર કરવું અત્યંત જરૂરી છે, કેમકે એ વિના તો મનડાએ જડ વિષયોમાં ભટકી ભટકીને જ જીવને ૮૪ લાખ યોનિઓમાં અનંતવાર ભમાવ્યો છે. મન જડ વિષયોમાં એકાકાર થઈને જડ કાયાઓ સાથે એકાકાર કરી કર્મસત્તા પાસે એને કુટાવે છે. જગતમાં દષ્ટિપાત કરતાં દેખાય છે કે અપરંપાર જીવો દુઃખી છે, ને જડ વિષયોમાં એકાકાર બનેલા છે. એ બતાવી આપે છે કે જડ વિષયોમાં મનની લીનતા જીવને દુઃખી બનાવે છે.

આનાથી બચવાનો ઉપાય આ જ હોય કે મનને જડ વિષયોમાં ન ભમાવીએ, વિષયોમાં લીન ન કરીએ, એ માટે મનને વીતરાગ પરમાત્માના ચરણમાં અટકાવી દેવું જોઈએ. કેમકે પરમાત્મા પ્રભુ વીતરાગ બન્યા છે એ એમણે વિષયો સંબંધી રાગ-દ્વેષ કરવાનું બંધ કરીને બન્યા છે. રાગાદિ બંધ એ રીતે કર્યા કે એ જડની કિંમત જ ન આંકી, એને મહત્ત્વ આપવાનું જ બંધ કર્યું; તેથી જડમાં મનને ભટકાવાનું બંધ કર્યું; અને પોતાના આત્માના ક્ષમા-સંયમ-નિઃસ્પૃહતા...વગેરેનું મહત્ત્વ આંકી મનને એમાં લીન કર્યું, પછી દુષ્ટો તરફથી પોતાના શરીર પર ઉપદ્રવ આવ્યા તો પણ ‘મારે જડ કાયાની બળતરા જોવાનું શું કામ ? મારે તો મારા આત્મામાં સમતાભાવ છે ને એ જ જોવાનું,’ -એમ જડ કાયા પરના પ્રતિકૂળ સ્પર્શોને મહત્ત્વ ન આપતાં એમાં મન ન ઘાલ્યું. પણ મનને આત્માના ક્ષમા-સમતા-ગુણમાં સહિષ્ણુતા ગુણમાં નિર્વિકારતા-ગુણમાં સ્થિર કર્યું. એમ કરતાં કમશઃ પ્રભુ વીતરાગ થયા.

આવા પ્રભુના ચરણે મન સ્થાપીએ તો એ ચરણમાં પ્રભુની આ ક્ષમા-સમતા-સંયમ-સહિષ્ણુતાદિ વિશેષતાઓ દેખાય. એ બધું પ્રભુએ જે જુદા જુદા પ્રસંગોમાં કરેલું એ જાણે નજર સામે તરવરે. મન વિસ્તારથી એ બધું વિચાર્યા કરે કે ‘પ્રભુએ કયા કયા પ્રસંગે કેવી કેવી ક્ષમા-સહિષ્ણુતા-નિર્લોભતા વગેરે રાખેલી ! આમ મન પ્રભુને ભજે, એ પ્રભુભક્તિ જ છે.

મનને આ રીતે પ્રભુના ચરણમાં અટકાવી દેતાં યાને સ્થિર કરી દેતાં એટલો સમય બાહ્ય જડ પદાર્થોનું સારા-નરસાપણું ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણું જોવાનું અટકી જાય,

એના પર રાગ-દ્વેષ કરવાનું મુકાઈ જાય. મોટી સમૃદ્ધિ મળી હોય કે સેવાભાવી પરિવાર મળ્યો હોય, પણ પ્રભુચરણે મન કામ કરતું થઈ જાય તો એ સમૃદ્ધિ વગેરે કશી વિસાતમાં ન લાગે. એમ ગરીબી હોય કે કલેશકારી પરિવાર મળ્યો હોય, તો પણ પ્રભુચરણમાં જો મન લીન બની પ્રભુના એ ક્ષમા-નિઃસ્પૃહતા-નિર્વિકારતાદિ ગુણોભર્યા જીવન પ્રસંગો ચિંતવ્યા કરે તો એ બાહ્ય પ્રતિકૂળ બાબતો પર કશો દ્વેષ ન થાય, ને એનું કશું દુઃખ દીનતા ન લાગે.

પ્રભુચરણમાં સ્થિર થયેલા મનને એમ થયા કરે કે ‘વાહ મારા પ્રભુ ! આપે અમુક અમુક દેવી, માનવીય, કે તિર્થંચના ભયંકર ઉપદ્રવમાં ય કેવી ગજબની ક્ષમા રાખી ! ઉપરથી એ જીવો પર કરુણા કરી ! ધન્ય જીવન ! ધન્ય પુરુષાર્થ મારે તો એથી બહુ જ ઓછા દુઃખના પ્રસંગોમાં ક્રોધ-કઠોરતા કરવા જોઈએ છે. એ મારો અવળો પુરુષાર્થ એ ખરેખર તો પુરુષાર્થ નથી પણ નકરી કાયરતા છે. પણ હશે તમારા શરણે છું. તમારા ચરણ પકડ્યા છે, તો ઘો પ્રભુ ! મને આપના જેવા ક્ષમા-કરુણાના પુરુષાર્થ. મને વિશ્વાસ છે કે તમારા ચરણે મારું ચિત્ત રોકી રાખતા તમારા પ્રભાવે મારામાં એ પુરુષાર્થ જરૂર આવશે ! આમ પ્રભુને અનુસરવા પ્રભુને ભજાય એ પ્રભુભક્તિ છે.

વાત આ છે કે આપણા મનને પ્રભુ ચરણમાં વારે વારે લઈ જઈ એવા ચિંતનમાં અટકાવી દેવું જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૦, તા. ૩-૬-૧૯૭૮

૧૧૮ પ્રભુભક્તિ : પ્રભુચરણે ચિત્ત અટકી પડે (૨)

ગયા લેખમાં જોયું કે પ્રભુનાં ચરણે જો ચિત્ત અટકી પડે અર્થાત્ સ્થિર થઈ જાય, તો એ મલિન ભાવોથી બચી જાય. (૧) એક તો ચિત્ત, પ્રભુમાં લાગ્યું હોવાથી એટલો સમય ચિત્તમાં પ્રભુના ભાવ આવવાથી બાહ્ય અંગેના મલિન ભાવ અટકી જાય. વળી (૨) ચિત્ત પ્રભુમાં ને પ્રભુના ગુણોમાં લાગ્યું હોવાથી એની પ્રેરણા મળવાને લીધે એ ગુણો અંગેના અનુમોદના આદિના શુભ ભાવો મનમાં રમતા થાય, અને એના પ્રતિપક્ષી અશુભ ભાવોને એથી ધક્કો પહોંચતો જાય.

સુલસા શ્રાવિકામાં આ હતું, શ્રી મહાવીર પ્રભુમાં ચિત્ત અટકેલું રહેતું. તેથી અંબડ પરિવ્રાજકે એના સમ્યક્ત્વની પરીક્ષા કરવા નગરની બહાર વિદ્યાબળે જાણે

જીવંત જાગ્રત બહ્મા-શંકર-વિષ્ણુના રૂપ આકાશમાંથી ધરતી પર ઉતાર્યા ! ત્યારે આખું નગર એ જોવા ઉમટ્યું, પરંતુ સુલસા ન ગઈ. પાડોશણો એને બોલાવવા ગઈ હશે તો એણે ઘસીને ના પાડી દીધી કે મને જરા ય ફુરસદ નથી. મારે જોવા આવવું નથી.

સુલસાને કેમ ફુરસદ નહોતી ? એ માનતી કહેતી કે ‘મારે મહાવીર ભગવાનનું જોવાનું એટલું બધું છે કે એય પુરું નથી થતું પછી બીજું જોવા માટે મારી પાસે સમય જ ક્યાં છે ?’ વળી ‘બીજું જોવા જેવું છે ય શું ?’ કેમ આમ ? કાં,

સુલસાનું મન મહાવીર પ્રભુના ચરણે અટકી પડ્યું હતું. એનું મન પ્રભુના ચરણમાં (૧) પ્રભુનું જીવન જોતું, (૨) પ્રભુના ગુણો પૈકી એકેક ગુણને તપાસતું. એમ (૩) પ્રભુના એકેક ઉપકાર પર ચિંતન કરતું. ગુણની તપાસમાં દા.ત. દીક્ષા પહેલાં ઈન્દ્રોએ પ્રભુના શરીર પર ગોશીર્ષચંદનના વિલેપન કરેલા. તે દીક્ષા બાદ શરીર પર એમ જ રહેલા. અને એની સુગંધથી ખેંચાઈ આવતા ભમરા વિલેપન પર ચોંટતા અને પ્રભુના શરીરને ડંસ દેતા ! ત્યાં પ્રભુને ન કંટાળો આવતો, ન દુઃખ લાગતું, કે ન વિલેપન હાથેથી ઘસીને ઊખેડી નાખવાનું મન થતું. ત્યારે પ્રભુ ચરણે મન લાગેલું હોય તો આ ઘટના પર દૃષ્ટિ નાખી વિચાર આવે કે “અહો ! શી અજબ પ્રભુની સહિષ્ણુતા અને સહન કરવાની વૃત્તિ ! પોતાના હાથે વિલેપન હટાવવાનો પ્રયત્ન તો શું, વિચારેય ન કર્યો !” આમ પ્રસંગે પ્રસંગે પ્રભુએ સાધેલા એકેક સદ્ગુણ પર ચિંતન કરાય. એવી રીતે એકેક ઉપકાર પ્રસંગે વિચારાય; દા.ત. ચંડકોશિક પર ઉપકારનો પ્રસંગ સારી રીતે પહોળો કરીને વિચારાય.

પ્રભુચરણે ચિત્ત સ્થિર કરવા માટે વળી પ્રભુની કેવા કેવા પ્રસંગે કેવી કેવી નિર્વિકારતા રહેતી. એ વિચારાય. દા.ત. ‘પ્રભુને સુરેન્દ્રોના, નરેન્દ્રોના, દેવતાઓ વગેરેના જે સર્વોચ્ચ સન્માન મળતા, છતાં પ્રભુને એની કશી અસર નહિ, એમ ઊંચા વૈભવ આદિ મળેલાં છતાં પ્રભુને મન એની કશી કિંમત નહિ, એનું કશું મહત્ત્વ નહિ, ત્યારે એની સામે મને મળેલું ઠીકરા જેવું છે, એમાં મારે શું રાયવું ? ને શું રીઝવું ?’ એમ એકેક મુદ્દો લઈ વિચારાય. એમ પ્રભુએ કહેલ (૧) નવ તત્ત્વો વિચારાય; (૨) મોક્ષમાર્ગ-પંચાચાર વિચારાય, (૩) પ્રભુને અનુસરનારા મહાપુરુષોના જીવન વિચારાય, (૪) પ્રભુથી પવિત્ર થયેલ મંદિરો-તીર્થો-કલ્યાણકભૂમિઓ મનમાં લવાય; ‘નમુત્યુષાં !’ વગેરે સ્તોત્રના પદ-પદ કે ગાથા-ગાથાના ભાવ ચિંતવાય.

આ બધું વિચારવાનું તે પ્રભુના ચરણે ચિત્ત લગાવી પ્રભુને સંબોધીને

વિચારવાનું. દા.ત. ‘પ્રભુ ! આપે જીવ-અજીવાદિ એકેક તત્ત્વ કેવા કેવા સચોટ બતાવ્યા ! કેવું સુંદર જીવવિજ્ઞાન આપ્યું ! કેવા સ્વર્ગ-નરકના યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવ્યા !’ એમ કરી એને વિસ્તારથી વિચારવાના. એમ ‘પ્રભુ ! આપણી વાણીને અનુસરનારા કેવા કેવા મહાપુરુષ કેવું કેવું જીવન જીવ્યા !’ એમાં એ વિસ્તારથી વિચારાય.

વિશેષ ધ્યાન આ રાખવાનું કે ‘ચિત્ત જ્યારે જ્યારે કોઈ રાગ કે દ્વેષના સંકલેશમાં ફસાય ત્યારે ત્યારે તો ચિત્તને ખાસ પ્રભુચરણે સ્થાપી દેવાનું, પ્રભુચરણમાં દૃષ્ટિ રાખીને કહેવાનું, પ્રભુ ! તારું મારે શરણ છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં શું કરવું. હું નથી જાણતો, તું જગતનો તારણહાર છે, યોગ્ય લાગે તે તારા પ્રભાવે થાઓ. મારે તો તું જ શરણ છે. શું સમૃદ્ધિમાં કે શું આપત્તિમાં તેં પ્રભુ ! કેવી નિર્વિકારદશા રાખી છે ! તારે એ સમૃદ્ધિઓ ય ગજબની ઊંચી ! ને આપત્તિઓ ય મહાભયંકર ! છતાં પ્રભુ ! તેં ચિત્તમાં સહેજ પણ રાગ કે દ્વેષના સંકલેશ ન સેવ્યા ! તો મારે સમૃદ્ધિમાં શા માલ ? અને આપત્તિમાં શા માલ ? પ્રભુ ! તને નજર સામે રાખીને હું ય કેમ સંકલેશથી બચું ?’

સારાંશ, પ્રભુના ચરણે ચિત્ત અટકાવવાથી સ્થિર કરવાથી ચિત્તમાં કોઈ શુભ ભાવો ચાલુ રહે છે, ને જગતના ઝેરી વાતાવરણથી બચી જવાય છે, વિકલ્પોથી બચાય છે, પ્રભુભક્તિના ભાવ વધતા ચાલે છે. પરમાત્માની ભક્તિ એટલે માત્ર એમની અષ્ટપ્રકારી પૂજા જ નહિ, કિન્તુ પ્રભુના ચરણમાં દૃષ્ટિ રાખી આપણા દોષોના દિલ દર્દનું, શ્રવણ કરાવવું, ને પ્રભુના ગુણોની ભારોભાર અનુમોદના કરવી, એ પણ ભક્તિનો એક પ્રકાર છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૧, તા. ૧૦-૬-૧૯૭૮

૧૧૯ રોહિત મત્સ્ય સમો થાસી

મહાકવિ વીરવિજયજી મહારાજે ‘વિવેકી વિમલાચલ વસીએ’ વાળા રતવનમાં ગાયું કે, આગમવાણી સમી આસી ભવ લીલામાહેં વાસી.

રોહિત મત્સ્ય સમો થાસી...વિવેકી○

આ પૂર્વેની ગાથામાં એમ કહ્યું કે ‘આ દુનિયાના જડ પદાર્થોની માયામાં મોહિની લગાડીને મોહિત થયેલો જીવ અહીં જ, અથવા અહીંથી મર્યા પછી જ્યાં

એ માયાથી વિખૂટો પડી સંસારરણમાં ઊભો રોતો રહે છે. તાત્પર્ય નિરાધાર બની લાચાર બની જાય છે, ત્યારે એ રીતે રોતાને કોણ છાનો રાખનાર ?

...માટે એવી સ્થિતિ રોકવા હો વિવેકી ? વિમલાચલ જઈને વસીએ !’ આ એટલા માટે કહ્યું કે આપણો જીવ આવા ઊંચા મનુષ્યભવમાં પણ આવીને બાળપણે લીલામાં ને યુવાન વયે વિષયોમાં તથા ગીત વિલાસમાં રાચ્યો રહ્યો. લેશ પણ તૃપ્તિ ન પામ્યો, તો આ રીતે માયાની મોહિનીએ મુગ્ધ જીવ હવે જ્યાં પરલોકમાં નિરાધાર બનશે ત્યારે એનું શું થશે ? એટલા માટે વિમલાચલની આરાધના કરવી જરૂરી. હવે અહીં સવાલ એ થાય કે વિમલાચલ જઈને વસીએ તો ખરા, પરંતુ ત્યાંય હૈયામાં પેલી માયા તો બેઠેલી હોય. તેમજ વિમલાચલેથી ઘરે ગયા એટલે એ માયાનું જીવન તો ઊભું જ છે, તો આત્માને બચાવ શી રીતે મળે ? ભલે વિમલાચલ ભેટીને પુણ્ય ઊભું થયું, ને એથી સદ્ગતિ મળવા સાથે સુખ મળ્યા પરંતુ ત્યાંય પૈસા પરિવાર વગેરે માયા તો વળગેલી જ છે એટલે બચાવ શી રીતે ?

આના ઉત્તરમાં કવિ બચાવનો ઉપાય કહે છે ‘આગમવાણી સમી આસી અર્થાત્ જૈન આગમ શાસ્ત્રમાં ગુંથાયેલી જિનવાણી એ એક આરસી છે, ને એમાં ભવ લીલામાં વસનારના પ્રતિબિંબ પડેલા છે, એટલે કે ભવલીલામાં લીન બની ગયા એમની પરભવે નરક-તિર્યચ ગતિમાં કેવી દુર્દશા થઈ, કેવા એ ભયંકર દુઃખ પામ્યા, તેનું વર્ણન છે; અને જે ભવલીલામાં વસવા છતાં એમાં લીન ન બન્યા એ ઉંચે ઉંચે ચડતા ગયાના પણ વર્ણન છે. જિન વાણીના અરિસામાં આ બંને દેખાય છે. એ જોઈ મોહક માયારૂપી ભવલીલામાં લીન બનવાનું બંધ કર, તો વિમલાચલ જઈ વસેલું સફળ થશે.

ત્યારે અહિ પાછો સવાલ આ આવીને ઊભો રહે છે કે “ભવલીલાની માયાજાળમાં લીન ન બનવું” એ બોલવું તો સહેલું છે, પરંતુ અનંત અનંત કાળથી જે મન એ પૈસા-પરિવાર અને ઈન્દ્રિયોના વિષયરૂપી માયાના સુખમાં લીન બનવાને ટેવાયેલું છે, એ મનને એમાં લીન ન બનવા દેવાનું આચરણ ઘણું કઠિન છે. છતાં પણ એ સરળ કરવા માટે કવિ અહીં ઉપાય બતાવે છે,-

‘રોહિત મત્સ્ય સમો થાસી’

અર્થાત્ હે જીવ ! તું રોહિત-મત્સ્ય જેવો થા. અલબત્ત પહેલા નંબરે તો માયાજાળમાંથી બહાર નીકળી જાય, અને ભવલીલા-સંસારલીલા છોડી વિમલાચલે વસે એ ઉત્તમ છે, પરંતુ એ માયાજાળ છોડી ન શકે તો પણ ભવલીલામાં વસતો તું રોહિત-મત્સ્યની જેમ વસ, તો પણ બચાવ મળશે.

રોહિત-મત્સ્ય માટે એમ કહેવાય છે કે એ બડો ચાલાક હોય છે. માણસ માછલી પકડવા માટે અણીદાર લોખંડના કાંટામાં માંસપેશી ભરાવીને પાણીમાં દોરીએ બાંધેલો એ કાંટો તરતો મૂકે છે, ત્યારે પાણીની અંદરની માછલી એ માંસપેશીને તો તરતી દેખે છે, પરંતુ એની અંદર છુપાયેલો એ કાંટો જોતી નથી. પછી માંસપેશી ખાવાની લાલચે જેવી એ માંસપેશી મોંમાં ઘાલી ઝટપટ એ ખાઈ જવા મોં દબાવે છે કે અંદરનો કાંટો એના તાળવામાં ઘુસી જઈને તાળવાને વીંધી નાખે છે. માછલી કાંટામાં પરોવાઈ જાય છે ! માંસપેશી ખાવા તો મળી પણ તાળવાને આરપાર વીંધી એમાં ફિટોફિટ બેઠેલો કાંટો કેમેય માછલીથી કાઢી શકાતો નથી. એની પાસે એ કાઢવા કોઈ હાથ-આંગળી નથી કે જેથી એને પકડીને બહાર ખેંચી કાઢે. પંચેન્દ્રિય પ્રાણી છતાં મનુષ્યની અપેક્ષાએ કેટલો પુણ્યહીન ! કે એને હાથ-પગ-આંગળા ન મળે, તેથી એવા દુઃખ હટાવી શકે નહિ. ત્યારે માનવ-જનમની મોટી કિંમત અંકાય છે એ કેટકેટલી અપેક્ષાએ ઉત્તમતાને લઈને ? અહીં રોહિત-મત્સ્યની વડાઈ છે. એ શું કહે છે ?

આ જ કે માંસપેશીની ગંધથી આકર્ષાઈ એની પાસે આવે છે ખરો, પરંતુ એનામાં શી અક્કલ તે કાંટા સાથેનો આખો માંસનો ટુકડો મોંમાં ન લેતા બાજુ બાજુએથી માંસને કોરી ખાય છે. એમ ચારે બાજુથી કોચી લઈ કાંટાને મોંથી આડો પકડી યા કાંટાની દોરીને પૂંછડાથી આંટો દઈ દોરીને એવો ભાર આપે છે કે મત્સ્ય પકડવા આવેલાને ભારથી એમ લાગે કે તરત આ માછલો કાંટામાં ફસાયો છે ! તે હવે જ્યાં દોરી ખેંચે કે તરત આ મત્સ્ય એને છોડી રવાના થાય છે, ને પકડનારો હાથમાં ખાલી ખાલી આવતાં ભોઠો પડે છે કે હાય ! માંસે ય ગયું ને માછલો ન મળ્યો ?

બસ, આ રીતે ભવલીલાના વિષયોને માંસપેશી જેવા અને એમાં રહેલ આસક્તિકારક મનોરમતા તત્ત્વને કાંટા જેવા સમજવાના છે. જો મનોરમતાની તીવ્ર આસક્તિ સાથે વિષયોનો ઉપભોગ કરો તો એ બાર વગાડી નાખે. ત્યાં તો ફળમાં માછલીને તાળવું વીંધાઈ એકવાર મોત; પણ અહીં ફળમાં નરકગતિમાં ધોર વેદના સાથે અસંખ્ય વાર મૃત્યુ જેવી દશા ! એના બદલે રોહિત મત્સ્યની જેમ મનોરમ્યતાના કાંટાથી આઘા રહી એનાથી વિંધાઓ નહિ એટલે કે વિષયોમાં આસક્તિ ન કરો તો એ નરકાદિની વેદના ન વેઠવી પડે. માટે કહ્યું ‘ભવલીલાવાસી બન્યો હોવા છતાં રોહિતમત્સ્ય સમો થજે.’

આમ ભવલીલાવાસી જીવો બે પ્રકારના - (૧) મોહમાયાના વિષયોને સુંદર

માની એમાં આસક્ત થનારા, (૨) વિષયોને ભયંકર માની એનાથી ડરતા રહેનારા, એમાં સુંદરતા નહિ જોનારા અને અનાસક્ત રહેનારા. પ્રશ્ન, જો અનાસક્ત છે, તો વિષયોના ઘરમાં રહે જ શું કામ ? ઉત્તર નિકાચિત્ત કર્મોનું જોર એવું છે કે એ ઘરમાં જકડી રાખે. પરંતુ રોહિતમત્સ્ય જેવા રહેવાથી બચાવ મળે છે.

પ્ર.- તો પછી વિમળાયલે વસવાનો શો ઉપયોગ ?

ઉ.- વિમળાયલે વસવાથી, એના આલંબને પૂર્વે જે અનંતા આત્માઓએ મોહમાયા સદંતર ત્યાગ કરી દીધી છે, એ લક્ષમાં આવે એથી પ્રેરણા મળે અને અનંત સિદ્ધોના કારણભૂત વિમળાયલના આલંબને રોહિતમત્સ્ય જેવા થવાનો વિવેક અને જોમ આવે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૨, તા. ૧૭-૬-૧૯૭૮

૧૨૦ બ્રહ્મચર્ય અને માનવભવ

માનવજીવનનો મહાન આદર્શ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનો છે. એનું કારણ, વિષયવાસનાથી જીવ સંસારની ચારે ગલીઓમાં ભટકે છે, એ વાસનાનો અંત બ્રહ્મચર્યથી થાય, અને બ્રહ્મચર્ય તથા નવ વાડનું શુદ્ધ પાલન માનવઅવતારે જ સુલભ છે. જનાવરને વિવેક નથી, સમજ નથી, કહેવાય છે કે સિંહ વર્ષમાં એક જ વાર વિષયભોગ કરે છે, બાકી બ્રહ્મચર્ય પાળે છે. પરંતુ ‘બ્રહ્મચર્ય એ મહાન ગુણ છે, ધર્મ છે, માટે પાળુ’ એવી એને સમજ ક્યાં છે ? કીડા મંકોડા જેવા હલકા અવતારે પણ એ સમજને અવકાશ ક્યાં ? નારકીના જીવને ભયંકર નપુંસકવેદની પીડા છતાં ભોગનું સાધન ક્યાં ? અને સતત કપામણ છુંદામણ વગેરે વચ્ચે ભોગનો સમય પણ શાનો ? ત્યારે દેવને એક તો પ્રાર્થના કરતી રૂપરંગથી લયબચતી દેવાંગનાઓના ઘેરાવામાં બ્રહ્મચર્યને જગા જ શાની ? અને બીજું એ, કે નિર્વિકારદેવોને બ્રહ્મચર્યનું પાલન છતાં તીવ્ર અવિરતિના ઉદયે બ્રહ્મચર્યની વિરતિ ક્યાં છે ? ‘ચાલો મારે બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા’ એ ભાવ જ એને થતો નથી. ત્યારે, રહ્યો એક માનવભવ; એમાં બ્રહ્મચર્યનું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક પાલન સુશક્ય છે. માટે કહેવાય કે આત્મભવનો ઉપયોગ, આ ભવનો આદર્શ બ્રહ્મચર્યનો છે. જીવનની સફળતા બ્રહ્મચર્ય પાલનમાં છે.

બ્રહ્મચર્યથી આત્માનું ઓજસ વધે છે. સત્ત્વ વિકસે છે. પુણ્યાનુબંધી પુણ્યનો

લાભ મળે છે. પ્રભુનો દિલમાં વાસ થઈ શકે છે. સંત તુલસીએ ગાયું,

જિહાં રામ તિંહા, નહિ કામ; જિંહા કામ તિંહા નહિ રામ !

આ સમજીને ગાયું છે. પોતાના જીવનમાં અનુભવ કર્યો છે કે પત્ની પર અથાગ રાગ હતો તો પરમાત્મા યાદે ય નહોતા આવતા, અને કદાચ યાદ લાવ્યા તોય તે શુષ્ક હૃદયે. પત્ની દિલમાં આવતી તે સ્નિગ્ધ-સ્નેહ ગદ્ગદ દિલમાં. માટે તુલસીએ ગાયું કે જિહાં કામ, તિંહા નહિ રામ. એ તો પુણ્યશાળી કે પત્નીએ કલ્યાણમિત્ર બની ટોણો માર્યો કે ‘મારી પાછળ આટલા ઘેલા છો, એવા પરમાત્મા પાછળ ઘેલા ક્યારે બનવાના ? હું તમને શું પરખાવી દેવાની હતી ? આ ઉત્તમ ભવ તો પરમાત્મા સાથે જ પ્રીત કરવા માટે છે. માનવદિલ એમાં પરમાત્મા વસાવવા માટે મળ્યું છે, નહિ કે એમાં પત્નીને વસાવવા માટે. દિલમાં પત્ની હોયે સદ્ગતિ ના મળે, દુર્ગતિ મળે, દિલમાં પરમાત્મા હોયે સદ્ગતિ મળે. મારી જ પાછળ ઘેલછા હોય તો પરમાત્મા પાછળ ઘેલા નહિ બની શકાય.’ પત્નીના આ ટોણાં પર તુલસીદાસ જાગી ગયા અને રામનામ-રામભજનમાં લીન સંત બની ગયા.

પરંતુ આ ક્યારે ? પત્નીના ઠપકા પર પત્ની પ્રત્યેની કામવાસના પડતી મૂકી, બ્રહ્મચર્ય ભાવમાં આવી ગયા. ત્યારે એ બ્રહ્મચર્ય શી રીતે શક્ય બન્યું ? પત્નીનાં આ વચનથી મન પર આવી ગયું કે **આ ઉત્તમ જન્મ પરમાત્મા સાથે પ્રીત કરવા માટે છે**, એ મેં અત્યાર સુધી એળે ગમાયો. પણ હજી જન્મ હાથમાં છે તો હવે એજ કરું, એવો દઢ સંકલ્પ કર્યો. એમાં વળી પરમાત્મા નિરાકાર-નિર્વિકાર શુદ્ધ આત્મા છે, તો એના પર રાગ-પ્રેમ કરવા હોય તો જડ કાયાના રૂપરંગના રાગ ન રખાય.

પરમાત્માના નિરાકાર-નિર્વિકાર સ્વરૂપ પર રાગ-આકર્ષણ ઊભું કરવાથી એની સામે જડના રૂપરંગ તુચ્છ લાગે, એનો રાગ એક વિટંબણા લાગે, જેમ ખરજવાની ખણજ.

બ્રહ્મચર્ય માટે આ કરવા જેવું છે કે દિવસ-રાત જેટલું બને એટલું પરમાત્માની આંખ નજર સામે લાવી એમાં નિર્વિકારતાનાં દર્શન કર્યા કરીએ. મનને એમ થયા. કરે કે ‘વાહ ! ભગવાન કેવો નિર્વિકાર ! આમ તો એમના અનંત જ્ઞાનમાં દેવાંગનાઓ અને દેવતાઈ ભોગ હુબહુ દેખાય છે. છતાં એમને એના પ્રત્યે કશું આકર્ષણ કશો વિકાર નથી. એવા એ નિર્વિકાર છે. તો મારો આત્મા પણ અસલી સ્વરૂપમાં આવો જ નિર્વિકાર છે, જડરૂપ રંગની એને કશી અસર નહિ, કશું

આકર્ષણ નહિ. લાવ, તો અંદરખાને મને એવી નિર્વિકારતાની ઝાંખી કરવા દે. મોટી ઈન્દ્રાણી સામે ઊભી છે, પણ મારે એની સાથે કશી નિસ્ખત નથી, તેમ એના એના શરીરમાં કશું સારાપણું નથી. હું નિર્વિકાર છું.’ આવો અભ્યાસ વારંવાર કરતા રહેવું જોઈએ. એમ જડ કાયાના રૂપરંગ ‘કુછ નહિ’ લાગ્યા કરે. એટલે એને મન પર લેવાની ઈચ્છા જ ન થાય. એમ પરમાત્માની આંખમાં નિર્વિકારસ્વરૂપની વારંવાર ભાવના કરતા રહેવાથી બ્રહ્મચર્ય પાળવું સહેલું બને.

બ્રહ્મચર્ય પાલન માટે આ પણ એક ઉપાય છે કે વિષયભોગના દારુણ દુઃખદ ફળ જે નરકાદિ દુર્ગતિઓમાં ભોગવવા પડે છે એ નજર સામે લાવ્યા કરાય. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ, બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી વગેરે વિષયલીન થયા તો કેવા સાતમી નરકના ૩૩૦ કોટાકોટિ પલ્યોપમો સુધી ભયંકર દુઃખ-ત્રાસ એમને ભોગવવા પડ્યા. એમ ચક્રવર્તીનાં સ્ત્રીરત્ન એવા લીન બની છઠ્ઠી નરકે જઈ જે ધોર દુઃખ પામ્યા એ મન પર આવ્યા કરે, તો એ ત્રાસની સામે વિષયભોગ ખતરનાક લાગે, એનાં આકર્ષણ મટી જાય, ને બ્રહ્મચર્ય પાલન સુલભ થાય.

બ્રહ્મચર્યનાં પાલન માટે શાસ્ત્રોનાં ભરચક સ્વાધ્યાય, ઉત્તમ પુરુષોનાં ચરિત્રોનાં વાંચન, એની ટુંકી ટુંકી નોંધ, એનું રોજ વાંચન...એમ તત્ત્વનું અધ્યયન-પુનરાવર્તન ચિંતન-મનન વગેરે પણ ખુબ ઉપયોગી બને છે.

ભૂલવા જેવું નથી, આ બધું માનવભવમાં જ સુલભ છે. એ અહીં ન કર્યું તો પછી બીજા કયા ભવે કરવાના ? બીજા ભવોમાં તો જીવને વિષયવાસના જ માર્યા કરવાની; વિષયવાસનાને મારવા શ્રેષ્ઠ ભવ માનવભવ. વાસનાને મારનાર ઉત્તમ ઉપાયો યોજવાનો શ્રેષ્ઠ ભવ માનવભવ. તો એમાં એ જ કરી જીવનને બ્રહ્મચર્યથી ધન્ય બનાવવું જોઈએ.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૩, તા. ૨૪-૬-૧૯૭૮

૧૨૧ સદ્વિચારની ચાવી

માનવમન માનવને એક અનેરી બક્ષીસ મળી છે. એનો સદુપયોગ જીવને ન્યાલ કરી દે છે. જીવ જો મનતી સદ્વિચારણા રાખે, સત્ચિંતન કરે, શુભ ભાવનાઓ ભાવે અને શુભ ભાવો કેળવે તો અહીં પણ સુખમય, જીવન પસાર કરે છે, અને પરલોકમાં સદ્ગતિ પામી એ સદ્વિચારણાદિના શુભ સંસ્કારો દ્વારા

વધુ ઉચ્ચ શુભ ભાવોમાં ચડી ઉચ્ચતર જીવન બનાવે છે.

જીવનમાં સદ્વિચારણા સમ્યગ્ ભાવના અને શુભ ભાવો જ સુખશાન્તિનાં કારણ છે. પૈસા ગમે તેટલા મળ્યા હોય પણ દિલમાં જો કૃપણતાના વિચારો, મદ અને ઈર્ષ્યાની ભાવના તથા મમતા-તુષ્ણાના ભાવ રાખ્યા કરે તો દિલ નિશ્ચિન્ત-મુલાયમ-ફોરું રહી શકે નહિ. દિલને જંપ-શાન્તિ નહિ. તો સુખ ક્યાં રહ્યું ?

સુખ-શાન્તિ સદ્વિચારણાદિથી જ અનુભવી શકાય.

પરંતુ માણસની આ ફરિયાદ છે કે ‘દુન્યવી જીવનમાં એવા એવા પ્રસંગો પરિસ્થિતિઓ બને છે, એમાં શી રીતે સદ્વિચારણા ને શુભ ભાવો રહી શકે ?’ પરંતુ; પહેલી વાત આ છે કે આપણને પહેલું તો આ લાગવું જોઈએ કે ‘આપણું મન સદ્વિચારણા માટે જ છે, શુભ ભાવો કેળવવા માટે જ છે.’ જો લાગતું હોય તો પછી અસદ્ વિચારો કરતાં ખ્યાલ આવી જાય કે ‘આ ખોટું થઈ રહ્યું છે;’ તો જ પછી એ અસદ્ વિચારો અને અશુભ ભાવ બંધ કરીને દિલમાં સારા વિચાર અને શુભ ભાવ લાવવા પ્રયત્ન થાય. જો એવું જરૂરી જ નહિ લાગતું હોય તો સારા વિચારો અને શુભ ભાવોની પરવાય નહિ રહે, અને અસદ્ વિચારો અશુભ ભાવોની સૂગ પણ નહિ થાય, ઊલટું ‘એ કરવા જ પડે. સહેજે થાય જ એમાં વાંધો નહિ’ એમ લાગશે.

ખૂબી કેવી છે કે મનને એમ નથી થતું કે ‘અરે ! આ સાંસારિક જીવન કેવું ગોઝારું કે એમાં આવા ઢગલો અસદ્ વિચારો અને ક્ષણે ક્ષણે અશુભ ભાવો કરવા પડે છે ! ધિક્કાર છે આવા સાંસારિક જીવનને !’ ના, આવું નથી થતું, પણ ઊલટું એ મલિન વિચારો ને મલિન ભાવો પર કર્તવ્યતાની મહોર છાપ મરાય છે !

કેમ આમ ? કહો માનવમન અને માનવબુદ્ધિનાં ઊંચા મૂલ્ય અને ઊંચા ફળની ગમ નથી. ઊંચા મૂલ્ય એટલા માટે કે

માનવમન કરોડોની સંપત્તિથી પણ ખરીદી શકાતું નથી.

તેમજ માનવ-મનથી જે ઉચ્ચ વિચારો કરી શકાય, માનવબુદ્ધિથી જે મહાન વિશુદ્ધ ભાવો લાવી શકાય એ મોટા દેવની બુદ્ધિય ન લાવી શકાય. ત્યારે માનવમન અને માનવબુદ્ધિનાં ઊંચા ફળ કેવાં કે એ ઊંચા સદ્વિચાર શુભ ભાવના અને ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવ દ્વારા ઠેઠ મોક્ષ સુધીનાં સુખ અપાવે.

તાત્પર્ય, આપણને પહેલું આ લાગી જવું જોઈએ કે ‘માનવમન, માનવબુદ્ધિ એ સદ્વિચારો અને શુભ ભાવ માટે જ છે. આ લાગ્યા પછી પ્રયત્ન થયા વિના રહે નહિ. એ માટે જીવનનાં ઊંચા ઉદ્દેશ વિચારવા. દા.ત.’

જીવવું શા માટે ?

તો કે (૧) જન્મ-મરણની આપદામાંથી છુટવાની શુભ ભાવ આદિની ઉત્કૃષ્ટ કરણી કરી શકાય એ માટે. કેમકે મર્યા પછી માનવેતર જીવનમાં એ કરવાનું મળવું મુશ્કેલ. અને માનવજન્મ પણ, મળવો મુશ્કેલ. એટલે જ અહીં જીવતાં જીવતાં એ કરણી જ કરવા માટે મથવાનું છે. એ સારુ જીવનમાં કેટલાક અમી કેળવવાના છે. દા.ત. (૨) આકુળતા-વ્યાકુળતાનું જેર કાઢી ધૈર્ય અને સત્ત્વનું અમી કેળવવા માટે આ જીવન છે. એમ (૩) જાતવડાઈ અને ખોટી આશાઓનું જેર કાઢી કર્મ પર વિશ્વાસનું અમી કેળવવા આ મોંઘેરું જીવન છે. એમ, (૪) નકામી આળપંપાળનું જેર કાઢી અરિહંતશરણ ઉપર અગાધ આસ્થાનું અમી મનમાં વસાવવા આ જીવન છે. વળી (૫) પાપના ઉદયે દુઃખ આવે ત્યારે પાપબુદ્ધિ ને પાપકૃત્યો ફાવી ન જાય અને ધર્મબુદ્ધિ-ધર્મસાધના વધે, એ માટે જીવન જીવવાનું છે. આ ઉદ્દેશ નજર સામે હોય તો ખ્યાલ રહે કે

પાપોદય વખતે ધર્મ કેમ ? તો કે પાપબુદ્ધિ રોકવા માટે.

કોઈ પૂછે ‘કેમ હવે પૈસા ગયા એટલે ધર્મ સુઝ્યો ? ધર્મ પાસેથી પૈસા કઢાવવા ?’ તો કહેવાય કે ‘ના ભાઈ ! ના, પાપના ઉદય વખતે પાપી વિચાર દુર્ધ્યાન વગેરે બહુ થવા સંભવ છે, તેથી ધર્મનું શરણું લઈએ તો એ રોકાય...માટે ધર્મ વધારું છું’...

જીવવું શા માટે, તો કે આવા ઊંચા ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા માટે. એમ એ જીવનઉદ્દેશ નક્કી થઈ જાય એટલે હવે એ કેમ સિદ્ધ થાય એ જોવાશે. એમાં સ્પષ્ટ લાગશે કે મલિન વિચારો અને અશુભ ભાવોથી કાંઈ એ ઊંચા ઉદ્દેશ સિદ્ધ ન થાય. એ જોતા રહેવાથી સહેજે સદ્વિચારો અને શુભ ભાવ જ જાળવવા ઉત્સાહ રહેશે. મનને ડર રહેશે કે જો મલિન વિચારો અને કામ-ક્રોધ-લોભ આદિના અશુભ ભાવ કરવા જઈશ તો એ ઊંચા ઉદ્દેશ નહિ સધાય ! એ રીતે અસદ્ વિચારો રોકાય અને સદ્વિચારો મનમાં ચાલ્યા કરે.

સદ્વિચારની બીજી ચાવી આ છે કે આપણે વિચારવું કે ‘જે દુન્યવી વસ્તુ કે બાબત ખાતર હું અશુભ ભાવથી મન બગાડું છું ને મલિન વિચાર કરું છું, એ વસ્તુ કે બાબત પર મારી માલિકી નથી એટલે કે એ મારા કહ્યામાં નથી, મારા કબજામાં નથી; કેમકે મારા ધાર્યા પ્રમાણે એ વર્તે એવો નિયમ નથી. ત્યારે,

સદ્વિચાર-શુભભાવ પર મારી માલિકી છે, મારા ધાર્યા પ્રમાણે વર્તી શકે એમ છે.

આપણાં શુભ કર્મ દુબળાં હોય તો ગમે તે માણસ આપણી વસ્તુનું નુકસાન કરી જાય. ત્યાં આપણું ધાર્યું કાંઈ નીપજે નહિ. અકસ્માતનું નિમિત્ત મળ્યું તો અકસ્માત થઈ જ જાય, એ રોકી શકાય નહિ. પરંતુ એ વખતે આપણે ખોટાં વિચાર અને મેલા ભાવ ન કરવા હોય તો એને અટકાવી શકાય; પૂર્વ કર્મના વિપાક વગેરેના સારા વિચાર કરવા હોય, વૈરાગ્ય પ્રભુશ્રદ્ધા વગેરે શુભ ભાવ કરવા હોય, તો કરી શકીએ, એના પર આપણી માલિકી છે. તો આ વિચારવું કે જેના પર મારી માલિકી છે ને જે મંગળકારી છે, એ જ હું ન કરું ? આમ માલિકીહક્ક વિચારવાથી સદ્વિચાર-શુભ ભાવ સુલભ બને છે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૪, તા. ૧-૭-૧૯૭૮

૧૨૨ શી રીતે સામાન્ય લાગતી ભાવનામાં કેવળજ્ઞાન ?

મહાન આત્માઓનાં જીવનમાં દેખાય છે કે એમણે પ્રસંગ પર સામાન્ય લાગતી શુભ ભાવના કરી અને એમાં આગળ વધતાં કેવળજ્ઞાન પામી ગયા ! દા.ત.

બાહુબળમુનિ બાર મહિનાથી કાઉસગગધ્યાને રહેલા એમની બેન સાધ્વીઓ બ્રાહ્મી-સુંદરી હવે આવીને કહ્યું ‘વીરા મોરા ! ગજ થકી ઊતરો, ગજ ચડ્યે કેવળ ના હોય રે,’ ત્યાં એ પ્રશ્નાત્તાપની શુભ ભાવનામાં ચડ્યા કે ‘અરે ! ભાઈ મુનિઓ સામે હું અભિમાનમાં ચડ્યો ? મારે વીતરાગ બનવું છે, ને આ અભિમાન ? આ સામાન્ય લાગતી ભાવના થઈ.

મરુદેવામાતાને શુભ ભાવના થઈ ‘મારો ઋષભ મને બોલાવતો ય નથી ?’ એવો શોક શાને કરું છું ? એ મારો છે ક્યાં ? જગતમાં કશું મારું નથી. બધું પર છે. એ સામાન્ય લાગતી ભાવના થઈ.

નાગકેતુએ પુષ્પપૂજા કરતી વખતે પુષ્પના કરંડિયામાંના સર્પ દંશ મારતાં, ને એથી શરીરે પીડા લાગતાં, આ સામાન્ય જેવી શુભ ભાવના કરી-

‘મારે પ્રભુમાં મન રાખવું હોય તો મનને શરીરમાં ન લઈ જવાય’ એ શુભ ભાવના કરી.

ભરતચક્રીએ આરિસાભવનમાં ભાવના કરી કે ‘અરે ! મારી શોભા દાગીનાથી ? દાગીનાદિ બધું તો અનિત્ય છે. એમ અનિત્ય ભાવના ભાવી તે પણ

સામાન્ય લાગતી શુભ ભાવના ગણાય.

ગુણસાગરે ચોરીમાં હસ્તમેળાપ વખતે ભાવના ભાવી કે સવારે ‘હું ચારિત્ર લઈશ અને આવી આવી સાધના કરીશ.’ આ પણ સામાન્ય જેવી ભાવના.

ઠંઠણઋષિએ લાડુ પરઠવતાં ભાવના કરી ‘અહો ! છ માસ પરલબ્ધિની ગોચરી ન લેતાં, ઉપવાસ કર્યા. તો ય આ લાડુ પણ પરલબ્ધિના ? તો મારાં કર્મ કેવાં જાલિમ !’ આ સામાન્ય ભાવના.

અર્ષિકાપુત્ર આચાર્યે નદી પર ભાલે વીંધાતાં ભાવના કરી કે ‘અરેરે ! કેવું મારું ગોઝારું શરીર કે (૧) એક જીવને મુનિહત્યા પાપમાં અને, (૨) નીચે અસંખ્ય પાણીના જીવોને મરણાન્ત દુઃખમાં નિમિત્ત બની રહ્યું છે !’

ઝાંઝરિયા મુનિના ઘાતક રાજાને પશ્ચાત્તાપની શુભ ભાવના થઈ કે ‘અરેરે ! મેં ઋષિનો ઘાત કર્યો !’ આ સામાન્ય કેવી શુભ ભાવના.

આવા તો ઘણા દાખલા કે આવી સામાન્ય જેવી લાગતી શુભ ભાવના કરતાં કરતાં ભાવ વધી વધી ને એ વીતરાગ બની તરત જ કેવળજ્ઞાન પામ્યા ! તો એ શી રીતે બન્યું ?

એવા તે કેવા ભાવ વિકસાવ્યા કે ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન ?

આનો જવાબ આ છે, કે ધ્યાનમાં રહે-

વીતરાગતા લાવવા માટે, રાગનો સંપૂર્ણ નાશ કરવા માટે, અનાસક્તભાવ લાવવો જોઈએ. પરમાત્ર પરની આસક્તિ, યાવત્ પોતાની કાયા અને પોતાની જાત પરની, પોતાના અહંત્વ પરની આસક્તિ ઊઠી જવી જોઈએ. મનમાં એની કશી મમતા અને કશું મહત્ત્વ ન રહે. જો એ ન રહે તો દુન્યવી કોઈ પણ ચીજનું મહત્ત્વ તો લાગે જ શાનું કે દા.ત. ‘કાય કરતાં હીરો સારો,’ ‘કરિયાતા કરતાં સાકરનું પાણી સારી શાતા આપે.’ ‘દુશ્મન કરતાં મિત્ર સારો,’...આવું કશું ન લાગે. અરે ! મરણે કરતાં જીવન સારું એવું ય ન લાગે. અથવા ‘નરકની કારમી વેદના કરતાં મોત સારું’ એ ય મહત્ત્વ મનને ન રહે.

ઈષ્ટ અનિષ્ટ બધું જ સમાન લાગે. ઈષ્ટ પર રાગ નહિ, અનિષ્ટ પર દ્વેષ નહિ. આ સમત્વયોગથી બને. મમત્વ જાય ત્યારે સમત્વયોગ આવે. ગમતી વસ્તુ પર સુખકારી સારી તરીકેની મમતા રાગ થાય છે, એટલે જ એની વિરોધી અનિષ્ટ અણગમતી વસ્તુ પર દ્વેષ-અરુચિ થાય છે. પાપ મમતાનું છે, પાપ ઈષ્ટને મહત્ત્વ આપવાનું છે. એ મમત્વ-મહત્ત્વ ન થાય એટલે સમત્વ આવે. સમત્વયોગ આવે એ જ અનાસક્તિયોગ. એમાં મનની સ્થિરતા થાય એટલે વીતરાગતા આવે.

ત્યારે જુઓ, આ મમત્વ-મહત્ત્વ શાથી થાય છે ? શરીરની ઈન્દ્રિયો શાતા-સુખકારિતા પર રાગ છે, મમત્વ છે, -માટે. ‘મારી ઈન્દ્રિયને સુખકારી મળવું જોઈએ,’ આ લગન છે. સ્પર્શનેન્દ્રિયને ઘા-બળતરા નહિ, પણ ઠંડક ગમે એટલે એના પર પ્રહાર પડતાં કે આગ લાગતાં દ્વેષ-અણગમો-આકુલતા-વ્યાકુળતા થાય છે. જો એ સુખાકારિકતાનો રાગ જ ન હોય, મનને એમ નિર્ધાર હોય કે ‘ભલેને એને ઘા પડ્યો, દાહ લાગ્યો, મારે આત્માને શું ? જે કપાય છે, બળે છે, એ મારું છેજ નહિ, તો હું શું કામ એનું દુઃખ કહું ?’ મનને આવું જો થાય તો મનને કશું દુઃખ ન લાગે. કોઈ જ આકુળતા-વ્યાકુળતા નહિ. એવું બીજી ચક્ષુ વગેરે ઈન્દ્રિયોના સંબંધમાં સમજવાનું.

યુદ્ધભૂમિ પર લડવૈયાને ઘા પડે છે તો ય તે ઘાથી બચવા માટે ભાગતો નથી, કે ત્યાં એના પર મલમપટ્ટા કરતો નથી. શું પીડા નથી, બળતરા નથી ? છે, પણ મનમાં શત્રુને મારવાની ગાંઠ વાળી છે તેથી એ મન અત્યારે ઘાના દુઃખને ગણકારતું નથી. એટલે કે મનને કશું દુઃખ નથી.

બસ, એ રીતે કર્મની સામે જંગ માંડેલા સાધકે મનમાં કર્મસંહારની ગાંઠ વાળેલી છે, ને સમજે છે કે જેટલી પીડા આવે એટલા કર્મોનો સંહાર થાય છે, તેથી પીડાને વધાવી લે છે, ઘા-આગ વગેરેની પીડા મનને દુઃખી કરતી નથી.

એવું ઈન્દ્રિયોને ઈષ્ટ વિષયો મળવા પર સુખ લાગે એમાં એ ભારોભાર કર્મબંધ જુએ છે, શત્રુની મજબુતી દેખે છે. તેથી કર્મસંહારતા ખપી એ ભવ્યાત્માને કર્મબંધકારી વસ્તુથી મનમાં સુખ લગાડતો નથી.

આમ મન પર ઈષ્ટ વસ્તુનું મહત્ત્વ જ ન લાગે. એટલે મમત્વ ન થાય, રાગ ન થાય બસ, આ મમત્વ-મહત્ત્વ ઉડ્યા એટલે સમત્વયોગ આવે અનાસક્તયોગ આવે.

આ ત્યારે થાય કે શરીર પરનો અને ‘મારે તો આવું સારું ફાવે, અને નરસું ન ફાવે,’ એવું અહંત્વ અને રાગ ઊડે એ શુભ ભાવનાથી ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન લેનારાઓએ આ કર્યું. દરેકની ભાવના ભલે જુદા જુદા પ્રકારની પરંતુ એ બધાએ એમાં આગળ વધતાં સરવાળો આ કાયા પર, જાત પર ને અહંત્વ પર નફરતમાં અવગણનામાં ઉદાસીનતામાં આણ્યો એટલે સમત્વ-અનાસક્તિયોગ પ્રાપ્ત થઈને એ વીતરાગ બની કેવળજ્ઞાન પામ્યા.

૧૨૩) આપણામાં સમ્યગ્દર્શનનો વિશ્વાસ કેમ પડે ?

(લેખાંક-૧)

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે, એમાં સમ્યગ્દર્શનની એટલી બધી મહત્તા છે કે એ હોય તો જ જ્ઞાન-ચારિત્ર મોક્ષ પમાડી શકે, ન હોય તો નહિ. એટલે સંસારના જન્મ-મરણાદિ દુઃખો-વિટંબણાઓથી જે થાક્યો છે, ને એ કેમ મટે એની જેને ચિંતા છે, એને મોક્ષના આ ત્રણ ઉપાય વિના ચાલે જ નહિ, અને એમાંય પ્રથમ નંબરે સમ્યગ્દર્શન વિના ન ચાલે; કેમકે એના વિના સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્ચારિત્ર આવે નહિ. આનું કારણ એ છે કે,-

સમ્યગ્દર્શન એટલે સમગ્ર જિનવચન પર અખૂટ શ્રદ્ધા; અને એ શ્રદ્ધા વિનાનું જિનાગમોનું પણ જ્ઞાન પોથીમાંનાં રીંગણાં જેવું છે. શ્રદ્ધા વિનાના જ્ઞાનની આત્મા પર કશી અસર નહિ. જ્ઞાનના બે વિભાગ - ૧ હેયનું જ્ઞાન, અને ૨ ઉપાદેયનું જ્ઞાન. હવે જો મૂળ પાયામાં શ્રદ્ધા જ નથી, તો હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન હોવા છતાં એને હેય પદાર્થ પ્રત્યે ઘૃણા જ નહિ થાય, પછી એને છોડવાની વાત જ ક્યાં ? એમ શ્રદ્ધા વિનાની ઉપાદેયના જ્ઞાનથી ઉપાદેય પ્રત્યે રુચિ શાની થાય ? હેયું શાનું મલકે ? ને એના આદર-આચરણનો ઉદમ પણ શાનો થાય ? એ તો શ્રદ્ધા હોય તો જ હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન થવાથી હેયની અરુચિ અને ઉપાદેયની રુચિ થાય, ને હેયના દાન માટે-ત્યાગ માટે તથા ઉપાદેયના આદર માટે પ્રયત્ન થાય; તેમજ એ ન બને ત્યાં સુધી હેયે પારાવાર ખેદ રહે. એ હોય તો જ કોઈ દિવસે હેયના ત્યાગનો અને ઉપાદેયના આદરનો પ્રયત્ન થાય. આ સૂચવે છે કે શ્રદ્ધા યાને સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યગ્જ્ઞાન નહિ. એમ,

સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યક્ચારિત્ર નહિ. અલબત્ત સમ્યક્ચારિત્રના બાહ્ય આચારોના પાલનમાં હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપોનાં આચરણ અટકી જાય ખરા; પણ સાથે જો દિલમાં મિથ્યાત્વ છે, સમ્યગ્દર્શન નથી, તો એ બધી ચારિત્રની આરાધનાઓને કોઈ દુન્યવી સુખની આશંસાથી કરાશે. આત્માના ગુણરૂપે નહિ અને ગુણવિકાસ કરવા અર્થે પણ નહિ; ભગવાને રાખવા કહેલ નિરાશસભાવ રાખીને નહિ.

એટલે જો હૈયે દુન્યવી આશંસાઓ છે, અને વધારામાં સમ્યગ્દર્શનના અભાવે એ આશંસિત દુન્યવી વિષયો હેય લાગતા નથી, તો આત્મામાં ખરેખર એના ત્યાગનો પરિણામ નથી, પણ એની આસક્તિનો પરિણામ છે, અચારિત્રનો પરિણામ છે. તેથી ચારિત્રના બાહ્ય આચાર હોવા છતાં અંતરાત્મામાં ચારિત્રનો પરિણામ નથી. આમ, સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યક્ચારિત્ર નહિ.

એટલે હવે જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રથમ તબક્કે જરૂર છે, તો સવાલ આ ખડો થાય છે કે

સમ્યગ્દર્શનના અભાવે એ આશંસિત દુન્યવી વિષયો હેય લાગતા નથી, તો આત્મામાં ખરેખર એના ત્યાગનો પરિણામ નથી, પણ એની આસક્તિનો પરિણામ છે, અચારિત્રનો પરિણામ છે. તેથી ચારિત્રના બાહ્ય આચાર હોવા છતાં અંતરાત્મામાં ચારિત્રનો પરિણામ નથી. આમ, સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યક્ચારિત્ર નહિ.

એટલે હવે જ્યારે સમ્યગ્દર્શનની પ્રથમ તબક્કે જરૂર છે, તો સવાલ આ ખડો થાય છે કે

સમ્યગ્દર્શન શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? પ્રાપ્ત થયું છે એવો વિશ્વાસ શાના પર રખાય ?

અલબત્ત સત્સંગ-ધર્મ શ્રવણ-જિનભક્તિ-જિનાગમ સ્વાધ્યાય...વગેરે સમ્યગ્દર્શન પામવાનાં સાધન છે, પરંતુ એ હોય છતાં કેટલીયવાર પૈસાનો રસ, પરિવારનો રસ, વેપારનો રસ, વટ-આબરૂ-માનપાન-એશઆરામીનો રસ અને બીજા દુન્યવી શોખ એવા હોય છે કે મનને એમ થાય કે આ રસ હોયે જિનવચનનો રસ શી રીતે જોરદાર હોવાનું માની શકાય ? ને તે વિના સમ્યગ્દર્શન ક્યાંથી હોય ? સમ્યગ્દર્શન જિનવચનની અથાગ અનન્ય રસથી આવે છે, જેની આગળ બીજા રસ તુચ્છ બની જાય છે. એ સ્થિતિ શી રીતે બને,

સમ્યગ્દર્શનનો આ ઉપાય છે કે જિનવચનકથિત આચાર-અનુષ્ઠાનને સેવીએ અને એમાં ‘મારાં અહોભાગ્ય કે જિનાજ્ઞાને પાળવાનું મળે છે, અને જીવનમાં આ જ સારભૂત છે.’ આવો ભાવ રાખીએ.

આમાં જિનવચનના પાલનમાં દિલથી અહોભાગ્ય લાગે છે એ સૂચવે છે કે દિલનાં ઊંડાણમાં જિનવચનનો ભારે રસ છે માટે તો એ પામવામાં અહોભાગ્ય લાગે છે. સંસારના સુખ મળવામાં એવું કાંઈ અહોભાગ્ય લાગતું નથી. સુખ સુખનાં સાધન મળવા-ભોગવવામાં શી નવાઈ છે ? જરાકશો શુભભાવ કર્યો એટલે

પુણ્ય ઊભું થઈ સુખ મળે છે; પરંતુ પછી સુખ મળતાં પુણ્ય ખત્મ થાય છે, અને સુખના નશામાં પાપો અઢળક ઊભા થાય છે. પરિણામ ? દીર્ઘકાળ દુઃખદ દુર્ગતિઓમાં ભ્રમણ ! તો સુખમાં શું અહોભાગ્ય માનવું ? જ્યારે, જિનવચનનું પાલન મળે એ ભવના ફેરા કાપનાર બને છે, સદ્ગતિ અપાવનાર બને છે. માટે એમાં ખરેખર અહોભાગ્ય છે.

આમ દેવદર્શનાદિ દરેક ધર્મસાધના દાનાદિ સુકૃતમાં ક્ષમાદિ સદ્ગુણ કેળવવામાં જિનવચન પાળવા મળ્યાનું અહોભાગ્ય મનાય, ત્યાં જિનવચન પર ભવ્ય આસ્થા વ્યક્ત થાય છે, એ જ સમ્યગ્દર્શન છે. અલબત્ત સુખ અને સુખનાં સાધન અંગેની દોડધામમાં પણ મનને લાગવું જોઈએ કે ‘આ બધું ભવના ફેરા વધારનારું છે, કેમકે જિનવચન આહાર-વિષય-પરિગ્રહ અને નિન્દ્રા-આરામી-સુખશીલતા તથા કોધાદિની સંજ્ઞાઓને ભવવર્ધક કહે છે. તો આ રૂડાં ખાનપાન, રંગરાગ, વિષયવિલાસ અને પૈસાટકા-મોજશોખમાં મારું શું થશે ? ક્યારે આ ભવવર્ધક બલા છુટે ? મહાન ઉપકાર જિનવચનનો કે એણે આ ઓળખ કરાવી !’

સારાંશ, આહારાદિ સંજ્ઞાઓના વિષયોમાં જિનવચનથી બહાર જવાનો ખેદ થાય, અને દેવદર્શનાદિ ધર્મક્રિયાઓ દાન-શીલ-વ્રત-તપ આદિ સુકૃતો, ક્ષમા-નમ્રતાદિ સદ્ગુણો તથા વૈરાગ્યાદિની ભાવનાઓમાં જિનવચન પળાયાનો મહાન આનંદ અનુભવાય, તો સમ્યગ્દર્શન સુલભ છે.

એટલે કર્તવ્ય આ બને છે કે જ્યાં જ્યાં બને ત્યાં ત્યાં નાની મોટી ધર્મક્રિયા-ધર્મસાધના કરીએ, દયા-દાન-શીલ-વ્રતનિયમ-સંયમ આદરીએ, ક્ષમા-નમ્રતા-લઘુતા સરળતા-સંતોષ કેળવતા રહીએ, અનિત્યતા-અશરણ-સંસાર વગેરેની વૈરાગ્યવર્ધક ભાવના કર્યે જઈએ, અને એ બધે જ અહોભાગ્ય માનતા જઈએ કે, ‘કેવાં મારાં અહોભાગ્ય કે મને જિનવચન પાળવાનાં મળે છે !’ તો ત્યાં જિનવચન પર ભવ્ય આસ્થા-આદર-બહુમાન વ્યક્ત થાય, સમ્યગ્દર્શન પ્રગટે અને પોષાય.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત” વર્ષ-૨૬, અંક-૪૬, તા. ૧૪-૮-૧૯૭૮

(૧૨૪) (લેખાંક-૨)

ગત લેખમાં સમ્યગ્દર્શન કેમ પ્રાપ્ત થાય એનો વિચાર કર્યો. એ વિચારમાં એ જોયું કે જૈન ધર્મના આચાર-અનુષ્ઠાન તથા સદ્ગુણ-સુકૃતો કરતા રહેવાય અને એમાં જિનવચન પળાયાનો મહા આનંદ અનુભવાય તો સમ્યગ્દર્શન સુલભ બને

આ બતાવે છે કે -

સમ્યગ્દર્શન આપણે પામ્યાનો વિશ્વાસ કેમ રહે ? કોરી, દેવ-ગુરુ ધર્મની શ્રદ્ધા પર કે જિનવચનની માની લીધેલી શ્રદ્ધા પર નહિ, પરંતુ શક્ય એટલું જિનોક્તનું આચરણ કરીને રહે. અહીં એટલું ખ્યાલમાં રહે કે આપણે બીજામાં સમ્યગ્દર્શન છે કે નહિ એનું પ્રમાણપત્ર નથી આપવાનું, પરંતુ આપણામાં એ છે કે નહિ એટલું જ શોધવાનું છે. આપણી જાત માટે વિશ્વાસ પડવો જોઈએ કે ‘મારામાં સમ્યગ્દર્શન છે.’ કોરી શ્રદ્ધામાં એ વિશ્વાસ રાખવા જતાં ઠગાવાનું થાય. એના બદલે,

(૧) જે કોઈ સાધના આપણે કરતા હોઈએ ત્યાં મનમાં આનંદ થાય કે અહોભાગ્ય મારાં કે આ સાધના કરતાં ને સાધનામાં જિનોક્ત વિધિ બરાબર પળાતાં મારાથી એટલી પ્રભુની આજ્ઞા પળાય છે ! આ જગતમાં જિનવચન મળે ક્યાં ? જીવનમાં મળે ક્યાં ? સારું છે કે મારે આવી સાધનાને વિધિપાલન જિનવચનની ઉપાસના કરવાનું મળ્યું ?’ આમ જિનવચન પર બહુમાન વ્યક્ત થાય.

(૨) વળી જિનવચન પર બહુમાન વધારવા માટે જ ખાસ મન કરીને એક યા બીજી સાધના કરવા લાગીએ. દા.ત. પર્વ તિથિ આઠમ ચૌદસ આવી, આમ તો એ દિવસે મન આળસી જઈને છૂટે મોઢે ખાવા ઈચ્છા કરતું હોય તપ કરવા નહિ; ચાહીને ઉપવાસ, આયંબિલ એકાસણું કરાય, છેવટે બિયાસણું કરાય, તે એમ માનીને કે પર્વતિથિ આરાધવાની પ્રભુની આજ્ઞા છે, તો આટલું તો કરું જેથી જિનવચન આરાધવાનું સૌભાગ્ય મળે !’

આમ, કરતા હોઈએ તે સાધનામાં, અને ન કરતા હોઈએ તે સાધના ઊભી કરીને એમાં જિનવચનને આગળ કરવાના, અને એના પર બહુમાન વ્યક્ત કરવાનું.

“સવારે ઊઠીને તરત નવકારમંત્ર ગણીએ, ત્યાં પણ એમ થાય અહોભાગ્ય મારાં કે ‘દરેક કાર્ય વખતે પ્રારંભે નવકાર સ્મરણ કરવું’ એ પ્રભુની આજ્ઞા અહીં મને પાળવા મળી !”

પછી પ્રભુદર્શને જવું છે, પણ સાથે કશું પૂજાદ્રવ્ય લઈ જવા તાલાવેલી નથી, ત્યાં મનને વિચાર આવે કે ‘એણે ! મારા માટે પ્રભુની આજ્ઞા છે કે મંદિરમાં જનારે પાંચ પ્રકારનો વિનય-અભિગમ સાચવવાનો છે, એમાં એક પ્રકાર આ છે, - ‘અચિત્ત ગ્રહણ’ અર્થાત્ જિનની પૂજામાં ધરવા યોગ્ય દ્રવ્યને લઈને મંદિરમાં જવું, તો લાવ એક અગરબત્તીનો ટુકડો કે ઘીની બત્તી યા કોઈ ફળ ફૂલ લઈને જાઉં,

જિનની આજ્ઞા પળો; મારું એવું ધન્યભાગ્ય ક્યાંથી કે આ માનવજીવનનું સારભૂત જિનવચન-પાલન મારે થાય !’ આમ વિચાર આવવાથી પેલી બિનતાલાવેલી-આળસીપણું બેપરવાઈ હટાવી દેવાય અને પૂજાદ્રવ્ય લઈને મંદિરે જવાય. તે વળી જિન વચન પાળવાની હોંશથી; એમાં જિનવચન પર બહુમાન સહેજે હોય. તેથી સમ્યગ્દર્શન આપણામાં હોવાનો વિશ્વાસ પડે.

બહુ મજા છે આમાં, પ્રમાદના સ્થળે સ્થળે જિનવચનના પ્રેમથી કાંઈ ને કાંઈ સાધના ઊભી કરી શકાય. દા.ત. જમવા બેઠા, મનને એમ થાય કે આજ તપ તો કર્યો નહિ, પરંતુ ત્યાગ પણ કશો ધાર્યો નથી; તો લાવ હમણાં પણ થોડો ત્યાગ ધારી લઉં, જેથી શક્ય ત્યાગ ધર્મ કરવાની જિનાજ્ઞા પળાય’ એમ કરી મનથી સંકલ્પ કરી લેવાય કે ભાણામાં પીરસાય એમાંથી એક ચીજ કાઢી નાખવી યા ન લેવી, અથવા રસ મિઠાઈ વગેરે પણ અમુક અલ્પ પ્રમાણમાં જ લેવી’ -આમ સંકલ્પ કરી પછી પાળવામાં મનને તોષ થાય કે વાહ ! આટલી પણ જિનાજ્ઞા પાળવા મળી, ધન્ય ભાગ્ય !’ આ તોષ એ શું છે ? જિનવચન પર બહુમાન-શ્રદ્ધા-પ્રીતિ.

એમ, વાતોડિયા ભેગા થયા છે, આપણે પણ એમાં સામેલ છીએ ફજુલ વાતો ચાલી રહી છે, ત્યાં મનને એમ થાય કે ‘અરે ! હું અહીં ક્યાં ફસાયો ? જિનવચન વાતો-કુથલી-પાપ કથાને અનર્થદંડ કહે છે. અને અનર્થ દંડનું પાપ ભયંકર, કેમકે એમાં મોટાભાગે જીવને અફસોસ નથી થતો કે અરેરે ! આ પાપ ક્યાં કરવાનું આવ્યું ! આ હું ખોટું કરું છું’ એવું નથી થતું. તેમ એ પાપ ક્યાં પછી પણ પ્રાયઃ સંતાપ નહિ, કે હાય ! આ મેં ખોટું કર્યું’ ત્યારે જો પાપ ખોટું ન લાગે, ત્યાજ્ય ન લાગે, એના પર ખેદ સંતાપ ન થાય, તો સમજો કે મિથ્યાત્વ આવીને ઊભું રહે, અથવા મિથ્યાત્વ ખસે જ નહિ. બીજો ધર્મ કરતા હો, છતાં આવા કે બીજા પાપ પ્રત્યે ઘૃણા-સુગ-ખેદ ન હોય તો પેલો સધાતો ધર્મ સમ્યક્ત્વ ન પમાડી શકે. આમ અનર્થદંડના પાપમાં મિથ્યાત્વ પોષાવાનો સંભવ હોવાથી એ ભયંકર છે.

ત્યારે, વાતો-કુથલી નિંદામાં મનને થાય કે ‘અરે ! હું આમાં ફસાયો ? જિનવચન પાળવું છે તો લાવ ગમે તે નિમિત્તથી અહીંથી ખસી જાઉં’ એમ કહી ખસી જવાય, ને મનને તોષ થાય ‘હાશ ! પાપથી બચ્યો ને જિનાજ્ઞા પાળવા મળી !’ ખસાય એવું ન હોય તો વાતનો વિષય ફેરવી કોઈ ધર્મકથાનો વિષય પકડી લેવાય એ

ય ન બને તેમ હોય તો એમાં રસ ન લેતાં મનમાં ભગવાનની કોઈ બહુ પરિચિત મૂર્તિ લાવીને એના પ્રત્યેક અંગ પર નવકાર મંત્રની ચિહ્નિકારી એ વાંચતા જવાય એમાં અક્ષરો વાંચવા છે એટલે મન એકાગ્ર બને. અને નવકાર કેટલા ગણાયા એનો આંકડો પણ ખ્યાલમાં આવે. આવું કરાય તો મનને આનંદ રહે કે ‘ચાલો આટલી પણ શુભ ધામમાં રહેવાની જિનાજ્ઞા પાળવા મળી, ધન્ય સમય !’

એમ, દા.ત. કોઈ આપણને જરા ઊંચેથી બોલ્યું, અગર કાંઈક અગવડ ઊભી કરી, ત્યાં મનમાં ક્રોધ થઈ આવે, પરંતુ ઝટ મનને એમ થાય કે ‘અહો ! આ ક્ષમા કરવાની ઉપશમ રાખવાની જિનાજ્ઞા પાળવાનો અવસર છે તો લાવ એ રાખીને જિનવચન આરાધું કે નહિતર પુણ્યની ક્યાશે જીવનભર કાંઈ ને કાંઈ અણગમતું થયા કરશે ત્યાં બધે ગુસ્સો ને ઉકળાટ જ કર્યે જઈશ, તો ક્ષમાનો અને ઉપશમનો અભ્યાસ ક્યારે કરીશ ?’ આમ વિચારી એ કરતાં જિનવચન પર બહુમાન આવે આ રીતે વાતવાતમાં જિનવચન પર સક્રિય બહુમાન લાવતાં સમ્યગ્દર્શન પામ્યાનો વિશ્વાસ પડે.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૭, તા. ૧૯-૮-૧૯૭૮

૧૨૫) પુરુષાર્થ એ સ્વતંત્ર છે, કર્મધીન નહિ

એક નગર હતું, ત્યાં એક વાર રાજાએ કોઈ બિનગુનેગારને ગુનેગાર ધારી દંડી નાખ્યો, ફાંસી દઈ દીધી. એ માણસ મર્યો પણ કાંઈક કોમળ પરિણામમાં, તેથી મરીને પિશાચ જાતિનો દેવ થયો.

દેવ થવું સહેલું નથી. મરતાં ઉગ્ર કષાયના ભાવ હોય તો ન થવાય, પણ મનુષ્યે ય ન થવાય. ભલું હોય તો નરકમાં જ પ્રયાણ થાય, ત્યારે અહીં એ ફાંસીએ લટકીને, મરનારને ઉગ્ર કષાયનો ભાવ આવી જવો સુલભ હતો, કેમ કે એક તો ગુનો કરેલો નહિ, ને બીજી બાજુ ફાંસીની શ્વાસ-ગુંગળામણની ઘોર પીડા ! એમાં રાજા પર ભારે ગુસ્સો આવી જવા પૂરો સંભવ; ને એમાં કાંઈ દેવગતિ ન મળે, આમ છતાં અહીં ભવિતવ્યતાવશ પેલા મરનારને મરતાં એવો ઉગ્ર કષાય થયો નહિ. અહીં પ્રશ્ન થાય.

પ્ર.- તો શું શુભ-અશુભ ભાવનો પુરુષાર્થ ભવિતવ્યતાને આધીન છે ?

ઉ.- ના, પાંચ કારણમાં પુરુષાર્થ-ઉદ્યમ એ પણ એક સ્વતંત્ર કારણ છે, પણ નહિ કે બીજાં કારણને આધીન; એટલે કે ‘પાંચમાંનાં બીજાં કારણ પુરુષાર્થ જગાવી આપે તો પુરુષાર્થ થાય’ એવું નથી. દા.ત.-સ્વભાવ પુરુષાર્થને જગાવી આપે કે નિમિત્ત જગાવી આપે યા ભવિતવ્યતા પુરુષાર્થ ઉત્પન્ન કરી આપે તો થાય એવું નથી. અહીં એક સવાલ થાય.

પ્ર.- તો પછી આ પાંચમા આરામાં મોક્ષનો પુરુષાર્થ કેમ નથી થઈ શકતો ? ઉત્કૃષ્ટ સંઘયણ-બળનું પુણ્યકર્મ નથી માટે જ ને ? એટલે શુભાશુભ કર્મ એ પુરુષાર્થમાં કારણ બન્યું ને ? માટે પુરુષાર્થ એ કર્મ અર્થાત્ નિમિત્ત કારણને આધીન થયો જ ને ?

ઉ.- એવું નથી કેમકે તો તો પછી એવો પ્રશ્ન થાય કે જેટલાને અહીં ચોથા આરામાં કે આજે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુણ્યે ઉત્કૃષ્ટ સંઘયણ બળ મળ્યું, એ બધાંને મોક્ષનો પુરુષાર્થ કેમ ન થયો ? કર્મથી જ પુરુષાર્થ જનમતો હોય, તો તો એ જનમવો જોઈતો હતો. એમ કહેતા નહિ કે,-

પ્ર.- કર્મ અનુકૂળ છતાં કાળ અનુકૂળ ન હોય એટલે ઉદ્યમ ન થાય એમ બને ને ?

ઉ.- પણ અહીં ભૂલતા નહિ; ચોથા આરાનો કાળ તો અનુકૂળ જ છે, તેથી તો બીજા કેટલાક જીવો મોક્ષનો પુરુષાર્થ કરી શકે છે, ને કરીને મોક્ષ પામે જ છે, માટે, આ વાત જ ખોટી છે કે ‘પુરુષાર્થ કર્મ અને કાળને આધીન છે.’ ઉત્કૃષ્ટ સંઘયણ બળનું પુણ્યકર્મ અને ચોથા આરાનો કાળ, તેમ જ ભવ્યત્વનો સ્વભાવ, એ ત્રણેય મળવા છતાં ય મોક્ષનો પુરુષાર્થ નથી જનમતો. કેમ નથી જનમતો ? ત્યાં કહેવું પડે કે પુરુષાર્થ એ પણ કાળ અને કર્મની જેમ સ્વતંત્ર કારણ છે. એટલે કે પેલા કારણ માત્રથી પુરુષાર્થ ન જન્મે. કિન્તુ.

જીવે પુરુષાર્થ કરવો હોય તો જ થાય ન કરવો હોય તો ન થાય, એ એની સ્વતંત્રતા છે...

અલબત્ત કાળ, સ્વભાવ, કર્મ વગેરે પુરુષાર્થમાં સહાયક ખરા, પરંતુ પુરુષાર્થને જગાવનારા ન કહેવાય. પુરુષાર્થ પોતે જગાવે તો જ થાય; ન જગાવે તો ન જ થાય, કાર્ય થવામાં જેમ કર્મ સ્વતંત્ર આવીને તો જીવ ઊભો રહે. કાળ સ્વતંત્ર આવીને ઊભો રહે, સ્વભાવ સ્વતંત્રપણે આવીને ઊભો રહે એમ પુરુષાર્થ સ્વતંત્ર આવીને ઊભો રહે ત્યાં એવું નહિ કે સ્વભાવને કર્મ લાવી આપે. યા કર્મને

સ્વભાવ જગાવી આપે; એમ એવું પણ નહિ કે પુરુષાર્થને કાળ કે પુરુષાર્થને કર્મ જગાવી આપે; કિન્તુ જેમ કાળ કે કર્મ સ્વતંત્રપણે આવે, એમ પુરુષાર્થ સ્વતંત્રપણે આવે. એટલે, કાળ-કર્મ-સ્વભાવ, બધું અનુકૂળ છે. છતાં મોક્ષનો પુરુષાર્થ તો જીવ કરે તો જ થાય. આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે મનુષ્યભવ, આર્યત્વ, દીર્ઘ આયુષ્ય, અને દેવ-ગુરુ-ધર્મનો સંયોગ મળી ગયો એટલે કર્મ તો અનુકૂળ થઈ ગયા છે. હવે પુરુષાર્થ જગાવવાનું તમારે આધીન છે. માટે બહાનું ન કાઢતા કે ‘શું કરીએ ? પુણ્યનો ઉદય નથી એટલે મોક્ષનો-ધર્મનો પુરુષાર્થ નથી થતો.’ આ બહાનું ખોટું છે. ધર્મ પુરુષાર્થ કોઈ કર્મના ઉદયથી નહિ, પણ એ તો તમારે કરવો હશે તો જ થવાનો. માનવજન્મ આદિ મળ્યા એટલે કહેવાય કે પુણ્ય તો છે જ. પુણ્યે એનું કામ પૂરું કર્યું, હવે કામ પુરુષાર્થનું છે, ને તે પુરુષાર્થને પુણ્ય નથી જગાવી શકતું; એ તો તમે ઊઠીને પુરુષાર્થ કરો તો જ થવાનો છે.

આમ, જેમ કર્મ એ સ્વતંત્ર કારણ, એમ પુરુષાર્થ એ સ્વતંત્ર કારણ, એવી રીતે ભવિતવ્યતા એ સ્વતંત્ર કારણ, ને પુરુષાર્થ એ સ્વતંત્ર કારણ એટલે એવું નથી કે ભવિતવ્યતા હોય તો જ પુરુષાર્થ થાય. ભવિતવ્યતા કાંઈ પુરુષાર્થને જગાવનારી નથી. છતાં જ્યાં અમુક પુરુષાર્થ થવા સંભવ હોય, ત્યાં જો બીજી જાતનો પુરુષાર્થ થાય. તો ત્યાં ભવિતવ્યતાને કાંઈક કારણ કહેવું પડે, એટલે ભવિતવ્યતા પુરુષાર્થમાં કારણ નહિ, પરંતુ પુરુષાર્થની જાતિમાં કારણ એવી આ વાત છે કે પેલા બિનગુનેગારને ફાંસી થઈ ત્યાં એને ભારે કષાયનો પુરુષાર્થ થવાનો સંબંધ હતો, પરંતુ ભવિતવ્યતાના યોગે મરણ વખતે એને ભાવ કોમળ રહી ગયા, એટલે કે કોમળ ભાવનો પુરુષાર્થ થયો. તેથી એ દેવગતિ પામ્યો.

“દિવ્ય-દર્શન”-“અગ્રલેખામૃત”

વર્ષ-૨૬, અંક-૪૮, તા. ૨૬-૮-૧૯૭૮

૧૨૬ ભગવદ્-શ્રદ્ધા બહુમાનનો પ્રભાવ : ચંદનબાળા

મહાદુઃખમાં દુઃખી નહિ

(લેખાંક-૧)

સુખનાં નિધાન આપણી પાસે જ છે, પણ એની ઓળખ નથી. એનો વિશ્વાસ નથી. તેથી બહારમાં સુખના ફાંફાં મારીએ છીએ. એમ દુઃખ આપણાથી દોઢસો ગાઉ દૂર છે, પરંતુ સાચી સમજ નથી એટલે અજ્ઞાનતાથી એને હૈયાની

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

૩૦૮

અંદર ઘાલીએ છીએ તેથી દુઃખી થઈએ છીએ. ત્યારે કઈ એવી ચીજ છે કે જે સુખના નિધાનરૂપ હોય તેમજ અજ્ઞાનતાને હટાવે જેથી દુઃખ દોઢસો ગાઉ દૂર ભાગે, એનો અહીં વિચાર કરવો છે.

દુઃખને મન પરથી હટાવવા માટેનો ઉત્તમ ઉપાય વીતરાગ સર્વજ્ઞ અરિહંત પરમાત્મા પર શ્રદ્ધા અને બહુમાન વધારી દિલમાં એમનું શરણ-સ્મરણ કરવું એ છે.

ભગવાન પર શ્રદ્ધા એવી હોય કે મારા ભગવાનનો અચિંત્ય પ્રભાવ છે કે એમનું શરણ લેવાથી દુઃખ-આપત્તિ દૂર જ રહે; અને કદાચ જોરદાર અશુભ કર્મના ઉદયે દુઃખ આવ્યું હોય તો ય એમનું શરણ લેવાથી દુઃખ-આપત્તિ દૂર જ રહે; અને કદાચ જોરદાર અશુભ કર્મના ઉદયે દુઃખ આવ્યું હોય તોય એમનું શરણ લેવાય એ રાહત કરાવે, ચિત્તને સંકલેશ ન થવા દે; ચિત્ત દુઃખી ન થાય. ત્યારે, જો વીતરાગ પ્રભુનું સ્મરણ રહે તો ક્લિષ્ટ કર્મ નાશ પામે જ એમ શાસ્ત્ર કહે છે. પ્રભુનું સ્મરણ અને ક્લિષ્ટ કર્મ બેને મેળ નથી. એ બે સાથે કેમ રહી શકે ? સૂર્ય અને અંધારું બે સાથે ન હોય.

પૂર્વ ભવે ક્લિષ્ટ કર્મ ઊભા કરેલાં, તે મોહ-મૂઢતા અને પ્રબળ રાગ-દ્વેષને લીધે. હવે અહીં વીતરાગ પરમાત્માનું શરણ લેવાય અને સ્મરણ કરાય એમાં ચિત્તમાં નિર્મળ ભાવ ઊભો થાય છે; એ પેલી મોહમૂઢતા અને રાગાદિના મલિન ભાવને તોડે છે. તે તૂટતાં ક્લિષ્ટ કર્મ તૂટે એમાં શી નવાઈ છે ? વીતરાગ ભગવાન પર આ એક શ્રદ્ધા કે ‘એમનો અચિંત્ય પ્રભાવ છે !’

બસ, પછી આ પ્રણિધાન-આ નિર્ધાર કે ‘મારે એમનું શરણ હો, એમનું સ્મરણ હો...’ જગતમાં કર્મ-પીડિત જીવોને શરણ મળે એવું હોય તો એક અરિહંતનું મળે. કેમકે જીવને દુઃખ છે મોહથી તથા કર્મોથી; અને ભગવાન અરિહંત દેવ મોહના તથા કર્મોના વિજેતા છે. એટલે મોહ તથા કર્મોની વિટંબણામાંથી એ જ રક્ષણદાર છે. દુઃખ ટાળવા બીજા ઉપાય કરાય, દા.ત. ગરીબી ટાળવા બજારમાં જવાય, બીમારી ટાળવા વેદ પાસે જવાય, જોરાવરના જુલ્મ અટકાવવા એને પગે પડાય કે બીજી વધુ જોરાવર વસ્તુનું આલંબન લેવાય, પણ એ બધા ઉપાય તો જ કામ આપે કે દિલમાં અરિહંતની ઓથ હોય કે ‘અહીં શું કે પરલોક માટે શું, પ્રભુ ! તું જ રક્ષણદાર છે, તું જ મારે ખરો આધાર છે, સાચો બેલી છે. નાથ ! તું મારા માથે હો, મારા દિલમાં હો, પછી મોહ અને કર્મ મરવા પડ્યા છે.’ ચંદનના વનમાં સાપો ગમે તેટલા ઝાડોની ડાળીઓએ સપ્ત વીંટળાઈને રહ્યા

૩૧૦

ભુવનભાનુ એન્સાઈક્લોપીડિયા-અગ્રલેખામૃત (ભાગ-૬)

હોય, પરંતુ જ્યાં ટહુકાર સાથે ત્યાં મોર પેઠો કે સાપોના સાંધા ઢીલા ! એવા ઢીલા કે ડાળો પરથી પડી પડીને દર-બીલ-બખોલમાં ભાગવા માંડે. એમ અરિહંત ભગવાન શુભ ભાવ સાથે દિલમાં પધારતાં મોહ અને કર્મોની એ સ્થિતિ થાય છે.

માટે ‘પ્રભુ ! મારે તો એક જ અટલ વિશ્વાસ છે કે મારો મોહ અને દુઃખ જો જશે તો એ તારાથી જ જશે. માટે મારે તું જ શરણ છે. તારું જ મારે વારંવાર સ્મરણ હો.’ આમ પ્રભુનું શરણ સ્વીકારી એમનું મનમાં અને બને ત્યારે બોલીને આ એક રટણ રાખવાનું ‘અરિહંતા મે સરણં, અરિહંતા મે સરણં, અરિહંતા મે સરણં...’

પંચસૂત્ર શાસ્ત્ર આ જ કહે છે કે જ્યારે રાગદ્વેષના સંકલેશ મનમાં બહુ થઈ આવે ત્યારે આ કહો, વારંવાર અરિહંતાદિ ચારનું શરણ લો. વારંવાર મનમાં લાવો, દુઃખનો સંકલેશ એટલે મનમાં દ્વેષ-ઉદ્વેગ-અરતિ-શોક-રોદણું-દીનતા. એનું જોર લાગી જાય ત્યાં અરિહંતા સરણં એ રટણા ધારાબદ્ધ ચલાવવાની.

આ શરણ સ્વીકારનો પ્રભાવ છે કે હૃદય પરથી દુઃખના ભાર ઓછા થઈ જવાના, અને બીજી બાજુ ક્લિષ્ટ કર્મો પર તથા મોહ, મૂઢતા અને રાગાદિ મલિન ભાવો લાગણીઓ પર કુઠારાઘાત લાગવાના. અરિહંત ભગવાન પર આ એક શ્રદ્ધા.

ભગવાન પર બીજી શ્રદ્ધા આ, કે એમનાં વચનો પર અટળ અથાગ શ્રદ્ધા; એમણે કહેલ કર્મવિજ્ઞાન પર સચોટ શ્રદ્ધા; પ્રભુએ આ કર્મ વિજ્ઞાન આપ્યું છે કે :

(૧) અહીં સારી રીતે પ્રતિકમણ-સંતાપ-પ્રાયશ્ચિત નહિ કરેલા દુષ્કૃત્યોનાં પાપકર્મો પછીથી ભોગવાયા વિના કે તપથી ખપાવ્યા વિના નાશ પામતા નથી, અર્થાત્ ભોગવાઈને કે તપથી નાશ પામે છે.

તો મારે આ દુઃખ આવીને મારા કર્મકચરા સાફ થઈ રહ્યા છે એ નિશ્ચિત હકીકત છે. તો એમાં રોવાનું કે દુઃખી થવાનું શું ? આત્મા પરથી એટલો ભાર ઊતરી રહ્યો છે. અહીં શુધભુધમાં આ બનીને કર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ તરફ આગેકૂચ જ થઈ રહી છે, પીછેહઠ નહિ. બીજું કર્મ વિજ્ઞાન આ કે-

(૨) ‘સવ્વપુવ્વકયાણં કમ્માણં પાવએ ફલં વિવાગં’ જીવને સારું નરસું બધું જ પોતાનાં પૂર્વકૃત કર્મોના ફળવિપાકરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે.

માટે બીજા કોઈના પર આકુળ વ્યાકુળ થવાની જરૂર નથી. પુણ્ય કોડિયા જેટલું ને પાપ મોટી કોઠી જેટલાં હોય એટલે આપત્તિ પર આપત્તિ આવે જ.

આપણી જ ભૂલનાં આ પરિણામ સહર્ષ વધાવી લઈ પુણ્ય વધારવા પ્રભુભક્તિ-બહુમાન વધારવાના. આમ દિલ બનાવવાથી દિલને સ્વસ્થતા-સમાધિ-પરમ શાંતિ રહેવાની.

મહાવીર ભગવાન અને એમનાં વચન પરની શ્રદ્ધાનો આ પ્રભાવ હતો કે એક વખતની રાજકુમારી ચંદનબાળા. બાપના રાજ્યનો અને બાપનો નાશ-માતાનો આપઘાત-પોતાનું ઊભા બજારે વેચાણ-અશ્રયદાતા શેઠની ઈર્ષ્યાળુ પત્ની દ્વારા પોતાના કેશકલાપનો નાશ, પગમાં બેડી, અને ભોંયરામાં ભૂખે-તરસે ત્રણ દિવસની કેદ જેવાં મહાદુઃખોમાં પણ, દુઃખી નહોતી.